

*Ушбу китобим орқали ўзга эл
тупроғида шаҳид кетган жигарларимнинг
оила аъзоларига чуқур ҳамдардлик
билдираман, она юртига қайтиб келган
укаларимга эса омонлик тилайман!*

*Абдурашид
Нурмуродов*

**ҚОН
ЛИ
ЙҮР-
ГАК-
ЛАР**

Тошкент
"ЎЗБЕКИСТОН"
1991

68.49(2)243

Н 87

Муҳаррир СУРЪАТ АБДУКАРИМОВ

Нурмуродов Абдурашид.

Қонли йўргаклар / Муҳаррир С. Абдукаримов.—Т.:
Н 87 Ўзбекистон, 1991.— 352 б.

Бутун-бутун халқлар ва миллатларнинг урф-удумлари, минглаб-миллионлаб йиллик турмуш тарзларини тажовузкорона поймол этишга уриниш инсоният тарихида ҳамisha ўша тажовузкорларнинг ўзига битмас-туганмас офатларни келтирган ва келтираверади.

Улуг шоирлар-у, этиқоли йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган саботли, танти инсонларнинг бешиги бўлиб улғайтирган муқаддас афгон тупроғининг бугунги кунда қонли йўргакка менгзатилиши бежиз эмас.

Ул диёр эндиликда оддийгина афгон юрти эмас, бизнинг ҳужайра-ҳужайраларимизга тарқаган оғриқ жароҳатлар, нолалар гўшаси ҳамдир. Бу китоб ўша оғриқларнинг миллиондан бир улуши сифатида муаллифнинг юрагидан отилиб чиқиб, юрак қони билан ёзилгандир, азиз китобхон!

Нурмуродов А. Кровавая пелена

ББК 68.49 (2) 243

№ 171-91

Навоий номли ЎзССР

давлат кутубхонаси.

ISBN 5-640-00639-0

Н 1305010000-053 91
М351 (04) 91

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 1991 й.

Сўз боши

Афғонистон...

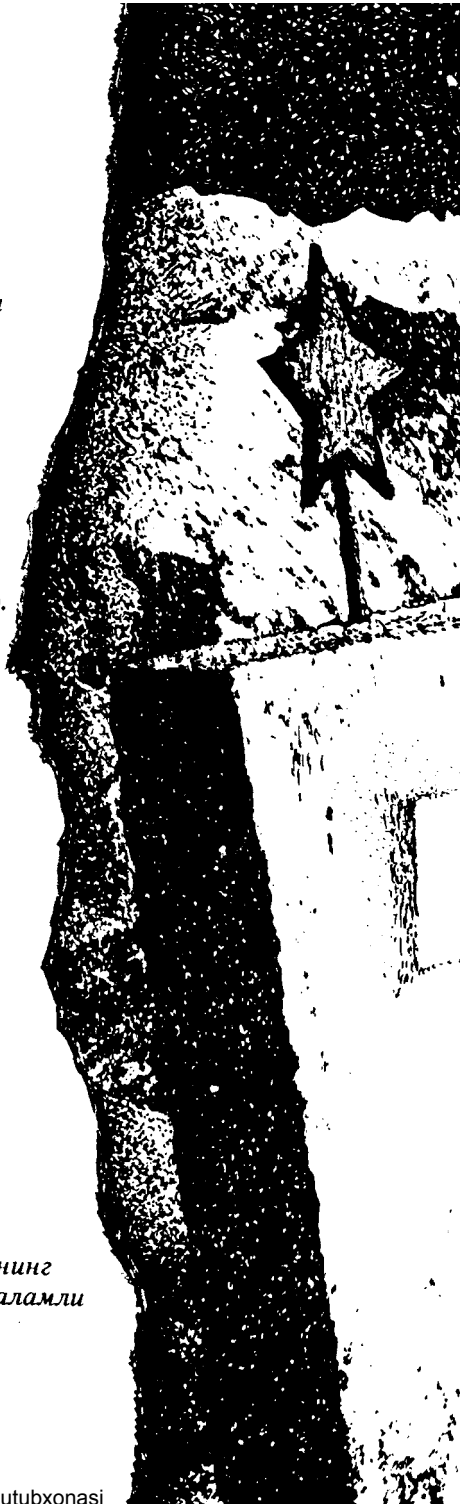
Үн йиллар мобайнида, жаҳон афгор оммасининг диққат марказида турди; ўн йиллар мобайнида жаҳон афгор оммаси бу юрт тупроғида бораётган қонли уруш ҳақидаги ҳақ сўзни эшитишга илҳақ бўлди.

Таассуфларки, қайта қуриш шароитида ошкоралик дея аюҳаннос солаётганлар ҳам бу ҳақ сўзнинг метин тиғига дош беролмадилар, ўзларининг ҳақиқий қиёфаларини шундагина алайно-ошкор намойиш этдилар. Халқимиз вужудидаги неча-неча теран томирларнинг туб илдилари шу юрт тупроғига бориб туташигани сир эмас.

Шунданмикин, у ҳақда ҳақ сўзни айтмоқ, у ҳақда куйинмоқ энг аввало бизнинг зиммамизда эди. Йўқ, одатдагидек айтолмадик. Натижада минглаб гулдек фарзандларимизнинг орзу-армонлари, хаёллари вужудлари-ла қора тупроққа қоришди. Афғонистон ҳақидаги ҳақ сўз уч-тўртта йиғлоқи шеърлар сатрларида эмас, минбарларда эмас, ул шаҳид кетган аскарлар оналарининг хунолуд ёшларида, туну кун, куну тун мижжа қоқмай чеккан изтиробларида айтилди.

Майиб-мажруҳ аскарларнинг "менинг гуноҳим нимада эди?" дегандек аламли боқишларида акс этди.

Эрнст Хемингуэй "Алвидо, қурол!" романининг

1948 йилда ёзган сўз бошисида шундай деганди:
"Бу китобнинг муаллифи онгли суратда шу фикрга келдики, урушларда жанг қилаётган одамлар энг ажойиб одамлардир. Фронтнинг қизгин қисмларига кириб борганинг сайин бундай ажойиб кишиларга кўпроқ дуч кела бошлайсан. Лекин урушни бошлаганлар, унинг оловига яна олов ташлаб турганлар иқтисодий рақобатдан, фойда ундиришдан бошқа нарсани ўйламайдиган тўнғизлардир. Мен урушда бойлик орттирганлар, уруш оловини ёққанлар урушнинг биринчи кунларидаёқ мамлакат гражданларининг мухтор вакиллари томонидан отиб ташланмоғи зарур деб ҳисоблайман".

Босқинчи ва босқинчилик тушунчалари ҳам мана энди шууримизнинг қат-қатларига етиб борди. Бийдай улкан мамлакатнинг уёғидан-буёғига, буёғидан-уёғига сарсон-саргардон кўчиб юрган қочоқлар салтанат ҳукмининг қурбонлари бўлганидек, бу тахир қисматларида ўзларининг заррача айб-гуноҳлари бўлмаганидек, Афғонистонда хизмат қилган жангчиларнинг ҳам бўйинларига тавқи лаънат тушмагай. Бу тавқи лаънатнинг кимларга осилиши, кимларнинг абадул-абад нафратга мустаҳиқ этилиши эндиликда барчага аёндир.

Менимча, одил суд олдида ўзларига барча қулай шарт-шароитларни муҳайё қилиб кекириб яшаётган амалдорлар жавоб беришлари керак. Уларни, кунларини базўр кечириётган, барча жафоларни миқ этмай кўтариб келган, кўтариб келаётган Халқ суд қилиши лозимдир. Кулли ишонч билан таъкидлашим жоизки, Афғонистонда хизмат қилган ҳар бир аскар, Хемингуэй таъкидлаган "тўнғизлар"ни жон-жон деб, уларнинг жонларига ҳеч озор етказмай отиб ташлашга розилик берарди.

Каминага келсак...

Асл овчилик касбим менга панд бермасди, деб ўйлайман.

МУАЛЛИФ.

1991 йил 21 февраль.

ЮРАКЛАРДА ҚОЛГАН ОҒРИҚЛАР

Болаларим, дармоним йўқ. Бошим айланади,— дея онам бир неча кун каловланиб юрди. Аввалига уйдаги у-бу юмушларда сингилларимга ёрдамлашиб турди. Кейин-кейин...

— Болаларим, ҳеч ерим оғримайди. Қувватим кетди. Туришга ҳолим йўқ,— дея ётиб қолди. Ишдан қайтиб, олдига кирганларимда;

— Ҳа, мени нима қилса, айрплан қилди. Устимдан дори сепиб ўтгандан сўнг бир кун ўтиб бошим айланганди-я,— дея такрорлар, мен эса:

— Дори ҳеч нарса қилмайди. Чарчаган бўлсангиз керак,— дея юпатардим. Шунда онам бошини ғамгин чайқаб:

— Сен билмайсан, болам. У ёмон айрплан,— деганди.

Нечун онамнинг сўнгги кунлари ёдимга тушди? Чунки бизнинг оиламиз парокандалиги онамнинг касал бўлган кунидан бошланади. Ҳаётимдаги нохуш кунлари эса онамнинг соддадиллик билан "у ёмон айрплан" деган хаста овози қулоқларим остида бот-бот садо беради.

Кундан-кунга онамнинг юзлари оқариб бораверди. Бригаданинг юк машинасида касалхонага олиб бордик. Палатага жойлаштириб, уйга қайтаётганимизда, онам:

— Отангдан ҳам хабар олиб туринглар. Яна давланаси кўтарилиб, бирон кор-ҳол бўлмасин,— дея қайта-қайта тайинлади. Ўша кунлари отам ҳам касалхонада ётганди.

Отамга онам айтган касални уруш берган. Ҳеч вақт қон босими икки юздан тушмасди. Ёгин-сочин бошланиши билан касалхонага кетарди.

Икки тун кўрак чувиш машинасида ишлаб, кейин бригадирдан жавоб сўрадим-да, онамнинг олдига отландим.

Трактор орқасидаги тележкада чанг ютиб келаяпман. Ҳаёлимда қишлоқдан чўлга кўчиш-кўчиш кунлари келади. Отамнинг район раҳбарлари билан келишиб ишлайвермаганлигига жаҳлим чиқади.

— Бу не азоб,— дея ўйлайман. Чўлга келиб биримиз икки бўлмади.

Ҳаммамиз касалманд бўлиб қолдик...

Трактор ғилдиракларидан кўтарилган чангдан ҳеч нарсани кўриб бўлмайди. Кўзларимни юмиб олиб, хаёлот дунёсида яшаб келаяпман. Қишлоғимизнинг зилол сувлари, кўм-кўк дарахтлари, мусаффо осмони кино лентасидай кўз ўнгимдан ўтади. Хўрлигим келади. Йиғлаб юбораман. Кўзларимни ачиштириб томчилар тупроқ қоплаган юзимда қотади. Ҳатто улар ҳам жизганак бўлган ерга алфозиши ишташмайди.

Шу алфозда автобус бскатига чиқдик. Трактор бекатда тарақ-туруқ қилиб тўхтади. Ҳайдовчи бошини кабинадан чиқариб:

— Туш,— деди. Сакраб тушаман. Ношуд бола тойхоридан

қолдаги уини ағдариб қўйгандай асфальтда из қолади. Чстроққа ўтиб, уст-бошимни қоққан бўламан.

Автобус бекатида уч-тўрт талаба қизлар бурнини жийришиб менга қарашади. Шунда чўнтакдаги исқирт рўмолчам билан ёш қотган юзимдан чангни сидираман. Талаба қизларнинг қайта тушган нигоҳида:

"Туппа-тузук бола экан-ку, трактор ортига осилиб юргунча, бирон шаҳарга бориб ўқиб келса бўлмайдами",— деган маънони ўқийман.

Бола-бақрага тўла автобус ғийқиллаб келиб олдимизда тўхтайти. Қизларнинг ул-бул ерини ифлос қилиб қўйишдан чўчиб, олдга ўтказиб юбораман. Чиқишади. Ортидан эргашаман.

Ҳар автобус силкинганда қўзичоқнинг юнгидай жингалак сочларим орасидан чанг тўкилади. Қизлар эса мендай тасқара олдидан секин-сскин силжишади. Ҳали манзил узоқ. Бекатларда чиққан-тушганларнинг эса менга бир қараб қўймаса, кўнгиллари тўлмайди. Йўқ, кейин-кейин менга ўхшаганлар автобус ичида кўпайиб қолди. Бир йигит, трактор остидан чиқиб келаётган бўлса керак, тумшукларигача қора мой эди. Уни кўрганлар мени унутишди. Хиждатпазликдан қутулиб, ўз хаёлларим билан яшай бошладим.

Чўлда биз ўн йил яшаганмиз. Бу лавҳа ўша ўн йилнинг бир лаҳзалик чизгиси, холос.

Касалхонага келдим. Юрак ютгандай остона ҳатладим. Оппоқ халат кийган ҳамшира:

— Ҳой, ҳой, тўхтанг! Қасрга кстаяпсиз?— деди шошиб.

— Онамнинг олдига,— дедим шаштим қайтиб.

— Шу ҳолатда-я,— деди у афт-ангоримга тикилиб.

Не дейишни билмай, серрайиб туравердим. Ғалати аҳволга тушган бўлсам керак шекилли.

— Қаердан чиқиб келаяпсиз. Одам ҳам шунчалик тасқара бўладими?— деди жилмайиб.

Бу ўтмишни ёзаётганда ҳеч қандай ҳис-ҳаяжонга, китобий сўзларга, баландпарвоз роман қаҳрамонларига ўхшаб тасвирлашни, гапиришни лозим топмадим. Унда ўзимни ҳам, ўтмишни ҳам алдаган бўлардим. Суд қаршисида:

— Бор ҳақиқатни, бор ҳақиқатни гапираман,— деган виждонли гувоҳ мисол сўзлашни жоиз билдим.

Ҳамширанинг жилмайишидан уялиб, бош эгиб туравердим. Шунда у:

— Гулистон катта шаҳар. Ҳаммоми бор. Бир ювиниб келсангиз, сохти-сумбатингизни кўрган онангиз ҳам хурсанд бўлади. Тезда тузалиб кетади,— деди. "Ҳаммом" сўзини эшитиб бир қалқиб тушдим. Чунки шу йиллар ичида "ҳаммом" сўзини бутунлай унутиб қўйган эдим.

Бстон ариқлардаги лойқа сувларда чўмилардик. Ёзнинг

жазірамасида бӯтана бўлиб оқувчи сув кузга бориб тиниқлашарди. У тиниқлашганда сувга тушиб бўлмасди. Жаннатдагидек "кўрмоқ бору, смоқ йўқ", эди.

Ҳамшира, чангдан қиров энган киприқлар орасидаги беғубор кўз саросималигини сездим:

— Касалхонадан чиқиб бекатдан биринчи автобуста ўтирасиз. "Ҳаммом" деган бекатда тушасиз,— деди.

Қўлимдаги тугилган рўмолчада иккита нон ва парварда бор эди. Унга кўзи тушиб:

— Онангизнинг фамилияси нима? Мен тугунингизни бериб, сизнинг келганингизни айтиб қўяман,— деди. Тугунни аёл қўлига тутқазиб, ортимга қайтдим. Тупроқ ичида юравериб ёввойилашиб қолгандим.

Автобусда ҳам ҳамма менга қарайди. Елкамни қисиб кетаяпман. Бегона нигоҳларнинг ҳайрати жуда мулзам қилди. Бошимни елкам орасига тортаман. Ҳаммом бекатида шошиб автобусдан тушиб, нигоҳларга нишон бўлишдан қутулдим.

Иссиқ сув баданимга текканда, ҳаво етишмай, юрагим сиқилди. Кўп йиллар иссиқ сув кўрмаган тарашадай тана нохуш бўлди. Йўқ, кейин-кейин сув аъзоларимга ёқимли ором бағишлади. Ювиниб, ҳаммомчининг оппоқ сочиқларига артиниб бўлганимда тупроққа қоришиб ётган уст-бошимга кўзим тушди. Худди кимдир елкамга янги сарупо ташлайтургандай, кийгим келмайди, денг. Ахийри этим жунжикиб, коржомани елкамга илиб, ташқарига чиқдим. Аммо руҳим тетик эди.

Касалхонага етиб келганимда, ҳамшира мендан кўзларини узмай:

— Туппа-тузук йигит экансиз-ку. Шунчалар ҳам ўзингизни хор қилиб юрибсизми? Боринг, онангиз еттинчи палатада. Сизни илҳақ кутиб ўтирибди. Бугундан кейин, худди шундай ювиниб-тараниб келинг,— деди.

Унинг дашномларидан қониқиш ҳисси билан онам ётган палата томон одимладим. Эшик қабзасини очиб, секин ичкарига мўралагандим, онам:

— Кел, болам, кел,— дея ёнига чақирди. Афт-ангоримга синчков назар ташлаб:

— Ҳай боламай, кўз тегмасин, кўз тегмасин,— дея кўкрагига туфлади. Менга қараб тўймасди. Унинг хурсандлиги ўзимга ҳам ўтиб, ҳаммомга бошлаган ҳамширадан миннатдорчилик туйғусини дилимда туйдим.

Онам оппоқ либосда, юзи ҳам оппоқ эди. Уйдагиларни, отамни сўради.

— Бугун касалимни айтишди. Қоним камайиб кетибди. Пешиндан сўнг қон қуярмиш. Ҳа, айтгандай, доктор: "Уйингиздан ким келса, менга учрашиб кетсин",— деди. — Сен

у кетиб қолмасдан учраш-чи, нима деркин. Кейин қайтиб келасан.

Докторнинг "учрашиб кетсин" деган гапидан ҳеч қандай хавотир сезмасдан, палатадан чиқдим-да, ён томондаги "бўлим бошлиғи" деган хонага бош суқдим. Улкан стол ортида барваста одам ўтирарди. Бошини олдидаги қоғоздан кўтармай:

— Киринг,— деди. Қуйидаги курсига омонат чўқдим. У бошини кўтариб, "хизмат" дегандай тикилди. Онамнинг гапларини такрорладим.

— Ҳимм, ҳимм, ҳа айтгандим. Онангизнинг қони камайиб кетган. Марказга олиб бориш керак. Тошканга. Бизда қон масаласи чатоқ.

Бу касалликлар бўйича у ерда илмий-текшириш институти бор. Ҳамма томонлама текшириб, аниқ диагноз қўйишади. Қанча тез олиб борсаларинг, шунча яхши, ҳозирча онангизга ҳеч гап-сўз қилманг. Олиб кетаётганларингизда айтамыз. Касални безовта қилмаслигимиз керак,— деди. Докторга, отам билан гаплашиб, олиб бориш вақтимизни хабар қиламиз, дедим. У рози бўлди.

Онам олдига кирганимда ёнидаги ҳамхоналари йўқ, шифтга термулиб ётарди. Унинг бундай ётишини ҳечам кўрмагандим. Юрагим шувуллаб кетди. Олдинга қадам ташлай олмайман. Нимадир мени ортга итаради. Унга тикилиб турибман. Онам эса бу дунёнинг борлигини унутгандай ётарди. Менинг кириб келганлигимни ҳам пайқамади. Бир лаҳза ўзимга келиб:

— Она,— дедим титроқ товуш билан. Шундагина у бошини кўтариб, мен томонга қаради:

— Келдингми болам. Сени ўйлаб ўтиргандим-а,— деди худди мени биринчи бор кўраётгандай безовта тикилиб. Кейин жойида бир қалқиб;

— Сени Воҳиджоним, деб ўйлабман. Кўзим илиниб, тушимда кўрдим, шекилли. Ишқилиб ҳарбийдан эсон-омон қайтсин-да. Кел, болам, дўхтир нима деди. Кетиб қолмабдимикин,— деди. Шунда шошганимдан:

— Қон керак бўлиб қолиши мумкин. Шунинг учун қон группаларингни билиб қўйишимиз керак,— деди.

— Сенлардан олиб қўярмишми,— деди онам безовта.

— Йўқ, ўзларида бор экан. Аммо бизларнинг ҳам қон группамизни билиб қўйиши керак экан. Оғайни-қариндошнинг қони тез таъсир қилармиш,— дея ёлғонладим. Ишонди. Кейин икковимиз узок гаплашиб ўтирдик. Аммо ҳар бир гапиде армияда хизмат қилаётган Воҳид укам исми қайта-қайта такрорланарди.

Укамнинг хизматни тугатиб қайтишига тўрт ой қолганди. Онам уни илҳақ кутарди. Кейинги пайтларда Воҳид хат ёзмай қўйганди. Онам унинг хат ёзмаганлигидан хавотирланиб:

— Нега ундай қилади. Бирон кор-қол бўлмадимикин.

Алғов-далғов тушлар кўриб чиқаяпман. Ҳеч бўлмаса, "Мен соғман",— деган бир оғиз сўзни конверт устига ёзиб юбормайдими?— дея куюнарди. Бугун ҳам ўша гапни такрорлади. Йиғлаб ҳам олди. Хайрлашаётганимда:

— Отангни бориб кўр. Яна мен бу ерда ялпайиб ётиб, унга бир нарса бўлиб қолмасин,— дея қайта-қайта тайинлади.

Палатадан чиқаётганда беихтиёр ортимга қарадим. Онам қайта шифтга термулиб ётарди. Мени эса аллақачон унутиб юборгандай эди. Зил кетиб остона ҳатладим. Нохуш ўйлар хаёлимга бостириб келаверди. Онам ўзгариб қолганди. Ҳа, ҳа, у бошқа инсон бўлиб қолгандай эди. Бу ўзгариш сабабини билмоқ истагида зўр бериб хаёл сурардим.

Машинанинг қулоқни қоматга келтириб сигнал чалишидан ҳушимга келдим. Қаршимда пўрим, мўйловли одам турар. Қўлини мен томон пахса қилиб:

— Сенга ўхшаган жулдурвоқининг тиригидан ўлиги қиммат. Ҳозир босиб кетганимда нима бўларди,— дея дағдаға қилар, мен эса унга мўлтираб қараб турар эдим. Сўкишларига ҳеч жавоб ололмагач, қўлини силтаб ташлади-да, машинасига ўтириб, газни босди. Филдирақлар асфальт устида чинқириб овоз берди-да, машина бир силкиниб ўқдай олдга интилди. Бир лаҳза унинг ортидан қараб қолдим. Ҳайдовчининг нега асабий сўкинганлигини эслаб, катта йўл устида турганлигимни, атрофимдан физиллаб машиналар ўтаётганлигини ҳис қилдим. Шошиб кўчани кесиб ўтдим-да, бекатга бориб турдим. Аммо кўз олдимдан онамнинг шифтга тикилиб ётганлиги кетмасди.

Уйга келдим. Отамни бориб кўриш ҳам хаёлимдан кўтарилганди. Укаларимни соғиниб қолгандай эдим. Остона ҳатлашим билан улар югуриб чиқишди. Ҳаммасининг устида ҳилвираган кўйлак, оёқлари тупроқда юравериб ёрилиб кетган, юзлари эса кузда пишар қовун пўстидай тарам-тарам тўрлаган, қўллари кир-чир эди. Жигарларимнинг бундай афтода аҳволини биринчи бор кўраётгандай ҳайратландим. Беихтиёр касалхонага киришдаги ҳамширанинг ҳайратли овози қулоқларим остида садо берди.

Бизлар чўлда ўртаҳол оилалардан ҳам қуйи ҳисобланардик. Отам ишга яроқсиз, онам совхознинг бир бўлимида етмиш сўм маош оларди. Оилада каттаси мен: ёзда сувчи, кузда пахта ортувчи бўлиб ишлардим. Укаларим, ёш, жуда-жуда ёш эди.

Воҳид укамни кўлидан иш келадиган вақтида ҳарбийга чақирди. Биринчи кўриқдаёқ олди-кетди. Кўп болалар ортда қолди. Ортда қолганлардан бири совхоз директорининг ўғли, иккинчиси бўлим бошлиғининг, қолганлари ҳам ҳукумат одамларининг арзандалари эди. Ўша йиллари ҳарбий комиссариатларда оталар болаларини савдо-сотик қилиб олиб қолишар эди. Ўзим ҳам кўп бор бу ҳолнинг гувоҳи бўлганман.

Воҳид укам ҳарбийга жўнаганда онам узоқ йиғлаб юрди. У нимжон, иссиқ-совуқ нималигини ҳали билмайтурган, она сути оғзидан кетмаган укам аскар бўлишига ҳеч ишонмасди. "Ҳай, болам, қийналади-да, қийналади. Бироз суяги қотиб, кетганда ҳам майли эди. Бўйи бир қарич болани ҳам ҳарбига олаверар экан-да. Ишқилиб омон келсин-да", дерди ҳар сафар дастурхон устида.

Афғонистон ҳақидаги гап-сўзлар унда давлат аҳамиятига молик сир бўлиб, бизнинг совхозимизга ҳали у томонлардан аскарларнинг руҳи қайтиб келмаган кунлар эди.

Чақирилувчиларни сафга тизиб, поездга чиқараётган ҳарбийдан:

— Қаерга боради, улар,— дея сўраганимда, "Болтиқбўйига",— деган жавобни эшитиб, кўнгили хотиржам уйга қайтгандим. Аммо... Аммо укамнинг кичкинагина жуссаси, мўлтираб турган кўзларини узоқ вақт унута олмай юрдим. Орадан кўп ўтмай хат олдим. Хатда дала почтаси, қисм номери ёзилганди, холос. Унинг саломлари ва хайрлашувларидан Болтиқбўйида хизмат қилаётганга ўхшамасди. Она юрт соғинчи ҳар бир сўзида уфуриб турарди. Укамнинг ҳар бир хатини ўқиганда юрагим ўз-ўзидан безовта бўлар, кўп беҳаловат тунларни бошлаб келарди.

Бугун ҳам онамнинг менга нотаниш нигоҳи, укам ҳақидаги безовта ўйлари хаёлимни паришон қилиб қўйганди. Қўлларимдан ушлаб олган укаларимга лоқайд тикилиб турардим. Улар эса онамнинг омонлигини сўраб, чуғурлашарди. Бир қўлида чанг босган қанд, бир қўлида тарвуз пўчоғини ушлаб олган синглим Гулноз ҳам:

— Оппа қани, оппа қани,— дея қўлимдаги рўмолчага юзини босиб онамни сўроқлар эди. Улар билан бошлашиб уйга кирдим. Дастурхондаги тарвуз пўчоғи устида пашша ғужғон ўйнардди.

Синглим Гулноз ҳали уч ёшга тўлмаган заиф қизалоқ, у тизсамга ўтириб олиб:

— Ака очом, ака очом,— дея шира қоплаган лаблари билан юзимдан ўпди. Уйда на ота, на она бор, бир гала укаларим қолган эди. Хўрлигим келди. Йиғлаб юбордим. Улар бир лаҳза ҳайрат билан менга тикилиб туришди-да, ўзимни қўлга олгунча, атрофимни ўраб олишиб, бири қўлимдан, бири бўйнимдан, бири елкамдан маҳкам қучоқлаб, бир нохушликни сезишгандай ҳиқиллаб йиғлашга тушдилар. Мен эса ҳамон ўзимни қўлга ололмасдим.

Остонада отам кўринди. Унинг ранги ўчиб кетган эди. Бизларнинг олдимизга бир-бир қадам босиб келиб:

— Нима бўлди, болам?— деди хаста товушда.

— Онамни касалхонага ётқиздим,— дедим ҳиқиллаб.

— Ҳа, ҳа, эшитдим,— деди. — Кейин ҳеч гап бўлмагандай жилмайиб:

— Қани, болаларим, ўринларингдан туринглар. Мен билан кўришмайсанларми,— дея укаларимга юзланди. Улар ҳаммаси менинг қучоғимдан ситилиб чиқиб, отамнинг бағрига отилишди.

Бир зумда зулмат қоплагандай қора ўйлар мендан чекинди. Уйни саранжом-саришта қилиб, чойга ўтирдик. Отам нимадандир безовта эди. Онамнинг касалхонага тушганлигига бўлса керак, деб хаёл қилдим. Укаларим шакар чойга нонни бўктириб еб олишгандан кейин ўринларидан туришиб, ўз ўйинлари билан банд бўлишди. Отам икковимиз қолдик. Чойни оҳиста ҳўплаб отам:

— Онангни нима касал бўлган дейишаяпти, докторлар,— деди.

Мен докторнинг айтганларини отамга сўзлаб бердим. Шунда отам:

— Болам, сен эртага ишга борма, укаларингга қара. Мен ўзим онангнинг олдига бориб келаман,— деди.

— Ишдан қандай қоламан, деган нигоҳда унга тикилгандим. Хаёлимдан кечган ўйни сезгандай:

— Ҳ-е чўлиниям... Онангнинг аҳволини билайлик-чи. Кейин қишлоққа кўчамиз. Келганимга ўн йил бўлди. Бирим икки бўлгани йўқ. Қайтанга ҳаммамиз нимжон бўлиб қолдик. Ёшим ҳам бир жойга бориб қолди. Ўлсам ўз еримда тобутимни кўтаришсин. Бу ёғига ҳеч ишончим қолмади. Сенлар оёққа туриб олсаларинг, мениям, онангниям бошқа армони йўқ эди. Укаларинг ҳали ёш. Бу ерда одам бўладиган сиёғимиз йўқ. Қишлоқда ким ўлибди, болам. Ўлсак ҳам — ўлан тўшагимиз, ўша ер,— деди чуқур уҳ тортиб.

Чўлда бизнинг биримиз икки бўлмаганлиги рост. Нафақат бизларники, атрофимиздаги фарғоналик қариндошларнинг аҳволи ҳам бизникидан қолишмас эди.

Шўр босиб ётган бийдай дала ўртасида оқ бетон томлар. Ёзда қизиб, қишда совуб кетарди. Атроф қалин қамишзор. Жазирама иссиқда салқинлашга жой йўқ. Қуёш уфққа бош қўйиши билан қамишзордан найзадор чивинлар мўри малахдай ёпирилиб ҳеч кимни аямас,— кексанинг ажин босган пешона-насигами, боланинг қонсиз юзигами ўткир тигини санчаверарди. Эрталабгача ҳамма ёғинг қип-қизил қон бўлиб чиқади. Болаларнинг юзига қараб бўлмайди. Яра-чақа, оналар дори ўрнига кул босишарди.

Отамнинг гапидан руҳим кўтарилиб, эртагаёқ кўчатурсандай кайфиятга тушдим. Ташқарига чиқдим. Укаларим тупроқ уюб ўйнашарди. Хурсандлигимдан, шодлигимдан хўрлигим келди. Улар эса менинг кўз ёшларимга парво қилмай қийқириб кулишарди. Худди юрагимда кечаётган шодлик туйғусини кимдир уларга ҳам улашгандай эди.

Отам кеч қайтди. Тушкун кайфиятда остона ҳатлади. Не кор-ҳол бўлганлигини сўрашга ботинолмадим. Ўзи бир-бир гапириб берар, дея кутдим. Болишни ёнига суриб, ёнбошлади. Кирчимол рўмолчаси билан пешонасидаги терларни артди. Совуқ чойни охиригача ҳўплаб:

— Болам, онангни тезроқ олиб бориш керакка ўхшайди. Ўзини анча олдириб қўйибди. Доктор ҳам "қанча тез Тошканга олиб борсаларинг, шунча яхши", деяпти. Мен келишда почтага кириб пенсиямни олдим. Мана бу ўн сўмга сен ул-бул егулик олиб, укаларингга қараб тур. Онангни касалхонага жойлаштириб келгунимча бир амаллаб турарсан. Неча кунда қайтаман, бу ёғи худога аён,— дея рўмолчасига тугилган пенсия пулидан ўн сўм олиб берди.

Кейин сукут сақладик. Аммо отам онамнинг касалидан ташқари яна ниманидир менга айтмоқчи бўларди. Унинг юрагини яна нимадир кемираётганлигини фарзандлик туйғуси билан ҳис қилиб турардим. Менинг шубҳамга яна бир асос бўлган ҳол отам кўзларини учрата олмаганлигим эди. Ҳар вақт кўзингга тик боқиб сўзловчи одам, қасалхонадан келгандан буён худди айбдордай нигоҳини олиб қочарди.

Туни билан уйқум келмади. Тўрда отам, оралиқда укаларим ухлашмоқда. Аҳён-аҳёнда Гулноз синглимнинг уйқусираб:

— Опа очом, опа очом,— деган овози қулоққа чалинади. Унинг алинувчи овозини эшитиб баттар хўрлигим келади. Уйга сиғмай қоламан. Худди тўрт девор ҳар томондан сиқиб келаётганга ўхшайверади. Қоронғуда ҳаво етишмаётгандай чуқур нафас оламан. Отамнинг ҳам ухламаётганлигини сезаман. Орамизда кўзга кўринмас бир ип таранг тортилгандай бўлади. Ип узилади, отамнинг:

— Рашиджон, ухлай олмаяпсан шекилли,— деган овозидан сергакланиб,— ҳа,— дейман.

— Болам, энди сен кичкина бола эмассан. Оқ-қорани таниб қолгансан. Бу дунёда менинг сен ва онангдан бошқа суюнадиган одамим йўқ. Гар бўлганда, ўз қишлоғимдан чўлу биёбонга кўчиб келиб, сарсон-саргардон бўлиб юрмасдим. Сенларни ҳам бу аҳволга солиб қўймасдим.

Бу сўқир дунёда тўғрига кун йўқлигини кексайганда, шартим кетиб, партим қолганда билдим. Сенлар билмайсанлар. Қишлоғимиздаги қариндош-уруғнинг ҳамма-ҳаммаси энам Узук қўлидан нон сб, катта бўлишган. Ўзим ҳам қанча-қанчаларига ёрдам бериб, одам қилдим. Нажот истаб остона ҳатлаганда пешонасини силадим. Ишларида ул-бул гап бўлса, кўкрагимни тутдим. "Қариндош-да, шуларга ёрдам қилмасам кимга ёрдам қиламан", деб ўйладим. Таъна бўлса ҳам айтай. Улар ҳар куни

тонгданоқ йиғилишиб келиб, дастурхонимиздаги нонимизни ейишарди. Эл кўрмаган, юрт кўрмаган қариндошлар эди-да. Бирин-сирин ўлғайишди. Бир энлик хатим, бир оғиз гапим билан институтларга киришди. Нон топишди. Охир-оқибат нон берганини қопишди. Шуларнинг касрига болам бу ерларда юрибмиз. Мени бир-икки пандавақи оёғимдан олганда, қариндоштарим:

— Ҳў-ў, тек юринг. Амакимиз, оқсоқолимиз.— дейиш урнига, душманларимнинг ноғорасига ўйнашди. Қўшилишиб ёқамдан олишди.

Болам, сўзлайверсам бу тарих китобларга сиғмайди. Энди бўёғига сенлар омон бўлинглар.

Ўтган иш ўтди, тузатиб бўлмайди,— дея чуқур хўрсинди. Кейин узоқ сукут сақлаб.— Бир ой илгари Воҳиджондан хат олдим. Хатида болам портлаганлигини ёзибди. Ҳозир госпиталда эмиш. Онангга айта олмадим-у, сенга айтишга ҳам хўп чоғландим.

"Портладим" сўзини ўқиганда, юрагимга тиг санчилгандай бўлди. Бошим қизиб, қон босимим кўтарилиб кетди. Хат олгандан бери ўзимнинг тирик-ўликлигимни билмай юрибман. Портлашнинг нималигин ўз бошимда синаб кўрганман, болам. У ерларга бориб бўлмаса. Нима қилишга ҳам ҳайрон бўлиб қолдим,— дея отамнинг овози ўзгарди.

У йиғларди. Мен эса мувозанатсизликни бошимдан кечирардим. Бошимга кимдир тўқмоқ билан ургандай, ғувилларди. "Портлабди, портлабди", деган отам овози минг бир пардада қулоғим остида сас берарди. Ўзимнинг борлигимни, укаларим ёнимда ётганлигини, отам ҳозиргина ўша сўзни айтганлигини идрок қила олмадим. Аммо тўрдан, қоронғулик қўйнидан отамнинг куюниб йиғлаётганлигини элас-элас эшитиб турардим.

Ичимни нимадир кўйдириб келди. У бўғзимни ёндириб ўтгандай бўлди. Менга бўйсунмаган кўз ёшларим юзимдан оқиб туша бошлади. Синглим мен томон ўгирилиб:

— Опа очом, опа очом,— дея нозик бармоқлари билан юзимни силади. Кейин бўйнимдан маҳкам қучоқлаб олиб, худди онаси ёнида ётгандай уйқуга, тинч, осуда уйқуга кетди. Фақат мушук боласидай нафас олаётганлиги эшитилиб турарди...

Кўз олдимга укамнинг посзд тамбурида жовдираб турган кўзлари, қаттиқроқ шамол эсса йиқилиб тушадигандек нозик гавдаси келар, отамдан эса уни қандай портлаганлигини сўрашга юрагим дов бермасди. Уни қандай кузатган бўлсам, ўшандай ҳолатда хотирамда қолишини истагандай эдим.

Одамзотда шундай ҳолатлар бўлади. Яшагинг келмайди. Яшайверасан. Нафас олгинг келмайди. Нафас олаверасан. Ҳеч бир кимсани кўргинг келмайди. Кўраверасан. Ҳаммасига кўникиб бораверасан.

Бўйнимдан кучоқлаб олган сингилжонимни маҳкам бағримга босдим. Унинг бегубор қалбидан нажот истагандай эдим. У ҳам мени юпатмоқ истагандай юзларимга юзларини ишқалаб гингишиб кўярди. Аммо отамнинг "портлади, портлади", деган овози бутун аъзоларимни тешиб юбораётгандай, ҳар ёндан санчиларди. Укамнинг, укажонимнинг сиймоси бутун қалбимга қоришиб кетгандай, ўзим ҳам унга айланиб қолгандай эдим.

Қалбим бўм-бўш. Ичимдан нимадир узилгандай эди.

Бир ойдан бери отамнинг қандай аҳволда юрганлигини тасаввур ҳам қила олмасдим. Қандай юрди экан. Ҳамон бир сўз айта олмайман.

Ўша тун отамдан укамнинг қандай портлаганлигини сўрай олмасдим. Жисмим қайларгадир учиб кетгану, руҳим билан қолгандай эдим. Ҳамма нарса тугагандай эди. Секин-секин руҳий чарчоқдан бўлса керак, кўзларим юмилди. Туш кўрдим. Онам қаршимда турарди. Оппоқ либосда. Қўлида яримта нон, менга қараб:

— Сен билан отанг мени алдаяпсанлар. Воҳиджонни қасрга яшириб қўйдинглар. Ҳеч бўлмаса тишлаб кетган нонини берай,— дея қўлидаги нонни кўрсатади. Бехос уйғониб кетдим. Синглим ўрнидан туриб, менга тикилиб турарди.

— Дото қил, дото қил,— дедим елкасидан қучиб. У ғужунак бўлиб, бошини кўкрагимга қўйиб ухлаб қолди.

Тонг отиб келарди. Чанг қоплаган ром деразаларига оппоқ шафақ урилган. Хона ичи туман қоплаган дарадай тус олган эди.

Синглимнинг уйғониб кетишидан чўчиб, секин бошини ёстиққа қўйдим. Ташқарига чиқдим. Салқин чўл ҳавоси эсарди. Мен ўзга одам бўлиб туғилгандай эдим. Остона ҳатлаб кўчага чиқмаган хаёлларим, узоқ-узоқларда, олисларга учиб кетаётгандай эди. Шундай қаршимда салобат тўкиб турган совхоз директорининг ҳашаматли уйи ҳам файзсиз, фараҳсиз, ўз салобатини йўқотиб, букри бўлиб қолгандай эди. Олдинлари унинг ярақлаб турган "Волга"сига, мармардан қилинган уйига бир ҳасад ва ҳайрат билан қарардим. Энг олий даражада яшаш ҳақидаги ўлчовим ҳам тупроқдан қилинган уй ва темирдан ясалган машина эди. Бу ўй, бу хаёл фақат меники эмас, атрофимдагиларнинг ҳаммасининг ўйи эди.

Остонада қанча вақт турганлигимни билмайман. Отам оҳиста елкамга қўлини қўйганда ҳушимга келдим. У қўлида тугунча ушлаб турарди. Менинг лоқайд тикилиб турганлигимдан сергакланиб:

— Болам, ўзингни қўлга ол. Мен ҳам кексайиб қолдим. Укаларинг, сингилларингга бош бўлишинг керак. Мана, Воҳиджоннинг хати. Ўзинг бир маънили, дилини оғритмайдиган хат ёз. Ўзим кўп уриниб кўрдим. Фарзанд экан-да,— дея ён чўнтагидан бир мактуб олиб узатди. Кейин:— Мен онангга

борай. Тинч-тотув ўтиринглар,— дея бошини ҳам қилиб тупроқ йўлга чиқди. Елкаси туртиб чиққан, жуссаси заминга чўкиб кетгандай, бир замонлар йўқотган қувончини тупроқ йўлдан излаб бораётгандай боши ҳам отам, ҳорғин-ҳорғин, эзгин-эзгин қадамлар ташлаб кетиб борарди...

Менинг қўлимда эса ўқилавериш қилвираб қолган мактуб. Уни очиб ўқишга, укамни қай аъзоси жароҳат топганлигини билишга журбат йўқ эди. Беҳуш, қанча вақт остонага михланиб қолганлигимни билмайман. Кимнингдир ўнгиримдан тортганида чўчиб тушдим. Синглим турарди. Туялари бўйнимдан маҳкам қучоқлаб олувчи синглим, унинг мўлтираб турган беғубор кўзларида бир. ўй, бир ташвиш зоҳир эди. Эгилиб, кўтариб олдим. Бўйнимдан қучоқлаб, онам ҳидларини излаётгандай юзимга юзини суларди. Бошлашиб уйга кирдик. Оҳиста жойига ётқиздим. Бошини тиззамга қўйиб ухлаб қолди.

Жигарларим ухларди. Мен эса улар қошида юрагим эзилиб, мактубга термулиб ўтирардим. Қўлларим эса қалтирарди.

Ахийри бардошим тугади. Ҳа, ҳа, тугади. Қўлимда тахлами ёзилган мактуб. Ундан шу сатрлар юрагимга муҳрланиб бораверди. Ҳамон у юрагимга ўйиб ёзилгандай, ёддан чиқмайди.

"Салом ота! Менга сизнинг ёзган хатингизни Самад ўртоғим ўқиб берди. Унда сиз командиримга "мени ўғлим тўрт ойдан бери хат ёзмай қўйди. Ота-онасини унутганга ўхшайди. Яхшилаб жазолангизлар", деб ёзибсиз.

Ота, мени кечиринг. Узоқ вақтлар мактуб ёза олмаганлигим учун. Сиз айтган ойлари ичида мен ўзимни билмай госпиталда ётганман. Шу сабаб сизларни унутиб қўйдим. Бугунги кунларда ўзимни бироз яхши ҳис қилаяпман. Аммо хатни Самадга ёздиришга тўғри келди. Докторлар "бир кўзингизни кўриш эҳтимоли бор", дейишмоқда. Қўлларим ҳам мина портлашидан ногирон бўлиб қолган.

Ота, мени кечиринг. Ҳаммасини очиқ-ойдин ёзиб, сизга қанчалар мусибат келтиришимни сезиб турирман. Начора. Сиз отамсиз. Уруш кўргансиз. Қон йўқотгансиз. Ногирон бўлиб қайтгансиз. Қисматимиз бир, шу сабаб ҳам сизга ўз аҳволимни баён қилишни лозим топдим. Уйдагиларга асло билдирманг. Онам кўтара олмайди.

Айтгандай, онамнинг соғлиғи яхшими? Ҳар куни туш кўраман. У оппоқ либосда бошимга келиб ўтиради. Гапирмайди. Фақат менга термулади. Онамнинг омонлиғи ҳақида бир калима сўз ёзиб юборингизлар. Онам, онажоним мени бу ерда кўп ёмон ўйлардан халос қилди.

Ота, ўзингизга оғир олманг. Тақдир экан. Бундан асло қутулиб бўлмайди. Бу ерда мендайлар сонсиз-саноқсиз. Уланлар ҳам кўп.

Мен ҳаливери госпиталдан чиқмасам керак. Туғма кўр бўлганимда бунчалик алам қилмасди. Ёруғ жаҳонни кўриб юрган одамни бундай зулмат ичига ташлаш ёмон бўлар экан. Жуда ёмон...

Хайр ота. Онамга, укаларимга салом айтинг. Рашид акам ишдан бўш вақтларида бир энлик хат ёзиб турсин.
Абдувоҳид.

13. 09. 82 йил".

Юрагим йиғларди. Укаларим эса ҳамма ғамлардан фориғ, тинч, осуда ухларди. Синглим Гулноз жажжи бармоқлари билан куйлагим ўнгиридан маҳкам ушлаб олганди.

Узоқ ўтирдим. Хаёлимда минг бир ўй чарх урар. Укамни портлатганларга лаънатлар ўқирдим. Ожиз, нотовон қўлларимни мушт қилиб бурдалаб ташлашга шай бўлардим. Синглимга нигоҳим қадалганда, мушт бўлиб тугилган бармоқлар секин-секин ёйилиб, синглимнинг патила сочларини силай бошларди. Унинг кичкинагина юзи, сочлари, қўллари, меҳрни, ўз жигарларига, ўзгаларга улуғ бир муҳаббатни юрагимнинг зулмат қоплаган пучмоқларида туғдираётгандай эди.

Мен яна қайта, ўзга, муҳаббатга, меҳрга чулганган оламдан келгандай бўлиб туғилдим. Хаёлимни қуршаб олган майда-чуйда турмуш ташвишлари тарк этиб борарди...

* * *

Орадан уч кун ўтиб, отам қайтди. Қўлида онамнинг рўмолга тугилган бисотлари. Бироз нафас ростлаб, ҳаммамизга ғамгин тикилиб чиқди. Чуқур уҳ тортди. Синглим Гулноз силжиб бориб пинжиге кирди. Бошқа укаларимнинг бутун вужуди қулоққа айлангандай, отамдан садо чиқишини кутиб турарди.

— Оналаринг ҳаммангга салом айтди. Эрта-индин тузалиб олдиларингга келади. "Мен боргунча болаларим тўполон қилмай, аҳил-иноқ ўтирсинлар" дея тайинлади,— деб синглимнинг сочларини силади. Укаларим шу бир калима сўзни кутиб тургандай хотиржам тортишиб ўринларидан туришди. Отам, мен ва синглим Гулноз қолдик. Синглим отамнинг соқолларини ушлаб-ушлаб:

— Опа узоққа тетди,— деди. Шунда отамнинг юзидаги ажинлари қуюқлашгандай бўлди. Мўйловлари силкиниб-силкиниб:

— Ҳа, узоққа кетди. Келади, она қизим, опа келади, албатта келади,— деди овозлари қалтираб. Мен отамдаги ногаҳоний ўзгаришдан хавотирланиб:

— Касалини аниқлашдимиз?— дедим безовта.

— Ҳа, ҳа, болам, аниқлашди. Узоқ ётади шекилли. Укангга хат ёздингми,— деди.

— Ёздим,— дедим юрагим эзилиб. Орамиздаги суҳбат шу икки оғиз гап бўлди. Отам тушкун эди. Мен эса унинг хаёлларини бир жойга йиғиб ололмаётганлигини боисин билолмай ҳайрон эдим. Отам табиатан чўрткесар одам. Эзгилаб сўрайверишни ёқтирмайдиган, ўзи ҳам эзмаланмайдиган киши эди. Ўз ташвишларини бировга юк қилиб қолдирадиганлар тоифасига кирмасди. Шу сабаб ўзи бир жўяли гап қилишини кутишга тўғри келарди.

Кейин отам тунлари ухламайдиган одат чиқарди. Уйимиз атрофини айланиб юрар, кундузлари эса қамишзор томонга кетиб, қоронғу тушиши билан уйга қайтарди. Бу ҳол бир ҳафта давом этди. Кейин, яна тонг саҳар:

— Онанга бориб келай,— дея йўлга тушди. Бу сафар Тошкетда узоқ қолиб кетди. Не кор-ҳол бўлганлигини билмай, карахт бўлиб юрдим. Борай десам укамларга қарайтурган одам йўқ. Кутишга, нелигини билмоқ учун ҳам кутишга тўғри келди.

Отам тунда соқоллари ўсган қиёфада уйга кириб келди.

— Болаларим, чарчадим, биров мизғиб олай,— дея жой солиб беришимни сўради. Бошини ёстиққа қўйиши билан ухлаб қолди. Туни билан уйқум келмади. Онамга не кор-ҳол бўлганлигини билмай хуноб бўлиб чиқдим.

Эрталаб чой устида:

— Болам, келгуси ҳафта онангнинг бошига бориб турасан. Ҳозир Шафоат опанг келиб турибди,— деди. Шундагина онамнинг аҳволи оғир эканлигини ҳис қилдим. Шафоат опамнинг Тошкентда яшаши ёдимга тушди.

Ҳозир ўша кунлар ҳақида ёзаяпман-у, ўз жисмимга сигмаётганга ўхшайман. Ҳаёт бизни шафқатсизларча жазолаганди. Билмадим, не гуноҳимизга. Менинг атрофимда эса укаларим, сингилларим, ҳарбийда ногирон Абдувоҳид, касалхонада онам, кексалиги қаро кунларга айланган отам эди. Оиламизга худо қайси ғам бўлса ҳаммасини бирма-бир улашгандай эди.

Уйда бир ҳафта кутиб тура олмадим. Йўлга чиқдим. Касалхона остонасидан ҳатлаганимда, Шафоат опамга дуч келдим. Кексариб, букчайиб қолгандай эди.

— Шафоат опа,—дея овоз берганимда атрофга олазарак тикилди. Менга қараб турарди. Аммо танимасди. Бир лаҳза ғамга ботган нигоҳи юзимда сирпанди-да:— Рашиджон, айланай, сенмисан,— дея бағримга отилди. Кўкрагимга бошини қўйиб, узоқ куюниб йиғлади. Бироз ўзини босиб олгандан сўнг:

— Онамнинг аҳволи оғир. Онамнинг аҳволи оғир. Мени бошим айланиб қолди. Нима қилишни билмай қолдим,— деди кўз ёшларини тиёлмай.

Бошлашиб онам ётган палатага кирдик. Опам шошиб-пишиб кўз ёшларини артди. Юрагим гупиллаб урар, тасаввуримда

ҳозир, ҳозир мудҳиш недир содир бўладигандай эди. Қия очилган эшик қабзасидан ичкарига қарадим. Икки кўзи эшикка миҳланиб қолгандай қаршимда онам ётарди. Ўзимни ичкарига олиб, тез-тез қадамлар билан онам олдига бордим. Оппоқ бўлиб оқариб кетган юзлари, хира тортган кўзлари мен томон оғди. Бир лаҳза тикилиб турди-да:

— Вой айланай, келдингми? Танимабман-а,— дея ўрнидан кўзгалмоқчи бўлди. Ёнига тиз чўкдим. Юзларимни бир қўли билан сийпалаб бошини кўтармоқчи бўлганди, юзимни яқинроқ олиб бордим. Кўзларимдан, юзларимдан ютоқиб ўпди. Йиғлади.

— Шундай бўлиб қолдим, болам. Ўзларинг омонмисизлар. Укаларинг, сингилларинг қийналиб қолишмадими,— деди ҳирқироқ овоз билан. Ҳамманинг соғ-саломатлигини айтиб, онамни тинчлантирдим. Шафоат опам эса палатанинг бир бурчига қўйилган курсида боши хам ўлтирар, аммо елкалари учиб-учиб тушарди...

Онам, бундан бир неча кунлар олдин кўрган онамга ўхшамасди. Эгнидаги либоси билан юзидаги рангда фарқ қолмаганди. Овози ҳам жуда чуқурликдан чиқаётгандай эди. Укамни сўради. Воҳид укамни. Кейин кўзларини юмиб шивирлагандай:

— Ҳар куни тушимга кириб чиқади. Мени ёрдамга чақиради. Оғозини эшитаман, аммо ўзини излаб тополмайман. Ишқилиб омон бўлсинда, болам. Хат келиб қолмадими-а?— дея кўзларини очиб менга тикилди. Шошилиб:

— Ҳа, хат келди. Кеча келди. Ҳаммамизга салом айтибди. Ўзиям яқин кунларда келиб қолар экан,— дедим. Шунда онам:

— Қандай яқин кунларда келар экан. Ҳали келишига икки ойу ўн уч кун бор-ку!— деди ҳайратланиб.

— Дам олишга келар эмиш. Яхши хизмат қилганлиги учун командирлари жавоб беришаётган экан. "Келавер",— деб жавоб ёздим.

Онам гапларимни охиригача тинглаб, шифтга қаради. Узоқ вақт жимгина, кўзини юммасдан шифтга термулиб ётди. Мен ёнида эканлигимни ҳам унутиб қўйгандай, оналик туйғулари эса ёлғон гапирганлигимни сезгандай эди. Менга нигоҳи тушганда, кўзларини ҳайрат билан катта-катта очиб:

— Ҳалиям ўтирибсанми? Бор, болам, бор. Мен ҳозир яхшиман. Шафоатжонларникига бор,— деди. Шафоат опам ўрнидан туриб, олдимизга келди. Анча ўзини босиб олгандай эди.

— Опа, бизлар борайлик бўлмаса. Эртага эрталаб келамиз,— деди.

— Ҳа, ҳа, болаларим, боринглар. Кўчалардан эҳтиёт бўлиб ўтинглар, қизларингга салом айт,— дея кўзларини юмди.

Онам биз билан хайрлашиб, мен ва опам тасаввурига сиғмас дунёга бош олиб кетгандай эди.

Катта кўчага чиқдик. Опам йиғларди. Мен эса юрагим эзилиб, ундан онамга нима бўлганлигини сўрадим.

— Айтишга ҳам тилим бормади. Сен билан мен уйда каттасимиз. Онам бечора қон раки бўлибди,— деди. Мен унинг гапларига тушунмадим. Қон раки қандай касаллик эканлигига ақлим ҳам етмасди.

— Оққон касалига чалинган,— тушунтирди опам.— Бу касалдан ҳали ҳеч ким шифо топгани йўқ. Оқ қон таначалари қизил қон таначаларини еб ташлайверади. Кейин жигар ишдан чиқади. Шу билан...

Шафоат опам табобат ходими эди. Унинг бироз илмийроқ, аммо юракни ларзага келтирувчи гапидан жойимда қотиб қолдим. Опам йиғлаб қўлтиғимдан олди. Пешонамдан тер оқарди. Бутун вужудимдан совуқ тер чиқиб кетгандай эди. Бир неча кун ичида икки мудҳиш тасодиф. Бири юртнинг ул томонида, бири юрт ичида.

Нечун шундай бўлганлигига ҳайронман. Йиғламадим. Онам вафотида ҳам кўп йиғлай олмаганман. Ичимда кимдир мени жиловлаб тургандай бўлганди. Ҳамон ул кимса менинг юрагимни маҳкам ушлаб олгандай туюлади. Аммо ўша жудолик кунлари йиғлай олмаган мен, онам вафотидан сўнг ҳар куни, ҳар лаҳза йиғлаб юрдим. Кўз ёшларим юзларимдан оқмасди. Юрагим сассиз, унсиз йиғлайди. Мен эса, уни жимгина кузатиб тураман.

Опам икковимиз ҳар куни онам олдига борамиз. Бизларни илҳақ кутиб ўтирган бўлади. Қўлларини кўрсатиб:

— Қўлларим ҳам оқариб кетаяпти. Қони қолмаяпти шекилли,— дея синиқ жилмаярди.

— Ҳали ҳаммаси яхши бўлади. Воҳиджоннинг ҳарбийдан келиш тўйини қиламиз. Ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасиз,— дея опам онамни тинчлантирмоқ истайди. Онам эса бошини ғамгин чайқаб:

— Билмадим, болам. Ҳар куни қон қуяди. Ҳеч кафтларим қизарай демайди. Бошимни кўтарсам айланади. Ишқилиб Воҳид-жоним эсон-омон келсин-да. Шунга алағдаман. Негадир тушимдан кетмай қолди-да. Рашиджон, сен уйдан хабар олиб келсанг бўлармиди. Отанг бечорани боши айланиб қолгандир. Укаларинг ҳам сени келишингни илҳақ кутаётгандир,— деди. Мен эса уйга боришни хаёлимга ҳам келтира олмасдим. Қандай ҳам онамни ташлаб кета олардим. Опам бир ўзи, бирон кор-ҳол бўлса аёл киши нима ҳам қила оларди.

"Бугун-эрта бориб келаман", деган ўйда икки ҳафта вақт ўтди.

Эрталаб опам болаларини боғчага жойлаштирди. Поччам Москвада аспирантурада ўқийтган эди. Шул сабаб опам уч қизи билан шаҳарда қолишган. Рўзгор, бола ташвишларининг ҳаммаси ўз бўйнида эди.

Соат ўнларда касалхонага етиб келдик. Палата эшигини очганимизда онамга қон қуйишаётган экан. Бизларнинг тизилишиб турганлигимизни кўриб, бошини қимирлатиб жимлайди. Сскин-сскин палатага кириб, қўйидаги курсиларга омонатгина чўкдик. Штативга осилган шишадаги қоннинг чакиллаб томишини жимгина кузатиб турардим. Томчилар чўзилиб узилар, яна қайтадан чўзилар, мен эса беихтиёр томчиларни санай бошладим. Бир, икки, уч, тўрт, беш...

Бир неча юз томчи санадим. Кейин палата эшиги очилганини, онамнинг хира тортган қорачиқларини ҳайрат ила кенгайганини ҳам сезмай қолибман.

— Бола-ам!— дея бақиргандай ўрнидан сепчиб тургандагина ҳушимга келдим. Остонада аскар формасида бир йигит турарди. Бизлар ҳам ток ургандай ўрнимиздан сакраб турдик. Аскар онам томонга югуриб келгандай ҳаракатда уни бағрига босди. Онам эса, "Болажоним, сени кўрар кун ҳам бор экан. Энди худо омонатини олса ҳам розиман. Айланай сендан. Ҳар куни тушларимга кириб чиқардинг. Соғ-саломат экансан. Розиман, худосидан ҳам, бандасидан ҳам",— дея ҳирқираб гапирар, аскарнинг бўйнидан қучоқлаб йиғлар эди.

Ҳамширанинг:

— Опа, ётинг! Опа, ётинг!— дея шошиб бақирганидан ҳушёр тортиб, онамга қарадим. Билакларидан қон оқарди. Қип-қизил қон. У қуйига сизиб, оппоқ либосини алвон рангга бўярди. Югуриб бориб, онамнинг елкасидан ушлаб ётқизишга ҳаракат қилдим. Қани энди, аскар укамдан ажрата олсам. Ҳамшира ёрдамга келди. Жойига ётқиздик. Қўлларини ҳавога чўзганча: "Болажоним! Айланай сендан! Болажоним, айла...",— дея онам ҳушидан кетди.

Ҳозир ўша кунни эслаяпман-у, тўрт томондан дсворлар сиқиб, онамнинг овози қулоқларим остида садо бермоқда. Қандай бахтсиз кунлар эди... Қандай тасаввурга сизмас кунлар... У кунларни ганимизга ҳам раво кўрмайман.

Орадан бир лаҳза ўтмай, палатага докторлар кириб келишди. Бизларни ташқарига чиқариб юборишди. Онам эса оппоқ чойшаб устида ётарди. Оппоқ чойшаб, оппоқ сиймо, фақат кўкрагида қип-қизил қон эди...

Укамнинг, укажонимнинг қўлини маҳкам сиқиб остона ҳатладим. Учовимиз касалхона богида бир-биримизни қучоқлаб узоқ йиғладик. Укамнинг юзидан таниб бўлмасди. Бир кўзи йўқ. Иккинчисига ҳам чанг ўрнагандай. Юзида кўм-кўк майда доғлар. Бир қўли боғланган, ҳали унга нима бўлганлиги бизларга ноаён эди.

Ҳаётнинг қалтис ўйини бир оилани, тўқликни, шўхликни билмаган оилани кулфат ботқоғига улоқтириб ташлаганди. Биз бир-биримизга суяниб, шаҳарнинг шўх-шодон кўчасидан кетиб

борардик. Ўз хаёлларимиз, ўз ўйларимиз билан нафас олардик. Ўй ҳам, хаёл ҳам манзилсиз, маконсиз юпун эди.

Кундалик ташвишлар билан ўралашиб қолган ҳар қандай инсонга ҳаётнинг кутилмаган зарбаси келиб тегса, албатта унда зоҳирий ўзгариш бўлишига имон келтираман. Бу зарбанинг оқибатини мен ўз бошимда синаб кўрганман.

Опа-ука, укамнинг ногирон бўлиб қайтса ҳам, тирик келганлигига шукроналар айтдик. У минадан портлаганди. У бошқа одам эди. Поезд танбурида, менга кўзлари жовдираб қараб турган бола эмасди. У мендай ожиз акасидан мустақиллик бобида анча олислаб кетиб қолганди. Унга на насиҳат, на кўнглини кўтариш керак эди.

Бир, икки оғиз гапи, қарашлари билан ожиз акаси кўнглини кўтарарди. У ука эмас, ака эди. Ҳа, ҳа, ака эди!

Ойлаб ўлим ва тириклик орасида яшаган одам, тупроқ кечиб юрган мендай ландавурга қаердан ҳам ука бўлсин. Ўлим — инсон учун ундан ёвуз, ундан даҳшатли нима бор? Ҳеч нарса. Укам эса ўлимнинг олдидан келган эди. Менинг содда, майда ўйларим унинг қаршисида саробдай эрий бошлади. Уларнинг ўрнидан ҳали қандай дарахт бўлиши номаълум, аммо бақувват куртак униб чиқди. Куртакни укам парвариш қилди...

* * *

Онам вафот қилди. Қишлоғимиздаги уйимизнинг тўрида, дунёнинг ҳамма ташвишларидан фориг бўлиб ётарди. Чўл ҳам, тупроқ йўллар ҳам, тунлари тинчлик бермас чивинлар ҳам, ҳамма-ҳаммаси ўз маконида қолиб кетганди.

Онамнинг руҳи билан қишлоққа қайтдик. У тириклигида қизгалдоқларини, сувларини, майсаларини соғинган қишлоққа.

Онам ётарди. Биз фарзандлари унинг қошида тизилишиб турардик. Ҳамма йиғларди. Фақат Гулноз синглим:

— Опа келди, опа келди,— дея жилмаярди.

* * *

Онамнинг қабрига бордик. Отам унинг бошида:

— Боланг шаҳарга кетаяпти. Унга оқ йўл тила,— дея шивирлади.— Бошинг тошдан бўлсин, болам. Онангни руҳи қўлласин сени,— деди.

Укам Абдувоҳид ногирон қўллари билан елкамдан қучиб:

— Энди сиз одам бўлинг, бизларнинг бахтимизга. Ёзувчи бўламан, деб юрибсиз. Албатта онам ҳақида, менинг қисматдошларим ҳақида ёзинг. Бизнинг руҳимиз қўллайди сизни,— дея шивирлади. Хайрлашдик. Улар онам қабри бошида қолди. Мен эса эски чемоданни қўлтиқлаб, шаҳар томон биринчи

қадамни босдим. Анча олислаб ортимга қарадим. Қисматдош ота-бола бир-бирига суяниб қишлоқ томон кетишарди.

Мени шаҳарга укам бошлади, отам кузатди.

Шаҳардаги саргардон кунларимни ҳикоя қилиб эзмаланмоқчи эмасман. У ҳол ҳар бир қишлоқ боласининг бошидан кечган.

Қаерда ишламай, қаерда бўлмай укамнинг васият мисол айтган сўзини юрагимнинг тўрида жавоҳир мисол асраб-авайлаб юрдим. Шаҳарга мен келган замонлар укамга қисматдош болалар ҳақида ёзиш у ёқда турсин, ҳатто гапириш ҳам анча оғир эди. Аммо у томонлардан пешма-пеш "оғирлиги икки юз килограмм", деган ёзувли темир қутилар оқиб келарди. Қай бир хонадонда юракни ларзага келтирувчи она фарёди эшитилар, оломон эса елкасини қисиб, унинг фарёдини жимгина тингларди. Ҳар бир қишлоқ борганимда укамнинг тарашадай қотган юзига, ногирон кўзига, ватандан олисларда қолиб кетган қўли ўрнига тикилиб ўзимнинг ожиз, нотавонлигимдан хуноб бўлардим.

Унинг қорачиқларига эт тушган соғ кўзлари:— "Куйинманг ака. Ҳали сиз ёзадиган кунлар келади",— дея юпатгандай, ҳамдарддай тикиларди.

Шаҳарга қайтардим. Отам ва укам, онам қабри бошидан кузатиб қоларди.

Бу ҳол кўп бор такрорланди. Кўп бор армон билан шаҳарга қайтдим.

Ҳар бир сукунатнинг интиҳоси бўлганидек, портладим. Ўйларим, хаёлларим, қадамларим ватанимнинг турли бурчакларига сочилиб кетди. Ўзбекистоннинг қадрдон тупроқларида армонларим, жигарларим қолди. Йиллаб уларни тингладим. Ҳамон тинглаяпман. Ишонардим, ишонардим, Улар овозини халқим эшитишига...

* * *

Укамнинг қисматдош дўстлари ўзлари ҳақида гапиришни исташмайди. Уларнинг ҳар бири билан қайта-қайта суҳбатлашишга тўғри келган.

— Э-э, қўйинг, ака. Ўзингизни ҳам, мени ҳам қийнаб. Меҳнаткаш, жафокаш деҳқонларимиз ҳақида ёзинг. Бизлар нимани кўрдик? Қонни. Бурда-бурда бўлиб кетган дўстларимиз танасини.

Мана бу қўлларимиз билан эса тупроқ ичидан гўшт ва суякларини териб тобутларга жойладик. Олдин-олдин йиғладик. Кейин-кейин кўз ёшларимиз қуриди. Юрагимиз тошга айланиб бораверди. Инсон ва бизнинг орамиздаги жарлик кундан-кунга катталашаверди. Ёвуз кимсага айландик. Портладик, юраклари тошга айланган ўртоқларимиз қонга чулғаниб ётган оёғимизни, қўлимизни тобутларга солаверишди. Қўлсиз, оёқсиз, кўзсиз уйга

қайтдик. Кўкрагимизга эса "Жасорати учун" медали ва "Қизил юлдуз" орденини тақиб қўяверишди.

Бизга етти ёт, ҳеч бир ғанимимиз бўлмаган одамларни ўлдирдик, улар ҳам ўлдиришди. Ҳаммасини Ватан учун қиляпмиз, дея ўйладик. Ҳатто ов милтигини қўлида ушлаб кўрмаган, она сути оғзидан кетмаган болаларнинг жангга киришини бир тасаввур қилиб кўринг. Ҳаммаси аён бўлади-қолади.

Яна нимасини айтай. Қўйинг, эслатманг у кунларни. Ҳозир, ҳозир ҳаммаси кўз олдимда бўлаётгандай. Нима керак, шундай ҳам юраги ҳилвираб турган замондошларимизнинг юрагини баттар қон қилиб,— дея юзлари қалтираб кетганда, оналарининг кўзларидан ёш қуйилиб:

— Ҳа, уйи куйсин, гулдай боламни бу кўйларга солганларни. Энди биримиз икки бўлади. Боламиз улғайиб қанотим остига киради, дея хурсанд бўлганимда, бу кўргулик. Кимни лаънатлашни билмайман,— дея йиғлаб, чорсисига кўз ёшларини артганда, фарзандларининг:

— Йиғламанг она. Мен тирикман. Қайтмаган ўртоқларим онасини кўз олдингизга бир келтириб кўринг. Ўшанда ҳаммасига шукроналар айтасиз,— дея она олдига силжиб бориб, кўз ёшларини бармоқсиз қўллари билан артганда, укамни, ўз укамни эслардим. Улар менга тикилиб туришарди. Қаршимда укам бўлиб, онам бўлиб уларнинг қисматдошлари туғиларди.

Шу йиллар ичида афғон тупроғидан ногирон қайтган юзлаб укаларим оиласида бўлганман. Уларнинг қисқа, аммо тасаввурингга сиғмас гапларини эшитганман. Боласининг оғзига тикилиб турган, оппоқ сочлари қулоқлари устидан шалвираб тушган оналарнинг ажин босган юзларига тикилганман. Ҳаммаси онам, ҳаммаси укам эди. Ҳатто сувоғи кўчган уйлари, хонанинг жиҳозлари, фарзанднинг босиқ сўзлашлари, онанинг безовта нигоҳлари — ҳамма-ҳаммасида менинг оилам билан бир уйғунлик бор эди.

Худди қисмат фақат шундай ночор оилаларнинг фарзандларини ногирон қилиб, ўз она юртига қайтаргандай эди.

Ҳар бир хонадон билан хайрлашаётганда юрагимда бир чандиқ қоларди. Кейин-кейин ўзим ҳам аъзоларимдан ажралиб қолаётгандай бўлавердим.

Туш кўрардим. Танасидан жудо бўлган оёқлар, қўллар, кўзлар мендан жисмини талаб қиларди.

Мен, соппа-соғ инсон улардан эшитганларим ҳисобига шу сўйга тушиб қолдим. Улар-чи, улар. Улар ҳаммасининг шоҳиди бўлишган. Яна қудратли иродалари билан ўз оналарини опатишга куч ҳам топа оларди. Мен эса, ўшандай вақтларда ерга қараб сукут сақлардим.

Бу ҳаётимдаги энг беҳаловат, энг қайғули кунлар эди ерга

қараб сукут сақлашлар. Бутун ўй-хаёлларим, ҳатто жисмим билан укаларим юрагининг бир парчасига айланиб кетгандай эдим.

Кўчадаги жажжи гўдак елкасидаги милтиқни, болалар дунёси дўконларидаги автомат, танкни кўрганимда ток ургандай сапчиб тушардим. Кўз олдимда ўйинчоқлар ҳақиқий автомат, милтиқча, улкан танкка айланиб қоларди. Ва қулоқларим остида тўхтовсиз ўқ овози эшитиларди. Қалтираб кетардим. Шундай ҳолларда беозар сотувчи қизларни хафа қилиб қўйган вақтларим бўлган. Ўшандай кунлари аъзоларим титраган кўйи уйга кириб келардим. Ўз ўйларим, хаёлларим билан бўлиб уйдагиларга захримни сочардим. Рафиқамнинг:

— Отанга бир бало бўлган. Битта-яримтани топиб олганга ўхшайди. Худди уйдан илон чиққандай, ҳаммамизга муомалалари совуқ. Ҳеч вақти бундай қолга тушмаган одам, бирданига бундай бўлиб қолиши бежиз эмас.

Ҳа, ҳа, битта-яримтани топган,— дея уйнинг бир бурчида болаларимни бағрига босиб, йиғлаб-сиқтаган, ҳолда кўп бор учратганман.

Болаларимни олиб, уйига кетиб қолган вақтларида ҳам мен ўз хаёлларимдан қутула олмасдим.

Ватанимнинг турли сарҳадларидан укамга қисматдош укаларимни излаб, ойлаб уйга келмай кетардим. Ўшандай вақтлари телба мисол ўз уйим қўнғироғини босганимда:— "Кимникида ётиб юрган бўлсангиз, ўша ерга боринг",— дея пешонамда қарсиллаб эшик ёпилганда, ҳорғин ортимга қайтган кунларим ёдимдан чиқмайди.

Хўжандлик Муҳаммадраҳмат:

— Киноларда снаряд портласа, елкамни қисиб, юзимни қўлларим билан яшираман,— дея ҳикоя қилганда ҳайратланганман. Кейин-кейин, оддий болалар ўйинчоғини кўрганда, ўзим ҳам унинг аҳволига тушганлигимни кўриб, урушнинг энг ёвуз куч эканлигини, унда ғолиб ва мағлуб томонлар бўлмаслигини юракдан ҳис қилганман. Чунки ғолиб ҳам, мағлуб ҳам қонга, бурдаланган дўстлари жисмига тикилган бўлади. Не-не буюк ёзувчиларнинг ҳам уруш мавзусига мурожаат қилиши бежиз эмаслигини ҳис қиламан. Мени, менга ўхшаган миллионлаб китобхоннинг юрагини ларзага келтирган Л. Толстойнинг "Уруш ва тинчлик" эпопеяси марказида ҳам уруш ва унинг оқибатлари ётади. Биз кўрмаган, ҳис қилмаган воқеаларни буй-басти билан кўрсатиб, даҳшатга солади. Уруш инсон иродасини энг сўнги бардошигача синаб кўради. Бу бардошни тинч замонда синаш асло мумкин эмасдир. Кўрмаган воқеалар инсон боласини ҳар доим оҳанрабодай ўзига тортиб келган. Бу ҳолатнинг адабиётдаги акси эса кўп буюк ёзувчиларни янада мустаҳкам чўққига айлантирган. Толстой ҳам ана шундай даҳолардан эди.

Бугунларда уруш ҳақида ўйлаганимда қўлдан, оёқдан, кўздан ажралган укаларим кўз олдимдан қаторлашиб ўтаверади. Уруш— аъзоларини йўқотган жигарларим эканлигига имон келтираман.

* * *

Ҳамқишлоғим Собир остона ҳатлади. Хурсанд бўлиб кетдим. Мен уни болалигидан биламан. Содда, самимий, тўғри сўз бола. Отаси Муҳаммад ака билан қўй боққанман. Менинг болалигим унинг отаси билан бирга кечган. Кейин-кейин Муҳаммад ака хасталанди. Касалхонага тушди. Тузалгандай бўлди. Дарди яна қайтарилди. Даволанди. Тузалмади. Ҳамон касалхонада ётибди. Оилада ўн фарзанд ёлғиз онаси қўлида қолди. Уларни олтмиш сўм маоши ҳисобига катта қилди. Собирни ўзим Тошкентдан ҳарбийга жўнатганман. Афғонистонга тушди. Хизматининг тугашига қўл етгудек кунлар қолганда ундан мактуб олдим. Бир калима сўз: "Ака, мен Ленинграддан. Яраландим. Омон бўлингизлар".

У Ленинградда бир йил ётди.

Ногирон бўлиб қайтди.

У уйга кириб келганда яна онамининг қонга чулганган қўйлаги, укамнинг ногирон бўлиб қолганлигини эшитган тундаги отам йиғиси, укамнинг онам қабри бошида шивирлаб сўзлаганлари қулоғим остида бир оғриқ мисол сас берди.

...Орадан бир йил ўтди.

Собир университетнинг ҳуқуқшунослик факультетининг тайёрлов бўлимига кирганлиги хабарини билдирди. Унинг юзидаги қувонч юрагимни ҳаприқтирди. Маҳкам бағримга босиб, табрикладим. Уни қучоқлаганимда меҳримди ё юрак шарбатими, нимадир ўз ўзидан қалбимни тўлдириб келаверди.

Дастурхон устида:

— Қани Собиржон сўзла. Кириш имтиҳонларида қийналмадингми,— деб сўрадим. У бир турли жилмайди-да:

— Э-э, ака, у ерга кириш, кўкрагингни ўққа тутиш билан баробар экан. Адабиёт ва тарихдан ўтдим. Жамиятга келганда, ўқитувчи: "Тўғрисини айт, қандай бу икки имтиҳондан ўтдинг. Киминг бор бу ерда, ким орқали келдинг",— деса бўладими. Менда ким бор, ака. Полда ҳассам турганди, унга ишора қилиб:

— Ана у билан келдим,— дедим. Шунда у юраги қилт этмай имтиҳон варағимга "икки" деб ёзди.

Нигоҳим имтиҳон варақасида-ю, қулоғимга қўшни столда ўтирган ўқитувчининг имтиҳон топшираётган қизга:

— Акангиз айтганидан ҳам билимингиз ёмон экан, ҳай майли, уч қўяман,— деди худди ундан қарздордай. Ҳа, ака, у қарздор эди. Факультетда аниқ пул оралаб юрганлигини шунда

сездим. Менинг икким ректор орқали учга айланди. Ҳа, ҳа, ректор орқали. У ўқитувчиларда имон йўқ, имон йўқ, ака.

Термизда Афғонистонга кетишимиз олдидан бир ҳарбий:

— Агар минг сўм тўғрилай олсанг, Афғонистондан олиб қоламан,— деганда, сўкиб бергандим.

Менга икки қўйган ўқитувчи ҳам кўзларини лўқ қилиб:

— Баҳорда келасиз,— деди. Шунда секин, босиқ овозда:

— Соғлигингни менга бер, қишлоқда қўй боқаман,— дедим. Чўчиб тушди...

Эртага ўқиш бошланади. Университетнинг бир партасида ўтирай, кейин олдингизга келаман. Сизни кўрсам қайта туғилгандай бўламан, яшагим келади, ака!

Қишлоққа бориб жуда эзилиб кетдим. Ўзим юрган, югурган тош йўллардан энди югура олмаслигимни эслаб юрагим тарс ёрилиб кетай, деди.

Энди мен турай. Бир фотиҳа қилинг. Соғ-саломат бўлишимиз учун,— дея қўлларини кўтарди. Унга соғлиқ тиладим. Тез-тез келиб туришини тайинладим.

У кетди. Қувончни ҳам ўзи билан олиб кетгандай, тўрт дёвор мени сиқиб келарди. Хаёлимда шу йиллар ичида Собирдай ўзим тўқнаш келган одамлар чехраси бир-бир ўта бошлади.

Собир, мен учрашган, дардлашган укаларимнинг бири. Хотирамда, бекободлик Равшаннинг бошини икки қўли билан маҳкам чангаллаб:

— Йигирма ойдан бери у касалхонадан, бу касалхонага кўчиб юрибман. Бегона одамга ҳамма ерим соғдай туюлади. Аммо кундан-кунга қувраб кетаётгандайман. Яқинда бир малакали докторга кўрсатгандим,— "Миянгни ташқи таъсирдан ҳимоя қилувчи шиллиқ моддаси қуриб кетган. Шу сабаб озгина шовқин ҳам асабларингга таъсир қилади",— деди.

— Энди нима қиламан,— деганимда,— "Ўша кунларни унутишга ҳаракат қил",— дейди.

— Қандай унутиб бўлади. Озгина кўнглим ғаш бўлса, тушларимда саллалаи одамлар бўғишади. Бақириб ўрнимдан туриб кетаман. Шу билан ҳафталаб ўзимга кела олмай юраман.

Ошкоралик, демократия нечун суст бормоқда. Ҳали ортда мустақкам, бир-бирига қон билан, жон билан, пул билан боғланиб кетган механизм ишлаб турибди. У механизмни қисмларга ажратиб, домна печларда эритиш учун кўп вақт керак...

Укаларим Абдувоҳиддай, Собирдай, Равшандай ва бошқа жигарларимдай болалар ўша машинанинг қурбони бўлишди.

"Термизда минг сўм сўрашди". Минг сўм берганларнинг кейин олий даргоҳларга, тузукроқ ишларга ҳақ йўли билан кирганлигига ким кафолат бера олади? Ҳеч ким.

Улар ҳали ҳукумат имтиёзларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Юқорида таъкидлаганимдек, ўзим шу йиллар ичида қилган илтифотига, ташлаган ҳар бир қадамига таъма қилганларга дуч келмадим, дейсизми. Ҳатто бир оғиз гапини пулловчиларни учратдим. Йўқ дейсизми, нақшинкор курсига ўтириб олиб, ўз ходимидан ул-бул егулик ундираётганлар. Бор, улар жуда кўп. Ҳатто номма-ном исми-шарифларини қалаштириб ташлашим мумкин... Ходимидан ундирган егуликка хўроздай тўйиб олиб, яна қичқиришмоқда:

— Биз қайта қураяпмиз! Биз қайта қураяпмиз!— Ваҳоланки, ул "қайта қураётганлар" ўша даврларда ҳам фаоллик кўрсатиб, "қайта қуришганди".

Термизда минг сўм сўраган ҳарбий ҳам ҳозир қайсидир қисмда чанг босган шинелини тескари кийиб олиб қайта қураётгандир. Биз янги ёвузликларни, янги урушларнинг олдини олиш учун ҳам ана шу буқалуминлардан халос бўлишимиз керак. "Сут билан кирган жон билан чиқади", деганларидек, турғунлик даври деётган паллаларда бешикда ялпайиб ётганлар бугун ҳам ялпайиб ётиб, қонимизни сўрмоқда. Эҳтиёт бўлайлик. Ҳали йигитлик даврини сурмай сочига оқ, пешонасига ажин тушган укаларимизни эҳтиёт қилайлик.

Туғилиш ва ўлим ҳам улардан бошланади...

* * *

Тонг отиб келмоқда. Юрагимда бир қониқиш ҳисси. Қулоқларим остида эса кўкраклари қон онамнинг "Болажоним, болажоним", деган ҳирқироқ овози, отамнинг онам қабри бошида: "Болангга оқ йўл тила",— дея қилган саждаси, укам Абдувоҳиднинг: "Бизнинг руҳимиз сизни қўллайди",— деган шивири садо бермоқда.

Укам, Абдувоҳид, ёнингга ёруғ юз билан борурман. Мени кечир, узоқ йиллар суқут сақлаганлигим учун.

Азиз замондошим, мен сўнгги сатрга нуқта қўймоқдаман. Сизчи, сиз, саҳифаларни очинг, юраклари лахта-лахта қон жигарларингиз овоз беради...

ЗАМИН ЖАРОҲАТЛАРИ

"ҚУЛОҚЛАРИМ ЭШИТМАЙ ҚОЛГАНДИ..."

Муҳаммад Содиқов — 1969 йилда туғилган. Андижон вилоятининг Ленин ноҳиясидан. Черкар қишлоғидаги жангда ярадор бўлган.

—...Ўша тундан уч кун илгари негадир қовоқларим учиб юрди. Ўз-ўзимдан сиқилиб кетардим. Бундай қоронғу тунни ҳеч вақт кўрмаганман — жисминга найзадай санчилиб, юрагингни сиқиб келаверади.

...Мен саксон еттинчи йилнинг кузида келганман. Икки ой тайёргарлик қилиб бўлганимиздан сўнг Черкар қишлоғида мудофаада турдик. Озиқ-овқат йўқ. Суткалаб оч қолиб кетардик.

Борган кунимдан постга қўйишди. Жуда қўрққанман. Аскарлар камлигидан мени ўн беш кун алмаштиришмади. Тун кириб келиши билан худди босмачилар ҳар бурчакдан сени пойлаб тургандай туюлаверади. Шунда зулмат қаърига автоматдан тўхтовсиз ўқ отиб тураман. Миям зириллаб, қулоқларим том битиб қолади. Кейин ўқ овозини ҳам, бошқа овозларни ҳам эшитмай қолдим... Тентак қўйга ўхшаб юрардим.

Мен билан келган ўртоғим аҳволимни тушуниб, командирга:

— Муҳаммадни алмаштириш керак, у эшитмай қолган, ўрнига мен тураман,— деб ёлворди.

Шундагина мени постдан олдилар. Бир ойлардан кейин бир оз ўзимга келдим.

Поста турибман. Уйимга кетишимга тўрт кун қолган. Термизда ўзимизникилар билан учрашишни ўйлайман. Талаба қизларнинг гуллар олиб чиқиши кўз олдимга келиб, юрагим ҳаприқиб кетади. Соатларни қўяверинг-у, минутларни санайман. Тўрт кун нима дегани, бирам кўпдай туюлади денг.

Севган қизим бор. Шу йиллар ичида унга "Польшада хизмат қилаяпман" деб мактублар ёзардим. Бу ерда хизмат қилишимни фақат Москвада ўқийдиган Низомиддин акам биларди. У ҳам ҳарбий комиссариатга келиб билган экан. Ҳар хатида акам: "Ўзингни эҳтиёт қил" деб ёзарди.

Ўша тун негадир ҳаммани бир-бир эсладим. Онам билан гаплашдим. Отамнинг насиҳатларини тингладим. Укаларим, сингилларимнинг бошини силадим. Бир-бир қучоқлаб ўпдим. Ҳаммаси Термиздаги учрашувга чиққанмиш, севган қизимни қидирармишман. У одамлар орасида йўқ эмиш... Кейин орқамдан "Муҳаммад ака!" деган унинг овозини эшитиб қолдим. Худди ҳаммаси ўнгимда бўлаётгандай. Ўгирилганимни биламан, тун қаъридан ялт этган учқун сачради. Сонимда "жиз" этган оғриқ туйдим. Севгилимнинг овози ҳавода муаллақ қолгандай эди.

Кейин ҳамма нарса тинди. Йиқилдим. Қўлларим билан жараҳатимни пайпасладим. Иссиқ, шилимшиқ суюқлик бар-моқларимга ёпишди. "Нега, нега мени одинглар, уйга кетмоқчи

эдим-ку! Энди нима қиламан!" дея қичқиравердим. Кейин кимлардир мени қўлтиғимдан олишиб, судраб кетишди.

Сонимга учта ўқ теккан экан. Госпиталда операция қилишди. Кейин самолётда Тошкентга келдик. Хаёлимда оёғимни қирқиб ташлашса керак, деган ўй чарх урарди.

Ота-онам ҳанузгача мени отишганлигини билишмайди. Фақат Низомиддин акам билади. У ҳам билмасди, бир куни ярамни қайта боғлашаётганда кўриб қолди. "Ота-онамга билдирманг",— дедим.

Ота-онам биринчи кун госпиталга келишганда, ўша кунлари қовоқлари учиб, юраклари сиқилганлигини айтишди. Ота-оналар фарзанди қаерда бўлмасин, унинг бошида не савдолар кечаётганлигини юракдан ҳис қилади шекилли...

— Ҳозир ўша душманни кўрсанг, нима қилардинг, дедингиз. Ҳеч нарса қилмасдим. Аммо ўша пайтда дуч келганда, бурдалаб ташлардим. Жон оғирди-да. У мени отмаганда, мен уни отиб ташлардим. Менга етти ёт бегона, ҳеч бир хусуматимиз йўқ одам мени ўлдиришга, мен эса уни ўлдиришга тайёр турардик.

Умуман, мен бу ишларга тушунмайман. Нега у томонларга бордик. Нега ярадор бўлиб қайтдим... Қийин-қийин, ерлик аҳолига қийин. Болалар, аёллар, кексалар ўлиб ётарди. Душман ўқиданми, бизнинг ўқданми, бу ёғи қоронғу...

"Уйдагилар ёлвориб сўрашди..."

Темур Саидов — 1969 йилда туғилган. Қарши шаҳридан. Пирамакон қишлоғида мина портлашидан жароҳатланган.

— Олдинда танк кетарди. Устида ўртоқларим — Виктор ва Маъмур ўтиришарди. Бу йўл бизнинг ҳар куни ўтадиган йўлимиз эди. Танк биздан икки юз метрлар узоқлашганда бехосдан портлади. Икки дўстимнинг бир муддат ҳавода муаллақ қолиб, сўнгра ерга қулашини кўриб турардим. Танк эса ловуллаб ёнарди. Бундай воқеалар у ерда тез-тез бўлиб турар, бугун у дўстимиздан, эртасига бошқасидан ажралиб қолаверардик. Аммо танк портлаганда яқин дўстларимнинг танк устида бирон ўн метрлар юқорида муаллақ қолганлигини, кейин ерга қулаганлигини аниқ-таниқ кўрганлигим, негадир қаттиқ таъсир қилди. Бир лаҳза ҳушимни йўқотдим. Уларнинг омон қолганлигига ишончим йўқ эди. Кўз олдимга кулранг тобутлар келди. Икки тобут ёнма-ён турарди. Шу кунгача жуда кўп ўшандай тобутлар билан хайрлашгандик. Йиғлагандик.

Ҳаммамиз ёнаётган танк томон югурдик. Етиб борганимизда улар тупроққа қоришиб ётишарди. Бири танкнинг чап, бири ўнг биқининдан йигирма қадамлар нарида эдилар. Шунда мина портлаган чуқурдан сакраб ўтиб Маъмур томон икки қадам

ташлаганимни биламан, қулогимни қарсиллаган овоз том битирди. Жуда узоқ вақт бўшлиқда сузиб юрдим. Кейин пар мисол тупроқ устига қуладим. Ҳушимни йўқотганим йўқ эди. Ўрнимдан туришга ҳаракат қилдим. Аммо...

Ушанда ҳеч қандай оғриқ сезмадим. Қўлларимга суяниб нега тура олмаётганимга ҳайрон эдим. Шунда мендан бир-икки қадам нарида тупроққа беланиб ётган ёғочга ўхшаган нарсага кўзим тушди. Бир илож қилиб чўзилиб уни ўзимга тортдим. Ёғочнинг юмшоқ, иссиқлигига ҳайрон бўлиб синчиклаб қараганимда кимнингдир оёғи эканлигини кўрдим. У кафтларимда қимирлаб қўйди. Маъмурнинг оёғи бўлса керак, деб қўрқиб кетдим. Шошилиб у ёқ, бу ёққа қараб уни изладим. Йўқ эди. Қаршимдаги чуқурдан яна бир оёқ чиқиб турар, қон аралаш ёғи қуйига сизар мен эса нима кор-қол бўлганлигига тушуна олмай турардим. Ўзим билан ҳам мудҳиш недир содир бўлгандай эди. Қўлларимга бор кучимни ташлаб, гавдамни тикламоқ бўлдим. Аммо...

Мен энди ўрнимдан тура олмасдим. Бир қўлим билан ушлаб турган, лаҳзалар олдин ўз кафтимда жон берган, ҳу чуқурда қони силқиб тушаётган ҳам ўз оёқларим эди. Улар тиззамнинг юқорисидан узилиб тушганди.

Йўқ, йўқ, унда кўрганларимнинг ҳаммасини айта олмайман. Қай сўз билан айтишни ҳам билмайман. У сўз ўзи йўқ бўлса керак.

Сархушлик айлади. Бошимни юмшоқ тупроққа қўйдим. Кўм-кўк осмон торайиб келиб, бир нуқтага айланди. Ҳозир-ҳозир ўзимни отиб ташлайман, деб ўйладим. Бу мўъжиза бўлса керак. Ҳа, ҳа, мўъжиза. Кўзимни очганимда уйдагилар, отам, онам, бир жойга тўпланишиб нималарнидир гапиришар, қулоқларим остида эса:

— Болажоним, ундай қилма, сендан ялиниб-ёлвориб сўраймиз, ўзингни отма,— деган овозлари эди.

Ҳамон ўша кунни эсласам, улар тунлари тушларимга бостириб киришиб, ялиниб-ёлворишади...

"Қўнғироқ сочли бола..."

*Сафармаҳмуд Бобоев — 1963 йилда туғилган.
Тожикистоннинг Қўрғонтепа ноҳиясидан.*

— ... Биз полкдан ўттиз саккизинчи қопқага чиқдик. Уларга озиқ-овқат олиб борганимиздан сўнг, нариги қопқага бордик. Олдимизда танк кетарди. Унга етиб олишимиз учун машинани тезроқ ҳайдадим. Танк билан орамиз ўттиз метрлар қолганди. Нимадир бўлди. Ҳушимга келганимда машинадан анча узоқда ётардим. Атрофга қарадим. Машинанинг олдинги ғилдираклари

йўқ. Эшиклари тушиб қолган, атрофга бакдан керосин қуюларди. Ёнимда ўтирган катта лейтенант ва катта прапоршикни эсладим. Атрофга назар ташладим. Шундай ёнимда, мендан ўн метрлар нарида катта прапоршик менга тикилиб турарди. Унинг оёғи синиб, оппоқ суяги этик кўнжини йиртиб чиқиб турарди. Оёғига тикилиб турганлигимни кўриб, у ҳам оёғига қаради. Кейин ҳушидан кетди. Шу вақт катта лейтенант "Тирикмисанлар?" дея ортимдан қичқирди. Ёнимга ағдарилиб, овоз келган томонга ўгирилдим. Лейтенантнинг оёғи худди суяклари майдаланган гўштдай эзгилаб ташланганди. Урнимдан туриб, уларга ёрдамлашмоқчи бўлдим. Бир амаллаб туриб, қадам босишим билан баданим зириллаб кетди. Кейин ҳушимдан кетиб, йиқилдим. Қанча вақт бундай аҳволда ётганлигимни эслай олмайман. Ҳушимга келганимда, катта лейтенант "автоматдан отинглар, қопқадаги БМПлар олиб кетишади" деди. Ён атрофимда автомат йўқ эди. Ниманингдир гуриллаган овозини эшитдим. Икки томондан ҳам машиналар келарди. Елкамдан қон сизиб, қўлтиқларим ости ҳўл бўлганини эслай оламан. Кейин яна ҳушимдан кетдим. Ҳушимга келганимда ҳамширалар мени ювишарди. Учаламиз ёнма-ён ётардик. Кейин палаталарга олиб киришди. Икки кун шундай ётдик. Учинчи кун катта лейтенантнинг оёғини кесишганлигини эшитиб, йиғлаб юбордим. Ҳушимнинг аҳволим қандайлигидан беҳабар эдим. Қаерим жароҳатланганлигини ҳам сезмасдим.

17 январда прапоршик билан Тошкентга қайтиб келдик. Командир у ёқда қолди. 30 январь куни оёғимни операция қилишди. 3 февраль куни ҳушимга келдим. Ҳушимга келиб, кўзимни очганимда ҳамма томонни оппоқ туман қоплаган эди.

Минага дуч келганимизни олдиндан сезган эдим. Бу биринчи бор портлашим эмасди. Қачон Советда тайёргарлик тугаб, кетишимизга бир кун қолганда, туш кўрдим. Отамни кўрдим. У "Болажоним, сен офицерлар билан бирга кетма, сен мени яхши кўрган боламсан-ку", дея ёлвориб йиғлади. Унинг йиғлашига кўнглим ийиб, "Майли, кетмайман" дермишман. Уйғониб кетдим. Ҳамма шошилиб кийинмоқда. Мен ҳам кийиндим. Йўлга чиқдик. Улар тупроғига кириб борганимиздаёқ, йўлнинг бир четида мотори бирон элик метрлар узоқликда, башняси ҳам анча олисда ётган, минадан портлаган танкка тўғри келдик. Ушанда, "Бу мина дегани танкни шундай қилганда, машина гугурт қутисидек майда-майда бўлиб ҳавога учса керак" деб ўйлагандим. Танкдан кўпам юрмай, хаёлимга келган ўй содир бўлди. Портладик. Қандайдир тасодиф билан мен омон қолдим.

Кейинги портлашда ҳам отам тушимга кириб, "Бугун борма, борсанг, болам эмассан" деди. Майорга бугун бормайлик, деб ялиндим. Аммо у кўнмади. Шунда тентакдай рулга ўтирдим.

Самарқандлик Фахри деган ўртоғим бор. Унга "Агар мен омон қайтсам, уйимга кузатасан. Омон қайтмасам, юкларимни уйга юбормай, ўзинг билан бирга олиб кет", деб тайинладим. У мени койиди. Аммо бирон кор-ҳол бўлишини сезиб турардим. Отам бежиз ёлвормаганди...

Телевизорда снаряд овозини эшитсам, худди ёнимда портлагандай елкаларимни қисиб, бошимни яшираман. Ўртоқларим мендан кулишади.

Отам келганда, уни кўриб турардим. Аммо ўз-ўзидан силлам қуриб кетди. Ҳушимдан кетгандай эдим. У югуриб келиб, бағрига босганда, қайта ўзимга келдим. Узоқ вақт гаплашмай, сукут сақладик. Кейин гапимиз қовушди. Йиғлашдик.

Сувратимда бир қўлим хира чиққан экан. Онам сувратимга қараб йиғлабди. "Қани қўллари, сизлар мени алдаяпсизлар?" деб акамни яна қайтадан сувратимни олиб келишга юборибди. Қўлларимни кўтариб, сувратга тушдим. Энди онам тинчланиб қолган бўлса керак.

У ер жуда ёмон. Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Командир билан қишлоқ оралаб ўтаётганимизда, сочлари қўнғироқ болакай, қўли оппоқ докага ўралган ҳолда биз томон югуриб кела бошлади. Командирнинг нигоҳи унга тушиб, шошиб автоматини олди. Мен унинг қўлига ёпишдим. У мени силтаб ташлаб болага қарата ўқ узди. Бола бирдан портлаб кетди. Ҳеч кўз олдимдан унинг қўнғироқ сочли боши танасидан узилиб ҳавода муаллақ қолганлиги кетмайди. У болада не гуноҳ эди. Шунда командир хотиржам тортиб:

— Унинг қўлидаги мина эди, биз уни ўлдирмасак, у бизни портлатиб юборар эди,— деди.

Энди чарчадим, бошқа нарса сўраманг.

"Йиғламанглар, болалар, ҳали қайтиб келаман..."

Крисьюк Пётр Михайлович — 1962 йилда туғилган. Украинанинг Винск область Чеченицкий район, Белый камень қишлоғидан.

—...Учаламиз машинада келардик. Урал машинаси эди. Икки қопқага овқат олиб келиб, учинчисига йўл олдик. Негадир ўшанда шофёр Бобоев бормаслигимизни илтимос қилди. Мен унга: "Қўрқма, ҳаммаси жойида бўлади", дедим.

Портлаш юз берганда, қаршимда шофёр ётарди. Старшина Далинский у ёғидан, бу ёғига ағдариларди. Машина эса тутарди. Хаёлимда "улар соғмикан", деган ўй эди. Тишларим орасида қум ғижирларди. Гапираман десам овозим чиқмади. Кейин худди бўғзимга овоз тиқилиб қолгандек, хириллаб сас берди.

Шунда "Тирикмисанлар?" дея қичқириб юбордим. Ҳзим қандай жароҳатланганлигимни билмайман. Чунки ҳеч еримда оғриқ сезмасдим. Аммо ерга парчинлаб ташлангандек ўрнимдан тура олмадим. Бир амаллаб старшина томонга ўгирилганимда, оёғим остидаги қора ҳалқобга кўзим тушди. Қўрқиб кетдим. Оёғимга қарадим...

Болтада ҳафсала билан чопилган гўшти кўрганмисиз? Худди шундай оёғим майда-майда бўлақларга бўлиниб кетганди. Ғарчча кесиб ташлангандек оёқларим панжаси ҳалқоб устида юқориға қараб ётар, тасаввуримда ер остидан бармоқлар ўсиб чиққандек эди. Ҳали оёқларимдан узилмаган тери қиймаланган гўшти судраб юрарди.

Шофер ва старшинага қарадим. Старшина ҳаётдан кўз юмган мисол қимирламадан ётар, шофер эса ўрнимдан турганди. Шунда унга "Автоматни от, БМПлар етиб келиб, бизни олиб кетади" дедим. У бир қадам босиб, гурсиллаб йиқилди. Мотор овозини эшитдим. Кейин ҳушимдан кетдим. Машинага олишганда, ўзимга келдим. Совқота бошладим. Бутун аъзом титрарди. Бизни олиб кетишга келган солдатлардан бири совқотаётганлигимни кўриб, шинелини устимга ташлади. Кейин иккинчиси. Кўзимни очганимда иккови ҳам бошимда яланғоч ўтиришарди. Менга кейин айтиб беришди. Улар портлаш овозини эшитишлари билан яланғоч елкаларига бушлатларини ташлаб, ёрдам беришга шошилишган экан. Улар совқотаётганлигини кўриб, "шинелларингни кийиб олинглар", десам, иккалови ҳам рад қилишди. Бирини танирдим. Белоруссиялик Новиков Александр. Медсанбатга олиб келишганда, негадир ҳамма солдатлар йиғлашди. Мен уларга далда бергандай "Йиғламанглар, болалар, ҳали қайтиб келаман" дедим. Ҳша гапни қайтиб боришга ишонч билан айтдим. Чунки оёқларим ёдимдан кўтарилганди.

Палатага олиб ўтишганда ҳушимдан кета бошладим. Силлам қуриб борарди. Кўз олдим қоронғилашиб кетарди. Қачон ҳар ённи зулмат қоплаганда қовоқларим юмилди. Шунда миямнинг қайсидир буржидаги сезгир ҳужайра беҳос овоз чиқаргандай бўлди. У қулоқларим остида "тамом" дегандай шивирлади. Кейин нималар бўлганлигини билмайман.

Ҳушимга келганимда орадан беш кун ўтиб кетган эди. Майин бармоқларнинг пешонамни силаганидан кўзимни очдим. Ёп-ёруғ оламга беҳос келиб қолгандай кўзларим қамашди. Бир неча кун ёруққа ўргана олмай юрдим. Оёғим кесиб ташланган эди. Уйдагиларни эсладим. Хотиним, болам кўз олдимдан ўтаверди. Юрагим тарс ёрилиб кетатургандай эди. Тўрт ярим литр қон йўқотган эканман. Оёғимни сўраганимда, ҳамшира қиз:

— Сенинг ҳаётинг учун кураш бўлди,— деди кўзларига ёш олиб.

Ҳқинда "Совет Иттифоқига хизмат қиламан!" кўрсатувида ўз

аскарларимни кўриб, жуда-жуда сиқилиб кетдим. Старшинанинг икки оёғи кесилганлигини эшитиб, йиғладим. Биз нотўғри кирдик бу ерларга. На чора, бу хатолик биз — олтмишинчи йиллар болалари чекига тушган экан.

"Биз фамилиядош эдик..."

Абдувоҳид Эргашев — 1963 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Куйбишев ноҳияси, "Солнечный" мавзеи, 21-уй, 6-хонадон.

—...Йўлларни минадан тозалардик. Полкимиз батальонларидан биттадан рота олиниб, янги батальон тузилди. Ҳарбий қурол-яроғ портлаган омборлар атрофини мина, снаряд ва бошқа қуроллардан тозалашимиз керак эди.

Омборлар портлаган қишлоққа келганимизда инсон зоти йўқ эди. Аммо сигирлар, товуқлар эгасиз юрарди. Уйлар худди яшин урган мисол вайрон бўлиб ётар, дарахтлар қоп-қора қурум боғлаб куйиб кетган, ер ҳам ёнганди. Юрганинга кулга ўхшаб билқилларди. Қишлоқдан анча олисдаги яланглик тутаб ётарди.

Борган куни ўзимизга палаталар қурдик. Эртасига ялангликка олиб боришди. Машинадан тушганимизда катта майдонда снаряд ва гранаталар, шикастланган миналар, турли хил портловчи қуроллар оёқ босиб бўлмайдиган даражада сочилиб ётарди.

Бизга уларни қандай теришни ўргатишди. Кейин қисм-қисмга бўлиб, ҳар бир қисм орасида ўттиз метрдан масофа қолдирилди.

Бу ердаги даҳшатли манзарани кўриб ҳеч биримиз омон қолишга ишонмасдик.

Уларни теришни бошлаганимда, уйдагилар бир-бир кўз олдимдан ўтаверди. Орадан бир-икки кун ўтганда шикастланган мина портлаб, ёнимиздаги ротадан бир боланинг оёқларини юлиб кетди. Кейин ҳали у ерда, ҳали бу ерда портлашлар юз бериб, аскарлар жараҳатланди, ўлди. Ҳориб-чарчаб ишдан қайтганимиздан, асабларимиз қақшаб оғрирди. Тушларингга кўзингга бало-қазодай кўринган снаряд парчалари кириб чиқарди.

Эрталаб ишга кетишда эса, энг яқинларинг хаёлингга келади. Жаҳаннамга ўхшаган қоп-қора ялангликка кўзинг тушиб юрагинг орқага тортиб кетади. Ҳали ҳеч нарсани кўрмаганинг, ҳатто бирон қизни ўпмаганлигинг ёдингга тушиб, йиғлаб юборгудек бўласан.

18 октябрь куни туш кўриб чиқдим. Ҳозир қандай тушлигини эслай олмайман, аммо ёмон туш эди. Днивальнийнинг "подём" деган овозидан ўрнимдан турдим. Эрталабки нонуштани қилганимиздан сўнг ишга йўл олдик. Ҳеч оёғим тортмайди, денг. Ўзингиз биласиз, у ерда сенинг эркинг билан ҳеч ким ҳисоблашмайди. Кетдик. Ёнимда красногорсклик Муҳаммад дўстим борарди. Ерни юпқа қор қоплаган, ажал майдонига

айланган яланглик ҳам қордан оқариб қолганди. Яна ҳаммамиз бир-биримиздан ўттиз метрлар чамаси узоқликда туриб қурол-яроғ тера бошладик. Иккита тўппончани топиб, детонаторни қўлимга олишим билан гумбурлаган овоз эшитилди. Бирдан кўз олдим қоронғулашди. Шунда бехос қўлимга кўзим тушди. Қип-қизил қон эди. Кейин бир оз гандираклаб юриб йиқилдим. Ўша вақт яна қаердандир портлаш овозини эшитдим. Кўз олдимга эса уйдагилар келди. Ҳаммаси менга йиғлаб қараб туришарди. Кейин ҳамма томон қоп-қора тусга кирди.

Кимдир мени кўтариб олди. Машинага ўтқазди. Дармоним қуриб бораверди. Узоқ юрдик. Бир жойда машина тарақ-туруқ қилиб тўхтади. Ёнимда ўтирган кимдир "Советни машинасини соғи борми! Шу вақти колёскаси чиқадиими? Бор, ўхшат, ярамас!" деб сўкинди.

Биз узоқ туриб қолдик. Таним музлаб бораверди. Оғриқ хуруж қилди. Сўкина бошладим. Ҳамма нарсани, мени у ерларга олиб кетганларни аямай сўкдим. Киноларда урушда ярадор бўлган солдатларни кўрганман. Улар ёлғон. Бундай ярадор бўлмайди. Ҳамма нарсага лаънатлар ўқийди.

Бир кинода немислар мина қўйилган майдонга асирларни орқасига тишли темир боғлаб қўйиб юборишади. Бизлар ҳам шундай эдик. Чунки мина, граната ёки детонаторнинг шикастланганлигини қайси одам биледи. Кимдир ўлиши олдиндан бошлиқларга маълум бўлган...

Кейин бизларни бошқа машинага олди шекилли, шамол юзимга урилиб турарди.

Госпиталга келгунча мактабда ўқиб юрган вақтларимни ўйладим. "Энди уларнинг юзини кўра олмасам, ўн саккиз ёшга кириб нимани кўрдим, яшашдан мақсад нима", дея ўзимга савол бераман. Улар билан гаплашишни ўйламайман. Фақат юзларини кўргим келади...

Операция қилишди, қўлимга укол қилиб, бармоқларимни кесишди. Мен ҳушимдан кетганим йўқ. Ҳушдан кетказадиган укол қилмаган шекилли, бармоқларим суягини қисирлатиб кесаётганлигини сезиб турардим. Кўп қон йўқотганим учун "ўлиб қолмасин", деб ҳушдан кетказадиган дори беришмаган бўлса керак. Уколи ҳам унча таъсир қилмаганми, нимадир суягимга қаттиқ ботиб, жоним чиқиб кетгудек оғриқ сезганимда, ўзбекчалаб бор кучимни тўплаб бақириб сўкиндим. Кимдир: "Синочек, синочек, успокойся" деди. Уни ҳам сўкдим. Энди мен нимага тинчланардим. Тинчланиб-тинчланиб шу ҳолга тушиб қолгандим.

Туғма кўр бўлсанг унча билинмаса керак. Аммо ҳозиргача ҳамма нарсани кўриб турган одам бундай кунга тушса ёмон экан. Бутун дунё қоврилиб қолгандай бўлар, мина-пинани, гранатани, снарядни, ҳамма-ҳаммасини яратганларни ҳозир

ёнингда бўлса бурдалаб ташлагинг келади. Падарига минг лаънат ўшалар учун яшаб келаётганларни...

Кўп нарсалар ёдимда қолмаган. Ёдимда қолганлари, оғзим очилмай қолган шекилли, жағимни йириб шланга тиқиб қўйиб, компот берганлари. Уйдагиларни ўйлашдан юрагим зада бўлганди. Онамга қийин бўлишини, унинг қийналаётганлигини эшитмаслик учун, бир оз дармонга келганда, ўрнимдан туриб, пайпаслаб совуқ шамол келаётган томонга қараб юрдим. Учинчи қаватда яшаётганимизни айтишганди. Уйдагиларнинг ҳаммасига, "рози бўлинглар", деб шивирладим. Онамни хаёлан қучоқлаб юзларидан ўпдим.

Деразани пайпаслаб топдим-да, бир оёғимни нимагадир қўйдим. Оёғим остидаги тумба экан, кейин билдим. Йиқилиб кетди. Кимдир қўлларимдан маҳкам тутиб:

— Нима қиляпсан, ҳали ҳаммаси олдинда,— деб мени юпатмоқчи бўлди.

— Олдинда нима бор?— дедим.

У йиғламсирагандай,— "кел, жойингга ётқизиб қўяман",— деди. Қаттиқ овозда қичқирган эдим, миямга қон қуйилгандай бошим айланиб кетди. Ҳушимдан кетдим. Ўн беш кун шундай ётибман. Фақат ухлатишади. Укол қилишади.

Бир куни ҳамшира укол қилаётганда сўрадим:

— Менинг кўзларим борми?

— Ҳа, ҳа биттаси бор, иккинчиси ҳали номаълум,— деди.

Докторлар бундай айтмаслик керак, дейишади. У нимагадир кўнглим учун бўлса ҳам, яхши бўлиб кетасан, демади. Жуда хўрлигим келди. Алам билан тепиб юбордим. Кўплашиб укол қилди. Ухлайвердим...

Туш кўраман. Фақат жароҳатланган қўлим билан нималарнидир қаттиқ қисаман. Шу вақти уйғониб кетаман. Бармоқларимнинг йўқлиги ёдимга тушади. Бир кўрмоқ бўлиб қовоқларимни очаман. Қовоқларим очиқ-юмуқлиги билинмайди. Бақриб юбораман. Югуриб келишади.

Орадан икки ой ўтганди. Эрталаб бўлса керак, доктор кўзимга дори қуйди. Шунда бехос қаршимда оппоқ туман ҳосил бўлди. Кейин ниманингдир юзи элас-элас пайдо бўлди. Бу суврат кетиб қолишидан қўрқиб жим ўтиравсрдим. Кейин қўлим билан пайпаслаб уни одам ёки туш эканлигини билмоқ истагида ушлаб кўрдим, иссиқ, илиқ юзда қўлим сирпанди.

Орадан кўп ўтмай мени даволовчи врач хонага отилиб кирди. Бағрига босиб:

— Ана энди ҳаммаси яхши бўлади, яхши бўлади, яхши бўлади,— деб йиғлади. Дунёга қайта келдим. Яшагим келди. Бундай хурсандчилик ҳаётимда бошқа бўлмаса керак...

Командир ротамиз келиб отамдан хат келганлигини, унда отам "Нега солдатларинг уйига хат ёзмай қўйди. Агар уйни унутган бўлса, уни гуппақча солинглар. Эси жойига келиб қолади", деб ёзганлигини айтди. Мен хат ёзмаслигини ундан илтимос қилдим.

Секин-секин кўзим кўра бошлади. Биттаси. Кейин қўлимнинг биридан ажралганлигимни кўрдим. Юзларим порох ва осколкадан таниб бўлмайдиган даражада ўзгарганди.

Билсангиз, икки ой ичида йигирма йил яшаб қўйгандай эдим. Ёшимдан тез улғайгандим.

Орадан кўп ўтмай ёнимга дўстим Муҳаммадни олиб келишди. Биз бир-биримизни билмай ётган эканмиз. Ваҳоланки, икковимиз бир вақтда портлаган эдик. Бизлар фамилиядош эдик. Унинг ҳам қўлини кесиб ташлашган, кўзларига осколка тегиб, яхши кўрмай қолган эди. Ҳозир ҳам бир-биримизникига бориб келиб турамыз. Энг яхши дўстим ҳам Муҳаммад...

Февраль ойларининг охирида менга рухсат бериб, поездга чиқишимга билет олиб беришди. Вокзалда мени патрул ушлади. Ҳужжатларимни текшириб, бошимни оғритишди. Жуда нафратим ошганди уларга... Мен қандай аҳволдаман-у, улар менга "устав" дейди. Поездга минганимда бир турмадан чиқиб келаётган фарғоналик ўзбек киши менга нима кор-қол бўлганлигини сўраб билгандан сўнг, умумий вагондан яхши жойни олиб берди. То Тошкентга келгунимча менга ҳомийлик қилди. Вокзалдаги ҳарбийларга нисбатан минг бор яхши одам эди... Ҳамон, қаерда бўлса ҳам унинг омонлигини тилайман.

Тошкентга келиб тушганимда қандай қилиб уйга кириб боришни ўйлайман. Мен бутунлай ўзгариб кетгандим. Юзларимдаги осколка доғлари бошқа қиёфага киритиб қўйганди.

Кечга томон уйга кириб келдим. Онам қўлларимни ўпиб, юзларимни силаб:

— Айланай болам, кўзларинг ҳам бошқача бўлиб қолганми,— деди йиғлаб.

— Йўқ, кўради,— дедим. Келганимда онам касал экан. Кўзлари ҳам хиралашиб қолганди.

Кўп ўтмай менга суянчиқ бўлган онамдан ҳам айрилиб қолдим...

"Қулоқларини чайнаб, туфлаб ташлади..."

Усли Соғиндиқов — 1969 йилда туғилган. Гулистон шаҳри. Қандаҳор шаҳри яқинида жанг қилган.

—...Термизда икки ой тайёргарлик бўлди. Ҳарбий техникага муносабат, қурол-яроғ билан муомала қилишга ўргатишди. "Ватан ҳимоячиси" деган шарафли номга содиқ қолиш деган улуг сўз ҳар куни командирлар оғзидан такрорланарди.

Сапёрликка ўқитди. Қандаҳорда биринчи вазифа — афғон ўтиб безовта қилаётган йўлни миналаштириш бўлди.

Душман, босмачи дейишларига мен ҳеч тушунмайман. Улар ўз тупроғида жанг қилишарди. Биз эса... Ким душман, ким дўст билиб бўлмайди. Майли мен сиёсатга аралашмай, катталар бор.

Катта лейтенант тўрт нафар тажрибали аскарга биз икки нафар хизматни янги бошлаган аскарни қўшиб олди.

Туннинг иккинчи ярмида белгиланган жойга бордик. Аскарлар миналаштира бошлади. Биз чуқур қазидик.

Ишнинг сўнггида командир керакли анжомларни машинага олиб боришни мен ва ўртоғимга топширди. 30—40 қадамлар юришимиз билан ортда гумбурлаган овоз эшитилди. Улар ҳаммаси портлаб кетганди. Ёрдамга югурдик. Етиб келганимизда, оёқлар, каллалар сочилиб ётарди. Ҳаммасини тердик. Чунки Ватанга жўнатиш керак эди. Кейин бизлар тентак қўй мисол ўзимизга кела олмай юрдик.

Сочлари, юзи қонга бўялган, сонининг бир томонида ўсимтаси қолиб кетган оёқлар, мушт бўлиб тугилган бармоқлар тушларимга кириб, тинчлик бермасди. Командирнинг мияси қоқ иккига бўлиниб кетган, бир томонида қолган кўз тип-тиниқ эди. Тунлари у мени таъқиб қиларди. Ўлмаганга ўхшар эди...

Уларнинг ёзи иссиқ келади. Шу сабаб тонг бўзариши билан қишлоқларга бостириб келган душманга қарши ҳужумга жўнадик. Улар бизни пайқагандай тоғ томонга чекинишди. Биринчи гуруҳ тоғ ён бағридаги қишлоққа бурилганди. Биз эса душман ортидан эргашиб тоғ томонга анча кўтарилиб қўйдик. Шунда командир орқага қайтишга буйруқ берди. Қайта олмадик. Чунки қуршовда қолганимиз маълум бўлди. Тоғ тепасига қараб юришга мажбур бўлдик. Беш кун ўзимизни ҳимоя қилдик. Бизга ёрдамга келаётган вертолёт уриб туширилди. Озиқ-овқат, ўқ-дори кам қолган, йигирма аскарнинг тўрт нафари ҳалок бўлган, беш нафари оғир жароҳатланган эди. Уларни қутқариш учун бўлган барча ҳаракатлар зое кетди. Олтинчи куни улар беш нафаримизни асир олишди. Кўзларимизни боғлашиб, аллақаерларга ҳайдаб олиб кетишди.

Катта ҳовлининг бир четида ётардик. Йигирма чоғли душман наша чекишиб, кайф қилишарди. Аҳён-аҳёнда "бачо, бачо"

деган сўзлар қулоққа чалинади. Ораларидан энг улкани ёнимизга келиб, мендан икки киши нарида ётган аскарга "бачо кофур, бачо кофур" деб пичоғини қўлида ўйнатди-да, жилмайиб энгашиди. Ҳаммамизнинг кўзларимиз унинг қўл ҳаракатига миҳланиб қолганди. У энгашиб келаверган сари аскарнинг кўм-кўк кўзлари кенгайиб бораверди. Боши ҳам ерга кириб бораётгандай туюлди, менга. Узун, ўткир пичоқ қулоқларини устида, ўзи эса қулоқнинг бир четидан ушлаб, худди барғни кесаётгандай қирқиб олди. Аскар "ҳиқ" деди-ю, овози қайтиб чиқмади. Қулоқ кесилгандан жони чиқиб кетмаскан. Худди балиқни думидай питирлади. Барзанги қулоқни осмонга отиб илиб олди-да, оғзига олиб борди. Кўзларимни юмдим. Бир вақти қарасам кутирлатиб чайнамоқда. Қўрққанимдан даҳшат ва ҳайратдан кўзларим бақрайиб унга тикилиб қолибман. Ҳар чайнаганда оғзида қон кўпиради. Худди оғзи қон бўрига ўхшайди. Лабларидан ҳам оқиб, иякларидан ерга томди. Кейин юзини худди нордон довучча егандай буриштириб туфлаб ташлади. Қулоқ майда-майда бўлакларга бўлиниб ерга тўпиллаб тушди. Кўзларини қисиб, одам қонидан ҳузур қилгандай керишди. Кейин яна аскарга ўгирилиб худди молнинг харом томирини итга ташлаган қассобдай, қўлларини кесиб-кесиб отиб юборди. Кесилган қўллар тўпроқ ичида қирғоққа отилган балиқлар мисол сапчиб-сапчиб жон берди. Тасаввуримда аскар ўлиб қолгандай эди. Аммо кесилган қўл ўрнидан қип-қизил қон тизиллаб отилиб, ёнидаги шеригининг юзига сачрарди. У кўзларини юмиб олганидан қовоқлари ичига қон тўлди.

Ҳали биринчисининг қўлларидан отилаётган қон тўхтамай иккинчи аскарга ўтди. Негадир у жим ётарди. Ҳатто қимирламади ҳам. Кесилган қулоқ эса бояғидай унинг қўлларига қимирламади. Шунда барзанги аскарнинг биқинларига тепди. Ҳеч садо чиқмади. Аскарнинг ўлиб қолганлигини пайқаб, қулоқни мен томон отиб юборди. У ҳавода пириллаб лабимга келиб тегди. Совуқ эди. Бутун таним музлаб кетди. Нафас олишга қўрқардим. Кўзларим эса унинг ҳар бир ҳаракатини сичқон пойлаётган мушукдек кузатарди.

Оҳиста оёқларим учига юриб келиб, бутини кериб турди. Девга, йиртқич девга ўхшарди. Одам боласи бундай ваҳшийлашиб кетишини ҳеч тасаввур қилиб бўлмайди. Юз бичими келишган, қалин, йўғон, туклар қоплаган, бурун парраклари қуёш нуридан қизғиш тусга кирган, кўзлари қизил эмасди. Қорачиқлари атрофи оппоқ, ҳар қандай қизил томирлардан холи эди. Аммо олмосдай совуқ ялтирарди. Унинг олдида ўзингни қанчалар ожиз эканлигингни ҳис қиласан.

Афғон тилида нималарнидир деди. Ҳеч нарса тушунмадим. Менимча миллатимни сўради, шекилли. Шу вақти мўъжиза юз берди. Бизникилар бостириб киришди. Қўлларимни, оёқларимни

Кушманов Сергей бўшатди. Қолган икки ўртоғим ҳам озод қилинди. Душман асир олинди. Икки дўстимиз жасадларини териб, қисмимизга қайтдик.

Кўп фожиаларни эслагинг келмайди. Хаёлингга келган ҳамон миянгга қон уради. Карахтланасан. Кўп вақт таранг тортилган асабларинг бомбаларсиз, граната ва снарядларсиз жойга тушганда, ўзингни бошқача ҳис қилар экансан. Аммо бир ҳадик, қўрқув сени тарк этмас экан. У ерларда ўз элинг одамлар билан гаплашиш, кўришиш қанчалик улкан бахт эди. Бугунларда қалбингдаги ўша меҳрга ташна қайноқ муҳаббатнинг муз қотаётганлигини кўриб ҳайратланаман, қўрқиб кетаман. Бир-биримиздан зеркиб қолганга ўхшаймиз. Бу гапларимни ёзиб юрманг. Менинг ички туйғуларим, бу.

Сенга муомалаларни терс одамларни кўп учратмоқдаман. Лекин билишмайдики, уларни қанчалик яхши кўришимни.

Топшириқ билан бир сафар Паншер томонларга бордик. Йўлда жуда қийналдик. Иссиқ гаримсел, чанг лабларимизни ёриб, силламизни қуритди. Шунда тоғ сойидан оқиб келаётган тиниқ сувга дуч келдик. Саккиз нафармиз. Сув салқин, чўмилиш танни яйратишини ҳис қилиб ўтиб кета олмай, атрофни синчиклаб кузатдик. Хавф йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, ўртоқларим чўмилди. Менинг эса негадир кўнглим хотиржам эмасди. Уст-бошимни ечмай, автоматнинг чангини арта бошладим. Аммо кимдир бизни кузатаётгандай, атрофга аланглайман. Шунда бехос ўқ овози эшитилди. Ўқ овози келган томонга қарата автомат ота бошладим. Дўстларим қурол ва кийим-бошларни олишга улгурдилар, аммо икки нафари ҳалок бўлди. Биз томонга бир талай душман бостириб келарди.

Бизлар сойлик оралаб эски қишлоқ харобалари томон чекиндик. Старшина Гришчук гоҳ олдга, гоҳ орқага ўтиб душманни чалғитар эди. Йўлдан узоқлашиб кетмасликни ўйлаб, сой бўйидаги ҳовлига кириб мудофаага ўтмоқчи бўлдик. Деворнинг ҳар ёни баланд эди. Шунда сув учун қазилган девор туйнугидан ўзимизни ичкарига олдик. Ҳамма аскар ўтди. Мен старшинани бу туйнукка сигмаслигини пайқаб, орта қолдим. Унинг ярми кириб, орқаси қисилиб қолди. Душман эса тобора яқинлашиб келар эди. Нима қилишимни билмай бир зум қотиб қолдим. Кейин хаёлимда ялт этган ўй билан унинг орқасига аёвсиз тепдим. Шунда у жон оғригидан силкиниб ҳаракатланганидан ўтиб олди. Ортдан битта тош девордан қулаб тушди. Мен эса зудлик билан ўзимни ичкарига олдим. Кейин туйнукни тош билан бекитдик.

Старшинани орқасига тепганлигим учун кечирим сўраганимда "Кечирим сўраб нима қиласан, бугунги жасоратинг ва ҳаётимизни сақлаб қолганлигинг учун орден ёки медалга тавсия этамиз" деди.

Кўнгилга орден сизгармиди. Юртни, қишлоқларимни, ота-онам, жигарларимни бир бор кўриш насиб қилармикин деб ўйлардим...

"Бармоқларим кўриниб кетади..."

Муҳаммад Эргашев — 1963 йилда туғилган. Тошкент вилояти, Красногорск посёлкаси.

— ... Мен билан бир қанча аскарга 18 октябрь куни снаряд кавлаш топширилганди. Кейин қурол-яроғлари портлаган омборга юборди. У ерда жуда кўп омборлар бўлиб, ҳаммаси яшин тушишидан портлаган эди. Қишлоқлар йўқ бўлиб кетганди. Жуда катта майдон ўйдим-чуқур бўлиб ётарди. Ўрмонлар куйиб кетган, ҳар ер, ҳар ерда сўппайиб қолган дарахт таналари қорайиб кўзга ташланади. Ҳалиям бошқа снарядлар портламаганди. Портласа атрофдаги шаҳарлардаги аҳолиниям йўқ қилиб юборарди.

Портловчи қурол-яроғларни теришга келишимиздан бир ой олдин, ҳар куни тушимда портлардим. Аммо ўрнимдан туриб кетардим. Бу ерда ишни бошлаганимиздан бир ҳафта ўтган бўлса ҳам, ҳар куни ўша тушим қайтарилади. Юрагим безовта, эрталабки нонуштани емайман. Кундан-кунга бир мудҳиш воқеа содир бўлишини ҳис қила бошладим. Юқорида айтган 18 октябрга ўтар кечаси тушимда яна портладим. Уйғониб кетдим. Чойшабларни ҳўл бўлиб кетган, юрагим кўкрак қафасидан чиқиб кетай-кетай деб урмоқда. Днивальний "подъём" деди. Ҳамма ўрнидан туриб, кийина бошлади. Мен эса карахт эдим. Овқатланиб бўлишгандан кейин, командирга:

— Мен бугун бормайин, негадир кўнглим нотинч,— дедим.

— Бугун касалларни ҳам олиб чиқаяпмиз, сен соппа-соғ бўлиб қолсанг, уят бўлади,— дея қолишимга рухсат бермади.

Соат ўн бирлар эди. Омборларга поезд кириб-чиққанлиги учун поезд йўли ичидаги қуролларни тера бошладим. Шунда қаршимда қип-қизил сигарет қалинлигидаги детонаторга кўзим тушди. Уни албатта олиш керак эди. Чунки у танкка қарши ишлатилувчи гранатага қўйилади. Портлатувчилик вазифасини бажаради. Қаршимда қип-қизил чўғдек турарди. Энгашиб қўлимга олдим. Шу вақт қулоғимга кимдир "Ташла!" деб шивирлади. Аммо уни ташлашга улгурмадим. Гумбурлаган овоз эшитилди...

Бу майдонга киришдан бошлаб эсон-омон чиқиш учун худога ёлворардик. Чиқиб кетишда эсон-омон олиб чиққани учун минг бор шукрона айтардик. Кўзимга қум тикилгандай бўлди. Қулоғим шанғиллай бошлади. Поезд йўлини гандираклаб кесиб ўтдим. Кўзимни зўрға очиб қўлимга қарадим. Оппоқ суяк кўриниб турар, гўштлири эса осилиб ётарди. Ҳали қон чиқмаган, ҳеч

қандай оғриқ йўқ эди. Кейин кўзларим кўрмай қолди. Ҳаммаси тамом деб ўйладим. Поезд йўлининг четидаги жарлик томон тусмоллаб юра бошладим. Жарнинг лабига келганимни ҳис қилдим. Сакрадим. Худди пахта устига тушгандай ҳеч қандай оғриқ сезмадим. Шунда ўртоқларим келиб қолишди. Билагимдан жгут билан боғлашди. Уларга: "Менга граната топиб беринглар, ўзимни портлатиб юбораман" деб ялиндим. Дўстларимнинг йиғлашганини овозларидан билдим.

Битта майор бор эди. Бизларга қурол-яроғ теришга командирлик қилган. Жуда заҳар. Бемаза одам эди. Шу сабаб, уйга борсам, албатта, кучугимнинг отини ўша майор исми билан атайман, деб юардим. Жуда-жуда ёмон кўрардим.

Ушанинг овозини эшитдим. У ҳам йиғларди. Чунки гаплари ҳеч бир-бирига қовушмасди.

— Ҳа-ли я-шай-сан, я-хши я-шай-сан, ў-ўғлим, — дерди. Кўплашиб кўтаришиб, майдондан олиб чиқишди. "Тез ёрдам" машинаси замбилига ётқизишди. Кимдир, "иккови ҳам детона-тордан портлаган", деди. Мен умуман ҳушимни йўқотганим йўқ.

Йўлда машина бузилди. Усти очиқ машинага олиб ўтишди. Совуқ эди. Қон кўп йўқотганман шекилли, аъзойи-баданым музлаб кета бошлади. Узоқ юрдик. Оғриққа чидаб бўлмасди. Бутун дунё қоврилиб қолгандай эди. Оғриқнинг зўридан бир лаҳза ҳушимдан кетдим. Умуман бундай ҳолларда ҳушдан кетиш ҳам, ўлиб қолиш ҳам яхши экан. Ҳаммасидан қутуласан-қўясан.

Орзу, яшаш, ёшлик, ҳаммаси соғлигингда керак, бундай аҳволга тушганингда ҳаммасининг тариқча қадри йўқ. Ҳатто уларни хоҳламайсан ҳам. Сиз уларни ҳис қилмайсиз, тушун-майсиз ҳам. Ҳеч вақт тушунманг...

Госпиталга етиб келганимизда, рентген қилишди. Совуқ хонада икки соатлар яланғоч ётдим. Падарига минг лаънат ўша кунларни. Ҳамширадан "Оғриқни босадиган укол қил" десам, "Битта сен эмас ўлаётган" дейди. Ожиз бўлганингдан кейин қийин экан. Фақат тилиннга зўр берасан. "Эй, қанжиқ, одаммисан ё чўчқа" дея сўкиндим. Бу юмшоқроқ сўкканим. Искиртлар индамасдан мени ташлаб хонадан чиқиб кетишди.

Операцияга олишди. Ҳар қайчи овози эшитилганда танимда чидаб бўлмас оғриқ сезаман. "Сскинроқ қирқинглар" дедим. Улар гапиришмади. Қачон кесишни бас қилганда, кимдир:

— Унисининг кўзини операция қилиб бўлди, — деди. Мени ҳам операция хонасидан олиб чиқишди. Кўзимни операцияга тайёрлашганда, аёл овози:

— Чап кўзини олиб ташлаш керак, — деди. Эркак овози:

— Йўқ, мен олмайман, операция қилайлик-чи, балки кўриб кетар, — деди.

Менинг кўзларимни олиб ташлашдан олиб қолган полковник Гришин эди. У доктордан бир умр миннатдорман.

Битта кўзимни операция қилишиб, палатага олиб келиб ухлатиб ташлашди. Бир вақт уйғонганимда, ҳамширалардан қай бири:

— Буларнинг туришига қара, юзларидаги бинтлари ҳам қоп-қора қон бўлибди, одам бўлишмайди булар,— деди. Шунда менинг кўзларимни олиб ташламаган овоз эгаси:

— Онангни палон қилай, шундай дейиш мумкинми, йўқол икковинг ҳам,— деди. Кейин у менинг олдимга келди. Юзимга яқин келиб тикилди. Иссиқ нафасини сездим. Қон қуйди. Бир ҳафталардан кейин юзларимдаги бинтни олдилар. Қотиб қолган қонни қириб ташлашди. Қай бир ҳамшира "бир сантиметрлик қалинликда қон қотиб қолибди", деди.

Уша биринчи кўзимни операция қилган одам 29 ноябрда иккинчи кўзимни операция қилди.

— Яхши кўрган қизинг борми, ичишни яхши кўрасанми? Ҳали бола-чақали бўлиб кетасан,— дея гапириб, турли латифалар айтиб бериб, операцияни бошлади. Умуман, у доктордай докторни ҳали-вери учратганим йўқ. Палатага олиб келиб ухлатишганда, туш кўрдим. Қўлимни уч маротаба деворга урдим. Уйғониб кетдим. Нега оғримаётганлигига ҳайрон бўлиб қўлимни яна деворга урдим. Шундай қаттиқ оғридики, яна ҳушимдан кета бошладим.

Уч кунлардан кейин томоғимдан осколька чиқиб, қон оқа бошлади. Бошимни қимирлатсам, билчиллаб ўзимни нохуш сеза бошладим. Ёстигим билан бошим оралиғи билқиллаб турарди. Бошим айлана бошлади. Кўнглим аиниди. Худди каравотдан қулаб тушиб кетаётгандай бўлавердим.

Ҳамширани чақирдим. Келавермади. Бақирдим. Ёнимдагилар уйғониб кетишиб, "ухлатгани қўясанми" дея сўкидилар. Бирон соатлар жим ётдим. Ўлиб қолсам керак, дея ўйладим. Яна бақирдим. Шунда ҳамшира келиб, қон оқаётган яра ўрнига сочиғимни босди-да, чиқиб кетди. Ҳушимдан кета бошладим. Худди бошимни қон тўла ҳовузга солиб қўйгандай, қулоқларимга ҳам кирмоқда эди. Қаттиқ оғриқдан яна ҳушимга келдим. Кимдир томоғимни тикарди. Қорним оч қолганлигини ҳис қилдим. "Нон беринглар" дедим. Томоғимдан қўлларини олган доктор "Осма укол қилинглар" деди.

Ҳамшира ширин чой берди. Бир бурда қаттиқ нон топиб келди. Жағимни очолмадим. Кейин осма укол қилишганда ухлаб қолдим.

Доктор Гришиннинг юзини кўрмаганман. Овозини эшитганман. Менинг тасаввуримда у отамга ўхшайди... Отам келди. "Эргашев здесь" деган овозини эшитдим. Ҳали ўрнимдан тура олмасдим. Қандайдир куч билан каравотимдан туриб кетдим. Мени ётқизиб қўйишди. Бир шарпа яқинлашиб кела бошлади. У худди магнитдай ўзига тортарди. Қайта бошим ўз-ўзидан

кўтарилди. Мен ўшанда оталар қудратини ҳис қилганман. Яшашга ишонч қалбимда пайдо бўлган. Зулмат қўйнида ҳам отамнинг юзидан оқаётган кўз ёшларини кўриб турардим. Ана у киприклари орасидан сизиб чиқди. Ана у лабларига қараб энди. Ҳамма-ҳаммасини, юз милкларининг учиб туришини ҳам кўриб турардим. Отам келиб қўлларимни, оёқларимни пайпаслаб ушлади. Қайта, ўзга қон танимда вижирлаб оқди.

— Ҳаммаси бор,— деб алдадим. У ишонди...

Хозир ҳам қўлим борга ўхшайди. Гоҳида у ер, бу ери қичишганда излаб қоламан. Айрим ҳолларда мушт бўлиб тугилган кафтим очилади. Сезиб тураман, кўзимга бармоқларим кўриниб кетади...

"Ўпкамни ялаб ўтганди..."

Кэздерс Нормунц — 1968 йилда туғилган. Латвия ССР, Ёкабилский район, Акнисте посёлкаси.

Баграмда жароҳатланган.

— ...Машинаси портлаб кетганлар Кушкага қайтишди. Машинаси борлар, қисмни афғон солдатларига топширишди. Кейин ўзлари машинада ухлашди. Мен ҳам бир ярим ой машинада ухладим.

Болалигимдан шофер бўлишга қизиқардим. Ҳарбий хизматгача ўқишни тугатиб, шоферлар курсига кириб ўқидим. Бир йил ишладим ҳам. Мен рус тилида яхши гапира олмайман. Гапларимга яхши тушунмаяпсиз шекилли, майли тушунтиришга қаракат қиламан.

Хизматда менинг чекимга КАМАЗ — 53212 номерли машина тушди. Уни яхши кўрардим. Қобулга ёнилги таширдик. Йўл асфальт эди. Аммо унинг ёнида учта қирлик бор эди. Биз ўша жойдан қўрқардик. Чунки у ерда кўп фалокатлар бўлган. Ярадор бўлишимдан икки кун илгари учта афғон машинаси ўша ерда ёниб ётарди. Уларни кўрдиму, юрагим орқасига тортиб кетди. Орадан икки кун ўтиб, ўзим билан шу воқеа содир бўлди.

Қобулдан қайтардик. Колоннамизда 20 та машина бор эди. Жабал томонга уч километрлар юргандик. Кучли ток ургандек ўрнимдан сапчиб тушдим. Оёқларим ишламай қолди.

Мени у ерда уйланганлигимни ҳеч ким билмасди. Чунки ҳарбий билетимда белги йўқ эди. Хаёлимга хотиним Антра, онам келди.

"Айланайлар, энди сенларни кўролмайман",— дея кўп так-рорлаган бўлсам керак. Оёқларим эса газни босганча қотиб қолган эди. Машина ўқдай учиб борарди. Кейин у нимагадир урилиб, тўхтади. Қобулга олиб келиб, самолётга чиқаришганини элас-элас биламан. Самолётда ёмон бўлиб қолганман шекилли, у Душанбега қўнибди. Мен, ўша колоннада яраланган Коверчик

Юрийни, Шихобуддиновни Душанбеда билдим. Бизларни олиб келган киши, кейин, "Нега, айланайлар, энди сенларни кўра олмайман", дея кўп гапирдинг, деб сўраб қолди. Одам қаттиқ жароҳатланганда хаёлинга келган биринчи гапни такрорлайверар экансан. Чунки Душанбега келгунимизча орадан икки кун вақт ўтган, икки оёғим ҳам ҳеч нарса сезмасди. Ногирон бўлиб қолдим, деб ўйладим. Соппа-соғ бўлиб юриб, бирданига бундай бўлиб қолиш ёмон экан. Яшагинг келмай қолар экан.

Сиз ишонмаслигингиз мумкин, мен тушимда ўлимни кўрганман. Уни кўрганим ҳам қизиқ бўлган. Қишлоқда отам билан мотоциклда кетаётган эдик. Бизни отишди. Мен ярадор бўлиб мотоцикл орқасидан тушиб қолдим. Отамни билмайман. Бир вақт қишлоғимизнинг ёнидаги сайхонликдан ўзимга ўхшаган бир бола келмоқда. Мен ҳайратланиб:

— Сен қаердан менга айланиб қолдинг. Кимсан?— деб сўрадим. У эса:

— Мен ўлимман. Сени жонингни олишга келдим. Кейин бу қишлоқда сенинг арвоҳинга айланиб кезиб юраман,— дермиш. Қўрқиб кетармишман. Шу вақт отам қаёқдандир мотоциклда келиб қолди. Менинг арвоҳим эса сайхонлик бўйида эриб кетди. Ўрнида қоп-қора доғ қолди.

Уйғониб кетдим. Бошимда ҳамшира турарди.

— Нега турибсан,— дея сўрадим. У йиғлаб юборди. Кейин билдим. Бу тушни операция вақтида кўрган эканман.

— Энди яшаб кетасан, узоқ яшайсан,— деди.

Ўқ ўпкамни ялаб, умуртқамни жароҳатлаган экан. У чап қўлим остидан кириб, ўпкамни ялаб умуртқамга ўтган экан. "Умуртқанг шикастлангани учун оёқларинг ишламай қолган", дейишди.

Хизматга бориб кўп касал бўлдим. Икки мартаба сариқ касалига чалиндим.

Антрадан ҳар куни хат олардим. Бир сафар сариқ бўлиб касалхонадан казармага тузалиб қайтганимда ўттиз дона хат келган экан. Ўртоқларим менга бунча кўп хат келишини сабабини билмай, ҳайратланишарди. Жароҳатланганимда улар мени уйланганлигимни билишибди. Танингда чидаб бўлмас оғриқ сезганингда яқинларинг исмини қайта-қайта такрорлайвераркансан. Ҳозир йигирма ёшга кирдим. Аммо кексариб қолганга ўхшайман. Тенгдошларим билан ўйнагим, қулишгим келади. Аммо улардан зерикиб қоламан. Ҳаммаси укамга ўхшайди...

"Этикларим қонга тўлганди..."

Юра Коверчик — 1969 йилда туғилган. Белоруссия ССР, Бресть область Ивацевический район, Глинная қишлоғи.

—...Қабр қазирмишман. Жуда чуқур. Ичига кириб ётдим. Қоп-қора зулмат қўйнидан юлдузлар чарақлаб кўринармиш. Ким биринчи бўлиб устимга тупроқ ташлашини кутармишман. Улкан-улкан одамлар қўлларида белкурак, кетмон билан туришармиш. Ҳеч ким тупроқ ташламамиш. "Юлдузларни кўриб олсин" дермишлар. Юлдузлар янада ёруғроқ чарақлармиш. Кўзларимни катта-катта очиб унга маҳлиё бўлиб тикилармишман. Шунда юлдуз онамга айланиб қолиб, "Сен қандай бўлсанг, шундай тирик қоласан" деди. Одамлар "Онаси келди, энди кўма олмаймиз" дейишиб, қабр рахидан оёқларини олишиб ғойиб бўлишди. Онам йиғлади. Мен унга раҳмим келиб, ўрнимдан турдим. У қўлларини чўзди. Енгил пар мисол юқорига кўтарилдим. Онам бағрига босиб узоқ йиғлади. Кейин қўлтиқлашиб, уйимиз олдидаги Яминец ўрмонини кесиб ўтдик. Уйғониб кетдим. Бутун аъзоларим оппоқ қилиб боғланган эди. Қаерда ётганлигимни эслай олмадим. Бир фурсат ўтиб йўлда келаётган колоннани эсладим. Кейин ҳаммасини...

Бу лаҳзалар ичида бўлди. Оёғимни нимадир тешиб ўтаётганлигини эслайман. Билмадим, мени ёдимда қолган. Балки шундай туюлгандир. Кўп ўртоқларим "ўқ текканда, ток ургандай бўлади", дейишади. Аммо мен эслайман. Балки менинг суякларимни ўқ мажақлаётганда секинлашгандир.

Олдин у худди чумоли чаққандай болдиримга тумшуғини тикди. Кейин куйдирди. Ҳамма суякларим қисирлаб кетди. У суякларимни синдириб чиққанда бир оз оғриди. Чап томонимдаги кабина эшигига тиқ этиб урилди-да, ғойиб бўлди. Оғриқ ҳам у билан бирга кетгандай бўлди. Газни соғ оёғим билан босдим. Машина инграниб ўқдай учиб кетди. Оёғимга қарашга кўрқардим. Шундай қилиб колоннани қувиб ўта бошладим. Қачон олдинга ўтганимда йўл четида машина тўхтаб турарди. Газни пасайтириб, тормоз бердим. Тўхтаган машина олдида кимнидир кўкрагини боғлашарди. Кабина эшигини очишим билан дўстим Нормунценнинг жароҳатланганлигини кўрдим. Унинг ёнида турган колонна бошлиғи "ҳайда" дея қўлини силтади. Мен унинг гапига қулоқ солмай, кабинадан сакраб тушдим. Юзимга қон сачради. Ўқ теккан оёғим букланиб ётар, этик қўнжидан қип-қизил қон оқарди. Ҳаммасини кўриб турардим, аммо миям ишламасди. Ҳолсизлана бошладим. Кейин билмайман, ҳушимдан кетган бўлсам керак.

Биринчи операция ёдимда қолган. Ўшанда оёқларимни қайириб ташлагандай эди.

Онам келгунча оёғимнинг бор-йўқлигига қизиқиш йўқ эди.

Унинг қўллари баданимга текканда жуда-жуда енгил тортдим. Ҳозир қандай бўлмасин оёққа туриш ҳақида ўйлайман.

Ҳар куни тушларимда соппа-соғ бўламан. Югуриб юраман. Бир нарсадан хафа бўлсам тушларимда юра олмайман. Шу сабаб уйғоқлигимда хафа бўлмасликка интиламан. Тез-тез дўстларимнинг қандай қайтишганини билгим келади. Қизларга олдин муносабатим бошқача эди. Ҳозир уларнинг ҳаммасини яхши кўраман. Нормунце ўртоғим худди туғишганларимга ўхшайди...

"Ўртоқ майор, ўртоқ майор", деб чақирарди..."

Богуцкий Сергей — 1969 йилда туғилган. Украина ССР, Хмельницкий область, Стороконстининов шаҳри. Толстой кўчаси, 35.

Шиндонда жароҳатланган.

—...Ҳарбий хизматдан бўшатилган аскарларни қопқалардан олиб келишимиз керак эди. Бешта БМП олтита қопқадаги аскарларни олди. Бизни машинани Юсупов Фаҳри бошқарарди. Тепада мен, тўрт нафар уйига кетаётган аскарлар ва батальон командири — майор Каракишьян Владимир Сергеевич эди. Танк орқасидан кетардик.

Хизматни тугатиб бу жаҳаннамдан кетаётганларга ҳавасим келмоқда эди. Улар қўшиқ айтишди. Қўшиқнинг мазмуни: юрт, ота-она, жигарлар соғинчи, ортда қолаётган азоб-уқубат ҳақида эди. Уларнинг ичида шўх ўзбек йигити қўшиқни бошлади. Ҳаммаси жўр бўлди. Моторни устида ўтирган майор ҳам секин-секин жўр бўлиб куйлай бошлади. Уларга қараб Украинанам шаҳарларини, кўчаларини эсладим. Ўзимни худди хавф-хатарсиз кетаётгандай ҳис қилдим. Портладик. Жуда баландга учдим. Ёнимдагилар бошқа томонга, мен шағал устига тушдим. БМПнинг ост томони менга қараб қолган. Нариги томонга ағдарилди бошлади. Ёнарди. Ёнгин ичидан кимдир чиқиб келди.

— Серёжа, сенга нима бўлди. Ҳамма жойинг соғми?— деди. Оғриқни сезганим йўқ.

— Ҳа, ҳа,— дедим.

— Комбат қани?— деди у.

— Билмайман,— дея ёнаётган машинадан узоқлаша бошладим. Судрала-судрала борардим. Оёқларим ишламасди.

Бояги овоз "Ўртоқ майор, ўртоқ майор!" деб чақирарди. Бирдан хаёлимга мен билан бирга келган аскарлар тушди. Ортимга қайтдим. Машинани айланиб ўтдим. Шундай машина ёнида, кимдир олов ичида у ёқдан, бу ёққа ағдариларди. Бир оз судралишим билан у тинчиб қолди. Қуюқ, аччиқ тутун димоғимга урилди. Юрагим палағда бўлиб кетди. Одам гўшти жизғанақ бўлиб ёнарди. Тирик жон бормикан, дея атрофга

алангладим. Машинадан анча узоқликда кимнингдир боши тутарди. Ҳар томондан гўшт, соч ҳиди келарди. Ҳушимдан кета бошладим. Бир вақт ҳушимга келганимда ёнимда кимдир хириллаб ётарди.

Нима кор-хол бўлганлигини кейин билдим. Мени исмимни айтиб чақирган дўстим — Фаҳри экан. Ҳозир у Кушкада хизмат қилаяпти. Гулистон шаҳридан. Яқинда онаси келиб кетди. Дўстимдан хат олиб турибман.

Машина башняси томонга ағдарилганда дўстим ичидан чиққан. Олов ичида қолиб кетган, бундан лаҳзалар олдин кўшиқ бошлаган ўзбек йигити экан. У ёниб кетди. Комбат боши билан ерга қадалган, фақат сочлари куйиб кетган эди. Менинг ёнимда хириллаб ётган ҳамшаҳарим эди. Уни ҳам кейин ўлганлигини эшитдим. Менинг эса ўнг оёғим икки жойидан синиб, осколка суякларимни мажақлаб ташлаганди. Уруш киноларни кўргим келмайди. Бехос кўриб қолсам туни билан қийналиб чиқаман. Гўшт, соч ҳидини димоғимда туяман. Кўз олдимда БМП ёниб, ағдарилаверади. Ўзбек боланинг ёнгин ичида тўлгангани кўзимни юмишим билан келаверади.

Мен ўшанда, олов ичида унинг кўзларини кўрганман. Ҳозир ҳам у мени кузатиб турганга ўхшайди. Ўша вазиятни негадир бор тафсилоти билан эсламайман. Кўп нарсаларни кўргандим. Лекин сўз топа олмайман. Сўз билан айтиб бўлмаслигига ишонч ҳосил қилганман.

"Каналаб кетгандик..."

Алишер Исмоилов — 1969 йилда туғилган. Хоразм вилояти, Шовот ноҳияси, XIX партсъезд колхозчи.

Жабалда жароҳатланган.

Жабал билан Гулбаҳорни оралиғи ярим соатлик йўл. Батальонда битта миномёт батарсяси, учта пиёдалар ротаси бор эди. Ҳар ҳафтада роталардан ўн беш нафардан аскар йиғилади. Тоққа, пастда турган дўстларимизга озиқ-овқат, сув-кўмир олиб боришимиз керак. Гулбаҳордаги сўқмоққа яқинлашишимиз билан оралиғимиз беш метрдан сафланамиз. Жуда баланд тоғ. Ўқ ўтмас кўйлак, елкада озиқ-овқат, хим-защитани чулкисига сув тўлдирилган. Автомат, қирқ беш патронли тўртта магазин. Тоғ эса жуда баланд. Шу сабаб қирқ беш аскарни ҳаммаси бир вақтда юқорига чиқиб бора олмайди. Ўн, ўн беши ортда қолиб кетади. Кўп болаларни чарчоқдан ўзларини йўқотиб ичини бўшатиб қўйганлигини кўрганман. Шундай вақтда фельдшер қандайдир уколлар қиларди.

Тоғни ярмига борганда оёқларинг ҳеч нарса сезмай қолади. Бир букланиб қолса, қайтиб жойига бормайди. Оғриқнинг

зўридан ҳеч нарсани ҳис қилмайсан. Икки ярим соатларда пастдагилар олдига чиқиб борардик.

Уларнинг кўпи солдатга ўхшамасди. Соч-соқоли ўсиб кетган қаландарларга келбати келарди. Бизлар постдан уларни ал-маштирамиз, полкка тушишиб ювиниб чиқишади.

Аскарлар битлаб кетди. Советдан озиқ-овқат келмай қолди. Фақат сухари еймиз. Мен йигирма кун юзимни ювмай юрганман. Одам ювинмаса жуда ёмон бўлиб кетар экан. Ҳозир билмайман, у битмиди ё кана. Молларни орқасига ёпишиб юрадиган кўм-кўк канами? Кана бўлса ўша кийимларга тушиб кетди. Эрталабгача ҳамма еринг қип-қизил қон бўлиб чиқади. Командирлар ҳам каналлади. У жуда ёмон жондор экан. Тинкангни қуритиб қўяр экан.

31 декабрь куни Москва вақти билан ўн иккига йигирма минут қолганда казармадан юқорига кўтарилдик. У ерда казармалар ернинг остига жойлашган. Ҳамма аскарлар автомат-лардан, ракеталардан осмонга отишарди.

Старшина икковимиз сутдай ёруғ осмонда у ёқдан, бу ёққа учаётган ўқларни томоша қилардик. Шунда бехос оёғим ишламай қолди. Йиқилиб тушдим. Ўрнидан тура олмайман. Аскарлар кўтаришиб, санчагга олиб боришди. У ерга боргунчаёқ кўп қон йўқотган эканман. Санчагга жгут билан боғлашиб, Баграмга юборди. Энди турмасам керак деб ўйладим. Янги йилни менга кутиш насиб қилмади.

Одамлари, дейсизми? Одамлари мусулмон бўлмаган миллат аскарларини ёмон кўради. Душман эса, жудаям.

Самарқандлик Муҳаммад исмли тожик дўстим бор эди. Асирга тушиб қолди. Бир йилдан кейин қўйиб юборишди. Уни душманлар қўйиб юбориш тарихи ҳам жуда қизиқ бўлган. Асирга тушганларнинг кўпини аъзоларини кесишган. Муҳаммад тожик бўлганлиги учун уларни тилини биларди. Исмини сўрашибди. Исми Муҳаммадлигини эшитиб, бир-бирларига маъноли қарашибди. Кейин ҳайратланган мисол қайта сўрашибди. Яна бир бор тасдиқлатиб олишгач, ўрнидан турғизиб, бошлиқлари олдига олиб боришибди. Исми Муҳаммадлигини, афғон тилини билишини айтишибди. Соқоллари ўсган бошлиқ қонталаш кўзларини унга тешиб юборгудек тикиб:

— Муҳаммад дегин,— деб ўрнидан туриб, ўзи билан асир тушган старшина ва Василийнинг олдига олиб келибди.

— Чошгоҳ эди,— дея ҳикоя қилганди у. — Улар орқамдан келарди. Мен нималар бўлаётганлигига тушунолмасдим. Ўртоқларим сафига қўшди. Кейин уларни елкасидан судраб, соқоллари патила бошлиқ олдига олиб боришди. Бири пичоқ билан кўйлагини йиртди. Қип яланғоч қилди. Иккинчисини ҳам ечинтирди. Уларнинг дўстларимга қилаётган тажовузлигини

кўриб кўзларимни юмдим. Шунда кимдир билакларимни қаттиқ сиқиб:

— Кўзингни оч, Муҳаммад ё сен ҳам ўзинг билан шундай бўлишини хоҳлайсанми,— деди. Барибир мен улар қилаётган ишга қараб тура олмасдим. Бундай ёвузликни, эркак кишининг хўрлашни бундай усуллари борлиги хаёлимга ҳам келмаганди. Қўлларим боғлиқ, оёқларимга кишан урилган эди. Томоғим тагига пичоқнинг ўткир тиғи тегиб турарди. Қараб турардим. Дўстларим азобланмоқда. Уларнинг башаралари зўриқишдан қийшайиб кетган. Душманнинг бири ишини қилиб, иккинчисига ўрнини бўшатиб берар. Яна-яна... Дўстларим тирсакларида туrolмай қолишди. Ҳушидан кетишди. Кейин менинг кўзларимни боғлаб олиб кетишди. Ўртоқларимни бизни алмаштиришаётганда кўрдим. Икковини ҳам орқаси тарвақайлаб шишиб кетган, оёқлари синдирилган эди.

Мени қўйиб юборишаётганда:

— Бизда қолмаганингга ҳали пушаймон ейсан. Бор, туғилганингга қулоғингга азон айтиб исмингни қўйганга раҳмат айтгин,— дейишди. Кейин билишимча исмим Муҳаммад пайғамбар исми билан отдosh бўлганлиги учун шундай дейишган экан".

Ҳа, уларнинг худога эътиқоди жуда баланд. Агар бошқа миллат вакили асир тушиб қолса улар жуда шафқатсиз. Жуда ёмон хўрлайди.

Мени Термизда нотўғри операция қилган экан. Ўшанинг азобига тўрт ой ётиб чиқдим. Ҳалиям оёғимнинг ости жонсизга ўхшайди.

"Душманлар келганмиш..."

Ҳосилжон Мамарасаев — 1968 йилда туғилган. Сирдарё вилояти, Ильич ноҳияси, Правда номли колхоз.

— ...Госпиталга душманлар бостириб кирибди. Автоматдан тўхтовсиз ота бошладим. Бир вақт ҳамма аскарларни катта майдонга йиғишди. Ҳаммамизни отди. Ўлдик. Ўлиб ётган бўлсам ҳам биттаси тепиб ўтди. Уйғониб кетдим. Ҳамшира мени силкиларди. Ҳожатга қистарди.

Наркоз билан операция қилгандан сўнг бир неча кун ўзимни билмай сўкиниб ётаверган эканман. Шунинг учун докторлар кўпроқ ҳожатга қисташар экан. Уколнинг қуввати ҳожат билан ювилиб кетармиш.

Унда бизларнинг ортга қайтишимизга тўрт кун қолганди.

Қобулдан бизнинг қўшинларимиз чиқиб кетиши учун йўл четида қоровулликда турдик. Ҳар уч юз метрда. Бизлар беш киши битта машинадамыз. Ёнимизда ертўламыз ҳам бор. Оқшом навбат билан кириб ётамыз. Мен асли миномёт командири эдим.

Шофер мияси камроқ ўрис бола эди. Бир куни полк командирининг олдига граната олиб кирибди-да:

— Сени портлатиб юбораман,— дебди. Кейин уни уйига жўнатиб юборишди. Менга "яна машина ҳайдайсан", деб буйруқ беришди.

Қоровулда турганимизда иккинчи куни мина портлади. Шундай бизларнинг қаршимизда. Танкка қарши қўйиладиган мина экан. Чанг-тўзони бирон икки юз метрлар кўтарилди. Хайрият машинани ичида эдик. Ойнаси чил-чил синди. Ўзимизга тегмади.

Аскарлар ёнимиздаги қишлоқларни тинтув қилди. Биласизми, ҳеч бир уйда инсон зоти йўқ эди. Ҳаммаси қишлоқни ташлаб қочишганди. Ўзимиз ҳам босқинчига ўхшардик-да.

10 февралда бир аскар ўлди, бири ярадор бўлди. Эртасига соат 11-12 лар атрофида йўлга тушдик. Айбатдан Тошқўрғонга келдик. "Ҳеч ким, ҳеч ёққа кетмасин", деган буйруқ келди.

Эрталаб йўлга тушдик. Икки юз метрлар юрдик. Оёғим ишламай қолди. Сержант колоннани тўхтатди. Иссиқ сув этгимга қуйиларди. Уни қаердан оқаётганлигини билмасдим. Оёғимни резина билан боғлашди. Санчақта укол қилишиб, Термизга олиб келишди.

У ерда яхшилаб операция қилмаган экан, ўқнинг биттаси қолиб кетибди. Докторлар ҳам ваҳший бўлар экан. Жароҳат мана бу еримдан бўлган, сонимдаги ўқни олиш учун олдин биринчи жароҳатга тўрт бармоғини тиқишди, кейин иккинчи томондаги жароҳатга ҳам шундай қўл солишди. Ўқни топиб олишди. Суякка кириб қолган экан. Учи пачоқ бўлиб кетибди. Акам бу ўқ сенинг олдинда турмасин дея олиб кетди.

Келган куним афғон офицерини кўриб қолдим. Жароҳатланган экан. Мендан уч палата нарида ётибди. Бўғиб ўлдириб қўйгим келди. Энди-энди ўрганиб қолдим. Рости ҳам унда не айб. У ҳам мен қатори ўқнинг азобини татиган. Майли мен бегонаман. Уни ўзлариники отган. Унга ҳам қийин. Революция қиламан деб ўзга юртларда сарсон бўлиб юрибди. Отамлар келиб кетишди. Худди тилим ортига тортилиб кетгандай. Гапиролмай қолсам бўладими. Отам ҳам гапиришимга мадат бергандай, бошини қимирлатади. Қачон тилим калимага келганда йиғлаб юбордим.

"Оёқлари узилиб ётарди..."

Муҳаммад Тошбоев — 1968 йилда туғилган. Қозоғистон ССР, Чимкент вилояти, Туркистон ноҳияси, Отабой совхозида яшайди.

Пули-хумри шаҳарчасида жароҳатланган.

— Фарғоналик ўртоғим Жалилов Ёқуб билан хизматга бирга чақирилганман. Казармада ҳам ёнма-ён ётардик. Икковимиз ҳам танк командири эдик. Топшириқларни бажаришга бирга кетардик. Бўйларимиз ҳам тенг, афт-ангоримиз ҳам бир-биримизга ўхшаб кетарди. Хизматгача ҳеч қандай қалин ўртоғим йўқ эди. Ёқуб билан худди жигарлардай бўлиб кетгандик. Мабодо мен топшириқ билан кетиб, у қолса, то келгунимча ухلامасдан ўтирарди. Мен ҳам...

Уша кўни икковимиз соат иккидан тўртгача гаплашиб ўтирдик. Уйдагиларни эсладик. Севган қизларимиздан келган мактубларни бир-биримизга ўқиб бердик. Қандайдир бир куч, меҳрга тўла куч бор эдики, шу сабаб орамизда ҳеч қандай сир йўқ эди. Мени қизим борлигини ҳатто уйдагилар ҳам билмасди. Ёқубга эса хатларини ҳам ўқиб берардим. У ҳам.

Топшириққа у кетатурган бўлди. Ҳар галгидек қучоқлашиб ажралишдик. Ёқуб, капитан, отувчи ва ҳайдовчи полкдан чиқиб кетишди. Қайтиб келганлар чарчаганликларидан донг қотиб ухлашарди. Жойимга келиб, курсига ўтиришим билан бехос худди ток ургандай ўрнимдан сапчиб турдим. Кўз олдимдан қандайдир шарпа лип этиб ўтди. Кимнингдир нажот истаб ёлворгандай овозини эшитдим. Юрагим ҳаприқиб кетаверди. Ҳеч жойимда ўтира олмайман. Бундай аҳволга биринчи бор тушишим эди. Ташқарига чиқдим. Ҳаво иссиқ. Қайноқ гаримсел юзингга урилади. Ўзингни лоҳас сезасан. Ичкарига кирдим. Яна юрагим сиқилиб жойимда ўтира олмадим. Агар билсангиз, бирон юз маротаба шундай ичкари ва ташқарига қатнаган бўлсам керак.

Орадан қанча вақт ўтганлигини билмайман "Тревога", деган овоздан ҳушимга келдим. Худди шу овозни кутиб тургандай танк томон югурдим. Йўл-йўлакай кимдир топшириққа кетган танкни душман ўққа тутганлигини айтди. Бўлинмамдагилар жой-жойларини эгаллашди. Командани кутмай олдинга ҳайдадим. Негадир қолганлар ҳам ортимдан эргашди. Командирнинг буйруғи билан йўлни тўғриладик. Шунда у бундан икки соатлар олдин топшириққа кетган танк кўприкдан қулаб тушганлигини айтди. Бу кўприк олдин ҳам кўп танкларни шикастлантирган эди.

Бутун аъзом музлаб кетгандай эди. Хаёлимга Ёқубнинг хайрлашиш олдидан кўзини қисиб, "ҳозирча", деган овози келаверди. Овоз чиқариб нималардир деган бўлсам керакки, лабларимни қимирлашидан ҳушёр тортган катта лейтенант елкаси билан туртиб им қоқди.

Бирон соатларда кўприкка етиб келдик. Унинг остидан сув оқиб ўтмасди. Баҳор ёмғирлари ва тоғдан қор эриган вақтлари сойдан сел оққанлиги учун қурилган кўприк эди. Сувсиз ўзанда майда тошлар ғуж бўлиб ётарди. Танк кўринмасди. Кўприкдан бир оз нарида тўхтаб, машинадан сакраб-сакраб тушдик. Кўприк устига борганимизда танк, оёғи осмонга қараб қолган қора кўнғиздай ётарди. Ҳеч ким кўринмасди.

Ёқубларнинг танки эди... Қалтираб кетавердим. Бундай баланд ердан қулаган қирқ тонналик танк ичида ҳеч ким омон қолмасди. Ҳаммаси ҳалок бўлган, деб ўйладим. Оёқларим қайрилиб-қайрилиб пастга тушдим. Кўз олдимда бу улкан маҳлуқ ичида дўстим қай аҳволда ётганлиги келаверди. Кўзларимдан ёш оқарди. Ўзимни тутиб тура олмай, танкни тепа бошладим. Кимдир нари судради. Катта лейтенант кўприк остидан овоз берди.

— Бу ёққа!

Танк четидан икки оёқ узилиб чиқиб ётарди. Оёқларни нари олиб бордик. Офицернинг этиклари эди... Оптимиздан бошқалар ҳам етиб келишди. Танкни ағдардик. Унинг башняси ўрнидаги чуқурчада офицернинг гавдаси тахтакачлангандай теп-текис бўлиб ётарди. Калла қопқаси чуқурчанинг ёнида қолганди. Унда фақат сочлари эди. Ҳаммасини бир жойга тўпладик... Солдатлар танк ичидагиларни олиб чиқишди. Ёқуб худди соппа-соғдек эди. Олдига югурдим. Юзидан ушладим. Совуқ эди. Чеккасига нимадир кирганди. Уни қучоқлаб гапирардим. Ҳануз нималар деганлигимни эслай олмайман. Миям ишламаган бўлса керак. Ҳамма-ҳаммасини кўриб турардим. Аммо фикрлай олмайман.

Қандайдир тасодиф билан механик ҳайдовчи тирик қолганди. Унинг пешона териси қип-қизил бўлиб бурни устида осилиб турарди.

Олиб кетдик. Дўстим билан хайрлашдим. Шунча бирга кечган машаққатли кунларимга яқун ясалди. Шўппайиб қолгандим. Бу дунёга нечун келганлигимга ақлим етмасди. Ҳамма нарса тугагандай эди. Тунлари сапчиб ўрнимдан туриб кетардим. Унинг овозини эшитгандай бўлардим. Унинг ўлганлигига ишонмасдим. Кулиб менга қараб турарди. Бармоқларимда унинг совуқ юзини тафти қолганди. Ҳозир ҳам бармоқларим совқотаётганга ўхшайди.

...Танкка уч қадамлар қолганда, йиқилдим. Оёқларимни ушлаб кўрдим. Иссиқ, шилимшиқ нарса бармоқларимга ёпишди. Ўрнимдан тура олмадим. Отишма эса давом ётарди. Мени танк устига олиб чиқишиб, гарнизондаги госпиталга олиб боришди. Бир ҳушимдан кетиб, бир ҳушимга келиб боравердим.

У ерда қанча ётганлигимни билмайман. Вертолетга олиб чиқишди. Ҳушимга келдим. Ёнимда тобут бор эди. Уни кимлигини билмайман. Кўз олдим хиралашиб, йиқилиб ўрнимдан

туравердим. Ёқубнинг совуқ юзларини ушлайвердим. Офицернинг оёқларини кўтаравердим.

Термизда тўрт кун наркозда ётдим. Уйғонганимда ёнимдаги каравотга бир аскарни олиб келишди. Кўкраги мажақланиб кетганди. Боғланган докаси қип-қизил қон эди. Хириллаб ётарди. Кейин тинчиди. Ўлиб қолибди.

Кўп вақтлар ўликлар ва қон ичида юргандайман. Бошим оғрияпти. Ётсам майлими?..

"Ариқдан қип-қизил қон оқарди..."

Зойир Ҳолмухамедов — 1965 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Собир Раҳимов ноҳияси.

—...Бир ҳафтадан кейин отиш майдонига олиб чиқишди. Ҳамма ўз қуролидан отиб кўрсатди. Шундай қилиб синалдик.

Август ойи эди. Соат саккизлар. Негадир у томонларда тез қоронғулик тушади. Қуруқ тоғига чиқиб, пистирмада туришимиз керак. Қобул билан тоғ ораси тўрт километрлар атрофида. Сени хавф-хатар таъқиб қилмаганда бундай тоғларга чиқиш дегани ҳеч гапмас. Елкангда буқани кўтарганимда ҳам чарчамайсан. Чунки асабларинг жойида бўлади. Юксак чўққиқлар ўзига оҳанграбодай тортаверади. Нега, тоғ овчиларининг юзига тез ажин тушади? Улар ҳам пистирмада душманни таъқиб қилган ҳар лаҳза асаблари таранг тортилади. Ўлжани тезроқ қўлга тушириш пайида бўлишади. Миясида минг хил фикр кечади. Йиртқич қанчалик хавфли бўлмасин — ҳайвон...

Бир-бирини ўлдиришга чоғланган икки айёр одамни кўз олдингизга келтириб кўринг-чи. Унда овчининг йиллаб тушган ажинлари лаҳзалар ичида пешонангизда зоҳир бўлади. Ўнлаб йилларни яшайсиз.

Айниқса тоғ жанги энг оғир жанг. Бунда ўқнинг акс садоларидан уни қай томондан учиб келаётганлигини, душман қай тош панасида сизни роҳатланиб нишонга олаётганлигини билмайсиз.

Девонаники биринчи эшикка киргунча, деганларидек, ҳар қандай ёвузликка ҳам ўрганар экансан. Билмадим, бошқаларда бу ҳол қандай кечгану, менда бир лаҳзада бўлган. Биринчи одамни отдим... У бир метрлар баландликка кўтарилиб ерга қулади-да, жон берди...

Разведкани ўз қонун-қоидалари бор. Олдинда уч кишилик соқчи — дозор. Энг бақувват йигитлар. Икки ёнида яна уч кишидан худди шундай соқчи дозорлар. Ўртада асосий қисм, командири билан. Елкада қирқ беш килограмм юк.

Мен олдинги дозорда эдим. Ёнимда кетишига бир неча кун қолган қариялар. Разведкада ниҳоятда ҳушёр бўлишинг, овоз

чиқармасдан юришинг зарур. Бунинг учун ерга олдин товонни босиб, кейин бор оғирлигингн олдга ташлайсан. Агар узоқдан ит ҳуришини эшитсангиз ё душман ҳужум қилади ёки ўз жойини ўзгартирган бўлади. Чунки ит жуда сезгир ҳайвон. Юк халтангизда уч литр сув. Тоққа чиқишингизда асло сув ичмаслигингиз керак. Фақат оғизни чайиш мумкин. Сув ичиб қўйсангиз ўз ўртоқларингизга ортиқча юк бўласиз, холос. Чунки унда ўз-ўзингиздан бўшашиб кетиб, юришга дармонингиз қолмайди. Отиб ташлашларига ҳам рози бўласиз.

Бугунги кун ҳарбий техникаси қандай ривожланганлигини яхши биласиз. Пистирмага кетаётган одамни ҳеч қандай зоғ билмаслиги керак. Сув ичиб силласи қуриганларни асло қолдириб бўлмайди. Ўзингиз билан манзилга бирга олиб чиқиш зарур. Шу сабаб командир йўлда сув ичмасликни қайта-қайта тайинлайди. Аммо қанчалик уқдирилмасин сув ичувчилар топилиб қолади.

...Қуруқ қишлоғига етиб келдик. Командирнинг гаплари, биз янги борганларга олдин уруш-уруш ўйинидай туюлди. Сабрсизлик билан қуёш ботишини кутдик. Қани энди қуёш ботса, ҳеч жойдан силжимаётганга ўхшайди. Кутган вақт ҳам келди. Сафландик. Йўл анжомлари бир-бир текширилди. Тоғ томон кўтарилди бошладик. Биз пистирма қўймоқчи бўлган тоғнинг баландлиги уч юз эллик метрлар келади. Аммо унга етгунча кўп қирларни босиб ўтиш керак. Соат саккизда йўлга тушгандик. Тоққа етгунимизгачаёқ бир нечта бола сув ичиб қўйиб мазалари қочди. Бизлар олдинда кетардик. Маълум вақтда командирга ҳеч қандай хавф-хатар йўқлиги тўғрисида рация орқали хабар қилиб турибман. Соат ўн икки яримда тоғ тепасига чиқиб бордик. Ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ўзимизга истеҳком қурдик. Бу иш тонгги бешларгача давом этди. Кейин аскарларнинг қай бири товуш эшитди, иккинчиси дурбин билан аτροφни кузатди. Улар — соқчилар эди. Тонг отиб кела бошлади. Командир ҳеч ким истеҳкомдан чиқмаслиги ҳақида буйруқ берди. Навбати билан ухлаб олдик. Бир сутка шундай ўтди. Тунгги соат иккиларда қандайдир товушлар эшитдик. Аммо нималиги номаълум бўлганлиги учун ракета отиб аτροφни ёритмадик.

Яна тонг отди. Қуруқ қишлоғи деҳқонлари кетмонларини елкаларига ташлаб, далага отланишди. Ёзда тоғнинг тепаси жуда иссиқ бўлади. Қуйида қуёшнинг нурида ялтираб оқаётган сувга тикилиб кўнглинг беҳузур бўлиб кетади. Уч литр сувни болалар аллақачон ичиб бўлишган. Лаблар қақраб кетган. Аммо кузатувни давом эттирмаёқамиз. Менинг тасаввуримда қилаётган ишларимиз бемаъниликка ўхшайди. Қишлоққа туташган сўқмоқларни кузатяпмизу, кўзларимиз ариқ бўйидаги салқин дарахт остида. Қани энди унинг тагида мириқиб ётсанг.

Бир вақт узоқдан икки кишининг шарпаси кўринди. Ҳаммамизнинг юзимиз тундлашди. Масофа тобора қисқарди. Икковининг ортидан икки юз метрлар масофада яна бир жуфти чиқиб келди. Улар тобора қишлоққа яқинлашарди. Ариқ ўзани бўйлаб юришиб, шундай бизнинг қўйимиздаги, аскарларни етолмаган орзусига айланган дарахт остига келиб тугунларини ечди-да, овқатлана бошлашди. Орқасида келаётганлар эса улардан эллик метрлар узоқликда чор атрофни кузатарди. Командирнинг буйруғи билан уч нафар, уч нафар бўлиб тўққиз аскар уларни қуршаб олиш учун қўйига эна бошладик. Оралик юз метрлар қолганда бизни сезиб қолишди. Отишма бошланди. Менинг қўлимда рация эди. Шошганимдан оёғимни нотўғри босганлигим учун шағал устида сирпаниб кетдим. Ўттиз метрлар сирпаниб бориб тошга урилдим. Унғ қўлим ишламай қолди. Тош ортидан бошимни кўтарсам, ўқ мен томон учмоқда. Шундагина бу икки кунлик кутиш бемаънилик эмаслигини ҳис қилдим. Ўқ эса қаршимдаги тошга урилиб сирпаниб учмоқда. Бу ўқлар қайси томондан учиб келаётганлигини билмайсан. Чунки овоз тошларда акс садо берарди. Бошимни кўтаришга ҳолим йўқ. Рацияда командирнинг овози тинимсиз мендан жавоб кутмоқда.

Ўттиз секундлар шундай аҳволда ётдим. Бундай ҳолат ўшандан олдин ҳам, кейин ҳам бўлмаган. Кўз олдимдан худди кино лентасидай ортада қолган ҳамма кунлар хотираси: уйдагилар, жўралар ўта бошлади. Ўзим ҳам унда қатнашдим. Худди телевизор кўргандай бўлдим. Кимларга яхшилик, кимларга ёмонлик қилганларим ҳамма-ҳаммаси кўз ўнгимдан ўтаверди. Кейин худди уйқудан уйғонгандай сергаklandим. Қаршимдан ўтган хотиралар сурати ҳам қайларгадир йўқолиб, ўрнини физиллаб учаётган ўқ эгаллади. Рацияни қўлимга олмоқчи бўлдим. Қўлларим ишламасди. Кейин чап қўлимга автоматни олдим-да, тошни чап тарафига судралиб ўтдим. Менга тинимсиз ўқ отаётган душманни кўриб турардим. У қандайдир қоп ортидан мен томон ўқ отарди. Шу вақт:

— Тирранча, отишни билмас экансан. Шу қоп сенга ёрдам берадими?— деган шафқатсиз ўй хаёлимдан кечди. Қопни мўлжалга олиб отдим.

У дарахт остида овқатланаётганларнинг шериги эди. Шериги ҳам ҳалок бўлганди. Менинг нишоним ҳам тинчиб қолди. Шунда рациядан иккитаси ҳалок бўлганлигини, иккитаси қаршилиқ кўрсатаётганлигини командирга хабар қилдим. Биттаси тош ёруғига кириб олиб тўхтовсиз ота бошлади. Биз ундан ўттиз метрлар чамаси узоқликда эдик. Командир унинг устига граната ташлашни буюрди. Ташланган етгита граната унга етиб бормасдан ҳавода портлади. Шунда унинг қарши томонида турган Володия Кудрявцевга командир, тўхтовсиз ўқ отиб уни гумдон

қилишни топширди. У уддалади. Тўртинчисини ҳам отишдилар. Зафар қучиб қуйига эна бошладик.

Узоқдан одамнинг отилганлиги унча билинмас эди. Ариқ бўйига етиб келганимизда, ариқ суви қип-қизил қон бўлиб оқарди. Юрагим палағда бўлиб кетди. Қон ҳидини туйдим.

Мен отган бола жуда-жуда ёш эди. Қоп-қора кўзлари очилиб қолганди. Ўқ миясига теккан бўлиб боши ариқ ичига тушиб ётарди. Қип-қизил қон эса сув рангини бўярди. Шунда унинг кўзларига тикилиб:

— Нимага сен бундай қилдинг. Нега мен сени отишга мажбур бўлдим,— дея ўйладим. Йиғлаб юбордим. У бола тенги укаларим кўз олдимдан ўта бошлади. Онам қаршимга келиб "Не қилиб қўйдинг болам" деб йиғлаб турарди.

Билмадим, қандайдир куч унинг бошига эгилишга мажбур қилди. Пешонасидан ўпдим. Ҳали совуб улгурмаган эди. Кимдир қўлимдан маҳкам сиқиб ўрнимдан турғазди. Қўлимга ханжарни тутқазиб, "қулоғини кес", деди. Мен ҳайрат ва қўрқув ила унга қараб турардим.

...Ханжар ўтмас эди. Бир неча бор уриниб кўрдим. Кейин худди юлиб олгандай кесиб олдим.

Уйга кетишига бир неча кун қолган аскар, кесилган қулоқни ушлаб роҳатлангандай, қоғозга эҳтиётлик билан ўраб, чўнтагига солди.

Ўшанда қандай бу ишга қўлим борганлигига ақлим етмайди. Ҳатто чумчуқни сўйишига юрагим бетламаган одам, укам тенги бола қулоғини ўтмас пичоқ билан худди арралагандай кесиб олгандим.

У ерда мен ёвузликдан бошқа ҳеч нарсани кўрмадим, ўрганмадим.

Аскарлар орасида на ҳайвонда, на аскарда учрайтурган ва бир-бирига мерос қолдириб кетадиган одат бор эди. Хизматни тугатиб кетаётган аскарга албатта янги хизматга келган аскар ўлдирилган душман аъзоларидан бирини кесиб олиб бериши керак эди. Мен биринчи бор кўрганда қўрқув ила ҳайратланган нарса кейин оддий ишга айланиб қолди. Бу энди ёвузликнинг энг олий нусхаси бўлса керак. Айтиб бўлмайтурган ишлар жуда кўп бўлган. Бизни ҳам кесишган, бизлар ҳам кесганмиз. Икки томон ҳам бир-биридан қолишмасди. Кейингиларининг кўпи ёдимда йўқ, ammo ўша укам тенги болани ҳечам ёдимдан чиқара олмайман...

...Пистирманинг борлиги ошкор бўлганлиги сабаб ротага қайта бошладик. Шунда кимдир "Ётинглар!" дея қичқирди. Бехос қичқириқдан ҳамма ерга михланди. Командир эса:

— Болалар, яна бир бахтимизни синаб кўрайлик-чи,— дея тоғ тепасида турган икки шарпага қарата ўқ узди. Бургутлар ҳавога парвоз қилди...

Эртасига биз томонга ўша қишлоқдан миномётлардан снаряд отишди. Ҳалок бўлганларнинг ўша қишлоқданлиги маълум бўлди. Жасадларнинг остига мина жойлаштирадик. Шу сабаб, уларнинг қариндош-уруғининг қай бири жасадни олиб кетаман дея ҳалок бўлиши тайин эди.

21 сентябрь. БМПларда Сурубт йўлига чиқдик. Икки тараф тоғ билан ўралган. БМП устидаги болалар тоғ томонни назорат қилишди. Манзилга етганда йўл устидаги постларга жойлашдик. Йўлма-йўл портлаган БМПларни бизга кўрсатишди. Постларнинг оралиғи икки километрдан эди. Бизлар учинчи постга тушдик. Куни билан дам олиб, кечки соат тўққизларда пистирма қўйиш учун тоққа чиқа бошладик. Маълум жойга бориб, истеҳком қурганимиздан кўп ўтмай отишма бошланди. Ракета отилди. Душман эшаклари ўлган, ўзлари йўқ эди. Пастга тушганимизда, уларнинг биздан анча олислаб кетганлигини кўрдик. Янги келган аскарларнинг шошилиб отганлиги сабаб бутун тоат-ибодат бир пул бўлган эди.

Бизнинг пост олдида шаршара бор эди. Бошқа постларда сув танқис бўлганлиги сабаб, иккинчи пост билан жойимизни алмаштириш учун келсак ўртоқларимиз қаршимизга югуриб чиқиб:

— Миша Кликов ҳалок бўлди,— дейишди. Биринчи ҳалок бўлган дўстимизни кўриб турардик. Унинг жасади плаш палаткага ўроғлиқ ётарди.

Чап қўли йўқ эди. Ўрни қорайиб кетган. Елкасидан пастининг гўштлари шилиб олингандай, суяги қолганди. Ичак-чавоқлари ёнида ётар, бармоқлари эса бош томонига териб қўйилганди.

У йўлнинг ёнига кўмилган минага дуч келганди. Энди йигирма бир ёшга тўлганди. Туғилган куни бўлганлиги учун орқада қолганди. Ҳеч биримиз нима сабабдан у бу кун ҳалок бўлганлигига жавоб топа олмадик.

Йигирма бир ёшини кечки пайт нишонлаш учун тайёргарлик қилинган эди. Марҳум бизнинг постдан сув олиб келиш учун челақ кўтариб чиққан экан...

Бизда ҳалок бўлган дўст хотираси учун уч кун мотам тутилди. Унда ҳар куни жангчи каравотига нон ва сув қўйилади.

Миша Чиланзор районининг 19-кварталидан эди. Ота-онасининг ёлғиз фарзанди экан. Ҳарбийдан қайтиб, ота-онасини бориб кўрдим. Иккови ҳам қариб қолибди. Худди ўғлини кўргандай хайрлашишга йўл бермайди. Айланиб-ўргилади. Тўрда сурати осифлиқ. Уларнинг олдида узоқ ўтиролмадим. Кўз олдимга ўша кун воқеаси келаверди...

"Қора соқолли эди..."

Фазлиддин Расулов — 1965 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Киров ноҳияси.

— Сапёр бўлиб хизмат қилганман. Гильман дарёсидаги кўприкни ҳимоя қилардик. Ундан ўзимизга машиналар ўқ-дори, озиқ-овқат олиб ўтарди. Машиналарга шикаст етказмаслик керак эди. Ҳар куни қоровулликка учта танк чиқади. Ёнимиздаги бузилиб кетган қишлоқларга душман пистирма қўярди. Пистирмани йўқ қилиш, атрофни минадан тозалаш учун кун аро жанг бўларди.

Бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Разведкачилар "биздан йигирма километрлар узоқликдаги қишлоқда душман бошлиқларининг кенгаши бўлади", деган хабар келтирди.

Йўлга чиқдик. Ортимиздан полк келарди. Қишлоққа етишимизга олти километрлар қолганда йўлда уч-тўрт уйга дуч келдик. Йўлнинг четида одамни кўмадиган чуқурликда кариз бор экан. Асосан бундай каризлар душманлар уйида бўлгучи эди. Шу сабаб унинг йўл четидалиги бизни ҳайратга солганди.

Каризлар бирон ўн метрлар очиқ ҳолда бўлиб, кейин ёпиқ ҳолда қовланади. Унинг устидан туйнук очилади. Худди қудуқдай. Ёпиқ ҳолда қазилганлиги ичидан яна чор атрофга кавланади. Шу сабаб у ердаги душманни отиб ташлаш қийин кечади.

Ўшандай туйнуқларнинг бирини устида ялтироқ материалдан тикилган қоп ётарди. Мен қопни биринчи бўлиб кўриб, ҳайратланиб андижонлик ўртоғим Мўминга кўрсатдим. У БТР туйнуғидан чиқиб қараш билан, қоп ёнига силжиб, қоп-қора соқолли, қора салла, қора чакмон кийган киши танкка қарши отиладиган қурол билан БТРнинг олдига қаратиб отди-ю ва ўзини бир зумда туйнук ичига олди. Машина ёна бошлади. Мўмин икковимиз туйнук ичига тиқилиб қолдик. Чунки мен туйнук ичига оёғимни тиқиб ўтирган эдим.

БТР ёнганда энг хавфли томони — портлаши. Чунки унинг ичига снаряд ва гранаталар териб қўйилади. Шу сабаб ундан тезроқ узоқлашиш зарур. Ўшанда гавдамни ўнглаб машина устидан ағдарилиб тушдим. Бошим қандайдир темирга қаттиқ урилиб, ҳушимдан кетдим. Бир вақт ўзимга келганимда БТРдан анча олисда ётардим. Машина ичидаги граната ва снарядлар эса бирин-кетин портларди. Бир нафасда у гугурт қутисидек ёниб кетди. Ёнимда шерикларим ётарди. Уччаловини юзидан қон сизарди. Қон ҳиди келарди. Қон худди қурум аралаш оқаётгандай эди. Ҳозир эслай олмайман, қай бирини қулоқлари худди қон билан шиббалаб ташлангандай эди. Ялтираб турарди. Капитан ҳалок бўлди. У мен билан ёнма-ён эди. Қўлларини ҳавога бир-икки марта ташлаб:

— Бскор келдим, лаънати ерга,— деб хириллаб гапирди. Кейин ҳеч нарса...

БТР ичидаги ҳамма қурол-яроғ портлаб бўлгандан сўнг у ерга етиб бордик. Фақат бошим ғурра бўлганди. Каризнинг икки очиқ томонидан икки аскар тушди. Бири ичкарида одам борлигини пайқаб шошиб юқорига чиқди. Иккинчиси чиқишга улгурмади. Отиб ташлашди. Аскар жасадини олиб чиқишга биронта мард топилмади. Душман турган томон туйнугига олтита ўқ ўтмас нимчани тахлаб беркитишди. Аммо ҳаммасини ўқ тешиб ўтди. Сапёрлар чангаги билан уни тортиб олмоқчи бўлишди. Лекин ҳеч бир аскар, офицер ҳам урдасидан чиқа олишмади. Шунда кимдир БМПни ёнидаги бронясини ечиб олиб келди. Кейин жасадни тортиб олишди. Сўнг БМПнинг пушкасини туйнукка тўғрилаб отишди. Ичкаридаги ғала-ғовур овоз эса тинмади. Бутун полк бу машмашага не қиларини билмай ҳайрат билан қараб турарди. Худди пашшани пушкага олишдек масхаравозлик эди. Бир ордан кейин газ чиқарувчи шашка ташланди. Шундагина улар бирин-сирин чиқиб келишди. Тўққиз киши эди. Менинг кўз олдимда муҳрланиб қолган қора соқолли энг охирида чиқди. Ҳушсиз эди. Оёғининг бири тиззасидан чўрт узилиб кетганди. Оққан қон эса тупроқ аралаш қора қўчқил тусга кирганди. Қай бири унинг узилиб тушган оёғини кўтариб олганди.

Соғларини ўша ернинг ўзида сўроқ қилишди. Улар бундан ташқари яна бир каризни, унда совғага олиб келинаётган аёллар борлигини айтишди.

Аёллар беш нафар экан. Уччаловининг паранжисидан ёшлиги, иккови эса ўттизлар атрофида эканлигини қора материалдан тикилган паранжиси айтиб турарди.

Ўша кунни Ҳиротдан душман келиб Сангин қишлоғида кенгаш ўтказиши кераклиги маълум бўлди.

Уларни қолганларини кутишдан олдин бутун қишлоқни снарядлардан ўққа тутдик. "Ким бўлса, ҳалок бўлди", деб ўйлаганимизда у ердан ҳам бизни ўққа туттишди.

Тирик олиш ҳақида ҳайруқ бўлди. Мен сапёр ва дўстларим ичида соғроқ бўлганлигим сабаб разведкачилар сафига қўшишди. Қишлоққа яқинлашиб бордик. Кичкинагина уй деразасидан тўхтовсиз отишарди. Шунда аскарлар ёнламасига ўтиб, эшикни тепиб очиб ичкарига кириб кетишди. Мен эшик олдида қолдим. Ичкари ҳовлига бирон ўн метрлар йўлакдан юриб чиқиш керак эди. Аскарлар ҳовлига етиши билан оқ иштонли бир киши автомат билан югуриб чиқди. Шошганимдан отиб ташладим. Ерга гурсиллаб йиқилиб, ғужанак бўлиб олди. Менга кўзи тушиб тишларини худди бўри боласидай ғитирлатиб, кўзини қораси терсга оғиб, оппоқ бўлиб қолди. Ўлди. Шу туришда жон берди. Ўн тўққизга кириб одам

ўлдирдим. Ҳамон ўзимни кечира олмайман. Аммо уни эслаганимда оппоқ тишлари ва кўзлари туни билан ёнимга келаберади...

"Олдимга эмакляб келарди..."

Боймурот Маманов — 1967 йилда туғилган. Қашқадарё вилояти, Шахрисабз ноҳияси, Тўра Элбоев колхози.

Қандаҳорда жароҳатланган.

— Хоразмлик Озод деган сержант йигит бор эди. Бир куни унинг БТРи портлаб кетди. Биз анча олисда эдик. Душман яқинлашиб келиб, уларни тириклай қўлга туширмоқчи бўлди.

Озод яраланган эди. БТР дан тушганда душман тўдасини кўриб ўзини машинадан ўттиз метрлар узоқликдаги труба ичига олади. Улар машинада соғ жон қолмаганлигига ишонишиб, трубанинг ичига кетма-кет ўқ узишади. Орамиз тобора яқинлашиб борарди. Кейин душман ён-атрофдаги харобалар ичига кириб ғойиб бўлди. Биз отишга улгурмадик. Етиб борганимизда, Озод труба қувури ичидан чиқиб келди. Бир қўли шалвираб ётарди. Устма-уст иккита ўқ теккан экан. Уни машина устига олдик. Ёнаётган БТРга ҳеч ким яқинлашмади. Портлаб турарди. Ортимизга қайтдик. Орадан бир-икки кун ўтганда портлаган машинани у, бу соғ қисмини олиш учун борганимизда ичига бош суқиб қарадик. Иккита оёқ қоп-қора косовга ўхшаб ётарди. Ҳаммаси куйиб кетганди. Ўша аскар оёқлари машина ичида қолиб кетди. Уни ҳеч ким олиб кўмиш ҳақида ўйламади. Уйига ҳам жўнатишмади. Тобутга туз солиб жўнатган бўлса керак. Марҳумнинг ота-оналари ўша тобут ичида болам ётибди, дея зор-зор қақшагандир.

Мина тозалаш учун кетаётганимизда, йўлда Урал машинаси портлади. Кабинада ўтирган катта лейтенантнинг икки оёғи сонидан узилиб тушганди. Аммо шимининг қирқилмаган жойлари оёқларини судраб келарди. У тўппа-тўғри мен томон эмакляб келди. Кўзлари тупроққа тўлиб қолган кўз ёшлари ўрнида қон оқарди. Одам оёқсиз қолса ёмон экан. Уни бундан лаҳзалар олдин қаршингда девдай турган, ҳаммани ҳаваси келадиган командир эканлигига ишонмайсан.

Мен уни қучоқлаб олиб БТРга ортдим. Шу вақт ҳилвираб турган шими узилиб кетди. Оёғи ерга тушди. Уни олишга ҳеч юрагим дов бермайди. Унга қараб турибман, ҳозир ўрнидан туриб кетадиганга ўхшайди. Ахийри бир куч уни кўтариб олишга ундади. Ҳали иссиқ эди. Тепадагиларга олиб бердим. Қай бир аскар тўп эткизиб, худди ўтинни тахлагандай ёнига қўйди.

Чуқурлик ичида ётган солдатнинг ҳам бир оёғи узилиб кетганди. "Мама, вода! Мама, вода!" деб гапирарди. Уни ҳам БТРга ортдик. Оёғини излаб топа олмадик. Шофер эса

машинанинг олдинги ойнасидан отилиб чиқиб, боши билан ерга қадалганди. Ўлиб ётарди. Фақат бўйнидан узун ичаксимон нимадир чиқиб елкасига ёпишиб қолганди.

Бундай воқеаларга кўп бор дуч келганман. Эрта, индин ўламан, деб ўйлайсан. Ўлимни жуда яқинда эканлигини ҳис қиласан. Ҳеч нарса кўзингга кўринмайди. Аммо ҳамма томонинг илма-тешик, тупроқ устида хор бўлиб ўлишдан сесканасан, холос. Агар кўм-кўк майсазорни кўриб қолсан, у сени ўзига оҳанграбодай тортаверади. Ўша ерда, мовий осмонга қараб ўлгинг келади. Ўлимни, бундай ўлимни роҳатлигин ҳис қилиб қувониб кетасан. Уй, ота-она, ака-укаларинг бор бўлганлиги худди тушга ўхшайди. Уларни бундан минг йиллар илгари тушингда кўргандайсан. Улар, энди йўқ. Тополмайсан, кўролмайсан. Кўзларингдан оққан иссиқ томчилар юзингни юва бошлайди...

Сапёрларнинг иши анча оғир. Хавф-хатар ҳамма вақт ёнма-ён юради. Шунинг учун ҳам "Сапёрлар бир маротаба адашади", деган гап бор. Чунки биринчи адашиш ё ўлим, ё аъзоларнинг ул-булини юлиб кетишдир. Портлаган минадан ҳеч ким омон қолмаган. Ногирон бўлганинг ё ўлганингдан кейин адашмайсанда. Кейин сенга ҳеч ким йўлни минадан тозалатмайди...

Колоннани бехатар ўтказиш учун яна йўл тозалашга чиқдик. Шунда бир афгон югуриб келиб, юз метрлар узоқликдаги харобада беш юзга яқин душман борлигини айтди.

Командирга унинг гапини тушунтирганимизда:

— Мен буларнинг гапига ишонмайман, тозалашни давом эттиринглар,— деб буйруқ қилди. Шу вақт бирдан отишма бошланди. Қаерга қочишни билмаймиз. Кўз олдимда қолгани, ўқ худди асал аридай визиллаб ўтиши, танк устидаги самарқандлик бир боланинг мия қопқоғи очилиб оппоқ мияси кўриниб қолганлиги... Ундан ҳеч кўзимни узолмайман. Кейин оппоқ мия қип-қизил рангга айланиб, қон юзидан оқиб туша бошлади. Танк темиридан маҳкам ушлаган қўллари қотиб қолган, худди ёвуз ҳайкалтарош яратган ҳайкалга ўхшарди. Танк ортига бурилиб, юриб кетди. Унинг осилиб қолган мия қопқоғи кўтарилиб-тушиб борарди.

Қаердандир самолётлар келиб душман томонни бомбардимон қилди. Пушкалардан отишди. Улар тинчиб қолди. Ортимизга қайтдик. Ўша куни йўллар миналардан тозаланмай қолди.

Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Чўлда пиёда аскарлар капитани билан мина тозалашга бордик. Пўрсиллаган тупроққа ботиб кетасан. Қуёш қиздиргандан қиздирмоқда. Юзларимиздан бир-биримизни таниб бўлмайди. Томоқлар қақраб кетган, худди ҳаво ўрнига тупроқ ютаётгандаймиз. Шу вақт аппарат ерда мина борлигини кўрсатди. Тупроқни секин-секин ковлдай бошладим. Италиянинг минаси эди. Командирга "портлатиб юборайлик" десам:

— Йўқ, шу ерда портловчи қисмини ечиб оласан,— деди. Аслида биз сапёрлар мина топсак, портлатиб юборишимиз керак эди. Унинг буйруғини бажармасанг, ҳар бало қилишга тайёр эди. Ортагилар ҳаммаси чекинди. Минанинг олдига бориб, портловчи қисмини олаётганда, биласизми, ичимдан даҳшатли даражада тер қуйиларди. Ҳозир, ҳозир портлайди, деб ўйлайсан. Худди юрагинг тупроқ ичида гурсиллаб ураётгандай, тупроқ лопиллайди. Ечиб олганда мадорим қолмаганди. БТРнинг олдига олиб бордим. Йўлимизда давом этдик. Бахтимга қаршимиздан худди чақалоқдек "Фугас" минаси чиқди. Командирга қарадим. Унинг совуқ кўзларида ҳеч бир маъно йўқ эди.

— Бунисини ҳам зарарсизлантир,— деди тиржайгандай.

— Бормайман!— дедим.

— Трибуналга кетасан,— деди сап-сариқ юзлари қийшайиб.

Аскарлар эса мўлтирашиб турарди. Ундай пайтларда солдат бўлганинга минг бор пушаймон ейсан. Қани энди бўш-баёв бўлсангу, башарасига туширсанг.

"Чақалоқ" билан оралиқ ўн метрлар. Оёғинг остида тупроқ билқиллайди. У эса пар кўрпада ястаниб ётгандай. Ажал чақалоғи. Бирам қадамларим оғир. Юролмайман. Танимдан эса муздай тер қуйилмоқда. Кўзларим ўз-ўзидан бекила бошлади. Қовоқларимни очолмайман. Уйдагиларга, минг йиллар олдин мен билан яшаган ота-онамга худо деб сиғиндим. Уларга ялиниб-ёлвордим. "Омон қолай жигарларим, сизлар ҳам шуни тиланглар! Кимсасиз, яйдоқ чўлда қўлларим, оёқларим қолиб кетмасин. Сизларнинг қўлингизда жон берай. Наҳотки ўлиш учун ўз қишлоғим тупроғидан бир энлик жой топилмаса! Худодан ялиниб, омонлигимни тилангиз!" деб шивирладим шекилли.

Унинг қаршисида турардим. Ҳозир танингни бурда-бурда қилиб ташлайман, дегандай ялпайиб ётарди. Биласизми, мен ўшанда ўлимни кўрганман. Бир вақт унинг қоп-қора оғзи очилди. Кулаётгандай эди. Сесканиб кетдим. Атрофга қарадим. Ҳамма аскарлар БТР ортига ўтиб олишган. Мени тўппа-тўғри ўлимга юборган сариқ башара чаёндай биқиниб менга қараб турибди.

Уларнинг бу афтода аҳволига қараб танимда ёввойи куч кўпчиди. Ўзимга келдим. Ҳеч нарсадан қўрқмас бўлиб қайта туғилдим. Қаршимда оддий "Фугас" ётарди. Иккиланмай портловчи қисмини ечиб олиб, минани кўкрагимга олдим. Қаршимдагилар ура қочишди. Машина олдига олиб келиб қўйдим.

Уни қўлимда кўтариб машинага чиқдим. Ҳаммани нафаси ўчиб кетган. Бир калима сўз қилмайди. Шундай қилиб полкка келдик. Укки капитан:

— Штаб бошлигининг олдига олиб бор,— деди. Менга, энди барибир эди. Жаҳаннамга ҳам уни кўтариб кетаверардим. Чунки жаҳаннам қучоғимда ялпайиб ётарди... Қўлимдаги минани кўриб ҳамма ҳар ён қочади. Штаб бошлигини олдига борганда, унинг кўзлари хонасидан чиқиб кетгудек, орқаси билан тисланиб,

— Туда паставъ, туда паставъ,— дея ўзидан анча олисдаги бурчакни кўрсатди...

— ...Чўлда тўрт ой бўлиб ротага қайтдим. Хизматни бир ярим йили ўтганди. Эрталаб соат тўртда ўрнимиздан турдик. Болалар қаердандир красовка олиб келишган экан. Уни кийиб олдим. Йўлга чиққанимизда оёғимни сиқди. Ечдим. Негадир бугун анзилга стиб боролмайтургандай эдим. Минага тушгим келаберди. Портлайвердим. Йўлдаги уй устидаги миналарни зарарсизлантириш учун икки аскар чиқишди. Биз эса уларни кутиб турардик. Шу вақт портлаш овози эшитилди. Ҳар ённи чанг-тўзон қоплади. Чанг босилганда, командир:

— Нима кор-қол бўлганлигини билиб чиқ,— деди. Уйга киришим билан шифтдан очилиб қолган туйнукка кўзим тушди. Аскар ўша ердан пастга қулаб тушганди. Мина портлаганда очилган туйнук. Аскарнинг юзини таниб бўлмасди. Қип-қизил қон оқарди. Ёрдамлашмоқчи бўлганимда,

— Автоматимни топиб бер, ўзим чиқаман,— деди. Автомат эса уйнинг сўл бурчида деворга суялган ҳолда турарди. Хаёлимга минг бир ўй келиб автоматни унга олиб бермадим. Бундай воқеалар кўп бўлганди... Уни ташқарига олиб чиқдик. Шунда кимдир уй ичидан:

— Ёрдам бер,— деди. Ортимга ўгирилиб, бир қадам ташладим. Уйнинг тепасига чиқиш мумкин бўлган зинадан бир аскар юқорида портлаган иккинчи аскарни кўкрагида кўтариб турарди. Жон ҳолатда яна бир қадам ташладим. Оёғим зинанинг остига бир оз кирди. Ярадорни қўлимга олиб зина остидаги оёғимга оғирликни ташлаб юзимни ўгиришим билан даҳшатли овоз эшитилди. Қўлимдаги бола уйнинг тўрига отилиб кетди. Мен эса ҳавода муаллақ қолиб, эшикдан отилиб чиқдим.

Замбилга солишди. Ўрнимдан турмоқчи бўлдим. Оёғимга кўзим тушди. Йўқ эди. Иккинчисини гўшти худди лойга кирган мардикор иштонларидай иширилиб юқорига турилганди. Кейин кимлардир югурди. Бақирди-чақирди. Машинани устида дори ҳидлатди. Худди тўйиб ароқ ичгандай бўлдим. Сўнг у ёқдан бу ёққа ағдарилди. Тахтага ўхшаб ҳеч нарсени сезмасдим. Кейин ҳеч нарсени билмайман.

Қандаҳордаги госпиталда тўрт кун ётдим. Кейин у ердан Қобулга олиб кетишди. Гўшти шилиниб кетган оёқни дока билан боғлайди. У ёпишиб қолади. Суякка дока ёмон ёпишар экан.

Соат ўн бирдан саккизгача жароҳатланмаган сонимдан тери

олиб гўшти шилинган суякни ёпишди. Аммо муваффақиятсиз чиқди. Кейин Тошкентга олиб кетишди. Кесилган оёқда ип бўлса ёмон бўлар экан. Туни билан ухлай олмайсан. Худди ҳамма томонинг йиринглаб кетгандай, кимдир қаттиқ-қаттиқ сиқса ҳамма оғриқ ва йиринг чиқиб кетадигандай туюлаверар экан. Тошкентга келган биринчи куниёқ қайсидир доктор оёқни ечиб, ипини олиб қаттиқ-қаттиқ сиқди. Жоним чиқиб кетай деди. Кейин,

— Оёғинг тоза, йирингламаган,— деди. Ўша куниёқ яна сонимдан кесиб олиб суякка ёпиштирди. Тунда уйқудан турсам, оёғим ором олиб ётибди.

Уйдагилар билан учрашиш ҳақида кўп ўйладим. Қандай қишлоққа кириб бораман. Ўзингиз биласиз, бундай бахтсизликлар қишлоқ жойларида жуда тез тарқалади. Уларни ўйлаб юрагим эзилиб кетади. Хаёлимга "Ўзимни ўлдириб ташласаммикин?" деган ўй кўп келган. Кўз олдимда парчаланиб кетган дўстларим бир-бир ўтиб, тинчлик бермайди.

Акам келди. Мен эса кўрпага михланиб борардим. У оёғимни кўриб йиғлади. Ерга кириб кетаётгандай эдим. Суяги қолган оёғимга тери ёпиштириш учун мени Москвага юборди. У ерда наманганлик бир ўртоғим бор эди. Исмини айтмайман. Икки кўзидан ажралганди. Бирга юрардик. Йиғларди. Нурсиз кўзларидан ёш сизарди. Докторларга ялиниб-ёлворарди:

— Ҳеч бўлмаганда биттасини кўришига ёрдам беринглар,— деб. Докторлар: "Бир йилдан кейин операция қиламиз, кўрса, кўради, бўлмаса йўқ" деб қатъий айтгандилар. Ўшанда у докторларга:

— Агар кўзларим кўрмаса қишлоққа қайтмайман, шу ерда ўлгунимча яшайман,— деди. Яна кўп гапларни айтди. Юрагингни лаҳта-лаҳта қилувчи унинг овозини эшитишга чидай олмай, нари кетдим. Унинг ҳолатини сўз билан айтиб бўлмайди. Ҳис қиласан, аммо сўз йўқ уни ифодаловчи...

Акам оёғимни йўқлигини биларди. Аммо қишлоққа машинадан тушиб ҳассага суяниб ўзим юриб борганлигимни кўриб, онам, дарвоза олдида тахтадай қотиб турарди. Олдига яқинлашиб борганимда, ҳушига келиб бағрига босди. Оёғим протез эди.

Ҳозир ҳам қишлоқда қора соқолли, чопон кийган боболарни кўрсам кўрқиб кетаман. Худди чопони остида автомати бордай туюлаверарди...

"Жўралар, рози бўлинглар..."

Баҳриддин Ҳайдаров — 1967 йилда туғилган. Бухоро вилояти, Ромитон ноҳияси, Ленин колхози, 2-бригада.

Ҳирот тоғларида жароҳатланган.

1986 йил. Октябрнинг бошлари. Хонободдан Қундузга қайтиб келдик. Аҳмадшоҳ қайтиб келганини айтишди. Унинг тўдаси энг баланд жойдаги қўрғонда экан. Бизнинг батальонга пиёдалар полки қўшилди. Афғон Сорондой аскарлари ҳам биз билан бирга эди. Соат ўнларда қўрғондан тўрт юз метрлар узоқликда сафландик. Бизнинг ҳужум қилишимизни сезганлиги сабаб биздан олдин отишмани бошлади. Разведкага 2 та БТР юборилди. Аммо улар ҳам тезда ортига қайтиб келди. Шунда командир ҳужум қилишнинг фойдаси йўқлигини айтди.

Кўп ўтмай артиллерия ва самолётлар ҳужумга ўтиб қўрғонни бомбардимон қилишди. Улар эса қўрғонни ташлаб Хонобод қишлоғига чекинди. Ленинободлик бир бола БТРда отувчи эди. Осколка оёғини синдириб ташлади. Аъзойи бадани қип-қизил қонга бўялганди. Душмандан уч нафари асир олинди. Қўрғонни биз сапёрлар минадан тозалаяганимиздан кейин, юқоридан шу ерни қўриқлаш нуқтасига айлантириш топширилди.

Қўрғоннинг атрофидаги дарахтларни кесиб ташладик. Эртасига полкка қайтиб, бир кун ўтиб Ҳиротда душман борлигини айтишди. Самолётда Ҳиротга учдик. Етиб борганимиздан сўнг вертолёт билан тоққа ташлади. Орадан уч кун ўтганда, икки тоғ оралиғида уларга дуч келдик. Шундай қаршимиздаги тоғда душман жойлашган эди. Оралиқ бир километрлар. Дурбинда ҳар бир ҳаракат кўзга ташланади. Уларнинг ичида ажнабий формадаги малла сочли ҳарбийлар, араблар ҳам бор эди. Пулемёт, минамётларни қулай жойга жойлаштирар, елиб-югурар эди.

Бизнинг қисмимизда афғон взводи олдинги қаторда, ундан кейин бизлар, бизнинг орамизда яна бир взвод бор эди. Биринчи жангдаёқ менинг командирим кантузия бўлди. Қурбонбоев Толлибой ва менда ўн беш нафардан аскар қолди.

Бу ерда ҳамма вақт бизникилар енгилган экан. Тунга бориб жанг тўхтади. Уни бутун тафсилоти билан айта олмайман. Чунки тоғ жанги ғалати ҳолатда кечади. Ўқ худди ҳар ёндан учиб келаётгандай туюлади. Ким ўлган, ким тириклигини ҳам пайқаб бўлмайди. Чунки тошларнинг ортидагиларни қаердалигини ҳам билиш қийин.

Эсимда қолганлари. Ўқнинг ҳуштак чалиб учиши, тошларга тегиб визиллаб ёнламасига кетиши. Минамёт-снаряднинг акс садо билан портлаши...

Икки томон ҳам тинчиб қолганда хоразмлик бола билан менга соат учларда постда туриш навбати келди. Ўртада аскарлар

ухлашмоқда. Икковимиз ҳам аскарлардан юз метрлар қарама-қарши узоқликдамиз. Бир-биримизни ҳушёрликка чақириш паролимиз тош отиб қўйиш. Тоғнинг қуйисини қоп-қора зулмат қоплаган. Ундан олис ерлар кўзга ташланади. Икки тоғ оралиғига худди тунни ҳар томондан супуриб олиб келиб ташлагандай. Қўйига қараб юрагинг сесканади. Осмонда яккам-дуккам юлдузлар кўзга ташланади. Ўзимизни юлдузлардай. Катта айиқ, кичик айиқ, Ҳулкар. Ҳамма юлдузларни у ерда ҳам осонгина топасан. Бизда у юлдузлар тинч ҳаётни кўрса, у ерларда қонни, нимталанган одам гўштини, куйиб кетган оёқларни, бомбаларнинг портлашларини, оналарнинг фарёдини, болаларнинг ўлимини кўради. Шу сабаб бўлса керак, юлдузлар худди тани кўрқувдан увишгандай яккам-дуккам милтираб кўринади.

Зулмат қўйнига тикилиб хаёлга чўмиб ўтирардим. Шу тоғу тошнинг қай бир қиррасида жасадим нимта-нимта бўлиб қолиб кетмаслигини, хавф-хатардан фориг она юртим бўлганлигини, унда одамлар тинч уйқуга кетишиб, хотиржам уйғонишини эслардим. Ўшандай кунлар яна бўлишига ишонмасдим. Юрт ҳам, иссиқ уй ҳам мана шу ерлар, бир-биримизни танимай ўлдираётганлар бўлиб қолганди. Бошқа дунё йўқ эди. Борлиги тасаввурга ҳам сиғмасди. Хаёлга ботиб, шитирлаган овоздан чўчиб тушдим. Нимадир мен томон яқинлашиб келарди. Соат эса 4 у 30 эди. Шеригимга тош отдим. У ҳам эшитаётганлигини пайқаб жавоб берди. Овоз эса тобора яқинлашиб келарди. Кимдир шу вақт ракета отди. Ҳамма томон ёруғ бўлиб кетди.. Мендан бирон уч юз метрлар қуйида бир салла ўзини тош панасига олди. Шеригим билан келишиб ракета отдим. У пулемётдан тўхтовсиз салла кўринган томонга ўқ отди. Инграган товуш эшитилиб, жим бўлиб қолди.

Эртасига душман томондан юборилган разведкачилардан бирини ҳалок бўлганлигини, иккинчисини ярадор бўлганлигини билдик.

Мени шу вақтгача ҳеч қачон ул бул жойимдан ажралиб қолиш хаёлимга келмаган. Аммо ўлим хавфи таҳдид солиб турарди.

Душман билан орамиз уч юз метрлар қолган. Соат учларда яна жанг бошланди. Мен турган жойни улар сезган шекилли, кетма-кет ўқ учиб кела бошлади. Бошимни кўтара олмай қолдим. Ўн минутлар шу таҳлитда ётдим. Кейин "ўлди" деб гумон қилишди шекилли, мен томонга отмай қўйишди. Ўрнимдан силжиб тоғ бодомчаси орқасига ўтиб ота бошладим. Бир магазин патрон тугамасдан қайта мени ўққа тутишди. Ертўлага қайтдим. Орқадан командирнинг "ҳимояга ўтамиз" деган буйруғи келди. Аммо бош кўтариб бўлмасди.

Қачон овқатланганлигимни эслай олмайман. Аммо озиқ-овқат ҳам, сув ҳам қолмаганди. Ҳаракат, тошларнинг қуёш нуридан

қизиб кетганлиги одамни лоҳас қиларди. Томоқлар қақраб кетган. Қани энди бир қултум сув бўлса. Димоғинг қурум бойлагандай.

Отишмада турган жойимиз ҳам яхши эмасди. Шу сабаб командирумиз "мудофаага ўтамиз" деган бўлса ажаб эмас. Ёнимиздаги тоққа ўқ ёмғири остида силжий бошладик. Мен мина тозаловчи бўлганлигим учун олдинга ўтиб йўл бошлашим керак эди. Эски қазилган ертўлаларни текшириб борардим. Миналаштирилмаган эди.

Ортимга қарасам аскарлар уст-бошлари титилиб кетган, юзларидан тер, айримларининг юзидан қон оқиб қорни билан силжиб келмоқда эди. Уларнинг бундай юришини кўриб, юрагим орқага тортиб кетди. Чунки ҳаммасининг юзида, кўзида ёвузликка ўхшаш кўрқинчли недир зоҳир эди.

Олдиндаги ертўлаларни текшириш кераклиги сабаб ўгирилиб, бир йўлакчага кўзим тушди. Ўшани қиялаб кетаётгандим, хоразмлик бир болани мен билан ёнма-ён бораётганлигини кўрдим. Бирдан у томонда портлаш содир бўлди. Ҳавога бир метрлар кўтарилиб қуладим. Ҳамма томонни чанг қоплади. Чанг тарқалиши билан автоматимни олиб, ётган ҳолда йўлни текшира бошладим. Бир вақт кўзимга қуюқ суюқлик оқиб тушди. Қўлим билан пайпаслаб қон эканлигини билдим. Иссиқ эди. Кимдир орқамдан "Ёнаяпсан!" деди. Ўгирилиб шимим ёнаётганини кўрдим. Сержант Сатин келиб ўтни ўчирди. Чап томондан портлаш юз бергани учун, чап қўлимни гўшти ўйилиб тушганди. Кўзимни бирига тупроқ тиқилиб қолган экан. Чап оёғимни томирлари ёниб, бармоқларим куйиб кетганди. Шунда солдатлар плаш-палаткага солиб кўтаришди. Силлам қуриб кетавердим. Ўқ эса ҳамон устимиздан учиб турарди. Бир неча бор палаткани ўқ тешиб ўтганлигини кўрдим.

Икки ярим километрлар қуйиға эндик. Икки маротаба ўлим билан бирга яшадим. Тоғдан тушаётганда Собир деган ўртоғимдан "Сув беринглар!" дея сўрадим. Рус болалар "Нима деяпти?" деб сўрашди. "Сув" сўзини эшитишиб, "Мумкин эмас, сув қон оқишини тезлаштиради", дейишди. Шунда бирдан ёмон бўлиб кетдим. Кўзимга ёш келди. "Ҳиротга ета олмасам керак", деб ўйладим. Дўстим Собирга "Мен барибир ўламан! Сенда адресим бор! Мени унутмагин! Уйдагиларга бориб айт! Ота-онам олдига бориб тур! Мени кўргандай бўлишади!", дея киссамдаги қандайдир қоғозни адресим дея узатдим. У қоғозни ҳанузгача нималигини билмайман. Собир эса: "Айланай жўра, ўлмайсан, ундай дема!" дея юзимдаги қонни қўли билан артиб йиғларди.

Вертолетнинг шамоли юзимга текканда яна яхши бўлиб қолдим.

Олдин бир лейтенантни олиб чиқишди. Оёғи йўқ эди. Қип-қизил қон оёғи ўрнидан томиб турарди. Кейин икки сариқсоч болани, сўнг бир қорасоч болани чиқаришди. Улар

ўлган эди. Сочлари турли рангда эди. Ўша сочлар ҳамон кўз олдимдан кетмайди. Кейин мени олиб чиқишди. Ҳавога кўтарилганимизда уларга қарадим. Биронтаси ҳам қимирламасди. Вертолет поли устида қип-қизил қон у ёқдан бу ёққа қалқиб турарди. Бошим остида ҳам иссиқ қон эди.

"Вода! Вода!" деб қичқирганимда кабинадан учувчи чиқиб келди. Ўликларни устидан ҳатлаб ўтиб ёнимга оёғини қўймоқчи бўлганда, вертолет силкиниб кетиб, қон ҳалқоби устига оёғи илкис тушди. Қон сачраб юзимга урилди. Чучук таъмини сездим. Уни худди сувдай тамшаниб яладим.

Ҳайдовчи:

— Исминг нима? Ҳали кўп яшайсан. Гўзал қизларни бағрингга босиб, лабларидан тирқиратиб қонини оқизасан,— дея ҳазиллашди.

— Сув ичиш мумкин эмас, оз қолди, ҳозир етиб борамиз,— деб юзимдаги қонни артиб кабинага кириб кетди. Вертолетнинг овози эса миямни зирқиратиб оғритарди.

Шиндондаги госпиталга бордик. Врачлар қирғиз эди. Қирғиз полковник ҳамшираларга:

— Операция оғир бўлади, кўп қон йўқотган,— деди. Мен совуқ хонада ётардим. Уларнинг гапини эшитдим. Ҳамширалар эса уст-бошимни кесиб ташлашганди.

Ҳамшира қирғиз қизлари йиғлашди. Ҳаммасини кўриб турардим.

Укол қилишганда оғриқ йўқолди.

Биринчи операцияда бармоқларимни кесиб ташлашган экан. Наркоз берганда димоғимда порох ҳидини туйдим. Ҳамма томон сасиб кетгандай эди.

Иккинчи операция олти соат давом этган экан.

Палатага олиб келиб ётқизишгандан кейин неча кун ётганлигимни эслай олмайман.

Бир вақт кўзимни очсам ҳамма томоним кўк дори билан ювилгандай эди. Тепада иккита резина ичак осилиб турар, уларнинг бири қўлимга келган, иккинчиси кўрпа остига кириб кетганди. Кўрпани очсам, у оёғимга келиб уланган, оёғим эса йўқ эди...

Бирдан кўз олдимга қўлтиқ таёқда юрган қишлоқ боболари келди. Ҳушимдан кетдим...

Тонг саҳар кимдир: "Баҳриддин! Баҳриддин!" деб чақирарди. Ўгирилиб қарасам, сержант Сатин ёнимда ётарди. Унинг ҳам бир оёғини кесиб ташлашган экан. Операция қилгандан сўн орти соат ўтиб у болалар ёрдамида юра бошлади. Аммо:

— Хизматимни тугашига бир ой қолганда, бундай бўлиб қолдим,— деб йиғларди. Мен ҳам...

Олдинлари уйга "яхши хизмат қиляяпман" деб ёзардим.

Кейин нима деб ёзишни ҳам билмай қолдим. Ҳеч сўз хаёлимга келмаганлиги учун, "Афғондан чиқиб кетаяпмиз" деб ёздим.

Тошкент аэропортига келганимда, билет учун югуриб юрганларим ёдимга тушиб, ўзимни тута олмай бақириб йиғладим. Чунки бу ерда бир йил ўқиганимдан сўнг хизматга қақирилгандим.

Госпиталдан уйга "Беш кун Тошкентда бўлиб, Киевга кетамиз" деб ёздим.

Улар хавотир олмасин деб қайси бўлимда ётганлигимни айтмадим. Ота-онам "Ўғлимизни Тошкентда айлантирамиз", деб уст-бошларимни ҳам олиб келибди.

Шаҳарга келишиб, бу қисм номери госпиталники эканлигини билиб ёмон бўлиб кетишибди. Госпиталга келиб ҳовлидаги беморлар ичидан мени излаб тополмай, баттар ҳушларини йўқотган.

Ҳамшира уйдагилар келганлигини айтганда оёғим очиқ эди. Бирдан уни чойшаб тагига олдим. Икки минутлар ўтмасдан акам хонага кириб келди. У доктор. Унга оёғим синганлигини айтдим. Шунда ишонмай чойшабни кўтарди. Оёғимни кўрди. Ранги оппоқ бўлиб кетиб, кўзлари катта-катта очилди. Бошимни кучоқлаб олиб, йиғлаб юборди. Мен эса йиғлай олмадим...

Хаёлимда, "Оилада энг кичик эдим. Ота-онамга қараш ўрнига уларга юк бўлиб тушдим", деб ўйладим.

Ота-онам кириб келганда, худди уларни тушимда кўраётгандай эдим. Улар бири қўйиб, бири қучоқлаб йиғлашарди. Мен эса ҳайкалдай қотиб турардим. Ўтган кунлар бир туш, ҳозирги ҳолатим янги тушдай, уларнинг иссиқ нафаси тириклик булогидай эди.

Ўша портлаган куним отам туш кўрганлигини: унда мен катта ерда ўтириб олиб, чақирса келмасмишман. Шунда отамни ёнида ўтирган марҳума холам унинг қўлидаги олмани ейман, дермиш. Онам унинг қўлига ёпишибди. Барибир холам олмани ярмини еб қўйибди... Бу тушга ишонаман. Яримта бўлиб қолганлигим учун...

"Жуда бахтли кун бўлди..."

Йўлдошали Имомов — 1965 йилда туғилган Фарғона вилояти, Ленинград ноҳияси Бекобод қишлоғи.

— Бизнинг турган жойимиз Покистонга йигирма беш километрлар атрофида эди. Энг хавфли нуқта.

Колонна бошлиғи менинг машинада юрарди. Чунки, ўқ ўтмас машина эди-да.

Соат олтида ўрнимиздан турдик. Довондан ошганимиздан кейинги Қобул ва Гордез ораллиғидаги кўприк портлатилиб, йўл

нишабдан кўприкни айланасига солинганди. Бу ерга ҳамма вақт улар мина қўярди.

Бизни машина мина тозаловчилар орасида юради. Олдинда мина изловчилар итлари билан.

20 март эди. 21 март Наврўз байрами. Улар байрамга албатта кўприк ёнидаги йўлни миналаштирган эди. Иккита ит ва тўрт нафар мина изловчилар мина топишди. Бизлар улардан юз метрлар нарида турибмиз.

Машинанинг туйнугидан уларнинг ҳаракатини кузатиб турибман. Юрагим гупиллаб ура бошлади. Хаёлимда ўзим минани тортиб олишга эгилгандайман. Нафасим сиқилади. Кўнглим палағда. Ҳозир нимадир содир бўладигандай. Ана у эгилди. Ниманидир ёнидаги шеригига узатди. Автомати халақит берди шекилли, уни ҳам елкасидан олиб ўнг томонидаги аскарга тутди. Енгини шимариб, секин ўтирди. Минани портловчи қисмини еча бошлади. Мен эса машинани ичига сиғмай борардим. Капитанга қарамай:

— Ўртоқ капитан, ҳозир улар портлайди!— дедим беихтиёр.

— Сен нима била... дейишга улгурди у.

Гумбурлаган овоз эшитилди. Мен унинг ҳар бир ҳаракатини кўриб турганлигим учун аниқ-таниқ ҳаммасини эслайман. Овоз кейин эшитилди. Минани зарарсизлантираётган болани қўллари ҳавога отилиб кетди. Кейин овоз. Кейин чанг-тўзон кўтарилиб ҳеч нарсага кўриб бўлмайд қолди. Машинадан тушиб, югуриб борганимизда, минани тортаётгани умуман йўқ эди. Биттасини кўкрагидан пасти йўқ, танани узилган жойи қоп-қора кундага ўхшаб куйиб ётарди. Қолган иккови бирон беш метрлар узоқликда, қўли, оёғи, боши йўқ ҳолда тупроққа қоришиб ётарди. Битта калла ўтга ташланган картошкадай аҳволда тутарди. Югуриб келганларнинг ичида кимдир, бу даҳшатли манзарани кўриб, худди арзимас иш бўлгандай.

— Ничего себя!— деди. Одам ўлганлиги, булар ҳам биз қатори тирик бўлганлиги, энди йўқлиги кўпнинг хаёлида арзимас нарсага ўхшаб туюлди. Умуман биз у ердан ҳайвонлашиб қайтдик. Инсоннинг қадр-қиммати чақага арзимас эди.

Вертолет келди. Мурдаларнинг қолган-қутган жойларини ортдик. Қайси аъзо кимники эканлигини билиб бўлмасди. Алининг оёғи Валиникига, Валининг боши Алининг уйига борган бўлса ажаб эмас.

Ўшанда душман Наврўзга совға тайёрлаб миаларни бир-бирининг устига ўрнатган экан. Устида пиёдаларники, остида танкка қарши ишлатиладиган мина бўлиб, устидагисини кўтарганда остидагиси портлаган.

Капитан Юровский ҳамма вақт маст ҳолда юрарди. Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Қобулдан қайтишда довондан ошишимиз керак эди. Шунда душман ўқига дуч келдик. БМПда

болалар душман отаётган томонга отиб келарди. Шунда уларнинг машинаси бизнинг машинага яқинлашиб қолди. Капитан автоматни олиб, туйнукдан чиқарди. Улар эса бизни қувиб ўтди. Мен капитанга:

— Отманг!— деб қичқирдим. Аммо кеч эди. У кетма-кет ўқ отди. Ўзимизни уч нафар аскар орқасидан ўқ еб ток ургандай сакрашиб ерга қулади. Иккитаси ўлди, бири оғир ярадор бўлди. Аскарни қадрли йўқ эди. Умуман ундай командирлар қаердан пайдо бўлади, билмадим.

Қобулдан юк олиб келиш учун Муҳаммадога деган қишлоқдан ўтиш керак. Қишлоқ билан йўл ораси уч юз метрлар келади. Бир томони қуюқ-қалин чакалакзор. Шу чакалакзор энг хавфли жой эди. Яширишни кераги йўқ. У ердан ўтишдан олдин ҳаммамиз наша чекиб оламиз. Наша чекканда ҳам қўрқасану, аммо қандайдир ёввойи куч бўлади. Орқа-олдинга қарамайдиган бўлиб қоласан. Юрагингда эса "Эй худо, агар бор бўлсанг, шу ердан омон олиб чиқ", деган ўй бўлади. Агар тирик чиқсанг, у ёғи байрам. Тириклик байрами. Худонинг борлигига ишонасан.

Қобулга кетишда машиналар бўш кетади. Олти ой хизмат қилган пайтимиз эди. Қўқонлик Пайғамов Раҳмонжон, деган ўртоғим бор эди. Қобулдан қайтаётганимизда, Раҳмонжон ёнимга келиб:

— Йўлдошали, уйдагилардан хат олдим. Кеннойим ёзибди. Акаларимни икковини уйлантиришибди. Қирқта маҳалладан одамлар келишибди. Фақат сиз йўқсиз, соғ-саломат келинг,— деб ёзишибди,— деди хурсанд бўлиб. Кейин:

— Қачон тугаркин бу жаҳаннам,— дея хўрсинди.

Муҳаммадогага борганимизда колонна тўхтаб, отишма бошланди. Мен Раҳмонжон билан олдинма-кейин эдик. У мени орқамдайди.

Колонна ичида БМП бор эди. У портлади. Мен машинадан тушиб, ёнимдаги девор панасига ўтдим. Ўрмон томонга қарадим. Худди арилар уясидай отилиб чиқаётгандай, ўқ визиллаб учарди. Лаҳзалар ичида бошингдан ажралиб қолишинг ҳеч гапмасди. Ўқ овозидан гаранг бўлиб қоласан. Девор ортига ўзимни олиб, орқага қарадим. Раҳмонжон машинадан тушмай, менга бошини қимирлатарди. Машинаси ҳам йўлдан четга чиққанди.

— Тушинг,— деб имладим. Қани тушса. Фақат нималардир деб гапириб бошини сарак-сарак қиларди. Мен нима кор-қол бўлганлигига тушунмай турганимда, колонна юриб қолди. Отишма ҳам сусайди. Унга "кетдик" дегандай қўлим билан ҳаракат қилиб, машинага миндим.

— Қишлоқдан чиқдик. Бир оз юриб, ортдагиларни кутдик. Раҳмонжонни Урал машинаси умуман кўринмайди. Юрагим безовта йўлга тикиламан. Бир вақти қаттиқ сигнал чалиб, унинг машинаси олдимиздан ўқдай учиб ўтди. Рулда бошқа бола эди.

Бир-икки машинадаги ҳамшаҳарлар гаплашиб, колоннага ҳам қарамай, унинг ортидан қувдик.

Раҳмонжоннинг машинасини бир эшиги очилиб, иккинчиси очилмас эди. Ўша очиладиган эшиги душман томон бўлиб, очилмайтургани сакраб тушиши керак бўлган қишлоқ томондагиси бўлганлиги уларнинг ортидан изма-из келаётганда ёдимга тушди. Юрагим шиг этиб кетди. Ўқ теккан, деб ўйлайман, яна "худо сақласин" деб кўкрагимга туфлаб қўяман. Машина ортидан етиб борганимизда, у кабинада ўлиб ётарди.

Чап биқинидан теккан ўқ ўнг биқинидан қўпориб чиқиб кетган эди.

Ёнидаги шофер:

— Ўртоқларимга айт, мендан рози бўлишсин. Охирги куним экан,— деди. Кейин кўп бор уйдагиларининг исмини айтиб чақирди. Сўнггида:

— Ҳеч бири келмади-я,— деб жон берди.

Ҳамон ўша кунни эсласам, Раҳмонжоннинг кеннойисини "қирқ маҳалладан одам келди" деган гапи хаёлимга келади. Дўстим тобути уйга борганда яна ўша маҳаллалардан одамлар йиғлаб келишган бўлса ажаб эмас.

Ҳар жангдан чиққанда ичингни муздай тер босади. Нима қилишингни билмайсан. Шундай кунлари уйга "машинам зўр, ичида магнитофонлари бор, афғон қизлари ҳам кўп" дея ёлғон-яшиқ хатлар ёзасан. Қишлоқларда бўлган тўйларни сўрайсан. Ўзингни ҳам, уйдагиларни ҳам алдайсан.

Саланг довонида қишин-ёзин қор бўлади. Бир сафар машина билан ўтин ортиб чиқдик. У тоғда беш километрлик ер ости йўли бор. Энг хавfli жой. Ўшанда машинам яхши тортмаганлиги учун орқада қолиб кетдим. Секин-секин мотори қизиб ўчиб қолди. Бахтга қарши машинам тўхтаган жойда бирон соатлар олдин уруш бўлганлигини, ағдарилиб ётган БТР, ёниб кетган дарахтлар, ҳамма томонни куйиб, тутаб ётганлигидан ҳам билса бўларди. Қуролим ҳам йўқ. Нима қилишга ҳайронман. Қўрқа бошладим. Кабинани ул-бул томонини титкиладим. Хайрият, битта граната бор экан. Уни олиб, пақир билан пастга тушдим. Шу вақт мен келган томондан машина овози эшитилди. Югуриб машинага чиқиб уни қулфладим. Кабинадан ўқ ўтмас эди. Ўтиравердим. Бир оздан кейин орқамдан машина келиб тўхтади. Афғон солдатлари экан.

— Қаердансан?— деб сўрашди. Бир оз тожикча билардим.

— Аз Тошкент,— дедим. "Ўзбек, ўзбек" дейишди чуғурлашиб.

Кейин:

— Калима биласанми?— дейишди. Калимани айтиб ташладим.

— Ҳайда,— дейишди машинани. Анча туриб қолганман шекилли, машина мотори совиб қолган экан, ўт олди.

Ўшанда жуда қўрққанман. Яшириб нима қилардим. Ўлишданмас, ул бул жойимни кесиб ташлашларидан қўрққандим.

Август ойи, Тошкентда ер қимирлаган вақт. Паншерга топшириқни бажариш учун боргандик. Бир вақт биз турган жойга "ҳуув" деб снаряд келиб тушди. Командирлар ҳойнаҳой ёнимиздаги қишлоқдан бўлса керак деб, ГРАТ ва гаубицаларни қишлоққа тўрилашиб отди. Бутун қишлоқ ёниб кетди. Қарисию ёши, ҳаммаси ўлган бўлса керак...

"Ичаклари титилиб ётарди..."

Савид Иматов — 1965 йилда туғилган. Қорақалпоғистон Муҳтор Жумҳуриятининг Кегайли ноҳияси, Халқобод совхози. Шиндон.

— Кечки соат тўққизларда портлаш овози эшитилди. Аммо уни қаерда портлаганлигига ҳеч ким эътибор бермади.

Сержант эдим. Ҳар икки соатда сменани алмаштириб турибман. ГСМ, парк, госпитални қўриқлаймиз. Тонг вақти эди. Икки аскарни алмаштиришга олиб кетаётсам қаршимдаги қора шарпага кўзим тушди. Нима экан, деб яқинлашиб борсам, кимдир букчайиб ётарди. Жон ҳолатда уни ағдардим. Осмонда ой бор эди. Унинг нурлари ердаги қора ҳалқобга тушди. Худди тун қаърида ялтираб тургандай қон кўринди. Этим жунжикиб кетди. Болани юзига тикилдим, юзида ҳеч ўзгариш йўқ эди. Уни кўтармоқчи бўлгандик, ерга сув аралаш нималардир шилқиллаб тўкилди. Бир лаҳза ҳушимни йўқотдим.

Қонни ва одам ичак-чавоқларини илк бор кўришим эди. Ёнимдагиларни далдаси билан уни кўтариб олдик. Қисмга олиб келдик. Кўтарганда ичак-чавоқлари судралгани учун, уни йиғиштириб қорнига жойладик. Шинелни ечиб, ўшанга жасадни солдик. Кейин ҳеч нарсадан эгим жимирламайдиган бўлиб қолди. Биринчи қадамдан кейингиси унчалик қўрқинчли бўлмас экан. Тиниқ, беғубор қалбингга худди қон чаплангандай ҳолга тушиб қолар экансан.

Қисмимизда "дедовшина" кучли эди. Ўша аскар ҳам кўп хўрлашларга бардош бера олмай шундай аҳволга тушган экан. Гранатани қорнига босиб портлатган. Кўп текширишлардан сўнг "қизидан ёмон хат олибди", деган ёрлиқ билан текширишларга яқун ясалди. Аслида у "дедовшина"нинг қурбони эди.

Орадан йигирма кун ўтиб тоққа чиқдик. Тоққача ўн саккиз кун йўл юрдик. Биринчи кун қаттиқ чарчоқдан оёгингга тик туриб ухлаб қоласан. Бошинг тошга тегиб ғурра бўлганда сергакланиб яна давом этасан. Шу сабаб кўп болаларни пешонасида тамгаси бор эди. Кечқурун тоғда блокда турдик. Ҳеч қандай душман қурол-яроғини топа олмай ортга қайтдик.

Уйга "хизмат зўр" деб ёзаман. Наврўз байрамида байрам бўлаётган жойга душман ҳужум қилмаслигини олдини олиб, қўшин билан мудофаа қилиб турганимизда, афғон қизлари танк билан суратга туширишларини илтимос қилишди. Мен ҳам қўлида боласи бор, чиройли афғон қизи билан суратга тушиб, уйга жўнатдим. Уйга бир энлик хат ҳам ёздим.

Буни ёзмасангиз ҳам бўлавереди. "Мен афғон қизига уйландим. Боласи ҳам бор. Суратини сизларга юбораяпман" деб. Уйда эса "Болам, уни буюққа ўтказмайди-ку? Борганинга ярим йил ҳам бўлгани йўқ. Қандай болали бўлишга улгурдинг?" деган жавоб хати олдим. Менинг мақсадим, хизмат яхши, ҳеч қандай хавф-хатар йўқ, афғонда бемалол юрганлигимни кўрсатиш эди. Алдаганимни улар соддалигимдан сезиб қолишди. Чақалоқни тўққиз ойдан кейин туғилишини билмас эканман...

Мени бугунгача юрагимни ларзага солиб юрган ҳол, разведканинг маълумотига кўра душман бор қишлоқлар авиация, артиллерия билан бомбардимон қилиниши. У ерда душман борми, йўқми, тирик жон бор, ҳаммаси ҳалок бўлади. Неча бор кўз олдимда жон берган болаларни, кексаларни, аёлларни кўрганман.

Бир сафар тоққа топшириқ билан чиқдик. Бир ҳафта қолиб кетдик. Юзимизга қараб бўлмайди. Озиқ-овқат қолмаган, сув йўқ. Тоғда тўғри келган жойдан юриб бўлмайди. Миналаштирилган. Ҳар лаҳзада портлаб кетишинг мумкин. Шу сабаб текширилган сўқмоқлардан юришинг керак. Ўшанда қуйига тушаётганда, йигирма метрлар атрофидаги қояга тўғри келди. Бахтга қарши арқонни унутиб қолдиргандик. Шунда автомат тасмаларини бир-бирига улаб, арқон ясадик. Ўттиз беш нафар аскар эдик. Ҳамма тушиб бўлди. Мени эса бир ўзим қолиб кетдим. Нима қилишга ҳайронман. Командирга:

— Нима қиламан,— дегандим. У ҳам ҳайрон бўлиб, елка қисди. Кейин:

— Тушишга ҳаракат қилиб кўр, агар йиқилсанг биз сени суяб қоламиз,— деди. Мен йиқилсам, уларнинг ҳеч бири ушлаб қололмасди. Балки мен уларни уриб кейинги қояга тушириб юборардим.

Мен турган қоянинг охирида чамаси бир метрлар атрофида йўлакча бўлиб, яна қоя тик тушганди. Унисининг ҳам баландлиги бирон йигирма метрлар эди.

Ўшанда биринчи бор қаттиқ қўрқдим. Тўдасидан ажралган бузоққа ўхшардим. Юрагим гупиллаб урар, худди ичимдан муздай тер оқаётгандай, таним жунжикканди. Қолсам, қолиб кетаман. Тушсам ўламан, икки томони ҳам ўлим эди. Шу сабаб тушишга қарор қилдим. Биринчи қадамни қўйдим. Бармоқларимни тошнинг ёриғига киргизиб, маҳкам ушладим. Секин-секин туша бошладим. Бир сафар оёғим остидаги тош кўчди. Қуйида қий-чув кўтарилди. "Ўлдим", деб ўйладим. Осилиб

қолдим. Туғилганимга минг бор пушаймон едим. Мускулларим қотиб қолгандай эди. Пастдан командирнинг:

— Узоқ бир жойда турма,—деган гапи худди мени ўлим оғзидан олиб чиққандай бўлди. Оёғимни кўчган тош ўрнига қўйдим. Яхши турди. Тошларнинг ёригини лаҳзалар ичида топиб туша бошладим. Қояни яримларига борганда қўрқув мени тарк этди. Ўзимни идрок қила бошладим. Тирик қолишимга ишондим. Бир вақт кимнингдир қўли оёқларимга текканда, бошим айланиб кетди. Худди юрагим тўхтаб қолгандай эди. Кўтариб олишдилар. Қояга қараб сўкиндим. Аммо овозим бўғзимдан нарига чиқмади. Бу ғавғоларни ўйлаб топганларга лаънатлар ўқидим.

Ростини айтганда ҳам кимга керак бўлди, бу ишлар. Ҳеч тушуна олмайман. Фақат бизларни ёвузлашганимиз қолди, холос!..

"Уларнинг хунини ким тўлайди..."

Игорь Царев — 1965 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Чилонзор ноҳияси, 9-даҳа, 40-уй, 72-хонадон.

Жалолободда яраланган.

— Мен "Н" қисмда хизмат қилганман. Бир воқеа ҳамон қийнаб келади. Капитан Быков билан етти нафар аскар Асадобод тоғи томонга разведкага кетди. Аммо орадан кўп ўтмай командирнинг ўзи аскарларсиз қисмга қайтиб келди.

Унинг айтишича, тоғда душман тўдасига дуч келишиб, аскарлар ҳар томонга қочишган. Натижада бир-бирини йўқотиб қўйишган. Бизнинг группамиз бошқа топшириқ билан кетганлиги сабаб, қайтиб келганимизда шу ҳол содир бўлганди. Натижада, бизларни вертолётга миндириб аскарлар йўқолган тоққа учирди. Кўп ўтмай рациядан уларни топиб қисмга олиб келишганини хабарини берди. Орқамизга қайтганимизда, аскарларни ҳар бирини бир-биридан уч-тўрт километр узоқликдан топишганини айтишди.

Уларга қараб бўлмасди. Бирининг бошини ярни йўқ, бири худди кўмирдай куйиб кетган, учинчиси отилган, чавақлаб ташланган, бошқасининг аъзойи-бадани автомат ўқидан илматешик бўлиб кетганди. Улар қандай қилиб бир-биридан шунчалик узоқ масофадан ўлдирилган? Капитан Быков нима учундир тирик қолган. Бу ҳақда аниқ гап-сўз бўлмади. Капитан капитанлигича қолаверди.

Иккинчи топшириқда ҳам капитан Быков бизга командир эди. Мен ҳам қатнашгандим. Бу воқеа тунда бўлганди. Ҳориб-чарчаган пиёда аскарлар БТРлар устида ухларди. Бирдан ҳеч қандай гап-сўзсиз дарёни кечиб ўтиш бошланди. Аммо ҳеч бир машина сузишга мослашмаганди. Қурол-яроғлар ҳам ўзимиз билан бирга эди.

Машиналар дарёга тушишганда учта БТР чўкиб кетди. Машиналар билан бирга ўн бир нафар одам ҳам чўкди. Ўн нафар солдат ва бир прапоршик. Уларнинг жасадини уч кун изладик.

Туркистон ҳарбий округидан уч нафар генерал келди. Шу вақт капитан Быков қамиш устида пешонасига автоматини тираб ўзини отмоқчи бўлди. Аммо отолмади. Командирлар, генераллар бошчилигида бир солдатга спирт бериб чўкиб кетганларни жасадини излатди. Қани топилса, ҳеч бирини топа олишмади. Уч маротаба қилинган ҳаракат зое кетди. Кейин етти нафарини жасадини топдик. БТР ичида ҳеч ким йўқ эди. Махсус бўлимдан бизларни бир-бир чақириб тергов қилишди. Аммо капитан Быков капитанлигича қолаверди. Ўн етти нафар аскар хунини ким тўлайди? Ҳамон билмайман...

Бир ҳафта ўтгандан сўнг афғон аскарлари, душман иккита жасадни топганлигини, ҳар бирига ўн минг афғон пули сўраётганлигини айтди. Пул берилиб, жасадлар қисмга олиб келинди.

Жасадларга қараш даҳшат эди. Боши жуда катта бўлиб шишиб кетган. Кўзларини балиқ еб қўйган. Бармоқларини фақат суяги қолган, гўшти ҳам балиқларга ем бўлган эди.

Кўк тобутлар Ватанга жўнатилади... Оналар, оталар зор қақшаб йиғлар, капитан Быков капитанлигича қолаверди...

1985 йил, март ойи... Вертолётдан разведкачилар душман Асадобод ёнидаги Наргархор қишлоғига келаётганлиги ва уларга ҳужум қилинганлиги хабарини бизга етказди.

Кишлоққа кириб борганимизда инсон зоти йўқ эди. Аммо ҳозиргина шўрва қайпатилганлиги. Эгасиз магнитофон куйлаётганлиги устидан чиқдик.

Мендан олдинда таржимон кетарди. Қаршимиздаги ертўла устида бир одам ити билан ўтирарди. Биз ундан қишлоқдаги одамлар қаерга кетганлигини сўрадик. "Билмайман" деди. Қурол-яроғ ҳақида гап бўлганда "йўқ" дея жавоб берди. Группамизда ўн киши эди. Уни командир олдига олиб бордик.

Оргимизга қайтиб усти шох билани ёпилган ертўлага дуч келдик. У ер шохлардан тозаланганда, ертўла борлиги маълум бўлди. Катта лейтенант "пастга туш" деб буйруқ берди. Тушдим. Ер ости йўли ниҳоятда қоронғу эди. Бирон олти метрлар юрганимдан сўнг гугурт чақдим. Мендан тўрт-беш метрлар олисда иккита ит турарди. Шошиб ортимга қайтдим. Юқорига кўтарилиб, кўрганларимни катта лейтенантга айтдим. Граната ташладик. Ҳеч нарса ўзгармади. Шунда командир, биринчи учраган афғон, уларни тоғ билан кетганлигини айтганлигини билдириб:

— Биз уларнинг ортидан борамиз, сенлар шу ерда қолинглар,— деди. Улар кетиши билан орадан кўп ўтмай,

командир аскарлар кетган томондан отишма ва портлаш овози эшитилди. Бир оздан сўнг биз турган ер ости йўли туйнугидан тутун ҳавога ўрлади. Кейин ҳаммаси тинчиб қолди. Туйнукдан тутун ҳам кўринмади. Қайта ер ости йўлига тушдим. Кимдир бирон ўн метрлар наридаги туйнукка кириб кетгандай бўлди. Орқасидан қичқирим билан кирган жойидан бошини чиқарди. Магазиндаги бор патронни мен томон қаратиб отди. Деворга урилган ўқнинг бири чап оёғимга келиб тегди. Жуда яқиндан отилганлиги учунми оёғим ўша заҳотиёқ синиб кетиб, ортига қараб қолди. Уни фақат терилар ушлаб тургандай эди. Ҳеч қандай оғриқ йўқ, аммо оёғим қизиб кетмоқда эди. Қоронғулик кўйинини сукунат қоплаган, лекин айрим-айрим ҳарсиллаб нафас олаётган одамнинг бурун парракларини учиб тушаётган овози эшитилиб ётибди. У худди мендан бирон уч метрлар масофада узоқликда туюлди. Жойимдан тура олмайман, ҳозир у мени келиб сўяди, ё отиб ташлайди, деб ўйладим. Юрагим қинидан чиқиб кетгудек урар, кўкрагимни ерга босиб ётганлигим учун юракнинг зарби гавдамни кўтариб ташлаётгандай эди. Уни ўлдириши хаёлимга келиб кўрқиб кетдим. Биласизми, одамни ер остида ўлгиси келмас экан. Ушанда мени ташқарига, очиқ ҳавога олиб чиқиб бурдалаб ташлашига ҳам рози эдим. Аммо фақат бир-биримизга таҳдид солувчи нафас олишимиз эшитилиб турарди.

Тасаввуримда биз бир-биримиздан кўрқиб турардик. Одам юраги алдамайди, деганлари ҳақиқатан инкор қилиб бўлмайдиган гап экан. Мен уни кўрқиб турганлигини сездим. Овоз бердим. Шитирилаган сас, тошни ерга кўчиб тушгани эшитилиб, у юқорига қараб лўкиллагани, кейин югуриб кетганини билдим. Ортимга судралиб туйнукка етиб келдим. Ўртоқларимни чақирдим. Бери сакраб тушди. Шундай туйнук оғзига рўпара бўлди. Хаёлимга ҳозир ичкаридан отади, деган ўй келди. Уни тепиб юбордим. Шу вақт автоматдан кетма-кет ўқ отилиб икковимизни ўртамиздан ўтиб кетди.

Мени қийшайиб кетган оёғимни ушлаб олган ҳолда юқорига олиб чиқишди. Кимдир уйдан чойшаб олиб чиқиб устига ётқизди. Келганига бир ҳафта ҳам бўлмаган, уруш кўрмаган лейтенант менинг шалвираб ётган оёғимга қараб қалтирарди. Лаблари пирпирар. Мени юпатишимга муҳтожлигини сезиб:

— Бу уруш, дайди ўқ аямайди. У ҳурматни ҳам билмайди, кимга тегса, менга ўхшаб қолади ёки ундан ҳам баттар. Сен ўзининг қўлга ол, ҳали мендайларни кўпига дуч келсан. Яхшиси, битта сигарет топиб кел,— дедим. У ўзи чекмасди. Менга ёрдам беришни иложи топилганидан хурсанд бўлиб, югуриб кетди.

Ярадор бўлганимда ҳам хизматдан кетиш хаёлимга келгани йўқ эди. Қўшни қисмга қандай олиб боришганини билмайман.

Ўшанда докторлар "бола қийналмасин, оёғини кесиб ташлайлик", дейишганда ўртоқларим автоматни уларга қаратиб, "ҳамма суякларини жой-жойига қўйиб, тузатасанлар, кесишга асло йўл қўймаймиз", дейишган экан.

Ўртоқларим билан хайрлашдим. Ҳаммамиз йиғлардик. Кўпини қайтиб кўрмадим. Қаерда бўлсалар ҳам омон бўлсинлар.

Қобулда мени операция қилишди. Эрталаб уйғонсам, ёнимда ётган болалар,

— Игорь, қандайсан,— деб сўрашди. Мен эса ҳайратланиб:

— Мени исминни қаердан биласанлар,— дедим. Шунда улар:

— Операциядан олиб келишганда, бизларни бир-бир сўрадинг, ўзингни исмингни айтдинг,— дейишди. Мен эса улар билан орамизда бўлган суҳбатни эслай олмайман.

Бир воқеа ҳамон мени қийнайди. Ўша томонларни эсласам, кўз олдимга келиб, тушларимга кириб чиқади. Бир қишлоққа душман келганлигини айтишди. Зудлик билан жўнадик. Шундай қишлоққа киришдаги тепаликдан том устидаги автоматли эркак, ортида аёли, боласи бир-бирини қўлидан ушлаб олгандай туришарди. Синчиклаб қарасам, эркак уларни ташлаб кетишга шайлангандай ҳаракат қилар, хотини эса унинг қўлидаги автоматига ёпишарди. Тўрт ёшлар чамасидаги боласи онасининг этагидан ушлаб олганди. Командир "от", деди. Қандай отишга ҳайрон эдим. Бу ҳолат лаҳзалар ичида бўлганлиги учун онгимдан ташқарида, худди отиш керакдай пулемёт ручкасига қўлим бориб, нишонга эркакни олдим. Аммо ўнга яқин ўқ отилди. Уччалови ҳам йиқилди. Уларни худди чалғи билан кесилган ўтдай йиқилганини кўриб турардим. Қўлларим қалтирар, юзимдан тер қуйиларди. Командир елкамга қўлини ташлаб:

— Бу уруш,— деди. У вақтлари уйланмагандим. Ҳозир болаларим бор. Уларга тикилиб, болага ўқ отиш қанчалар гуноҳ эканлигини ҳис қиламан. Беғубор кўзли боланг ота гуноҳидан беҳабар жилмайиб туради.

"Сўнгги овқатимни тепиб юборганди..."

Абдурузиқ Саматов — 1966 йилда туғилган. Самарқанд вилояти, Нарпай ноҳияси, "Известия" совхозси.

Паншер водийсида жароҳатланган.

1985 йилнинг августида бизни иккита вертолетда Паншерга олиб борди. Вертолетдан сакраб тушдик. Қаршимизда даҳшатли манзара эди: уйлар қулаб тушган, БМП, БТРлар ёниб ётарди. Полжда эса отишма кетарди. Штабга югуртириб олиб борди. Хаёлимга "Энди тирик қолмасак керак" деган ўй келди. Сентябрь ойи тоғда эдик. Нонушта қилиб ўтирганимизда отишма бошланиб

қолди. Тасаввуримда биринчи отишма ёшлигимиздаги "уруш, уруш" ўйинига ўхшади. Тоғда ким қаердан отаётганлигини билиб бўлмайди.

Икки маротаба ўққа чап беришимдан кейин, бу болалик ўйини эмаслигини ҳис қилдим. Пистирмада туриб, ким қаердан отаётганлигини аниқлай бошладим. Тахмина мендан уч юз метрлар оралиқдаги қоя орасидан ёлқин чиқаётганлигини кўриб қолдим. Шу вақт автомат стволини чиқариш учун қилинган туйнукдан икки сантиметр қуйига ўқ келиб тегди. Бир оз юқорилаганда кўкрагимга келиб теккан бўларди. Бу ўқ ҳам ўша катта ҳарсанг тош ортидан чиққан эди. Шунда эмакляб, пулемётчининг олдига бориб, улар қаердан отаётганлигини айтдим ва пулемёт нишонини ўша томонга тўғрилаб тўхтовсиз отдим. Бир вақт қояга қараб нимадир думалаб кетди. Кейин у ердан отмай қўйишди. Бу отишмада биз томон талофат кўрмади.

... Тоғдан тушиб қишлоқ ёнидаги сойдан сув олиб чиқишимиз керак эди. Биз тўрт нафар аскар қуйига эна бошладик. Резина қопларга сув олганимизда, қишлоқ ва тоғ томондан бизга қараб ўқлар учиб кела бошлади. Қуршовда қолиб кетдик. Шу вақт мен ва яна бир аскар ёнимиздаги уй ичига кириб тоғ томонга, дарахт панасида қолганлар қишлоқ томонга қарата ўқ отишди. Танкларимиз ҳам қишлоқ томонга снаряд ташлай бошлади. Уч томондан қуршовда қолдик. Қишлоққа эса тўхтовсиз снаряд ёғилиб, уйлар ёнарди. Одамларнинг, болаларнинг қичқирғи эшитиларди. Биз омон қолдик. Тинч аҳолининг қанчаси ўлганлигидан бехабарман. Тоғдан тушган офицер танкчилар билан алоқа ўрнатгандан сўнг отишма ҳам, портлашлар ҳам тинчиб қолди.

Хаёлимга эса снарядлар ёнимизга келиб портлаётганда "наҳотки, ўзимизни ўқдан ўлиб кетамиз" деган ўй келди.

...Тоғдан топшириқни бажариб қайтаётганимизда турган жойимизни миналаштириш керак эди. Биз қуйига эниб, рус сапёр йигитга командир ҳамма жойни миналаштиришни топширди. Биз уни кутиб турдик. Шунда у битта минани жойлаштиришга жой йўқлигини айтди. Шунда капитан:

— Жой топиб қўй,— деди. У минани тош остига қўяман, деганда қўлидан мина чиқиб кетиб портлади. Ҳамма томони далва-далва бўлиб кетганди. Фақат "мени ташлаб кетинглар" дея ёлворади. Уйига кетишига атиги бир ҳафта қолган эди. Минани жойлаштиришга жой қолмаганда уни портлатиб юборса ҳам бўларди.

Шунда болани плаш-палаткага ётқизиб, иккита милтиқни замбил қилиб олиб тушаётганда, бамайлихотир кетаётган командирни отиб ташлагим келди.

Унинг қип-қизил қон юзидан, аранг кўриниб турган лаблари орасидан чиқаётган ёлворувчи овозга чидаб бўлмасди. Сўқмоқ йўлдан четга чиқиб бўлмайди. Гоҳида бели тошга тегиб кетиб, бақиради. Бизлар ҳам унинг азобларини танимизда ҳис қилаётгандай, унинг овозини эшитишга юрагимиз чидамай бақирардик. Тонг отай деб қолганди. Тоғ орти ёришиши билан душман бизни яна ўққа тутди. Улар бор-йўғи тўрт-беш киши, биз эса бир батальон эдик. Бошқа взвод ярадорни олиб тушиб кетди. Биз эса орқани бекитишга қолдик.

Олдингилар хавфсизроқ жойга тушганда, биз ҳам ортимизга чекина бошладик. Ярадор аскарни вертолет олиб кетди. Унинг кўзлари сўниб қолганди.

— Кечки пайт соат 5 у 30 ларда топшириқ билан тоққа юборилдик. Туни билан эрталабгача юриб чиқдик. У тоғдан душман кўп отарди. Шу сабаб у ерга пост ўрнатмоқчи бўлдик.

Пулемётларни кўтариб юрувчиларга оғир. Улар йиқилиб қолади. Офицерлар юзинг-кўзинг демасдан тепкилайди. Улар бақаришади. Ўрнидан туролмаслигини айтишади. Шу вақт командирларни отиб ташлагинг келади. Гоҳида "Ўзимни Ватаним бўлса ҳам майли эди. Бегона ер учун бунча азоб" деб ўйлаб қоласан. Ҳеч нарсага тушунмайсан. Ҳамма нарса кўзингга балодек кўринади. Чарчаб тамом бўлган командирлар аламини солдатлардан олади.

Дам олишимиз ҳам икки-уч минутга етмасди. Ҳатто оғизни ҳўллаб олишга ҳам вақтимиз бўлмасди. Бир суткада керакли манзилга етиб бордик. Бизнинг бешинчи ротамиз қишлоқ ичига чуқурроқ кирди.

Озиқ-овқат уч кунга мўлжалланган эди. Биз эса бир ҳафта қолиб кетдик. Ҳавонинг ҳарорати 40-45 даража. Сув бир қултумдан ичилади. Сўнгги консервани очиб, олдимга қўйгандим. Шунда олти нафар пулемётчилар пулемётини кўтариб кетишаётганди. Рота командири қаршимга келиб:

— Пулемётчиларга ёрдамлаш,— деди. Мен ҳайрон бўлдим. Чунки уни ушлайдиган жойи йўқ эди.

— Қаеридан ушлайман?— дея сўраганимда, олдимдаги консервани тепиб юборди. Жуда жаҳлим чиқиб, тура солиб ёқасидан ушладим. Шунда иккита офицер келиб мени тепди. Индамасдан постга кетдим. Жуда алам қилганди, ўшанда. Ҳамон дастурхон устида, унинг этигини учи консерва банкасига теккани кўз олдимга келаверди.

Постда турасан. Сойдаги сув худди шиша синиқларидай жилоланиб оқади. Бошингни бир умр шу сувга тикиб ётгинг келади. Шундай вақтлари хўрланганингдан юрагинг йиғлайди. Очсан, юролмайсан. Ўртоғинг йиқилади. Кўтаргинг келади. Кўтара олмайсан.

Вертолетда озиқ-овқат олиб келганда ҳаммасини бир қилиб

еганмиз. Қоринни бураб оғришини кўринг. Ўша кунлар асорати бўлса керак. Бугунларда ҳам қаттиқроқ у, бу нарса еб қўйсам, ботмайди, қайтариб ташлайман.

Сумятин деган офицер бўларди. Уч-тўрт нафар ўзбек болалар тўпланишиб, она тилида гаплашсак, газабига оларди. "Нега ўзларингни тилингда лақиллаяпсанлар?", деб.

Эрталаб колоннани қўриқлашимиз керак эди. Паншерга киришдаги — Анавадаги йўлни. Ҳар уч юз, тўрт юз метрда БМПларда постда турардик.

Бизнинг БМПда взвод командири, катта лейтенант Костин, кичик сержант, медик бола Мамадалиев Шавкат эди. Биздан наридаги БМП портлади. Взвод командири "Ёрдамга боринглар", дея буйруқ берди. Югуриб кетаяпмиз. Устимиздан визиллаб ўқ учиб ўтиб турибди. Портлаган БМП ва биз қуршовда қолдик. Қишлоқдан ва тоғдан отишмоқда. Тоғ томондаги пулемёт биз томонга қараб бурилди. Дарахт ортига бекиндик. Ингичка дарахт эди. Ўқ тегиб силкинади. Оёқларим ёнидан ўқ чангитиб ўтади. Бир вақт орқамдан кимдир гурзи билан ургандай бўлди. Йиқилдим. Бошимни кўтардим. Иссиқ қон оқмоқда. Ёнимдаги Шавкатнинг бошига катта калибрли ўқ теккан экан, оғзидан тирқираб қон отиларди. Мияси қоқ иккига ёрилиб кетган, қандайдир суюқлик тупроққа оқиб тушарди. Ёнимга силжиб келган медик:

— Мамадалиев тамом,— деди. Мен эса "Унинг ўрнида мен бўлсам бўлмасмиди, кетишига атиги бир ҳафта қолганди", деб ўйлайман. БМПга эстониялик Пруэр деган йигит мени судраб кетди. У судраб бораётганда уй тарафдан икки душман биз томонга югуриб келарди. Бизни тирик олишмоқчи, деб ўйладим, баданим музлаб кетди. Қандай автоматни бир қўлимга олдим, билмайман. Тўхтовсиз отдим. Иккови ҳам йиқилиб ётарди. "Худога шукур, ўчимни олдим", деб ўйладим. Олдин оғриқ билинмайди. Баъзида қон кетиши ёқимли ҳам бўлади. БМПга ортишди. Йўл текисмасди. Ҳар машина силкинганда, оғриққа чидай олмай, сўкинаман, бақираман. Ҳамшаҳарим Бойматовни чақираман, ундан дарак йўқ эди.

Анава қишлоғига олиб келишди. Санчақта ҳамма уст-бошларимни кесишди. Қачон этигимни кесаётганда:

— Кесманглар, қандай тўлайман,— деб бақириб қаршилик кўрсатдим. Ярадорларни ҳамма кийим-бошини кесишини билмасдим-да.

Баграмдаги госпиталда операция қилишди. Ўқ умуртқамга қандайдир миллиметрлар масофада яқинлашган экан. Текканда бу аҳволда бўлмас эдим. Икки ярим кун ҳушсиз ётганман. Олдимга командир элиб:

— Душманни ўлдирганлигинг учун сени орденга тавсия қилдик,— деди. У вақт кўзимга орден кўринармиди.

— Мамадалиев қандай?— деб сўрадим.

— У тирик, ёнингдаги палатада ётибди,— деди. Ҳушимдан кетдим. Қачон кўзимни очганимда, ёнимда афғон аскарлари ётган экан. Жоним чиқиб кетиб, ҳамширани чақирдим.

— Булар душман, олиб кетинглар,— деб бақирдим. У эса:

— Ҳечқиси йўқ, булар ярадорлар,— деб чиқиб кетди.

Мен эса туриб уларни ўлдиргим келарди.

Тошкентга олиб келишганда, олдимга чечен дўстим Султонов келиб:

— Капитан Сумятинга, ёрдамчиси, "Мамадалиев ўлди" деди кулиб. У ҳам жилмайиб қўйди,— деди.

Жуда жаҳлим чиқди. Сўкинаман. Чойшабни ғижимлаб отаман. "Вой, онангни... Уни ўлимини хоҳлаганмидинглар", дея бақириб сўкинаман. Палатадошларим ҳайрон. Уларга бу гапни айта олмайман. Аммо қўлимдан ҳеч нарса келмайди. Шунда ҳеч бўлмаса шу хатни ўқир-ку, деб, бор ҳақоратли сўзлар билан уларга хат ёздим. Аммо шунча йилдан бери жавобини олмайман. Э, урушниям, бошқасиниям...

"Уят бўлса ҳам айтаверайми?.."

Фарҳод Саматов — 1968 йилда туғилган. Тошкент вилояти, Коммунист ноҳияси, "Правда" колхози.

Қандаҳорда жароҳатланган.

—...Май ойида Санжарой қишлоғи олдидаги тоққа олиб борди. Ўн кунда бир маротаба озиқ-овқат олардик. Озиқ-овқатни жуда тежамкорлик билан ишлатардик. Пастга сув олишга тушганда афғонлар овқат беришарди. Биз ейишга қўрқардик. Заҳарланган бўлиши мумкин, деб ўйлардик.

Бизнинг пистирмада нон пиширмасди. Нариги тоғдаги пистирмада нон пиширишарди. Бир кун у ердан нон олиб келиш навбати мен ва бир ўрис йигитга келди. Икковимиз пастга, йўлга тушдик. Ҳар пистирманинг оралиғи уч километрлар бор эди. Йўлга чиқишимиз билан афғон солдатлари колоннаси олдимизга келиб тўхтади. Уларнинг "Урал" машинаси кузовига чиқиб олдик. Уч юз метрлар юришимиз билан, кабинадаги офицер бизни чақирди. Битта-биттадан олдига боришимизни буюрди. Мен биринчи бўлиб тушиб олдига боргандим, кабинага киргизишиб ўрталикқа олди.

— Мусулмонмисан?— деб сўрашди.

— Ҳа,— дея жавоб бердим.

— Унинг миллати нима?— деб сўрашди.

— Ўрис,— дедим. Шунда улар.

— Нимага кофир билан юрасан, у билан юриш гуноҳ,— дейишди. Кейин "Хўп, майли" дегандай қўл силташиб:

— Шунингни бизларга бир соатга бериб тур,— дейишиб

олдимга бир сиқим пул ташлашди. Мен "йўқ", деб кабинадан тушдим. Уни ҳам ёнимга чақириб, йўлда кетавердик. Яна машинада орқамиздан етиб олишиб, бизларни ўраб олишди. Болани сўрашди. Мен қаттиқ қаршилик кўрсатиб туравердим. Улар дўқ қилишди. Оёғим остига кетма-кет ўқ отишди. Шунда мен ҳам пистирмамиз томонга кетма-кет ўқ отдим. Ўзимизни ўн беш нафар аскар тушиб, бизларни улардан қутқариб олди.

Тоққа қайтиб чиққанимизда болалар нима кор-қол бўлганлигини сўрашганда, олдин айтмадим. Ксйин сўраб қистайверишгач, айтиб бергандим, ҳаммаси кулиб юборди. Ўрис бола мендан жуда миннатдор бўлиб:

— Спасибо, спасибо,— дерди қизариб.

Қосимов Ҳамро деган ўртоғим бор эди. Биз топшириқни бажариш учун кетганда, хизматини яқунлаётган бир ўзбек бола уни хўп қийнапти. "Ундан кетиши олдида ўчимни оламан", деб ҳар куни машқ қиларди. Ҳатто постда ҳам машқ билан шуғулланарди. Кўп ўтмай шундай полвон бўлиб кетдики, ҳаммамиз унга ҳавас қилардик.

Бир куни колоннани қўриқлаётган постда мен билан постни алмашди. Кечки соат беш яримларда уни минага тушганлигини айтишди. Борганимизда унинг аҳволини кўриб жуда қўрқиб кетдим. Оёғини ўттиз сантиметрлари йўқ эди. Фақат:

— Ўчимни ололмадим-да, жўра, ўчимни ололмадим-ку,— дерди холос.

Батальонга озиқ-овқат олишга бордик. Керакли нарсаларни олиб бўлгандан кейин, командир "гаплашиб ўтиринглар" дея Қобулдан келган офицерлар ёнига кетди. Улар сигарет чекиш учун қўйилган курсиларда ўтириб, чақ-чақлашиб суҳбатлашишарди.

Ўн чоғли офицерлар эди. Бир оз ўтмай қаердандир снаряд келиб уларнинг ўртасига тушди. Қобулдан келган офицерлардан ташқари бошқаларга ҳеч нарса қилмади. Унинг икки оёғини юлиб кетди. Югуриб борганимизда, кийимлари тупроққа беланиб ётар, оёғи атрофи қон билан қорилгандай лой эди. Фақат:

— Болалар, мени отиб ташланглар! Фақат қизим билан хотинимга қарасаларинг бўлгани,— деб йиғларди. Вертолет негадир уч соатлардан кейин келди. Вертолетга чиқаришаётганда ҳам:

— Отиб ташланглар. Фақат қизим билан хотинимга қарасаларинг бўлгани,— деб йиғлаб ёлворарди.

Биз турган пистирма чакалакзорга жойлашган эди. Постда биринчи смена туриб пистирмага айлангирилган қўрғонга қайтиб келдим. Мени ўрнимга грузин бола турди. Тўққиз яримларда кроватга ечинмасдан чўзилдим. Днивальний туркман йигити олдимга келиб:

— Нега ухламаяпсан,— деди. Негадир ётгим йўқ эди. У гитара чаларди.

— Қўшиқ айтиб берайми?— деди-да, гитарани олиб келишга кетди. Энди курсига жойлашиб ўтириб, унинг симларига бармоқларини теккизиши билан, қўрғон ўртасига снаряд келиб тушди. Қаерга осколка тушса, ёнарди. Ёндирувчи снаряд экан. Мен ўзим ёрдам берадиган постимга югурдим. Пиллапоядан чердакка чиққанымда ўрнимда турган грузин, чердак туйнугидан тўхтовсиз ташқарига автоматдан отарди. Кейин тинчиб қолди. Шунда мен автомат затворини тортиб қўйиб юборгандим, "шарақ-шарақ" деган овоз эшитилди. У ўрнидан сапчиб турди-да, менинг кўкрагимга автоматини тираб тепкисини босди. "Қарс" этган овоз эшитилди.

Биласизми, ўшанда, худди осма укол қилгандай аҳволга тушдим. Ичимдан тер қуйилиб, худди этигим ичи тўлиб қолгандай бўлди...

Худога минг қатла шукур, автоматини ўқи тугаган экан.

Бизнинг ёнимиздан Покистонга йўл ўтарди. Бир куни душман томондан элчи келиб, бир-биримизни отмасликка келишиб олдик. Ўша кеч қишлоқдан Покистон томонга қараб катта қарвон йўл олди. Орадан икки кун ўтиб улар ортига қайтишдилар. Дурбинда уларни БТРлардан кузатиб турибмиз. Командирга аскарлар:

— Уларни қириб ташлайлик,— деб кўп ялинишди. Аммо командирлар рухсат беришмади. Уларни Покистондан ўқ-дори олиб келаётганлиги шундоқ кўриниб турарди.

Қарвоннинг сўнгги туялари қишлоққа кирганда, ёнимизда гумбурлаган портлаш эшитилди. Белоруссиялик Шурик деган ҳайдовчимиз БТР туйнугидан бошини чиқариб, бирданига ўзини қуйига олди.

— Отишма,— деди ўзига келганда. Шу вақт битта снаряд бизнинг БТР ёнидаги туйнукка келиб тегди. Машина силкиниб кетди. Дурбиндан қарадим, биз томон душман бостириб келарди. Пулемётдаги иккита касетани бўшатдим. Ёнимдаги чечен Ибрагимни лаблари қалтираб:

— Яна отгин, бўлмаса бизни портлатиб юборади,— деди. Мен касетани тўғрилаб, уларни яқин келишини кутдим. Аммо менга отиш насиб қилмади. Акимлативний снаряди машинани тешиб ўтиб ичкарида портлади. "Понг" этган товуш чиқиб, ҳамма томонимга осколка санчилди. Ўзим эса пулемётга ёпишиб қолдим. Бошимга кимдир болға билан ургандай эди. Шанғиллаб, қолоғим остида кимдир азон айтарди. Ҳеч нарсани эшитмай қолгандим. Ўшандан сўнг бир ойгача ҳеч бир овозни эшитмай юрдим. Ҳам конгузия, ҳам ярадор бўлгандим. БТР ёнмоқда, атроф қоп-қора тутун бўлса керак, ҳеч нарса кўринмасди. Кўз

ёш, бурунни оқизадиган, димоқни қичитадиган дуд қопланганди. Ўн минутлар шу алпозда ётдик. Бир вақт Шурикми, Ибрагимми қай бири менинг юзимга сув сепишди. Юзимга уришди. Кўзимни очдим. Улар йиғлаб юборишди. Ҳамма нарсага лаънатлар айтиб йиғлашди. Бизларни шу кунларга солганларга ҳам... БТРнинг ёнидаги туйнукдан ошиб тушишди. Боғзорга судраб боришди. БТР эса ёнарди. Эмаклаб судрашдилар. Ортимдан эса қип-қизил қон изи қолиб келарди. Йўлнинг чети бўлганлиги учун, пастқамлик эди. Ўқ визиллаб учар, ҳар ерда снаряд портларди. Биз портлаган жойга КАМАЗ машинаси ўқдай учиб келарди. Бизларни кўриб, тўхтамай ўтиб кетди.. Тўхтамаганлигига хафа бўлмадик. Чунки тўхтаसा уни ҳам портлатиб юборарди. Биздан уч юз метрлар ўтгандан сўнг у ҳам портлаб кетди. Унинг тўғрисига судралиб келганимизда, бирини оёғи, бирининг қўли йўқ эди. Фақат калласи билтанглаб турарди. Жойида айланади. Тиши билан тупроқни чайнайди. Ёнидагисини ҳамма томони қоп-қора бўлиб куйиб кетганди. Ибрагим мени кичик девордан ошириб думалатди. Уларни ҳам олиб келишди. Бояги қўли ҳам, оёғи ҳам йўғини оғзидан қон келди. Ёнимда ётарди, кўзлари оппоқ эди. Қўлининг кесилган жойидаги гўшт орасидан бир нарса билтанглаб қўярди. Кейин у қип-қизил қон чиқаётган иккинчи қўли билан тупроқни ишқалай бошлади. Қон оқди. Кўзи ҳам жойига қайтиб келиб, худди қоннинг ичидан бошини чиқариб бақирган кишидай бўқирди. У овоз одам овозига сира ўхшамасди. Мен бундай овозни ҳечам эшитмаганман. Увиллашга ўхшарди. Кейин иккинчи қўли ўрнини тупроққа ишқалади. Унисидан ҳам қон оқди. Тупроқ лойга ўхшаб қолди. Кўзи хонасидан чиқиб кетгандай олдга бўртиб чиқди. Кейин нурсизланиб қолди. Тупроққа тегиб турган қўлининг ўрнидан шариллаб қон оқа бошлади. Бошим шанғиллаб кетди. Икки қўлим билан миямни босдим. Шилимишиқ қонга бармоқларим ботди. Ҳушимдан кетдим. Ҳушимга келганимда, Шурик мени қўлларимни бошимдан ажратмоқ бўлиб тортар эди. Ибрагим бизларни қўриқлаб туриш учун Шурикни бошлаб келган экан. У бир километрдан ошиқ масофага эмаклаб бориб, бизларни жароҳатланганимизни айтиб, ҳушидан кетибди.

Роса ҳаво иссиқ эди. Ибрагим тортқилаганда ҳушимга келиб, ўзим ҳам бармоқларимни ажрата олмадим. Тап-тақир куйиб кетган сочларим ўрнида бир сантиметрлар қалинликда қон қотиб қолган экан. У худди асфальтдай силлиқ эди.

Бухоролик Бахтиёр деган медик ўртоғим бор эди. У келганлигини кўзларимга тикилиб йиғлаганидан билганман. Шуриқдан у:

— Ким бу?— деб сўрабди.

— Фарҳод, Тимсоҳдаги Фарҳод — дебди Шурик.

Шунда у мени таниб қолиб кўзларимга тикилиб йиғлаган экан. Ёнимдагилар йўқ эди.

Ўша куни бизнинг батальондан уч киши ўлган. Ўттиз саккиз киши ярадор бўлган.

Менга юриш мумкин эмасди. Бир куни ҳожатхонага доктордан рухсат сўрадим. Ўзи у ерга бориш ҳам таъқиқланган, аммо рухсат берди. Ҳожатга болалар суяб олиб боришди. Кейин уларга "кўчани ҳам кўрсатинглар", дедим. Шундай остона ҳатлашим билан, оппоқ, ажойиб кун эди. Яшагим келиб кетди. Кўп яшагим... Скамейкага олиб бориб ўтқаздилар. Бошим айланиб, йиқилиб тушдим. Контузия бўлганларни қуёшни кўриши мумкин эмас экан.

Тошкент госпиталида:

— Уйингга кетишни хоҳлайсанми?— дейишди.

— Ким хоҳламайди, кетаман,— дедим.

— Унда комисоват қиламиз,— дейишди. Бу гапни эшитиб жон-поним чиқиб кетди.

— Инвалид бўлиб бораманми?— дедим.

— Ҳа,— дейишди.

— Хоҳламайман, мен уйга дембил бўлиб бораман,— деб улар билан роса уришдим. Кўнишмади. Уйга инвалид қилиб жўнатишди.

Ҳозир ҳам елкамда осколкалар бор. Сиз билан зўрға гаплашиб ўтирибман. Бошим шанғиллаб оғрияпти. Бу ердан кетайлик...

"Яхши протез оёқ бўлса..."

Кравченко Анатолий — 1958 йилда туғилган. Украина ССР, Одесса шаҳри. Чкалов кўчаси, 60-уй.

Қандаҳорда яраланган.

— Бу сўқир уруш. Одамлар ўларди. Бир-бирини отарди. Мақсадсиз, аҳмоқона уруш.

Бир воқеа ҳеч кўз олдимдан кетмайди. Йўлнинг ўртасида бир капитан ётарди. Оёғи, қўли қирқилган. Орқасига таёқ тиқиб кетишганди. Капитан азобланиб ўлган бўлса керак, юзининг бир томони тарам-тарам ажин эди. Тилини тишлаб ётарди.

Уларнинг қуроллари яхши эди. Америка, Хитой, баъзида чехларники ҳам учраб турарди.

Бу урушни мен тутқаноғи тутган одамга ўхшатаман. Беморни ҳар куни тутқаноғи тутмайди. Аҳён-аҳёнда тутиб туради.

Ёнимизда афгон солдатлари турарди. Тунда душман сезиб қолмаслиги учун ҳатто гугурт ҳам чақмайсан. Улар эса деворга қоғоз ёпиштиришиб кино қўйишади. Еруғлик томонга қишлоқ тарафдан отишади. Нима қиларини билмай зеркиб ўтирган танкистлар пушқасини қишлоқ тарафга буришади. Снаряд душман турган томонга тушадими, бешикда ётган чақалоқ устига тушадими у ёғи билан ҳеч ким қизиқмайди. Қишлоқдан ўқ отилдими, улар кўпми, якками барибир. Қишлоқдан ўқ отилди. Жавоб қайтариш керак. Эртасига текисланиб қолган қишлоқдан элчилар келиб "тинч яшаш ҳақида битим" тузилади... Бирон ҳафталар отишма бўлмайди. Янги ҳафтанинг биринчи ё иккинчи куни бизнинг қисм турган жойга бошқа қишлоқдан ўқ отилади. Яна пушқалар тўғриланади. Отишади. Элчилар келишади. Шунақанги тутқаноқ уруш.

Танкчилардан бири айтиб берганди. Бир куни душман танкчининг олдига келиб:

— Кеча мен анови танкни портлатгандим. Бугун у қаердан пайдо бўлиб қолди,— деб сўрабди. Аслида у портлатган танк постдан олиб кетилиб, ўрнига янгиси қўйиб қўйилган экан. Унга пул тўловчилар "сен танкни портлатмагансан" деб пул тўламаган экан.

1987 йилнинг август ойида Қандаҳор қишлоғи яқинида БТР да турардик. Мина БТРнинг орқасида портлади. Оёғимдан жароҳатландим. Госпиталда даволашди. 1988 йил декабрь ойига келиб қайта операция қилишди. Майда қон томирларида осколка қолиб, гангрена бўлган экан, кесишди. Беш ой госпиталда ётдим. Барибир уни қутқариб олиб қола олишмади.

Бу оёқ узоқ вақт мени ўз оғриғи билан қийнаганлиги сабаб, кесиб ташлашганда ачинмадим. Хотиним келиб кўнглимни кўтарди. "Энг асосийси тирик қолганлигинг", деди.

Меҳнаткаш халқ жуда ночор яшайди. Бир куни ёнимиздаги афгонникига меҳмонга бордик. Кекса, саҳий киши эди. Паловга ўхшаш бир овқат қилиб келди. Унинг болалари кўп эди. Аммо биз борганда биронтаси ҳам кўринмасди.

— Болаларингиз қаерда?— деб сўраганимизда:

— Уларга меҳмонни олдига кириш мумкин эмас,— деди. Бизлар ундан болаларини чақиришни илтимос қилдик. Ҳаммасини айтиб келди. Биз ўзимиз ҳам турли хил консервалар олиб борган эдик. Улар консерваларга шундай ташлаңдиларки, беихтиёр йиғлаб юбордим. Кўз олдимга қишлоқларга отилган снарядлардан ана шулардай қанча-қанча болалар ҳалок бўлганлиги келди. Болада. Уни ўлдириш қанчалар катта гуноҳлиги сизларнинг қурьонларингизда ҳам, бизнинг инжилда ҳам айтилган. Аммо ўша бамайлихотир отилган снарядлардан қанчалар ўлди экан? Жажжи қўлчалари билан консерваларни ушлаган бу болаларни отиш — сўқир уруш эмасми?

Кўп ғалати ишлар бўлганда. Бир сафар танкчиларга Москвадан генерал комиссиялар келди. Уруш вақти ҳарбий машқ қилдирмоқчи бўлди. Танкчилар генерал талаб қилган йўлнинг миналаштирилганлигини биларди. Чунки у ерга душман ҳар куни мина қўйиб кетарди. Танклар ўтган. Орқада генерал келаётган БМП портлаб, у контузия бўлган. Натижада ҳарбий машқ қолдирилган. Уруш вақти ҳарбий машқ. Бу ақлга сиғмайдиган ҳол. Хўп генералларимиз бор-да...

Қайсидир газетада Улуғ Ватан уруши даври Америка Қўшма Штатлари қўшинларига асир тушган немис ёзибди: "Мен у ердан худди оёқларим бордай чиққандим". Бу воқеа бундан қирқ тўрт йил илгари бўлган. Бизда ҳалиям протез қўйиш иши революция даврига ўхшайди. Бир жойи тўғри келса, бошқа жойи чиқади. Ё униси, ё буниси етишмайди. Бу ерга келганимга бир ой бўлди. Ҳамон қўлтиқтаёққа суяниб юрибман. Яна бу завод Урта Осиёда энг яхши ўринда эмиш.

Оёғи борлар чиройли, чидамли чет эл туфлисини излаганидек, биз чўлоқлар яхши протез оёқ излаймиз-да...

"Сартарош бўлмоқчи эдим..."

Жаббор Хотамов — 1969 йилда туғилган. Қашқадарё вилояти, Яккабоғ ноҳияси, "Шарқ юлдузи" колхози.

Термизда жароҳатланган.

— Мен Афғонистон тупроғида хизмат қилмаганман. Турк-манистондан бизни ўнта машинани ремонт қилишга олиб келди. Афғонистондан олиб келинган машиналарнинг остидан гайка излаётганимда портлаб кетди. Кўзларим ачишиб кетди. Бир вақти қўлимга қарасам худди ипга боғлаб қўйилгандай шалвираб турарди. Йиқилдим. Уринимдан турдим. Гандираклаб юрдим. Қаршимдан келаётган икки аскар мени кўриб қочиб кетишди. Офицерлардан қай бири:

— Ушланглар уни, — деб буюрди.

Машинага ўтқазишди. Офицерлардан бири, машинада, — "Тирикми, тирикми?" — дея ёнидагисидан сўради. Уларнинг бу гапидан "Энди ўлсам керак. Офицерлар "тирикми" деб сўрашмоқда, улар бир нарсани билишади", деб ўйладим.

Бу воқеа кечқурун бўлганди. Тушга яқин уйғонганимда гипсда ётардим.

Докторлар:

— Уйингга хабар қилайликми, — дейишди. Хоҳламадим. Тошкентга олиб келганда, уйга:

— Тошкентга командировка билан келгандик. Эрталабки машқдан йиқилиб, қўлим синди, — деб ёздим.

Ота-онам келганда қўлимдаги, бўйнимдаги яраларни боғлаш-

моқда эди. "Энди қандай айтаман" дея ёмон аҳволга тушдим. Мени улар кўришганда иккаласини ҳам ранглари оппоқ бўлиб кетганди.

Мени бағриларига босишиб, йиғлашиб, — "Нима бўлди, нима бўлди?" — дея қайта-қайта сўрашади. Ахийри қўлим йўқлигини айтдим...

Ҳали уйга борганим йўқ. Қандай кириб боришни ўйлаб сиқиламан.

Тушимда қўлим тузалиб кетиб, у-бу ишларни қилиб юраман. Бармоқларим гоҳида бир-бирига тегиб, терлагандай бўлади. Шунда бир-биридан ажратмоқчи бўламан. Қўл билан боғлиқ иш қилган вақти тез уйғониб кетаман. Бармоқларимни жуда-жуда соғинаман.

Отам сартарош. Мен ҳам унинг касбини қилмоқчи эдим. Сартарошлик курсини ҳам битиргандим. Начора, менга отам касби насиб қилмади...

"Яланғоч эдим..."

Василенко Игорь — 1969 йилда туғилган. Украина ССР, Днепропетровск области, Днепродзержинский шаҳри. Большевик кўчаси, 37-уй, 114-хонадон.

— Салангда ердан беш юз метрлар баландликда, бизни колоннани душман томондан ҳужум қилмаслигини олдини олиб постда турардик. Декабрь, январь, февраль ойлари эди. Бунақанги, ғалати табиат ўзгаришини ҳеч жойда кўрмаганман. Тоғ усти қалин қор. Бир вақти ҳамма томон исиб кетиб майкачан юрса бўлади. Бир пайт шундай кучли бўрон туриб берадики, қаттиқ совуқдан бушлат ичида ҳам қалтирайсан.

Тунги соат учларда одатдагидай бўрон бошланди. Ўтов ичида ўтирибмиз. Ердан бир метрлар чуқурликдан тўрт киши сигадиған жой қазилган. Кимдир ухламоқда, кимдир эрта-индин уйга кетиш ҳақида хаёл сурмоқда.

Ҳаммамизни уйга кетишимизга оз вақт қолганди. Бўрон олдингисидан кучлироқ бўлди. Уйғоқ эдим. Унинг ҳуштак чалиб учиши, ўтовга қаттиқ қор зарраларини урилиши, майда зарраларни музларга урилиб ғаройиб куй ҳосил қилиши эшитилиб турарди.

Одам ҳам қизиқ мавжудотда. Баъзида тиқ этган товушга ухлай олмайсан. Гоҳида шовқин-сурон ичида уйқуга кетасан. Ўша тун, кучли бўрон овози мени аллақандай аллалагандай уйқуга кетганман.

Ёнимда кимдир хирилларди. Бошимни кўтариб нима гаплигини билмоқчи бўлдим. Пешонам тақ этиб урилди. Кўкрагимдан эса нимадир қаттиқ босиб турарди. Нафас олишим

қийинлашиб борар, ҳеч томонга ўгирилиб бўлмасди. Шунда кимдир:

— Қор босиб қолибди,— деди. Ҳаммамиз ҳушёр торгдик. Ўтовни қор босганди. Нафас олишданми, билмадим, жиққа терга ботгандим. Бизларни иккита-иккита қилиб қор кўчкиси бўлиб ташлаганди. Ўтовни ўртасига қор уюлиб қулаб тушиб оралиқ бўлиниб қолганди. Мендан бир бола, наридаги взвод командири ва Сергей қандай қор тагидан чиққанлигини билмайман. Чунки уларнинг овози эшитилмади.

Ёнимдаги бола ҳам кигиздан туйнук очиб чуқурдан ўзини тепага олди. Ортдан судралгандим қандайдир оғир кўчки қулаб тушиб ҳамма томон оппоқ тусга кирди.

Бақираман, сўкинаман, ҳеч ким ёрдамга келмайди. Ёдимга рация тушиб, ундан болаларга мурожаат қилдим. Улар ҳам қор остида қолиб кетганлигини айтишди. Орамиз йигирма метрлар ҳам чиқмасди. Совқота бошладим. Оёғимдаги кигиз этик ҳам қор остида қолиб кетганди. Чиқиб кета олмасам ўлиб қолишим тайин эканлигини, ҳеч ким ёрдамга кела олмаслигини сезиб, қорни қўлларим билан кавлай бошладим. Тобора юқорига ўрмаладим. Терладим. Ҳамма томоним жиққа ҳўл бўлиб кетди. Ҳаво етишмасди. Аксига шимим нимагадир илиниб счилиб кетди. Уни қўл билан ушлаб бўлмасди. Ҳамма томондан қор сўкиб қўйганди. Ётишдан олдин ҳаво илиқ бўлганлиги учун майкачан ётгандим. Бошқа уст-бошларим ҳам қор остида қолиб кетганди. Шимим ҳам бир судралганимдан сўнг тушиб қолди. Олдимга совуқ қор зарралари урилиб ачишди. Оёғимни бор-йўқлигини умуман сезмасдим. Бир вақти қўлларим чиққан жойдан бармоқларимга қаттиқ қор зарралари урила бошлади. Жуда совуқ эди. Орадан бир оз ўтиб бошимни ўша туйнукдан чиқарганимда, кимлардир мени судраб олди. Атроф оппоқ қор. Қўлларим ҳам оппоқ эди. Елкамга бушлат ташлашди. Қордан тозаланган ертўлага олиб боришди. Мен бошқа томондан, улар бошқа томондан қор кавлашган эканмиз. Атрофга қараганимда биз ётган ўтов тозаланган, мен ундан ўн беш метрлар наридан тешиб чиққандим. Иккинчи ўтовнинг ичидаги ертўланинг ҳам катталиги бизникидай эди. Бир-биримизни қучоқлашиб иситардик. Менинг аҳволим жуда ёмон эди. Совуқдан терлаган иштон, майкам қота бошлади. Болаларга совқотаётганимни айтганимда иштон-кўйлагимни ечиб ташлашиб, бушлатни ҳамма томонини бекитишиб, қучоқлашиб ўтиришди. Ҳалиям бахтимизга икки пачка қуруқ спирт қолган экан, ўшани ёқиб ўтирдик. Бўрондан ўтовнинг устини қор босар, ҳар ярим соатда уни тозалаб келишарди. Менинг у, бу ерим очилиб қолиб, ғувиллаб шамол кирарди. Тишларим ҳеч бир-бирига тегмай такилларди. Қаттиқ совқотганда одамни жағи очилиб-ёпилаверар экан. Энг нозик жой олди ҳисобланаркан. Ҳар замонда худди тарашадай

қотиб қолгандай бўлади. Ушлаб-ушлаб кўраман. Совқотган бўлади. "Музлаб қолган бўлсая", деб ўйлаб юрагим орқамга тортиб кетади.

Севган қизим бор. Ҳанда у худди нимадандир таъна қилаётган нигоҳда минглаб маротаба кўз олдимга келади. Унинг олдига "бусиз қандай қилиб бораман", деган ўйдан ўлиб қолай дегандим. Ахийри "агар музлаб қолган бўлса ўзимни отиб ташлайман", деган қатъий қарорга келдим. Аммо ишқалашда давом этдим.

Батальон командири:

— Эрталабгача бардош беринглар,— деган буйруқ қилди. Эрталабгача ит азобида ўтириб чиқдик. Қўлларимда ҳам жон қолмаганди. Тонг отганда, унга кўзим тушди. Қип-қизил чақа бўлиб кетибди. "Тамом" деб ўйладим. Ҳамма нарсадан умидимни узгандим. Қизим ҳам кўз олдимга келмай қўйди. Менга ҳўл иштонимни кийгизишди. У тарашадай қотиб қолганди. Баданнинг иссиғидан музи эриб, шалвираб қолди. Ташқарида бўрон тинган, иссиқ ҳаво эди. Шунда командир:

— Ҳтовдаги автомат, темир нимчани олинглар, қолгани қолаверсин деб буйруқ берди. Соат ўн иккиларгача ҳаммасини кавлаб олиб чиқдик.

Қор бўлмаганда бу тоғдан ўн минут ичида тушардик. Йўлгача саккиз соатда етиб келдик. Болаларнинг орзуси уст-бошларини қуритиш ва тўйиб ухлаш эди.

Бизни БМПга миндиришди. Командирлар бизга яхши муносабат қилишмади. Чунки беш километрлик ер ости йўлидан ўтганимиздан сўнг, катта пистирмага чиқдик. Совуқ бошланганди. Бизларни катта саройга жойлаштирди. У ерда фақат битта "буржуйка" бор эди. Хона жуда совуқ эди. Командирларимизни қаерда ётганлигини билмаймиз. Туни билан печ ёнида ўтириб чиқдим. Олдим қичишарди.

Эрталаб бизни БТРда пастдаги пистирмага олиб кетишди. Йўлда оёғимда оғриқ сездим. Унгача пахтадай бўлиб, ҳеч қандай оғриқ сезмасди. Итдан ҳам хор эдик, десам муболаға бўлмас. Чунки шу вақтгача ҳеч ким бизни ҳолимиздан хабар олмас, "қандайсанлар?" дея сўрагувчи инсон топилмасди. Худди бир тўп гўладай у ёқдан, бу ёққа ортишарди.

Оёғимни совуқ урган экан. Жабалда ёрдам кўрсатишиб, Қобулга олиб кетишди. Операция қилиб бармоғимни олиб ташлашди.

30 декабрда украиналик Олег деган дўстим минадан портлади. Мен ундан ўн беш метрлар узоқда эдим. У худди маст одамдай чайқалиб йиқилди. Юзларидан қон оқди, тоғдан олиб тушиб, БТРга ортдик.

Мир-Бачекашда қабилалар полки бор эди. Олдин улар ҳукумат томонда бўлиб, кейин душман томонга ўтиб кетишганди.

Ўшалар бўлса керак. Қобулдан ўн километрлар ўтиб бурилганимизда, чакалакзордан бизни ўққа тутишди. Олдимизда битта снаряд портлади. Машина тепасидаги бола сонидан яраланиб, қулаб тушди. Душман чакалакзордан отган бўлса, бизникилар қишлоқни ўққа тутишди. Натижада отишма тугади. Чунки душманни қишлоқда оғайни-қариндоши бор эди-да.

Қобулда бўлган бир воқеани ҳеч унута олмайман. Машиналар турган паркни аскар қўриқлаб турарди. Бир болача парк деворига чиқиб, аскарга нималардир, деди. Шунда аскар автоматини унга тўғрилаб олди. Бола девордан учиб кетиб, ерга йиқилди. Ўрнидан туриб, ўн метрлар масофага югуриб бориб яна йиқилди. У ўрнидан турганда оппоқ кўйлаги қип-қизил қон эди. Нималардир деб қичқирди. Ҳойнаҳой "она" деб бақирди, шекилли. Унинг овози ҳозир ҳам қулогим остида жаранглаб турибди. Ана, у йиқилмоқда қўлларини кўксига босиб...

"Оғриқни билмаган..."

Боровик Виталий — 1969 йилда туғилган, Новосибирск область, Краснооэзерский район, Половинное қишлоғи.

...— Мен биринчи хизмат қилган полк мина тозаларди. Баграм чакалакзорини минадан тозалаш учун бордик. Ҳали қўрқув, минани портлашини, ундан одам ўлишини ҳис қилмасдик. Биринчи кунданоқ икки аскар портлаб кетди. Олдинги ҳис-туйғудан асар ҳам қолмади. Ҳамма ўртоқларим, ўзим ҳам бу дунёда омонатдек туюлди. Эртага бу ажал ё мени, ё уни олиб кетиши мумкин эди. Яшашга муносабатда ҳам чалкашлик, туман қоплаган бир ўй бор эди. Орзу-қавасдан мина парчаси қаеримни юлиб кетар экан, деган ўй кучли эди. Бу ердан омон қайтиш ҳақида орзу ҳам қилмасдан қўйган эдик. Шундай вақтлари кимгадир сизинг келар экан. Ота-онангми, ака-уқангми, йўқ улар сендан анча олисда. Оғир кунлар худони кашф қилар экан. Худога сиғинардик. Унинг борлигига ишонардик. Умуман, худо бор бўлса ҳам, йўқ бўлса ҳам, унга эътиқод қўйсанг, ўзингни енгил сезасан. Қўрқув ҳам бир оз чекингандай бўлади.

Ёзда Қобулга бордик. Баграм йўлига чиққанда, чакалакзордан бизни ўққа тутишди. Менинг ёнимда Сергей эди. У билан хизматни бошлаганимизга бир ярим ой бўлганди. У БТР нинг орқа томонида, мен эса олд томонидан ДШК ва автоматдан чакалакзор томонга ота бошладик. Нимагадир, ҳозир эсимда йўқ, мен уни чақирдим. Жавоб бермади. Ўгирилиб қарасам, автомат асфальт устида ётарди. "Яраланган бўлса керак", деган ўйда БТР нинг ортидан унинг олдига эмаклаб бордим. Пешонасини асфальтга босиб ётарди. Оёғидан судраб йўл

четидаги сайхонликка олиб тушдим. Кўкрагидан оққан қон тупроқда ҳалқобланиб ётар, ҳали қотмаганди. Томирини ушлаб кўрдим, юраги урмаётган эди. Аммо ўлганлигига ишонмадим. Бир неча аскар келганда, ярасини боғладик. БТРнинг ён томонидаги туйнугини очиб, ўртасига ётқизиб қўйдик. Қобулга олиб келиб доктордан "Яшаши мумкинми?" деб сўраганимизда:

— Йўқ, ўқ юрагига теккан,— деди. Унинг юзи жуда сокин эди. Қобулга келгунча юзига тикилиб келгандим. Ҳушидан кетган, деб ўйлардим. Юпқа лаблари худди ухлаётгандай ҳолатда юмилганди. Менимча у на ўлимни, на оғриқни сезмай жон берган.

Куз ойлари Қобулда хизмат қилардим. Почмон томонга бордик. У ерда бизнинг полкимиз жойлашганди. Полкни тепада, тоғ томонда БМП ва аскарлар қўриқлашарди. Бир куни КП да турганимда, бизларга кўриниб турган қўриқчи БМП олдига иккита снаряд тушиб портлади. Снарядларни қишлоқдан отишганди. Қўриқчи аскарлар у ерда беш нафар эди. Бизлар югуриб борганимизда оғир жароҳатлангани плаш-палатка устида ётарди. Фақат кўзларини очиб-юмарди. Бир аскарни чап биқини ва қўлига осколка текканди. Лейтенантни қўли ва қорнига, яна бир аскар ҳам худди лейтенантдай яраланганди. Бизлар полкдан замбил олиб келдик. Оғир яраланганини замбилга солиб олиб қайтдик. Полкда унга пирамидол укол қилди. Аммо БТРга ортгунимизча ўлиб қолди. Юзи таранглашди.

Мен уни полкда кўриб юардим. Рус йигити эди. Унинг юзига тикилиб онасининг йиғлашлари кўз олдимга келаверди.

Уруш нималигини билганлигим учунми уруш ҳақидаги киноларни кўрсам уларнинг ёлгонлигидан бўғилиб кетаман.

Яқинда Афғонистон ҳақида бир фильм кўрсатди. Унда душман олдинма кетин келаётган машиналардан "Урал"ни портлатди. Бу турган битгани аҳмоқчилик. Чунки душманга биринчи бўлиб машинани портлатишдан нима фойда. Олдин у қурол-яроғли БМПни портлатиб, кейин машинага ҳужум қилади.

Ёзда, 1988 йили топшириқ билан тоғ томонга бордик. Биз билан полк сиёсий ишлар бўйича командир ўринбосари майор ҳам бор эди. Ҳаммамиз ўқ ўтказмайдиган нимча, темир қалпоқ кийганмиз. Дам олишга тўхтадик. Ҳамма томон бизнинг олдимиздан кўриниб турибди. Аскарлар ҳаво иссиқ бўлганлиги учун ечинишди. Майор эса юзидан шовуллаб тер қуйилиб, нафаси сиқилаётган бўлса ҳам ечинмасдан ётди. Аскарлар эса уни душмандан ҳадиксираётганини кўриб бир-бирларини туртишиб кулишарди. Ё, одамнинг ёши ўтган сари эҳтиёткор бўлиб қолармикан? Билмадим.

Термизда қисм байроғини қўриқлардим. Байроқ, дўкон машинада олиб юриларди. Кечқурун байроқ билан икки аскар ва икки офицер бошқа жойга кўчирилдик. Хонамиз совуқ эди.

Шу сабаб "буржуйка"га ўтин топиш учун машиналар парки томонга бордим. Қоронғу тушиб қолганди, шу сабаб электр симини кўрмаганман. У узилиб ерга тушган экан. Мен унга қоқилиб, симни ушлаб олдим. Қўлимда у олов сачратиб ёнарди. Сим тобора қўлимни кўкрагимга итарарди. Бахтимга мени ток ураётганлигини кўрган шоферлар югуриб келиб ажратиб олишди. Юрагим маълум вақт тўхтаб қолган экан. Ҳушимга келганимда қаердадир ётардим. Ҳамма томон оппоқ эди. Госпиталга олиб боришибди. Мана кўриб турганингиздай қўлимни ёнганидан қолганлари. Уйга кетишимга икки кун қолганди. Энди уйга қандай боришимни ўйлаб турибман. Кесилганда ҳам майли эди, буни туришига қаранг, одам қўлига ўхшамайди. Яна ялтирайди ҳам...

"Нима қиламиз?.."

Огнев Сергей — 1969 йилда туғилган. Москва область, Подольск шаҳри, Молодежная кўчаси, 11-уй, 68-хонадон.

Пули-хумри.

...— Бир кўни ошхонада овқатланаётган эдик. Қаердандир снаряд учиб, ошхона атрофига келиб тушди. Осколкалари ром-деразаларини чил-чил синдирди. Ҳамма ўрнидан туриб кетди. Яна снаряд портлади. Днивальний ошхонага югуриб келиб:

— Отишяпти,— деди. Майорнинг кўзлари катта-катта очилиб, бизга қаради-да:

— Нима қиламиз?— деди шошиб. Ҳамма кулиб юборди.

Мен ҳеч вақт қирувчи самолётларнинг пастлаб учганлигини кўрган эмасдим. Челакка сув олиш учун кетаётганим, тепамдан нимадир вишиллаб ўтиб кетиб, кейин чийиллаган овоз эшитилди. Таппа ерга ўзимни ташладим. Овоз қулоқларимни том битказган эди. Худди маст кишидай ўрнимдан турдим. Бир вақт у яна вишиллаб жуда яқиндан ўтди. Шамоли мени йиқитиб юборди. Орқасидан қоп-қора доғ қолди. Элас-элас кўрдим. Гандираклар ўрнимдан турсам, командирлар ҳаммаси яланғоч мен томон югуриб келмоқда. Ёнимдаги ертўлага ўзимни урдим. Орқамдан бир капитан юмалаб келмоқда. Яланғоч, турсиси йиртилиб кетган. Пишиллади. Кўзлари ола-кула. Бир оздан кейин қолганлари ҳам олдимизга эмаклар келишди. Юзларидан шундай кўрққанлиги сезилиб турибди. Яна самолёт гулдираб устимиздан учиб ўтди. Ҳаммаси калласини таппа-таппа ерга босишди. Уларнинг ҳаракатига кулгим келади. Чунки ертўланинг усти ёпиқ эди. Анча вақт шу ҳолатда ўтирдик. Самолёт қайтиб учиб ўтмаётганидан сўнг, улар ертўладан чиқиб, аскарларга кўриниш беришга уялдилар. Ҳаммасининг уст- бошини олиб бориб бердим.

Кейин кўп вақт командирларимиз аскарларга кулгу бўлиб юрдилар.

Ошхона бўйича нарядга бордим. Коса, қошиқларни ювиб ортга қайтдим. Шунда қасрдандир портлаш овози эшитилди. Олдин аҳамият бермадим. Кейин оёқларим тагидаги ерни қимирлаётганини пайқаб қолдим. Якка-дуккам портлашлар авжига олиб, гумбурлаган овоз борлиқни тутиб кетди. Катта девор бор эди. Уша томонга эмаклаб бордим. Бир вақт кўз олдимда, девордан улкан тешик ҳосил бўлди. Деворнинг чап биқинидаги болалар ювинадиган чуқурга судралиб тушдим. Совун юқи, ачиган сув оғзимга кирди. Кўзларим ачишди. Билқиллаган лой ичида ўтиравердим. Ҳар портлаш юз берганда юзимга совун аралашган сув сачрайди. Портлаш даҳшатли тус олганда, кучли овоздан ҳушимни йўқотдим. Ҳушимга келганимда ҳамма томоним лойга булганиб ётар, чуқурнинг бир четидаги тупроғи ағдарилиб тушиб, оёқларимни босиб қолган экан. Қандайдир куч билан тупроқ остидан оёқларимни тортиб олдим. Аммо ҳамон яккам-дуккам портлашлар эшитилиб турарди. Сув ичидан судралиб, чуқурни раҳига келиб, бошимни юқорига кўтардим. Қаршимда, мендан бир метр узоқликда, қоп-қорайиб кетган ерда битта снаряд тутаб турарди. Унинг снарядлигига ишонмай кўзларимни қайта юмиб очдим. У ҳамон тутарди. Жон ҳолатда ўзимни сувга ташладим. Шилимшиқ нималардир оғзимга кирди. Шу ҳолатда қанча вақт ётганлигимни билмайман. Яна бошимни чиқариб қарадим. У тутамай қолганди. Бир амаллаб чуқурдан чиқдим. Баданимга турли-туман, этинг жунжикадиган нарсалар ёпишганди. Қаршимдаги девордан асар ҳам қолмаганди. Ҳамма томон қоп-қора тусга кирган. Худди кеч тушгандай эди. Олдин нима бўлганлигини идрок қила олмадим. Кейин бутун полк уйлари, ошхоналар куйиб кул бўлганлигини кўриб турардим. Болаларни кўриб қолдим. Ҳаммаси яланғоч эди. Улардан қурол-яроғ турадиган омборхона портлаб кетганлигини билиб олдим. Унга душман томондан отилган снаряд тушган экан. Дивизияда саксон автоматдан олтитаси қолган. Элликта машина кулга айланган. Ўн икки нафар одам ёниб кетганди. Уларнинг бир-иккитасини жасадини кўрдим. Кул ичида оппоқ суяклари қалашиб ётарди. У ҳолатни сўзлаб бериш қийин. Ҳамон эсласам кўрқиб кетаман...

Омборхонада қурол-яроғнинг турли хили бор эди. Снарядлар тўрт, беш километрларга учиб кетишган, озиқ-овқатдан урвоқ ҳам қолмаган. Ҳаммамиз битта ички иштонда юрардик. Оёқ қўйишга жой йўқ, ҳамма томон отилган, портлаган қурол-яроғларга тўлиб ётарди.

...Бир шоферни ёш бола ўлдириб қўйганди. Шофер бузилган машинасини у ёқ, бу ёғини кўриш учун тушганда, ўн ёшлар чамасидаги бола унинг автоматини олиб қочган. Шофернинг

унга кўзи тушиб, орқасидан қувлаган. Етиб борганда, бола қўлидаги автоматни отиб юбориб қўйнидаги пичоқни уни темир нимчасини суриб биқинига санчган. Шофер ўша жойда ҳалок бўлган. Шу сабаб темир нимча камарини тақиб юришни қайта-қайта командирлар таъкидлашарди.

Афгон тупроғидан чиқиб кетаётганимизда икки нафар аскар ва битта прапоршикни йигирма нафар душман ва ўттиздан зиёд автоматга алмаштирдик. Прапоршик ва солдатлар қишлоққа у, бу нарса сотиш учун борганда, қўлга тушиб қолишган эди.

Пули-хумрида турли хил юқумли касалликлар тарқалган. Ҳаво иссиқ, ҳамма томон қалин тупроқ. Ювинишга сув йўқ. 1919 йили Пули-хумрида тўққиз минг Англия солдат ва офицерлари тиф, сариқ касалидан қирилиб кетган экан. Бизнинг ҳам кўп одамларимиз касалланди. Тирик қолганларнинг ҳаммаси омон қолганлигига шукроналар айтишди. Тирикликни одам учун қанчалик бахт эканлигини олдинлари ҳис қилмасдим. Ҳозирги кунларда бу ҳақда жуда кўп ўйлайман. Уйлаган сари ҳалок бўлган ўртоқларим кўз олдимдан ўтаверади...

"Сен Хасиссан..."

Обид Бобоҳўжаев — 1960 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Ҳамза ноҳияси.

Шиндон вилояти.

...— Вокзалда турибман, одамлар қайларгадир шошилади. Бири елкасига қоп ортган, бирида катта чемодан. Аёлларнинг қўлида боласи. Онасининг рўмолидан тортиб-тортиб қўяди. Хон атлас кийган тўда қизлар ичида бир йигит латифанамо гап қилди шекилли, қизлар хандон отиб кулишди. Қаердандир қизалоқ ёнимга югуриб келиб:

— Золдат, золдат,— дея қўлларини чўзди. Уни кўтариб олдим. Кўкрагимдаги комсомол нишонини ушлаб-ушлаб кўрди. Юзларидан, кўзларидан ўпдим. Йиғлаб юбордим. Қизалоқ менга ҳайрат билан тикилиб турди. Кейин худди оналардай кўз ёшларимни жажжи бармоқлари билан артди.

Қаршимдан юзларини қуюқ ажинлар босган, ёшидан эрта қаригандай бир аёл турарди. Мени кўз ёшларимни кўриб:

— Қаерлардан келаяпсан, болам? Набирам дадасига ўхшатди сени,— деди.

— У ёқлардан,— дедим нафасим ичимга тушиб. Чунки у вақтлари Афғонистон тўғрисида гапириш ман қилинган эди. Аёл бир оғиз гапимдан тушунди. Қулочини кенг ёзиб:

— Ўзим ҳам ўйлагандима болажоним, ўзим ҳам ўйлагандима,— дея бағрига босиб йиғлади. Аёлнинг ёчун

йиғлаётганини ҳис қилиб турардим. Аммо бир оғиз сўз қилишга мажолим қолмаганди. Қўшилишиб йиғлардим. Биз шундай узоқ йиғладик. Ҳамма бизга қараб турарди. Бояги қизларнинг ҳам кулгиси йўқолган, бутун вокзал мотам тутаётгандай эди. Аёл тинчиб қолди. Ўзини ўнглаб олиб:

— Ўғлим кетганди. Яқинда олиб келишди, кўк қутига солишиб,— деди. Қўлимдаги қизалоқнинг кўзлари жовдираб нималарнидир сезгандай, бувисига тикилиб турарди. Она хатосини сездим:

— Айланай, юр скамейкага бориб ўтириб бир пас гаплашайлик, силлам ҳам қуриб бормоқда,— деди. Ортидан эргашдим. Қизалоқ эса нишонни сийпалаш билан машғул эди. Уни ерга қўйдим—да, нишонни ечиб, ёқасига тақиб қўйдим. Хурсанд бўлиб кетди. Менга ҳам қарамасдан, югурди. Она-бола скамейкага чўкдик. Кўнглим безовта эди. Унинг юзига худди гуноҳкордай қарай олмасдим. Кўз олдимдан бирининг қўли, бирининг боши, бирининг оёғи териб солинган тобутлар ўтар. Ўшандай тобутлардан бири онанинг остонасидан кириб келганлиги қаршимга бостириб келарди. Бир нафасдан сўнг она:

— Ўғлимнинг қизи, отасини танимайди ҳам. Кетаётганда икки яшар эди. Тўртга кирди. Телевизорда аскарларни кўрса:

— Ана золлат дада, ана золлат дада,— дея юрагимни хун қилади. Сени олдинга ҳам шу сабаб югуриб борган бўлса ажаб эмас,— дея чуқур хўрсинди. Кўксир сочлари қулоқларидан шалвираб тушиди. Йиғлай бошлади. Мен онани юпата олмасдим. Гапиришга ҳолим йўқ эди. Сукут сақлаб ўтиравардим. Юрагим тўлиб борарди.

— Раҳматли болам, ҳар хатида қизини сўрар, ҳар куни хат олардик. Ҳеч қачон "Афғонда хизмат қиляяпман" деб ёзмаган. "Туркманистондамиз" деб ёзарди. Туйқусдан ҳарбийлар кириб келишганда узун қутидан кўзимни уза олмайман, унинг ичида ўғлим ётганига ишонгим келмайди. Келиним тобутни қучоқлаб йиғлайди. Уни:

— Нафасинг ўчсин,— дея нари олиб кетаман. У яна тобутга талпинади. Мен ишонмайман. Бир вақти отасиям, қариндош-уруғ ҳам тобутни қучоқлаб олишди. Ҳаммасини қувиб солдим. Эрим олдимга келиб, юзимга бир-икки шапатгилади. Уйғониб кетгандай бўлдим. Кейин нима бўлганини билмайман.

Болам, шундай қилиб, уни кўмиб келишди. Кўп ойлар тентак бўлиб қолдим. Келиним тузалмади. Уни кўришга келгандик, қизини танимади. Уйга кетаяпмиз. Бошинг тошдан бўлсин, болам,— дея она яна йиғлай бошлади. Мен ҳам ўзимни босиб тура олмасдим. Қанча оналар шу аҳволга тушиб қолганлигини ҳис қилиб турардим. Кимдир:

— Хола, поездингиз жўнаяпти,— деди. Аёл сергакланди. Атрофига тимискаланиб қаради. Қизалоқ ҳамма ғамлардан холи

бир болага нишонини кўрсатиб, нималарнидир чулдирарди. Онани поездга кузатдим. Қизалоқни, мен билан қисматдош номаълум дўстим қизини худди ўз боламдай кўзларидан, юзларидан ўпдим. Вагонга чиқишгандан сўнг, уларни поезд жўнагунча кузатиб ўтирдим. Поезд жўнади. Она бошини қимирлатиб йиғларди. Қизалоқ жажжи қўлчаларини менга силкитиб қўярди. Улар кўринмай қолди. Поезд ортидан телбадай югурдим. Кимдир қўлларимни қаттиқ сиқиб ушлаганда, ўзимга келдим. Ёнимда икки солдат, бир лейтенант турарди. Мени улар ишчи аскар формасида бўлганлигим учун шу ерда хизмат қилаётганлардан, деб тушунган бўлса керак. Ҳужжат сўради. Лейтенантни тумшугини тагига ҳужжатимни олиб бордим. Орқасига тисланди. Маст деб ўйлашди. Аскарлар бараварига қўлларимга ёпишди. Ҳужжатимни синчиклаб ўқиган лейтенант ранги ўзгариб:

— Яна бир бор кечирасиз,— деди юзида хижолат зоҳир бўлиб. Кейин аскарларга ўқрайиб:

— Қўйиб юборинглар,— деди.

Вокзалдан телбадай чиқдим. Уйимиз Қўйлиқ томонда. Яёв кетдим. Уйимиздан анча наридаги завод ёнидаги ҳеч кими йўқ скамейкага беҳол чўқдим. Қариб қолгандай эдим. Кўз олдимдан онанинг оппоқ сочлари, отасиз қолган қизалоқнинг ҳавода силкинаётган жажжи қўллари нари кетмасди. У томон ҳақида ўйламасликка қасам ичгандим. Кўрган кунларим она сочлари ва қизалоқ қўлларига қоришиб бор бўйича қаршимдан ўтаверди. Ҳамма-ҳамма воқеаларни бир-бир эслайвердим. Бундай ҳолатда уйга кириб боришга юрагим дов бермади.

...1979 йилнинг 27 декабрь тонг отарида Кушқадан тревога билан йўлга тушдик. Ҳаммамиз машиналарда эдик. Чегарадан ўтганимизда қоронғу эди. Тонг отиши билан Ҳиротга кириб келдик. Жуда чиройли шаҳар экан.

Тасаввуримизда худди шаҳарга душман тиқилиб кетган, ҳозир уруш бошланадигандай эди. Ҳаммамиз худди кинолардаги немисларни қиргандай, душманни қириб ташлаймиз деб ўйлардик.

Душмандан эса дарак йўқ эди.

Бизни Ҳиротдан бир юз элик километр узоқликдаги Шиндон вилоятига беш километрлар етмай йўл ёқасидаги қишлоқ олдига олиб борди. Уша ерда 29 декабрдан 5 февралгача плаш-палаткаларда яшадик.

Биринчи топшириқ билан Саҳар деган қишлоққа бораётганда бизларнинг БМП бузилиб, колоннадан қолиб кетди. Қоронғу тушди. Қиш ҳавоси эди. Қўрқдик. БМПнинг ичи совуқ эди. Оёқ ўзингникими, бировникими билиб бўлмасди. Машинани тузатамиз, деб ҳамма томонимиз ҳўл бўлиб кетди. Қалтироқ тутади. Ҳеч ўзингни бошқара олмайсан. БМПнинг ичи совугандан совиб берди. Темирга қўлинг тегса, совуқ чақади. Саҳарга

кетган машиналар эрталаб қайтиб келди. Улар ҳам қорда юра олмай ортига қайтган экан. Кейин бизларни бир хонадонга олиб боришди. Уйда шамчиروқлар ёниб турарди. Ҳаммамиз уст-бошларимизни печка ёнига ўтириб қуритдик.

Бир ҳафтадан кейин ортимизга, полк жойлашган ерга қайтдик. Нима учун у қишлоққа бордик, ҳеч бир ишни қойиллатмай ортимизга қайтдик. Тушунмадик. Полкка келсак, каркаслардан ётишимиз учун жой қурмоқда экан. Жойларимизни қуриб, май ойида Чақчарон деган жойга топшириқ билан чиқдик. Топшириққа чиқишдан олдин, 9 май куни полк командири ҳаммамизни байрам билан табриклар:

— Яна сизларга аянчли воқеани айтмоқчиман. Фарроҳ вилоятда разведкачилар батальонидан кўп аскарларимизни душман ўлдирган,— деди. — Бизлар биринчи бор аскарларни ўлганлигини эшитиб, баданимиз сесканиб кетди. Ота-онани, уйни кўз олдимизга келтиравердик. Кейин "у ерда палон аскарларни, бу ерда палон аскарларни ўлдиришибди", деган машъум гаплар тез-тез қулоққа чалиниб, "нсмисларни қиргандай душманни қириб ташлаймиз", деган хаёл ўз-ўзидан чекиниб, тушуниб бўлмайдиган ўй мияга ўрнашиб олди.

Чақчарон йўлига топшириқ билан чиқдик. Сақки тоғ оралиғи. Соқчи-дозорлар анча олислаб кетгандан кейин ортидан бордик. Йўлимизга тоғдан улкан тош юмалаб тушди. Сапёрлар тошни портлатиб колоннага йўл очмоқчи бўлганда, тоғдан уларни ўққа тутишди. Вертолёт чақирилиб, улар отиб ташланди. Душман кўп эмасди. Тошдан-тошга сакраб ўтаётган тўрт кишини кўргандик, холос.

Ўқ овози чиққанданоқ аскарлар ўзларини тошларнинг панасига олиб тўрт томонга ўқ отишарди. Қишлоққа кириб борганимизда одамлар биздан қоча бошлади. "Аҳолини қайтаринглар", деган буйруқ билан уларни бир жойга тўплади. Биттаси қир томонга қочганди, отини отиб, ўзини олиб келдик. Олиб кетишдилар. Қишлоқдаги уйларнинг бирини эшигини очиб, бош суққан прапоршик паншаҳа тигига тўғри келган, хайрият ёнидаги икки аскар афғонни отиб ташлаб, уни ўлимдан қутқариб қолишган. Прапоршик бечора кўп кунгача ранги кўкариб, ўзига келмай юрди. Қаттиқроқ овоз эшитса ҳам қалтираб, гапиролмай, дудуқланиб қоларди.

11 июлда Фарроҳ томонга олиб борди. Дивизиянинг разведка группасини бошлиғи, тоққа етиб келганимизда:

— Бу ерда бизнинг кўп аскарларимизни ўлдирган, ҳозир ҳам душман бўлиши эҳтимоли бор. Шунинг учун ҳам ниҳоятда ҳушёрлик зарур,— деди. Кейин БМП ларга ўтириб тоғ ичига кириб бордик. Қаршимизда, йўлнинг четида улкан ҳарсанг тош чиқди. Унга афғон тилида нималардир деб ёзилганди. Тошнинг ёнидан оқ, сариқ симлар кетганди. Командирлар бизга: "Дарахтга

илинган, йўлда ётган симларга асло тегманглар, миналаштирилган бўлиши мумкин", деб тайинлаганлиги учун симларга эътибор бермадик. Ваҳоланки, у симлар рация симлари эканлигини "тўй ўтгандан сўнг" билдик.

Олти нафар соқчи-дозорлар биздан олислаб тоғ ичига кириб кетди. Улар кўздан йўқолиши билан битта ўқ отилди. Ўқнинг овози билан, ён-атрофдаги аскарлар тариқдай сочилишиб, ўзларини тошларнинг панасига олишди. Шу вақт рациядан:

— Стелмих Юрани бошига ўқ тегди,— деган соқчи-дозорлардан хабар келди. Командир:

— Уни олиб чиқинглар,— дея буйруқ берди. Соқчи-дозорлар қанча уринишмасин, душманлар ярадорни олдига уларни яқинлаштирамаган. Натижада ярим соатдан сўнг Юра ўлди. Ҳеч ким унга ёрдам қўлини чўза олмади.

Бехос биз томонга ҳам ўқ учиб кела бошлади. Мендан бир тош нарида ётган, доғистонлик Козимбек оёғидан яраланди. Уни БТР машинасига ортаётганда, оёғига кўзим тушди. Гўшти титилиб кетган. Худди тонгда очилган атиргулга ўхшайди. Ўртаси оппоқ, ҳали қон чиқишга улгурмаган, гўшти эса атиргул япроғидай майда-майда бўлақларга бўлиниб, чор атрофга сочилиб кетмоқ истагандай этига ёпишиб ётарди.

Мен, лейтенант, сержант, прапоршик бир тош ортида эдик. Биз томонга дўлдай ўқ ёғилди. Тош ортидалигимизни пайқаб қолишган эди. Аммо улар қаерда, ўқ қайси томондан учиб келмоқда, буни ҳеч ким билмасди.

Шу вақт прапоршик:

— Орқамдан,— дея югуриб бориб, ўзини чуқур сойга отди. Ортимга қарасам, на лейтенант, на сержант кўринди. Ўрнимдан туриб, прапоршик орқасидан бир қадам ташлаганимни биламан, оёқларим орасига худди чертилган гитара симлари овозидай ўқ учиб келиб тушди. Жойимда қотиб қолдим. Рангимни ўша вақт кўролмаганман, ўликни рангига ўхшаб кетган бўлса керак. "Тамом, иккинчи ўқ тегди", деб ўйлайман. Ажалинг етмаса, ўлмас экансан. Атрофимдан ўқлар учиб ўтмоқда. "Ҳозир-ҳозир бири тегди", деб хаёл қиламан. Мени худо асраб қолди. Бўлмаса бу кунларга етиб, сиз билан у кунларни эслашиб ўтирмаган бўлардик. Худди кимдир шивирлагандай бўлди. Таниш овоз, жуда-жуда қадрдон овоз эди. "Ёнингдаги ҳарсанг ортига ўзингни ташла" деди. Худди ўқдай ҳарсанг ортига учиб тушдим. Тошга эса гитара симларидай овоз чиқариб, ўқ тегиб учарди. Шу алпозда қанча вақт ётганлигимни билмайман. Бир вақт гуриллаган овоз келди. Тошнинг ёнламасига силжиб йўл томонга қарадим. Биз келган йўлдан пиёдалар қўшини келарди. Бутун ваҳима билан, худди парадда кетаётгандай пиёдалар командири БМП туйнугидан бошини чиқариб олган, ҳайдовчи механик боши ҳам ўз туйнугидан кўринади. Уларнинг жанг майдонига

бундай кириб келиши ҳам кулгули, ҳам ачинарли эди. Мен энди ўқдан унчалик қўрқмай қўйган эдим. Уларга бошимни кўрсатиб, "бошларингни ичкарига олинглар", деб қанча ҳаракат қилмай, тушунишмади. "Нима гап", дегандай бошини силкитади. Уларнинг машинаси капотига битта ўқ келиб текканлигини аниқ кўрдим. Иккови ҳам худди юмронқозикдай бошларини ичкарига олишди. Кулиб юбордим. Уларнинг ҳаракатини тасвирлаш жуда қийин. Чунки лаҳзалар ичида бўлганди. Аммо кўзимни юмсам, ҳамон ўша ҳолатни аниқ-таниқ кўраман.

Орқаларидан келаётган БМП ларга хабар берган шекилли ҳаммасини туйнуги ёпиқ, ваҳимали бошлар кўринмасди. Кейин олдимизга зенитчилар келди. Самолёт ҳам тоққа бомба ташлади. Тоғдан кўчган тош зарралари биз томон учди. Шунда, бизникилар самолётнинг бомба ташлаши ўзимизга зарар эканлигини айтишган шекилли, улар қайтиб келишмади. Отишманинг қанча вақт давом этганлигини билмайман. Бир вақти қоронғу тушиб, ёндирувчи ўқлар у ёқдан-бу ёққа учиб кела бошлади. Аммо ким қайси томонга отаётганлигидан беҳабар эди. Қоронғулик тоғ ичида қуюқлашганда отишма тўхтади. Бизлар ҳам ярадорларни қурол-яроғини олиб у ердан чиқиб олдик. Тўққиз нафар аскаримиз яраланган эди. Тоғдан чиққанимиздан, ярадорларни БМПларга ортиб жўнатганимда ортда ўн икки киши қолгандик. Ҳар битта БМПда иккитадан аскар бор эди. Жуда ҳолдан тойгандик. БМПнинг ичига кириб, туйнугини очиб қўйиб ётдим. Ёнимда Сергей деган ўртоғим. Осмоннинг бир бўлаги туйнукдан кўриниб турибди. Юлдузлар, ғуж-ғуж юлдузлар, тиниқ осмон. Уйга хаёлим кетди. Бўшашиб боравердим. Шу вақти, бувим туйнукдан мўралаб:

— Ҳа, болам, нима бўлди?— деди.

— Ҳа, ойи,— дедим.— Ёнимда ётган Сергейнинг:

— Что с тобой,— деган овозидан ҳушимга келдим. Ҳеч ким йўқ эди. Бсихтиёр хаёлимга боя ўқлар орасида "ҳарсанг тош орасига ўзингни ташла" деган овоз ҳам бувимнинг овози эканлигини ҳис қилдим. Йиғлаб юбордим. Кўз ёшларим бўйнимдан оқиб тушарди...

Ҳозир қишлоқнинг номини эслай олмайман, у ерга кечаси боргандик. Тонг отарда қишлоқни ҳамма томондан қуршаб олдик. Эрталаб аҳолининг ҳаммасини бир жойга йиғдик. Орамизда афгон коммунистлари ҳам бор эди. Улар аҳоли ичидаги душманларни кўрсатди. Биз ҳаммасини териб олиб, ортимизга қайтдик.

Мен бир нарсага ҳайронман. Бизга ёрдам берган коммунистларни ўзга қишлоқ одамлари қандай топган, яшаш жойини қаердан билган? Орадан икки кун ўтмай бизга ёрдам берган коммунистларни душманлар калласини олиб кетибди. Калласиз жасадлар ётарди.

Саҳар қишлоғининг йўлида бир ўзбек чол бор эди. Ўзига тўқ яшарди. Аммо бизни кўрганда "Иложи бўлса шўрога кетаман" деб йиғларди. Амир Олимхон даврида отаси етти яшарлигида Бухородан олиб келиб қўйган экан. Ўша чолнинг йиғлашини кўриб, ўзимиз ҳам у орзу қилган "Шўрога" қайтиб боришимиз ҳақида ўйлаб, йиғлаб юборардик. У бобой ёшида — ақлини элас-элас таниганда келган. Биз эса ўн етти ёшимизда, Ватан деган туйғу қон-қонимизга сингиб кетганда у ерларга боргандик. Етмиш ёшли чолнинг ҳасратлари билан бизнинг армонларимиз бир эди. "Шўрога" қайтиш...

Саҳар йўлидан етмиш ёшлар атрофидаги чолни топиб олгандик. Ҳеч кими йўқ эди. Олдин у биздан қўрқиб юрди. Кейин-кейин бизга жуда ўрганиб қолди. БМП лар ботиб қолса, биз билан остини тозалашда ёрдамлашарди. Олдин биз уни "душман айғоқчиси эмасмикин" деб ўйладик. Шу сабаб олдиға ўқ солинган автоматни ташлаб кетиб, пойлардик. У эса қайрилиб боқмасди. Сўнг уни беозор чол эканлигига ишонч ҳосил қилиб, синашни бас қилдик. Шундай кунларнинг бирида командир:

— Чолни қишлоқда қолдиринглар,— деди. Ноилож уни қишлоқда туширдик. Машиналар юриши билан оғзини катта-катта очиб, қўлларини олдинга чўзиб, "олиб кетинглар", дегандай ортимиздан югуриб, йиғлаб қолди. Ундан ажралганимизга кўнглимиз бўшашиб, ўзимиз ҳам йиғладик. Ҳамма ота-онасини эслаган бўлса керак.

Ҳиротдан қайтаётганимизда, бир воқеани гувоҳи бўлганман. Жуда қўрқинчли воқеа эди. Ҳозир эслаяпману, баданимда муздай нимадир юргандай. Бир оз ўзимга келиб олай. Майлими?

... Йўлда тўдалашиб турган аскар ва офицерларга дуч келдик.

— Нима гап, нима гап,— деб сўраганимизда:

— Битта капитан ва таржимонни душманлар ўлдиришибди, ўшаларни ўлигини изляяпмиз,— дейишди.

Воқеа бундай бўлган экан. Капитан ва таржимон бозорга кирганда, ўн-ўн беш нафар афгонлар чой ичишиб ўтирган бўлган. Шунда уларни ҳам чойга таклиф қилган. Улар ўтириб, тиззаларига автоматларини қўйиши билан, ўтирганлар капитан ва таржимонга ҳужум қилишиб, қуролсизлантирган. Кейин капитанни тириклай бош терисини шилиб олишган, таржимонни эса турмуғини кесиб олиб, орқасига қиздирилган темирни тиққан. Жасадларини эса катта ариқни, икки томонга бўлинган ариқчасининг сувини бир томонга боғлаб, суви қуриган ариқча кўмишган. Кейин устидан сув қўйиб юборишган. Уларнинг жасадларини топишда қўлга тушган душман ёрдам берганди. Жасадлар балчиққа беланган эди. Капитаннинг юзи худди териси шилинган барра қўзичоқнинг калласини эслатар, таржимоннинг орқасида ярим метр узунликдаги қоziқ осилиб турарди. Одамзод ваҳшийликни кўрган сари, ваҳшийлашиб кетар экан. Биринчи

ўқдан ҳушимни йўқотишимга бир баҳия қолган мен, юрагим қилт этмасдан ўликларга қараб турардим. Бугунларда эслаганда, яна баданимга ваража кирмоқда.

Сергей деган бола Шиндон ва Қандаҳор йўлида, душманнинг чиroyли машинасини олиб қочган. Шўрликнинг бахтига кўприк устига келганда унинг оёғи чиқиб кетиб, катта тезликда келаётган машина кўприкдан қулаб тушиб кетган. Сергейнинг бутун аъзолари мажақланганди. Ҳамма ери чопилган гўштдай бўлиб қолганди. Одамни жони қаттиқ бўларкан. Шу ҳолатда ҳам уч кун яшади. Ўлгандан сўнг "Қизил юлдуз" ордени берди.

Раҳмон деган жуда дилбар ўртоғим бор эди. Ҳаммани кулдириб юрарди. У бор жойда зерикиш бўлмасди. Шу сабаб барчамиз уни ҳурмат қилардик, ардоқлардик. Бир куни олдимга келиб:

— Сен, жуда хасис боласан,— деди дабдурустан.

Мен унинг бундай жиддий таънасини эшитмагандим, сергакланиб:

— Нима гап, тушунтириброқ гапир,— дедим. Шунда у:

— Мендан бир тийинлик конвертни аяйсан,— деди.

— Нима деяпсан,— деганимда:

— Аямасанг. Мана бу хатни, ўша конвертингга сол-да, уйимни адресини ёзиб жўнат,— деди. Мен хатни олиб полкка қайтдим. Улар аэродромда қолишди. Полкка келганимдан сўнг, Раҳмонни хатини уйига жўнатиб юбордим. Тушликдан сўнг бир оз чўзилиш учун ётгандим:

— Ҳалок бўлибди, ҳалок бўлибди,— деган овозлардан сергакланиб ўрнимдан турдим. Болалардан "ким-ким", деб сўраганимда:

— Ҳали олиб келишгани йўқ— дейишди.

Орадан бир оз ўтиб, жасадни олиб келишди. Югуриб бордик. Раҳмон дўстим ётарди. Қулоғим остида эса унинг:

— Сен хасиссан, сен хасиссан,— деган сўзлари акс садо берарди.

"Афғонистондан алангали салом..."

Тўлқинжон Рўзматов — 1962 йилда туғилган. Андижон вилояти, Хўжаобод ноҳияси, Россия колхозчи, Пилла қишлоғи.

Шиндон вилояти.

...— Кушкада икки ярим ой бўлдик. Уч маротаба учтадан тўққизта ўқ отдик. Бор тайёргарлик шу эди. Афғонистонга ўтиш олдидан қўлимизга варақа берди. Унда Шиндон вилояти қаерга жойлашганлиги, қанча аҳолиси борлиги ва бошқа маълумотлар ёзилганди.

Полкимизда тўқсон фоиз Ўрта Осийлик болалар эди. Афғон тупроғига кириб борганимизда, чанг аралаш кучли шамол эсарди. Бундай шамолни ҳеч кўрмаганман. Бизни Андижон томонларда

бундай шамолни кексалар ҳам билмаса керак. Бир лаҳзада оғзинга тупроқ тиқилиб қолади. Тишинг орасида қум зарралари гичирлайди. Бурнингни қоқасан, лой тушади. Умунан, ўлим шамолига ўхшайди.

Шиндонга бориб тушганимизда, тинчлик эди. Мен, ҳар галгидек уйга хат ёздим. "Афғонистондан алангали салом" деб. Кушкалик вақтимизда Афғонистондан болалар ўлиб ортига қайтаётганлигини билмасдик. Орадан кўп ўтмай, отамдан хат олдим. Мазмуни шундай эди:

"Болажоним, нимага у ёққа ўтишга рози бўлдингиз. Агар иложи бўлса, ҳалиям ортингизга қайтинг. Бизлар ҳамма воқеалардан хабардормиз. Синфдошингиз Абдуҳалим у ердан ўлик келди. Олло таоллодан сизнинг умрингизни тиловчи, дадангиз". Дадам менга илгари сенсираб гапирарди. Ўша хатидан бошлаб сизлаб гапирадиган бўлди. Хатни йиғлаб ёзганидан сатрлар эгри-бурги, сиёҳ ҳам кўз ёшларидан чапланган эди. Синфдош ўртоғимни ўлганлигини эшитиб, жуда ёмон бўлиб кетдим. Юрагим куйгандай эди. Нафасим сиқила бошлади. Ичимни ёндириб кўз ёшларим келди. Ҳамма ўтган кунларимизни бир-бир эсладим.

Мудҳиш нимадир бўладигандай эди. Ҳа, ҳаммаси кейин бўлди... Сиз ўтириб туринг, мен бир айланиб келмасам, сиқилиб кетаяпман. Эслагим келмаган воқеалар. Ҳозир ҳаммаси кўз олдимга келаяпти. Эсдан чиқиб кетса, ўша кунлар хотираси бутунлай миянгдан сидирилиб ташланса, қанчалар яхши бўларди. Ўйлагинг, эслагинг келмайди, аммо ўйлайсан, эслайверасан... Сиз ўтириб туринг...

...6 августда топшириқ билан Ҳиротга бордик... Алишер Навоий қабри олдидаги йўлда қоровулликда турдик. Бизни рота, қабр қаршисидаги катта қишлоқ йўлида турарди. "Қишлоқда душман бор", деган хабар олгандик. БМП лар орасида маълум масофа бўлиб, мен билан самарқандлик Шавкат биринчи қоровулликда. Биздан кейин — взвод командири билан самарқандлик Қўчқор туришар, улардан сўнг яна бошқа болалар машиналари билан. Ўзимизга кўкракдан келадиган чуқурликда жой ҳозирлаб олгандик. Машинада Ҳиротга келганимизда Қўчқор "Тўлқин, агар шу топшириқдан эсон-омон қайтсам, албатта соғ-саломат уйга кетаман" деди. Қувватсиз, кам қон бола эди. Аммо ўзини қувватсизлиги ҳақида ҳеч кимга гапирмасди.

Жойларни ҳозирлаб бўлганимиздан сўнг кечки соат тўққизларда взвод командири бизлардан хабар олиб кетди. Қоронғу тушди. Командир кетар олдида:

— Олдиларингга ким яқинлашмоқчи бўлса, огоҳлантирмасдан отасанлар,— деб тайинлади. Атрофга қараб ўтирибмиз, қоронғуликка тикилавериб кўзлар чарчаган. Кейин навбат билан туришни келишиб олдик. Мен чуқур ичига чўзилдим. Осмонга

қараб ётибман. Шу вақти Қўчқорлар турган жойда қаттиқ отишма бўлди. Бизлар эса қасрга қараб отишни билмаймиз. Чунки отишма бўлаётган томонга ўқ узсак, ўзимизникиларга тегиб кетиши мумкин эди. Командирдан ҳам ҳеч қандай буйруқ бўлмади. Шу сабаб отмасдан ўтиравердик. Ярим соатлардан кейин отишма тугади. Атрофни қуюқ сукунат қоплади. Жуда қоронғу тун эди. Баданинг жунжикади. Мени навбатим келганда энди чўзилгандим. Шунда Шавкат:

— Тур ўрнингдан, улар келишяпти,— деди шошиб худди уларни кутгандай.

"Вой онангни палон қилайлар", дея ўрнимдан сапчиб турдим.

Қаршимизда, бизлардан йигирма беш, ўттиз метрлар нарида, оқ иштон, қора саллалли (қора костюммиди, билмадим, қора эди) уч киши келарди. Шошиб автомат затворини тортдим. Затвор тортилдию, қайтиб жойига бормади. Юрагим чиқиб кетди. Шунда Шавкатни автоматини олдим-да, уларга тўғрилаб, тепкини босдим. Келаётганлар бир-икки сакрашиб, ўзларини у ёқ-бу ёққа ташлашиб кўринмай қолди. Шавкат эса менинг автоматимни қўндоғини ерга урган экан затвор жойига келибди. Икковлашиб роса отдик. Бир вақти ҳамма магазинлар тугаб қолибди. Кейин соат бешгача магазинларга ўқ жойладик. Уч одамга қарши ўн икки магазинни бўшатган эканмиз. Ўқларни жойлағунимизча тонг ҳам отиб кела бошлади. Атроф ёруғ тусга кирганда, Шавкат чуқурдан чиқди-да, нима бўлганлигини билиб келиш учун, тундагилар келган жойга борди. Қараб турибман, у автомат учига ниманидир илди-да:

— Тегибди, тегибди,— деб югуриб келди. Автомат учигади салла экан.— Уччалови ҳам ўлибди. Аммо биронтасини қуроли йўқ экан,— деди Шавкат.

Соат тўққизларда ҳам на взвод командирларидан, на рота командиридан дарак йўқ. Хавотирланиб Шавкатни қоровулда қолдирдим-да, ўзим сержант Воронинни олдиға бордим. Кейин икковимиз взвод командири ва Қўчқорнинг ёнига йўл олдик. Йўлда бизлар отганларнинг олдидан ўтиш керак эди. Уларнинг иккови бир хил ётарди. Елкасининг уч жойидан ўқ тешиб юборган эди. Биттаси ариқ ичига тушиб қолган. Унинг юзи қоп-қора эди. Пешонасида ўқ текканлиги учун, оғзи қонга тўлиб очилиб қолган. Лабидан ҳам иягига қуюқ қон сизиб қотиб қолганди.

Ўша ариқ ичида ётганнинг олдидан қонли из бошлаганди. Ҳар қадамда қон изи. Из ортидан эллик, олтмиш қадамлар юрдик. Бир вақти шундай бошимни кўтарсам, йўлнинг ўртасида кўндаланг бўлиб Қўчқор ётарди. Қулочи ёзилганди.

Қўли ҳам, оёқлари ҳам чопиб ташланган, атрофини қон ҳалқоби қоплаган. Юзида ҳеч қандай доғ йўқ эди. Жасади эса нимталаб ташланган қўйнинг гавдасига ўхшарди. Мен у ҳолни

батафсил айтиб бера олмайман. Мен билан бирга кўргангизда сиз ҳам бир сўз қила олмасдингиз. Уни тасвирлаб бўлмайди. Фақат қараб туришингиз мумкин. Аммо эслаб ҳам қола олмайсиз. Эслаб қолиш учун одам одаммас, жаллод бўлиши керак. Чунки унинг жасадини қўрқувсиз, совуққон кузатиб бўлмайди.

Бозорда чангакка илинган гўштни кўрганмисиз? Худди ўшандай тилиб-тилиб ташланган эди.

Бир лаҳза нафасим чиқмай қолди. Кейин "Қўчқор!" деб бақириб юбордим. Ортимдан:

— Нима гап?— деб югуриб келган сержант ҳам ёнимда таққа тўхтади:

— Кетдик!— дея мени судради. Орқага қайтиб, рота ва батальон командирига хабар бердик. Улар БМПда етиб келишди. Қўчқорнинг жасадидан ўн беш метрлар нарида, ариқдаги сувнинг ичида, кўкрагида пулемёт — калласи йўқ командир ётарди. Унинг калласининг ўрни қон эмасди. Кўкрагини ўқ илма-тешик қилиб юборганди.

Бир ярим йил хизмат қилган чечен йигити Ҳусенни ҳам гўштли ерларини улар чопиб ташлаганди. Кўк чивин гўшт орасида ўрмалаб юрарди.

Қўчқорни БМПга ортишга ҳеч кимни юраги дов бермади. Ҳаммамиз унга қараб турибмиз. Аммо ким биринчи бўлиб жасадга қараб қадам ташлашини ҳамма кутмоқда. Ҳеч кимда журъат йўқ.

Шу вақти менга отам ёрдамга келди...

Ўқувчилик йилларимизда бир болани машина уриб кетганди. Отам ўшанда биз билан бирга югурганди. Қачон бола ётган жойга етиб борганимизда, Дилмурод ўртоғим икковимиз таққа тўхтаб қолгандик. Отам бизларга далда бергандай: "Болаларим, менга ёрдамлашинглар. Ўликдан қўрқмаслик керак. Ҳаммамизни борадиган жойимиз шу ер", дея бизларни кўтаришга ундаганди. Кўтариб олгандик. Ўша отам далдаси хаёлимга келиб, Қўчқорни бош томонидан кўтардим. Ёнимда турган андижонлик болалар оёқ томонидан олишди. Хаёлимда эса: "Биз ҳам шундай ўлим топамиз" деган ўй эди. Командирни, Ҳусенни ортишда қўрқмадик, сесканмадик. Кейин батальон командири мени ва Воронинни чақириб олиб қонли из томон юрдик. Из, Ҳусенни жасадидан ўн беш метрлар юриб йўқолган эди. Қишлоқда эса тирик жон йўқ. Қовун-тарвузлар пишиб ётар, уй анжомлари жой-жойида қолганди. Ортимизга қайтиб келганимиздан кейин командир: бутун қурооллардан қишлоққа қарата ўқ отишимизни буюрди. Қишлоқни вайрон қилиб Алининг ўчини Валидан олдик.

Ҳамма вақт хаёлимда "Бу ердан қайтиб кетмасам керак", деган ўй чарх урарди. Районимиздан йигирма саккиз нафар йигит ўлганди. Топшириқдан қайтиб келганимизда ҳамма вақт

ўз яқин ўртоқларингнинг тириклигини ўйлайсан. БМПлар полкка келганда онасини йўқотган боладай уларнинг олдига югурасан. Ўртоқларингнинг тириклигини кўриб бўшашиб кетасан.

Чақчарон вилоятдан Ҳакимулло қишлоғига борганимизда отишмадан сўнг етмиш олти кишидан етти нафари соғ қолган. Тўққиз нафарини уйга қайтариб юборишди. Беш нафар офицер, саккиз нафар аскар ўлди. Кейин бизникилар вертолетда қишлоқни бомбардимон қилиб, вайрон қилиб ташлашди.

Кўп бор ўлим кўргандан кейин одам бемехр бўлиб қолар экан. Хаёлинг ҳам кирди-чиқди бўлиб, ёнингга келаётган дўстингни ҳам унутиб қўясан. Баъзида миянгга ўша кунлар хотираси тиқилиб қолиб, ҳозир ёрилиб кетади, деб ўйлайсан. Шундай вақтлари, дод деб юборгинг келади. Ҳеч жойга сизмай қоласан...

"Бошинг омон бўлсин..."

Мирқарим Қосимов — 1961 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Собир Раҳимов ноҳияси, Қорасарой кўчаси, 89-уй.

Қундуз шаҳри.

...— Уйда энг кичигиман. Жамбулдан Тошкентга келганимизда уйга кирдим. Акамга:

— Мен кетаяпман, ўша томонларга,— дедим. Акам мўлтираб менга қараб турарди. У билан қучоқлашиб кўришдик. Шунда хаёлимга "Яна биз бир-биримизни қучоқлай олармиканмиз" деган ўй келди. Онам билан хайрлашаётганда, баданим титрар, музлаб кетаётгандай эдим. Унинг гаплари қулоғимга кирмасди. "Қайтиб келармиканман, қайтиб келармиканман" дея шивирлардим. Улар билан хайрлашгандан сўнг бир оз юриб ортимга қарадим. Онам турарди. Эғнида оқ кийим, оқ рўмол. Ерга тикилиб қолган. Мени қараганимни сезиб:

— Бошинг омон бўлсин, болам,— дея олди холос.

1980 йил, май ойи эди. Афғонистон билан чегарадош қишлоқлардан бирига бориб тушдик. Кўп ўтмай бизларни Қундузга вертолетда олиб кетди. Аэродромда ерда сочилиб ётган патронларни кўриб, қўрқиб кетдик. Тасавуригимизда ҳар бир патрондан бир киши ҳалок бўлгандай эди. Жанговар вертолетларни кўриб оғзимиз очилиб қолганди. Чунки бундай вертолетлар борлиги ҳақида тасаввурга эга эмасдик. Шунда штаб бошлиғидан:

— Бу қандай вертолетлар,— деб сўраганимизда:

— Бу тўғрида савол берманглар, ўзим ҳам буларни биринчи кўриб туришим,— деганди. Ўша кеч жой бўлмаганлиги сабаб мени биринчи эскадрилья палаткасига олиб боришди. Битта каравотни кўрсатиб:

— Бугунча шу ерда ётиб чиқасан,— дейишди. Кўрсатилган жойга бориб, уст-бошларимни ечиб, бошимни ёстиққа қўйдим. Олдин эгибор бермаган эканман, кейин ёстиқнинг бунчалик қаттиқлигига ҳайрон бўлиб, ётган ҳолда остини пайпаслаб кўрдим. Бармоқларимга турли хил совуқ темирлар тегиб ҳушёр тортиб ўрнимдан турдим. Шошиб ёстиқни кўтардим. Ёстиқ остидаги нарсаларга кўзим тушиб юрагим увишиб кетди. Тахтадай қотиб қолдим.

Ёстиқ остида эса иккита граната, автомат, ўқларга тўлдирилган магазинлар ётарди. Гранатани биринчи кўришим, улар худди ҳозир портлаб кетатургандай эди.

Шу вақти ёнимга сержант келиб:

— Ҳамшаҳар, қўрқма, фақат тегинмасанг бўлгани,— дея у кетди. Бундай нарсани биринчи кўрган одам қандай ҳам ёта оларди. Ухлаб бўлармиди. Туни билан ўтириб чиқдим. Тунни қандай ўтганлигини ҳам билмайман.

Эрталаб старшина қурол берди. Аэродромга бордик. Ҳаммаси бизга нотаниш машиналар. "Палон нарсасини олиб бер" дейди. Уни нима эканлигини билмай, гарангмиз. Биз Жамбулда бутунлай бошқа техникаларни ўқиган эдик-да.

Афгонларни кўрдик. Ёш-ёш йигитлари ҳам чолларга ўхшайди. Аёллари ҳам паранжида, қайси жинсга мансублигини ҳам билиб бўлмасди.

Каравотлар икки қават эди. Иккинчи тун отишма бошланди. Уйқуда бундай ҳолни, шовқин-суронни ҳис қилмаган бизлар, ўз-ўзидан каравотдан отилиб тушиб кетдик. Ушанда шамол бошланганди. Бундай шамолни ҳеч қачон кўрмаганман. Қалин чанг кўзингни очишга қўймайди. Шундай қаршингда турган одамни кўрмайсан. Нима қилиш керак, қайси томонга отиш керак, карахт бўлиб қоласан. Ҳеч қандай буйруқни бажара олмайсан. Уша отишма ҳам шундай бўлганди. Шамол тинганда отишма ҳам тўхтади. Кейин бир-биримизга қараб таний олмай қолдик. Сув эса йўқ...

Бизлар командирларимиз билан бирга Афгон тупроғига кирганимиз учун, бир-биримиз билан ниҳоятда аҳил яшардик. Айрим вақтлари овқат қолмаганда, улар ўз улушини бизга берарди. Худди ака-укалардек эдик.

Авиация кuni ҳавога иккита вертолёт кўтарилиб, Қундуз атрофида учиб боришарди. Бир вақти вертолётларни биттаси қолибди. Ҳавода эса қуюқ тутун, иккинчи вертолёт кўринмайди. Авиация кунига аскар ва офицерларга концерт қўйиб бериш учун Тошкентдан ансамбллар келган эди.

Ҳавода учиб юрган иккинчи вертолёт эса қуйига қараб отиб турарди. Шу вақти аэродромдан яна иккита вертолёт кўтарилди. Уриб туширилган вертолёт командири — Совет Иттифоқи Қаҳрамони майор Гайнитдинов экан. Ҳамма аскарлар йиғлади.

Чунки уни барчамиз ҳурмат қилардик. Майор аскарларга меҳрибон, жасур одам эди.

Ундан қолган кулни олиб келишди. Тўрт нафар офицер ҳалок бўлганди. Энг яхши кишинг ҳалок бўлганда ўлдирганга нисбатан кучли нафрат пайдо бўлар экан. Қани у олдинда бўлса, бурдалаб ташласанг.

Хайрлашиш кечаси бўлди. Тўртта тобут ёнма-ён қўйилган. Тобутлар устида уларнинг суратлари. Ҳавога вертолётлар кўтарилиб ўзларини ҳар томонга ташлашиб, марҳум сафдошлари билан учувчилар хайрлашарди. Бизлар автоматлардан ҳавога отардик.

Ҳамон ёдимда, марҳум Гайнитдинов элик учинчи бортда учарди.

Бир куни палаткадан чиқиб, қадам ташлашим билан ёнимдан дайди ўқ визиллаб учиб ўтди. Уйга қайтишимга ўн беш кун қолганди. Жойимда қотиб қолдим. Орқамдан келаётган старшина эса эмаклаб палаткага кириб кетди. Қадам босган ҳолда бирон ярим соатлар турган бўлсам керак. Каллам ишламай қолганди. Болалар қўлимдан судраб кетишганда ҳушимга келдим. Хизматнинг ўрталарида ҳам ўқдан унчалик қўрқиш йўқ эди. Уруш ҳам одамнинг ёшлиги ва кексалигига ўхшайди. Ёшлигида жасур, жангари бўлган бола кексарганда жоннинг қадрига етади, дейдилар. Биз кексарган аскарлар ҳам сўнгги кунларда ўқ шарпасидан жуда-жуда қўрқардик.

Кўп ўлим кўрдим. Худди кулиб тургандай, ухлаётгандай, қийналаётгандай ёнма-ён ётган ёш болаларни. Уларнинг ортидан ким қолди? Ҳеч ким. Ҳаммаси бу дунёга кулиб келиб, йиғлаб кетишди. Улар энди йўқ. Лаҳзалар илгари олдинда жилмайиб турган чеҳрани терисини шилиб олишади. Ё аъзоларини қирқиб ташлашади. Уларнинг хунини ким тўлайди?...

1981 йилнинг июнь ойи бизларнинг офицерларимиз ал-маштирилди. Уларнинг ўрнига Узоқ Шарқдан янгилари келди. "Кемага тушганнинг жони бир" деганларидай, янгилари бизни тушунишмайди, биз уларни. Улар Узоқ Шарқда қандай аскарларга командирлик қилган билмайман. Аммо бизлар уларга йўл-йўриқ кўрсатардик. Оддий нарсаларни ҳам билишмасди. "Ҳужум бўлиб қолса нима қилиш керак? Тревога бўлса қандай ҳаракат қилиш керак?", дея савол беришиб қулоқ-миямизни тинчитмасдилар. Бу саволлар оддий, жуда оддий эди. Команда бўлмаса қай бир учувчи вертолетга мина солиб ҳавога кўтарилади. Агар отишма бошланиб вертолёт ҳужум бўлаётган томонга думи билан туриб қолган бўлса, уни одд томонига буриб пулемёт ва бошқа қуроллардан ҳужум бўлаётган томонга қарата отиш мумкин. Булар ҳаммаси курсант партасида ўтилган бўлиши керак. Яширишнинг нима кераги бор, кўп офицерлар "яримта"га берилиб кетган.

Бир тун офицерлар яшаётган хонада портлаш овози эшитилди.

Бошқа жой бўлмаганлиги учун офицерлар билан олтмиш нафар янги келган аскарлар ҳам бирга яшашарди. Ташқарига чиққанимизда уй ёнарди. Елкада автоматлар билан югурдик. Етиб борганимизда янги келган аскарлар нима қиларини билмай ўтиришар, тўққиз нафар бола яраланган бири ўлик эди. Кекса аскарлар зудлик билан ёнаётган нарсаларни кўчага чиқардик. Янги келган болалар ҳам иш топилганидан бизга ёрдамлаша бошлашди. Портлашнинг сабаби кейин маълум бўлди.

Янги келган аскар граната билан ўйнаб, ҳалқасини суғуриб олган, кейин нима қиларини билмай, гранатани ёстигининг остига босибди. Граната осколкаларини ёстиқ қайтара олармиди. Юзини титиб ташлаган, итнинг тилидай терилари шалвираб турар, уни кимлигини ота-онасидан ўзга одам таний олмасди. Қоп-қора бўлиб, кўкраклари жизғанақ бўлиб қолганди. Ярадор бўлганлари инграб ётишарди. Уйдаги ёнгинни ўчириб, ярадорларга докторлар эгалик қилгандан сўнг, янги келган полк командири, бутун полкни майдонга сафга тизилишини буюрди. Майдонда турибмиз, полк командирларидан дарак йўқ. Бир соатлар шундай майдонда тик туравердик. Ахийри тажрибали аскарларни тоқати тоқ бўлиб, аскарларга ўзимиз команда бериб, жой-жойига жойлаштирдик. Командирга бўйсунмаслик масъулиятини ҳам ўз зиммамизга олдик. Армияда темир интизом бўлиши керак, деб кўп айтишади. Аммо темир интизомга риоя қилиш учун, командирлардан оддий аскар ҳам ўрناق олиши керак-да. Ҳозиржавоблик, шароитдан келиб чиқиб фикрлаш бўлмагандан кейин командирнинг аскарлар олдида обрўси ҳам, унга бўйсунуш ҳам ўз-ўзидан йўқолиб бораверади.

Йигирма нафар йигит Тошкентга келиб тушдик. Келганимизга ишонмаймиз, бир-биримизни қучоқлаймиз.

Уй томонга борадирган 42-автобусга чиқдим. Маҳалламиздан турмушга чиққан бир қиз мени таниб, сўрашиб қолдик. Ёнимда ўртоғим ҳам бор эди. Жувон мендан қаерда хизмат қилганлигини сўраганда, ўртоғим:

— Афғонистонда,— деб юборди. Афғонистон сўзини эшитиб, автобус ичидаги одамлар ёпирилиб бизни ўраб олишди. Бири кўйиб, бири савол берар, бир кампир:

— Айланайлар, мени набирам Диёрни кўрмадинглари?— дея сўраб қолди. Онага, у ернинг катта жойлигини, Тошкентдан борган аскарлар ҳаммаси бир жойда хизмат қилмаслигини батафсил тушунтирганимиздан кейин:

— Худоё-худовандо сенлардай омон келсин-да, болаларим,— дея йиғлаб юборди.

Маҳаллага кириб келганимизда Фаридни учратиб қолдим. У билан қучоқлашиб кўришдик. Хизматни қаерда бўлганлигини билганда, шошиб:

— Чемоданингни менга бер, онангни олдига кириб огоҳлантирай, ҳозир у ердан тирик келганлар ҳам, тирик келмаганлар ҳам бор. Ўзини йўқотиб қўймасин, деб югуриб кетди. У бир оз мендан узоқлашгандан сўнг ортидан чопдим. Биласизми, йўл шунчалар узоқлашиб кетган эдики, ҳеч уйга етиб бора олмайман.

Остона ҳатладим. Айвондаги телевизор эшикка орқаси билан турар, уйдагилар ҳаммаси телевизор томоша қилиб ўтиришарди. Мен эса йигирма метрлик масофани босиб ўта олмасдим. Фариднинг овозини эса эшитиб турардим. Онам ўрнидан турди. Менга кўзи тушиб, акамнинг исмини айтиб:

— Ко-ми-ил!— деб югуриб келиб бағрига босди. Йиғларди. Ҳаммамиз йиғлардик. Кейин лаблари қалтираб:

— Болам қаерда хизмат қилганингни биламан. Ўшанда кўзларингдан ҳис қилгандим. Бунчалар қайтиб келишинг, отангни дуосини олганингда,— дея гапирганиди.

Тўртинчи синфда ўқирдим. Отам касалхонада ётган. Урушнинг асоратидан. Мен эса то сўнгги кунларигача унинг бошида ўтириб чиққанман. Онамнинг шаъмаси ўша кунларга ишора эди.

"Ўликни барабар кўтарсак..."

Аҳмат Эшматов — 1962 йилда туғилган. Тошкент вилояти, Калинин ноҳияси, Москва колхози.

Хонбод.

Хонбодга етмасдан бир қишлоқда бизникилар қуршовда қолиб кетган эди. Шу сабаб катта талофат кўрган. Бизларни хизматга энди борган вақтларимиз. Вертолётларга миндириб ўша қишлоққа олиб борди. Машина ерга қулади. Ундан сакраб-сакраб тушдик. Айрим аскарлар кўрққанларидан вертолётдан тушмадилар.

Бизникиларнинг қуршовга тушиб қолиши "қишлоқда душман йўқ", деган фикрнинг оқибатидир. Аслида қишлоқда душман бўлмай, улар тоғ ёнбағрида бўлишган. Қишлоққа киришга битта йўл бор эди. Атрофи эса тоғ билан ўралган. Аскарлар қишлоққа кириб боришгандан сўнг душман тоғдан ҳужум қилиб қолган. Натижанда, улар душманга нишон бўлиб турганлар. Чунки тоғдан пастдагиларни отиш жуда осон. Тепаликдан ҳаммаси кафтдек кўриниб туради. Бизлар борганда тоғ томонга самолётлар ва вертолётларда бомбалар ташланиб, душман ҳам тинчиб қолганди.

Бизникилар билан бирга афғон аскарлари ҳам қуршовда қолиб, талофат кўрганди. Қишлоқ одамлари бизларга ярадор ва ўлган аскарларни кўрсатди. Уларни ўлганлигини эшитиб кўрқдим. Ўлик ҳам, ярадор ҳам йўлда учрамаса дейман. Ҳамма аскарлар гўж бўлиб олишган, бир-биримиздан ажралгимиз келмайди.

Ўликни кўрдик. Ҳаммамиз ўлиб қолгандай бўлдик. Биласизми, бизда камдан-кам ҳолларда, тасодиф туфайли: машина уриб кетиб, пичоқ кириб, йиқилиб, ток уриб ўлмаса кўп ҳолларда одамлар ўз ажали билан ўладилар. Шу сабаб марҳумдан унчалик чўчимайсан. Уларнинг ўлиши муқаррарлиги ҳақида олдиндан ўз фикринг бўлади. Кексалар ўлишади. Ҳаммамиз ҳам кексариб ўламиз.

Бизлар кўрган марҳумлар бутунлай ўзгача ўлим топган. Ҳаммаси ёш, мен тенги болалар. Худди ухлаб ётгандай туюлади. Ҳеч ким кўзини юмиб қўймаган, иягини танғимаган. Одамларнинг меҳрибонлиги марҳумларга кўрсатилмаган. Уларни ўлдириш, бурда-бурда қилиб ўлдириш пайида бўлган. Интиқом олган.

Хаёлимда "Ҳаммамиз ўликни бирдан кўтарсак. Сен уни ушлаган вақтинг, улар кетиб қолишса-я", деган ўй эди.

Ярадор аскарни кўрдик. Окопдан танасини ярми чиққан, ярми ичкарида эди. "Падарига минг лаънат бу урушнинг, бировнинг ерига келиб шу аҳволга тушиб қоламанми?" дея сўкинарди. Ҳамма нарсани лаънатлар. Кўзлари қон. Оғзидан оппоқ кўпик сачраб, иякларига қотиб қолган эди. Аскарлар югуришиб, унинг қўлтиғидан олишди. Окопдан олиб чиққанда оёғига кўзим тушди. Йўқ. Титилиб кетган шими шалвираб турарди. Кўз олдим қоронғулашиб кетди. Гандираклар, йиқилиб кетай дедим. Одамларнинг борига шукур. Уларнинг овозидан ҳушимга келдим. Агар бир ўзим бундай майдонда қолиб кетганимда, ҳолим нима кечарди. Уларга ёрдамлашдим. Вертолётга ортдик.

Кўз олдимда қолгани — бир аскарнинг орқа мияси худди сузмадай отилиб кетиб, юзига қон сачраб ётганлиги. Мияси эса тўкилган қатикдай майда буталарга илашиб ётарди. Худди мияси портлаб кетгандай эди. Атрофда гўнғиллаб кўк чивин учиб юрарди. Бир аскарни замбилга солаётганда, қўли окопни четида ётарди. Уни ёнига олиб бориб қўйдим. Одамнинг аъзолари ўзида бўлмаса, гайритабиий туюлар экан. Бўлмаса оддий, узилган қўл. Ўша вақтда мени ҳолатимни кўрганингизда эди. Қўлдан ҳам баттар аҳволга тушган эдим. Оёқларим тагидан тер чиқарди. Бармоқларим увишиб қолган, худди ерга михланиб қолгандай юришимга ҳалақит берар. Замбил билан орамиз беш қадам. Ўша ерга етиб боролмасдим. Киноларда кадрни секинлаштириб кўрсатадику, ўшандай ҳаракат қилган бўлсам керак. Уни замбилга ташлаб "Ўртоқларим юрибдими" деган ҳадикда атрофга қарайман. Ҳа, улар ҳам мен қатори ўликларнинг аъзоларини теришар, бир-бири томон хавотирда қараб қўярди. Ҳаммасининг аҳволи меникидай эди. Бизлар бир-биримизга кўзга кўринмас руҳий иплар билан боғланган эдик. Миямиз эса қақшарди. Кўз олдимизда вижирлаган сувдай пуфакчалар ҳосил бўлар, у пуфакчалар ёрилиб, одам боши, қўли, чопилган миясига айланиб кетарди. Ичимиз терлаб кетганди.

Элликка яқин одам ўлганди. Бир аскар окопни ичида ўтирган экан. Олдига тушдим. Қўлидан ушладим. Қўли қаттиқ, ножўя ҳаракат билан уни туртиб юборгандим, оёқларим остига қулаб тушди. Худди илонни босиб олгандай сапчиб тушдим. Кўзлари очиқ эди. Юзида ҳеч қандай ўзгариш йўқ. Худди қишлоқларимизда ўлган марҳумлардай, аммо тиши билан тилини тишлаб ётарди. Шу сабаб бўлса керак, тили бир оз чиқиб, кўкариб қолганди.

У ердаги манзарани кўриб ҳатто қассобларнинг ҳам ҳуши бошидан учиши табиий. Энг кўп одам аъзоларини кесган жарроҳ ҳам кўкрагига бир туфлаб қўярди. Кўпларини кўз олдимга келтира олмайман. Узилик кетган бошлар, қўллар, оёқлар ҳамон миямга кириб олиб тинчлик бермайди. Айрим вақтлари миям тарс ёрилиб кетай, дейди.

Ҳамма ярадор ва ўликларни ортиб, қайтиб келганимиздан кейин, биронтамиз ухлай олмадик. Турли аянчли, даҳшатли овозлар эшитилиб турарди. Баданимизда тўхтатиб бўлмас титроқ эди.

Боғлондаги биринчи батальонда хизмат қилган чоғларим эди. Кечки пайт кузатувдан қайтиб келаётиб, Боғлонга яқин, одам яшамайдиган бир қўрғонда дам олиш учун тўхтадик. Иккита БМП да йигирмага яқин бола бор. Қоронғу тушиб келарди. Ёнимиздаги қишлоқ уйлари ҳам элас-элас кўзга ташланар, қоронғулик пардаси тобора қуюқлашиб, атрофни қопламоқда эди. Шу вақти ташқаридан сув олиб келиш учун кетган бола:

— Босмачилар,— дея шошиб кириб келди. От овозлари эшитилди. Қишлоқда инсон зоти йўқ эди. Уларни қаёққа кетганлиги ҳам номаълум. Рота командирига босмачилар қишлоққа келганлигини маълум қилдик. Шунда командир:

— Отмаларинг,— деб буйруқ берди. Чунки биз кўриб турган отлиқлардан ташқари яна бошқалари ҳам бўлиши мумкин эди. Уларнинг ҳаракатларини кузатиб туравердик. Бутун қишлоқни тинтиб чиқдилар. Йигирма чоғлиқ эди. Шунда бирининг қўрғон ичидаги БМП га кўзи тушди шекилли, биз томонга отиб қолишдилар. Бизлар ҳам отдик. Олдинлари улар жанговар машиналардан қўрқишмасди. Милтиқ билан ҳам тўппа-тўғри машинага яқинлашиб келаверишарди. Кейин — кейин милтиқ ўқи машинадан ўтмаслигини билиб олишиб, қочиб кетадиган бўлишди. Улар ҳам БМПга милтиқ билан ҳужум қилиб бўлмаслигини сезишиб қочиб қолишди. Биз ҳам ортимизга қайтдик.

Бир сафар кузатувдан қайтиб келаётганимизда йўлда бир чол билан бир болага учрадик. Бизлар уларга аҳамият бермасдан ўтиб кетдик. Орадан икки минут ўтмасдан охириги БМП тўйнуғидан бошини чиқариб келаётган болани миясидан отишганлигини хабар қилишди. Зудлик билан ортага қайтдик.

Чол ва боланинг қўлида ҳеч нарса йўқ эди. Уларни кўрган жойимиздан милтиқ топдик, аммо ўзлари ерга сингиб кетгандай ғойиб бўлишганди.

У ерда, агар одамлар қишлоқларда шошиб юришса, албатта душман қишлоққа оралаган бўлади. Бемалол юришган бўлишса, босмачи йўқлигидан далолат.

Умуман Афғонистон тупроғида жуда кўп хорижий мамлакатлардан айғоқчилар бор. Улар халқни янги тузумга қарши қайрайдилар. Турли хил ташвиқотлар олиб борадилар.

Болалар бир куни ўшандай айғоқчини тутиб олишиб, роса калтаклашган. Кейин уни қайси динга мансублигини аниқлаш учун иштонини йиртиб юборишган. Кесилмаган экан. Ажнабий бўлиб чиққан. Хонбод томонларда ундайлар жуда кўп учрайди.

Командирларнинг муносабатлари қўйи лавозимдагиларга унчалик яхши эмас.

Полкда бир прапоршикни капитан "кусок" деб масхаралаган. Ўшандан кейин биринчи жангдаёқ прапоршик капитанни отиб ташлаган.

— Нима учун отдинг?— деб сўрашганди:

— Мени "кусок" деб ҳақорат қилди. Шу сабаб уни отиб ташладим,— деб жавоб берди.

"Қабрни қайта кавлаганмиз..."

Шавкат Йўлдошев — 1965 йилда туғилган. Андижон вилояти, Ленинск шаҳар, Совет кўчаси, 91-уй.

Қобул.

...— Дадам ва бувимни қирқ бешга кирган деб ўйламайсиз. Жуда-жуда қариб қолишган. Ҳаммаси менинг у томонларда бўлганлигим оқибатида. Афғондан қайтганимда бутунлай ўзгариб кетгандим. Уйдагиларнинг меҳр-оқибатидан одам бўлдим, қайта дунёга келдим. Икки йил хизматда бирон маротаба йиғлаганим йўқ. Уйга келиб кўп йиғладим. Ҳамон ўша кунлар эсимга тушса йиғлаб оламан. Тинчланаман.

Кеча сиз билан гаплашдим, яна ўша воқеалар бир-бир кўз олдимдан ўтавериб, бошим ёрилгудай бўлаверди. Ёстиққа бошимни қўйишим билан қонли кунлар кўз олдимга келаверди. Эртага келишингизни билиб, бир хаёл сиз билан учрашмасамми, деб ҳам ўйладим. Аммо кечаги:

"Яна йиллар ўтади. Афғон фожеаси ҳам унутилиб боради. Нени кўрган бўлсаларинг, ўзларинг билан олиб кетасизлар. Халқ билмайди, ҳатто ён қўшингиз ҳам. Сизлар кўрган қонли кунларни одамларга айтиш керак. Ўлимни оғзидан келгансизлар. Ўлимдан даҳшатли нима бор? Соғ-омон қайтганларинг ҳам яримтасизлар. Асабларингиз тўкилиб қолгандай. Сиёсатнинг

машъум хатосининг жафосини сизлар тортгансизлар. Сизларда нима айб эди. Ҳамма-ҳаммасини одамлар билсин. Бор ҳақиқатни. Шунда тинч бўласизлар. Бахтсизликни баҳам кўриш ҳам бахтсизликдир”, — деган гапларингиз менга кўп нарсаларни англатгандай бўлди.

Ёдимда нима қолган бўлса, айтиб бераман. Кўпини асабим бузилганиданми, эслай олмайман.

Март ойининг бошлари эди. Хизматнинг икки ойлари ўтган. Биз полкнинг охирида кетардик. Гоубицанинг устига чиқиб олганмиз. Ўн нафар аскар. Газнида жанг бўлди. Биз ўтирган машина портлади. Ҳаммамиз ҳар томонга отилиб кетдик. Механик ўтирган жой милага учраганди. Ердаги кучли портлаш уни кабинага сиқиб ташлаганди. Командир ва мен уни суғуриб олишга ҳаракат қилдик. Уст-боши куйиб кетган, терисини ушлашинг билан худди ёғланган баданни ушлагандай сирпаниб кетади. Мен олдин нега қўлларимиз сирпанишига тушунмадим. Кейин синчиклаб қарасам, тери куйиб, қип-қизил этни ушлаб турган эканмиз. Худди териси шилинган тулкининг баданидай қип-қизил. Нима бўлди, нима қўйди, билмайман. Каллам ишламаётган эди. Уни суғуриб олдик. Нариги БМПга олиб бораётганда, ерга тўп этиб бир нарса тушди. Мен шапкаси бўлса керак, деб ўйладим. Унга аҳамият бермай қўлимга олдим. Беш метрлар юрганимдан сўнг, “шапка эмасов” деган хаёлда қўлимдаги муздай нарсага қарадим. Оёқ... Худди қўлимдан жон чиқиб кетгандай бўлди. Маҳкам сиқилган қўлларим очилмайди. Ташлаб юбора олмайман. Унинг муздай тафти бутун аъзоларимни музлатиб юбораётгандай эди. Жанг тугади. Оптимизга қайтдик. Қандай келганимизни эслай олмайман. Уч ойларгача ўзимни эплай олмай қолдим. Ҳамма ухлаганда, ўрнимдан туриб қаёқларгадир кетиб қоламан. Қайтаётган вақтимда аскарлар ухлаб ётганлиги, бу ерларда нима қилиб юрганлигим ёдимга тушиб, оптимга қайтаман. Яна хаёл олиб кетиб, бошим оққан томонларга юра бошлайман. Секин-секин ўзимга кела бошладим. У кунларни бор тафсилоти билан эслай олмайман. Хаёлим кирди-чиқди бўлган.

Ҳа, мен уйдагиларнинг меҳрибонлиги билан одам бўлдим. Бўлмаса, худо билади бу кирди-чиқдилик оқибатини...

Қўқонлик ошнам Ҳаким Абурашулов, андижонлик ака-ука Дилмурод ва Боймуродлар ва яна олти кишини вертолётда тоққа ташлаган. Улар ўша ерда душманлар қуршовига тушиб қолишган. Тўғрисида душманнинг кучли қуролланган группаси бўлиб, ўққа тутишган. Улар эса ортига чекиниб, харсанг тошлар ортига ўзларини олишга улгурган. Шунда командир Дилмурод ва бир рус йигитига ўзимизникиларни топишни буюрган. Қолганлар душман томонга тўхтовсиз отиб туриб, ортга чекинганларга шароит яратиб турган. Дўстларидан анча олислаб,

тоғ орасидан чиқиб бир ғорга дуч келишган. Ғорда ярадор бўлган афғонни учратишган. Уни қурол-яроғини олиб, ўзини отиб ташлашган. Ғордан чиқиб бир оз юришганда, ўзимизникиларга дуч келишган. Аскарлар уларни душман деб ўққа тутишган. Рус йигити ярадор бўлиб, Дилмурод осмонга ракета отиб ўзларини душман эмаслигини билдирган.

Улар ёрдамга етиб борганда, тўрт соат вақт ўтиб, душман, қуршовдагиларни тириклай қўлга тушириш учун келаётганда аскарлар етиб борган. Отишма билан чекиниб, уларни қутқариб қолган. Аммо бир йигит ярадор бўлганлиги учун уни қутқариб қололмай, душман ичига ташлаб келганлар. Дилмуроднинг айтишича, улар жуда кайф бўлишган, шу сабаб ҳам омон қолишган. Улар полкка келишгандан кейин ҳам узоқ вақт ярадор ўртоқларини олиб чиқа олмаганларига афсусланди. Душман қўлига ярадор ҳолда асир тушгандан ўлган минг маротаба афзалроқдир. Ёмон қийнашади, хўрлашади. Ҳамма ишни, қонун томонидан таъқиқланган ишларни ҳаммасини қилишади. Бу ўлимдан ёмондир...

Одамзод ўз қисматига ишониши ҳам керак экан. Салангда постда турардик. Қорни устида ётамиз. Бир куни постдан қайтиб келсам, Ислон деган ўртоғим:

— Мени мазам бўлмапти, ўрнимга яна бир навбат туриб бер, кейин сени ўрнингга тураман,— деди. Рози бўлдим. Ортимга қайтиб постда турибман. Ҳаво совуқ, қор зарралари келиб юзга урилади. Охирги минутларда қийин бўлди. Оёқларим ҳеч нарсани сезмайди. Кўзларим қорга тикилавериб, хиралашиб қолганди. Минг азобда навбатни Ислонга топширдим.

Қор устига келиб чўзилганимда, ўн минутлар ўтмай, Ислонни отиб ташлашганини айтишди. Унинг ўрнида турмаганимда мени отишган бўларди. Унинг олдида ҳамон ўзимни айбдор ҳисоблайман.

Баграмдаги командирнинг буйруғини кечириб бўлмайди. Жангчилар қабристонга киришди. Шунда командир бизларга "қабрни кавлаб, миномёт ўрнатинглар" деди. Мен бош тортдим. Чунки у ердан бошқа жойда ҳам мудофаа маррасини қилишимиз мумкин эди. Аммо командир бизларни гапимизга қулоқ солмади. Битта катта қабрни кавлаб, суякларини олиб ташлаб, миномётни ўрнатдик. Қабр ичида ўтирибмиз. Отам ўргатган суврани қайта-қайта такрорлайман. Қабрларни кавлаганимизни кўрган аҳоли ғазабга келиб, қабристонга ўт қўйиб юборди. Уч кун шу ерда қолиб кетдик.

Ҳар топшириқ билан чиққанда болалар билан ҳам кўришардик, ҳам хайрлашдик. Йигирма, ўттизта хат ёзиб қолдираддик. Қисмга узоқ вақт қайтиб келолмасак ортда қолганлар, уйга жўнатиб турарди.

1986 йил, 12 сентябрь. Мен туғилган кун. Бу кун мен учун

энг фожеали кун бўлган. Алиев Жўшқин деган ўртоғим бор эди. У дивальний турарди. Шунда иккинчи дежур — қирғиз бола автоматидан магазинни олаётганда, автомат ўқи бехос отилиб кетиб Жўшқинни калласига тегди. У ўлди.

Бизнинг полкимизда иккита сержант ва битта майор қаҳрамон бўлганди. Шу сабаб яқин кунларда гвардиячи номини олиши керак эди. Гвардиячи бўлиш учун полкда ҳеч қандай бахтсиз ҳодиса бўлмаслиги зарур эди. Шунинг учун уни, "Қишлоқ томонда отилган", деган овозани чиқариш учун ўлигини қишлоққа олиб бориб, бошидан оққан қонни унинг олдига тўкиб келишди. Қонни полдан сидириб олаётганда қаршилиқ қилгандим, мени йўлатишмади.

Бир боланинг хунига полк гвардиячи номини олди...

"Тентак бўлиб..."

Ботир Орипов — 1962 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Октябрь ноҳияси, Спутник кўчаси.

Пули-хумри.

...— Бир ўртоғим бор эди. Мактабда бирга ўқиганмиз. Исмини айтмайман. Бир партада ўтирардик. Ҳамма фанлардан аълога ўқирди. Математика, она тили ва бошқа фанлардан ёзма иш бўлиб қолар. Умримда беш олмаган мен ҳам ундан кўчириб беш олардим.

Афғонистондан у тентак бўлиб қайтди. Хотини бир боласи билан ташлаб кетиб қолди.

Яқинда отаси укасига атаб бир қўй олган экан, ўртоғим қўйнинг думбасини болта билан чопиб олиб, таҳорат қилиб уйига кириб кетибди. Қўшнилари уни қилган ишини кўрган экан, зудлик билан қўйни ҳалоллаб олишибди.

Афгон уруши кўп йигитларни майиб-мажруҳ, ўртоғимга ўхшатиб тентак қилиб қўйди. Онасини... урушини ҳам, бошлаганни ҳам...

1979 йилнинг охири эди. Область кўригида икки юз нафаримизни ажратиб олди. Сержантдан:

— Қаёққа кетаяпмиз?— деб сўраганимизда:

— Ленинградга,— деб жавоб берди.

Поездда кечаси билан болалар ароқни уришди. Эрталаб уйқудан турсам, шундай чеки-чегараси кўринмайдиган қумни ичида кетаяпмиз. Ҳар замонда ўтовлар кўриниб қолади. Шунда "Ленинград деган томонларда ўрмонлар кўп бўларди" деб гапиришарди. Бу ерлар қаерлар бўлди, экан" деб ўйладим.

Икки кундан кейин чўлнинг ўртасига олиб бориб:

— Тушинглар,— дея команда беришди. Тушган жойимиз қип-қизил саҳро экан. Бир қисмга олиб боришди. Инсон зоти

кўринмайди. Битта машинка билан ҳаммамизни сочимизни олди. Ўзиям, жониворда ё учта ё тўртта тиш бор эдиёв. Бутун сочингни юлқилаб тортади. Ҳар юлқиганда қиртиллатиб овоз чиқаради. Соч олдирганнинг ҳаммаси йиғлади. Қўйни ҳам бундай азоблаб юнгини олмайди. Гоҳида у машинка сочни тутамлаб юлиб кетиб, бошдан қон чиқади. Жуда ярамас машинка эди-да. Бир ҳафта "налево", "направо"ни ўргатди. Учта-тўртта автоматдан отқизиб, ҳарбий қасам ичказди.

Кейин ҳаммани, сен БТР, сен Урал ҳайдайсан, деб бўлди. Мени чекимга БТР тушди. Бир ярим ой ўшани ўргандим.

Бир куни сиёсий бўлим командири келиб:

— Сенлар Қундуз шаҳрига кетасанлар,— деди. Афғон сўзини эшитиб, жа товуши баланд болалар ҳам пусиб кетиб, юмшаб қолишди.

Тошқўрғонда бир ярим гектар келадиган қўрғонда яшардик. Ёнимизда битта уриб туширилган вертолёт бор эди. Уни бориб кўрдик. Ичида бўш гилзалар ётар, поли қон эди.

Топшириқ билан чиқдик. Олдимиздан битта машина чангитиб ўтиб, йўлдан адашдик. Тўғри юрмасдан ўнг томонга бурилиб кетибмиз. Ўзимизникилар кўринавермади. Мен рулда эдим. Қаердандир бизни отиша бошлашди. БТРга келиб тегаётган ўқлар эшитилиб турарди. Болалар ҳам БТРни ўқ отувчи туйнукларидан отиша бошлашди. Рация антеннасини ўқ юлиб кетиб, командир овозини эшитамиз, аммо жавоб қайтара олмаймиз. Кўзим бир-икки маротаба қишлоқ ичида кетаётганимизга тушди. Одамлар қўлларида милтиқ билан югуриб юришар, бизга ҳарата томларнинг тепасидан ўқ узишарди. Йўлнинг боши берк эди. Худди ибтидоий даврда одамлар ўраб олган момонтга ўхшардик. БТРни орқага буриш учун уйларни ё унисини, ё бунисини машинанинг олди ва орқаси билан уриб машинани бурилишига жой тайёрлардим. Машинага тўхтовсиз ўқ ёғиларди. Ичкарида, магазинларга ўқ жойлаётган москвалик бола эса:

— Мама, мама,— деб йиғларди. Бир вақти БТРнинг ичи тутунга тўла бошлади. Нафас олиш қийинлашди.

Автомат ва пулемётлардан отилган ўқ тутунларидан ташқари душман машина орқасига ёндирувчи шиша ташлаган экан. Машина қизий бошлади. Ортга бурилиб бирон йигирма метрлар юришим билан икки мотор ҳам ишламай қолди. Бахтимизга қаршимиздан ўзимизни БТР кўринди, у атрофга тўхтовсиз отиб келарди. У бизга яқинлашиб келиб, барча туйнукларни очди. Бизлар рация ва у-бу нарсаларни олиб, нариги БТРга ўтиб олдик.

Худди киноларда бўлаётгандай эди тасаввуримда. Аммо ҳаммамизнинг рангимиз оқариб кетган, бир-биримизга мўлтираб қараб турардик.

Ортга қайтдик. Ҳалиги "мама, мама" деб йиғлаган болани орқаси ҳўл бўлиб кетганди. Ҳазиллашиб:

— Сийиб қўйдингми?— дедим. Ўзи ҳам нима бўлганлигини билмас, экан. Орқасини пайпаслаб кўриб, қизариб кетди. Кейин бирдан жон кириб:

— Сувдоним тешилибди,— деди. Ҳақиқатдан сувдони тешилганди. Уни олганимизда ўқ тешиб ўтгани маълум бўлди. Ичида ўқ шиқирларди. Бечорани шу сувдон омон сақлаб қолган экан. Сувдонни юзларига суриб, ўпиб:

— Уйимга олиб кетаман, халоскоримни,— деб юрди. Қизиқ мижосли бола эди.

Тошкентлик Султонов Тоҳир деган бола ҳам биз билан жангга кирганди. Ўша отишмада узоқдан келаётган бир душманни отган экан. Шундан сўнг "мен одам ўлдирдим, мен одам ўлдирдим" дея алаҳсираб уч кун касал бўлиб қолди.

"Ўлим водийси" деб аталадиган жой бор эди. У ернинг иссиғи етмиш даражага кўтариларди. БТРнинг тагида холиқсираган итдай оғзимизни каппа-каппа очиб ётардик. Ёнимизга қушлар учиб келиб, худди отилган тошдай тўп-тўп қанотини ёзиб ётарди. Унга қўл чўзишга ҳолимиз келмасди. Сув ичардик. Оғиз кўпириб кетарди. Шу сабаб, болалар у сувни, "хлорланган сув" дебмас, балки "сувланган хлор" деб аташарди. Мен эса машинанинг мотори учун солинган сувдан ичиб юрардим. У қайнаган бўларди. Бир оз ёғли бўларди, аммо "сувланган хлор"дан ўлса ўлиги ортиқ эди.

Битлардик. Қўлтиқ остларида, иштон липпаларида ёмон болалаб кетарди. Мен қисмга борганда магазиндан кўп ҳолларда чет эл плафкасидан сотиб олардим. Агар плафкани ичи гимирлаб қолса, шаппа ечардим-да, тескарисини кийиб олардим. Бу ёғида ҳам бир-икки кундан кейин бит гимирлаб қоларди. Шунда ечиб отиб юборардим.

У ерда полкни ярми қолди. Ярми сариқ касал бўлиб госпиталга кетди.

Копторкачи берадиган оқ иштонни киймай, ўртоғимга берардим. У ҳам ўнги гимирласа, терсини, терси гимирласа иштонни ечиб отар экан. Бечора копторкачи унинг ортидан "Иштонни топиб бер", деб йиғлаб юрарди. Болалар битни ўлдиришни янги йўлини ўйлаб топгандилар. Формани бир аскар тескари ағдариб, чокли томонини тортиб ушлаб турар, иккинчиси автомат шомпилини қиздириб бит ва сиркалар тизилган жойидан чизгандай ишқаларди. Улар эса иссиқдан чирсиллаб ёриларди.

Пули-хумрида йигирма етти километр масофани тоғ устидан босиб ўтгандик. Азимов Фахриддин йиқилиб тушиб, бир ўлимдан қолганди. Бахтига кичкинагина бутоққа оёғи тиралиб қоядан тушиб кетмаганди. Автомат қайишларини бир-бирига улаб, уни

қутқариб қолгандик. Аммо автоматдан бошқа ҳамма юкини ташлаб юборганди.

Ҳар биримизнинг қўлимизда иккитадан мина. Елкада юк. Жуда азоб бўлганди-да, ўшанда.

Сигарета ўрнига қуруқ чойни қоғозга ўраб чекардик. Бир куни ўшандай чойни чекиб бўлганимдан кейин майорни қўлидаги сигаретага кўзим тушиб қолди. Ҳақиқий сигаретани шундай хумори тутиб, олдига бордим.

— Ўртоқ майор, битта сигарета берсангиз?— десам, бир пачка чой узатди. "Ўзимиздан экансиз", деб ортимга қайтдим.

Бир куни оғайним:

— Ботир, жуда сиқилиб кетаяпман, битта ароқ топсак яхши бўларди,— деди. Йўлдан колонна ўтарди. Беш юз афғон пулига бир машинани тўхтатиб, ҳайдовчидан иккита арақ сотиб олдик. БТРнинг ичига кириб, тўрт киши биттасини ичиб, иккинчисини оғзини очаётгандик, гумбурлаган овоз эшитилди. БТР туйнугидан бошимни чиқариб қарасам, ошхона ёнмоқда. Кейин мина тушиб, яна портлади. Югуриб бордик. Картошка арчаётган боланинг елкасида мина портлаб, бир қўлини гўшти билан то биқинигача сидириб кетибди. Қўли ерда юпқа терисига илиниб ётарди. Уни кўтарганимизда, қўли ерда судралар, қип-қизил қон изи ортидан келарди. Ошпазнинг пешонасига осколка тегиб, суягига қадалиб қолганди. Тўхтамурад унинг пешонасидаги осколкани суғуриб олиб, ўрнига солидол тиқиб, боғлаб қўйди.

Тош қалъадан Майманага кетардик. Бизнинг колоннада афғон машиналари ҳам бор эди. Колонна қишлоқ ичига кирганда отишма бошланди. Взвод командири ўлди. БТРдан чиққанда ўқ теккан. Унинг кетидан чиққанини ҳам отиб ташлашган. Фарғоналик Ҳамид деган болани ўқ ҳарбий билетини тешиб ўтган...

Қишлоқда, танк олдида юрувчи мина портлатувчи механизми қолиб кетган эди. Уни олиб чиқиш учун иккита арман ва битта озарбайжон бола, битта машина ва кранда боришди. Кутдик, кутдик, келаверишмади. Шунда уларнинг ортидан бордик. Баданинг увишиб кетади. Ҳозир эслаяпману, ёмон бўлиб кетаяпман.

Икки арман болани бурнини ва қулоғини кесиб олишган. Турмуғини ҳам ўйгандай кесган, ўрнидан чиққан қон икки бути орасида қўлмакланиб қолганди. Озарбайжон болани томоғини тагига уч жойидан шомпол тиқишган. Бир кўзи очиқ, бир кўзи юмуқ. Тилини ўзи чайнаб ташлаган шекилли, титилиб, лабидан пастга шалвираб осилиб турарди.

Ёз эди. БТРнинг ичида ётибмиз. Кимдир тош билан тарақлатиб машинани урди. Хаёл билан ётган эканман, "онангни палон қилайлар, нима гап экан..." деб ўрнимдан турдим. Аммо эшикни очмадим. Яна тарақлатиб:

— Эшикни оч,— деб ўзимизни аскарлар қичқиришди.

Туйнукни очганимда:

— "Яшил водий"га борамиз, ҳайда,— дейишди. Олдимда бир қизил чироқ кўринди. Ортидан ҳайдадим. Рациядан:

— Ҳеч қандай ўқ отилмасин,— деган буйруқ бўлди.

Биз борган ботқоқликни иккинчи батальон ротаси қўриқлаб турарди. Коммунистларнинг берган хабарига кўра ботқоқлик ичида душман бор. У ерда уч хонали уй бўлиб, уйга кириш учун қишлоқ томондан битта йўл бўлган. У йўлни негадир бизнинг аскарларимиз пайқамаганими ё билса ҳам душманни чор атрофдан қуршовга олмақчи бўлганими билмадим. Аскарлар ботқоқлик ичига кириб кетди. Ҳайдовчилар ташқарида қолишди.

Орадан ярим соатлар ўтмай, қаттиқ отишма бошланди. Ким-кимни отаяпти, билиб бўлмасди. Сув устига худди дўл ёғаётгандай, ўқлар учиб келиб тушарди. Бизлар нима гап, нима сўзлигига тушунмай қотиб турардик.

Бу отишманинг бор тафсилотини аскарлар ортга, ўлганлар жасадини олиб қайтишганда билдик. Рамазон, деган коммунист бор эди. Мен уни жуда яхши танирдим. У бизникиларга "душман ботқоқлик ичидаги уйда кенгаш ўтказмоқчи", деб хабар берган. Натижада бизнинг командирлар унинг гапига ишониб, душманни қуршаб олиш учун тунда ҳаракат қилган экан. Улар кўкрагигача сув кечиб уй томон яқинлашиб борган, уйнинг ичида шам ёниб турган. Азимов Фахриддин шундай ҳикоя қилганди: "Бизлар уйга нариги вазоддан кейин бордик. Қаттиқ отишма кетарди. Бизникилар ботқоқликни кечиб ўтиб, отишма билан уйнинг ичига кирган. Уйда ҳеч ким йўқ. Фақат шамнинг ўзи ёниб турарди. Шу вақти уйдан анча нарида бўлган душман уларни қуршовга олган. Уларнинг сони қирқ, эллик нафар эди. Уйни қуршаб келаверишди. Хаёлимда "қуршовга оламиз, деб ўзимиз қуршовга тушиб қолдик", деган ўй келди. Ёнимдагига ўқ тегди. Қарасам чўкиб боряпти. Ушлаб олдим. Бу ёнимдаги туркман болага ҳам ўқ тегди. Уни ҳам қўлимга кўтардим. Шу вақти мен томонга бир оқ шарпа сакраб-сакраб келапти. Кўкрагимдан сув келади. Туркман бола "юбор-юбор" деб бир кериши-да, қўлимдан сирпаниб тушиб кетди. Иккинчисини ўлик, тириклигини билмайман.

Чамамда автоматимда иккита ўқ қолганди. Агар автомат отилса, душманни отиб, тириклай қўлга тушмаслик учун ўзимни ҳам отмоқчи бўлдим. Душман ота бошлади. Қўлимдаги аскар билан ўзимни сув остига ташладим. Сувдан чиққанымда душман кўринмасди. Аскар ўлган экан, чўкиб кетди. Кейин ўлганларни сув остидан олиб чиқдик".

Уйнинг орқа томонида бўлган воқеани Аҳмаджонов Соҳиб шундай ҳикоя қилганди: "Коммунистларни бошлиғи Рамазон менга қарата автоматидан тўхтовсиз ўқ отди. Шунда бир ўқ

кўкрагимга тегди. Ўзи эса қочиб қолди. Кейин бир ярим километр ботқоқликдан ҳеч қимни ёрдамисиз чиқдим”.

Докторлар “юрагимнинг миллиметрлар қуйисидан ўқ тешиб ўтганлигини” айтишди. Бир оз юқоридан текканда юрагини ёриб юборар экан. Фахриддинларнинг взводидан фақат взвод командир ва ўзи қолган.

Коммунистларнинг бошлиғи Рамазон бизникиларни алдаган экан. У душман айғоқчиси бўлиб чиқди. Душман билан келишилган ҳолда бизникиларни Рамазон ботқоқликка олиб бориб, қуршовга тушириб қириб ташлаш плани тузилган экан. Ҳақиқатда ҳам шундай бўлди. Бизникилар ботқоқликка кирганда, душман қуршаб олиб отишма бошланган. Ун икки нафар аскар ўлиб, кўплари ярадор бўлди. Душмандан қанча талофат кўрганлигини аниқ билмаймиз.

"Қизлар хоҳламаётганмиш..."

Мирзойид Исроилов — 1966 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Собир Раҳимов ноҳияси, Қора-қамиш мавзеси.

Шиндон, Ҳирот, Турғунди, Қандоҳор, Лашкардак.

...— Афғонистонда хизмат қилиб келган бола кўзини остига олган қизга совчи қўйдирган экан.

— Улар кантужин бўлиб қайтган, қизимизни ўлдириб қўяди,— дейишиб ота-оналари қизини беришмабди. Бизларга ҳам шундай жавоб бўлармикан-а?

Адам элик бир ёшга, ойим қирқ етти ёшга тўлди. Мен қайтиб келганда икковининг ҳам сочлари оппоқ эди. Уларни қаватли уйга кўчиб ўтганлигини билмасдим. Маҳалладаги уйимизга бордим. Ойимни уйига кирдим, ҳеч қим йўқ, ўзимизни уйга бош суқдим, у ерда ҳам, кеннойимларни уйида ҳам инсон зоти йўқ эди. Шунда ошхонадан чиқиб келган Зора жияним:

— Тоғам келди!— деб бақариб юборди. Ошхонадан ойим чиқиб келди. Сочлари оппоқ, бир оёғида шиппак, бир оёғи ялангоёқ эди. Мени бағрига босиб:

— Бугун шу ерга келишингни билардим,— деди.

Хизматда мен пайвандловчи бўлиб ишлаганман. Бир куни Шиндондан Турғундига қараб кетмоқда эдик. Шунда бизнинг колоннадаги КАМАЗ машинаси портлади. Учтаси ярадор бўлди, бештаси ўлди, уларни бор тафсилоти билан эслагим келмайди. Ярадорлар қонга беланиб ётарди. Улганлари ҳаммаси оддий ўликларга ўхшамасди. Бирини у ери, бирини бу ери юлиниб ётарди. Худди бўри ғажиб ташлаган, оловда куйдирилган жасаdlарга ўхшарди. Одам, одамдай бўлмаса энг яқин кишинг жасадидан ҳам чўчиб турар экансан.

Ҳеч эслагим келмаяпти. Майли ёзмасангиз ҳам. Келинг,

бошқа нарсалар ҳақида гаплашиб ўтирайлик. Сизга ҳам, менга ҳам яхши бўлади. Ҳаммаси ўтиб кетган, энди қайтарилмаса бўлгани...

"Эртасига, ҳамма томон қор эди..."

Абдуғофир Ўтапов — 1963 йил Тошкент шаҳар, Октябрь ноҳияси

Бараки чакалакзори.

...— Тоғда бир ой турдик. Тунда Эркин деган бола икковимиз ёнувчи минани ёқдик. Ҳамма томон ёп-ёруғ бўлиб кетди. Командир сарпойчан югуриб келди. У яқинда келганди. Алдадик. Ишонди.

Озарбайжон бола бошлиқ эди. У бизнинг олдимизга келиб:

— Эрталаб пастга тушасанлар,— деди. Ухлаб ётган икки ўртоғимга гашим келиб уларни ҳам уйғотдим. Биз билан бирга Шумаков деган бола ҳам тушиши керак эди. Уни уйга кетишига оз кун қолганлиги учун ўрнига жиззахлик Шомуродов Ҳамидни қўйишди. Пастга тушдик. Фақат автоматимиз бор. Гордезга колоннага қўшди.

Йўлда бизга тўртта мина, тўққиз юз патрон, темир нимча беришиб, "тоққа чиқасанлар", дейишди.

Соат 12 дан 7 гача эллик нафар бола айтилган жойга чиқдик.

— Ўзларингга пистирма қуринглар,— дейишди. Шу вақти отишма бошланди. Разведкачилар ротасидан тўрт аскар кетаётганда, олдиларига снаряд келиб тушди. Икки нафари оғир ярадор бўлди. Бири кантузияга учради. Ярадорларнинг юзига, баданига қараб бўлмасди. Ҳамма томони қип-қизил қон эди. Бақришарди, сўкинишарди. Уларни вертолётда олиб кетишди.

Эртасига чой ичаётганимизда яна отишма бошланди. Аммо талофат кўрмадик. Уч кун оч қолиб кетганда жуда азобландик. Сухари ейсан, сув йўқ, уни ютиб бўлмайди. Томоғингга ёпишиб қолади, ичинг келмайди. Кучанасан, бутун ички аъзоларинг тиришиб оғрийди. Ўшандан ичак касалига чалиндим. Ҳамон ўзимга кела олмай юрибман.

Тоғдан тушишимизга бир кун қолганда қор ёғиб берди. Бизлар плаш-палатка олиб чиқмагандик. Ҳамма томонимизни қор қоплаган, қор одамга ўхшаб қолгандик.

Туни билан ухламай чиқдик. Эрталаб соат олтиларда пастга туша бошладик. Қоронғу. Ит-азоб билан пастга тушганда, команда бўлди:

"Юқорига қайтиб чиқинглар!" деган. Ортимизга қайтдик. Олдинги жойимизга етиб бориб, энди нафас ростлай, деганда:

"Пастга тушинглар!" деган команда келди. Жонимиз чиқиб кетди. Команда берганларни энасиям, отасиям қолмай сўкардик. Командир ҳам ичида бизга жўр бўларди шекилли, бошини қуйи эгиб, миқ этмасди.

Пастга тушиб, БМПларга минганимизда жиққа ҳўл уст-бошларимиз билан ухлаб қолдик...

"Йигирма минг афғоний турар экан..."

Маъруф Валиев — 1967 йилда туғилган. Чилонзор ноҳияси, 20-даҳа.

Ҳирот шаҳри.

...Ҳиротда Навоий номидаги хиёбон бор эди. Жуда чиройли. Кейин ундан тупроқ қолди.

Бизлар тўққиз ўзбек йигити бир жойга тушгандик. Кейин ҳаммамизни роталарга тарқатиб юборди.

1986 йил. Шиндондан, Қандаҳордан, Ҳиротдан ўн иккита полк йиғилди. Тўрт кун Қандаҳорга қараб юрдик. Менинг машинам жанговор машиналарга бензин таширди.

Хоразмлик Олим, деган яқин ўртоғим бор эди. У снайперлар ротасига тушиб қолганлиги учун, олдинда юришарди.

Бир куни уларни Дилором қишлоғидан нарироқдаги чўлни миналаштириб келганда учратдим. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб, кейин ёнилғи олиб келиш учун Турғундига қайтиб келдим.

Машиналарга бензин олиб, ортимга қайтиб борганимда уни учратмадим. Болаларнинг айтишича улар жангга киришган. Дилоромдан кейин Гришка деган қишлоқ бошланади. Гришкadan кейин чўл, чўлдан сўнг Қандаҳорнинг чакалакзорлари эди. Олимлар ўша томонга кетишган экан.

Кимдир Олимни танкка қарши ишлатиладиган милага тушиб, икки оёғидан ажралганлигини айтганда ишонмадим. Ҳечам уни порлаганини, икки оёғи йўқлигини тасаввур қила олмайман.

У гавдали, юзи келишган йигит эди. Кўпчилигимизни унга ҳавасимиз келарди. Қандай ҳам ўшандай йигит икки оёғидан ажралиб қолиши мумкин. Бошимга тўқмоқ билан ургандай қарахт бўлиб қолдим.

Қаердалигини билмоқ истагида суриштирдим. "Қандаҳорга олиб кетишган" дейишди. Қандаҳордан эса Тошкентга деган жавоб олдим. Тошкентга хат ёздим. Ундан Москвага кетган, дедилар. Аммо Москвадан ҳеч бир хатимга жавоб ололмадим. Уни қаердан топишни билмай қолдим. Бахтга қарши унинг Хоразмдаги адресини олмаган эканман. Агар иложи бўлса сиз ёрдан берсангиз...

Хизматга кетишим қизиқ бўлган... "Кўп эшитгандан бир

кўрган яхши" деганларидай медицина комиссиясида "Ҳамма ерим соғ" деб туравердим. Билардимки, у томонларга соғлом болаларни олиб кетишарди.

Негадир боргим келаверганди.

Вокзалдан поездга биринчи бўлиб мен чиқдим.

1987 йил, 25 сентябрда бизни хизматдан қайтишимизга буйруқ чиққанди.

Соат ўн бирларда точкада ўтиргандик. Мени машинам бузилганди. Танк олдига бориб, ҳайдовчиси билан гаплашиб ўтирдим. Кейин уни мудофаа майдонига олиб чиқдик. Мен ҳам танкни ичида эдим. Қулоғимга автомат овози эшитилди. Туйнукдан бошимни чиқаришим билан, биздан уч юз метрлар масофага снаряд келиб тушди. Танкдан тушдим-да, БТРга миниб олдим.

Буйруқнинг шарофати билан йигирма бешта снаряд қисмимиз атрофида портлади. Алоқачиларнинг окопида нима гаплигини билиш учун борган батальон командири ва алоқачи портлаган снаряддан ярадор бўлишди. Кейин бизникилар снарядлар отилган томонга боришди. Вақти белгилаб қўйилган снарядлар экан. Шундай бўлса ҳам қишлоқ устига қаратиб ҳамма қуроллардан отишдилар.

Афғон халқининг бойлари у бу нарса ундиришга уринади. Камбағаллари аскардан бирор нарса ундириш ҳақида ҳатто ўйлаб ҳам кўришмайди. Ҳурмат қилади. Борини биз билан баҳам кўргиси келади.

Қизларига йигитларини уйланиши оғир. Бир қизнинг қалини йигирма минг афғоний турар экан. Камбағалларнинг бу пулларни топиб беришларига ҳеч ақлим етмайди.

"Тирен"

Абдубоқи Қодиров — 1963 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Фарғона ноҳияси.

Шиндон.

...— Туркменистондан 1986 йил ноябрь ойида самолёт билан Афғонистон томонга олиб ўтди. Чегарадан ўтаётганда юрагимизни ҳовучлаб бордик. Худди ҳозир уриб туширади-ю, бизлар куйиб-кул бўламиз. Шиндонга қўндик.

Қисмимиз пиёдалар, горнизонимиз "Фарахруд" деб аталарди. Йигирма кун батальонда бўлганимиздан кейин, батальонни қўриқлаш учун қопқоларга бўлишди.

Янги борган вақтлари уйдагиларни кўп ўйлардим. Кечқурунлари постда турганимизда, улар ёнимга келиб, мен билан гаплашишарди.

Кейин менга танк беришди. Бир экипажда тўрт киши эдик. Мен — командир, Қўчқор — отувчи, красноярсклик Юра — ўқ ўқловчи, красногорсклик Олег — механик эди.

Орадан олти ой ўтганда бизни дивизиямиз топшириқ билан Қандаҳор вилоятига топшириқ билан жўнатилди. Тўрт ой ичида ҳеч ақлимга сиғмас қийинчиликларни, даҳшатларни, ўлимларни кўрдим.

Қандаҳорга боряпмиз. Чакалакзор томондан душман бизни ўққа тута бошлади. Танклар МАЗ машинасига ортилган эди. Майор, танкларни машиналардан тушириш ҳақида буйруқ берди. Танклар туширилиб, душман томонга учтадан снаряд отдик. Бу бизнинг биринчи ўқ отишимиз эди.

Қандаҳор чакалакзорига кириб боришимиз билан, душман ўқ отишни кучайтирди. Командир:

— Пушкалардан отилсин,— дея буйруқ берди. Бизлар танк пушкасини чакалакзорга бураётганимизда танк Қандаҳордан келаётган ўзимизни машинани пачоқ қилиб юборди. Отишма билан Қандаҳорга кириб бордик.

У ерда дивизияни бир ой кутдик. Бир ойдан сўнг дивизия билан Қандаҳорнинг Мусақала қишлоғига юриш қилдик. У ерда йигирма кун бўлдик.

Бизлар чакалакзорга қаратиб бор техникадан отдик. Аммо ҳеч бир душман таслим бўлгани йўқ. Бир куни танкимизнинг пушкаси отмай қолди. Тушлик қилаётган эдик. Ёнимиздаги Саушкалар чакалакзор томонга отиб турарди. Шу вақт чакалакзор томондан ота бошлади. Иккита Эр—Эс снаряди Саушка атрофига тушиб портлади. Икки нафар аскар оёқсиз қолди. Бу ҳам етмагандай битта снаряд қозоқ боланинг олдига келиб тушди. Унга ёрдамга борганимизда даҳшатдан қотиб қолдим. Икки кўзи кафтида ётар, кўз ўрнидан эса қон оқарди. Ёнидаги ҳарбий врач ҳам ярадор бўлганди.

Ҳар куни санчаства турли жойдан ярадор бўлган болалар келиб турар, худди бу дунёда соғ тан қолмаганга ўхшаб туюларди. Овқат йўқ. Полкдан овқат келса, оламиз, бўлмаса сухарини бочкадаги сувга солиб шимиб юраверардик.

Мусақала қишлоғига кириб борганимизда, душманлар девор ортидан ота бошлади. Танкдан тушиш мумкин эмас. Чунки ҳар қадамда пиёдалар учун мина қўйилган. Шунда дивизия командирининг ёрдамчиси:

— Бир қадам орқага чекиниш йўқ!— деб буйруқ берди.

Мусақалада турганимизда Гератнинг танкисти тоғ йўлида кетаётган бир автобусни портлатиб юборди. Ваҳоланки, у автобусда ўзимизни янги келган аскарлар бўлган экан.

Кун бўйи танкда юрамиз. Ичи бир қарич тупроқ бўлиб кетади. Тупроғи ҳам майли, қизиган темир ичида юриш одам соғлигига катта зарар экан.

Мусоақла чакалакзорини қирувчи самолётлар, гратлар, ураганлар бомбардимон қилди, аммо ишғол қилиша олмади. Чунки улар бомбардимон вақтида ер тагидан қилинган жойларга кириб олишарди.

Шундай қилиб, дивизия қишлоқни қўлга кирита олмай, кўп аскарлардан ажралиб, бозордан қайтган сигирдай ҳориб ортага қайтди.

Умидвор дунё деганларидай яна бир қишлоққа юришни бошладик. Келган жойимизнинг ҳамма томони тоғ билан ўралган, дарахт йўқ, қуп-қуруқ дашт эди. Келишимиз билан саперлар ротасини мина тозалашга қўйди. Бир рус йигити ҳаш-паш дегунча минага тушди, оёғи кетди. Вертолёт ҳам уни кутиб тургандай, ола солиб парвоз қилди.

Оқшом эди. Қўлимга чойнакни олиб, сув ташиб юрган сув машина олдига кетаётиб, йўлдаги чуқур қудуқни кўрмай ўтибман. Эрталаб уни кўриб, юрагим чиқиб кетди. Ниҳоятда чуқур қудуқ экан. Тушиб кетганимда, бундай ҳикояларни қай бир сафдош ўртоғимдан, мен ҳақимда ҳам бир-икки калима сўз эшитиб қолардингиз...

Орадан икки, уч кун ўтди. Сапёрлар ҳамон мина қидиришарди. Кўп аскар ўша кун итлари билан мина излашга кетишди. Бир аскар италия миначига тушди. Бориб қараганимизда унинг киндигидан пасти умуман йўқ эди. Қўллари тупроқнинг остида ётар, иягини тупроққа босган, юзи аянчли ҳолатда қийшайиб кетган эди. Шундай вақтлари тириклигинг, ўликлигингни билмайсан. Одаммисан ё ҳайвонмисан, ажрата олмайсан. Кўзингни лўқ қилиб қараб тураверасан. Яшагинг келадими, келмайдими, билиб бўлмайди. Умуман, ёвузликни кўраверганингдан кейин бутун аъзоларингга, руҳингга у чаплашгандай бўлаверади. Ундан бир умр қутула олмасанг керак. Сизга гапираяпману, таним қақшаб оғриётгандай...

Ити эса ўзидан қирқ метрлар узоқликда ўлиб ётарди.

Ўзимизнинг батальондан ҳам кўп дўстларим ҳалок бўлди. Чимкент шаҳридан Ниёз қишлоққа кетаётганда ариқдан ўтаман деб минага тушди. Оёғи кетди, худога шукур тирик қайтиб келди. Ленинободлик оғайним эса мина портлашидан ҳалок бўлди.

Қандаҳор вилоятида ҳалок бўлган дўстим Тиренни ҳеч вақти унутмайман.

Тирен душман пистирмасига тушиб қолган. Танкдаги бор снарядни отиб тугатган. Сўнг туйнукдан чиқиб автомат билан ота бошлаган. Душманлар минометдан отишиб, калласини учуриб юборишган. Унинг хотирасига танк номини қўйган эдик. Кўп гапларим бор эди. Аммо юрагим сиқмоқда. Балки яна бошқа сафар гаплашармиз. Афғон ерида кўп дўстларимиз ҳоки қолди. Уларни унутиб бўлмайди. Уларни унутиш ўзлигингни унутиш, демакдир...

"Гўё айбдордай сезаман..."

Аҳмад Ҷамолиев — 1962 йилда туғилган. Хоразм вилояти, Гурлан ноҳияси, Киров колхозчи.

...Энг оғир кунларим Покистон чегарасида ўтди. Биринчи ротадаги аскарлар билан Покистондан кириб келган босмачиларни ҳайдаб чиқариш учун бўлган ҳаракатларда бизлар ниҳоятда танг аҳволда қолган эдик. Орадан йигирма кун ўтди. Сув, озиқ-овқат йўқ. Икки томоннинг ҳужуми оқибатида, кўп ўртоқларим ҳалок бўлди. Уларнинг ўлим олдидан, ўлгандан сўнг кўрганларим хотирамда муҳрланиб қолган. Дўстинг, оғайнинг, қариндошинг касал бўлиб вафот қилса, ўша касаллик юрагингга таскин беради. "Начора, давосиз эканда", деб ўйлайсан. Аммо соппа-соғ йигитнинг ҳалокатини кўрганингга, бу жудоликка чидаб тура олмайсан, юрагинг зутиб тушгандай бўлаверади. Ишонмайсан, қандай ҳам ишониб бўлади. Сен билан бирга, ҳамнафас, оғирингга ҳамдард, қўлтигингдан олувчи инсон, ҳалок бўлди. Унга қўшилишиб сен ҳам ҳалок бўласан. Бугунги кунларда тириклигимга ишонмайман. Бу бир тушга ўхшайди, тушга...

Ўшандай кунларнинг бирида дўстимга ўқ тегди. Бошини кўксимга қўйиб йиғлади. Қичқирди, бақирди. Ўлгиси келмасди. Мени маҳкам қучоқлаб олганди. Мен ҳам. Кейин у:

— Мени кечир, уйдагиларга ҳеч нарса демагин,— деди. Кейин бошини кўтармади...

Нима қилишни билмасдим. Йиғлардим.

Уни олиб кетишдилар. Орадан беш кун ўтди. Тунлари уйқум келмайди.

Тинимсиз ярадорларни ташиймиз. Ҳеч нарсани ўйлашга вақт йўқ. Уйдагилар мендан анча узоққа кетиб қолишгандай эди.

Хизматимнинг бир йилу беш ойи ўтганди. "Топшириқ билан чиқамиз", деган гаплар тарқалди. Гап-сўз чиққандан уч кун ўтиб, ўша машғум ўлимхона — Покистон чегарасига олиб кетди. У ерда олмас кони бор экан. Паншер, деб аталарди. Ҳеч кимни боришга юраги дов бермасди.

Паншерга иккинчи борганимизда ярадор бўлдим. — Йигирма саккиз кун босмачилар билан жанг қилиб, ортга қайтиб келаётган эдик. Йўллар миналаштирилганлиги ҳақида бизни огоҳлантиришмаган. Бизлар ўн беш нафар бола БТР машинасида кетаётган эдик. Бехос машина портлади.

Кўзимни очганимда, машина тескари ағдарилиб, тутаб ётарди. Қулоқларим ҳеч қандай овозни эшитмасди. Орадан лаҳзалар ўтиб, қизиб кета бошладим. Худди ҳамма жойим ёниб кетаётгандай эди. Кейин ҳушимдан кетдим.

Кўзимни очганимда, Тошкентда эканлигимни айтишдилар. Ёнимда бир бола жуда ёмон аҳволда ётган экан. Кўп ўтмай

бақира бошлади. Докторлар келишиб, юзига оқ чойшаб ёпиб қўйишди. Тинчиб қолди. Орадан анча соат ўтгандан сўнг, қаердандир гўнғиллаб бир кўк чивин келиб, унинг чойшаби устига қўнди. Ўлганлигини ҳис қилдим. Яна баданим ёниб кетгандай бўлди. Бошимни бир амаллаб кўтариб, у томонга қарадим. Чойшаб сурилиб, бир кўзи очилиб қолганди. Ўлганди. Ҳамон унинг бақрайиб, мен томон қараб турган кўзларини асабим бузилса кўравераман. У менга қарайверади.

Узоқ вақт иссиғим тушмай ётдим. Кейин, белим эзилганлигини билдим. Орадан беш ой ўтгач, юра бошладим.

Уйга бордим. Ҳамма қариндош-уруғ йиғилди. Мен билан бирга хизмат қилган ўртоғимнинг онаси бағрига босиб, куюниб, бақириб йиғлади. Мен эса ҳеч нарсага тушунмасдим.

Ҳаммасига кейин тушундим. Ўртоғим билан бир синфда ўн йил ўқиганмиз. Бир партада ўтирардик. Хизматга ҳам бирга чақирилиб, бир қисмда хизмат қилардик. Ўша минага тушган кун ҳам машинада ёнма-ён ўтиргандик. Ҳаммасини кейин эсладим. Чунки, портлаганда миям чайқалиб, кўп нарсалар хотирамдан кўтарилган эди. Машина ағдарилиб кетганда ўн уч нафар дўстларим ҳалок бўлган экан. Уларнинг ичида синфдошим Мақсуд ҳам бор бўлган. Мен ва жамбуллик Таронков кейин гапириб омон қолган эканмиз. Бўлган воқеани Таронков кейин гапириб берганди. Мақсуднинг ҳалок бўлганлигига ҳеч ишонгим келмасди.

Уйга кириб борганимда, онамни таний олмай қолганман. Сочлари оппоқ эди. Онам Мақсуд билан бир жойда хизмат қилишимни биларди. Қачон Мақсуд тобутини олиб келганда, онам мени тирик қолганлигимга ишонмаган экан.

Қишлоққа борганимда, ўртоғимнинг онасини кўчада ёки уйда учратиб қоламан. Онанинг маъюс, ёш милтираб турган кўзларига қараб, ўзимни айбдордай ҳис қиламан...

"Ҳужжат..."

Радик Шангареев — 1966 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Чилонзор ноҳияси, 20-даҳа, 18-уй, 126-хонадон.

— ... У кунларни бор тафсилоти билан эслай олмайман. Ишонасизми, эслай олмайман. Миям чайқалган. Хотирамда қолганлари ёдимга тушса ҳам юрагим ёмон бўлиб кетади. Дори ичишга ўрганиб қолдим.

Ёдимда қолганларини айтаман-да.

Бизни танк йўлдан ўтиши керак бўлган Совет колоннасини душмандан ҳимоя қилиши керак эди. Айтилган йўлга чиқдик. Юрдик. Танк минага тушди. Занжирлар узилди. Сергей деган ўртоғим отишма бошланганда мени ҳимоя қилиб турди.

Кўлларим қалтирарди. Занжирни кўтараман, ерга тушиб кетади. Уни қандай улаш кўришиб турарди. Бошим ишламасди.

Сергей танк устидан қулаб тушди. Занжирни ерга ташладимда, унга ёрдамга шошилдим. Энди энгашиб бошини кўтармоқчи бўлганимда, кимдир бўйнимга қаттиқ нима биландир урди. Биздан бир ярим метрлар узоқликдаги анҳорга йиқилиб тушдим. Кейинги воқеаларни эслай олмайман.

Ўлим сиздан юз ўгирса, ҳар қандай ҳолатда ҳам омон қолар экансиз. Агар ҳушимга келиб, кўзимни очмаганимда мени ўлдиришлари тайин эди. Ҳеч кимдан нажот кутиб бўлмасди. Балки бу бир тасодифдир. Балки худонинг борлигидир.

Кўзимни очдим. Ўн метрлар нарида, юзи қоп-қора бир одам менга яқинлашиб келарди. "Ҳозир ўлдиради", деб ўйладим. Ёдимга автоматим тушди. У шундай оёғим учида ётарди. Ўлим даҳшати мени ҳаракатга келтирди. Зудлик билан автоматни олиб, тепкини босдим. Бу воқса лаҳзалар ичида бўлди. Душманнинг эса мени ўрнимдан туриб кетишим хаёлига ҳам келмаганди. Олдинма-кетин келаётганларнинг иккови ҳам ёнимга юмалаб тушди. Бир лаҳза ҳушсизландим. Кейин ўрнимдан туриб, Сергейнинг олдига бордим. Унинг юзи қон эди. Иккинчи бола ҳам қорни билан ётарди. Уни елка томонига ағдарганимизда, кўкрагидан қон оқарди. Душманнинг ўн беш нафарлари қаршимиздаги текисликда чўзилиб ётарди. Танкистларнинг бир-иккитаси келиб, менга ёрдамлашишди. Сергей ва шеригимни машина ичига олдик. Шунда рота командири:

— Нима бўлди?— деб рация орқали сўради. Бизлар эса икки аскарни ўлганлигини, қолганлари енгил ярадор бўлганлиги хабарини бердик. Рота командири:

— Ўзларинг кела оласанларми?— деб сўради.

— Бора оламыз,— деб танкни юргиздик. Уч километрлар масофани босиб ўтганимиздан сўнг вертолётларга олишди. Вертолётда ўлганларнинг юзини чойшаб билан ёпиб қўйганди. Қолган учовимиз ўлган икки ўртоғимизнинг ёнида, юзларини силаб йиғлашардик.

Бугунда мен ўша кун воқеаларини бор тафсилоти билан эслай олмайман. Чунки бўйним аралаш бошимга уганда миям чайқалган эди. Шу сабаб, айрим-айрим лаҳзалар хотирамда қолган. Йиғлаганлигимиз, улар ўлган бўлса ҳам ярасини боғлаганлигимиз, душманни отганлигим ёдимда. Бошқаларини эслай олмайман.

Қандай қилиб одамга қарата ўқ отганлигимга ҳанузгача ҳайронман. Соғ бўлганлигимда, душман бўлса ҳам асло уларни ота олмасдим. Кўзимни очганимда бошим қаттиқ оғрир, атрофни туман қоплаган эди. Ўйламасдан ўқ отган бўлсам, ажаб эмас...

Бир минг тўққиз юз саксон тўққизинчи йилнинг қиши эди. Бир ой госпиталда ётиб чиққанымдан сўнг яна колоннани ҳимоя

қилишга чиқдик. Бир танкда беш киши эдик. Танкимизга снаряд келиб тушди. Кимнингдир оёғи йўқлигини эслайман. Қолганларига нима бўлганлигини билмайман. Госпиталга олиб келишганда Марат деган қирғиз болани оёғини юлиб кетганлигини билдим. У бутунлай ўзгариб қолганди. Ҳеч ким билан гаплашмасди. Ёстиққа юзини босиб йиғларди. Ҳаммамизга бегонадай бўлиб қолганди. Ярадор бўлгунча: "Мен боксчи бўламан" деб юрарди.

Аҳён-аҳёнда ҳамшаҳарлари келиб кўнглини кўтарганда:

— Энди менга уйдагилар қараб юриши керакми. Мен уйга кетмайман, қандай бўлмасин ўзимни ўлдираман,— дерди. Ўртоқлари юпатмоқчи бўлишса, жавоб бермасди, юзини ёстиққа босиб йиғларди. У кунларни эсласам, юрагим оғрийди. Мен битта дори олиб келай, безовта бўлаяпман...

...Кейин бизларни Қозоғистонга олиб келишди. Шу ерга келгунча менинг ҳужжатларимни йўқотишган экан.

Мен Афғонистонда хизмат қилганманку. Қозоғистонда хизмат жойимдан справка бериб уйга жўнатишган. Қозоғистонда рота командиримиз "Ҳужжатингни топамиз",— дея мени алдаб отпуссага чиқиб кетди. Мен эса қурилиш батальони ҳужжати билан уйга қайтдим. Бундан келиб чиққани, Афғонистондаги хизматларим, юрагимни мажруҳ қилган кунларим бир сароб, саробга эса ишониб бўлмайди.

Афғонистонда тўрт ой хизмат қилганман. Ўша ойлари менга топиб беришда ёрдамлашсангиз!..

"Гапиришга тилим бормайди..."

Ғофиржон Йўлдошев — 1965 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Ленинград ноҳияси, Зиғир қишлоғи.

Ҳайратон.

— ...Ҳарбий хизматни Афғонистонда ўташимни олти ой илгари билгандим. Сабаби жуда оддий: ўша пайтлари "е" категориясидаги автомобиль ҳайдовчилари курсига кириб ўқиш учун анча югур-югур ва чиқимлар бўларди. Аммо бизларни ҳарбий комиссариат томонидан ўқишга "таклиф қилишди". Бу курсни мен 1983 йил апрель-июль ойларида Қўқон шаҳар ДОСААФда тугалладим.

Шу йилнинг бешинчи октябрида ҳарбий хизматга олиндим. "Карантин" вақтини СССРнинг энг жанубида — Кушка шаҳрида ўтадим.

Ана шу ерда, ростини айтсам Совет Армиясига бўлган тасавури ўзгарди. Ўзим тасаввур қилган армияга эмас, бутунлай бошқа бир армияга келиб қолгандай эдим. Офицер-

ларнинг қўполлиги, уларнинг биз рус тилини яхши бил-маслигимиздан кулиши, менга жуда қаттиқ таъсир қилган эди. У ердаги ҳаёт радио, телевидение ва бошқа матбуот органларининг таърифига кўп томонлари билан зид келар эди.

Афғонистон тупроғига 1983 йилнинг 28 декабрида ўтдик. Термиз шаҳри билан чегарадош, Ҳайротон вилоятида жойлашган оғир машиналар батальонида биз билан борганларни ўн нафари қолди. Уч ой мобайнида дўст бўлиб кетган ўртоқларимизнинг кўпчилигини вертолётларда ҳар хил вилоятларга, турли қисмларга олиб кетишди.

Олдинлари у ернинг шароитига ўрганиш оғир кечди. Кечалари, кундузлари ҳам пулемёт, автомат, ҳатто снарядларнинг портлашлари эшитилиб турарди. Ғайри табиий овозлардан чўчиб тушардик. Баданимизни совуқ тер қопларди. Кейин-кейин биздан илгари келган аскарлар сингари кўникиб, отишмалар табиий нарсага айлана борди.

Мен машина ҳайдовчилар батальонида бўлганлигим учун ҳам даҳшатли жангларнинг гувоҳи бўлганим йўқ. Колоннада юрган вақтимизда бир-икки маротаба бизга қарата ўқ отганлигини ва биз мудофаада турганлигимизни ҳисобга олмаганда одамга қарата ўқ узган эмасман.

Аммо уруш, барибир урушлигини қилар экан. 1984 йилнинг апрель ойида бир дўстимиздан ажралиб қолганимизда унинг қанчалик ёвузлигини чуқур ҳис қилдим. Маъруфжон эндигина ўн тўққиз баҳорни кўрган, навқирон ёшда эди. Унинг жасади олдида ҳаёт инсонга фақат бир маротаба, шунда ҳам жуда қисқа вақт берилишини юрагимда туйдим. Унинг оқ сурпга ўралган жасадига қараб, "Наҳот шу рост бўлса?... Наҳотки Маъруфжоннинг овозини эшитмасам?", деб ўйлардим. Юзларимни кўзёшларим юварди.

Кейинчалик мен шундай одамга айлана бориб, "инсон дунёга уруш учун, бир-бирини шафқатсизларча ўлдириш учун келади" деган қатъий хулосага келдим. Чунки хаёлимда, ўз ватанимда ҳам тинч ҳаёт йўқдай эди. Ҳаётимнинг тинч, қувноқ ўтган болалик йиллари бир туш эди-ю, шу туш хотирамда мустаҳкам ўрнашиб қолганди. Аммо нимагадир ишонар эдим. Юрагимнинг қай бир сарҳадида бир ўй, бир шуъла таратаётган нур бор эди. Уни ёниб-ўчаётганлигини ичимдаги қандайдир кўз синчиклаб кузатарди. Учиб қолган вақтлари юрагим бўм-бўш, қалбим зимистон ёвуз кимсага айланардим. Ҳамма нарса бор гўзаллигини йўқотарди. Шунда куйиб кетган, ҳар жой, ҳар жойдан тутаб турган қўланса дуд димоғимга урилиб, бутун танимни сассиқ ҳид қоплаб оларди. Бундай вақтлари кўзимга қон тўларди, ҳар ёндан ёвуз ҳайқириқлар, гоҳида юрагингни муз қотирадиган сукунат ҳукм сурарди.

Тасаввуримда ўша нур, қуёш ҳароратини билдирувчи симоб устунига ўхшарди. У фақат менинг қалб ҳароратимни ўлчаб тургандай бўларди. Лаҳзалар олдин юрагингга кирган бир қафт қувонч, лаҳзалар ўтмай юрагингдан алам, армон, кўз ёшлар бўлиб ситилиб чиқиб кетарди. Қай бир дўстинг ўлган, қай бири жароҳатланган бўларди. Шунда юрагим қаърида милтираб турган нур ўчарди...

Ўша даврлари ҳаётга бўлган муносабатим, бутун фикрларим шунчалик алғов-далғов бўлиб кетган эдики, ҳозир ҳам ҳамон менга нима бўлганлигига тушуна олмайман. Билмадим, яна қанча яшайман, аммо ўша вақтлар ҳамма умримни яшаб бўлганга ўхшайман. Кўп йиллар бўлганмиз у ерда. Худди юзлаб йилларга ўхшайди...

1985 йилнинг август ойи. Кобул-Ҳирот маршрути билан келар эдик. Жабал деб аталувчи вилоятга етганимизда, қоронғу тушиб қолди. Шу ердаги махсус колонналар тўхташ жойида тунадик. Ҳамюрт дўстим билан бир кабинада ётардик. Тонг. Кимдир машина эшигини гупиллатиб урарди. Нима гаплигига ҳайрон бўлиб эшикни очсак, тунги қоровулнинг сўнгги навбатчиси экан. У орқадаги бир машинага кимдир граната ташлаганлигини, икки аскар ҳалок бўлганлигини ва учинчиси зўрға омон қолганлигини, шошиб-пишиб тушунтирди.

Яна кўзимга қон тўлди. Атроф зимистонга айланди. Ухлаганда кўрган ойдин тушларим, миямни зирқиратиб мени ташлаб кетди. Ўрнида улкан, даҳшатли қоронғулик қолди.

Югуриб бордик... Кузда хизмати тугаши керак бўлган аскарлар... "Тез ёрдам" етиб келди. Граната шунчалик яқиндан портлаган эдики, уларнинг қай аҳволда ётганлигини таърифлаш қўйин. Ҳатто эслаш ҳам...

У ҳолатни биринчи бор сизга айтаяпман. Бир лаҳза нафасимни ростлай. Қийналиб кетаяпман...

...Тупроққа қоришиб иккита калла ётарди. Ҳа, улар ёнма-ён эди. Балки, тириклигида улар бир-бирига суяниб, ухлашаётган бўлгандир. Юзлари эса осмонга қараб қолганди. Сочлари куйиб кетиб, бошларида қон қотганди. Тирсагидан, елкасидан узилган қўллар қора косовдай сочилиб ётарди. Катта-катта гўшт бўлаклари тупроққа қоришиб, қизил лой бўлиб қолганди. Чипор илондай ичаклар тупроққа беланиб ётарди. Граната парчалари худди машиналарни қисмига ажратгандай, уларнинг аъзоларини бўлиб ташлаганди. Тез ёғиб, тинган ёмғир немисол, ҳар томонга қон сачраб, ялтираб турарди. Биз уларни докторни илтимосига биноан, целлофан қопчаларга жойладик. Гўшtlарни териб солаётганда, кўзларимизни юмиб, қўлимиз билан пайпаслаб ушлардик. Қўл билан ушлаётганда қарашга юрагимиз дов бермасди. Бу даҳшатдан ҳам ёвузроқ эди. Инсон аъзоларини

териш. Бир кун илгари сен билан ҳамнафас бўлган ўртоқларинг авзоларини...

Туғилиш шундай бўлса, туғилмаган минг бор яхши эди. Ҳаёт шундай бўлса, ўлган афзал эди. Улар бу сўқир дунёга келиб нимани кўришди? Уларнинг гуноҳи нимада? Мана биз қолганлар йиғлашни, куюнишни унутиб улар гўштини, бошини, қўлини, оёғини целлофан қопчаларга жойламоқдамиз.

Ортда қолган оналар, оталар, опалар, акалар, сингиллар темир тобутни қучоқлаб йиғлашади. "Ўғлим шу тобут ичида", дея ишонишади. Тобут ичида бир қоп гўшт борлигидан бехабар. Имоним комил, улар фарзандлари жасадини бундай ҳолда кўришганда яшашмасди. Жонлари ўз-ўзидан чиқиб кетарди.

Инсонни шундай мураккаб жонзодлигига ҳайратга тушасан. Жонзотлар ичида энг адолатлиси ҳам, энг вақшийси ҳам, энг меҳрибони ҳам, энг шафқатсизси ҳам инсон экан. У яна шундай кўникувчан эканки, бугунларда ўша парчаланиб кетган қанча-қанчалаб жасадларга кўзни лўқ қилиб тикилиб турганлигимни эсласам "ўлиб қоламан" деб ўйлайман. Ҳа, ҳа ҳозир кўрсам ўлиб қолсам керак.

Хизмат вақти дўстларим "севганмисан" деб савол беришарди. Мен эса "йўқ" деб жавоб берардим. Севган эдим. Севганлигим учун кўп бор афсусланганман. Чунки севгилим қошида ҳар йигит тўрт мучали соғ, алп қомат бўлиб туришни истайди. Титилиб кетган дўстларинг аъзоларини кўриб, бир ўқ билан ўлиш қанчалик улуг бахт эканлигини юрак-юрақдан ҳис қиласан. Шундай ўлишни кўп бор орзу қилганман. Аммо ўлмай қайтдим. Минг бор ўлиб, ўлмай қайтдим. Мен билан бирга қайтмаган дўстларим руҳи ҳаққи, бутун дунёга қарата "уруш қилманг, уруш ёмон нарса", дея айтгим келади. Қайтмаганларга биз тириклар ёдгорлик ўрнатсак. Бу биз учун ҳам қарз, ҳам фарз!

"Ёнаётган одамлар..."

Бахтиёр Турғунов — 1966 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Ўзбекистон ноҳияси, Ҳайдаробод қишлоғи.

Шиндон вилояти.

— ...Шиндондан Қандаҳорга бензин таширдик. Бир йўлга чиқсак беш кун юардик. Сув, озиқ-овқат машина ичида бўларди. Йўлда фақат бир машина изидан юриш керак эди.

1985 йилнинг март ойи, ўшандай маршрутга кетаётган эдик. Йўлимизда Қора тоғ бўлиб, ҳамма вақт ўша ерда душманларга тўғри келардик. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Отишма бошланди. Тоғ билан йўл ораси икки километр эди. Тўрт соат давом этган отишма вақтида саккизта машина ёниб кетди. Ҳар бирида ўн олти тоннадан бензин бор эди.

Бензин ташувчи бўлинмаларда шундай қонун бор эди. Агар олдиндаги машина ёнса, унинг ичидаги ҳайдовчи ўзи машинадан чиқиб машиналарга осилиб минмаса ҳеч ким ёрдам бера олмасди. Чунки ёрдам бераман деб тўхтаса ўзи билан ҳам шундай ҳол рўй бериши мумкин эди. Шу сабаб ҳали шикастланмаган машина ҳайдовчилари орқа-олдига қарамай газни босишарди. Нима бўлса ҳам машинадаги бензинни омон-эсон етказиш керак эди.

Ҳамон машиналарнинг ёниши кўз олдимдан кетмайди. Иссиқ ҳарорат элик метрдан ҳам одамни куйдириб юборай дейди. Олов ҳар томонга чарсиллаб сачрайди. Машина ичидаги ҳайдовчилар аллақачон куйиб кетишган. Улар қандай ёнди экан? Ҳануз эсласам юрагим орқасига тортиб кетади. Кейин бутун чор-атрофга бензин оқиб, ёна бошлади. Хаёлимда "дўзах деганлари шу бўлса керак", деган ўй кечди.

Улар гранатаминомётдан отишгани сабаб ҳеч томонга юра олмай қолдик. Олов эса тобора биз томонга яқинлашиб келарди. Аҳён-аҳёнда олов ичидан гумбурлаган овоз эшитилиб, осмонга машина бўлаклари чархпалак бўлиб учади. Ўқ эса визиллаб ён атрофни чангитиб кетмоқда. Мен ҳам машина гилдираги орқасига ўтиб, тоғ томонга автоматдан ўт очмоқдаман. Тоғнинг қаеридан ўқ отилаётганлигини ҳеч ким билмайди. Пала-партиш отмоқдаман. Майкачангман. Ҳаво иссиқ, унинг устига ёнаётган машиналар иссиқлиги тобора баданни куйдира бошлади. Бир вақт қарасам, олов шундай мендан йигирма беш метрлар нарида ўрмалаб келмоқда. Юрагим чиқиб кетди. Агар у яна ўн метрлар яқинлашса машинадаги бензин қизиб, ўз-ўзидан портлаб кетиши мумкин эди. Оловга тикилиб қолдим. Олдинлари "олов ва сув одамни сеҳрлаб қўяди" деб кўп эшитгандим. Ишонмасдим. Мана, у ўз-ўзидан, худди яланғоч қиз сувратига ўхшаб кетди. Рақс туша бошлади. Ўрнимдан турдим, бир-икки қадам ташладим, бехос юзимга яқин жойдан ўқ визиллаб ўтди. Сапчиб тушдим. Қаршимда мени ёндириб юборгудай аланга. Ҳушимга келдим. Яна лаҳзалар ичида ўқ тегишини сездим. Ўзимни гилдирак ортига ташладим. Шу вақт мен турган бўшлиқдан иккита ўқ визиллаб ўтди. Қисм билан алоқа узилган. Рациямизни ҳам узиб ташлашган эди. Ҳамюртим Марат ўша машиналарнинг бирида ёниб кетган экан.

Тирик қолиш дейсизми? У ҳақда гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Ўлимни ҳаммамиз бўйнимизга олиб қўйгандик.

Отишма бир оз сусайганда машиналарга ўтириш ҳақида команда бўлди. Буйруқ бор эди. Газни босиш керак. Фақат газни — қандай йўл бўлишидан қатъи назар. Қўлим рулда. Шундай қалтироқ босгандики, тириклигимга ишонмасдим. Олдиндаги машиналар ортидан ёнғинни четлаб ўта бошладик. Уларнинг иссиғи анча сусайган, ўқтин-ўқтин куйган машиналар қолдиқлари кўзга ташланади. Қарагим келмайди. Ҳамма

ёнганларни танирдим. Худди "ҳа, номардлар, энг оғир пайтда ёрдам бермадинглар, қўлларинг етгудек масофада турардик-ку", деяётгандай бўлар. Ҳар бирининг овози қулоғим остида шу сўзни бирин-кетин такрорлар эди.

Қандаҳорга етмасдан чакалакзор бор эди. У ердан асло ўтиб бўлмасди. Шу сабаб ўтгиз километр чўлдан айланиб юардик. Ўша йўлга ҳам мина қўйишарди. Айрим миналар ўнта машинани ўтказиб, ўн биринчисида портларди. У ердан эсон-омон ўтиб, шаҳар ичига киришдаги чакалакзорга етдик. Афғонларнинг пассажир ташувчи автобуслари ҳам бизнинг колоннанинг ичида эди. Шаҳарга киришдаги икки тоғ оралиғи боғдорчилик. Шу ерга келганда ҳар бир машинанинг юриш оралиғи етмиш метрдан бўлади. Чунки снаряд теккан машина иккинчи машинага зарар етказмаслиги керак. Бу йўлда бизни кузатиб боровчи қисмлар ҳам ҳеч нарса қила олмай қолардилар.

Яна отишма бошланди. Туғилганинга минг бор пушаймон ейсан. Газни босдим. Шундай шаҳарга киришга беш километрлар қолганда, машина оғирлаша бошлади. Тўхташнинг иложи йўқ. Тушиб қарашга юрагинг бетламайди. Бир илож қилиб шаҳарга етиб бордим. Машина умуман тортмай қолганди. Кабинадан тушдим-да, филдиракларга қарадим. Тўртталови ҳам тешилганди. Шу вақт орқамдан келаётган машина ҳайдовчиси ёнимдан ўта туриб:

— Автоматсиз машинадан тушма,— деб қичқирди. Шошиб орқамга қайтиб, кабинадан автоматни олдим. Одамлар мени ўраб олганди. Шунда кўзойнак таққан, соқол-мўйловли ўзбек киши келиб:

— Ука, бензинингдан сот,— деди.

— Сотмайман.

— Ўзбек, ўзбекни ҳурмат қилиши керак,— деди у. Одамлар эса мени тобора сиқиб келарди. Автоматдан осмонга қарата ўқ отдим. Ҳаммаси орқасига чекинди. Шу вақт рота командирининг машинаси келиб қолди. Кабинадан командир:

— Агар машинанг ёниб кетса ҳам ҳайда. Бу ерда ўлдириб кетишадди,— деб қичқирди. Шошиб кабина ручкасидан ушлаб ўнг оёғимни машина зинасига қўйиб энди кўтарилаётганимда, чап оёғимга нимадир бўлди. Чап оёғимга қарадим. Юрагим увишиб кетди. Кичкина паншахадай, икки тигли пичоқ этикларимни тешиб оёғимга кириб кетганди. Ўша воқеани эсласам юрагим сиқилиб кетади. Эслагим келмайди...

Биринчи санчилганда худди ари чаққандай бўлганди. Унга қараб:

— "Худога шукур, ҳалиям калламга санчилмабди", деб ўйладим. Машинага чиқдим. Паншахага қарашга қўрқаман. Чап оёғим билан машинани тезликка солдим. Машина силкинганда у ҳам силкиниб, суягимга тега бошлади. Оғриди. Қаттиқ оғриди.

Жоним чиқиб кетса керак, деб ўйладим. Уни олиб ташлашга қўрқардим. Чунки қон кетиши мумкин эди. Шу ҳолатда эллик километрлар йўл юрдим. Ҳамма томоним қалтираб кетмоқда. Этигимнинг ичи иссиқ бўлиб бормоқда. Бир оёғим билан учта передачани бажардим. Манзилга етиб боргунча этигимнинг ичи қонга тўлди. Унинг қўнжидан оқа бошлади. Оёғим шишиб кетганди. Ҳолсизланганимдан пешонамни бир неча бор рулга уриб олдим. Кўз олдим қоронғилашиб борарди. Аммо пичоқни олиб ташлашга қўрқардим. Олсам, худди ўлиб қоладигандай бўлавердим. Мастга, тўйиб ичган мастга ўхшардим. Машина ҳам йўлдан гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга чиқиб кетарди. Кўзланган ерга чамаси тўрт соатлар юрдим шекилли. Етиб борганимда кабина ичидан туша олмай қолдим. Болалар туширди. Оғриқ шундай қаттиқ эдики, фақат "оёғим" деб қичқирардим. Болалар санчаства кўтариб кетишди. Пичоқни суғуриб олишди. Этигимни кесишди. Тоғорага лахта-лахта қон тўкилди. Қўнглим айниб кетди, қайд қилгим келди. Ҳамон ўша лахта-лахта қоннинг тоғорага тушганда дириллаб туриши кўз олдимдан кетмайди. Сақкиз кундан сўнг тузалиб чиқдим.

Ўшандан кейин "Энди тирик қолмайман, барибир ўламан", деган хаёл миямга ўрнашиб олди. Қўрқиш, қўрқмаслик ҳисси бир-бирига қоришиб, ғалати кайфият пайдо бўлди. Ёвузлашгандай эдим.

Тузалиб қайтиб келганимдан сўнг, уч кун қисмда бўлиб, яна машина билан орқага қайтдим.

Бир куни рота командири Климов олдимга келиб:

— Постда ўлган болани олиб келасан,— деди. У ерда бизнинг болалар туришарди. Пост билан қисм оралиғи уч юз эллик километр эди. Вертолётда кетдик. Уч нафар аскар эдик.

Унга ҳеч ким яқинлашмаган, ҳатто устига у-бу нарса ҳам ёпиб қўйишмаган. Ўзбек бола эди. Танирдим. Бу ҳолатда эса фақат онаси танимаса ҳеч ким таний олмасди. Тупроққа беланиб ётарди. Калласидан фақат ияги қолганди. Қолган қисми титилиб кетганди. Бўйнига мияси сачраган бўлса керак, бурда-бурда нималардир ёпишиб қолганди. Қорни ёрилиб, ичаклари осилиб ётарди. Бошидан кўтардим. Тупроқ билан бирга кўчди. Шунда командир:

— Сочилиб кетган ичакларини териб юрманглар, узилиб тушмаганларини қорнига солинглар,— деди. Одамнинг ичагини ушлаш мумкинлиги етти ухлаб тушимга кирмаганди. Ушладик. Қон аралаш суюқлик тўлган қорнига солдик. Бармоқларимиз бир-бирига ёпишиб қолди. Тупроққа артдик. Ортга қайтдик. Ўша қуни туни билан ухлай олмадим. Эрталаб юзимнинг ҳамма жойига яра тошиб кетганди...

Йўлга чиқиш олдидан ўзбек болалар ювиниб, ул-булимизни дастурхон устига қўйиб баҳам кўрардик. Ҳар йўлга чиқиш

барчамизга охирги ўтиришдек туюлаверарди. "Тирик қоламизми, йўқми", хаёлда шу савол чарх урарди.

Кейинги вақтларда, кўп жўралардан ажралган сари уйга қайтиш ҳақида ўйламай қўйдим. "Уйга қайтиш" дегани, ўлган одамнинг қайта тирилишидай афсона эди.

Фақат уйдан хат олганда, сатрларда нигоҳим оққанда афсонадаги воқеалар бир лаҳза хаёлдан кўтарилар, бу хаёлдан кўтарилиш тириклигимизга ишора эди.

Севган қизимга мактуб ёзардим: "Агар оёғим ё қўлим йўқ бўлиб олдингга борсам, қандай қарши оласан", деб. У эса: "Барибир сизни дейман", дея жавоб қайтарарди.

1985 йилнинг кузи эди. Шиндондан Қандаҳорга тупроқ йўлдан кетаётган эдик. Рулда ўтириб, сигарет чекиб кетаётгандим. Бир вақт машина ҳавога кўтарилди. Мен "машина ҳам учар экан-да", деб ўйладим. Кейин у ерга гурсиллаб тушди. Баданимга нималардир жизиллаб ёпишди.

Ундай вақтлар соғ бўлиб, нариги машинага илиниб олмасанг олдингдан тўхтатмасдан ўтиб кетишади. Кўп машиналар олдимдан гизиллаб ўтди. Шунда ўртоғим Зафар машинасини йўлга кўндаланг қилиб қўйиб, мени машинадан туширди. Мени рул қисиб қолган эди. Ерга тушганда машинанинг мотори титилиб ётарди. Агар мотор бўлмаганда мина ўзимни парча-парча қилиб ташлар экан. Нариги машинага ўтқазиб, ётқизишди. Ўзим билан нималар бўлганлигини билмасдим. Машина юрганда ҳушимдан кетдим. Санчага олиб бориб укол қилишганда ҳушимга келдим. Оёғим уч жойидан синган экан. Ўнг оёғимга осколалар кирган.

Атрофга қараганимда, оқ халатли доктор ити билан овқат еб ўтирарди. Рота командири унга юзланиб:

— Вертолёт чақирайлик,— деганди доктор:

— Ўзбеклар айёр бўлади. Унга ҳеч нарса қилгани йўқ Вертолёт керак эмас,— деди.

У фақат сонимга укол қилган эди. Бошқа бирон жойимни ушлаб ҳам кўрмаганди. Шунда рота командири ҳам:

— Шундай бўлса керак, эртага эрталаб ишга чиқади,— деди Бизларни сиёсий командиримиз Охунжон деган ўзбек киши эди У кириб келиб қолди-да:

— Ўзи нима бўлган,— дея сўради. Доктор:

— Осколка кирган, шу ерда олиб ташласак ҳам бўлади,— деди. Охунжон ака унинг гапига ишонмагандай, ёнимга келиб

— Қандай аҳволинг,— деди. Лабимни жуфтлагунча, Зоки ўртоғим:

— Чап оёғи тамом бўлган,— деди. Шунда у оёғимни кўриб

— Рация орқали зудлик билан вертолёт чақиринглар,— дед жаҳл билан. Кейин докторни чақириб:

— Оёғини кўргин,— деди. У оёғимни пайпаслаб:

— Синиоди,— деди. Шунда Охунжон ака:

— Сен учун ўзбеклар одам эмасми? У ҳам бошқа миллат болалари каби хизмат қиляпти,— деди асабий титраб. Доктор югуриб бориб стаканда қандайдир ичимлик олиб келди. Қўлини уриб юбордим. Стакандаги ичимлик юзига сачради.

Вертолёт келиб, замбилга солиб унга ортишдилар. Замбилда ётганимда оёғимда чидаб бўлмас оғриқ турди. Ўлиб қолишга рози эдим. Вертолёт ҳавога кўтарилиб, бир оз юрганда пулемётдан ота бошлади. Пулемёт ўқи гилзалари ёнимга келиб туша бошлади. Хаёлимда "Ота-онамни кўрар кун бормикан? Агар вертолёт портласа ҳатто кулим ҳам қолмайди. Уйга нимамни юборишар экан?", деган ўй эди.

Порох ҳиди бурнимни ачита бошлади. Ерга тушганимизда ҳам отишма ва портлашлар давом этарди.

Мени "тез ёрдам" машинасига юклашди. Машина бетон йўлда кетарди. Ҳар силкинганда жоним бўғзимга тиқилиб қолгандай бўлади.

— Секинроқ ҳайда,— дейман шоферга.

Госпиталга олиб келиб рентген қилишди. Рентген қилишдан олдин, чўмиладиган уст-бошда ўтирган аёл, оёғимни қайириб юборди. Бутун танимдан муздай тер чиқиб кетди.

— Онангни палон қилай,— деб сўқиндим. У эса:

— Барибир рентген қилиш керак,— деди хотиржам.— Ўзим ўлолмай ётибман, қайираверасанми,— дедим. У индамади.

Эртасига бош врач келиб кўриб, ҳеч нарса демасдан чиқиб кетди. Индинига яна шундай остона ҳатлади. Ҳеч қачон ётиб ҳожатга чиқмай юрган одамга бундай бўлиб қолиш ёмон бўлар экан. Ёнимдаги ҳассани олдим-да, ўрнимдан турдим. Бир-икки қадам ташлаб, эшикни очдим-да, йиқилдим. Кўзим ҳеч нарсани кўрмай қолди.

Шу вақт бош врач операциядан чиқиб, мени кўриб қолди шекилли, медсестрага:

— Кўзинг кўрми, манови нима қилиб юрибди?! Бу ётадиган одам. Бор ётқиз,— деб сўқинди.

Олиб бориб ётқизишди. Эртасига у текширишга келганда:

— Мен шундай ётавераманми, ёрдам қилинглар, агар соғ бўлсам хизматга юборинглар,— дедим. Шунда у:

— Сен хизматга ярамайсан, ука, Тошкентга юборамиз,— деди.

Соат ўн иккиларда медицина самолётига чиқиб, ҳамма гомоним кир-чир ҳолатда Тошкентга келдим. Самолётда ўн олти нафар одам эдик. Кимнингдир кўзи, кимнингдир оёғи, қўли йўқ эди.

Кўзи йўқ бир бола:

— Уйга борсам, менга барибир қизлар тегмайди. Ўзимни қандай бўлмасин ўлдираман,— деб йиғларди.

Тошкент госпиталига келдик. Ҳамшира ҳамманинг қўлидан қон олди. Менга навбат келганда:

— Қўлинг бунча кир, қон олишдан олдин ювиш керак эди,— деса бўладими. Жон-поним чиқиб кетди. Ўзингиз ўйланг, мен қандай аҳволда ётибману, у мендан нимани талаб қилаётганлигини.

— Бор, қаерга борсанг боравер сенга қон бермайман,— дедим. Кейин бошлиғи келиб, спирт билан тозалаб қон олди.

Палатага олиб борди. Тошкентга келганлигимни билсамда: "Нега ҳамма томон тинч, ҳеч ким отмаяпти",— дея ўйлайман. Шундай қарасам, болалар телевизор кўраяпти. Бобомурод Ҳамдамов қўшиқ куйламоқда эди. Бехос бошқа дунёга келиб қолгандай бўлдим.

Осколкалар эса уйда турибди. Мени ўлдирмоқчи бўлганлиги учун ҳам уларни уйда сақлаяпман. Бир умр қийналиб яшасин жонимга қасд қилганлар. Чунки менга ҳар куни кўзи тушади-да...

Хонада юрадиган бўлгандан сўнг уйга хат ёздим. "Тошкентга келдим", деб.

Хизмат жойимнинг адреси госпитал эди. Уйдагилар Тошкентга келса — госпитал. Ҳовлидаги чўлоқ болаларни кўриб, аям "мени ўғлим ҳам шундай экан-да", деб ёмон бўлиб қолган.

Люба деган ҳамшира қиз:

— Ота-онанг келди,— деганда, "ота-онамни кўрар эканман-да", дея қалтираб кетдим. У ҳолатни айтиб бера олмайман. Аммо энг бахтли кун эди.

Ўшанда онамнинг "тушимда уйга келибсан", дегани ёдимда қолган.

Мен Тошкентга қайтгандан сўнг икки ой ўтгач бизнинг рота отишмага тушган экан.

Бир куни "Шиндондан самолёт келибди", дейишганди. Ҳовлига чиқсам замбилда кимнидир кўтариб келишмоқда экан. Аскарлардан уларнинг кимлигини сўраганимда, замбилда бинтга ўралган ярадор овоз берди. У бизнинг рота командири эди. Йиғлаб унга ёпишдим.

Ўша тупроқ йўлда кўп дўстларим ҳалок ва ярадор бўлган экан.

Унинг олдига тез-тез кириб турардим. Сўнгги бор кирганимда:

— Менга бозордан бодринг олиб келиб бер,— деди. Бодринг олиб келганимда, уни Москвага олиб кетишганлигини айтишди. Қайтиб кўрмадим. Қаерда бўлса ҳам унга омонлик тилайман.

"У жилмайиб..."

Бахтиёр Азимов — 1963 йилда туғилган. Тошкент вилояти, Акмал Икромов ноҳияси, Дурбек кўчаси, 6-уй.

Жалолобод.

— ...Область кўригидан сўнг бизни олиб кетишга келган офицердан:

— Тўғриси айтинг, бизлар қаерга борамиз,— деб сўрадим. Шунда у:

— Олти ойдан сўнг Афғонистонга кетасанлар,— деди. Унинг гапидан на кулишни, на йиғлашни билганман. Олти ой тайёргарликдан сўнг аэропортга олиб боришди. Самолётга чиқишда, юрагимда қўрқув аралаш мағрурлик бор эди.

Биз қўнмоқчи бўлган аэропорт шундай тоғ орасига жойлашган эди. Шу сабаб самолёт узоқдан қуйига энмай, аэропорт устига келганда айланиб пастларди. Атрофини қўриқчи вертолётлар, иссиқлик чиқарувчи ракета отиб муҳофаза қиларди. Инглизларни Стингер номли снаряди бор эди. У снаряд тўппа-тўғри вертолет ёки самолёт моторига келиб тегиб портларди. Чунки у иссиқлик чиқаётган жойга келиб тегишга мослашган эди. Шу сабаб ҳам вертолётлар иссиқлик чиқарувчи ракеталар отиб, самолётни қўриқлаган экан. Агар у самолёт томон учирилса, атрофдаги ракеталарга тегиб портларди. Бундай қуролларнинг борлигини хизматни бошлагандан сўнг билганмиз.

Борганимиздан бизни қисмларга бўлишди. Мен пиёдалар қисмига тушдим. Шунда командир:

— Сен йўлга борасан,— деди. Мен ҳайрон бўлиб болалардан:

— Йўлда нима қиламан?— деб сўраганимда.

— Йўлда колоннани қўриқлайсан,— дейишди. Яна:

— Йўл яхшими, полкми,— деганимда, полкдан болалар безор бўлган шекилли: — Йўлда Робинзондай яшайсан. Полкда ҳар куни устав билан юришинг, туришинг керак,— дейишди. Ва қўшимча қилиб:

— Йўлда ухлаб қолсанг, ўрнимдан қайтиб турмайман, деб ўйлайвер,— дедилар.

Бир кун полкда ётиб, иккинчи куни КАМАЗ машинасида ўн бир нафар аскар йўлга чиқдик. Орамизда худо раҳмат қилгур Адҳам ҳам бор эди.

Постларнинг оралиғи йигирма километр бўлиб, ҳар постда йигирма нафар аскар ва учтадан БМП машинаси бор эди. Бизнинг постимиздаги йўл четиди Қобул, деб аталувчи анҳор бўлиб, унинг ёнидаги тоғда яна беш аскар постда турарди.

Командиримиз "афгонлар тунда ҳужум қилмайди, чунки кўзлари яхши кўрмайди. Қишда умуман ҳужум бўлмайди. Асосан баҳорда эрталаб ва тушдан кейин отишади", деб қайта-қайта таъкидлашарди.

Афғон машиналаридан биронтаси йўлдан ўтмаса, биз йўлда юрмасдик. Чунки улар ўзлариникини йўлни миналаштирган бўлсалар огоҳлантириб қўйишади. Уларнинг машинаси ўтгандан сўнг бизлар йўлга тушардик.

Яна бир ҳол. Мабодо йўлдан афғон машиналар бир-икки кун ўтмай қолса, албатта отишма бўларди.

1987 йилнинг май ойи эди. Ўшанда рота командири:

— Батальонга ўлик олиб кетаяпман. Агар у — бу керак бўлса, пул йиғиб қўйинглар, қайтишда олиб келаман,— деди. Рота командири турган постда Адҳам ўртоғим ҳам бор эди. У рота командирини машинада олиб юрарди. Беихтиёр хаёлимга "Адҳам ўртоғим ҳалок бўлган бўлса", деган ўй келди. Ўз ўйимдан қўрқиб кетдим. Кейин ҳатто бундай ўйлашга юрагим бетламади.

Ўша оқшом туш кўргандим. Тушимда у БМП дан сакраб тушиб, қўлидаги қора дипломатни бошига кўтариб:

— Топдим, топдим. Энди нарсаларимни йиғиштирсам бўлади,— деб хурсанд жилмайганди. Уйғониб кетдим. Туш эди.

Бизларга, хизматни тугатиб кетаётган болалар:

— Дипломат олиб қўйинглар, кетаётганда топилмай қолади,— дейишганди. Адҳам ҳам дипломат излаб юрарди. Аммо жигарранг бўлганлиги учун олмай юрганди. "Қорасидан оламан", дерди.

Ким ўлганлигини билмасдан ҳаммамиз ҳайрон эдик. Аммо қанчалик ўйламасликка ҳаракат қилмайин Адҳамнинг кулиб турган чеҳраси кўз олдимга келарди. Ким эканлигини билишни тоқатсизлик билан кутдик.

Соат ўн иккиларда батальон командири рота командири олдига машинада ўтиб кетди. Унинг олдидан қайтишда бизнинг постга келиб тўхтади. Ҳаммамиз югуриб йўлга чиқдик.

БМПнинг башняси айланадиган жойда бризентга ўралган жасад ётарди. Фақат бир этиги кўриниб турарди. Шу вақт машина механиги, Адҳамнинг ҳамқишлоғи югуриб олдимизга келди-да:

— Эй, ораларингда ўзбеклар борми, нимага бир-бирларингга қарамайсанлар,— деб йиглаб юборди. У батальон командирини олиб юрарди. Унинг гапидан миям шангиллаб кетди. Ўз-ўзидан постга қараб қочмоқчи ҳам бўлдим. Кейин қандайдир куч мени жасад томон етаклади. Юз томондан бризентни очдим. Боши оқ сурунга ўралган эди. Қўлим билан муздай пешонасидан силаб, яна бризентни ёпиб қўйдим. Улар кетишди. Ҳайкалдай қотиб турардим. Кўз олдимдан бошида қора дипломат кўтарган, жилмайиб турган дўстим чеҳраси минглаб маротаба ўтган бўлса керак.

Энди мен бошқа одам эдим. Ҳеч балодан қўрқмайдиган ёвуз кимсага айлангандим. Юрагим, олдинлари ҳилвираб турувчи

юрагим, бутун қонни ичидан сиқиб чиқариб ташлаган тошга айланганди. Шафқат деган ўй пар мисол бошимдан кўтарилганди. Инсон ёвуз бўлиб туғилмайди, дейдилар. Рост, одам ёвуз бўлиб туғилмайди. Уни атроф-муҳит ёвузлаштиради. Лаҳзалар олдин ширин хаёллар билан яшаган мен, ёвуз хаёлларни кийиб олгандим. Юрагимда қасос олиш керак, деган интиқомли орзу қолганди холос.

Адҳамнинг отаси йўқ, фақат бир онаси бор эди. Оилада бир бола эди. Бу қандай шафқатсизлик. Бир болани онага раво кўрмаслик.

Узоқ вақтлар ҳар куни уни тушимда кўриб чиқдим. Ухлай олмадим. Тушимда у машинадан югуриб тушарди-да, бошига қора дипломатни кўтариб:

— Топдим, топдим, энди нарсаларимни йиғиштирсам бўлади,— дея қичқирарди. Уйғониб кетардим. Ҳозир ҳам асабларим бузилса ўша тушни кўравераман. Фақат гапирмайди, қора дипломатни бошида кўтариб, нималардир, деб шивирлайди холос.

Менинг энг оғир куним унинг оқ сурупга ўралган бошига тикилиб туриш бўлган. Олдинлари уйдагиларга қаттиқ гапирмасдим. Ҳозир бақириб-чақириб, қўлимни мушт қилиб эшикдан чиқиб кетаманда, то асабларим жойига тушгунча кўчада айланаман. Бир оз ўзимни босгандан сўнг уйга қайтиб кираман. Менга нима бўлганлигини уйдагилар билишади. Ғамгин бош эгишади...

Энг хурсанд бўлган куним 1988 йил 1 июлда Ил—76 самолётига ўтириб чегарадан ўтганлигимиз. Самолёт салоида ҳамма жим келмоқда. Ўтирганларда "Уйга эсон-омон борамизми?", деган ўй. Бир вақт самолёт снаряд теккандай қалқиб кетди. Бирдан кабинага киришдаги лампа ёниб овоз чиқарди. Ҳамма ўрнидан туриб кетиб, кабина томонга қаради. Юракларимиз ёрилиб, худди кўкрак қафасимизни йиртиб чиқиб кетадигандай эди. Бехос кабина эшиги очилиб, учувчи кўринди-да, жилмайиб:

— Қўрқманглар, болалар, чегарадан ўтдик,— деди. Ҳамма бирдан бақириб юборди. Ушандай қувончни ҳамон кўрганим йўқ. Бўлмаса ҳам керак. Шу йиллар ичида бир нарсага амин бўлдимки, одамзод энг оғир кунда бир хил фикрлар экан. Ушанда болаларнинг барчаси ўрнидан бир вақтда турди. Бир вақтда бошини кабина томонга ўгирди.

Постда турардим. Соат ўн иккидан ўн беш минут ўтганди. Шу вақт Қобул томондан вертолет кўринди. Ортадагиларга:

— Қобулдан вертолет келмоқда,— дея хабар қилдим. Уни йўл бўйлаб учишига қараб ўтирдим. Бир вақт тоғ томондан оппоқ нарса, худди машина ғилдираги сувни кесиб ўтаётгандай овоз чиқариб вертолет томонга учиб кетди. Юрагим шиг этди.

Фақат Стенгер худди шу тахлитда овоз чиқариши ёдимга тушди. Қотиб турибман. Нима қиларимни билмайман. Учувчиларга хабар бериш ҳақида ўйламаса ҳам бўлади.

Портлади. Вертолетнинг парраги қийшайди. Кейин вертолетнинг асосий қисми тўртга бўлиниб кетди. Кичкина бир бўлаги улардан ажралиб чиқиб, қуйига эна бошлади. Парашют очилиб, одам пайдо бўлди.

— Вертолет портлатилди,— дея хабар бердим. Мени постдан олиб кетишди. Парашютда тушган учувчи дурбинда кўриниб турарди. Олдин у ўрнидан турди, кейин думалаб кетиб, судралиб, тош панасига ўтиб кўздан йўқолди. Машинада яқинлашиб борганимизда, у тошга суяниб бир томонга қараб ётарди. Юзини таниб бўлмасди. Қоп-қора бўлиб куйиб кетган. Худди қозоннинг куясидай териси қорайиб, қипиқлашиб ётарди. Учувчи бизни кўриши билан, кўзини бир оз очиб, пистолетни кўтара бошлади. Шунда рота командири:

— Ўзингникимиз,— деди. Пистолетли кўли тап этиб тошга тушди. Пистолет тошдан отилиб кетди. Ўзи ҳушсизланди. Командиримиз шишадаги суюқликдан пахтани ҳўллаб унинг куйиб кетган юзига босди. Пахтага куйган тери илиниб, ўрни қип-қизил бўлиб қолди. Лаблари тилим-тилим бўлиб шалвираб ётарди. Чап томони бутунлай куйиб кетганди. Куйган кийимлари орасидан куйган гўшт ҳиди келарди.

Машинага ортдик. Ҳушига келмади. Фақат бир маротаба:

— Ўзимизникиларми?— дея шивирлади.

Аскарлар билан санчаства кириб кетган рота командири бир оздан кейин чиқиб:

— Ўлди,— деди.

"Ҳаёт шу экан-да..."

Баҳодир Рўзиев — 1967 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Бувайда ноҳияси, Октябрь колхозу.

Гарdez.

...— Чегарадан ўтганданоқ худди Ватандан узоқлашиб кетгандай эдим. Қобулда ҳаво жуда иссиқ эди. Қаровсиз уч кун ўша ерда ётдик. Олиб кетган озиқ-овқатимиз бир кунга етди, холос. Аэропорт атрофидаги уйларни кўрибоқ, "ҳаммаси тамом", деб ўйладим. Жуда ғалати уйлар эди. Қарасанг қўрқасан.

Азалдан синчков бўлганлигим учун, тунлари четга чиқиб атрофни кузатаман. У ерда бир ҳафта уйни ўйлаганман. Кейин озгина хурсандчиликни орзиқиб кутардим.

Постда тураимиз. Қаршимизда иккита афғон қамоқхонаси бор эди. Қамоқдагиларни ишга олиб чиқишганда кўриб турардик. Постда эдим. Қамоқдагиларни ишлатишга олиб чиқишди. Қараб

турибман. Бир вақт икки нафари тоғ томонга қараб қочишди. Уларнинг орқасидан назоратчилар ўқ отишди. Биринчи бор одамга қарата ўқ отилганини кўриб, қўрқиб кетдим. Менга қарата ҳам отиб қолмасин, деб ўзимни чуқуригимга яшириниб олдим.

Бир ойдан кейин Алихелл тарафга операцияга чиқдик. Шаҳарга чиққанда биринчи бор афғон болаларини кўрдим. Улар машинанинг ортидан қўлларини чўзиб югуришарди. Нега болаларни шундай қилишганини сўраганимда, мендан олдин хизмат қилган бола;

— Оч,— деди. Биз янги келганлар бу сўзни эшитиб сухари ташладик. Улар сухарига йигирма-ўттизта бўлиб, худди ит болаларидай ташландилар. Бир-бирларини йиқитдилар. Йиғлагим келди. Йиғладим. Кекса аскар, бу ишимизни командирлар кўрса жазолашини айтди. Улар эса машина ортида — йўл устида жиққа мушт бўлиб сухари талашарди.

Алихеллнинг ярим йўлига чиқиб тўхтадик.

Орадан кўп ўтмай яна юришда давом этдик. Олдимизда кетаётган БТР милага йўлиқди. Машина устида ўтирган ўн икки бола осмонга ўн беш метрлар отилиб кетди. Кўз олдимда ҳавога отилиб ҳалок бўлган болаларни кўриб гаранг бўлиб қолдим. Уч бола ўлди. Иккитаси БТРнинг устига тушган эди. Улардан оққан қондан темир қип-қизил рангга бўялганди. Бутун колонна тўхтаб қолди. Қолган аскарларнинг барчаси ярадор бўлган эди.

Шунда бригада командири Раевский олдинга ўтиб йўл бошлади. Аслида командирлар олдинда юриши мумкин эмасди. У одамнинг ботирлигини ҳамма аскар ва офицерлар ҳурмат қиларди.

Бизларнинг рангимиз бир ҳолда бўлса керакки, кекса аскарлар:

— Қўрқма, ҳаёт шу,— дердилар. Бизлар ҳам:

— Ҳаёт шу экан-да,— дея такрорлардик.

Алихелл тоғига келиб, чиқа бошладик. Қўлимда иккита снаряд, темир нимча, автомат, ўқлар. Снарядларнинг оғирлиги бир ўттиз килограммлар бор эди.

Снарядларни елкага олганмиз. Олдин тоққа чиқишда унча қийналмадик. Кейин-кейин тўхтовсиз юриш оқибатида, ҳар ўн қадамда дам оламиз. Оёқлар ўзингга бўйсунушдан чиқиб кетганди. Худди янги туғилган бузоқнинг оёқларидай букилмай, қотиб қолган. Снаряд елкадан сирғалмаслиги ҳамда юмалаб кетмаслигимиз учун тиззалаб ўтириб қоламиз. Тоғ тепасига чиқишда ҳаммамиз тошга тиззалайверганимиздан тиззаларимиз қонаб кетганди.

Тоғнинг энг сўнги қисмини босиб ўтаётганда ҳар қадамда

йиқила бошладим. Мендан олдинда, бир полковник кетаётган эди. Аҳволимга ачинди шекилли, елкамдаги снарядни олмоқчи бўлди. Мен, ўзим олиб чиқаман, дейишимга қарамай мажбурлаб ўзини елкасига ташлади. Кўп ўтмай тоққа чиқиб бордик. Туни билан тоғда бўлиб, эртасига яна қайта ўша снарядларни пастга олиб тушдик. Нимага уларни олиб чиқдик, нимага қайтариб тушдик — биз ёш аскарларнинг фаҳм-фаросати етмасди.

Кетишимга бир ҳафта қолганди. Гардез тарафдан келаётган аскарни ўзимизнинг постда турган бир аскар отиб қўйди.

Отилган бола шаҳар дўконига борган экан. Тун бўлганлиги учун, постда турган аскарнинг огоҳлантиришига қарамай, постга қараб юриб кела берган.

Ўқ овози эшитилганда, тревога кўтарилиб, мен ўша постга қараб югурдим. Чунки тревогада бола отилган постда мудофаага ё жангга кирардим. Югуриб борганимизда, у ўлиб ётарди. Батальон ва рота командири ҳам янги эди. Менга:

— Кўтар,— дейишди. Кўтариб олиб келдим. Янги келган аскарнинг бирига "укол қил", деганди, йиғлаб қочиб кетди. Мен унинг этигини ечдим. Этигидан қон худди сақичга ўхшаб тўкилди. Ушандан жуда қўрқдим. Муздай оёғини ушлаганимда юрагим зириллаб кетди. То Тошкентга келгунча ўша қон ҳиди димоғимдан кетмади.

Уйга кетишга яқин қолган сари ҳатто ҳожатхонага ҳам икки киши бўлиб чиқардик.

Барака тоғига чиқаётганда бир бола портлаб кетди. "Отиб ташланглар", деб бақирарди. Оёқлари йўқ эди, ҳисоби. Ҳеч ким унга яқинлашиб ёрдам бермади. Чунки яна мина бўлиши мумкин, деб ўйлашди. Сапёрлар келишини кутдик. Улар келгунча ярадор адоийи-тамом бўлганди.

Афғонистондан қайтишимга икки ой қолганда, роса ичдим. Нос чекдим. Олдинлари машқ қилардим. Қанча вақт оз қолган сари, юрак сиқилиб, кетишинга ишонмай қолаверар экансан.

Тошкентга келганда, қуролсиз юрган одамларни кўриб, уларни томоша қилдик. Одамларга қўшила олмайсан. Ун маротаба ҳаммомга тушганимда ҳам, димоғимдан қоннинг ҳиди кетмай, лоҳас қиларди. Кўз олдимда сақичдай тўкилаверарди.

Уйдагиларга икки йил давомида "Монголияда хизмат қиляяпман", деб хат ёздим. Ота-онам кексайиб қолганди.

...Поездда кетаяпмиз. Қўқонга етмасдан икки бекат наридаги жойдан бир нечта киши поездга чиқишди. Улар биздан қаердан келаётганимизни сўрашиб, "Афғонистондан", сўзини эшитиб, бирдан жунбушга келдилар. "Мен олиб бориб қўяман, мен олиб бораман", дейишиб бизларнинг ҳам, ўзларининг ҳам тинчлиги бузилди. Ахийри, вазият шундай ҳолатга бордики, бизларга дўқ уришга, қўрқитишга ўтишдилар. Улар вокзалда кира қилувчилар бўлиб, йўловчиларни поездлардан излашар экан.

Поезддан тушдик. Улар бизга ёпишиб олган. Судрашиб вокзал биноси ичига кирдик. Тўполон бўлиб кетди. Бизлар қолиб, ўзлари билан жиққа мушт бўлиб кетишди.

“Бизлар қандай ҳолда ватанга қадам қўйдиг-у, ватандошлар қандай кутиб олишди”, деган хаёлда уларга қараб ўтирибмиз. Ортада не-не дўстлар қолди. Бирини мина, бирини ўқ олиб кетди. Қайтишмадилар. Уша вақтлар бизнинг кўзимизга улар жанжаллашаётган мақсад остидаги пул кўринганмиди. Йўқ, йўқ. Уни кўриш, ҳатто ўйлаш ҳам хаёлга кирмаган. Тепалашаётганларга қараб кулишни ҳам, йиғлашни ҳам билмайсан.

Ёнига бордим. Икковини икки томонга ажратиб:

— Дўстинг ўлганми?— деб сўрадим. Улар ҳайратдан бир-бирига қарашиб, бараварига:

— Йўқ,— дейишди. Жаҳлим чиқиб кетиб:

— Мен юзлаб дўстларимни Ватанга жўнатганман, темир тобутда,— дедим. Улар ортига бурилиб кетишди. Вокзалдан кўнглим хуфтон бўлиб чиқдим. Чиқишда бир “Москвич” турар, кекса киши унинг атрофини айланиб юрарди.

— Мени олиб бориб ташланг,— дедим. Индамасдан рулга ўтирди. Хўрлигим келди. Йиғладим.

Тонг отиб келарди. Тонг, сокин тонг. Ҳайдовчи ғира-шира оқариб келаётган йўлга кўзларини тиккан. Менинг хаёлларимни бўлишдан чўчигандай рулга ёпишган. Ўз хаёлларим билан банд бўлиб, қандай колхозимиз чегарасидан кириб борганлигимни билмай қолибман.

Шабада бор эди. Менга қадрдон шамол. Ер ҳиди, минглаб йиллар ёдимдан кўтарилган ер ҳиди. Одамларнинг шивир-шивири. Қулоғим остида жигарларим овозини эшитдим. Бу сизга кулгили туюлиши мумкин. Мен эшитганман. Ҳа, ҳа эшитганман.

Уйнинг олдида машина келиб тўхтади. Уйимиз эшиги очилиб, онам чиқиб келди. Мени кўрди. Бир қалқиди. Қаршисига югурдим. Онамнинг ҳиди. Болалигимданоқ менга қадрдон, таниш ҳид.

Уйдагилар шошиб қолишди. Бири қўйиб, бири гапиришди. Тинглайман. Ҳаммаси менинг гапларим. Орзу қилган, орзу қилолмаган, ўйлашга юрак дов бермаган суҳбатлар, тинглашлар.

Бир фурсат сукутдан сўнг, Монголия ҳақида сўраб-суриштиришди. Шу вақтгача улар мени Монголияда хизмат қилаяпти, деб ўйлашардида. Юрагим сиқилиб кетаверди. Бехос:

— Йўқ, у срдасмас,— дедим, бошимни ҳам қилиб. Ҳаммаси муз қотгандай бўлишди. Бир фурсат ўзимни ўнглаб олиб:

— Афғонистонда,— дедим. Онам этакларига суруниб ёнимга югуриб келди. Кўзларида ёш. Қўлларимни, оёқларимни қайта-қайта ушлаб кўрди.

Соғман, дейишимга қарамай, ҳамон аъзоларимни ориқ, титроқ қўллари билан пайпаслар эди.

Тонг отди. Кўчага чиқдим. Ҳамма томон чиройли, одамлар ҳам, табиат ҳам, қизлар ҳам...

"Довучча..."

Озод Ҳрозбоев — 1967 йилда туғилган. Хоразм вилояти, Гурлан ноҳияси, Коммуна колхозчи.

Қандаҳор.

...— Чоржўйда поезддан тушдик. Атрофимизни қуролланган аскарлар ўраб олишди. Афғонистонга кетишимизни шу ерда билдик. Бизларни ўраб олишганининг боиси, олдинги келганлардан кўпчилиги у ерга бормаёмиз, деб қочишган экан. Кейин айтишди.

Уша вақтлари номаълум юртда бўлаётган воқеалар ҳақида эшитиш қўрқинчли эди.

Афғонистонга боришни худо кўнглимга солган, деб ўйлайман. Мактабни битириб, ўқишга келдим. Мандатдан қайтдим. Менинг ўрнимга бали мен билан тенг, Афғонистонда хизмат қилган бир йигит кириб кетди. Жуда алам қилди. "Албатта Афғонистонда хизмат қиламан", деб ўзимга сўз бердим.

Кўп ўтмай хизматга чақирилдим. Район кўригидан ўтишдан олдин сочимни олдириб келиб, отамга, "Мени Афғонистонга олиб кетаяпти" дедим. Севган қизимга ҳам шу гапни қилдим. У йиғлади-сиқтади, ахийри.

— Ўзингизни эҳтиёт қилинг, мен учун кераксиз,— деди. Гурурланиб кетдим. "Энди қаерга хизматга бормай, Афғонистонда хизмат қилаяпман", деб хат ёзаман деган ўй хаёлимдан ўтди.

Бизни автоматлар қуршовида олиб кетаётганда, "ният қилган иш амалга ошар эканда" деб ўйладим. Ҳамюртим Солаев Умрбой:

— Онамнинг ёлғиз фарзандиман. Отам йўқ. Онам тоғамнинг қўлида қолди. Агар қайтмасам, онамга қийин бўлади. Ўзим сўққа бошман.

Онамга қийин, онамга,— дея йиғлади.

Отамга тўғриси айтиб ёздим. Отамдан: "Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Мен ҳам Япония чегарасида хизмат қилганман. Қайғурма. Сен йигит кишисан", деган жавоб хатини олдим.

Отам колхозчи. Далада, "Армияга борсанг қийналмайсан", деб ўзи билан тенг ишлатарди. Шу сабаб мен карантинда ҳам, хизматда ҳам қийналмадим. Болалар олис масофаларга югуришда оғзиларидан кўпик сачратиб ортда қолиб кетишарди. Мен эса сержант билан ёнма-ён югурардим. Шундай вақтлари отамнинг ўғитлари қулоғим остида жаранглар, унга ғойибдан раҳмат айтардим.

Туркменистонда карантинда бўлган вақтимизда кўп ота-оналар

болаларининг ортидан боришиб уларни госпиталга жойлаштирдилар... У ерда ўзбек аскарлари жуда ҳам кам эди. Афғонистонга кетаётган аскарлар ичидан Карапетян деган арман болани оёқ-қўлини боғлаб самолётга ортганмиз.

— Бормайман, беҳудага ўлиб кетмайман,— деб бақриб йиғлаган эди.

Бизларнинг ҳам кетадиган кун келди. Афғонистондан келган майор биз билан суҳбатлашиб ўтириб:

— Ким Афғонистонга боришни хоҳламайди?— деб сўраб қолди. Ўзга миллат вакиллари орасида бир ўзбек бола ҳам сафдан чиқди. Шунда бизлар:

— Нега ўзбекларни шарманда қилдинг,— деб уни сўкиб бердик. Содда бўлган эканмиз-да... Сафдан чиққани билан бирга кетдик...

Самолётдан тушишда ёмон қўрққанмиз. Саллали, соқолли одамлар автомат кўтариб олган. Бизларга бутунлай нотаниш чеҳралар эди. Шундагина "Энди Союзни кўрмасам керак", деб ўйладим.

У ерда кундуз куни автоматдан ўқ отиб туришга рухсат қилинарди. Чунки ҳаво иссиқлигидан қўриқчи ухлаб қолиши мумкин эди-да.

1986 йил, 23 февраль куни "майдонга сафланинглар" деган буйруқ бўлди. Сафга тизилдик. Ўртада соқоллари кўкрагига тушган, салла ўраган бир одам турарди. Шунда командир унинг совет аскарни эканлигини, 1981 йили душманлар томонга асир тушганлигини эълон қилди. Унинг миллати украин эди. Рус тилини унутиб қўйганди. Таржимон орқали у билан гаплашди. Маълум бўлишича, у олти нафар ўзимизнинг аскарни ҳам отиб ташлаган экан. Улим жазосига ҳукм қилиб, олиб кетишди.

У ерда янги борган аскар ва офицер тенг. Командирликни кекса аскарлар қилишади.

Қандаҳорда бир кеча-кундуз турдик. Отишмада икки аскар ярадор бўлди. Набиев деган боланинг қўрққанидан юзига яра тошиб кетди. Биров урса ҳам қўл кўтармайдиган бола эди. Ўша куни қисмга қайтиб келиб ётганимизда бир ўрис бола, худди кимдир бўғизлаётгандай, қаттиқ қичқирди. Ҳаммамиз нариги палаткага қочиб ўтдик. Тасаввуримизда душманлар келиб уни сўяётгандай эди. Нариги палаткадан кекса аскарлар келишди, бизлар эса автоматларимизни у ётган қоронғулик томон тўғрилаб чироқни ёқдик. У ялпайиб ухлаб ётарди. Бақирганда туш кўрган бўлса керак...

Бироз хизмат қилганимиздан сўнг бизларга янги сержант келди. Командирлар сержантларни келганда синаб кўради. Агар командирликка лаёқати бўлмаса, оддий аскарликка тушириб ташлайди. Уни четроқдаги постга қўйишган экан, қўрққанидан

нина ютиб юборибди. Кейин Союзга юборди. Олти ойдан кейин қайтиб келиб, бинойидек жангчига айланди.

Қон кўрган одам ҳеч нарсадан кўрқмас бўлиб қолар экан. Қонни жасурликка даҳлдор жойи бор назаримда. Титраб-қақшаб юрган болалар ҳам бир маротаба одамни қонини кўргандан сўнг, оғир босиқ, жасур одамга айланиб қоларди.

Киноларда қиличлашиш манзараларини кўриб юрагим увишиб кетарди. "Қандай қилиб одамзод бир-бирини чопишади", деб ўйлардим. Қон кўриб ўзим ҳам ҳеч нарсадан кўрқмай қўйгандим. Қон ҳиди ўзига чорларди.

Операцияга чиқдик. Йўлда БТР бузилди. Бизларни бошқа взводларга бўлиб юборишди. Яна дозорга тушдим. Чакалакзор оралаб кетаяпмиз. У ерда яхши бир удум бор эди. Хавфли топшириқ бўлса дембелга кетаётган аскарлар чиқишмасди. Шу сабаб қисмларда "Дембел хавфли" деган ибора юарди. Асраган кўзга чўп тушар деганларидек уйига кетишига жуда яқин қолган болалар хавфли топшириқларга чиқиб ҳалок бўлишганди. Бу сафар ҳам кекса аскарлар қолишиб, ёшлар чиқишганди.

Март ойи эди. Тез оқар анҳорга дуч келдик. Лейтенант:

— Ҳрозбоев, сен ҳаммамиздан узунсан, йўл бошла,— деди. Чакалакзорларнинг яна бир хавфли томони душман сувга ҳам, ботқоқликка ҳам мина кўярди. Юрак ютиб, сувга тушдим. Кучли оқим кўкрагимга урилади. Оёғим ерга тегиб турибди. Ҳозир портлайман, деб ўйлайман. Секин-секин ўта бошладим. Муздай сув баданимга урилгани билан пешонамдан тер оқарди. Товонларим вижирлаб, увишарди. Кучли оқимдан қалқиб кетдим. Йиқилиб тушай дедим. Қўлларимни сувга босиб, мувозанат сақладим. Анҳорнинг ўрталарига борганда юриш қийинлашди. Бир лаҳза бўш-баёв қолсам оқим суриб кетади. Бу ерда ҳам отамнинг ўзи билан бирга меҳнат қилдирган кунлари ёрдамга келди. Чап оёғимни ерга маҳкам босиб, бир оз тиззаларимни букиб олдга қараб отилдим. Шу тахлитда оқимдан ўтиб олиб, қирғоққа чиқдим. Нариги қирғоқда қолганлар юраги бетламасдан туришарди. Бир нафас маслаҳатдан сўнг лейтенант ва ортидан аскарлар қўл ушлашиб бирин-кетин сувга тушдилар. Оқимнинг тезлашган жойига келганда, лейтенант қалқиб кетувди, уни оқим суриб кетди. Худди турналар учишига ўхшаш ёй ҳосил бўлди. Мен у билан ёнма-ён югуриб, хаёлимга дарахт шохидан кесиб олиш келди. Зудлик билан уларга:

— Шошманглар, ҳозир йўлини топамиз,— дея узун булоқ излашга тушдим.

Бўйи олти-етти метрлик келадиган булоқни қирқиб олиб, шох-шаббалардан тозаладим. Оқим уларни анча жойга суриб олиб борган экан. Ходани лейтенантга узатдим. Хайрият, унга бўйи етди. Ўзимга торта бошладим. Яна кучли оқимга дуч

келишганда, сув худди юлқилагандай ходани қўлимдан тортарди. Чамамда лейтенантнинг оёғи ерга тегмай қолган эди. Агар хомага осилиб чиқмоқчи бўлса, ортидагилар узилиб қолиб, оқиб кетишади. Шу сабаб ортидагиларнинг қўлини қўйиб юбориш мумкин эмас. Уттиз метрлар оқса, гирдоб бўлиб айланаётган жойга сув лаҳзалар ичида суриб олиб боради. Лейтенантни орқага ҳам қайтариб бўлмайди. Чунки у сувнинг тез оқар жойида турарди. Сув тобора ходани юлқилаб, менга куч бергиси келмасди.

Нима қилиш керак? Асосий оғирлик менда. Жон-жаҳдим билан уларни бирваракайига тортиб чиқаришим керак. Шунда аскарлар ва лейтенантга қарата:

— Бир-бирларингни маҳкам ушланглар,— дедим-да, ходани бор кучим билан торта бошладим. Қадамларим шундай секин, билақларимдаги томирларим худди ёрилиб кетадигандай шишиб чиққанди. Уларга қарашга қўрқардим. Ҳаракатим бир оз енгиллашгандай бўлганда, бошимни кўтардим. Лейтенант оқимдан ўтган эди. Бир оз нафас ростламоқчи бўлганда, бехос хома қўлимдан сирпаниб кетди. Кафтларимни янги кесилган бутоқлар ўрни тилиб юборди. Бармоқларим орасидан қон сизарди. Жаҳлим чиқиб кетди. Ходани маҳкам сиқдимда, юлқиб тортдим. Бир оз енгиллашди. Кейин орқа-олдимга қарамай тортиб кетавердим. Лейтенантнинг:

— Тўхта,— деган овозидан ҳушёр тортиб, бошимни кўтардим. Унинг ранги оппоқ бўлиб кетган, кўзлари оёқларим орасига тикилиб, лаблари қалтирарди. Не кор-қол юз берганини билмоқ истагида, мен ҳам у тикилиб турган жойга қарадим. Усти очилиб қолган мина ётарди. Сапчиб у ердан узоқлашдим. Ерга юз тубан йиқилдим. Бўшашиб кетдим. Пешонамдан реза-реза тер қуйиларди. Лейтенант ёнимга келиб бағрига босди. Йиғлаб юборди.

Одамнинг эрта қариши у тортган азоблар оқибатидир.

Китобларда бир кунда сочи оқариб кетган одамлар ҳақида ўқиганман. У менинг тасаввуримга сиғмасди. Қандай ҳам сиғсин. Ота-онанинг иссиқ бағрида, ҳеч бир қийинчиликни кўрмай ўсган бизларга "бир кунда сочи оқарибди" ибораси кулгули туюларди-да. Уша оёқларим орқасидаги минани кўриб биринчи бор даҳшатли қўрқувни бошимдан кечиришим эди.

Кўз олдингизга келтиринг, ярим қадам оёғимни ичкарига олганимда, нима бўларди? Титилиб кетардим. Инсоннинг титилиб кетишидан ҳам ёвуз ўлимни кутиш мумкинми? Йўқ, мумкин эмас. Бундай ўлимни ҳатто душманамга ҳам раво кўрмайман. Аммо ҳеч кимса ҳам мина кўмаётганда, минага тушиб портловчи ганимни бурда-бурда бўлиб ҳавога отилган гўштларини кўз олдида келтириб лаззатланмаса керак. Хаёлимда "портлайди"

деган ўй кечар. Портлаш оқибатини мендай "ярим қадам қолганлар", чуқур ҳис қилса ажабмас.

Чакалакзордан йўлга чиқдик. Икки юзлар атрофида машина портлаб ётарди.

Ҳаммаси милага, снарядга ем бўлган машиналар эди. Бизнинг асосий ишимиз ўша машиналардан ўқ ўтмас девор ва унинг олдидаги чакалакзорларни беш юз метрлар атрофида шох-шабадан тозалаб, пост ўрнатишимиз зарур эди.

Озиқ-овқат машиналарда қолган. Шунда батальон командири "бир ҳафта чакалакзор ичида қоласанлар", деб буйруқ қилди. Ҳаммамиз ҳайрон. Қандай бу ерда озиқ-овқатсиз яшашимиз мумкин, деб ўйладик. Лейтенантнинг буйруғи билан ҳар олтмиш метрга аскар қўйиб келаяпмиз. Бир вақт биз йўлда, десантлар билан учрашишимиз керак бўлган жойда отишма бошланди. Зудлик билан ўша томонга югурдик. Ҳаммаси кейин маълум бўлди. Десантлар йўл четига окоп қазиб жойлашмоқчи бўлишганда, уларнинг ортидан келиб граната ташланган, натижада, бир қанча аскар ҳалок ва ярадор бўлган. Шундай йўлга чиққаннимизда бизга қарата кимдир ўқ отиб қочиб қолди. Секин-секин ўқ чиққан томонга яқинлаша бордик. Қаршимиздан беш, олтига автомат чиқди. Лейтенант эгилиб битта автоматни олмоқчи бўлганда, бехос ўзини орқага ташлади. Ўқ эса автомат қўндоғини тешиб ўтиб кетди. Тирсагидан ҳам бир парча гўштини юлиб олганди. Бир қанча уринишларимиз зое кетди. Душман ниҳоятда яхши ҳимояланган жойдан бизни нишонга олаётган эди. Пилоткаларни автоматлар томонга отгандик, унга ҳам ўқ келиб тегди. Шу тариқа ўқ келаётган томонни аниқлаб, автоматлар ва "муха" билан афғон турган девор томонга тўхтовсиз отдик. Аскарлар эса фурсатдан фойдаланиб автоматларни йиғиштириб олишга улгурди.

Ўша кунни душманлардан бирининг жасадини топдик. Кўкрагида учта кичкинагина тешик бор эди. Елкасида десантчиларнинг юк халтаси, юзи қўрқинчли тус олган эди. Лабида кўк чивин уймалашарди. Биз унинг юк халтасини ечиб олдик. Орқасида даҳшатли тешик бор эди. Юк халтага ўша тешиклардан чиққан қон қотган. Қовурғалари танасидан худди пичоқ тигидай чиқиб қолганди.

Душманга десантчиларнинг юк халталари тушиб қолиши ҳам қизиқ бўлган. Улар ўша граната ташланган томонга ҳужумни бошлашганда, душманлар ортадаги юк халталарини олиб қочган экан. Биронтасининг ҳам юк халтаси қолмаганди.

Эртасига бир кунлик овқат тугади. Довуччалар ҳам пишмаганди. Ўшани қайнатиб, сок қилиб ичдик. Қандимиз бор эди. Яна бир кунга етди. Кейин қанд ҳам қолмади. Оч бўлгандан кейин ёмон бўлар экан. Ҳолинг қолмайди. Фақат ётасан.

Довуччанинг компотини ичавериб ичлар ачиб кетган. Агар шу вақт душман ҳужум қилиб қолса ҳаммамизни қириб ташлаши тайин эди. Ётган болаларнинг автоматини олиб қўйсанг ҳам ўгирилиб қарамай, қўлини енгил силтаб қўяди. Унга на автомат, на бошқа нарса керак. Бир бурда нон бўлса бўлгани. Ахийри шундай аҳволга тушдик-ки, бир-биримизни олдимизга судралиб боришга ҳам қувватимиз қолмади. Оч бўлгандан кейин одам ҳеч нарсадан қўрқмас экан. Бир ўртоғим:

— Юр, оғайни, бир қишлоқни кўриб келайлик, зора нон топилса,— деди. Икковимиз бир-биримизга суяниб қишлоққа бордик. "Душман бор, отиб ташлаши мумкин", деган ўй қаёқларгадир йўқолган. Ўрнини бир бурда қаттиқ нон эгаллаган эди. Қишлоқдаги бутун уйларни кўриб чиқдик. Ҳамма нарса бор, фақат нон йўқ эди. Қайтиб келдик. Шундай йўлнинг четида наша ўсар экан. Уни болалар топиб, чекиб олишибди. Бир вақт қарасам довуччаларни шохидан сидириб олиб ейишмоқда. Наша одамнинг иштаҳасини очиб юборар экан.

Мен ҳам чекканман. Унда хизматнинг тугашига олти ой қолганди. Самарқандлик оғайним ош қилаётган эди. Том тепасида ўтирардик. Мен, ўртоғим Собир ва бир туркман бола. Шунда оғайним:

— Мана, жўра, дедушка бўлдик. Кўплар "черпак" бўлмасдан ўлиб кетишди. Бир наша чекайлик,— деди. Рози бўлдим. Чекдик. Шунда руҳимиз енгил тортиб, қиқирлаб кула бошладик. Кўзимизга ош қилаётган ўртоғимиз қиз бола бўлиб кўринди. Унга қўлимизни найза қилиб:

— Қиз бола, қиз бола,— деб куламыз. Унинг жаҳли чиқади. Кейин томдан тушолмай қолсак бўладими. Йўқ, қандайдир йўллар билан томдан тушдик. Туркман бола тушолмади. Шунда ош пишганди. Туркман оғайнимизга ошнинг тепасидаги пишмаган гуручни кателокка солиб бердик.

— Жуда зўр ош бўлибди, маладесъ,— деб паққос уриб ташлади. Қорниям оғримади. Чекканда тупроққа қоришган сухарини ҳам одам еб қўяди.

Орадан бир кун ўтиб тўрт нафар аскар ва сержант БТРларда нон олиб келди. Тарашадай қотиб қолган нонни ҳам наша чекканлар кутурлатиб еб ташлашди. Агар майдоннинг у бошига нон қўйиб, "ол" деса, ҳаммамиз ҳеч иккиланмасдан борардик.

Билим юртида ўқиб юрган вақтлари у ернинг овқатини емасдан, ташлаб кетардим. Шунда директоримиз:

— Ҳали армияга борсанг, комбикормани ҳам ейсанлар,— деб танбеҳ берарди. Ўша кунлари директор гаплари кўп бор хаёлимга келди.

Ўша кунлар ичида ўзимнинг ҳам, бошқаларнинг ҳам ҳожатга борганлигини эслай олмайман.

"Узун, узун, қора машиналар..."

Расул Тожикаримов — 1964 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Бувайда ноҳияси, Янгиқўрғон қишлоғи, Навоий кўчаси, 14-уй.

Шиндон вилояти.

— ...Туш кўрардим. Бир ой илгари. Узун, узун қора машиналарни ҳайдардим. Улар мени олиб қочарди. Тормозни босаман, дердим. Аммо оёқларим ишламасди. Ҳар тун шу тушни кўрардим. Машиналар олиб қочарди. Қоп-қора машиналар.

Ҳиротда дивизия машиналарини кўриқлаб турардик. Соат тунги учлар эди. Бир вақт тушимда кўрган қора машиналар қаршимга бостириб кела бошлади. Мен уларга ҳайрат билан тикилиб турардим. Кейин машиналар бир-бирига тўқнашиб кетди. Гумбурлаган овоз эшитилди. Чап оёғимни ток ургандай бўлди. Уч метрлар масофага учиб кетдим. Ерда ётибман. Баданимни совуқ тер қоплади. Кейин оёғим қизиб кетди. Тупроқни чангаллай бошладим. Тирноқларим тошларга тегиб, кўчиб кетгандай бўлар, аммо оғриқ сезмасди. Атрофга қарадим. Бояги қора машиналар тун қаърига сингиб кетгандай эди. Улар қаёққа кетди, деб ўйладим. Совқота бошладим. Машиналар яна қаерлардандир пайдо бўла бошлади. Бир-бири билан тўқнашиб кетаверди. Баданим учиб туша бошлади. Кўз милкларим ҳам пирилларди. Тупроқ чангаллаган кўлларим ерга гупиллаб урилларди. Хаёлимга ёнимдаги аскар тушиб:

— Саша,— деб чақирдим. У қаердандир бир зумда пайдо бўлди. Менинг аҳволимни тушунди шекилли, физиллаб югуриб кетди. Кўп ўтмай доктор келди. Судраб кетишди. Бояги машиналар қаерда экан, деб зулмат қўйнига тикиламан. Улар йўқ. Ўзимга нима бўлганлиги ҳақида ўйлагим ҳам келмайди. Оёғим қизиб борарди. Кейин ёқимли сархушлик бошланди. Укол қилишди. Бошим қарахтлашиб, осмонда учдим. Қора машиналар мени олиб қочишарди. Уларни тўхтата олмасдим. Шунда машина қоп-қора тоққа келиб урилди. Оёғим сирқираб кетди. "Синди" деб ўйладим. Кўзимни очганимда мени замбилга солиб кўтариб кетишаётган экан. Яна ухладим. Югуриб юрардим. Узоқ-узоқларга. Ҳориб-чарчаб, кўм-кўк майса устига ўзимни ташладим. Кўп юрганимдан оёқларим оғрирди. Уйғониб кетдим.

Кўзларимни очдим. Оппоқ шифтга пешонамни босиб ётибман. Қаршимдаги докторлар, беҳуш вақтимда:

— Оёғингни кесиб ташлаймиз, гангрена бўлибди,— дейишган экан. Ўзини билдим. Мен мастга ўхшардим. Бошқа нарсаларни гапирибман. Орадан саккиз соатлар ўтганда яна уйғондим. Оёғимни қимирлатдим. Нимадир бўлгандай эди. Урнимдан сапчиб турмоқчи бўлдим. Шу вақти ёнимда турган доктор:

— Ўзингни бос, ўғлим. Куюнма, фойдаси йўқ. Ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади,— деди.

Оёғимни кесиб ташлашган эди. Бирдан дорининг кучи ҳам кетди. Тиниқ фикрлай бошладим. Ҳамма нарса ўз жозибасини йўқотди. Жуда-жуда ҳориб қолдим. Ўтган кунларим олисларда қолиб кетгандай эди. Бугун тугилганману ўлгим келарди. Кўзларимни кафтим билан босдим. Қаршимда оппоқ машиналар пайдо бўлди. Улар секин юриб кетишарди.

Палата эшиги очилди, шекилли, гала-говур бошланди. Ҳамма томони бинт билан ўралган қўғирчоқдай одамни ёнимдаги каравотга тахтадай ётқизишди. Кейин келганлар чиқиб кетди. Бошимни ўгириб унга қарадим. Оппоқ бинт орасидан қора тешиклар кўриниб турарди. Тешикларнинг қуйисидан қип-қизил тилини чиқарди. Бинтни ялади. Кейин ҳуштак овозидай бир товуш тешикдан отилиб чиқди. Тобора қаттиқроқ чийиллаш эшитилди. Сўнг тилини тортиб олиб, ўша тешикдан оппоқ кўпик отилди. Бутун аъзоларини ҳаракатга келтирди. Бинтлар йиртилди. Йиртилган жойдан қон сизди. Бир лаҳза ўтмасдан оппоқ бинт қип-қизил тусга кирди. Хонага сукунат чўкди. Кимдир кириб келиб, қуйи тешикдан юқорисидагига шиша яқинлаштирди. Ортидан кирганига,

— Ўлди,— деди. Ўлди, сўзини эшитиб, бутун аъзоларим куйиб кетгандай бўлди. Ҳушимдан кетдим.

"Мени нимага отдинг?..."

Баҳодир Баратов — 1961 йилда туғилган. Қашқадарё вилояти, Яккабоғ ноҳияси, Правда колхозси.

Қандаҳор.

— ...Қишлоқнинг бошланиши. Одамлар қўлда қурол билан биздан қоча бошлашди. Шунда катта лейтенант Осипов Геннадий:

— От,— деб буюрди. Отдим. Бири девордан мен томонга, иккинчиси нариги томонга қулади. Мен томонга қулагани, худди чумчуқни рогатка билан ургандай, сапчиб тушди.

Ўша кунни, ундан кейинги кунларда ҳам у ухлаганимда олдимга кириб келиб:

— "Мени нимага отдинг?", дегандай қараб турарди.

Дилоромга бордик. Қўлимизга душман асир тушди. У рус тилини билар экан. "Сенлар барибир қуролларингни топширасанлар. Бизни енга олмайсанлар", деб такрорларди. Уни десантчиар асир туширган эди.

Қўл-оёғи боғланган. Чалқанча ётарди. Афғоннинг гапига чидаб тура олмаган десантчилар устига бензин сепиб ёқиб

юборишди. Пов этиб олов олди. Олов ичидан ҳам "Сенлар барибир таслим бўласанлар, биз ютамиз", дерди. У бир минут ҳам ёнмади. Узини у ёқ, бу ёққа ташлаб кўрди. Аммо ўнғарила олмади. Одам худди ёгдай чарсиллаб, учқун сачратиб ёнар экан. Унинг жасади ёниб бўлганда, уст-бошлари тутаб турарди.

Ҳозир сиз билан гаплашаяпман-у, қаршимга биринчи отган одамим юриб келмоқда. Олов ичидаги овоз қулоқларим остида эшитилмоқда. Келинг, чўмиламиз, муздай сувда ўзимга келиб оларман. Кейин бўлган воқеалар ҳақида гаплашамиз. Тоза сув экан. Шаҳарда бундай сувни биринчи кўришим. Ернинг остидан келади, шекилли...

"Ваняни қутқаринглар..."

Музаффар Назаров — 1960 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Собир Раҳимов ноҳияси, Собир Раҳимов кўчаси, 19-уй.

— ...Бухоролик Ҳақимов Рустам, деган ўртоғим билан хат ёзиб ўтирардик.

1980 йилнинг ноябри. Кузнинг ёқимсиз куни. Тарновдан чакиллаб тушаётган ёмғир деразадан кўриниб турарди. Унинг зарралари деворга урилган лойдай ойнага сачраб ёпишарди. Хатнинг яримларига боргандим, Рустам:

— Жўра, ҳали кўрасан, бизларни Афғонистонга ташлайди, негадир кўнглим сезаяпти,— деди ручка билан иягини қашиб. Мен унинг гапига ишонгим келмади. Аммо кўнглим ҳижил бўлди. Чунки Тошкентдан жўнаётганимизда "Сенлар Латвияга тушасанлар" деганди, аммо негадир Термизга олиб келиб ташлаганди. Балки термизда тайёргарлик қилиб, сўнг Латвияга олиб кетар, деган хаёлда эдим. Рустамнинг гапи мени ҳам ўйлантириб қўйди.

Ётиш учун рухсат берилди. Бир зум ўтмай хуррак ва тушида гапираётганларнинг овози казарманинг турли бурчакларидан эшитила бошлади. Мени эса уйқум келмасди. Каравотда у ёққа ағдарилдим, бу ёққа ағдарилдим, қани энди уйқу келса. Шунда ёнимда ётган Рустамга кўзим тушди. У ҳам ухламаётган экан.

— Нега ухламаяпсан,— деб сўрадим.

— Ўзинг-чи?— деди саволимга савол билан жавоб бериб.

— Гапинг ўйлантириб қўйди. Сен бир балони биласан, негадир юрагимга ғашлик тушди,— дедим.

— Юрагинг ғашланавермасин, ё эрта, ё бугун кетамиз,— деди.

— Қаердан биласан,— деганимда:

— Үзим ҳам ҳайронман, бехос хаёлимга келган ўй ҳамма вақт юз берган. Боя хат ёзиб ўтирганимизда, беихтиёр Афғонистон ҳақида ўйладим. Шунинг учун кетишимизга ишонаман. Энг асосийси кўнгилни тўқ қилиш керак. У ерга борганимизда ҳам мана шу муносабатимиз йўқолмаса, битта-яримта дайди ўқ тегмаса, худо хоҳласа эсон-омон ортга қайтамиз. Энди ёт, тун ҳам яримдан оғди,— дея юзига одеялни тортди. Мен ҳам чойшабни юзимга сурдим. Орадан бирон минутлар ўтмасдан тревога кўтарилди. Рустам:

— Айтмабмидим,— дея ўрнидан сапчиб туриб кийина бошлади. Мен ҳам унга эргашдим. Казармага командирлар югуриб киришди.

Ҳар ённи иккинчи ярусдан сакраб тушаётган болаларнинг шовқини, камар тўқаларининг овози, тап-тап ерга урилаётган этикларнинг саси тутиб кетди. Бир зумда майдонда сафга тизилдик. Ҳеч ким ҳеч нарсани билмайди. Ҳали келганимиздан буён бунақанги тунги тревогани кўрганимиз йўқ эди. Рустамни излайман, у иккинчи қаторда турарди. Юзи хотиржам, аммо қошлари бир жойга уйилган эди.

Сафдан олдин йигирма нафар болани машинага солиб олиб кетишди. Кейин бизларни машинага миндиришди. Қай бир оғайнимиз қолиб кетди. Командирга:

— Қаерга бораяпмиз,— дедим. У тунд башарада:

— Кейин биласан,— деди. Шунда қолиб кетаётган оғайнимизни кўрсатиб:

— Уни ҳам олиб кетайлик, бир ўзи қолиб кетмоқда,— дегандим.

— У қандай бола?— дея сўради.

— Зўр. Яхши йигит,— дедим. Миндириб олдик. Оғайнимиз бизлардан ажралиб қолмаганлигига хурсанд, менга миннатдорона жилмайди. Ҳеч қайсимиз, бирон-бир хабарни билмасдан самолётга чиқдик. Болалар "бир Латвияни ҳам кўриб келайликчи, қизлари жа зўр бўлармиш" дея бир-бири билан ҳазиллашарди.

Самолёт пастлай бошлади. Шундай қуйига қараб юрагимиз орқага тортиб кетди. Рустам ҳақ эди. Афғонистонга келгандик. Ҳазимизни уйларга ўхшаш бир қаватли, икки қаватли уйлар самолёт туйнугидан кўзга ташлана бошлади. Қобулга қўндик. Ёмғир аралаш қор ёғарди. Совуқ, тунд ҳаво эди. Битта палаткага бир юз йигирма аскарни олиб келиб ташлашди. Остинма-устун ётганмиз. Ҳамма ер ҳўл. Остинмиздан ёмғир суви шариллаб, баданни сескантириб оқарди.

Қобулга ўттиз биринчи декабрь кечиде кириб келгандик. Совуқдан, ёмғирдан ҳеч биримиз ухлай олмадик. Янги йил кирганда ташқарида отишма бошланди. Ҳаммамиз палаткадан югуриб кўчага чиқдик. Кекса аскарлар:

— Ётаверинглар, ҳеч нарса бўлгани йўқ. Ҳазимизни постда

турган қоровуллар отишиб, янги йилни кутиб олишмоқда,— деб қайтаришди.

Эрталаб бизларни АН—24 самолётида Жалолободга олиб кетишди. У ерга кетишимиздан олдин биз билан хайрлашаётган аскарлар:

— Жалолободга боргунча ўзларингни отиб ташланглар,— дейишди. Офицерлар эса:

— Уларни гапига ишонманглар, зўр жойга бораяпмиз,— дея бизларга далда беришди.

Қобулда қиш, Жалолободда эса кўм-кўк баҳор эди. Бу ерда икки ойдан кейин бизларни топшириқ билан Асадободга жўнатишди. Батальон командири ҳамма рота командирларини чақириб, қаерларда постда туришимизни тушунтирди. Бизнинг рота тоғнинг 2300 чи баландлигига чиқиб, атрофни кузатиши керак эди. Иккинчи ва учинчи ротага қишлоқни тинтиб чиқиш топширилганди.

Қўлда иккита мина, юк халтада қирқ беш килограмм юк, буларнинг устига яна автомат, белкурак, кўкракда темир нимча. Кун иссиқ, пешонадан шўр тер лабларга энади. Тоққа чиқиб юрмаган одамга қийин экан. Яна қўлдаги ва елкадаги юкларни айтмайсизми. Сени тобора ерга михлаб тортади. Тоғнинг ярмигача бир амаллаб етдик. Кейин секин-аста болаларнинг хириллаган овозлари, дод-войлари эшитила бошлади. Сўнги маррага етишга оз, жуда оз масофа қолганда, ҳамма юкини отиб юбориб:

— Бошқа юрмайман, ўлдирсанг, ўлдир,— дея чўзилиб оғзидан кўпик сачратган болалар бўлди. Аммо уларни олиб кетиш керак. Олиб кетмасанг, қисмати нима билан яқунланиши ҳаммамизга аён. Қанд берганди. Тоққа чиқишда қанднинг фойдаси катта экан. Оғизга биттасини ташлаб олиб, шимийсан. Чанқоқни босади, сув ичиш мумкин эмас.

Рустам билан ёнма-ён кетаяпман. Тинкамиз қуриган. Уйга қайтиш хаёлимга келди. Ҳеч ишонмайман. Ундан:

— Наҳотки ҳеч билмаган жойларда ўлиб кетсак,— дея сўрасам.

— Ҳ-э-э, кўп гафго қилаверма. Ким ўлибди ҳали. Нега энди шунча одамни ичидан икковимиз ўлиб кетамиз,— деди.— Руҳим кўтарилди. "Тўғрисиям шунча одамни ичидан нега биз ўлишимиз керак?", деб ўйладим.

Биринчи отишмада қизиқ бўлган. Ҳаммамиз уларга қарата ўқ отишни ҳам унутиб яшириниб олгандик.

Тоғдан икки кундан кейин пастга тушдик. Тоғ оралиғидаги қишлоқда банда бор эди. Бизга қишлоқни улардан тозалаш топширилди. Тоғ орасидан машиналар юра олмасди. Яёв кетдик. Қишлоққа киришда бизнинг рота қоя ёнида, учинчи рота қуйида

эди. Бир оз юрмасимиздан уларни ўққа тутишди. Ҳеч ким жароҳатланмади.

Афгонларнинг бир уруғи бор. У на бизларга, на афгон ҳукуматига бўйсунди. Ўзлари бир давлат. Бизлар борган қишлоқ ҳам ўша уруғдан экан. Қишлоққа киришимизга қаршилиқ қилди. Шунда батальон командири бригада командири билан боғланиб, нима корҳол эканлигини айтди. Бригада командири қишлоққа кирмасдан, орқага қайтишни буюрди. Қайтдик. Пистирмага тўғри келдик. Ўққа тутишди. Яширинишга жой йўқ. Одамзодда ҳам паррандаларнинг кўп хусусиятлари қолганлигини ўшанда кўрганман. Агар қишда тоғда юрган бўлсангиз, тоғдан қуйига учган какликлар шундай қорга бошини тиқиб орқаси очилиб қолаверади. Бошини яширса бўлгани. Бизлар ҳам какликларга ўхшаб, қаердан паноҳ излашни билмай, кичик-кичик тошлар ортига бошимизни яшириб ётавердик. Ваҳоланки, у тошга ўқ тегса титилиб кетарди. Хаёлимизда эса "нима бўлса ҳам, ҳеч нарсани кўрмасак", деган ўй эди.

Чақирилган вертолетлар тоғ томонга кўп бор ҳужум қилишди. Шундан кейин тоғдан бизга отмай қўйишди. Бизнинг ротага душман ортидан тоққа чиқиб, уларни йўқ қилиб ташлаш топширилди. Рота ёппасига тоққа чиқа бошлади. Тоғ устида янги отилган гилзалар ётарди. Аммо душмандан дарак йўқ эди. Тоғдан ошиб пастга тушдик. Биз қуйига тушгунимизча машиналар ҳам тоғни айланиб ўтган экан. Қуйидаги қишлоққа етмасдан қабристонга дуч келдик. Рота командири бизнинг взводни олдинга ташлади. Мозорга яқинлашдик. Шу вақт мазор қаршисидаги уйдан бизни ўққа тутишди. Ўзимизни қабристон ичига урдик. Бошни кўтариб бўлмасди. Шунда рота командири: — Қандай бўлмасин, уларни уйдан ҳайдаб чиқариш керак,— дея команда берди. Шунда гранатаминомётни уйнинг чап биқинидаги қабрга ўрнатиб отишди. Ўқ овози тинди. Взвод командири:

— Ҳар биринг беш метр оралиқда масофа сақлаб уй томон югурасан,— дея буйруқ қилди. Биринчи бўлиб бир рус йигити, ундан кейин бир йил хизмат қилган Ваня, Ванядан сўнг мен югуришим керак эди.

Олдиндаги бола югуриб, кетаяпман. Ваня бутадан сакради. Ҳавода унга ўқ тегди. Қалқиб кетди. Қулоғим остида взвод командирининг:

— Назаров, тўхтама,— деган овози эшитилди. Атрофимдан визиллаб ўқ учарди. Ўшанда қандай аҳволга тушганлигимни билмайман-у, аммо худди ердан оёғим узилиб ҳавода югуриб кетаётганлигим ёдимда. Уйнинг остидаги пойдеворига урилганимда ҳушимга келдим. Ўқ эса уй туйнугидан қабристон томон тўхтовсиз учарди. Взвод командири икковимизга қарата:

— Бизлар уй томонга тўхтовсиз отамиз. Сенлар Ваняни ўзларингга олинглар,— деди. Кейин улар уйга қарата тўхтовсиз отиб туришди. Эмаклаб Ваня томон судралиб бораёtmиз. Бир оз бошингни кўтарсанг, ўзимизнинг ўқдан ўлиб кетишимиз деч гапмас. Биласизми, ўшанда бир кўз учаётган ўқда, бир кўз ортда қолган уйда, учинчи кўз ярадор Ваняда эди. Ҳаммасини кўриб турардим. Аслида бундай бўлиши мумкин эмас. Аммо мен учовини ҳам кўриб турардим. Ўқ визиллаб учар, Ваня эса тўлғонарди.

Ваняни елкасидан ушлаб судралиб келаяпмиз. Битта ўқ шундай қулоғимга яқин жойдан ўтганда худди ари чаққандай бошимни ёнга олдим. Том остига етиб келганда Ваня алаҳсирагандай:

— Афсус, укам ҳам армияга кетади,— деди. Кейин кўзларини очиб бизларга тикилди. Жилмайди. Жон берди. Лабида табассум қотиб қолди. Мана, ҳозир ҳам унинг табассуми кўз олдимга келмоқда. Ундай кулиб ўлган йигитларни кўп бор кўрганман. Мен билан бир вақтда хизмат қилган болаларнинг ўттиз уч нафаридан ўн бир нафари уйига қайтиб келди...

Ванянинг ўлимини кўрмасдан олдин ўлган одамни кўриш менга даҳшат эди. Кейин ўлим яқин дўстга айландики, ҳамма вақт сенга ҳамроҳ юрарди. "Ўлишимиз керак" деган қатъий қарорга келгандим. Ундан қўрқмай қўйгандим.

Лағмон операциясига чиқдик. Икки тоғ оралиғига кирдик. Бизнинг рота олдинда эди. Тоғ оралиғидаги ўзанинг оралиғига етдик. Ҳамма томон кўм-кўк. Сойдан тиниқ сув шарқираб оқмоқда. Қримга ўхшайди. Ҳақиқий дам оладиган жой. Бизлар билан афғон аскарлари ҳам бор эди. Дам олишга тушдик. Кўм-кўк майсалар устида чўзилиб, тиниқ осмонни узоқ-узоқ томоша қилгинг келади. Ҳамма нарса ёддан чиққан. Қаршимизда қуролланган банда борлиги биттамызнинг ҳам хаёлимизга келмасди. Худди тинч замонда яшаётгандаймиз. Болалик йилларимиз қайтиб келган. Бир-биримиз билан кураш тушамиз. Ҳазил-мутойиба қиламиз. Қизиқчи болалар аския айтишади. Кўм-кўк майсада ўмбалоқ ошиб, қотиб-қотиб куламыз.

Бу хурсандчилик, бу болалик узоқга чўзилмади. Овқатланиш вақтида отишма бошланиб қолди. Олдин нималар бўлаётганлигига тушунмадик. Ким отаяпти, қаердан отаяпти? Кейин билсак, банда бизни ўраб олган экан. Машинага югурдим. БМП башнясига чиқиб олиб, пушкадан ўқ келаятган томонга ота бошладим. Кўп ўтмай бир аскар ёнимга келиб:

— Шиянни яралашди,— деди. Михаил бизни машинада отувчи эди. Механикка машинани "ҳайда", дедим. Михаил яраланган жойга машинани олиб бориб, десантчилар туйнугини очиб уни ичкарига олдик.

Орқага қайтиб чиқиш ҳақида буйруқ бўлди.

Ортга чиққанимизда йигирма олти нафар аскар ярадор, саккиз аскар ҳалок бўлган экан. Портлаган машиналарни сувга ағдариб юбордик. Кўзингга фақат қон кўринади. Ҳуликлар машиналарда қалашиб ётар, ярадорлар қонга ўхшайди. Вертолет келди. Михаилни вертолетга миндиришаётганда:

— Йигитлар, хафа бўлманглар, мен ҳали яшайман,— деди. Йўқ, яшамади. Тошкентда бўлган операциядан чиқмади. Қорнини ўқ ёриб юборганди.

Қайси бир топшириқда одам отдим. Ҳамон ўша жойни эслай олмайман. Худди миям чайқалгандай ҳаёлдан кўтарилган.

У мен томон яқинлашиб келарди, негадир уни отолмасдим. Қўлларим кўтарилмайди. Автомат тумшуги ўз-ўзидан ерга қараб қолади. Кўтараман, яна шундай. Агар у югуриб келиб қучоғини очса, бағримга босгудай чўтим бор. Аммо у қучоғини очмади. Қўлидаги қуролни тўғрилади. Мен ундан олдин отдим. Йиқилди. Автоматим тумшуги ерга қадалди. Кўз олдимда мени маҳв қилмоқчи бўлган одам тўлғаниб-тўлғаниб жон берди.

Орадан бир соат ўтди. Қўлимга автоматни олганимда, баданим титраб, сочларим тикка бўлиб кетди. Кейин қанча-қанча одам отдим, сўйдим, аммо юрагим қилт этган эмас.

Ўша куни ротамиз тоққа кетди. Мен ортдаги техника билан қолдим. Маршрут бўйича, машина билан улар ошиб ўтган тоғ орасига бориб туришимиз керак эди. Тонг вақти, соат тўртларда БМД ва танкларни колонна қилиб жўнадик. Менинг машинам тўртинчи бўлиб кетмоқда эди. Унда афғон аскарлари ҳам бўлиб, йўлда уларни десант туйнугидан тепага чиқардим.

Йўл шағал эди. Бундай йўлда мина бўлиши табиий ҳол. Хаёлимга ҳам шу ўй келди. Автоматни қўлга олиб, шламафонни кийдим. Узоқдан катта тош кўринди. Танк тошни айланиб ўтди. Негадир юрагим орқасига тортиб кетди. "Миналаштирган", деган ўй тобора миямга ўрнашиб, юрагим гупилаб ура бошлади. Машина туйнугини ёпиб қўйдим.

Йўл четидаги катта тошга тобора яқинлашиб келардик. Унинг ёнига келиб бурила бошладик. Биздан олдинги машиналар анча узоқлашиб кетганди. Қаршимиздаги чанг тарқала бошлади кейин нима бўлганлигини билмайман. Кўзимни очганимда қаршимда рота командири турарди. У нималардир деб гапирди. Фақат лабининг очилиб-юмилишини кўриб турардим. Кейин билсам командир "Назаров, сен ва механик бир қориндан тушган экансанлар", деган экан. Механик ва мен соғ бўлиб, қолганлар ярадор ва ўлган эди. Аммо ўшандаги мия чайқалиши асоратидан бугунларда ҳам қутулганим йўқ. Сиз билан гаплашиб ўтирибман-у, миям отилиб чиқиб кетай, десапти. Ҳар йили бир-икки марта касалхонада ётиб чиқишга тўғри келмоқда. Билмадим, бу балодан қачон қутуламан. Бир оз асабим бузилса,

миям шанғиллай бошлайди. Бу касал ул-бул жойинг кесилишидан ҳам ёмон экан. Инсон ҳеч вақт сокин, осойишта яшай олмаганидск бу оғриқ мен билан бир умрга бирга кетади шекилли.

Сурхурингга топшириқ билан чиққанда бўлган воқсани эсласам, юрагим ларзага келади. Ушанда взвод командиримиз взводни йиғиб топшириқ берди. Кейин бизлар тарқалишдик. Ҳрнимизга биринчи взвод сафланди. Взвод командири ўз йигитларига керакли топшириқни бераётганда, биз улардан анча олисда эдик. Бехос гумбурлаган овоз эшитилди. Ҳаммамиз бир лаҳза гангиб ортимизга қараганда биринчи взвод турган томонда чанг-тўзон кўтарилганда. Югуриб бордик. Қаршимизда даҳшатли манзара ҳосил бўлганди. Эслагим келмайди. Ишонасизми, эслагим келмайди. Сигаретингиздан чексам майлими? Ташлаб кетгандим. Яна бошлаб юбормасам, деб қўрқаман. Келинг, ўлдирса сигарет ўлдирсин. Уша ерлардан ўлмай келдик-ку. Китоб ёзаяпман, дедингизми. Нима қилардингиз, бечора китобхонни азобга солиб. Ўзингиз ҳам қийналганга ўхшайсиз. Меникидай асабларингиз ҳам чатоқ шекилли. Чунки кўзингиз ости учиб-тушиб турибди. Бу асаб билан боғлиқ. Ухлашдан олдин, худди жонингиз чиқиб кетаётгандай бир ҳолат қийнайдимиз? Ҳа, ҳа, худди шундай. Ана ўша асабнинг бузилганлигини билдиради. Сигаретингиздан бошим айланди. Анча вақтдан бери чекмай юргандим. Кейин нима бўлди, дейсизми? Сизнинг ҳам жонингизни ҳалқумингизга келтирдимов. Уч кундан бери бирон маънили гап қилмадик. Эс ҳам қолмаганда. Бирини эсласам, бошқаси ёдимдан кўтарилади. Взвод олдига югуриб борганимизни эслаяпман. Даҳшатли манзара эди. Уша даҳшат нима эди? Ўлай агар эслай олсам. Қоронғу. Сизни қийнаб қўйганимга хижолат тортаяпман. Эслай олмаяпман. Нима қилай? Майли, майли хайрлашамиз. Эртага келаман, дейсизми? Шу гаплашганимиз етмайдимиз? Унда ўзингиз биласиз. Хайр, соғ бўлинг. Ўзингизга олар экансиз. Кўп ундай қилманг. Бирор касални орттириб оласиз. Майли, хайр.

...Оббо, сиз-эй! Яна келдингизми? Эринмаган банда экансизу. Битта-яримта раис ҳақида очерк-почерк ёзганингизда, бунчалик қийналмасдингиз. Ҳаммаси яхши бўларди. Хурсандчилик, ҳосил, дастурхон, дегандай. Ҳазил, ҳазил, яна кўнглингизга олманг. Серебразин, деган дори бўларкан. Ушанинг мияга фойдаси зўр дейишмоқда. Ўзиям Австралиями, Австриями деган томонлардан келар экан. Уни қандай топиш керак? Ҳа, майли бир гап бўлар. Келинг, мия свежийлигида гаплашиб олайлик. Сизни кўп қийнаб қўйдим.

Қаерда қолгандик? Взвод портлагандами? Э-э, лаънати мина! Ҳаммаси ўлиб ётибди. Бирининг боши узилиб кетган, бирининг

оёғи, бирининг кўзи шундай ёнига оқиб тушиб, ўрнидан қон сизмоқда. Калла ҳам худди тарвуздай иккига бўлиниб кетар экан. Уни айтиш қийин дегандимку. Мана яна бошим оғрий бошлади. Бирининг ичак-чавоғи ёнидаги шеригининг юзида сочилиб ётибди. Биттасининг қўли ерга санчилиб қолган. Худди ердан қўл униб чиқаётгандай. Ернинг қўлларига ўхшайди. Бармоқларининг ораси очилиб қолган. Бу дунёга лаънатлар ўқиб кетаётгандай эди. Кўрсангиз, ўзингиз тасвирлаб олардингиз. Мен уларни тасвирлай олмайман. Иккитасини бир-биридан ажрата олмадик. Ҳамма томон гўшт эди, ишонасизми, гўшт эди.

Бизлар гилзанинг ичига қон группамизни солиб, уч, тўрт жойимизга тикиб қўярдик. Ўшандан медиклар ўлган одамни аниқлашарди. Уларни ҳам медиклар аниқлашибди. Бу ёғини сўраманг, кўнглим айниапти.

Улар қандай портлаган экан? дедингизми? Ҳа, ҳа, ёддан кўтарилибди. Взвод турган жойда мина бўлган. Аммо у минани аскар босганда ҳам портламасди. Чунки унинг портлатувчиси минадан йигирма метрлар узоқликда бўлган. Уша взвод сафланган вақт уларнинг орқасидан афғон аскарлари саф бўлиб ўтишиб, минанинг портлатувчи қисмини босишган. У сим мина билан уланган бўлади. Симлар бир-бирига текканда, минанинг ичида учқун сачраб портлаб кетади. Улар ўшанақанги минанинг қурбони бўлишган.

Китоб ёзар экансиз, яна бир нарсани ёзинг, айтиб бераман:

Уйга қайтаяпмиз. Қобул аэропортида текшираётган лейтенант ҳамма нарсамизни ола бошлади. Мен магнитофон олгандим. Уни олмоқчи бўлганда, бетонга уриб чил-чил синдирдим. Кейин "Гвардиячи нишонингни бер", деди. Икковимиз уришиб қолдик. Бир нарсага тушунмайман. Хўш, у мендан магнитофонни олди, дейлик. Уни нима қилади? Текин магнитофон. Ё ўзига олади, ё сотади. Бошқа ҳеч нарса. Бу ҳарбий ўғрилик. Ҳа, ҳа, ҳарбий ўғрилик. Бошқа ҳеч нарса эмас.

Зўр ҳарбий ўғриларимиз бор-да...

Кетмоқчимисиз? Унда майли. Бошқа сафар келинг. Отамлашамиз. Фақат шу темада гаплашмаймиз. Омадингизни берсин. Соғ бўлинг ўртоқ, соғ. Бунда ҳикмат кўп.

"Қонли дарёда чўмиламан..."

Маҳмуджон Ашуров — 1967 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Собир Раҳимов ноҳияси, Сағбон кўчаси, 12-уй.

— ...Биз тоғнинг кенгайиб борган томонида, душман эса шундай қаршимиздаги тоғлар бир-бири билан туташган жойда эди. Бир ой ўша ерда бўлганмиз. Урушсиз уч нафар одам ҳалок бўлди. Икки нафар аскар ва бир офицер. Гулхан ёқишганда, минага тушишган. Икки аскар оловга қараб ўтирган. Шу вақт олов тагидаги мина портлаб, иккаловининг юзини титиб юборган эди. На кўз, на қош, на қулоқ, на бурун бор эди. Ҳаммаси илвираган, қоп-қора куйган гўштга айланган эди. Худди чангакда ари талаган қушқоқ гўштга ўшарди.

Қўлларим қалтираши нимадан, дсб сўраяпсизми?

Миям чайқалган, қўлимни бир жойга қўйиб турмасам қалтирайверади. Бу касаллик жуда жонимга тегди. Биров билан тузук гаплашиб ўтира олмайсан? Гапга берилиб кетганда, тилларим тутилиб қолади. Ҳали мен жуда ёшман. Тузалиб кетсам керак. Докторлар "вақт ўтиб кетиши билан бу иллатлар йўқолиб кетади, фақат жиддий даволаниши керак", дейишмоқда.

Ҳа, ҳа, мавзудан чиқиб ўзимнинг дардимни айта бошладим, шекилли. Нима қилай, мен ҳам ким биландир дардлашишим керак-ку. Сиз менга келганингизданоқ ёқиб қолдингиз. Сизга ҳаммасини айтавераман.

Ўшанда взвод командирига темир парчалари тегиб ўлган. Взвод бир неча кун мотам тутди.

Кейин бир ҳафта урушдик. Озиқ-овқат қолмади. Айниқса, биздан тепадагиларга қийин эди. Чунки тунда уларга озиқ-овқат етказиб бермоқчи бўлсак, душман ракета отиб ўққа тутади.

Тепаликнинг қуйсида БТРлар турарди. Улар душман нишонидан паналанган эди. Тонгда бир неча аскар тепадагиларга овқат олиб чиқишга муваффақ бўлди. Ўшанда болалар окоплардан чиқишиб, овқатланишга энди ўтиришганда лаънати РС снаряди шундай ёнларига тушган.

Бир боланинг калласи чўрт узилиб кетганди. Ҳамон батальон командиримизнинг ўшанда қилган ишини ҳеч кечира олмайман. Ўлган одамнинг ҳамма қурол-аслаҳаси йиғиштириб олинади. Ўша боши узилган боланинг темир нимчасини аскарлар ечиб олишган экан. Батальон командири уни қон ҳалқоби устига ташлаб, сувратга олганди. Кейин... "Нимчасини ечган, шу сабаб ҳалок бўлган. Ўлимга аскарнинг ўзи айбдор", деганди. Мен ва барча аскарларнинг унга нисбатан кучли нафратимиз ошганди. Худди немис гестапочиларидай иш қилганди. Ўйлаб кўринг, агар унда темир нимча бўлганда ҳам калласини қандай асрай

оларди. Темир нимчаларни ўзимиз синаб кўрганмиз. Беш-олтитасини ҳам автомат ўқи тешиб ўтиб кетади.

Окопда бир аскар ухлаб ётарди. "Хайрият, тириги ҳам бор экан",— деб окопга тушганда унинг ҳам ҳалок бўлганлигини билдик. Ухлаган жойида осколка тегиб ўлган экан. Билмадим, у қандай тушлар оғушида ўлим топган.

Ўн нафар аскарнинг биронтаси ҳам тирик қолмаганди. Уларнинг ичида манғишлоқлик қозоқ оғайним бор эди. Жуда дилкаш йигит эди. Гитарада қозоқча, ўзбекча, русча ашулаларни шундай қойиллатиб айтардики, ҳаммамизни сеҳрлаб қўярди. Ўшанда бошқа болаларга қараганда унга кўп кўйдим. Ҳаммамиз ҳам. "Одамларнинг ичида суюклиси бўлади", деганлари рост экан. Умуман истёждоли одамларда қандайдир жозиба, ўзига оҳанграбодай тортувчи куч бўладики, қолганлар гулга ёпишган асалари мисол унга талпинишаверадилар. Бундай одамлар ҳам биз бандаларга худонинг бир инъоми бўлса ажаб эмас.

Осколка унинг биқинидан кириб, орқасидан ўпириб чиқиб кетган эди. Ўшанда, унинг юзига қарай олмаганман. Унинг қўшиқларини кайфиятим бузилганда кўп бор айтаман. Ўшанда юрагим таскин топади. Ўзимни енгил ҳис қиламан. Жилмайиб турган чеҳраси кўз олдимдан кетмайди. Жувонмарг бўлди у. Жувонмарг. Бўлмаса, снаряд улар овқатланаётган вақтда тушадими. Э-э-э, нимасини айтасиз, қанча-қанча ҳали ҳеч нарсани, ҳатто бирон қизни ўпмаган болалар ўлиб кетди. Менга қўйиб берса бундай ёвузликни бошлаб берганларнинг ҳаммасини қатор қилиб отардим.

РС деган снаряд ёнингизда портламай, ҳатто устингиздан ўчиб ўтса ҳам контузия қилиб қўяди. Жуда бемаза қурол. Ёмон товуш чиқариб учади.

Бизга қарши жанг қилган банда Аҳмадшоҳга қарашли бўлиб, жуда кучли эди. Тажрибали, урушни кўравериш пишиб кетган одамлардан йиғилган, дейишарди.

Бизда ҳам, ўзимизда ўғрилик, безорилик қилиб юрган болалар қаттиқ жанг қиларди. Ҳеч нарсадан қўрқишмасди.

1987 йилнинг март ойида Маймананинг йўлида батальонда озик-овқат танқислиги бошланди. Колоннани душман ўтказмаган. Шунда болаларга командир тошбақа тердирди. Кейин қовуртирди. Унинг косасини, тирноқларини кесиб ташлаб пиширдик. Пишганда ҳеч биримизнинг уни олиб сийишга юрагимиз бетламади. Шунда командир унинг оёғини олиб чайнай бошлади. Узоқ чайнади. Ҳаммамиз олиб едик. Ўшанда Быков деган бола душманлар томонга қочиб ўтиб кетди. Тополмадик.

Нон олиб келишди. Бир вақтлар қорнимиз тўйганлигини эслаб юриш учун нонни тез-тез еб олдик. Ўт ердик. Бедага ўхшаган. Қовуриб еса мазали бўларди.

Сўнгги кунларга асралган тўрт банка картошка бор эди. Уни қоровулдан келган болалар еб қўйибди. Бизлар уларга ҳеч нарса демадик. Аммо ўзлари нима иш қилиб қўйишганлигини билишиб, йиғлаб юришди.

Одам қонини кўрганда, кўнгил айнийди. Аммо қуса олмайди.

Мен у ердан кўрқоқ бўлиб қайтдим. Ҳозир бехос кимдир қаттиқроқ гапириб юборса ҳам қалтираб кетаман. Уйга келганимга бир бой бўлган эди. Тонгда онам акамни уйғотиш учун кўнғироқни чалди. Мен эса автомат овози деб ўрнимдан сакраб турдим-да, ўзимни деразадан ташламоқчи бўлдим. Шунда уйда эканлигим миямга урилиб, биринчи қаватга югуриб тушдим. Уйимиз болахонали. Ҳамон кўнғироқ овозига ўргана олмайман. Бир куни акам ухлаб ётганимда ҳазиллашиб кўнғироқни чалди. Пастга қандай югуриб тушганлигимни билмайман. Қаердан болтани топганлигимни ҳам эслай олмайман. Болта билан кўнғироқни чопиб ташладим.

У ерда шундай воқеалар бўлган-ки, эсласам юрагим орқага тортиб кетади. Яқинларингни, ҳатто жигарларингдан ҳам ноёб инсонга айланган ўртоқларингни чавақланган жисмини кўришдан оғир кун, оғир дард бўлмаса керак. У кунлардан ҳаммани, ҳамма-ҳаммани худонинг ўзи асрасин. Ёвузликни, қонхўрликни бўлмаслиги учун ҳам яратганга сизиниб яшайлик.

Бир маъшум кун машинада механик мианада портлаган. Уни ҳам миана машина поли билан шифтига ёпиштириб ташлаган эди. Ҳеч кимнинг болани ажратиб олишга юраги дов бермади. Мен ва командир ажратиб олдик. У воқеани бор тафсилоти билан айтиш жуда қийин. Кўраяпсизми, яна қўлларим қалтирамоқда. Менинг тузалишим анча қийин бўлса керагов. Чунки ундай воқеаларнинг юзлабини кўрганман. Бугун бири ёдимга тушса, эртасига бошқаси, индинига ўзгаси хаёлимга келаверади.

Ушанда боланинг оёқ томонидан лом солиб темирни пастга боса бошладик. Бир оз туйнук очилди. Бир томони қия бўлганлиги учун унинг оёқ томонидан ерга шариллаб қон қуйилди. Юзларимга сачради. Чунки унинг портлаганига ҳали ҳеч вақт бўлмаганди. Ҳеч нарсага қарамасдан тобора машина полини қуйига туширдик. Болани тортиб оладиган туйнук очилганда, оёғидан ушлаб суғуриб олдик. Энди унга қараб бўлмасди. Ҳамма ери теп-текис бўлиб кетганди. Худди бир уриб деворга ёпиштирилган лойдай ялпайиб кетганди. У одамми ё бошқа нарсами ажратиш қийин эди. Фақат оёғининг тўпигидан пасти соғ қолганди. Уша кунни эсласам ҳамон қайд қилгим келади. Мана ҳозир ҳам бошланди. Оғзимни чайиб келмасам.

...Барибир у ерда ҳамюртларингни қумсайсанда. Биласизми, агар пешонасига "Тошкент" деган ёзуви бор машинани кўрсам,

йўлни ўртасига чиқиб олардим. Улар ҳам машинадан тушишиб, бир-биримизни танимасак ҳам худди минг йиллик танишлардай қучоқлашиб кўришардик. Улар:

— Нима керак, етишмовчилик бўлса айт, ташлаб кетамиз,— дейишади. Мен эса:

— Ҳеч нарса, сенларни қучоқлаб ўпдим. Ўшанинг ўзи ҳар қандай нарсадан юқори,— дердим. Яна қучоқлашиб хайрлашардик. Аммо ҳечам бир-биримизнинг исмимизни сўрамаганмиз. Худди ҳаммамизнинг исмимиз тасаввуримда бир хилдек эди.

1988 йилнинг кузида окопларимизга сув тўлиб қолиб, унинг ичидаги ўқ-дори, снарядларни сувга шўнгиб олиб чиққанмиз. Қорин оч, шундай вақтлари катта лейтенант Шишкин ўзининг қизикарли суҳбатлари билан қорнимизни тўйдирарди. Жуда яхши, олижаноб командир эди.

Қоровулга оч чиқиш ёмон эди. Шу сабаб кўп болалар ошқозон касали билан ортга қайтишди. Мен учун нондан қадрли нарса йўқ. Биласизми, ҳанузгача нонга тўймайман. Егим келаверади.

Ёвузликни кўраверган одам ёмон бўлиб кетар экан. Ҳамон тинч ҳаётга ўргана олмаяпман.

Тунлари ухлай олмайман. Туш кўраман. Ўзим отган одам тушимга киради. Унинг юзи ўзгармаган, аммо гавдаси бошқача. Ҳамма томонини юнг қоплаган. Бир қўли узилиб тушган. У ўликлар томондан, жуда-жуда чуқур, суви қуриб қолган ўзандан олдимга ўтиб келади-да, мени елкасига олиб:

— Ўшанда мени нега отдинг? Отмаганингда қўлларим соғ бўларди. Икки қўллаб кўтариб бу сойдан ўтказиб қўярдим. Ҳозир бир қўл билан қийналаяпман,— дея ўзандан олиб ўтади-да, ўликлар оқаётган қип-қизил сувли дарёга улоқтириб юборади. Қонли дарёда чўмиламан.

Кейинги вақтларда мени кимдир бўғади. Бўкириб йиғлайман. Терлаб кетаман. Кеча ёнимга бир чолни олиб келишганди. Туни билан ётолмасдан қўрқиб чиқибди.

Юрагим сиқилади. Нимадир етишмайди. Ўзимни ўлдириб қўйай дейман.

У ерларда ўлган болаларнинг мозорини бориб кўриб тураман. Шунда бир оз кўнглим таскин топади.

"Тонгда кириб бораман..."

Даврон Худойберганов — 1967 йилда туғилган. Хоразм вилояти, Хива шаҳри, Фрунзе кўчаси, 40-уй.

Баграм вилояти.

—...Унинг бошига осколька тегди. Уйга қайтишига бир кун қолганди. Уйга, ота-онасининг олдига қандай кириб бориши ҳақида кўп гапирарди. "Тунда кириб бораман. Йўқ, йўқ, тонгда кириб бораман. Чунки ҳаммаси ширин уйқуда ётади. Дарвоза ёпиқ бўлади. Девордан ошиб тушаман. Енгил қадамлар билан юриб эшикка яқинлашаман. Уни секин очганимда, эшикнинг гичирлашидан онам сергакланади. Аммо ҳали тонг бўзариб отмаганлиги учун, "эшикни мушук очди", деган хаёлга боради. Шунда уларнинг юзларига узоқ-узоқ тикилиб, томоша қиламан. Бугунги кунларни яна бир бор эслайман. Ҳа, ҳа бу кунларни тезроқ унутиб, энди инсондай яшаш керак. Яна бир ҳафта. Бунчалар имилламаса бу вақт. Тезроқ ўтиб кетмайдими. Хун қилиб юборди-ку.

Бизни қишлоқда бўлмагансанда. Жуда гўзал жойлар. Ҳар ён кўм-кўк. Шундай уйимиз остонасидан анҳор оқиб ўтади. Баҳорда жуда гўзал бўлиб кетади. Қуёш, барглари эпкиндан жимирлаб турган ўрмон ортига ўзини олади. Ана шу вақт ўрмонни томоша қилиш керак. Барглар орасидан қип-қизил шафақ, ҳар ёнга сочилади. Эпкиндан титраётган барглар унинг нурларида товланади. Ажиб манзара ҳосил бўлади. Барглар худди олтин сувига чўмилаётгандай туюлади. Маҳлиё бўлиб қоласиз. Менинг Белоруссиям ўрмонлари жуда-жуда гўзал. Тупроғи ҳосилдор. Неки полиз экини бор, ҳаммаси яхши унади. Қайтиб бориб ҳар кун она ерни томоша қиламан. "Эшикдан оққан сувнинг қадри йўқ", деганларини бугунларда юрак-юрақдан ҳис қилиб турибман. Она қишлоғим жуда-жуда гўзал экан. Энди ҳис қилмоқдаман.

Хизматни тугатиб сен ҳам борасан. Бизнинг қизларимизни айтмайсанми, ҳаммаси сутга чайиб олингандай оппоқ, дуркун. Уларнинг сарв қоматларига тикилиб узоқ-узоқ яшагинг келади. Албатта хизматни тугатиб биз томонларга борасан. Сенга кўп жойларни кўрсатаман. Энди биз бир-биримиздан ажрала олмаймиз. Қон ҳидини бирга туйдик. Қон кўрдик. Дўстлардан ажралдик. Бирга уларнинг жасадларини Ватанга жўнатдик. Бирга йиғладик. Бир одам учун бирдек куюниш ҳам жигарликдир. Бизларнинг қонимиз бир бўлиб кетган. Руҳларни гапирмасак ҳам бўлади. Ака-ука, ўртоқмиз.

Тезроқ ўтсайди бу кунлар. Тонгда уйга кириб борардим. Девордан ошиб..."

Уни тобутга солдик. Хайрлашдик. Кўзларимдан ёш оқарди.

Тасаввуримда, кўз ёшларим унинг сўнгги сўзларини қайта такрорларди. "Тонгда уйга кириб борардим. Девордан ошиб..."

"Юртга қайтиш ҳақида ўйламай қўйдим..."

Ҳабибулло Асатуллаев — 1962 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Ленин ноҳияси, Файзобод кўчаси, 1-уй.

Қундуз.

—...1981 йилнинг сентябрь ойида мен ва ўртоғим бир юз саксон нафар бола ичидан кўнгилли бўлиб чиқдик. Қай бир қишлоқда уч кун ётдик. Ҳамма томон чанг, тупроқ. Шамол эсади, тупроқ тишларингга сақичдай ёпишади. Тўртинчи куни вертолёт саксон болани олиб учди. Қундузга тушдик. Худди кинолардагидек уруш эди. Шу вақт бизларни 4—5 тадан қилиб олиб кета бошлашди. Бизга навбат келди. Олдимизга бир маллоп яқинлашиб, машиналарга чиқишимизни айтди. Машинага чиққанда майор қаерданлигимизни сўради. Тошкентлик эканлигимизни билиб.

— Мен ҳам Тошкентданман. Ўзимнинг батальонимда хизмат қиласанлар,— деди. Унинг фамилияси Сомов эди.

Суръат иккаламиз полкнинг 2-батальон, 3-ротасига тушдик. Рота командири катта лейтенант Бондарев эди. Полкда ҳаммаси хоҳол болалар экан. Бухоролик болалар ҳам бор эди.

Биринчи тун ётганимизда устимиздан ғувиллаб снарядлар учиб ўтиб портлай бошлади. Ёнимдаги боладан:

— Ҳар куни шундай бўладими,— деб сўрадим, хавотирда.

— Ҳа, бўлиб туради. Аммо бугун янги келганларни сийлаяпти шекилли,— деди.

Ўша кундан бошлаб уйга қайтиш ҳақида ўйламай қўйдим. Қандай ҳам уйга қайтишни ўйлаб бўлади. Мабодо ўша снарядлар устимизга келиб тушса, биздан бир парча эт қолиши ҳам дарғумон эди.

Икки кундан кейин КП га қоровул қилиб қўйишди. Ўша куни туни билан ухламай чиқдим. Эрталаб старшина қоровулликдан алмаштиргандан сўнг, менга казарманинг бурчагидаги каравотни кўрсатиб:

— Ўша ерда дам оласан,— деди. Туни билан мижжа қоқмаганлигим сабаб қаттиқ ухлаб қолибман. Кимдир турткилаганда уйғондим. Қаршимда барзангидай, мўйловли бола турарди. У ҳеч гап-сўзсиз чаккамга мушт туширди. Кўзим атрофи шишиб чиқди. Кейин:

— Сен ҳали болача бўлиб, бобойларни жойида ётасанми,— дея орқамга тепиб, казармадан қувлаб чиқарди.

Орадан икки ҳафта ўтиб, катта топшириқни бажариш учун

Чордара, деган томонга бордик. Мен БМП га командир, қўл остимда тўрт нафар аскар. Бизлар турган жойдан йўлга сув чиқиб кетганди. Сувли йўлда машиналар ўтаётди ботиб қолишар, бизлар уларни шатакка олардик.

Кеч тушди. Карвон тунни тинч, бехатар ўтказди. Бизни полкка яна бир юз эллик машина келиб қўшилди. Эртасига ҳаммамизга автомат, граната беришди. Машинани жанговор ҳолатга келтириб, ҳамма томонини тозаладик. Оператор ва мен бир-биримизнинг ишимизни қилиб кетаберардик.

Бизларнинг полкимиздан эллик километр нарида Шимолий Қундуз жойлашганди. У ерда мина тозаловчилар қисми турарди. Карвон йўлда кетаяпти. Шу вақтгача афғонларнинг уйлари ва дўконларини кўрмаган эдим. Йўлнинг у чеккасида, бу чеккасида дўконлар. Бирида ўтин, бирида материал, бирида магнитофон сотилмоқда. Бизларнинг дўконларга асло ўхшамайди.

Йўлда тўхтадик. Афғон болалари бизни қуршаб олишиб;

— Сигарет керакми ё наша,— дея ҳол-жонимизга қўймайди. Ҳаммаси озгин. Раҳминг келади. Шунда озиқ-овқатларимиздан улашдик. Улар ҳамма вақт турли хил латта-путтага бизнинг аскарлардан совун, сарғ олишар экан.

Шимолий Қундузга кириб бордик. Бир юз олтмиш машина йўлга чиқишга тайёр бўлиб турарди. Ўша ерда ётиш олдида рота командири "эрталаб соат олтида йўлга чиқамиз", деб тайинлади.

Соат олтида батальон командири аскарларни сафга йиғиб;

— Узоқ йўл, эҳтиёт бўласизлар, қаердан ўқ чиқса, ўша томонга қарата отасизлар,— дея уқтириб, машиналарга чиқишни буюрди. Қундуздан юз километрлар юрганимиздан кейин, бир қишлоққа келдик. У ерда тўхтаб, карвонни ўтказиб юбордик. Ҳеч қандай отишма бўлгани йўқ. Кейин иккинчи қишлоқда танкчилар батальонига қўшилдик. Шу ерда тунадик. Бу жойда ҳам ҳеч қандай кор-ҳол содир бўлмади.

Эрталаб Файзободга етмасдан Туликан қишлоғи томон кетаётган эдик. Ҳаммаҳаллам Ботирнинг машинаси карвон олдида юрарди. Бир вақт гумбурлаган овоз эшитилди. Олдимизда қоп-қора тутун осмонга кўтарилди. Жуда кўрқинчли эди. Кутилмаганда отишма бошланди. Менинг хаёлимга эса, "Ботирнинг машинаси портлаган", деган ўй келди. Тоғ томондан бизни ярим соатлар отишди. Бизнинг вертолетлар тоққа ҳужум қилишгандагина отишма тўхтади.

Ботирнинг машинаси портлаган эди. Машинада олти нафар аскар бўлган. БМП Фугас минасига тушган экан. Уларнинг машинаси ёнидан ўтаётди, майда-майда одам гўштларини кўриб кўз олдим қоронғулашиб кетди, ҳеч нарсани кўрмай қолдим.

Портлаган машина худди гулга ўхшаб ёнарди. Атрофида,

тўкилган гул япроқларидай қип-қизил одам гўштлири... Раҳматли топшириққа чиқиш олдидан:

— Негадир топшириққа чиққим келмаяпти. Шунча вақтдан бери ҳеч бундай бўлмаганди. Тирик қайтмасам керагов,— дея машинага чиқаётганда йиғлаб юборганди. Мени ҳам кўнглим гаш бўлиб:

— Унақа деманг, шунча вақтдан бери ҳеч нарса бўлмаган. Худонинг ўзи сақлайди. Сиз қандай ўласиз? Тажрибали бўлсангиз. Ўлсак, биз ўлишимиз мумкин,— дегандим. У биздан бир йил олдин хизматга чақирилганди. Ботирнинг сўнгги бор менга термулиб йиғлаб юборганлиги ҳамон кўз олдимдан кетмайди.

Ботирнинг ўлими мендан кўп нарсаларни юлиб кетди. Қўрқувни унутдим. Одам гўшти, қонни ҳиди ёвузлаштирган эди...

Туликанга етиб келиб, Файзобод полкига карвонни топширдик. Шунда карвондан икки нафар бола йўқолганлиги хабарини айтишди. Излашга тушдик. Бутун қишлоқни тинтиб топа олмадик. Ахийри қишлоқ одамларини йиғиб:

— Бизнинг аскарларни кўрмадинларми, ёрдам беринглар, ўлигини ҳам, тиригини ҳам топа олмаяпмиз,— дея мурожаат қилдик. Ҳеч ким жавоб бермади. Шунда бир чол одамлар орасидан чиқиб:

— Мен сенларни ўша ерга олиб бораман,— деди. Унинг ортидан тоққа чиқдик. Чол саксон ёшлар атрофида эди. Тоғнинг баландлиги саккиз юз метрлар келарди. У бизлардан олдинда югуриб кетаяпти. Аранг ортидан эргашамиз. Бир улкан тош олдига бориб тўхтади. Етиб бордик. Тош остида биз излаган аскарлар ёнма-ён ётарди. Тожик ва ўрис бола. Ўрис болани таниб бўлмасди. Кўкраги ёрилиб, юраги ўйиб олинган, қулоғи, бурни кесилган, кўзининг ўрнидан қип-қизил гўшт чиқиб турарди. Турмуғи ҳам ўйиб олинган, ўрнида кўк чивин айланишарди. Оғзи тупроққа тўла, ҳамма томони кўкариб кетганди. Баданим титрарди. Ўзимнинг ўлик-тириклигимни ҳис қилмасдим. Қолган олти нафар аскар ҳам мендай аҳволга тушганди. Чолнинг:

— Мана, сенларнинг болаларинг,— дегани ҳам олис-олислардан эшитилди. "ўлимдан тўйдим!", деб ўйладим беихтиёр. Аммо қўрқув танимни тарк этмасди. Қалт-қалт қилиб баданим учиб турарди. Қачон жасадларга қўлим текканда, қўрқув мендан йироқлашди.

Уч, тўрт кун уйқудан олдин, машина портлаганда бурдаланган Ботир ва ўртоқларининг гўштлири ва аъзолари, ўйиб олинган жасадлар кўз олдимга келаверди. Улар худди ётганимда шифтга осилиб қолгандай, нари кетмасди. Мен энди бошқа одам эдим. Ҳа, ҳа бошқа одам...

1983 йил декабрь ойида Қундуздан Файзободга карвон билан йўлга чиқдик. Хонободга тўхтадик. Кечқурун отишма бўлди. Биздан икки аскар ўлди. Оғайним Суръат билан биринчи БМПда эдик. Кечаси бизни взвод аскарлари икки нафар босмачини ушлашди. Ёш аскарлар батальон командирини олдига уларни олиб кетаётганда, кеска аскарлар йўлдан қайтариб, асрларнинг қўл-оёғини боғлаб, ёқиб юборди. Бир-икки срлик аҳоли атрофда қилаётган ишимизни томоша қилиб турганди. Оёқлари остига автоматдан ўқ отиб ҳайдаб юбордик. Одам чарсиллаб, кўкиш рангли олов сачратиб, ёнар экан. Бир соатлар ёнди. Аммо ҳамма жойи ёниб кетмади. Гўштлиридан бир оз қолди. Устига шох-шабба ёпиб кетдик.

...Қундузда эдик. Туш вақти тревога билан бизларни вертолетда Шимолий Қундузга етмасдан буғдойзор ичига ташлади. Атроф олмазор. Қирқ нафар аскармиз. У ерда бир гуруҳ душман бор экан. Вертолетдан тушиб атрофни қуршашимиз билан отишма бошланиб кетди. Буғдойзор ичида сарой бор экан. Ўқ ўша томондан учиб кела бошлади. Саройни икки томондан қуршаб олиш топширилди. Биз олдин тўртинчи рота вертолетдан тушган эди. Уларнинг ортидан югуриб кетаётганимда ён томондаги олманинг тагидан овоз эшитилди. Бориб қарасам, бир босмачининг оёғига ўқ теккан экан. У додлаб, оғриққа чидай олмай бақирарди. Шунда автоматни пешонасига тўғрилаб отдим. Унинг пешонаси ёрилиб, мияси ҳар тарафга сочилиб кетди. Жон беришини совуққон кузатиб турдим. Юрагим ҳатто сесканмади. Саройдагиларни эса тўртинчи рота аскарлари ўлдириб бўлишган экан.

Мен босмачиларнинг эътиқодига ҳайронман. Ҳеч вақт асир тушишга уринишмайди. То сўнгги томчи қони қолгунча қаршилик кўрсатишади. Ё ўзи ўлади ё сизни ўлдиради. Билмадим, улар нима учун бундай жанг қилишади... Ҳеч қандай қўрқувни билишмайди.

Саройдан турли хил ҳужжатлар чиқди. Полкимизнинг қурол-яроғ омбори схемалари ва яна бизга нотаниш ҳужжатлар...

Бир аскарни афғонларнинг дўконидан кайф ҳолда топганмиз. У дўконга кирганда афғонлар наша чекишни таклиф қилишибди. "Қани бир синаб кўрайчи", деб нашадан тортибди.

— Зангардан бир-икки тортгандим, ҳеч қандай аччиғини сезмадим. Мойдай кетди. Кейин яна тортдим. Улар олдимга турли-туман егулик олиб келиб, хўп меҳмон қилишди. Тортаверибман. Бир вақт ўрнимдан тураман десам, тура олмайман. Улар менга қараб кулишади. Аммо кўзлари совуқ йилтирайди. Қасрдандир, ўзимизнинг аскарлар келиб қолиб олиб кетишди. Шунда дўстларим:

— Сени тасодиф туфайли топиб олмаганимизда, бошингни аллақачон сотиб юборган бўлишарди,— дейишди. Ҳа, сотса, сотиб ҳам юборишарди. Чунки аскар боши ҳам бир қизга уйланишга кетадиган ҳаражатни қоплайди. Йигирма минг афғон туради-я, Офицерларникига, 3—4 та келин туширса бўлади. 70—80 минг афғоний-да.

Хонободда ҳар доим бизларни гранатаминомётдан ўққа тутишарди. Шунда ерлик аҳоли, бизларга тинчлик бермаётганларининг бошлиғи ўзимизнинг аскар эканлигини айтишганди.

Аскарнинг душман томонга ўтиши ғалати бўлган. У Афғонистонга саксонинчи йилнинг бошида кирган экан. Ўша вақтлари бизнинг аскарлар орасида "деловшина" кучли бўлиб, унга анча азоб берган. Натижада душманлар томонга қочиб ўтган. Покистонда ўқиб келган. Ўзининг гранатаминомётчилар отрядини тузган, ва бизнинг полкка ҳар доим қирон келтирган. Қанчалик ҳаракат қилмайлик, уни қўлга тушира олмаганмиз.

Разведкачилар ротасининг бошлиғи Наметовни ҳеч ёдимдан чиқара олмайман. У уч маротаба "Қизил юлдуз" ордени билан мукофотланган эди. Ортга қайтишидан бир неча кун илгари ўрнига келган офицерга Қундуз ва Файзобод йўлини кўрсатишга борганда портлаб кетиб, ҳалок бўлди. Жуда ҳокисор инсон эди.

У ердан фақат оғриқ, узоқ, унутилмас оғриқ олиб келдим. Юрагим оғрияпти...

"Бармоқларини кўриб турибман..."

Абдулла Мирҳамитов — 1967 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Собир Раҳимов ноҳияси, Ҳамза кўчаси, 17-уй.

Қундуз.

— ...мен "Н" қисмда хизмат қилганман. Хонободга биринчи топшириқ билан чиққанмиз. У ердаги душманларни қишлоқдан тозалаш керак эди. Полкдан тонгги соат тўртларда жилдик. Мен снайпер эдим. Асфальт йўлда отиб ташлашларини айтишгандан сўнг биз тўғри йўлдан бормай, адирлар орқали юрдик. Тушларда қишлоққа яқинлашдик. Менга ва барча янги борган аскарларга қилаётган ҳар бир ҳаракатимиз қизиқ эди. Худди кинолардаги урушнинг бошланиш олдидан боболаримиз қилган ишларни такрорлар эдик. Қишлоқ атрофидаги одамлар кўриниб турарди. Ҳаммаси эски-туски кийинишган.

Соат бешларда тепасига карнай ўрнатилган машина келиб, қишлоқ томонга қарата ҳам рус, ҳам афғон тилида:

— Қон тўкмасдан қишлоқни ташлаб чиқинглар. Кўнгилли таслим бўлганларга озиқ-овқат, кийим-кечак берилади,— дея мурожаат қилишди. Ярим соат ичида ҳеч ким қишлоқни ташлаб

чиқмади. Кейин қишлоқ томонга ҳамма қурооллардан ота бошладик. Уйлар, дарахтлар ёна бошлади. Душман ҳалок бўлдимиз ёки болалар, кексалар, оналар, униси бизга қоронғу эди. Бир вақт ёнимдан ўқлар ҳуштак чалиб учиб ўтганда, кўрқдим.

Артиллерия тайёргарлиги тамом бўлгандан сўнг разведкачилар ротаси ва сарандойлар қишлоқни тинтиб чиқди.

Икки кундан сўнг бизларни Ишкамишга десант қилиб ташлашди. Кетишдан олдин вертолёт келишини кутиб турардик. Тушга яқин бир ўрис боланинг оёғига ўқ келиб тегди. Югуриб борганимизда этигининг ичидан қон сизиб чиқарди. Биринчи қонни кўрганимда юрагим сесканиб кетди.

Тоғдан бир ярим кунда қайтдик. Душманга дуч келмадик. Полкка келиб ювиниб, овқатланганимиздан кейин яна Хонободга юборди. БМПнинг устида кетаяпман. Уйқу босади. Бир вақт ҳамма томондан милтиқ ва автоматларнинг овози эшитилди. Колонна тўхтаб қолган. Қачон ўзимни ўнглаб олганимда, командирга:

— Ўртоқ командир, қайси томонга отай,— деб сўрадим. Машинадан тушдик. Шунда у ёнимиздаги икки қаватли уйни кўрсатиб:

— Мана, шу уй сенинг секторинг,— деди. Уйга қараб ота бошладим. Отишма бошланганда, БМП даги отувчи Адҳам ҳушидан кетиб қолибди. Уни десантчилар туйнуғидан олиб чиқиб, юзига сув сепиб одам қилиб олдик. Одам бўлганда:

— Менга нима бўлаяпти,— дея яна машина туйнуғидан кириб кетмоқчи бўлди. Яна суғуриб олдик. Кейин у:

— Отдим, отдим, сўнг нима бўлганини билмайман,— деганди. Ҳойнаҳой ўқ-дори тутуни уни элтиб қўйган бўлса керак.

1986 йилнинг август ойида Ҳиротга олиб борди. Аэродромда саксонга яқин вертолёт турарди. Кейин йигирмага яқин вертолёт аскарларни олиб учди. Қирқ беш минут учдик. Эрон чегарасига келиб тушдик. Келган жойимиз қизил қумли қирлар эди. Шамол, ҳаммамиз кўз ойнак тақиб олганмиз. Тспада олтита вертолёт айланиб турибди. Қолган вертолётлардан аскарлар срга сакраб туша бошлади.

Биринчи адирда тўртинчи взвод қолди. Бизни взвод ундан юқорига кўтарилди. Бизлар шу ердаги икки қирни эгаллашимиз ҳақида буйруқ бўлди. Қирда окоп қазиш оғир кечганлиги учун тошлардан пистирмалар қилдик. Кечгача ҳеч қандай воқеа содир бўлмади. Иккинчи кун тушга яқин бизлардан наридаги қирда жойлашган взводдаги аскарлар ёрдам сўрашди. У ерда отишма бўлиб, ярадорлар тўпланиб қолган эди. Бизлар ўзимиз турган қирдан, улар ўзлари турган қирдан тушишиб, сайхонликда учрашишиб ярадорларни ўзимизни олдимизга олиб келиб, биздан кейинги взводга олиб бориб беришимиз керак эди. Уларнинг

взводидаги аскарлардан иккалови минадан жароҳатланган экан. Бире бухоролик бола эди.

— Жўралар, менга сув беринглар, озгина ерга қўйинглар, бир оз дам олай,— дерди. Бир оёғи узилиб кетган эди. Шунда рота командири унинг дам олишига рухсат берди.

— Раҳмат сенларга, яхшиликларингни унутмайман,— дер. — Юзлари эса қонталаш бўлиб ётарди. Кейин алаҳсирай бошлади. Оёғига боғланган бинтдан тинмай қон оқарди.

Ярадорларни нариги қирдагиларга етказиб бериб, ортга қайтдик. Қайтиб келишимиз билан бир лаҳза ўтмай яна биздан юқоридаги взвод ёрдам сўради. Ёнимиздан бешинчи рота аскарлари ўтишганди. Улар ҳам кўзланган манзилга етиб бора олмасдан бир нечаси минага тушган экан. Ярадорлар олдига етиб боргунча, бизларни ҳам сезиб қолишиб, ўққа тута бошлашди. Йигирма метрлар нарига снаряд келиб тушди. Хайрият, ҳеч биримизни жароҳатламади. Аскарлар портлаган ерга етиб борганимизда даҳшатли манзаранинг гувоҳи бўлдик. Тўрт кишининг ҳаммаси жароҳатланган. Бирининг мияси худди пачоқланган ёнғоқдай эди. Мияси отилиб чиқиб, тошга чапланиб қолган. Худди бошини кучли босим билан ясси тошга ёпиштиргандай, шу вақт босимга бардош бера олмаган мия қатиғи отилиб кетгандай ҳол эди.

Бир улкан аскар ерда ётган ичакларини чангаллаб қорнига тикарди. Уни айтиб бўлмади. Жуда даҳшатли, жуда аянчли манзара эди. Тасаввур қилиб кўрингчи, ўз қорнига ичакларини тикаётган қўлларни. Йўқ, йўқ, тасаввур қилиб ҳам бўлмади. Қон ва суюқликка булганган қўллар тасаввурга сиғмайди.

Шундай матонатли йигитларимиз бор эди. Ундай ишни унча-бунча одам қила олмайди. Агар уни ўша вақтда жаллод кўрганда ҳам, бир сесканиб кўкрагига туфлаган ё ҳушидан кетиб йиқилган бўларди.

Бинт билан боғладик, ичакларини қорнига солдик. Ичаклар бинт ортидан ҳам кўриниб турарди.

Ўша адирларга олти мингдан ортиқ мина қўйилган экан.

Кеч тушди. Оқопа ётибмиз. Булутли осмонга тикилиб Улуғ Ватан уруши йилларида оталаримизга қанчалик қийин бўлганлигини ўйладим.

...Файзобод яқинидаги қишлоқда БМП машинаси устида кетаяпмиз. Бирдан қулоқларим эшитмай қолди. Машинадан болалар олиб тушишди. Яна машинага мина келиб тегди. БМП ёнди. Мени нарига судраб кетишди. Ўзимни бошқара олмай қолдим. Оғайним қулоғим остига келиб гапиради, эшитмайман. Ҳозир ҳам яхши эшитмайман. У ердаги воқеалар тушимга кириб чиқади. Китоб ўқисам, ҳеч миямга кирмайди. Хотирам ҳам яхши эмас, уйдагилар алаҳсираб чиқасан, дейишаяпти. Умунан қандай одам бўлиб ортга қайтганимни билмайман. Олдин қандай одам бўлганлигим ҳам ёдимда йўқ...

Хонободдаги пистирмада сиёсий командиримиз БМП да ярадор бўлди. Мен ДШК да отиб турардим. Янги келган аскар машина ичидан чиқиб:

— Сиёсий командиримизни ўлдиришди,— деди. Машинага кирдим. Уни қорнига ўқ теккан экан. Қон йўқ эди. Ўқнинг жойига пахта босдим. Қўлимни сиқиб гапирмоқчи бўлди. Гапиролмади, кейин чўнтагидан пул ва соатини чиқариб:

— Взвод командирига бер,— дея олди холос. Уни олиб кетишди. Орадан икки кун ўтиб, ўлди. Ҳамон унинг қалтироқ қўллари билагимни сиқиб тургандай, ҳеч қўйиб юбормайди. Мана ҳозир ҳам қўллари билагимни сиқмоқда. Бармоқларини кўриб турибман.

"Уларда ёшлик аломати барқ уриб тургандай..."

Баҳодир Ҳақимов — 1968 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Киров ноҳияси, Ҳамидов кўчаси, 29-уй.

Шиндон.

— ...Биринчи снаряд портлаганда, орта қолган ҳаёт ҳилвираб кўринди. Биласизми, у мағзавага ўхшарди. Вақт ўтди. Орқага тортилган юраклар яна жойига қайтди.

Қиш ойи. Ўн беш кун душманни қуршовда ушладик. Ҳамма томон лойгарчилик. Елкадаги уст-бошлар ҳўл. Пайтавалардан балчиқ ҳиди келади. Ички оқ кўйлак-иштонларнинг яғири чиқиб кетган. Ишлаганда терлаб, тек турганда музлаган баданларни кафтинг билан ишқаласанг, бир парча жигардай кир қўлга ёпишади. Худди солидолланган машина қисмларига ўхшаймиз.

Йўлда, пушка тортиб келаётган афгон машинасининг лойга тикилиб қолганлиги хабарини етказишди.

Командир, янгийўллик Ўткирнинг машинаси билан пушкани лойдан тортиб чиқиш учун кетишди.

Ўткир тягачдан бошини чиқариб, командирга пушкани узун темир арқон билан чиқариш кераклигини айтганда, командир:

— Қисқаси ҳам бўлаверади,— дея пушканинг қувурига кичик темир арқонни бир ўраб тортган. Шунда пушканинг тумшуги Ўткирнинг бошига келиб тегиб, темирга қисиб қўйган. Унинг тумшугини тўрт беш одам базўр кўтарарди. Чунки жуда эди. Унинг боши пушка тумшуги ва темир орасида қанча вақт ётганлигини бизлар билмаймиз. Жуда соғлом, жуда бақувват йигит эди. Санчагга беҳуш олиб келишди. Ногирон бўлиб қолди.

Айбдор командир эди. Ўша йигит билан гаплашсангиз, адресини берардим.

Хизматга кетмасдан аввал политехника институтида ўқир эдим. Хизматдан келиб, институтни ташладим. Тайёрлов курсидан ТошМИга кирдим. Афғонистондан менга ҳамроҳ бўлиб келган орзум ҳам шу эди.

Ҳозир бошим оғрийди. Қон босимим баланд. Асабий бўлиб қолганман. Энди мен сизга ҳеч нарса дея олмайман. Юрагим ёмон бўлиб кетаяпти.

Афғонга бормаган дўстларимда ёшлик аломати барқ уриб тургандай. Уларга ҳавасим келади.

"Ё ўлим, ё ортга қайтиш..."

Бахтиёр Қўчқоров — 1965 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Қува ноҳияси, Москва колхозси.

Қандаҳорда жароҳатланган.

— ...Ошпаз эдим. У ерда касбим ўзимга жуда алам қилди. Чунки ўртоқларим топшириқ билан чиқиб кетиб жанг қилишар. Қай бири жароҳатланган, қай бири ҳалок бўлган. Мен эса қапирни ушлаб, аза очиб ўтираверардим. Уларнинг юзига қарашга уялардим. Ўзимни гуноҳкор ҳис эта бошладим. Ахийри, чидаб тура олмай, рота командирига:

— Мен жанг қилишга бораман, ошпазликни бошқа болаларга топширинг,— деб туриб олдим. У рози бўлди. Шундай қилиб, жангга отландим. Ўзга эл тупроғида жанг қилиш кўп қимматга тушди...

Биринчи топшириқ 1983 йил февраль ойида бўлди. Қандаҳор чакалакзорига ташлади. Мен асли автоматчи эдим. Ошпазлик касбимга қараб тақсимланганди. Биринчи жанг олдидан менга пулемёт беришди. Унинг оғирлиги ўн икки килограмм, яна беш юзта ўқ. Юз метрлар юрмасдан чарчаб қоламан. Ёрдамчим йўқ. Аслида пулемётчиларнинг ёрдамчиси бўлиши керак.

Чакалакзорга етиб борганимизда душман отган мина бир хохол боланинг олдига тушиб, ҳамма ёғини дабдала қилиб юборди. Биринчи қонни кўрдим. Юрагим увишиб кетди. Шунда сиёсий командир:

— Артиллерияга билдириш учун ракета от,— деди. Мен умримда ракета отмагандим. Ракетани қўлимга олдим. Мендан беш метрлар нарида яна бир бола ўтирарди. Уни юқорига кўтариб, энди ипини тортмоқчи бўлгандим, икковимизнинг орамизга мина келиб тушди. Гумбурлаган овозни эшитдим. Кейин қулоғим том битди. Ҳавога кўтарилдим. Муаллақ суза бошладим. Жуда-жуда енгил эдим. Кейин атрофимни чанг қоплади. Кўзларим ачишди. Оғизларимга тупроқ кирди. Ҳўл тупроқ эди. Ҳушимдан кетганим йўқ. Қўлларимга кўзим тушди. Қоп-қора бўлиб ётарди. Қон оқди. Юзимдан ҳам томчилай

бошлади. Йиғлаб юбордим. Йўлдан саккиз метрлар қуйида тупроққа беланиб ётардим. Шунда белорус бола қаердандир етиб келиб қўлимни боғлади. Икки киши бўлиб, БТР томон судраб кетишди. Йиғлаганлигимни кўрган болалар мени масхара қилиб:

— Нега йиғладинг?— деб сўрашди.

— Йиғламай нима қилишим керак, бу Ватан учун жанг бўлмаса,— дедим жаҳлим чиқиб.

Қоронғу тушди. Қўлим шишиб кетди. Оғриқ зўрайди. Эрталабгача палаткада ётдим. Ротамиздан беш киши оғир ярадор бўлган экан.

Ўша биринчи жанг ҳеч ёдимдан чиқмайди. Душман отишни бошлаганда бизникилар орасида қоч-қоч бошланган экан. Улар отишма билан чекиниб, йўл четидаги қувур ичига тиқилиб кирган.

Эрталаб госпиталга олиб кетди. Қўлим қоп-қора бўлиб кетган. У ерда ҳам оғриқнинг зўрига чидай олмай, йиғлаган бўлсам керак, ҳамшира қиз:

— Йигит, энди йиғлама, ҳаммаси яхши бўлади,— деди. Кейин қўлимнинг жароҳатланган жойи атрофини қирқиб, темир парчасини қандайдир магнитга ўхшаш асбоб билан тортиб олди.

Палатага олиб келди. Мен билан портлаган хоҳол боланинг бир қўли ишламай қолди. Унинг аҳволига ачиниб "Наҳотки, мени ҳам қўлим ишламай қолса?" дея ўйлайман. У ерда жароҳатни қайта боғлаш оғир эди. Чунки жароҳат ўрни йиринглаб кетмаслиги учун уни йириб, орасидан қандайдир нарсани тиқарди. Ўша тиқабган вақт оғриққа чидаб бўлмасди. Баъзи болаларнинг бошига ўқ теккан бўлиб, жароҳат ўрни жуда чуқур эди. Уларга мендан ҳам қийин бўлганди.

Йигирма кун госпиталда ётиб чиққанымдан сўнг, бизларни кимсасиз яйдоқ чўлга жойлашган қопқага олиб боришди. Бу ерда биз ўзимизнинг колонналарни қўриқлар эдик. Мен турган қопқа марказий қопқа бўлиб, турли қопқалардан олиб келинган ярадорлар ва ўликлар шу ердан вертолётларга ортилиб, қисмларга юбориларди. Шу сабаб, вертолётлар ёнимизда учишга шай туришарди. Бу ерда мен жуда кўплаб оғайниларимнинг ўлигини вертолётларга жойлаганман. Тушларимда эгасиз оёқлар, қўллар, бошлар ичида юардим.

Саша деган жуда бақувват, улкан ўртоғим бор эди. У бир куни командир билан нариги қопқага кетишди. Эртасига бизларга озиқ-овқат олиб келишадиганда портлаган. Машинада командир, сержант бола бўлиб, улар башняда ўтирган. Натижада иккаловига ҳам ҳеч нарса қилмаган. Портлаш зарбидан отилиб кетишган. Саша ҳайдовчи бўлганлиги учун минанинг барча зарби унга урилган.

Бир йил хизмат қилган эди. "Саша ҳалок бўлибди!", "Саша ҳалок бўлибди!" деган шум хабар тарқалганда, ёнимизга келиб тўхтаган БТР олдига югурдим.

Унда ҳеч ким йўқ эди. Шунда машинани айланиб ўтиб, узун тахта устида юзига чойшаб ёпилган жасадга кўзим тушди. Юрагим куйиб кетгандай бўлди. Ичимни ёндириб нимадир ўтди. Бутун аъзоларим титраб кетди. Юролмайман. Оёқларим ерга михланиб қолгандай. Орамиз атиги беш қадамлар... Аммо етиб бора олмайман. Бошим айланади, кўзим тинади. Кимдир итариб юборгандай гандираклаб, уни олдига бордим. Боши устида тиз чўкдим. Кўкрагимни ёриб чиқаман деб юрагим гупиллаб уради. Қўлларим титрагандан унинг юзидаги чойшабни кўтара олмайман. Худди бармоқларим ҳам қотиб қолгандай, ҳаракатга келмайди.

Унинг юзини кўрдим. Ҳамма нарса мендан узоқлашди. У ухлаб ётарди. Ҳа, ҳа, ухлаб ётарди. Тинч, осуда ҳамма ташвишлардан холи ухлаб ётарди. Улкан жасади ерга янада қаттиқроқ ботгандай эди. Чойшабни кўтаравердим...

Кўкрагидан пасти қон эди. Ҳали қотиб улгурмаган қон. Килкиллаб турарди. Яна олдинги ҳолимга қайтдим. Бутун танимда совуқ хуруж қилди. Юзини ёпа олмадим. Унинг кўзлари юмуқ эди. Аммо менга тикилиб турарди. У менга далда бераётгандай, юпатаётгандан боқарди. Ҳа, у марҳумлигида ҳам мени юпатарди. Биласизми, ўшанда мен инсоннинг меҳрибонлиги, улуғлиги ҳатто ўлгандан сўнг ҳам тарк этмаслигининг гувоҳи бўлганман. У ўлган эди. Аммо мени юпатарди. Кейин ҳам энг оғир пайтларда, қаршимга бостириб келиб, менга куч ато қиларди. Тирилардим. Ўзлимга қайтарарди. Кейин у мени тарк этарди.

Саша ҳалок бўлгандан сўнг беш кунлар ўтиб онасидан хат келди. Ҳали ўғлининг ҳалок бўлганлигидан беҳабар ёзарди: "Саша, сен мени кенжатоимсан. Сени болаларимнинг ҳамма-ҳаммасидан яхши кўраман. Ўзинг айтардинг-ку, болалигингда "она, мен ҳаммадан яхшиман-а", дея. Ҳа, ўзинг айтганингдай ҳаммасидан яхшисан.

Болажоним, кейинги вақтларда турли хил бўлмағур тушлар кўриб чиқаяпман. Омонмисан, мени хавотир олмасин, десанг тез-тез мактуб ёзиб тур. Сени ҳар бир сўзинг умримга умр қўшади. Ҳали ёшсан, ота бўлганинг йўқ. Оналар, оталар учун фарзанд қанчалик ширин, қанчалар улкан бахт эканлигини ҳис қилмайсан. Ўз уйимизда юрибману, юрагим сен томонда.

Саша, ўзимнинг дарду ҳасратларимни тўкиб, қуролдош дўстларингнинг, командирларингнинг соғлигини сўрашни унутибман. Қандай, дўстларинг? Бир оиланинг фарзандларидек иноқ-аҳилмисанлар? Озиқ-овқатдан қийналмаяпсизларми? Қани

энди Ватанда хизмат қилаётган бўлсанг-у, олдинга қанот боғлаб учсам. Ишхонада аёллардан, "бу кўчадан унинг, у кўчадан бунинг тобутини олиб келишибди", деган совуқ гапларни эшитиб қолсам юрагим орқага тортиб кетади. "Сенларни худо паноҳида асрасин", дея туни билан Биби Марямга сизиниб чиқаман. Тунларим тушларимга уланиб кетиб, тонгда ўрнимдан тураман. Болажоним, мени тирик юрсин десанг, ўзингни эҳтиёт қил. Сенинг омонлигинг, онангнинг тириклиги". Бу мактубни рота командири бизларни сафга тизиб ўқиб берганди. Саша онасининг юрак сўзлари ҳар биримизнинг қалбимизга муҳрланиб қолганди. Кейин ҳам кўп мудҳиш воқеалар содир бўлди, аммо кўпчилиги Саша онасининг мактубидай ёдимда сақланиб қолгани йўқ.

Ҳамон, "она ўғлини келажагидан, мудҳиш зулмат қоплаган келажагидан бохабар бўлган, ҳис қилган", деб ўйлайман. Мактуб эгасига етиб келмади. Она сатрларни битганда, ўғли онасини кўролмаганига минг афсус билан жон талваса қиларди. Чунки фарзанд ўлими ва она мактуби бир куннинг тўлғоқлари эди.

Командиримиз Сашанинг жасади ўн беш кун музхонада сақланганлигини гапирганди. Билмадим, нима учун унинг жасадини уйга юбормай сақлашдилар. Балки жасадлар Ватанга қайтиш учун навбат кутишдимикин?

Э-э-э, сиз бу нарсаларни тушунмайсиз. Тушунманг. Биласизми, мен шундай ёмон қопқада турганманки, ҳар куни кесилган бошларни, узилган оёқларни кўрардим. Улар қайси қопқада содир бўлган бўлмасин, аммо биз билан хайрлашиб қисмга қайтарди. Юрагим қабристонга ўхшайди. Унда турли миллат фарзандларининг вакиллари кўмилган. Мен ўлганимда, юзлаб ҳалок бўлган тенгдошларим мен билан қайта вафот қилишади. Ҳа, шундай бўлади.

Олдимизда қамишзор. Қопқада турибмиз. Бир вақт карвоннинг олдидаги машина портлади. Кейин ортидагиси. Карвон ҳеч томонга кета олмай тўхтаб қолди. Сўнг бошқа машиналар ҳам ёна бошлади. Аскарлар БТР туйнугидан, машина кабинасидан тап-тап ерга ташлашди. Шунча вақтдан бери ёнимиздаги қамишзорда душман борлиги ҳеч биримизнинг хаёлимизга келмаган. Улар биздан ўн беш қадам наридан отишарди. Бирин-сирин машиналар ёна бошлади. Уларнинг алангаси бир-бирига туташди.

Мендан ўттиз метрлар наридаги аскарга қараб душман югуриб кела бошлади. Шунда у автоматни тўғрилаб отди. Юз тубан қулади. Аскар югуриб бориб уни ёнаётган оловга ташлади. Ҳаммаси кўз олдимда бўлаётган эди. Кейин иккинчи душманни отди. Жанг қамишзор ичидаги балчиқда давом этарди. Душман асосий машиналарни отиб-отиб ғойиб бўлди. Ўлганлар ва ярадорларни тердик.

Бир оёғи йўқ болани олиб келишди. Оғриқни қолдирадиган укол қилишган шекилли, гинг демасди. Сигарет сўради. Лабига сигарет қистирдик. Ҳузур қилиб чекди. Оғриқни кейин билган бўлса керак, бечора. Бирининг кўкрагида катта тешик эди. Мўлтираб турарди.

Вертолетларга юкладик. Парокандаликка юз тутган аскарларимизни олиб кетишди.

Август ойлари эди. Икки аскар машинада милага тушган. Иккаловини ҳам уйига кетишига санокли кунлар қолган эди. Бири жароҳатланган. Иккинчисини БТР дан олиб чиқиш учун туйнугидан қараганимизда ҳеч нарса кўринмади. Кейин, кейин... Жуда ёмон аҳволда эди. Жуда ёмон аҳволда...

Сиз ўтириб туринг. Юрагим сиқилмоқда. Бир айланиб келай. Ё мен билан бирга айланасизми? Унда юринг. Оёғингизга шиппак кийиб ола қолинг.

Кунлар ҳам жуда қизиқ кетди-да. Одамни лохас қилади.

Милиция мактабига кирмоқчи эдим. У ердан ошқозонинг касал деб қайтаришди. Тўғриси, у ерда тиф бўлганман. Юрфакка кирай десам, "катта пул сўрашади", дейди оғайнилар. Нима қилишга ҳайронман. Аммо ўқишим керак. Тайёрланиб ётибман. Докторларга ҳам ҳайронман. "Менга оғир юк кўтариш мумкин эмас, бошқа цехга ўтказинглар", десам, унашмаяпти. "Ҳамма жойинг соғ", дейишади. Тутоқиб кетаман. Асабларим зириллайди. Афғонда бўлганман, деб айтишга уяламан. Аросатда қолгандайман. Бахтсиз бўлиб туғилган бўлсам, ажаб эмас. Ишларим юришмаяпти. Умуман бизларга ҳукумат ҳам, одамлар ҳам меҳрибонроқ бўлса яхши бўларди. Биз нимани кўрдик. Ун саккиз ёшимиздан қонни, ўликни, бурдаланган дўстларимиз гўштларидан ўзга ҳеч нарсани кўрмадим. Яқинда докторга чиқиб, "менга ёрдам беринглар, ҳақиқатан ҳам касалман", деб ялиндим. Дорилар ёзиб берди. Эски дорилар. Уйнинг бир бурчагида улар қалашиб ётибди. Менга асло ёрдами тегмайди. У дорилардан менга бир оғиз ширин сўз афзал. Ўша сўзни раво кўришигиси келмайди. Умуман меҳр-оқибат кўтарилган. У ерда юрганымда, ўз Ватанинг одамлари ҳақида бошқача ўйлардим. Ҳозир эса, ҳозир. Э-э-э, нимасини айтасиз. Ҳаммаси сунъийлик пардасига ўралган. Ҳа, ҳа сунъийлик пардасига...

Сизни ҳам қийнаб қўйдим шекилли. Ҳа, энди бизлар ҳам ким биландир юракдан гаплашишимиз керак-ку. Пойинтар-сойинтар гапларимга хафа бўлманг. Ўша томоннинг таъсири. Ё тавба, ҳали ўттизга кирмасдан бундай бўлиб қолиш. Бизларнинг болалигимиз қаерда қолди. Энди-чи. Энди. Ҳатто ўйларим ҳам қариб қолгандай.

Мана шу ерга ўтирайлик. Сувга тикилиб ўтиришни яхши кўраман. Қандайдир, сувнинг сеҳри бор шекилли, кўп бемаъни хаёллардан асраб қолади. Аллалайди. Эркалайди.

Ушанда машина ичига кирдим. Оёғим қандайдир суоқликда сирпаниб кетди. Узимни ўнглаб олиб атрофга қарадим. Айтдим-ку, сизга, уни гапириб бўлмайди. Қандай гапирасиз. Пулемётнинг ён-атрофига гўштар ёпишиб ётарди. Майда-чуйда гўшт бўлаклари. Қўллар, оёқлар, бошларнинг қасрдалигини билмайман. Ичкаридан чиққанимда этигимга ичаклари ўралиб чиқди. Ҳамма томоним қип-қизил қон эди. Сизга яна нималарни айтиб берай. Тилим-тилим гўштарни қандай йиққанлигимизни? Нимани? Энди, мени тинч қўйинг!

...Хафа бўлманг, асабдан, асабдан. Агар сиз бўлганингизда ҳам, менинг аҳволимга тушардингиз. Ҳозир тинглашдан нарига ўта олмайсиз.

Яна бир воқеани — бизнинг аскарлар душман томонга қандай қочиб ўтганлигини ҳам гапирайми? Эшитинг.

1985 йил, июль ойида янги аскарлар келди. Улар тоғдаги пистирмадан бизнинг олдимизга келиб, озиқ-овқат олиб кетишарди. Уша қочиб кетганларни мен танирдим. Иккалови ҳам рус йигитлари эди. "Аскарларнинг икки нафари қочиб кетибди", деган хабар тарқалди. Изламаган жойимиз қолмади. Ҳамма томонни титиб кўрдик. Аммо топа олмадик. Орадан анча вақтлар ўтгандан сўнг ёнимиздаги қишлоқлик чол, уларни душманлар ичида эканлиги хабарини топиб келди. Биз эса уларни тута олмадик.

Қандай қилиб қочиб қолибди, дейсизми? Қийнашган, ҳа қийнашган. Ўз аскарлари қийноғидан душманни афзал кўришган. Қочиб кетишган. Ҳозир билмадим, ўша йиллари "дедовшина" чуқур илдиз отган эди. Уларни чолнинг душман ичидаги айғоқчилари кўришган. Чакалакзорга эса асло кириб бўлмасди. Ажал чакалакзори эди у.

Бу дунё бахтли ва бахтсиз тасодифларга тўла. Ротамизда озарбайжонлик лейтенант бор эди. Хизмат вақтида уйига бориб келди. Келганидан кейин ротадагилар уни уйланганлиги билан табриклашди. Орадан бир ой ўтиб минага тушди. Ҳалок бўлди. Бечора ота-она, хотини, қандай кутиб олган экан унинг тобутини.

Бу бахтсиз тасодифнинг ҳам энг беъманиси бўлса керак.

Ушанда лейтенант ўлмагани. Йўлдан афгонларнинг колоннаси келиб қолди. Командир менга:

— Ҳозир ўзимизнинг колонна келади. Уларни тўхташиб тур,— дея буйруқ берди. Мен колонна олдига югуриб чиқдим. Улар тўхташди. Афгон майори келиб, ўзларини ўтказиб юборишни илтимос қилиб, деди:

— Ҳой, шўро аскарлари, биз ўтиб кетайлик. Йўлда турсак душман отиб қолади,

Мен командир буйруғини бажариб, уларни ўтказмадим.

Офицер билан бирон ярим соатлар турганимиздан сўнг чакалакзордан афгон офицери айтганидек отиб қолишди.

Шундай қаттиқ отишма бўлдики, бош кўтариб бўлмай қолди. Ҳатто, артиллериячилар ҳам ўз қуроллари олдига бора олмагандан қаерда турган бўлишса, ўша ерда қолиб кетишди. Бир вақт менинг устимдан ҳам катта калибрли ДШКнинг ўқи визиллаб учиб ўта бошлади. Йўлдан силжиб, қуйига думалаб кетдим. Бир вақт қарасам ўзимизнинг окоп олдида турибман. Зудлик билан окопга тушиб, темир қалпоқ, темир нимчамяни кийиб олдим. Жуда қаттиқ отишма бўлди. Ёнимизда америкаликлар қурган бино бор эди. Ушани тонгдан сўнг бориб кўрсак, ўқ пишиқ гиштни ҳам жойидан кўчириб юборган экан.

Сизга бу бошимдан ўтганларнинг барини ҳикоя қилсам китоб бўлади. Шундай ишлар бўлганки, ўзимизникилар автобусдаги тинч аҳолини тунаганлар. Майли, бу гаплар ортиқча. Сиёсатга ҳам тўғри келмайди.

"Оғриқли кунлар..."

Абдусайд Юнусов — 1951 йилда туғилган. Қозоғистон ССР, Чимкент шаҳар, Чайковский кўчаси, 7-уй.

Баграмда жароҳатланган.

— ...Тошкент шаҳар, Киров район ҳарбий комиссариатида ишлардим. 1979 йилнинг декабрь ойида кўп бор тревога бўлди. Бу безовталикдан тинч аҳоли беҳабар эди-ю, аммо биз ҳарбийларнинг ташвиши кундан-кунга ортмоқдайди. Нимадир бўлаётганди. Нималигига ақлимиз етмасди. Ҳарбий хизматга олинаётган болаларнинг ҳам қаерга кетаётганлигини аниқ билмасдик. Аммо давлат аҳамиятига молик топшириқ билан кетаётганлиги сезилиб турарди.

Декабрь ойининг йигирма бирдан сўнг аҳвол баттар танглашди. Комиссариатда ётиб қола бошладик. Уйга боришни бошлиқлар таъқиқлаб қўйишди. 27 декабрда Афғонистонда тўнтариш бўлганлигини 28 декабрь куни эшитдик. Ҳамма нарса ойдин бўлиб қолди.

Ўзингнинг давлатинг билан боғлиқ халқаро аҳвол ҳам тутаб турган, ҳозир-ҳозир отилиб кетиш хавфи бор вулқонга ўхшаркан. Комиссариатдан чиқасан, одамлар тинч-тотув яшашмоқда. Бири ишга, бири дам олишга отланган. Болаларнинг кулгуси асабларингга малҳам сургандай бўлади. Ҳаёт қанчалик улуг бахт эканлигини ҳис қиласан. Мамлакатинг тинч-тотув яшаётганлигидан хурсанд бўлиб кетасан. Комиссариат биносига киришинг билан, у ердан уруш, қон ҳиди келади. Худди, тинч аҳоли билан бирга яшаётган кичик бир ҳужра уруш майдонига

айланганга ўхшарди. Қайта асаблар таранг тортилади. Сочлари олинган, шўх-шодон миллатингга қараб, қисматини ўйлайсан. Қай бири қайтиши, қай бири нотаниш ер тупроғида қолиб кетиши миянгнинг чарчаган пучмоқларида ялт этиб, сенга "Қаерга тушамиз, ўртоқ катта лейтенант", дея тикилган нигоҳларга;

— Германияга, Ригага, Украинага,— деб асабий ёлгон сўзлайсан. Виждонинг қийналади, юрагинг ўртайди. На чора, давлат сири бу...

Сиз билан суҳбатлашайман-у, ўзим у томонларга кузатган, қайтган, қайтмаган укаларим сиймоси кўз олдимдан ўтмоқда. Қай бири тан, қай бири руҳ жароҳатини олган, қай бири қайтмаган жигарларим мендан кесилган аъзоларин, тириклигин талаб қилаётгандай. Мен, уларнинг жуда кўпини кузатиб қўйганман. Бири қайтди, бири қайтмади.

То ўзим бориб, у жаҳаннам ўчоғида жигарларим аъзолари куйиб кул бўлаётганлигини кўрмагунча, мен ҳам Ватанда ўзгалар қатори туманли хаёллар билан яшадим. Юрагимда оғриқ бор эди. Аммо бу оғриқни "Ватан учун керак бўлган аскарларда", деган ўй босиб кетарди. Кейин, кейин ҳаммасининг шоҳиди бўлдим. Ўзим у ерга тирик кузатган бола жасади устида қон йиғладим.

Район комиссариатида ишлаб юрганимда, ўша аскар билан орамизда шундай суҳбат бўлганди. Бу, бир лаҳзалик юраклар туташуви ҳеч қачон ёдимдан чиқмаса керак. Мен уни олдиндан танирдим. Чунки ҳарбий хизматга чақирилган ёшларнинг ҳар бири менинг укаларим, жигарларим эди-да.

У хонага кириб келди. Хомуш эди. Ундаги безовталиқ менга ҳам ўтиб:

— Нима гап, тинчликми?— дедим. Негадир менинг саволимга унинг кўзлари қизарди. Хўрлиги келгандай бўлди. Бир лаҳза жимликдан сўнг:

— Абдусайд ака, бугун эрталаб онам отамга: "Бир ёмон туш кўрдим. Ўғлимизни улкан қоядан баҳайбат бургут кўтариб, зулмат қаърига учиб кетди. Унинг ортидан "Боламини, болажонимни ташлаб кет!" дея қанот боғлаб учдим. Аммо қоронғуликда кўзларимга, юзларимга турли хил оловдай қушлар келиб урилиб, адаштирдилар. Уларни тополмай қолдим", дея йиғлаганда, отам: "Қўй, бунақа гапларни, тушга ҳам ишонаверасанми?", дея қайириб ташлади. Мен улар суҳбатини бехос остона ҳатлаб эшитиб қолдим.

Онам гапларига юрагим зириллаб кетди. Чунки ўша тун мен ҳам тушимда худди шундай воқеани кўргандим. Онам баҳайбат қоя лабида турарди. Мен эса унинг қаршисидаги зулмат қоплаган қоронғуликда муаллақ осилиб қолгандим. Онам

мен томон қўлларини чўзиб: "Болажоним, кел олдимга!"— дейди. Унинг ортидан эса оппоқ тонг отиб келмоқда эди. Кўм-кўк майсаларга кўмилган тоғ-бағрида қушлар сайраб турли жониворлар сакраб-сакраб рақсга тушарди. Тонг отди. Тоғ ортидан қип-қизил шафақ кўринди. Аммо унинг нурлари менга етиб келмай, онам ёнида сўна бошлади.

Онам эса қўлларини, ориқ, қадоқ қўлларини менга чўзиб йиғлайди. Лаблари нималарнидир шивирлайди. Мен эса эшитмайман. Кейин кўз ёшлари ўрнидан қон оқа бошлади. Қон секин-секин юзларидан сизиб, кўйлақларига томди. Бир лаҳзада кўйлақлари алвон тусга кирди. Ортидаги қуёш нурларига чулганган тошларни ҳам қон қоплади. Ҳамма томон қип-қизил қон рангига бўялди. Кейин қай бир тош оралиғидан вижирлаб қон қайнаб чиқди. У лаҳзалар ичида онамни бағрига олди. Мен эса зулмат қаърига сингиб борардим".

Унинг гапларидан юрагим музлаб кетди. Бир лаҳза қандай жавоб беришни билмадим. Чақириқ қоғозини ушлаган қўлларим қалтирарди. Кучли қўрқув, кутилмаган ноҳуш хабардан инсон ўзини бошқариш қобилиятидан маҳрум бўлиб қолади, шекилли, суҳбатдошимга қандай сўз қотишни билолмай карахт эдим. У эса мендан жавоб истаб, сукут сақларди. Узоқ вақт карахтланганман шекилли, бошимни кўтарганимда у хонада йўқ эди...

29 декабрь куни бузилган машинани Термиздан олиб келиш учун юборишди. Термиз йўлининг ҳар қадамида машиналар колоннасига дуч келдик. У томонларда бизларнинг комиссариатдан ҳам даҳшатли аҳвол эди. Ҳамма нарса ойдин. Уруш. Уларга қараб, "бу муҳим давлат аҳамиятига молик уруш", деган ўй хаёлимдан кечди. Афсус, минг афсуски, бу уруш босқинчилик уруши бўлган экан. Термизга етиб келганимизда, юриб бўлмасди. Ҳар уч кишининг икки нафари ҳарбийлар эди. Ўша йиллари энди йигирма саккизга кирган, навқирон ёшда эдим. Ҳарбийларни кузатиб, "мен бу ерда бузуқ машина ташиб эмас, ўз қуроладош дўстларим билан бирга Ватан топширигини ўташим керак", деган қатъий қарорга келдим. Аммо қандай кетишни билмасдим.

Ортга қайтиб келганимиздан сўнг бош қашишга вақт бўлмади. Орадан бир неча кун ўтмай, бир офицеримизни Ашхобод томонда машинадан йиқилиб ҳалок бўлганлигининг хабари келди. Зудлик билан мени Бухорога юборишди. Икки кун ичида машинадан тушиб дам олмасдан сафдошимиз жасадини олиб келдим.

Январь ойида мени комендатурага патрулга жўнатди. Ўшанда комендант Моцак ҳамма офицерларни бир жойга йиғиб:

— Ўртоқлар, Афғонистонга офицерлар стишмаяпти, кўнгиллилар бўлса, юборамиз,— деб қолди. Ҳеч нарсани ўйлаб ўтирмасдан:

— Мен бораман,— дедим.

Орадан тўрт кун ўтиб буйруқ келди. Унда "катта лейтенант Абдусайд Юнусов хизмат жойи билан ҳисоб-китоб қилиниб, барча тайёргарлик билан комендатурага юборилсин", деган ёзув бор эди.

Бизлар Афғонистонга бормасдан олдиноқ у ерда комендатура ташкил қилинган экан. Мени бу ерда Баграм гарнизонига катта инспектор, яъни комендант ёрдамчиси қилиб тайинлашди. Комендатурада, бизлар у ерда қилишимиз керак бўлган ишлар билан танишдик.

Ўша йилнинг 29 сентябрида уйланган эдим. Лабзакда шахсий квартирада турардик. Буйруқни олган замоноқ Чимкентга жўнадим.

Уйдагилар билан сўрашиб бўлганимдан сўнг, отам икковимиз қолганимизда, секин Афғонистонга кетишимиз ҳақида гап очдим. Отам узоқ вақт сукутга кетди. Юзидан ҳеч фикрни англаб бўлмасди. Кейин беихтиёр онамни чақирди. Қўрқиб кетдим. Онам келиб пойгакка чўкканда:

— Ўғлинг урушга кетаяпти, шунинг учун дадил бўл,— деди туйқусдан. Ўрнимдан сапчиб тушдим. Онамнинг кўзлари катта-катта очилди. Юз милклари учиб туша бошлади. Худди лаблари қуриб қолгандай, тили билан яларди. Дастурхоннинг бир четини қалтироқ қўллари билан ғижимлади. Ҳаво етишмаятгандай бурун катаклари керилди. Кейин кўзларидан ёш сизиб, юзларини ювди. Овоз чиқариб йиғлаб юборди. Отам оғир қўлларини онамнинг елкасига ташлади. Отамнинг борлигини унутгандай онам мен томон силжиб келди. Ориқ қўллари билан ёқамдан ушлаб:

— Нега ундай дейсан, болам. Уруш, қанақа уруш. Ҳозирги тинч замонларда ҳам уруш бўлармикин? Мени шоширма, сени одам қилган жойимда, урушга юбораманми? Отангни боргани етар,— дея йиғлаб юборди. Онамнинг ўша дастурхон устидаги ҳолати ҳар доим оғир кунларда қаршимга бостириб келар, менга қувват бағишларди. У йиғларди, аммо менинг юрагим таскин топарди.

Тошкентда отам самолётга чиқиш олдидан:

— Ўғлим, бу ҳақиқий уруш. Ундан ҳам баттар бўлиши мумкин. Онангга айтганимиз маъқул бўлди. Кўникиб боради,— дея юзини ўғирди. Отамни қучоқлаб олдим. Болага, югуриб юрган болага айландим. Ҳали тасаввурга сиғмас олдиндаги оғир кунларни унинг қучоғида ҳис қилдим. У елкамдан тоғ мисол босиб келарди.

Ватан, она ер туйғусини оталар қучоғидан бошланишини ўшанда биринчи бор ҳис қилганман. Самолётга чиққанда ҳам онам, отам, хотиним ва ўртоқларимнинг қўлларини ҳавода

муаллақ қолганлигини кўриб турардим. Уларнинг қўллари шамолда беҳол титраётган майсага ўхшарди. Негадир, Афғон тупроғида майсаларни эпкин эркалаганда, жигарларим қўллари кўз олдимга келарди. Майсаларга сеҳрланиб қараб қолардим. Ҳуртоқларим ҳам майсаларга узоқ-узоқ тикилишимни пайқашиб қолишган эди. Шу сабаб, "Тирик қолиш учун майсаларга сажда қилаясанми?", дея ҳазиллашишарди.

...17 февралда Термизга келиб, асосий карвон билан учрашдик. У ерда бир ҳафта бўлдик. Менга ҳамроҳлар Баграм гарнизонига комендант бўлиб кетаётган майор Орлов Геннадий Михайлович, Юра Петросов — у гауптвахта бошлиғи эди. Икки нафар машина ҳайдовчи аскарлар ва алоқачи қиз эди.

Термиз ҳарбий шаҳарга айлантирилган, атрофда тумонот машиналар, аскар ва офицерлар галаси. 21 февраль тонги соат бешларда карвон билан чегарадан ўтдик. Кўприқдан ўтганимиздан сўнг бир соатлар юриб, Ҳайратон деган жойда тўхтадик. Ҳаммамиз биринчи бор афғон халқини ва уйларини кўриб турардик. Февраль совуғига қарамасдан одамлар юпун, ялангоёқ. Болалар иштонсиз, шамол елкасидан туртса йиқилиб тушатургандай ҳолда эдилар. Болалигимда бувим сўлаб берган эртақ қаҳрамонларига ўхшашарди. Бизнинг Ватанимиздан бир қадам нарида бундай ҳаёт борлиги етти ухлаб тушимга ҳам кирмаганди. Қўрғонларга ўхшаш баланд-баланд уйлар.

Биздан ўн қадамлар нарида тўрт, беш ёшли болакай турарди. Ҳаво совуқлигидан иссиқ кийиниб олганмиз. У отасининг куйлагидан маҳкам ушлаб олган. Ўзи эса, калта, оқ куйлак кийган. Иштони йўқ эди. Аммо катта-катта кўзлари сенга ёши ўтиб қолган кексадай боқади. Машиналарга, танк ва БТР ларга синчков тикилади. Кўзларинг унинг нигоҳига тўқнаш келганда, хижолат тортасан. У тасаввуримда, худди бизлардан кўп нарсани биладигандай туюлади. Бошингни ҳам қиласан. Аммо "шу норасидаларни, тўкин-сочин, усти-боши бут, тинч яшаши учун ёрдамга келаяпман", деган ўй бир оз таскин беради. Бошингни кўтарасан, унинг нигоҳи сени тарк этиб, ўзгалар юзида учиб юрган бўлади.

Бизлар, ҳаммамиз иссиқ кийиниб олганмиз. У эса бизларни устимиздан яланғочлиги билан кулаётгандай эди.

Мозоришарифдан қайрилиб, Пулихумри томонга йўл олдик. Тоғли районлар. Пулихумрига кечаси етиб келдик. Ёмғир челақлаб қуярди. Ҳамма ёғимиз шалаббо бўлиб кетган. Бундай ёмғирни олдинлари ҳечам кўрмаганман. Ер юзи худди тўлқинланаётган денгизга ўхшайди. Шамол турганда кимдир юзингизга ҳовучлаб сепгандай бўлади. Тасаввурингизда, ҳозир ҳаммамиз, ҳатто машиналар ҳам сувга чуқиб кетадигандай туюлади. Шу сабабдан ҳам афғонлар уйларининг сувоқлари

кўчиб тушган бўлса ажаб эмас. Пойдеворларини худди нимадир еб ташлагандай нураб тушган, ҳозир қулаб тушади, деб ўйлайсан.

У ердаги бошланғич пунктда уст-бошимизни қуришиб, овқатланиб, тунадикда, эрталаб йўлга тушдик.

Пулихумридан сўнг Саланг довони бошланди. Тоғ тепасига чиққанингда қўрқинчли манзаранинг гувоҳи бўласан. Қуйида паға-паға булутлар оёқларинг остидаги тошларга сирпаниб сузади. Булутлар сийраклашганда, таг-туби кўринмаётган қоялардан қуйига қараб, бошинг айланиб кетади. Ҳозир машиналар билан қулаб тушиб, шу зулмат қоплаган лаъмакон қаърида тошларга урилиб парча-парча бўлиб кетамиз, деган ўй хаёлдан кечади.

Машиналар туйнугини бекитиб олганмиз. Ҳамма қуроллар отишга шай ҳолатда. Аммо душманимиз ким, улар қанақа одамлар, ҳеч ким билмайди.

Саланг тепасидаги қувурнинг узунлиги тўрт километр. Боши-учи кўринмайди. У ердан чиқиб олганда бир оз ўзимизга келдик. Юракка найзадай ботган қўрқув ҳам чекиниб, ўрнини лоҳас, бўшанг кайфият эгаллади.

Еруғ оламга чиққандан сўнг яна юз километрлар масофани босиб ўтиб, бир қишлоқда тўхтаб дам олдик.

23 февраль кунин Баграмга етиб келдик. У ерда баҳор эди. Кун иссиқ. Қордан дарак ҳам йўқ.

Баграм қалъасининг бошлиғи полковник Акрам экан.

Ҳаммаси ҳайратли, ҳаммаси юракка ботади.

Бизларни икки хонали уйга жойлаштиришди. Биз у ерда икки кун яшадик.

Тунда ёмғир ёққанлигини шифтдан чакка ўтиб кўрпалар ивиб кетганда билдик.

Полковник Акрам аҳволимиз ночорлигидан хабар топиб, ёнимиздаги заводнинг иккинчи қаватидан икки хона ажратиб берди. Ҳали бу ерларда бошқарув пунктлари ташкил қилинмаганди. Бизларни вазифамиз эса аскарларни тартибга солиш, устав бўйича хизмат қилдиришдан иборат эди.

Салангдан то Баграмгача бўлган йўлдаги қопқалар бизга қарарди. Биринчи қилган ишимиз аскарлар билан ҳамкорликда тоғдан тош олиб келиб, уйлар қуриш бўлди.

Апрель ойида десантчилар билан биргаликда Паншерга бордик. Бу бизларнинг биринчи бор топшириққа чиқишимиз эди. Тонгги бешда йўлга отландик.

Паншерга кирган жойдаги қишлоқда инсон зоти йўқ эди. Ҳамма томон девонанинг кулбасидай ҳувиллаб ётарди. Худди ҳар ёндан ўликлар руҳи сени қуршаб олаётгандай, одамсиз уйларга қараб юрагинг ларзага келади. Чақалоқларнинг яланғоч

бешикларига қараб: "Уларда не гуноҳ экан? Ҳозир қайси бир тош маконда оналари билан дилдираб, ташлаб кетган иссиқ уйлари томон термулиб ўтиргандир. Бу не ҳол, бу не кароматлигига ақллари етмай, тош кесган бармоқларини она кўкрагига солиб очликдан силлалари қуриб йиғлаётгандир,— деган ўй ҳар бир ақли бут инсон хаёлига келиши табиий эди. Уйлар. Кулбалар. Улар инсон билан файзлидир.

Чор-атрофда отиб ташланган уч-тўртта мол ўлиб ётарди. Бир отилган сигирнинг кўзлари катта-катта очилиб ётарди. Онасининг елинида лаблари қолган бузоқ пешонасидан эса қон силқиб турарди.

Юқоридаги қишлоққа чиқдик. У қишлоқ ақли бир оз наридаги харобазорга бекиниб олишган экан. Шундай харобазорларнинг бирига кирганимда икки ёшли қизалоқ онасининг совиб қолган сийнасини чўлпиллатиб эмарди. Унинг кўзи менга тушиб, бошини онасининг кўксига қўйиб яширингандай бўлди. Олдига бордим, бутун аъзолари қалтирарди. Ҳали ёвузлик нелигидан бехабар қизалоқ қаршисида туриб бўлмасди.

Сигир ва бузоқ, она ва қизалоқ қисматида уйғунлик бор эди. Ёвузлик уларга бир хил қисмат ато қилганди.

Биз турган жойдаги тоғ ортида Қуйи-сафи қишлоғи жойлашган бўлиб, у ердан ҳамма вақт душман қишлоқни талон-торож қилаётганлиги тўғрисида хабар келиб турарди. Паншерга бориб келганимиздан сўнг бир ҳафта ўтмай, ўша қишлоқда душман борлиги тўғрисида хабар келди. Ўн бешта БТР билан қишлоққа йўл олдик.

Тоғнинг икки томонида ҳам Қуйи-сафи деб номланувчи қишлоқ бўлиб, бири душман тарафда, иккинчиси ҳукумат томонда эди. Аслида бу икки қишлоқ одамлари бир-бирига қариндош бўлиб, фалакнинг гардиши билан бир-бирига душманга айланганди. Биздан ҳукумат томондагиси ёрдам сўраганди. Улар душман қай вақтда келишининг ҳам хабарини айтишганди. Аммо биз белгиланган вақтда етиб бора олмадик. Қишлоққа кириб борганимизда, ҳукумат томондагисидан бир неча киши ўлдирилганлигининг гувоҳи бўлдик. Душман томондан ҳам бир жасад қолиб кетиб, у қалъага яқин бўлганлиги учун улар олиб кетишга улгуришмаган.

ХАДнинг бошлиғи — Анорголд душман жасадини кўриб, унинг кимлигини батафсил баён қилиб берди. Марҳум жуда келишган йигит эди. Устидаги кийимлари ҳам ғалати тикилганди. Оёғидаги этигига олтин суви югуртирилгандай жилва қиларди. Уни ҳукумат одамлари анчадан буён қўлга туширолмай юрган экан. У Эрон, Покистон ва бир қанча мамлакатларда бўлиб, яқинда Баграм вилояти атрофидаги бандага бошлиқ қилиб тайинланган. Аммо биринчи тўқнашувдаёқ бандани ҳам, Эрон, Покистон ва

янги ҳукуматни ҳам ташлаб кетиб, қаршимизда боладай бсозор ётарди.

Ўша йили уларнинг ҳисоби бўйича 1369 йил эди. Ҳамма томон тош. Бугдой экан. Бугдой ҳар ўн беш сантиметрда биттадан кўкарган. Ундан ҳосил олганда, қанча ҳосил берарди. Теришни ўзи азоб. Болаларга қараб юрагинг ачишади. Уст-бошинг бут ҳолатда қаршисида туришга уялиб кетасан. Ниманг бўлса бергинг келади. Начора, иложинг йўқ. Бизга олиб келинаётган озиқ-овқатни душман тўдалари пешма-пеш ёндириб турган бўлса.

Кунлар ўтган сари хоҳ у даҳшатли, хоҳ у кулгили бўлсин, ўрганиб бордик. "Шу экан-да, қисмат", деб ўйлайсан.

Бир кун душман, ерлик афғонга юз афғон пул бериб, бизнинг майорни ўлдиришни айтган. Афғонда отверкадан бошқа қурол бўлмаганлиги сабабли, ўшани майорнинг думбасига тиқиб олибди. Хайрият, омон қолди.

Қобул йўлида узумзорлар кўп. Бир кун машинада келаётган аскарнинг қуёш нурида товланиб ётган узумга ҳаваси кетган. Нафсини тия олмай ўзини узумзорга урган. Қайтиб чиқмаган. Бориб кўрдик. Ичак-чавоғи олиб ташланиб, ўрнига узум тикилган эди. У болани кўриб юрардим. Шундай ўлим топди. Жасадни олиб қайтдик.

Эрталаб кўнглим гаш ўрнимдан турдим. Аскарлар тоғдан тош олиб келишга кетди. Орқага қайтаётганда, душман ҳужум қилибди. Ўзбек йингити ҳалок бўлганлигини айтишди. Негадир, юрагим жизиллаб кетди. Комендатурада жасадни олиб келишини кутмай, майор Орлов бошчилигида БМП, БТР ва ўн беш нафар аскар билан отишма бўлган томонга бордик.

Аскарни ўлдирганлар Таёта машинасида қоча бошлашди. Шунда майор асир олмай, ҳаммасини отиб ташлашни буюрди. Машина тўхтади. Шунда майор:

— Тириги керак эмас,— дея БТР билан уларни босиб ўтиб кетди. Ҳаммаси ўлди. Ортга қайтдик. Шошилиб кимнинг ўлганлигини билмоқ истагида, комендатура санчастига югурдим. Унга кўзим тушиб юра олмай қолдим. Оёқларим қалтирар, бошим айланар, кўз олдим қоронгулашиб борарди. Деворга елкамни тираб ўтириб қолдим.

Мен инсоннинг ўзи худо эканлигига ишонаман. Қаршимда ўз ватанидан ўзга юртларда жони қолишини башорат қилган худо — ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган бола ётарди. Ана шу бола Ватанда ўз тушини мен билан баҳам кўрганди. Бўлажак ўлими ҳақида башорат қилганди.

Қаршимда ётибди. Мен билан оралиғи бир қадам. Аммо унинг юзини силай олмайман. Бағримга ҳам... Жасади қолган.

Балки онанинг руҳи бу тун уни бағрига босар. Айтолмаган

сўнги сўзларини, она тушларига кириб шивирлар. Зулмат қаърига сингиб кетган жисмини бир бор кўрсатар. Йўқ, йўқ. Бир бормас. Минглаб бор кўрсатади. Минглаб бор онани ўлдирди. Бу жуда-жуда шафқатсиз қисмат эди...

Нечун шунча вақтдан бери уни тириклигида кўрмаганлигимга минг бор афсус қилиб, қайси қисмда хизмат қилганлигини суриштирдим. Менинг ёнимдаги қисмда хизмат қилган экан. У билан сўнги бор хайрлашгандан сўнг қисмат бизларни учраштирамаганлигига минг бор лаънатлар ўқидим. Ҳамон армондаман. У менга яна нималарнидир айтиши керак эди. Ҳа, ҳа, айтиши керак эди...

Ўрнимдан турдим. Юзига синчиклаб қарадим. Қоп-қора сочлар. Чиройли чимирилган қошлар. Уни бу дунёдан олиб кетган ўқнинг излари.

Оёқларим ости терларди. Худди қонга қорилгандай тер. Қулоғи остида "мен зулмат қаърига сингиб кетдим" деган сас кезинарди. Юрагим оғрийди, ичим терлаб кетади, ёдга тушганда...

Келинг, бир ташқарига чиқайлик, худди ҳаво етишмаётгандай.

...Бизнинг район тоққа яқин. Қаранг, салқин шабада эсмоқда. Баҳорда бу ерларни кўрсангиз, дилингиз яйрайди, умрингизга ўнлаб йил қўшилади. Яшагингиз келаверади-ей... Афғондан қайтгандан буён баҳорни соғинаман. Баҳорда атрофимни шахид кетган жигарларим руҳи ўраб олгандай бўлади. Неларнидир шивирлайди. Бу шивир ушалмаган орзулар, армонлар бўлса керак, дея ўйлаб қоламан".

Саксонинчи йилнинг ёзи эди. Тун. Комендант дам олишга кетган. Қалъа бошлиғи Акром душман ҳужум қилганлигини хабарлаб қўнғироқ қилди. Бахтга қарши, ҳамма аскарлар ўзимиздан келаётган карвонни кузатишга чиқиб кетган. Ортда уч нафар афғон офицери, мен, Юра ва шофер қолган. Таваккал қилиб, икки яшик ўқ, элликта граната, қисмда қолган тирик жонни олиб йўлга тушдим. Ҳали ой чиқмаган тун эди. Бундай вақтда машина фараларини ёқсанг, душман сезиб қолади. Оғирликни масъулияти ҳайдовчига тушади.

Минг бир хатар билан қишлоқ ёнидаги кўприкка етиб бордик. Моторни ўчиришимиз билан отишма бошланди. Ҳайдовчи Иззат Ибрагимов самарқандлик йигит эди. Ҳали хизматни бошлаганига кўпам бўлмаган отишмани ҳам биринчи кўриши. Бир қадам олдга ташлаши билан қаршисидан "ёнувчи ўқ" учиб ўтди.

— И-е, бу нима, бу нима?— деб шошиб қолди у. Елкасидан босиб ётқиздим-да, Юрага:

— Сен мени орқамдан ҳимоя қилиб тур, мен югуриб кўприкдан ўтаман,— дедим. Уч афғон офицерини ҳам ўзим билан олиб югурдим.

Кўприкнинг ярмига етганимизда биз томонга қарата отиша

бошлашди. Шу вақт югуриб орқамдан келаётган афғон офицерининг бири кўприк устига ётиб олса бўладими. Ортимга қайтдим. Ўқлар ҳар ёнимдан визиллаб учарди. Уни ўрнидан судраб турғазиб, бурилишим билан ёндирувчи ўқ бўйнимни куйдириб ўтди. Бир баҳя олдинга юрганымда тирик қолмасдим. Кўприкдан ўтиб олиб, Акром айтган жойда ёниб, ўчаётган шуъла томон дарахтларни оралаб юра бошладик. Қаршимизда баланд сарой пайдо бўлди. Саройдагилар бизларни сезиб қолиб ўққа тутишди. Икки томонлама қуршовда қолиб кетдик. Уларга ўқ-дори олиб келганимизни бақриқ-чақриб хитоб қилсак ҳам ўқ отишни тўхтатмадилар. Бошингни кўтаришинг билан атрофингда ўқ визиллаб ўчади.

Чидаб тура олмай, ўрнимдан шахт туриб:

— Мен ўзингларникиман! Отмасдан қараб туринглар! Автоматимни юқорига кўтариб, олдиларингга бораман,— дея қичқирдим. Икки қадам ташладим. Ёнимдан ўқлар визиллаб ўта бошлади. Ортимдан эса:

— Саид, ундай қилма, сендан ялиниб сўрайман!— деган овоз қулоғимга чалинди. Овознинг хириллаб чиқишидан, хавф-хатарнинг ниҳоятда мудҳишлигини сезиб юрагим музлаб кетди. Бир лаҳза жойимда тўхтаб қолдим. Ялиниб-ёлворувчи овоз эгаси Юра эди. Ўқлар эса мени четлаб ҳуштак чалиб учарди.

"Полковник Акрамнинг айтган қальаси бу ер бўлмаслиги ҳам мумкинку, ахир", деган ўй хаёлимга келиб ақлдан ташқарида яна бир қадам ташладим. Бир ўқ автомат сопини қарсиллатиб бўлиб ташлади. Юра эса, ҳамон:

— Саид, ундай қилма!— дея овоз берарди. Кўз олдим қоронғулашиб кетди. Шундай қаршимга Тошкентдан самолётда ўчаётганда отамнинг, онамнинг, хотинимнинг ҳавода муаллақ қолган қўллари келиб тўхтади. Қадам ташлардим, фақат қўлларни кўрардим. Ҳозир, ҳозир ўқ келиб тегишига ишонардим. Тириклигим ёдимдан кўтарилганди. Лампочка нури кўзимни қамаштирганда қўллар ҳавода эриб кетди. Сукунат қоплади. Жуда узоқ йиллар замин сукутга кетгандай эди. Юзимдан оқаётган шўр сув лабларимни яларди. Қўлларимда иккига бўлинган автомат билан турардим. Қўлларимни очишга юрагим дов бермасди. Ҳушимдан кетгандай эдим.

Кимлардир қучоқлаб кўтаришганда ўзимга келдим. Улар, афғон сарандойлари эди.

Ортга қайтдик. Хонада озгина спирт бор эди. Шунда Юра:

— Келинглари, Саидни иккинчи маротаба тирик қолганлиги учун ичамиз,— деб қадаҳ кўтарди. Спиртнинг аччиғлигини ҳам сезмадим. Аммо сархушлик бошланди. Бошимни ёстиққа қўйишим билан уйқуга кетдим. Туш кўрдим. Туш. Автоматни юқорига кўтариб олганман. Онам ёқамдан маҳкам ушлаб:

— Сен менга кераксан, нега ундай қилдинг? Атрофингдан

Ўқлар учганда, ўлиб тирилавердим! Мана, қара, сочларимни бир туки ҳам қолмади, оқармаган! Сен ундай қилма, болажоним! Лоқал бир оз яшайин,— деб силкилармиш. Уйғониб кетдим.

Ҳали қасрда ётганлигимни идрок қилмасдан:

— Майли, она, майли,— деб бош силкидим. Қаршимда Юра турарди.

— Нима бўлди сенга,— дея тикилди у.

— Тушимда онамни кўрдим. Кечаги ишимдан норози,— дедим беихтиёр.

— Кечаги ишингдан нафақат онанг, сенга етти ёт бегона бизлар ҳам норозимиз. Оналар руҳи ҳар вақт бола атрофида айланиб юради, дейдилар. Дўстим, бундай қилма, биласанми, сени атрофингдан ўқлар учиб ўтиб турганда, ҳатто мен ҳам минг бор ўлиб тирилдим,— деб деразадан ташқарига қараб сигарет тутатди. Тунда бўлган воқеани бор тафсилоти билан ўйлаб, ўзим ҳам кўрқиб кетдим.

Шу йиллар ичида бир нарсага амин бўлдимки, қаҳрамонлик фавқулодда содир бўлар экан. Агар ўша ҳолат бир лаҳза кечикса ўққа қарши қадам ташлаш етти ухлаб тушингизга ҳам кирмайди. Ҳатто ўрнингиздан туриш ҳақида ўйлашнинг ўзи ҳам бир даҳшат. Одамзотни қаҳрамонликка ундовчи куч эса ортда сизни ҳар бир ҳаракатингизни кузатиб турувчи инсонлар нигоҳидир. Уша ҳолат уларнинг қалбида бир умр муҳрланиб қолади. Ҳатто ўлган хотиралар тирилади. Сизни эса жасорат остонасига ундайди.

Ўрнимдан турдим. Бўйнимни силаб ўтган ўқ ўрни шишиб кетибди. Бошимни қимирлата олмайман. Юра мени санчагга етаклади. Бир неча кун ичида яра ўрни бита бошлади.

Ҳамон ёдимда, 1981 йилнинг 26 апрелида Тошкентда ер қимирлаган эди. Уша куни ойнинг охири бўлганлиги учун Қобулга ҳисобот бериш учун бориб, кеч қолганлигимиз сабаб ётиб қолдик. Эрталаб йўлга чиқдик. Биз билан бирга артиллериячилар лейтенанти ҳам кетиши керак эди. Уни кутдик. Келавермади. Соат ўн бирларда, ҳайдовчим Иззатга "кетдик" дедим. Орқамда Андрей Чудний ўтирарди. Қобулдан йигирма километрлар узоқлашимиз билан, узоқдан йўлга чиқиб келаётган икки нафар афғонни кўрдим. Негадир юрагим ғашланди. Нимадир бўлади, деб ўйладим. Синчиклаб қараб, қўлларида ҳеч нарса кўрмаганлигим учун хотиржам тортдим. Иккалови ҳам оқ иштон, оқ ятак кийиб олганди.

Машинанинг тезлиги юзларда эди. Афғонларга тенглашдик. Шу вақти улар оқ ятакларини ечишиб, қўлларига автоматларини олдилар-да, биз томонга тўхтовсиз ота бошлашди. Машинанинг ўнг томони кўпорилиб кетди. Уларнинг олдинда қушдай учиб ўтиб кетдик. Ҳали нималар бўлганлигидан беҳабар эдим. Рулга маҳкам ёпишиб олган Иззатни ранги оппоқ тусга кирганди.

— Нима бўлди, ярадормисан?— деб сўраганимда:

— Оз қолди, етиб борамиз,— деди. Ортимда ўтирган Андрейдан аҳволини сўрадим. У саволимга жавоб бермай, менга қўрқув аралаш кўзларини катта-катта очиб қараб турди-да, тутилиб:

— Ўр-тоқ кат-та лей-тенант, бо-шин-гиз-га ни-ма қил-ди?— деди. Шошиб бошимни силадим. Қўлимга билчиллаган иссиқ қон илашди. Кейин у юзимда сирпанди. Хайрият, орамиз яқин қолганди. Иззатнинг боши эса рулга тегай-тегай, деб борарди. Унинг ярадор бўлганлиги э сезиб, рулга ёпишдим. Иззатнинг бир оёғи ишламай қолиб, тезлик сусайди. Бир оёғим билан газни босдим. Унинг оёғига, қулоғининг устига осколька теккан экан. Манзилга етиб борганимизда, у рулга бошини қўйиб, ҳушсизланди. Машина кабинасини очганда, ерга қулаб тушди. Шундай ҳолатда бизларни йигирма километр масофага соғ-омон олиб келганди. Менинг ҳам пешонамга осколька тегиб, бир қаричлар терини шилиб олган экан. Машинанинг олдинги ойнасини ўн саккизта ўқ тешиб ўтганди. Бизлар тасодиф туфайли омон қолганмиз.

Иззатни операция қилишди. "Чеккасидан теккан осколька яна ярим миллиметрлар томирга яқинлашганда омон қолмасди", дейишди жарроҳлар. Мени ҳам санчақта жароҳатларимни боғлашди.

Ўша оғир йиллари мен билан бирга бўлган жигарларимни ҳеч вақт унутиб бўлмайди. Иззат. Бу номни тилга олганимда, туғишганларимдан ҳам яқинроқ сиймо кўз олдимга келади. Уларни унутиб бўладими? Йўқ. Унутиб бўлмайди. Жуда-жуда ёш болалар эди. Ёшидан эрта қаридилар. Уларнинг болалиги йўқ. Болалик нелигин билмайдилар ҳам.

Менинг қуролдош дўстларим у ердан даволаб бўлмас оғриқ олиб келишди. Бизларга орден ҳам, медал ҳам беришди. Қани энди орден ва медаллар руҳимизга, жисмимизга сингиб кетган оғриқни суғуриб олишга қодир бўлса. Агар қодир бўлганда минг бор таъзим қилиб, бу бир парча темирни кўзимизга суриб, бўйнимизга тумор қилиб осиб юрардик. Ҳа, шундай кунлар ўтган. Ўзингиздан сўйланг...

"Оғайнилар, қайтмасам алвидо..."

Даврон Абдужабборов— 1963 йилда туғилган. Қирғизистон ССР, Уш вилояти, Аравон ноҳияси, Москва колхози.

Пулихумрида жароҳатланган.

— ...Термизда аскарлардан у ердаги аҳволни суриштирдик. "Бизларни аёвсиз отишади", деб қўрқитишади. "Вертолет ва самолётларни ҳам уриб туширишади", дейишганда, баттар чўчидик.

Пулихумрига тушганимизда, душманлар Москва батальонидан беш-олтита машинани ёндириб юборишди. Шунда "уруш, ҳақиқий уруш", деган ўй хаёлдан ўтди.

Биринчи топшириқ Пулихумридан Қобулга машинада бориш бўлди. Мен тошкентлик Бахтиёр деган йигитга ёрдамчи ҳайдовчи эдим. Отишма бошланганда ҳаммамиз машина остига кириб олдик. Ўқ бизнинг машинанинг тўртта баллонини ёриб ташлади. Нима қилишга ҳайрон бўлиб турганимизда, кекса аскарлар "Узумзор томонга отинглар", дея буйруқ қилишди. Ўқ ҳам ўша томондан келаётган эди. Ота бошладик. Қор ёғарди. Шундай ёнимга қарасам бир аскар қор устида чўзилиб ётибди. Кейин госпиталда ўлганлигини айтишди. Борган вақтимизда афгонлар билан оға-инидек эдик. Кейин-кейин орамизда чуқур, ўтиб бўлмас жарлик ҳосил бўлди. Кенгайиб бораверди, бораверди. Дўстларимиз ўлаверди...

Одамзот ўз бахтсизлигини олдиндан сезишига ишонаман. Ўзим билан ҳам, ўзгалар билан ҳам худди шундай олдиндан сезиш ҳоллари бўлганлигининг кўп бор гувоҳи бўлганман.

Афғонистонга борган вақтларимиз, марғилонлик Абдунаби Отахонов деган йигитнинг уйига кетишига бир неча кун қолганди. Бизлар йўлга чиққанда унинг қуролдош дўстлари қисмда қолишди. У эса ўртоқларининг "йўлга чиқма", дейишига ҳам қулоқ осмасдан, қўлига автоматини олди-да:

— Оғайнилар, қайтмасам, алвидо,— деди-да казармадан биз билан бирга чиқиб кетди. Ҳамма ҳайрон эди. Ҳамма унга тикиларди.

Машиналаримиз керосин, бензин, саярка таширди. Ўша куни Баграмга йўл олдик. Ёнилгини тезда олиб ортимизга қайтдик. Пулихумрига бир юз эллик километрлар қолганда, отишма бошланди.

Абдунабининг машинаси менинг машинадан олдинда эди. Душман пистирмасидан бир оз ўтишимиз билан, олдиндаги машина тўхтаб қолди. Шунда марғилонлик Қаҳҳор ёнимга югуриб келди. Абдунабига ўқ текканлигини айтди. Юрагим зирқираб кетди. Йўлга чиқишимиздан олдин айтган гапи хаёлимдан ўтди. Машинадан сакраб тушдим. Қаҳҳор ва яна

бир ўзбек бола уни менинг машинамга ўтказдик. Чунки машина кабинаси ичида ётадиган жойи бор эди.

Ўқ Абдунабининг қорни юқорисидан тегиб, орқасини ўпириб кетганди. Ҳамма томони қон. Ушлашга юрагинг дов бермайди. Ҳайдовчи орқасидаги жойга ўтказилаётганда кабина полига ва ўриндиқларга қон оқди. Оғзи машинадаёқ очилиб қолганди. Қаҳҳор унинг жағини бинт билан танғиб қўйди. Черкарга олиб бордик. Госпитал палатасига олиб кириб, ташқарида кутиб турганимизда, қаттиқ бақариқ овози эшитилди. Ҳаммамиз жойимиздан сакраб тушдик.

Мана, ҳозир ҳам унинг овозини эшитиб турибман. Жарроҳ эшикни очиб:

— Ўлди, олиб ктаверинглар.— деди. Жасадни Пулихумрига олиб жўнадик. Эртасига, у кабинада ётган жойдаги уйиб қолган қонни кўриб, юрагим палағда бўлиб кетди. Ўқчийман, ҳеч нарса йўқ. Димоғимга ўрнашиб қолган қон ҳиди, қон ҳиди...

Ушанда бир ҳафта машина ичига киролмай юрдим. У худди кабина ичида ётгандай, эшикни очишим билан ўрнидан туриб кетатургандай туюлаверди. Кейин, кейин ўликларни кўравериб, кўзда ёш ҳам, қўрқинч ҳам мени тарк этди.

Йўлда душмanning бор-йўқлигини Черкардаги дўконлардан билардик. Ушанда ҳам дўконлар ёпиқ, кўчада одамлар кўринмасди.

Олти ой хизмат қилгандим. Қобулдан машинада келаётган эдик. Черкарга стганимизда, эшиклари ёпилган дўконларга кўзимиз тушди. Одамлар кўринмайди. Бу йўлда душман борлигидан далолат эди.

Довондан ошишда чап томонда боғ бор эди. Ўша ерга етиб келганимизда, душман бизни қаттиқ ўққа тутди. Биринчи галарядан ўтмай машиналар карвони тўхтади. Бизлар ҳам машиналардан тушиб икки тарафга қарата ота бошладик. Карвон силжиди. Олдинда кетаётган ўн бир машина душман томонидан портлатилиб, ҳайдовчилар ўлган ва ярадор бўлган экан. Машиналар юриши билан мен ҳам ўз машинамга чиқиб газни босдим. Ёнимда БТР кетарди. У ўқ учиб келаётган томонни тўсиб борарди. Иккинчи томондан эса ўқ учиб келиб машина ёнига тегар, сирпаниб, ҳуштак чалиб турарди. Мен ҳам бир қўлим рулда, иккинчи қўлим билан автоматдан отиб борардим. Шунда орқам ари чаққандай жизиллаб ачишди. Автоматнинг иссиқ гилзаси теккан бўлса керак, деб ўйладим. Олдиндаги машинанинг ҳайдовчиси Бахтиёр Жўрабоев ярадор бўлган шекилли, машинаси тўхтаб қолди. БТР унинг ёнидан ўтиб кетди. Мени машинам йўлга бир қаричлар сиғмай, Бахтиёр машинасига урилиб тўхтади. Кабинадан сакраб тушиб остига кирдим. Машина остида кимдир ётарди. Судралиб олдига бордим.

Бахтиёр экан. Юзи қип-қизил қонга бўялган, аммо ўзини йўқотмаганди. Икковимиз олдимиздаги ўн иккита машина тагидан судралиб ўтиб олдинга чиқдик. БТРнинг сигнаolini эшитиб, ўгирилдик. Унинг туйнугидан бир қўл чиқиб бизни имларди. Югуриб ўзимизни туйнукка урдик. Бахтиёрнинг бошини боғлаётганда бирдан қўлим ишламай қолди. Белимда қаттиқ оғриқ турди. Пайпаслаб кўйлагим устидан ушладим. Қўлимга, тўрвага солинган қатиқдай шилқиллаб кўйлагим ичидаги қон урилди. Ярадор бўлган эдим.

Ўқ биқинимдан кириб, ортимдан чиқиб кетган экан. Тезда шишиб кетди. Эрталабки соат тўққиздан то кечки ўн иккигача шу галарея остида ўтирдик. Бир вақт душман галарея устида юра бошлади. Бизлар ҳам автоматларни тайёр ҳолда ушлаб турардик. Йўл бекилиб қолган эди. Танк келиб, портлаган машиналарни йўлдан суриб чиқармагунча ҳеч ёққа кетиб бўлмасди. Аҳволим оғирлашиб борарди. Оғриқ зўрайгандан-зўрайди. Қани, энди, душман деганини биронтаси кўриниб қолса. Хуморидан чиқиб отсанг. Аммо у устимиздаги бетон устида, худди миямизни пармалагандай, пошналари билан тап-тап уриб уёқдан, бу ёққа юрарди.

Сафга қайтдим. Яна машинада ёнилғи таширдик. Юракни ҳовучлаб, гоҳида ҳеч балодан қўрқмайдиган тусга кириб газни босасан. Бир вақтлар тинч замонлар бўлгану, аммо унинг бўлганлигига ишонгинг келмайди.

Қобулга кетишдан олдин сариқ касалга чалинганимни билдим. Шунда командир "машинани бошқа бировга топшир", дейишига ҳам қарамай йўлга чиқдим. Қобулда эрталаб бир стакан чой ичгандим. Қайд қилиб ташладим.

Йўлга чиқдик. Довонга етиб келсак, жалолободлик ҳам-шаҳаримнинг машинаси бузилиб, тўхтаб қолган эди. Аслида бузилган машиналарга йўлда тўхтаб ёрдам бериш таъқиқланади. Ўз ҳамшаҳаримни бундай хавфли йўлда ташлаб кетиш ҳам инсофдан эмас. Душман қўлига тушиб қолса, у ёғи нима бўлишини ўйлашнинг ўзи даҳшат.

Менинг кабинамда батальон парторги — майор ҳам бор эди. Уни ер ости йўлининг чиқиш жойига ташлаб, ўзим орқага — Фозилжоннинг олдига қайтдим. Энди шатакка олгандим, бошлиқлардан бири машинада бизни қувиб ўта туриб:

— Тезлик билан судраб ўт,— деди карнайда. Унинг овозини эшитиб, ҳайдовчилик дафтаримни этигимнинг қўнжига урдим. Ер ости йўли оғзига келганимда ҳали майор кетиб қолмаган экан, кабинага олдим. Кейин машинани тезлик билан ҳайдаб кетдим. Бир вақт орқага қарасам, ортда келаётган машиналар карвони биздан анча олисда қолиб кетибди. Шунда майор:

— Тўхта, колоннани кутамиз!— деди. — Тўхтаган жойимиз

душманни нишонга оладиган асосий нуқтаси эди. Шу ўй миямдан кечгунча вақт ўтмай отишма бошланди. Газни босдим. У ердан эсон-омон чиқиб олдик. Бирон юз метрлар юриб, автоматга янги магазин жойлаш учун энгашигимда, шундай йўл юзига қаршимиздан бир душман чиқиб, тўппа-тўғри олдинги ойнага қарата ота бошлади. Майор олдинги отишмадаёқ букланиб кабина полига ётиб олганди. Унга қараб:

— Онангни палон қилай, отсанг-чи!— дея елкасига тепдим. У ўрнидан тургунча иккинчиси йўлга чиқиб, тўппа-тўғри менга қарата отди. Бир юз эллик килограммлар келадиган майор эса ҳамон жойида мукка тушиб ётарди.

Бирдан ичим қизиб кета бошлади. Пешонамдан қон оқди. Юзимдаги қонни артаман десам, жимжилогим юпқа терига осилиб шалвираб турарди. Бир вақт оёғим ўз-ўзидан газдан кўтарилди. Чап оёғим билан газни босиб, амаллаб, бир километрлар юриб тўхтадим. Қисмга етдик. Болалар югуриб келди. Мен кабина ичига йиқилдим. Санчага олиб бориб укол қилганда, ўзимга келдим. Шунда мендан:

— Қаерда отаяпти?— деб сўрашди.

— Бурилишда,— десдим. Аскарлар БТРлар билан ўша томонга кетишди.

Кечқурун Пулихумрида операция қилишди. Унгача мени замбилга солишиб, БТР да олиб боришганди. Замбилдан олганда, ўрнимда ҳалқобланиб ётган қонга кўзим тушди.

Палатада ўн бир яшар афғон қизи билан бирга ётдим. Унинг уйидагиларининг ҳаммасини душманлар кўзи олдида отиб ташлашган экан. Бечора тасодиф туфайли омон қолган. Улар кетди, деб яширинган жойидан чиқса, банда бошлиғи уйга бехос кириб қолиб тўппончадан кетма-кет иккита ўқ отган. Ўқ қизалоқнинг қорнига теккан. "Госпиталдан чиқсам, қасққа кетаман", деб йиғларди. Ҳовлига қайтиб кирган банда бошлиғи қизалоқнинг итларининг оқ ранглисини отиб, қорасига тегмаган. Балки ўзлари қора чакмон кийганлиги учун ҳам қора итни ирим қилиб "Либосларимиз ҳам бир хил" деган ўйда отмагандир.

Менинг машинамни олдинги ойнасига ўн саккизта ўқ теккан экан. "Шунча ўқдан қандай тирик қолди экан" деган ўйда машинамни кўрган генерал, олдимга кириб:

— Ўғлим яхши бўлиб кет. Тирик қолмас ердан омон чиқибсан. Тезроқ соғайгин,— дея палатадан чиқиб кетди.

Тошкентга олиб келишди. Оёғимни эрталабдан то соат бирларгача айланиб-ўргилиб кўришдилар. Кейин бир узун симни оёғимнинг юзидан тиқиб остидан суғуриб олди. Ҳеч қандай оғриқ сезмадим. Шунда бир ўзбек ҳамшира:

— Жон ука, оёғингни кесмаса яна беш минутдан кейин буйрагинг ҳам ишдан чиқади,— деб йиғлаб юборди. Олдин мен,

"оёғимни кесмоқчи бўлсаларинг, уйдагиларни чақиринглар", деб туриб олгандим.

Операция қилишди...

...Қарғаларнинг овозидан чўчиб уйғониб кетдим. Бирдан кесилган оёғим чойшабни кўтарди. Лабимни тишлаб узиб олибман. Оғриқ сезмадим. Укол ҳали ўз кучини йўқотмаган эди.

Шундай қилиб кўп кунлар чўчиб уйғонардим. Калта оёқ чойшабни кўтариб турарди. Тушимда болалар билан футбол ўйнардим. Тўп тепаман, оёғимни тошга уриб олардим. Зирқираб оғрирди. Чўчиб уйғониб кетардим.

Гоҳида панжаларим ачишади. Шунда бармоқларимни силайман. Улар эса йўқ. Сонларимни силаганим билан бармоқларимнинг уюшгани кетмайди.

Госпиталда, то оёқнинг йўқлигига ўргангунча бир неча бор оёғим бор, деган, ўйда юрмоқчи бўлиб йиқилиб тушганман. Бармоқларимнинг ачиши ҳавога булут чиққанда кўпроқ безовта қилади.

Ҳозир ҳам тушларимда оёғимни кўриб, чўчиб уйғониб кетаман. Тушда кўриб юриш ҳам катта бахт мен учун...

"Афғон тоғларида тураман ўзим..."

Обиджон Норқулов — 1962 йилда туғилган. Қирғизистон ССР, Ўш вилояти, Аравон ноҳияси.

Қобул — Ғазна.

— ...Биринчи ноябрда туғилганман. Ўша куни Афғонистонга хизматга кетганман.

1982 йил. Сентябрь. Афғонлар адирларда буғдойларини ўраётган эди. Қобулдан Ғазнага уч юз километрлар қолганда, йўл тўсилганлигини, карвон олдида кетаётган танкни душманлар портлатиб юборганлигини хабар қилишди. Ундан олдин портлаш овозини эшитгандик. Шу вақт бизлар кетаётган машинадан олдингиси ҳам портлади. Уни ҳам гранатаминомётдан уришган эди. Ҳайдовчиси тил тортмай ўлди. Осколька қорнини ёриб ташлаганди. Қонга булғаниб ётарди. Уни кўрганда бир сесканиб тушдим. Муздай тер баданимни қоплади. Беихтиёр хаёлимга "уйга кетаманми ё шуни ўрнига тушаманми", деган ўй келди. Бу ўй то ортга қайтиб, ўз тупроғимизга қадам қўйгунча мен билан юриди.

У вақтда марҳумни иззат-икром билан жойига қўйиш қайда дейсиз. Машиналарга қопни юклагандай ортишдилар. Улар совуқ машина полига гурсиллаб тушишини биринчи кўрган одамнинг юраги орқасига тортиб кетиши, жони ачишини айтинг.

Кейин, кейин чарчаганда жасад кўкрагига бошни қўйиб ухлаган вақтларимиз ҳам бўлди.

Самарқандлик бир йигитнинг ўлими олдидан "Дўстларим, мен сизлардан бир нарсани илтимос қиламан. Дунёда ҳар доим тинчлик учун курашинглар. Ҳамма одамларни кўнглини олишга ҳаракат қилингизлар", дея васият қилгани ҳеч ёдимдан чиқмайди.

Гоҳ, гоҳида ёмонлик қилувчилар бўғзингдан олганда марҳум дўст васиятини эслайман. Жим туравераман. Ортга чекинишади. Қилган гуноҳларини тушунишиб, кечирим сўраб кетишади.

Келган вақтларимиз ҳеч ким бизларни соғ одам деб ўйлашмасди. Телба ўй, телба қадамлар билан юрардик. Ўзингиз бир кўз олдингизга келтиринг. Қон ичида, ўликлар орасида юрган одамни беҳос соя-салқин, сукут қоплаган, жаннатмисол ерга олиб келиб ташлаб, пар кўрпага ўраб қўйса, у қандай аҳволга тушади. Ҳатто қувончдан юраги ёрилиб ўлиб қолиши ҳам мумкин. Бизнинг телбалигимиз юраги ёрилган одам олдида ҳолва-ку. Баъзида портлаб кетай дейсан. Вақт даво, ҳар қандай жароҳатга вақт малҳам, деганлари рост экан. Мана, орадан етти йилча вақт ўтди. Энди-энди ўзимизга келаяпмиз. Ҳозир сиз билан гаплашаяпману, ўша йиллар жароҳати қайта сўкилиб, қон сизмоқда. Ичим терлаб кетмоқда. Товонларим музлаб бораётгандай. Ҳамма-ҳаммаси кўз олдимга келмоқда. Бирон ойлор яна қайта телба бўлсам ажаб эмас.

Постда турардик. Қўшигимиз бўларди:

Афгон тоғларида тураман ўзим,
Қўлимда қуролу, сувратда кўзим.
Бир лаҳза ёдимдан чиқмас ҳар сўзинг.
Мен бугун Афғонда сизни соғиндим.
Агарда бўлганда учинга қанот,
Қилиб тура олмасдим сабру қаноат.
Ёнингизга учардим мисли учқур от,
Мен ўзга элданан, сизни соғиндим.
Ўзбек онасисан доим бўл омон.
Ўглингдан ҳеч қачон қилмагин гумон.
Афгон тоғда хатингни кутаман ҳамон,
Омон бўлсам бир кун уйга борарман.
Сизларни соғиндим.

Бу қўшиқни қоровулда турган ҳар бир аскар биларди. Қўлимизда автомат, кўкрагимизда оталар, оналар, акалар, опалар, сингиллар, укалар суврати. Улар билан кечган кунларни бир-бир ёдлаб, шу қўшиқни шивирлаб ҳиргойи қилардик.

Бу қўшиқни ким ёзганлигини билмайману, аммо у ҳар бир келган янги аскарларга акаларидан мерос бўлиб қоларди.

Ҳамма-ҳамма кунларни ёдга олардик. Ҳалок бўлган дўстларимиз учун ҳам бу қўшиқни ортда қолган тириклар куйларди.

Э, нимасини айтасиз. Бир сафар йўлга чиққанда ўн етти нафар аскар ҳалок бўлиб, йигирма уч нафари жароҳатланган эди. Ўшанда ҳам Ватанимиз ўз фарзандларини бегона ерларга узоқ ташлаб қўймаслигига ишонардик. Аммо аскарлар ҳалок бўлишаверарди...

Бир рус ўртоғимнинг ҳалокати ҳеч ёдимдан чиқмайди. 1982 йилнинг декабрь оyi. Қобулдан Тўплистон деган жойга машинада бораётганда, душман тўппа-тўғри йўлга чиқиб ўққа тутганди. Ўшанда уларнинг машинаси фугас минасига тушиб портлади. Ҳайдовчининг чап биқинини мина парчаси айириб юборган. Қават-қават ичаклари осилиб, тупроққа беланиб ётарди. Ёғи вижирлаб, қон оқарди. Атрофида ярим метрлар жойни эгаллаб, қон ҳалқобланиб қолган. У ўнг елкаси билан қимирлаб, чап қўли билан биқинини ушламоқчи бўлар, оғриқни зўридан:

— Мама, мама,— деб хириллаб бақирарди. Қон ғалати ҳид чиқарар экан. Ҳидига чидаб бўлмади. Бурун ачишиб, нуқул акса урасан.

Ўшанда туни билан ухлай олмадим. Кимдир бўғаетгандай бўлаверди. Шу сабаб уларнинг барини, ўша кунларнинг бор даҳшатини унутиш учун наша чекиб ётардик. Шунда тинч, ҳар қандай ёвузлик ва қон ҳидидан ҳоли уйқуга кетардик.

Биринчи кун самолётдан кутиб турган дембеллар тушишимиз учун нарвон олиб келиб қўйишди. Бизлар ерга тушдик. Улар самолётга чиқишди. Акаларимиз кетишди. Биз қолдик. Улар нарвон қўйишди, биз олдик...

Қоровулда турганимда, акамнинг мен билан хайрлашаётиб, — Ука, қоровулда турганимда асло ухлаб қолма. Келганимдан кейин хоҳлаганимча, тўйиб-тўйиб ухлайсан,— деган сўзлари хаёлимдан ҳеч нари кетмади. Қачон қоровулда оғир чарчоқдан киприкларга уйқу илинганда, акам қулоғим остида шивирлагандай бўларди. Чўчиб тушардим.

Яқинда колхозимизнинг олтинчи бригадасидан Холдоров Абдумухаммад, деган йигитнинг жасадини олиб келишди. Онасининг фарёдига чидаб бўлмайди. Бутун колхоз аҳли марҳумни кузатди. У томонлардан дўстлар жасадини кузатардик. Аммо марҳумни кутиб олмасдик. Энг оғири кутиб олиш экан. Ҳамон ўзимга келганим йўқ. Туни билан ўйлаб чиқаман. Туни билан бағри қон аёл овозини тинглаб, йиғлаб чиқаман. Ўлимни кўравериб муз қотган юрагим ҳам она йиғисига, она фарёдига бардош бера олмади. Ўша кун йиғладим. Ҳозир ҳам юрагим йиғламоқда. Ичим эзилиб кетгандай...

"Оппоқ қўзичоқ..."

Толиб Шерматов — 1961 йилда туғилган. Самарқанд вилояти, Иштихон ноҳияси, Куйбишев колхози.

Паншерда жароҳатланган.

— ...Душман бизнинг комсомол котибимизни бурдалаб, қабристон ичига ташлаган. Кечгача ҳужум қилганимиз билан уни қабристондан олиб чиқа олмадик.

У ерда банданинг бошлиғи Кушкадан Ҳиротга қочган ўзимизнинг сиёсий ишлар командири бўлган. Ҳиротдан ўтаётган машиналар карвони талофот кўрмай ўтмасди. Шу сабаб у ердан ҳаммамиз қўрқардик.

Комсомол котиби жасадини кўрганда тутқаноғим тутиб қолганди. Уни тириклайин қийнашган эди. Бир халта гўшт.

Паншерда пистирмада турибмиз. Икки тоғ орасидаги майдон миналаштирилган. У ердан асло ўтиб бўлмайди. Душман томонни дурбинда кузатардим. Бир вақт кўзим даҳшатли манзарага тушди. Икки афғон бизнинг аскарни ломга ўтқазиб, аъзоларини кесиб отиб юборишмоқда эди. Баданим қалтирай бошлади. Қайтиб дурбинда қарай олмадим. Шошиб қуйида турган катюшачиларга бўлаётган воқеа жой координатини бердим. Бир лаҳза ўтмай бизникилар қийналаётгани ҳам, қийнаётганларни ҳам портлатиб юборди. Хотиржам тортдим...

Биласизми, одам қийналаётган жонни кўрганда унинг ўлимини истаб қолар экан. Аскар бари бир ўларди. Аммо ит азобида ўлишини ҳеч биримиз хоҳламаймиз. Шу сабаб асир тушмаслик учун ҳар доим ёнимизда битта граната юрарди.

Ҳиротдан Паншерга борганимга тўрт ой бўлган. Август ойи ўрталарида катта топшириқ билан чиққанмиз. Покистон тарафдаги қирқ километрлар тоғ атрофини афғонлардан тозалашимиз керак. Ортимиздан армия келиши кутиларди.

Ўн беш кун ичида озиқ-овқат тугади. Кимда йигирмата, кимда олтига, кимда битта патрон қолган. Тоғ устида бункер ясадик.

Биринчи сентябрь. Бункер ичида ётибман. Хаёлимга "қишлоғимизда болалар мактабга бораяпти, мен уларни кўрмайман, овозини эшитмайман, тош остида ётибман", деган ўй келади.

Кечаси соат тўртларда қоровулда турганимда, ротадан "ҳар постдан иккитадан ўн беш киши штабга йиғилсин. Патрон ва озиқ-овқат олиб келишади", деган хабар олдик.

Йиғилган ўн беш киши ичидан мен ва взвод командири

ёрдамчиси бир ярим йил хизмат қилган, қолган аскарларнинг келганига ҳали уч ой ҳам бўлгани йўқ эди. Қуйига туша бошладик. Шунда офицерга:

— Қишлоқ ичидан тушайлик, пистирмага дуч келсак, қочишга ҳам осон бўлади,— дедим. У кўнмади. Бизлар очик майдонга қараб, тўппа-тўғри душманга нишон бўлиб туша бошладик.

Ўша тун туш кўргандим. Водийда оппоқ қўзичоқ ўтлаб юрганмиш. Устида бургут айланиб юрибди. Қанотлари бургут қаноти эмишу, боши одамнинг калласи. Негадир ўрнимдан сапчиб туриб кетдим. Уйга, "оқ қўзичоқ олиб, садақа қилиб юборинглар", деб хат ёздим.

Тушаётган томонимизнинг чап биқини дарёга яқин эди. Тўппа-тўғри башорат қилган қопқонга тушдик. У ерга киришимиз билан орқамиздан пулемёт билан битта-битта тера бошлашди. Чиқиб кетиш учун эса ягона йўл бор. Аммо у ерга ҳам мина қўйилганлиги тайин эди. Душман билан орамиз эллик-олтмиш метрлар чамаси. Елкамдаги алоқа аппаратига ўқ тегиб ёрилди. Тўрт нафар бола ярадор бўлган, қолганларини билмайман. Қаршимдаги ягона сўқмоқ йўл кўзимга оловдай кўриниб, оҳанграбодай ўзига чорлайди. Ана шу ердан ўтиб олсак, марра бизники. Қуйида иккита БМП ва битта БМД кутиб турарди. Улар қаерга отишни билмайди. Алоқа йўқ. Сўқмоқ йўл билан оралиқ тобора қисқариб борарди. Ҳа, ҳа, бу инерция билан бўлган. Бир вақт сўқмоқ йўл ёнидаги тошлардан сакраб, оралиққа тушмай югуриб бораяпман. Жуда-жуда оз қолганди. Кимдир елкамдан қаттиқ итариб юборгандай бўлди. Мувозанатимни йўқотдим. Оёғим тош орасига тушаётганда, ердаги тарелкадай минага кўзим тушди. Бу ҳолат лаҳзалар ичида рўй берди. Бақариб юбордим. Аммо ўз овозимни эшитмадим. Инглиз минаси босганда портламайди. Қачон оёқ ундан ажралганда, ўз ишини қилади. Орқамдан кимдир:

— Вой, онажон,— дея қичқирганлигини эслайман.

Секундлар ичида ҳавода муаллақ учдим.

"Мен ўлдим, фақат руҳим билан юрибман. Ўлган одамнинг руҳи тирик бўлар эканда. Аммо кўп нарсалар қолиб кетди-да", деб ўйладим. Шунда қарсиллаб нимагадир урилдим. Ерга парчинлаб ташлангандай эдим. Ҳар бир аъзомга улкан, жуда-жуда оғир миҳ қоқилганди. "Ҳамма томоним сочилиб кетган бўлса керак", деб ўйладим.

Бошимни кўтариб бўлмасди. Бошимга ҳам оғир гурзи билан урилгандай, ҳаракатдан мосуво эди.

Қўлимдаги автомат ва белимдаги граната ҳам қайларгадир учиб кетганди. Ротада санинструктор бўлиб хизмат қилардим. Шу сабаб елкамда тез ёрдам сумкаси бор эди.

Кўзим ичига қум тиқилгандай ачишиб, ҳеч нарса кўрмадим. Пайпаслаб сумкани олдим. Танамдаги оғриққа чидаб бўлмасди. Оёғимни негадир ушлагим келди. У йўқ. Ўнг қўлим ҳам йўқ. Уни қаерга кетганлигини билмайман. Кейин билсам, у орқамга осилиб қолган экан. Қўлни тортиб жойига олиб келдим. Аммо ҳеч нарсани сезмайди. Оғриқнинг зўридан ҳушимдан кетаман, деб ўйладим. Сумкадан оғриқни қолдирувчи укол олиб, болдиримга суқдим. Аммо ҳеч нарса ўзгармади. Бир илож қилиб, тусмоллаб олдга қараб эмаклай бошладим. Кимдир орқамдан "қимирлама, миналаштирилган майдон", деб қичқирди.

Сўқмоққа қараб чопганимда орқамдан мен билан ака-укадек бўлиб қолган рус йигитлари югуришган экан. Мина портлаганда, уларга ҳам темир парчаси тегиб ярадор бўлишган. Иккинчиси ярадор бўлса ҳам ўша ердан ўтиб, қуйидагиларга хабар қилган. Машиналар юқорига чиқиб келганда, душман чекиниб, уч нафари ҳалок бўлган экан.

Мени шинелга ўраб пастга олиб тушишди. Баданим ёнарди... Санчагга олиб келишди. Кимдандир сигарета сўраб чекканимни, бир қултум сув ичганимни эслай оламан.

Кўзимни очсам ҳамма томон оппоқ. Қўрқиб кетдим. "Душман қўлига тушибман-да", деб ўйладим. Оёғимни ушладим. Белимгача гипс. Қўлим ҳам гипс қилиб ташланган эди. Чор-атрофга қулоқ солдим. Аммо қаердалигимни билмадим. Ғала-ғовур овоз келаётган томондан:

— Нечанчи число?— деб сўрадим.

— Тўққизинчи сентябрь — дейишди.

— Қаерда ётибман?— дедим.

— Тошкентда,— дейишди. Бўшашиб кетдим. Хўрлигим келди.

Ҳамширадан:

— Кўзимга нима қилган?— деб сўрадим.

— Ҳеч қиси йўқ, яқинда тузалиб кетади,— деди.

Хотиржам тортиб "уйга еттинчи ноябрда кириб борар эканманда", деб ўйладим. Аммо 28 октябрда Москвага жўнатишди. Бурденко номидаги госпиталга тушиб, у ерда биринчи июнгача қолиб кетдим.

Москвада бир ойлар чамаси ётганимдан сўнг Мороз фамилияли кўз доктори борлигини, у аёл иттифоқда етук мутахассис эканлигини эшитиб, бўлим бошлиғига:

— Мени ўша доктор олдига олиб борасан,— деб оёғимни тираб олдим. Ноилож бўлиб қолганлигидан олиб борди. Доктор кўзимни текшириб:

— Кўзингни олтмиш, етмиш фоиз кўриш қобилятини тиклайман,— деди. Юрагим қинидан чиқиб кетгудай хурсанд эдим. Кўриб юрган одамни бундай бўлиб қолиши ёмон экан.

Дунё қоврилиб қолгандай. Овозларни эшитасан, аммо ўзини кўра олмайсан. Бундан ортиқ яна қандай фожиа бўлиши мумкин.

Операция қилишди, операциядан сўнг касалхонага қайтарди. У ерда бўлим бошлиғи:

— Энди санаторияга борасан,— деганда,

— То ўзим ўрнимдан туриб, ўз кўзим билан йўлни кўриб бормасам, ҳозир ҳожатхонага ҳам бу ҳолатда бормайман,— деб туриб олдим. Госпиталга менинг ўрнимга одам келиши керак экан. "Санаторияга бормайман", деб туриб олганимдан сўнг ноилож махсус мактабга юборишди. Икки ойдан кейин мактаб директори Зинаида Ивановна олдига олиб борди. Ўша аёл эди мени операция қилган.

Аёл мени текшириб:

— Энди уйингга кетсанг керак,— деди. Кўзим ҳали боғлиқлиқ, нима бўлишидан беҳабарман. Кўзимдаги бинтни ечишди. Оппоқ. Ёруғ, чиройли дунёни кўрдим. Қувонганимдан қалтирдим. Ерни қучоқлаб тўйиб-тўйиб ўпгим келарди. Сиз у ҳолатни ҳис қила олмайсиз. Фақат менинг қисматимга қисматдошлар ҳис қилади. Ҳа, ҳа, улар!...

Менинг хурсандлигимга шерик бўлган Зинаида Ивановна елкамга қўлини қўйиб:

— Ўғлим, энди фақат ётишинг керак. Бўлмаса кўзингга оғирлик тушади,— деди.

Минг афсус, мен уни айтганларига амал қилмадим. Ўз кўзларим билан ёнимдаги дўстларимга, оппоқ палатага, ҳамшира қизларга, кўм-кўк япроқларга бурканган дарахтларга қараб тўймасдим. Ёруғ дунёни борлигига ташна вужудим, мени бир жойда ётқизиб қўймасди. Қўлтиқтаёқ билан юриб кўчага чиқардим. Ҳар ённи бир қизиқиш билан томоша қилардим.

Бу хурсандчилик узоққа бормади. Орадан бир ой ўтиб кўзларим кўрмай қолди.

Мактаб директори мени яна Зинаида Ивановна олдига олиб келди. У нима қор-қол бўлганлигини билгандан сўнг жон-пони чиқиб кетди. Ҳамма гапни айтди. Индамай ўтирдим. Бор аламини сочиб бўлгандан сўнг чуқур хўрсиниб:

— Захаров кўрсин-чи,— деди. Захаровга олиб боришди. У:

— Энди бўлмайди, аммо синаб кўрамиз,— деди. Қайта операция қилишди. Бир ҳафтадан кейин кўзимни очишди. Оқ нарсани кўрдим. Шунда у:

— Мени кўраяпсанми,— деб сўради.

— Юзингизни танимаяпману, аммо шарпангизни кўриб турибман,— дедим. У мени қучоқлаб олиб:

— Ўғлим, биринчи бор шундай муваффақиятли чиқиши,— деди қалтироқ овоз билан.

Ўшанда кўриш қобилияти етти фоиз бўлган экан. Ҳозир ўн фоиз бўлибди.

У ерда менга қадрдон бўлиб қолган ўртоқларим — Саша, Андрей, Анатолий ва Бозорбойлардир. Улар билан бир жойда хизмат қилиб, госпиталда танишганмиз. Кўзимиз кўрмаганлиги учун бир-биримизнинг юзимизни танимаймиз. Улар билан махсус мактабда ҳам бирга ётдим. У мактабни битиргандан кейин Москвада қолиб ўқишга келишгандик. Аммо айтганимиз бўлмади. Андрейни хотини олиб кетди. Сибирлик Коля ишга кетди. Александр ҳам уйига жўнади. Охирида ўзим қолдим. Ҳозир ҳам бир-биримиз билан учрашиб турамиз. Уларни учратганда отамни кўргандай бўламан. Боргим келганда, телеграмма бераман, ота-оналари вокзалда кутиб олади.

Тўртталовимиз ҳам худди бир қориндан тушгандаймиз. Андрей ва Сашани кўзи умуман кўрмайди. Бизларни бир-биримизга бунчалик яқинлаштирган нарса — жароҳатлар бўлса керак. Тан ва қалб жароҳатлари. Бизлар ҳам юрмасмидик югуриб-елиб. Ҳали неча баҳорни кўргандик. Қанча-қанча орзулар бор эди. Орзулар кўмилиб, армонга айланди.

1986 йили Москвадан келдим. 8 май куни "Меҳнат-роҳат" колхозининг ўттиз еттинчи мактаб ўқувчи пионерлари мени табриклар, қайтадан пионерга қабул қилишди. Улар кетишгандан сўнг ўзимизни эллик биринчи мактаб пионервожатиёси бир октябрят болани уйга юборибди. Ундан нечун келганлигини сўрасам:

— Мактабда сбор бўлаяпти. Сизни айтиб боришни пионервожатиёсимиз тайинлади. Сборда қатнашар эмишсиз,— деди. Негадир, эзилдим. Ўзга колхоз сени иззат-ҳурмат қилиб уйингга келса-ю, ўз қишлоғинг бундай қарши олса...

Байрамдан сўнг, мактаб пионервожатиёси:

— Бизларни ҳурмат қилмадингиз,— дея таъна қилса бўладими. Жуда алам қилди. Начора, қишлоқчилик.

Ҳозиргача "Меҳнат-роҳат" колхози болалари келиб туришади. Мени оталиққа олишган.

Кўриб турганингиздай яшаб ётибмиз. Бир оз уйларни тузатиб олсам, дўстларимни меҳмонга айтаман. Уларни кўрмаганимга ҳам анча кунлар бўлди. Халтасини йўқотган нашавандга ўхшаб юрибман. Дўстларим билан тўйиб-тўйиб гаплашгим, бағримга босиб ҳидларини туйгим келмоқда. Жуда яхши болалар. Биласизми, қай бириникига бормай, ойлаб қолиб кетаман. Ҳеч бир-биримиздан ажралгимиз келмайди. Зерикмаймиз ҳам. Ҳатто ака-укалар ҳам бир уйда ўн беш кун яшашса, ораларидан аччиқ-тизиқ гаплар ўтади. Шунга қараганда бизлар ака-укадан ҳам яқинроқ бўлсак керак...

Ака, мени тилагим, энди уруш бўлмасин. Уруш жуда-жуда

ёмон. У сизни яхши, ёмонлигингиз билан ҳисоблашиб ўтирмайди. Бир дайди ўқ ё ўлдиради ё майиб қилади. Ҳозир сизга гапираяпману, ўша портлаганда ҳавода муаллақ қолган ҳолга тушаяпман. Жуда-жуда ёмон. Кўп нарсаларни айта олмайман. Узумдан олинг, ўзимизники... Чойни ҳам ичмабсиз...

"Тўй..."

Собир Холдоров — 1968 йилда туғилган. Самарқанд вилояти, Қўшработ ноҳияси, Эргаш Жуманбулбул совхози, Жангал қишлоғи.

Қобулда жароҳатланган.

— ...Самарқандда бир, Термизда икки, ҳаммаси бўлиб уч маротаба автоматдан ўқ отдик. Термизда палаткаларга қамаб, атрофимизни билим юрти курсантлари "қочиб кетмасин", деган гумонда ўраб туришди. Орадан икки кун ўтгандан сўнг Афғонга кетишимиз аниқ бўлиб қолди. Кўп болалар Самарқанд-далигимиздаёқ уддабуронлик қилишиб, уйларига телеграмма юбориб, телефонда гаплашиб, Афғонга боришдан қутулиб қолишди. Бири "оилада бир жон", бири "ота-онасининг қаровчиси йўқ", яна қай бири ўзга ҳужжатларни тўғрилаган экан. Бизларнинг хаёлга ҳам келмабди, ундай жонга паноҳ бўлувчи ҳужжатлар.

Икки кундан сўнг подполковник ҳаммамизни сафга тизиб:

— Ким Афғонистонда хизмат қилишни хоҳлайди,— деб сўради. Шунда саф охиридаги хипча бел, тарашадай болалар икки қадам олдинга чиқиб:

— Биз борамиз,— дедилар, бир овоздан. Подполковник уларнинг афт-ангорларига синчков тикилиб:

— *Наша чекишгами?*— деди-да, сафга қайтарди. Кейин ҳаммамиздан бирма-бир сўраб чиққанда, "мен бормаيمان, онамни уйда бир ўзи" деди кимдир, иккинчиси "яқинда қариндошим ўлиб қолди", деган важни кўрсатиб ортга чекинди. Навбат биз талабаларга келди. Мендан сўраганда:

— Икки йил қаерда бўлса ҳам хизмат қилишимиз керак,— дедим. Кейин самарқандлик, қашқадарёлик — бир юз саксон бола сараланди. Тўппа-тўғри самолётга олиб борди. Баҳайбат юк ташувчи самолёт қаршида турибмиз. У срда ҳаммамизни "Ҳеч нарса олиб кетмаяпсанларми", дея текширишди.

Тошкент ортда қолди. Бир соату йигирма минут ҳавода учдик. Қобулга тушдик. Ҳаво иссиқ. Сув йўқ. Шамол. Қум юзга урилади. Аэродром ва тоғ ораси беш юз метрлар, тоғдан отилаётган ўқ ва портлаш овозлари эшитилиб турибди. Кейин бизларни қисмларга бўлди.

Беш кун туни билан отишма ва тревогалардан қўрқиб чиқиб

ухлай олмадик. Қобулдаги машқ майдонида яна уч маротаба автоматлардан отиб, "душманни нишонга олишга тайёр бўлиб турдик".

Болалар уйларига "Чехословакия, Венгрия ва Германияда хизмат қилаяпмиз", дея хат ёзишди. Мен тўғриси "Афғонистонга тушдим", деб мактуб йўлладим. Негадир, ўша кунлариёқ соппа-соғ кетишимга ишончим йўқолганди.

Тупроқ ютганимизга бир ҳафта бўлган. Соат тунги ўн иккиларда қоровулдан қайтиб келиб ётганимда туш кўрдим. Душман мени отди. Йиқилдим. Олдимга келиб: "Калима биласанми"— деди. Сувра ўқидим.

— Мусулмон бўлиб нега бизга қарши урушаяпсан, номард. Сувра билганлигинг учун бир оёгингни кесамиз,— деди. Мен, унга:

— Хизматчилик,— дедим. Оёғимнинг бирини кесиб сувга отиб юборди. Бақриб ўрнимдан турсам, казармада ётибман. Қаердалигимни билганимдан сўнг, "Наҳотки шунчалик қийналиб катта бўлганимда, шу бегона юртларда ўлиб кетсам",— дея ўйладим. Ўзингиз биласиз, бизларни қандай улғайганлигимизни...

Ўша тундан сўнг мени ҳукуматнинг тобутлари тарк этмай юрди. Энг оғир кунларимда, у қаршимга бостириб келарди. Биз ўн болани етмиш сўм маошга катта қилган онамни ўйлаб юрагим эзилиб кетарди. Ҳали бу катта, савдоли ҳаёт нелигидан беҳабар укаларимни эслаганда юрагим йиғларди. Онам энди дам олиши керак эди. Катта умид, ишонч билан унинг қадоқ қўллари қанотига кираман, деб ўйлардим. Ўйларим, орзуларим қаерлардадир, ўзга дунёнинг қоронғу бурчакларида қолиб кетгандай эди. Таним зирқираб, ҳар лаҳза мени совуқ кўзлари билан кузатаётган хавфни ҳис қилиб турардим.

Март ойи. Қобулдан Қандаҳорга кетаётган вертолетни уриб туширишди. Учувчиларнинг қолган-қутган жасадларини олиб келишди. Уларнинг ичидаги бир татар учувчини яхши танирдим. Аэродромдан қорли тоғ кўриниб турарди. У вертолетга чиқишдан олдин шу тоққа қараб:

— Собир, қачон қор эриса уйга кетаман,— дерди. Бугун эса плашпалаткада титилиб кетган жасади ётарди. Қорлар эриганда тобути уйга кетди. Уни маҳзун, чуқур ўйга ботган кўзларини, чўнг қотган юзларини ҳечам ёдимдан чиқара олмайман.

Қўлингизга тикан кирганда қай аҳволга тушасиз. Тикан кирган маҳал ҳеч бўлмаганда довучча еган боладай юзингиз тиришиб, оғриқ зарбини билдирасиз. Тириклай қулоғингизни кесганда-чи?

Бир молдаван бола қоровулда турганда ухлаб қолган. Автоматини олиб, икки қулоғини кесиб, қўйиб юборишибди. Қисмга йиғлаб келди, бечора. Қулоқсиз қолди. Бу у ердаги энг енгил жазо. Шунисига ҳам шукур қилди.

Одамзод энг огир кунлари ўтмишини кўп ўйлар, ўз-ўзига ҳисоб берар экан.

Москвалик, ленинградлик болалар бўларди. Қоровулда ўн-ўн беш кун қолиб, соч-соқоли ўсиб, олди-орқаси йиртилиб, юзига кул суркагандай тасқара аҳволда казармага қайтиб келганда, ютоқиб уйидагиларидан хат-хабар борлигини суриштиришарди. Мактуб келган бўлса — чекиш хонаси, ё ҳожатхонада, казарма ортида йиғлаб уларнинг саломини ўқишарди. Уларнинг бирини шундай мактуб ўқиётгани устидан чиққанман. Нигоҳи сатрларда. Бир қўлида суврат. Сувратда бир талай гўзал, сарвқомат Москва қизлари жилмайиб турибди. Уларнинг орасида сочлари Италия модасида олинган, елкаларида ажнабий либос кийган йигит қаноти остидаги икки қиз эса унинг кўксига бошини қўйган. Йигитнинг кўзларида эса дунёнинг бор бегубор қувончлари учқун сачратиб турарди.

Бу йигит — қаршимда сатрларга нигоҳи қадалган, елкасидаги гимнастёркасининг қўлтиғи тушиб қолган, юзи икки кучукбачча яласа тўядиган кир, шимлари йиртилиб, ичидан исқирт иштони чиқиб қолган аскар эди. Ҳазиллашиб ундан сўрайман:

— Бу сувратдаги пўрим йигит ким? Акангми, укангми?

— Менман,— дейди ҳиқиллаб.

— Бу сенга ўхшамайди-ку! Нега ҳозир ундай эмас?— дея ўчакишгандай бўламан.

— Замон кўтармаяпти-да,— дейди бошини чайқаб.

Ҳа, замон кўтармаганди. Эрталаб уйқудан турганда, иссиқ сут, шакар, колбаса тайёр. Уни чала-чулпа еб, текис, раван кўчада қадам ташлаб, мактабга отланган. Турли театр, кино, дискотекаларда момикқина қизалоқлар билан қўл ушлашиб, "Чао" деб юрган боланинг макони бу ер эмасди...

Куз оғи эди. Қобул четидаги қишлоқда қоровулда турардик. Ёнимизда аэродром. Тоғ томондан миномётлар учиб кела бошлади. Аэродромдаги саккизта СУ маркали самолёт кетма-кет ёниб кетди. Фақат биттаси ҳавога кўтарила олди, холос. Бу мен гувоҳ бўлган ҳодиса... Бизларга ертўлага кириш буюрилди. Уни ичида ётиш азоб эди. Икки ҳафта ётишга тўғри келди.

Ўша кунлари қозоқ дўстим Денисга осколка тегиб жароҳатланди. Хатирчилик Муҳиддин оғайнимни эса мина парчаси қорнини ёриб ташлаганди. Ичаклари тупроққа беланиб ётарди. Шунда командир бизларга:

— Кекса аскарлар қоровулга туради,— дея буйруқ берди. Шунча вақт қоровулда туриб бундай аҳволга тушмагандим. Ўзимни нохуш сезиб, темир нимча княётганда қўлларим қалтирарди. Разводда бутун аъзоларим титрай бошлади. Аскарлар

кам бўлганлиги учун тўрт соатдан қоровулда туришга тўғри келди.

Қоровулда фарғоналик Тилаболди билан ёнма-ён эдим. Унга яқинлашиб, гаплашгим келарди. Юрагим алағда, беҳузур. Ўшанда шунча кунлардан бери миямни пармалаб келган ўй шу бугун содир бўлишига имон келтирдим. Тилаболди менга яқинлашганда:

— Негадир ўзимни ёмон сезаяпман, менга нимадир бўладиёв,— дедим. Шунда у:

— Қўрқма, мен шу ерданман, уйга оз қолди. Ундай хаёлларни миянгдан чиқар,— деди. Ортимга қайтдим. Кўп ўтмай ҳавони кесиб РС учиб келди. Ётишга улгурмадим. Оёғим қизиди. Ўйқилдим. Олдин қизиб кетдим. Кейин совуқдан қалтирай бошладим.

— Болалар, менга ёрдам беринглар,— дея бақирдим. Кимнингдир:

— Собир,— деганини эшитдим. Аммо гапира олмайман. Худди тилим ичига тортилиб кетгандай эди. Тош тағида ётардим. Улар мени текис жойга чиқаришди. "Ўлса ҳам, кенгроқ жойда жон берсин", деган бўлишса керак.

Прапоршик сонимдан резина билан боғлади. Сув берди. Ичим қизирди. Ҳеч нарса ҳақида ўйламасдим. Мувоzanатсизлик рўй бергандай эди.

Кеч тушди. Қаердадир қон қуйди. Дўстларим мен учун қон топширган экан.

Асосий тиббий ёрдамчини эртасига кўрсатди. Қобулга БМПда олиб борди. Оралиқ тўқсон километр эди. Ўшанда оёғимни суяги тўғри бўлсин деб, тош қўйди. Оёғим эса орқасига қийшайиб кетди. Елезаров аппаратини қўйди. У ҳам нотўғри — қон томири устига тушган экан. Иссиғим 40—41 даражадан тушмайди. Ўзимга келганимда докторлар:

— Сен бир ўлиб тирилдинг,— дейишганди. Иссиқ укол қилганда қизиб кетаман, кейин бирдан совий бошлайман. Шундай вақтлари нинанинг зарбини сезаман.

Қобулда бир ой ўзимни билмай ётганман.

— Фарғона, Фарғона,— деганда ҳушимга келдим. Кўзимни очсам бир милиционер кўрпаларимнинг остини пайпаслаб кўраётган экан. Аскарларнинг жароҳатларини ечиб, нималарнидир қидиришарди. Шунда мени текшираётган милиционер оқ халатли кишига:

— Бунинг оёғини боғлами катта экан, ўша ерга яширган бўлса керак, очиб кўрамиз,— деди.

Бизларни олиб келган доктор шекилли:

— Бу ўзини билмайди, қаердан бунда наша бўлиши мумкин,— дея оёғимдаги гипсни очқизмади.

Ленинградга учдик. У ерда ўзимга кела бошладим. Ўтган кунлар ҳақида ўйладим. Инсонни инсон сафга қайтаришига имон келтирдим. Ленинград халқи олдида бир умр қарздорман.

Олтмишдан ошган, пенсионер оналар, боболар ўз маошидан чегириб бизга егулик, турли-туман нарсалар олиб келарди. Пенсиянинг қанчалигини биласиз. Ўшандан орттириб бизга улашиш унча-бунча одамнинг қўлидан келмайди. Бу ишни қилиш учун инсонга улуғ муҳаббат бўлиши керак. Ўша муҳаббат билан Ленинград халқи лиммо-лим суғорилган, десам хато бўлмайди. Бўканглаб оналаримиз келарди. Кўз ёшларини артиб, елкамизни силарди. Олиб келган егулигини тановвул қилиб бўлгунимизча бошимизда ўлтирарди. Бундай муҳаббат айрим оналарда ҳам топилмаслигига имон келтираман. Улар бизнинг онамиз. Ҳа, ҳа, онамиз! Бир умр шундай бағри кенг, болажон оналарим қаршисида тиз чўкиб яшайман. Улар мени қайта ҳаётга чорларди. Яшаш ҳақида ўйлашга ўргатди. Қайта қишлоқларим, тоғларим, дарахтларим кўз олдимдан ўта бошлади. Улар бошимда ўтирганда, онамнинг иссиқ нафасини юзимга майин эпкин мисол урилаётганлигин ҳис қилардим. Жароҳатдан сўнг юзлаб оналар, оталарнинг меҳрини сездим. Ёлғиз эмаслигимни кашф қилдим.

Кузнецов Николай — волгоградлик. Госпиталда бу номни эшитган ҳар бир аскар қалбида унга нисбатан ёниқ, сўнмас муҳаббат пайдо бўларди. Аламдан, қаҳрдан пешоналари тиришарди. У Афғон тупроғида бор-йўғи тўққиз кун бўлган. Қандаҳорда БТР ёнига гранатоминомёт тушиб дўстлари ҳалок бўлган. Уни эса чалажон ҳолда ўликхонадан топишган. Икки оёғи ва бир қўли кесиб ташланган. Иккинчи қўли ҳам эриб кетгандай бир-бирига ёпишиб қолган. Кўзлари кўрмайди. Уч йилдан бери госпиталда даволанади.

Ҳамшаҳари Лена унга турмушга чиқди. У бизнинг госпиталда ҳамшира бўлиб ишларди.

Тўй бўлди. Палатадаги каравотларни деворлар томонга суриб, ўрталикдан жой ҳозирладик. Юра оладиган аскарлар стулга ўтиришди. Менга ўхшаганлар каравотда ётиб, тўйни томоша қилдик. Қадаҳ сўзларини тингладик.

Лена Колянинг никоҳ узуги тақадиган бармоқлари бўлмаганлиги сабаб бўйнига занжир тақди.

Мен, ленинободлик Сулаймон, краснодарлик Женя, Коля тўрттовимизни аҳволимиз оғир. Каравотга кўп ойлardan бери миҳланганмиз. Колянинг синфдошлари Волгограддан келишди. Стол безатилган. Куёвнинг ёнидаги курсида келин ўтирибди. Музыка — биз Афғонда тинглаган, ҳиргойи қилган куй. Уни ҳаммамиз биламиз.

Тўй бўлгунча Коля:

— Пичоқ ушлай олмайман. Ўзимни осолмайман. Бир меҳрибон инсон укол билан мени бу азобдан халос қилса,— дея йиғларди. Тунлари сигарет чекиб чиқарди. Унинг бундай афтода ҳолига ҳаммамиз ачинардик. Аммо қандай юпатишни билмасдик. Нима деб ҳам юпатасан. "Ҳали яхши бўлиб кетасан", дея далда берибми? Йўқ, ҳеч нарса билан юпатиб бўлмасди. Тўйда унинг юпанчиғи, овунчоғи Лена эканлигини юракдан ҳис қилиб турардик.

Коля куларди. Биз бошимизни эгиб йиғлардик. Бу билмадим кимнинг шафқатсизлиги. Навқирон йигит ўз жуфти ҳалоли олдида қоматини тик туртит тура олмаса. Ҳўлагинг келмайди. Ақлдан озиб, ҳаммасини унутиб юборгинг келади. Начора, ҳеч бирини унутиб бўлмайди. У кунлари ўлим бизнинг тириклигимиз ортидан шарпа мисол судралиб юарди.

Колянинг онаси ва Ленага госпиталга яқин жойдан ётоқхона беришди. Лена ҳар куни уни ҳожатга чиқарди. Овқатлантиради. Тасаввуримда Коля уйланмади, иккинчи онасини топгандай эди.

Кўп ўтмай Коля ва Лена санаторияга кетди. Орадан маълум вақтлар ўтиб Ленанинг Волгоградда кўзи ёриганини эшитдик. Қиз туғибди. Колянинг онаси бизларга ароқ олиб келди. Унинг боласининг омонлигини тилаб ичишдик. Коля жилмаярди. Аммо...

— Қизли бўлдим: Лекин унинг юзини кўра олмайман-да,— деган бир нидо лабларидан бехос отилиб чиқиб кетарди.

Колянинг тўйи ўтгандан сўнг, биз ногирон аскарлар ўз-ўзидан ёмон бўлиб кетдик. Ҳамон нима бизга бунчалик таъсир қилганини билмайман.

Қора денгиз бўйидаги Саки санаториясида Саша Морозов деган йигит билан танишганман. Гордезда жароҳатланган. Икки оёғи ҳам докторларнинг хатоси билан уч маротаба кесилган. Унга протез ҳам қўйиб бўлмасди. Сашанинг бундай аҳволини кўрган хотини боласини олиб, уни ташлаб кетган. Ота-онаси ҳам ундан юз ўгирган. Аҳён-аҳён ичиб қолсак, бошини аравачага уриб:

— Ҳаммасига ўзим айбдорман, нега у лаънати жаҳаннамга ўз ихтиёрим билан бордим,— дея йиғларди.

Хаёлимда икки аёл — унинг ва Колянинг хотини жонланарди. Бирини мажруҳ инсонга қайта ҳаёт бағишлади. Бирини мажруҳ бўлган вақтда юз ўгирди. Иккинчиси дунё, иккинчиси қутб...

Санаторияда дам олаётганимда Афғондан бир офицер ярадор бўлиб келди. Шунда ўзининг қисмида хизмат қилган бир аскарни кўриб ранги ўзгарди, даҳшат билан:

— Ярамас, сен ҳам шу ердамисан, ўзини ўзи отганларга ҳам шу ерда ётиш ҳуқуқи берилганми?— дея еб қўйгудек тикилди. Аскарнинг ранги бўзариб ундан узоқлашди. Ўша туни ўзга ярадор аскарлар унга:

— Сен ўзингни ўзинг отган бўлсанг, бизнинг орамизда қўрқоқларга ўрин йўқ,— дейишиб, чойшабга ўраб тўртинчи қаватдан ташлаб юборишибди. Суяклари синди, аммо ўлмади...

"Тупроққа кўмила қолсин..."

Эркин Тошматов — 1968 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Фарғона ноҳияси

— Шиндондан Чақчаронга йўл олдик. У ерда дивизиямизнинг бир қисми қуршовда қолиб — озиқ-овқат, қурол-яроғ танқислигига учраган эди.

Йўлга чиққанимизга икки кун бўлган. Саушка юкланган машинада мен, сержант — Азнабоев, Маскаленко ва ҳайдовчи-механик — Тўлаев Фахридин бор эди.

Биринчи довондан ошганимизда машинамизнинг мотори ишламай қолди. Аммо бир оз юрмай, янги мотор ҳам ишдан чиқди. Шунда машиналарни шатакка олувчи тягач билан уни судраб кетдик. Бизларни олдинда кетаётган УРАЛ машинаси кузовига чиқаришди.

Йўл нотекис бўлганлиги учун эҳтиёткорлик билан машинани бошқармаса, қуйига ағанаб кетиш ҳеч гапмас. Шу сабаб ҳайдовчиларнинг бутун диққати йўлга қаратилган. Қиррадор тошларга машина гилдираклари текканда силкиниб, ҳозир-ҳозир қоядан қулаб тушамиз, дея юрагинг безовта уради.

Бизларнинг Саушка юкланган машинада ҳайдовчи Фахридин қолганди. Бир вақт Саушкани тортиб келаётган темир сим тягачдан чиқиб, машина ағанаб кетди. Ҳаммамиз УРАЛдан сакраб тушиб, машина ағанаган ерга югурдик. Хайрият, Фахридин омон қолиб, командир туйнугидан чиқиб келарди. Машиналарни созлаш қисм командири уни қучоқлаб: "Хайрият, тирик экансан",— дея йиғлаб юборди.

Қаердандир дивизия машиналарини созлаш қисм командири пайдо бўлиб, "Сен тирик қолгунча, машина омон қолса бўлмасмиди",—дея уни сўкиб берди. Шунда биринчи бор офицерга биз аскарларда чегараси йўқ нафрат уйғонди. Кўзимизга у балодай кўриниб кетди. Фахридиннинг ҳам ранги оппоқ оқариб, унга мўлтираб қараб турарди.

Машинани қуйидан чиқариб олдик. Юрди. Аммо биринчи довонни ошиб ўтиб, қирчанғи эшшакдай депсинди қолди. Шунда уни бузилган машиналар қўналғасига ташлаб кетдик.

Довондан юриш машаққатини ўша биринчи топшириқдаёқ юракдан ҳис қилганман. Машиналар ҳар у ёқдан бу ёққа сирилиб кетганда, умримиз бир ёшга қисқарган бўлса ажаб эмас.

Чақчаронгача беш кун йўл юрдик. Йўлда дивизиямизнинг элликка яқин машинаси ҳеч бир жангсиз ишдан чиқди. Бири ағанади, бири милага тушди, яна бири эса бизникидай ўз-ўзидан сафни бўшатди.

Чақчаронга етмасдан қисмимиз йўлда ҳимояда қолди. Ўша

юришда Кузнцов Сергей деган Ҳайдовчи йигит иккита УРАЛни ағанатиб юборган эди.

Иккинчи бор, Чақчаронга озиқ-овқат, ёқилғи олиб боришга тўғри келганди. Айтилган манзилга етиб борганимизда ҳаво совуқ бўлса ҳам қишлоқ болаларини яланг оёқ юрганлигини кўриб, уйимдаги укаларим ёдимга тушди. Раҳим келди. Биз томон чўзилган ориқ қўлларга нонимиздан улашдик. Талашиб-тортишиб ейишди. Уларнинг хор, афтода, юпун аҳволига қараб фақат йиғлагинг келади. Бечора болаларда нима гуноҳ, дея ўйлаб кетасан. Аслида ҳам уларда нима гуноҳ эди.

Бизлар уларнинг гуноҳига қолганмиз. "Душман" дейишди. Қишлоқларга қарата отдик. Бири ўлди, бири ярадор бўлди. Тириклари эса мана бундай аҳволда.

Чақчарондан қайтаётганимизда, йўлда дам олиш учун тўхтадик. Шунда олдимизга 7—8 ёшли икки нафар бола келиб, кун ботиш томондаги қишлоқни кўрсатиб: "Ана у қишлоққа босмачилар келиб, қишлоқ одамларини ўлдиришмоқда,"—деди йиғлашиб. Командиримиз "уларни душманлар юборишган", дея аскарларни қишлоқ томонга юбормади. Болаларни ҳам ўзимиз билан бирга олиб, ортга қайтдик.

Иккалови ҳам кўк кўйлак, кўк иштон кийиб олишган, аммо ялангоёқ эдилар. Улар кўрсатган қишлоқ бизлар дам олган ердан йигирма километрлар узоқликда бўлиб, болалар ўша ердан яёв келишганди.

Ҳали она сути оғзидан кетмаган гўдаклар бўлса-да, уларда йигирма ёшли йигитнинг фаросати бор эди. Овқат берсак: "Қорнимиз тўқ, емаймиз",—дея худди катталардай туриб олишди. Аммо кўзларидан қоринлари очлиги шундай билиниб турарди. Қисмга етиб келиб, афғон армияси командирларига топширгунча улар туз татишмади.

Мен улардаги эътиқодга ҳеч тушуна олмадим. Чунки ёш болада қандай ҳам эътиқод бўлиши мумкин. Балки Ватан туйғуси ёш танламас. Янаям ким билади. Аммо гўдакнинг икки кун очликка бардош бериши ҳеч ақлга сиғмайди. Уларни афғонлар қўлига топширганимизда, жуда-жуда ҳолдан тойиб қолишганди.

1988 йилнинг февраль ойи. Фарахрутдаги йўлдан разведкачилар мина топиб келишди. Мина изловчилар ротасининг майори уни қисмларга ажратаман, деб портлаб кетди. Майорнинг олдида полкнинг бош ошпази ва санчақта ишловчи катта лейтенант бор эди. Ошпаз оғир жароҳатланди. Майорнинг эса битта оёғи ва қўлини топишиб тобутга солишди. Оёғининг ҳам гўшти арчилиб тушиб, қорайиб кетган суяги қолган эди.

Бундай воқеалар жуда-жуда кўп бўлган, қай бирини айтйин. Бир куни тунда йўлга чиқдик. Тоғ томондаги қишлоқдан

бизга қарата ота бошлашди. Кейин биз ҳам граната ва артиллерия билан қишлоққа тўхтовсиз снаряд ёғдирдик. Отишма тугаганда қишлоқдан чоллар қўлларини кўтариб чиқишиб: "Биз таслим бўлдик",— дейишди. Асирларимиз фақат чоллар эди...

Июнь ойи. Куппа-кундуз куни казармада навбатчи бўлиб турган аскар ўзини отиб қўйди. Югуриб борганимизда, полда чалқанча ётарди. Темир қалпоғи учиб кетган, томоғи остидан кирган ўқ бош суягини ўпириб чиқиб кетган эди. Атрофида қон ҳалқобланиб ётарди. Санчага олиб боришди. Бутун полкдаги аскарлар қон берди. Аммо нафи бўлмай, икки кундан кейин вафот қилди.

Полк командирининг қисмга янги келган вақти эди. У полкни сафлаб: "Бу боланинг ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган. Ҳаёт нима, бурч нима, яшаш нималигини билмасдан ўз жонига қасд қилди. Уйига, ота-онасига нима деб хат ёзамиз",— дея йиғлагудек кўп гапларни айтди. Сўнггида:

— Ё ўзини ўзи отди,—деб ёзамизми? Унда ота-онаси қандай аҳволга тушади,— деди.

Тасаввуримда аскар ҳалок бўлганда ҳамма аскарлар ўлгандай эди. Чунки ҳаммамиз унга қон бергандик...

Бир куни Чақчарон йўлига мина қўйишга кетаётган афғонни ушлаб олдик.

— Акамникига кетаяпман,— дея туриб олди. Шунда яланғоч қилиб, иссиқ тош устига ўтқазиб қўйдик. Йиғлади. Аммо ҳеч гап айтмади.

Шунақа ишлар бўлган, ака. Кўп гапларни айтиб бўлмайди. Майли қолган воқеалар ўша қонли тупроққа кўмила қолсин...

Тошкентга келдик. Қувончдан ногиронлигим ёдимдан кўтарилибди. Учувчи, "ҳассаларингни ол", деганда, у яна қайта эсга тушди...

Сатрларда қолган дардлар

Орадан кўп йиллар ўтди. Шу вақт ичида мен уни жим тингладим. Бизнинг суҳбатимиз икки тирик инсон суҳбатидан бироз фарқ қилади. Тингловчи — мен. Сўзловчи — мактублар. Майор Володя Каракишьяннинг мактублари.

Биз тенгдошимиз, замондошимиз. Мактаб остонасига бир кунда қадам босиб, Гагарин самога парвоз этганда, "космонавт бўламиз", дея орзу қилганмиз. "Тўрт танкчи ва бир ит" кинофильми намойиш қилинганда, Гагарин ёддан кўтарилиб, танкистликка меҳр тушган.

Бир минг тўққиз юз етмиш иккинчи йили танкчилар билим юртдан, машина остида ухлаб қолганлигим учун ҳайдашди. Володя эса ўзга билим юртида, менга қисматдош яшади. Оғир

меҳнатга чидамлилиги, бардошлилиги учун уни бўлилма командирлигига кўтаришди. Ана шу вақтда икковимизнинг ҳаётимиз айри-айри тушди.

Бир-биримиз билан хайрлашдик... Орадан йиллар ўтди. Кўп савдоли, кўп ҳангоматалаб.

У моҳир командир, етук ҳарбий бўлиб етишди. Мен эса ҳеч ким... Аммо унинг бўғилган, шўх-шодон, аламли, фарёдли сўзларини тинглаб, нақадар дунёга, одамларга қарашларимизда уйғунлик бўлганлигини ҳис қилиб турибман.

Гоҳида тириклигинг ҳеч ерга сиғмай қолади. Чор-атрофингни ёлғон, бўхтон, худбин шарпалар қоплайди. Уларнинг бўрсик башарасига тикилиб "Қуршаб олган ўлжасининг нечанчиси эканман?" дея ўйлаб қоласан.

Шалвираган кўксир қовоқлари орасидан оқ эт қоплай бошлаган бир митти кўз сенга тикилади ва ортидаги митти башараларни, қуриган тарашаларни кўрсатиб, "Еб ташлаймиз", дейди айри тилини осилтириб. Дарҳол атрофингни "Еб ташловчилар" ўраб олишади. Ўз-ўзидан баданингдан қўланса ҳид анқийди. Қўрқиб кетасан.

"Қаердан пайдо бўлди, бу уфунат", дея ўйлайсан. Шу вақт қуршаб олганлар тоқат қила олмай қонингни қулай жойидан сўришга шайланиб, бутун аъзоларингга найзадай тумшуқларини санчишади.

"Кетаман", дейсан секин шивирлаб. Қайси коинотданлиги сенга номаъум жондорлар сирпаниб ерга тушишади. Ҳаммасининг тумшуғи эса қонингга булганган.

Олда турган кўксир ёлли, митти кўзли жондорлар каттаси оҳиста столни чертиб, бурнидан қисқа-қисқа дам қайтариб инсонга айланади.

— Ҳа, оқсоқол, нима гап,— дея жилмаяди.

Даҳшатли туш кўрган мисол бир силкиниб оласан. Танинг ҳар қандай ҳидлардан фориг бўлиб остона ҳатлайсан.

Ичкарида қолишади. Кўксир ёлли маҳлуқнинг митти болалари...

Орта, қора туман пардасига ўралган шайтонлар уюри тириклигингни хуш кўрмаган жондорлар макони. Олда нурли йўл. Гар чиқиб ололсанг.

Шунда бу маконга тириклигинг сиғмай қолганлигин кашф қиласан.

Мен уни тинглаяпман, тириклиги нурли йўлга кўмилиши мумкин бўлган Ватанга етиб кела олмаган дўстим сўзларин.

Мен ҳеч ким эмасман. Ҳатто, замондошим, тенгдошим қалбидан учган бир сатр...

Мактублар! Жондорлар қуршовида битилган оғриқ сатрлар!

Володянинг сўзларига олов тутмоқчи эмасман. У чўғ. Қандай

чўғ бўлса, шундай тортиқ қилмоқчиман. Тафтидан сиз ҳам баҳраманд бўлинг. Кейин бир жавоб айтарсиз...

Салом, ота, она, Оксана!

Артур ва Лэлага саломимни етказинглар. Мана, ниҳоят, айтилган манзилга етиб келдим. Ҳар ённи кўриб, танишиб, ўзимга керакли хулосалар чиқармоқдаман.

Қобулдан Шиндонга тунда учдик. Шаҳар тоғ билан ўралган. Қобул юқоридан улкан шаҳардек кўринар экан. Балки мен нигоҳим билан шаҳарни бор бўйича қуршаб ололмаганлигим учун шундай туюлгандир, ёки самолёт туйнугига ярим бурилиб ўтирганлигим учунми (парашют мени эркин ўтиришимга халақит берарди)?

Шаҳар бир қанча водийга жойлашган бўлиб, ёнида тоғ тизмалари бўй чўзган. Тизмалар шаҳарнинг кўкрагига ёпишиб олиб, юқорига ўрмалаётган она бағридаги чақалоққа ўхшарди.

Қобул туни эса, тоғлар орасида жилва қилиб турган кўлни эслатади. Тоғлар ўзлари билмаган ҳолда қора тун пардасига ўралиб, шаҳарни янада ёруғроқ кўриниши учун шароит яратгандай.

Тақдир мени одамохун офицерлар орасига ташлади. Бундан миннатдорман. Улар ҳам мен билан ёнма-ён учишди. Тунда Шиндон аэродромига келиб тушдик. Зудлик билан машиналаримизга юқларимизни жойлаб, айтилган қисмга етиб бордик.

Мен билан бирга келган офицер каравотида бирга тунадим. Эрталаб уларнинг ҳаммомида ювиниб, тушга яқин мени ўз қисмимга кузатиб қўйишди.

Мана, икки кундан бери ўз қисмимдан. Ҳамма юқори постдаги командирлар билан суҳбатлашиб, танишиб чиқдим. Янги ҳарбий форма беришди. Аммо эскисини ташлаб юбормоқчи эмасман. Чунки у жуда-жуда бахтли...

Бу ерда ҳиқилдоғимга келгунча овқатлантиришади. Ҳатто эрталабки нонуштага икки хил таом.

Ўзларингиз қандай яшаяпсизлар? Ҳойнаҳой менинг мактубимни кутиб, радиодан Афғонистон ҳақида хабарлар тинглаётган бўлсаларингиз керак.

Ҳозирча бизлар кейинги ҳаётимиз ҳақида аниқ бир гап айта олмаймиз. Ҳукуматимиз битимни сақлаб қолиш учун бор чораларни кўрмоқда, аммо ўзгалар уни тинч равишда бўлишини хоҳлаётганлари йўқ. Лекин яхши томонга ҳал бўлишини юракдан истаймиз.

Менинг ширин ўғилгинам қандай яшамоқда? У

келишидан олдин булгаган майкамни ювишга ҳеч вақт топа олмаяпман. Майкадаги ширинликдан татиб кўриш учун бутун душман пашшалари чамадоним устида ғуж бўлиб олишган.

Менинг номимдан Алексей Ивановичга кўпдан кўп салом айтинглар. Унга, Шиндондан бир оз наридаги Гришик қишлоғида эканлигимни билдирингизлар. У, бу қишлоқнинг қаерда эканлигини яхши билади.

Эртага ўз хўжалигимни қабул қилгани бораман. У ерда қўй, товуқлар боқилади, дейишмоқда. Яна асалари ҳам олиб келсак, ишимиз жуда юришиб кетса керак. Албатта бу гаплар ҳазил. Ишониб юрмангизлар тагин.

«Яна бир ҳафталардан сўнг у ерда ҳеч нарса қолмайди. Бизларни ўртоқлар олдинги қалъада бўлиб қайтдилар. Бир неча кун ичида ҳамма нарсанинг ўғирланганлигини, синдирилганлигини, ёндирилганлигини хабарини беришди.

Сизларга яна нима ҳақда ёзишим мумкин. Сафарни бир ойга мўлжаллаяпмиз. Унинг июлда чегарада бўлсак керак. Балки муддат орқага чўзилар. Ҳозирча юқоридан вақтнинг сурилиши ҳақида гап йўқ. Аммо ичкаридан гап-сўзлар қулоққа чалиниб турибди. Бизларни дала почтамиз номери конверт устида бор. Аммо яна эслатмоқчиман:

Мақтубимни тугаллайман. Ҳозирча менга душман пашшалари ҳужум қилишиб турибди. Қўл билан ҳайдаб туришга тўғри келмоқда.

Сизларни қучиб:

Вова.

6.06.88.

Шиндон

* * *

Салом ота ва она!

Сизларнинг мақтубларингизни 26.06 числода олдим. Бугун якшанба. Мақтубларингизни ўқиб хурсанд бўлиб кетдим. Тўғриси айтганда бизда якшанба, дам олиш куни эмас. Пистирмамиз ўзининг ҳар кунлик ҳаёти билан яшамоқда.

Эрталаб разводни қабул қилиб, кейин хўжалик ишлари билан шуғулландим. Тўғриси айтганда, шуғуллаишга уриниб кўрдим.

Эрталабдан афғонлар ёпирилиб келишди. Аммо

бизникилар ўрнидан туришмади. Уларнинг удуми бўйича олдимизга келиб соатлаб ўтиришлари керак.

Мен, бир томондан хўжайин бўлганлигим учун уларни ташлаб кетишим мумкин эмас. Аммо ишлаш ҳам керак. Афғонлар ҳар куни бир маротаба бизларга кўриниб кетишни ўз бурчи деб билишади. Ҳамда қочиб кетмаганларини кўрсатишлари ҳам керак. Бизнинг меҳмонимиз уларнинг ҳаммаси эмас. Махсум — колхоз раиси. У ўз районида энг обрўли инсон. Унинг укаси Олим — бир конга хўжайин. Кейинги Ахтар — бснзин колонкаларнинг бошлиғи. Ерлик миллионерлар.

Яна бизга райондаги энг обрўли киши — губернатор, секретар НДГА, НГБ нинг бошлиғи (бизда ДХК дейилади), сарондойларнинг командалари (бизда милиция), қабилалар дивизиясининг командирлари ва бошқалар илтимос билан, банданинг жойлашган ерлари ҳақида ва бошқа нарсаларни маслаҳатлашиш учун келишади.

Бизлар эса уларнинг иштироки билан бўлса ҳам ҳарбий машғулотлар ўтказаверамиз. Ҳарбий тайёргарлик машқ майдонида эмас, шундай ҳалқанинг ўзида бўлаверади. Жанговар снарядлар ва ракеталар қишлоқлар ва посёлкалар устидан учиб ўтаверади.

Баъзи ҳоллар бўладики, қасрдадир ялангликда ёки дарёнинг нариги қирғоғида улар, у-бу ишини қилиб юришган бўлади. Шундай вақтда бизлардан ўзлари ишлаётган томонга маълум вақт ўқ отмаслигимизни илтимос қилишадилар. Гоҳида бизнинг мина тозаловчилардан, қишлоқ хўжалик экинлари экилган майдонларини минадан текшириб беришларини илтимос қилишади. Айрим вақтлар ёрилмай қолган снаряд ва миналар топиб оламиз.

Биз шундай яшамоқдамиз. Олдин ўз батальонинг ҳақида ўйлаш кераклигини ёддан чиқармай, қўлдан келгунча уларга ёнилғи, озиқ-овқат билан ёрдамлашамиз.

Ҳавонинг ҳарорати ҳаддан ташқари исиб бормоқда.

Картада Тошкент ва бу ернинг фарқи 10 градус кенгликда экан. Бу жуда кўп, дегани. Бизда ҳарорат сояда 45 даража. Ҳали бу "энг иссиқ палламас", дейишмоқдалар.

Ҳозир бутун вужудим билан ишламоқдаман. Аммо маҳсули жуда-жуда кам. Қопқа батальони бутунлай ташлаб қўйилган.

Афғонларга граната, қурол-яроғ сотишга ҳаракат қилганларни сезиб қолдим. Бошлиқлар ҳеч кимга хабар қилмаслигимни қайта-қайта тайинлашиб, бошимни қотиришмоқда. Аммо ҳаммаси яхши билишади, бу патрон, гранаталар кимнинг қўлига тушишини. Носоғлом ишни

бошлаб, исбот қилмаслик, ўзинг хушламаган балчиққа ботиш эканлигини ҳаётимда биринчи бор учратишим эмас. Уларнинг фикрича, кўриб-билиб туриб кўзни юмиш керак. Улар батальонни талон-торож қилишмоқда. Қўлига тушган нарсани, озиқ-овқат, ёнилғи, машина қисмларини, қурол-яроғни, ҳамма-ҳаммасини сотишмоқдалар. Бу ишда аскарлар ҳам, прапоршиклар ҳам, офицерлар ҳам четда қолгани йўқ.

Эй худо, Афғонистон одамларни не куйга солиб қўйди!

Ўғилгинамни жуда-жуда соғиндим. Қандай, ўзи у ҳақиқий эркак бўлиб қолдими? Ёки ҳалиям иштонини ҳўл қилиб юрибдими?

Мана шулар менинг янгиликларим. Энди сизлар билан хайрлашаман. Ҳаммангизни қучиб, қаттиқ-қаттиқ ўпиб қоламан.

Хайр.

Володя

26.06.88 й. Гришик.

* * *

Салом, азизларим!

Қанчалик сизларга тез-тез хат ёзишни исташимни билсангизлар эди. Ташвишлар шунчалик кўпки, охири йўққа ўхшайди. Менинг қисмимни ўз соҳалари бўйича жойлашган ерлари бир-биридан анча олисда. Мана бугунларда батальонни бир жойга жойлаштириш ишларини чуқур ҳис қилиб турибман. Қандай мустақкам саранжом-саришталик ўрнатмоқчи эдим. Бу ерда эса бошқариш ишлари фақат радио орқали бўлади. Ўз офицерларимни бир маротаба, унда ҳам батальонни қабул қилиш вақтида кўрганман.

Сизларни, яқин кунларда бу ердан чиқиб кетиш хабарини етказиб хурсанд қилмоқчи эдим. Афсус, февраль ойигача шу ерда бўлишимизни узил-кесил айтишди. Ҳозир қурол-яроғ, техника, озиқ-овқат учун февраль ойига мўлжаллаб буюртма бердик.

Менинг бу ерда қолишим янги муаммоларни келтириб чиқаради. Шу сабаб, менга ёзув дафтари юборинглар. Уйда бир нечта қалин дафтарлар бор эди. Қора қаламдон, эллик дона ўчирғич, кнопка, қисқич. Яна ўн беш доналар етти тийинлик скоросшиватель.

Бу ерда ҳужжатлар учун жуда кўп қоғозбозлик қилиш керак. Мени фломастерим тугади. Чизғични қай бири уриб кетган. Алексей Ивановичдан сўраб кўринглар-чи, у бу нарсаларни менга самолётда, Шиндонга юбора олармикин?

Унга илтимосим, менга ҳеч бўлмаганда 10 дона устав топиб берсин. Ҳар бир қопқага бир донадан. Мана шундай ҳолга тушиб қолганмиз. Ўзим ҳақимда мақтанчоқлик қилмоқчи эмасман. Жанговар тажрибам кам бўлишига қарамасдан полк офицерлари орасида ҳурматим яхши бўлиб қолди (бу ерда ҳурмат асосий ўлчов). Полк командири ҳар бир муваффақиятсизлик учун дашном беради. Аммо Шиндондан хабар қилишиб, мени қадрлашини айтишди. Бу эса ҳар кун таранг тортилган асабларга малҳам суркагандай гап. Аммо ҳали хотиржам бўлишга эрта, умуман бу ерда хотиржам юриш мумкин эмас. Бўшашиш, хотиржам тортиш фақат Кушқада бўлиши мумкин. Ҳеч қачон у ерга боришни бунчалик исташимни шу вақтгача асло ўйлаб кўрмаганман.

Хайр, менинг қадрдонларим.

Сизларни қучиб қоламан.

Вова.

18.07.88.

* * *

Салом, дўстгинам Леонид!

"Эслайсанми, бир қўшиқда "Бир соатдан кейин, жангдан сўнг мактуб ёзаман", дейди. Сенга бу мактубни ёзиш учун дафтарни, ручкани қўлимга олгандим. Аммо...

Шундай ҳам бўладими? Икки маротаба хат ёзиш учун ҳаракат қилдим. Қани энди тугата олсам. Ҳозир тун. Машина фараларининг ёруғи палаткага тушиб турибди. Палаткани эса шамол тортқиламоқда. Дафтарни тиззамга қўйиб, хатнинг давомини ёзмоқдаман. Яна қопқаларда отишма бўлиб қолмаса тугаллашга ҳаракат қилиб кўраман.

Олдинги сафар худди шундай ҳолатда дафтарни олиб, "салом" сўзини ёзишга ҳам улгурмай, тепамда таниш РС овози эшитилди. Унинг бундай ёқимсиз овозидан ичак-ча-воғинг бўғзингга тиқилиб қолгандай бўлади. Юракни ларзага келтирувчи портлашни кутасан. Ушанда портлаш овози эшитилди. Худога шукур, ёнимдан темир парчалари зиён етказмасдан ўтиб кетди. Мен уни қандай жароҳатлар етказганлигини билишга отландим. Ҳеч қандай зарар етказмаган экан. Қайтиб келдим. Шунда у, худди кутиб тургандай: энди пайпоғим ва рўмолчамни ювиб, оёғимга шиппакни кийиб (бу қопқага уч кун илгари келганда, ушланиб қолиш ҳаёлимга ҳам келмаганди) стулга ўтиришим билан чинқироқ ёсуман яна учиб кела бошлади. Шиппак билан, елкамга курткамни ҳам ташлашга улгурмай югурган

қолда палаткадан дурбин билан картани олиб чиқдим. РС нинг учиб келиш йўлини аниқлаб, танк томон югурдим. Оёғимга тиканлар кирар, мен эса ҳеч қандай оғриқ сезмасдим. Ўқ отиш истеҳкомига етиб келганимда, йўлимга учинчи РС тушди. Тўртинчиси тушганда мен танк ичида эдим. Алоқага чиқиб ҳамма ўқ отиш қуролларидан РС учиб келаётган томонга қарата отишларини буюрдим.

Бугунги отишма жуда қисқа — қопқа атрофига ҳаммаси бўлиб бешта РС келиб тушди. Ҳозирларда анча тажрибамиз ортган. Умуман, снарядлар қаршинга ёрилиб турганда, тажрибани ҳам тезда орттирар экансан. Ҳозирда снаряднинг қаердан келаётганлигини зудлик билан аниқлашни эгалладим.

Бугунги отишма 10—12 минутлар давом этди.

Кеча жуда оғир кун бўлганди. Биринчидан, мен ўзим РС овозини тушунмадим. Чунки унинг овозини илгари эшитмагандим. Шу сабаб, кимдир граната портлатмоқда, деб ўйладим. Кеча олдимда алоқада турган рота командири отишма овозини эшитиб, "Тревога, отишма!" дея ўзини машина ичига урди. Ўшанда 35 минут тўхтовсиз қопқамизни илма-тешик қилишди. Хайрият, ҳаммаси шикастсиз ўтди. Бўлмаса 9 та РС биздан 50 метр нарига тушганди.

Туни билан ўқ отиш истеҳкомида, ҳаммани жой-жойига қўйиб, жанговар ҳисобни ишлаб чиқиб, қачон отишма бўлишини кутдим. Отишма ўртадаги қопқада бошланди. У ҳам менинг батальонимдан. Биринчи отилган РС тўппатўғри БМП нинг очиқ тўйнуғига келиб тушиб портлади. Машина ёниб кетди. Оғир ярадор. Иккитаси... Эй худо...

Ўтган ҳафтада янги қопқага турган батальоним икки машинани йўқотди.

Биринчиси, икки кун илгари Фугас миначига тушиб портлади. Взвод командирининг мияси чайқалган, иккинчисининг аҳволи жуда оғир.

Мана шундай кунларни бошдан кечирмоқдамиз. Бу қопқада мен тасодиф туфайли қолиб кетгандим. Полк командири билан бирга борсак, биронта офицер йўқ. Менинг Фоминим мияси чайқалиб госпиталда ётибди. Танкчилар взводининг командири ўз-ўзига қасққадир равона бўлган. Шу сабаб у ерда қолишга тўғри келиб, қопқадаги қурилишнинг кетишини ташкиллаштиришга қарадим. Умуман техника ва ўт очиш истеҳкомларининг муҳофазасига биринчи эътиборни қаратиш кераклигини портлаётган снарядлар "маслаҳат беришди". Ошхона, казармалар иккинчи даражали эканлигини ҳам.

Панагоҳни тўпа-тўғри яланғоч қоядан қурмоқдамиз. Лом, лопатка асосий қуролимиз. Шурфлаш, портлатиш, тозалаш. Бу ҳол яна қайтарилади. Ернинг кафтдай бўлаги қўпорилади. Бугун менга 100, 300 килограммлик авиабомба олиб келишди. Эртага қоялардан панагоҳни қазिश ишини бомба билан бошлаймиз. Ишончим комилки, бундан ҳеч қандай наф йўқ. Қандай чуқурлик ҳосил қилиши мумкин бу бомбалар. Балки бу қазилган ерларни ҳали эртага кўмишга ҳам тўғри келар.

Лёня, ҳозирча шу ерда тугатаман. Қолганларини полкда тугатишга ҳаракат қилиб кўраман. Ҳозир ортимда қандайдир шовқин-суронлар, бориб кўрайчи. Ҳа, айтгандай, кечаги отишма қўшни қопқада худди шу вақт бошланганди. Эртагача...

...Худого шукур, хатни бугун тугатишга шароит яратилиб қолди. Шовқин қилаётган бизнинг АГС экан. Уни тунда йўлни миналаштирмасликлари учун отиб туришга қўйгандик. Отаяпти. Бугун сапёрлар ўша жойдан яна битта Фугас қидириб топдилар.

Умуман полкда 6 та портлаш рўй берди. Полкимиз "Андреев полки" деб аталади.

Шубҳасиз, бу дивизия командирининг олдида "ўтириб" қўймасликлари учун ҳамма портлашларни доклад қилмасдан, яшириб келмоқдалар.

Кўрдингми дўстим, қандай йўллар билан бу ерда одамлар унвон, мансаб, орденлар олишади. Аслида бу 3 минтақада ҳеч қандай зарурат йўқ эди. Руҳлар бу ерда 82 йилдан буён ўзларини кўрсатмасдан тинч юришган. Бизлар бу ерга келиб икки чакалакзор ўртасидаги алоқани, савдосотиқни узиб қўйдик. Бу, кимга ҳам ёқади, дейсан? Менинг битта постим шундай қишлоқ ва кариз ёнида эди. Бизнинг касофатимизга ерлик аҳоли ўз-ўзидан сиқилиб, каризни ҳам, қишлоқни ҳам ташлаб кетишди. Ҳеч қандай шикаст етказмаган эдик. "Мана сенларга", қабилида кеча ва бугун РС, Соушка, танк, градлар билан чакалакзорларнинг ўнг ва чап томонини тўполонини чиқариб ташладик. Шулар сабаб кундан-кун бизларга уларнинг ишончи йўқолиб бормоқда. Майли, у қишлоқ душманники бўлсин, биз эса дурбинда у ёқдан, бу ёққа югуриб юрган болаларни, аёлларни, жониворларни кўриб турибмиз-ку. Снаряд ким душман эканлиги билан ҳисоблашиб ўтирмайди. Ҳаммасини бирдай жароҳатлайди, ўлдирди. Айбсизлар айбдор бу отишмада. Бизга қарата отганлар яшириниб қолишади, албатта. Отишмадан сўнг ташқарига чиққанларни эса биз отамиз.

Икки томонлама тинч аҳоли қирилмоқда. Ўзинг тушунасан, бу ишимиз уларни бизга тасанно айтишга ундамайди.

Тоғда юраверганимиздан 2 ҳафта ичида оёқ кийимим титилиб кетган. Уч ойнинг ичида 16 килограмм эт ташладим. Яна 48 размерим ҳақида ўйлаб қолдим.

Лёня, менинг ўрнимга келган Летунов етиб бордим. Қайси полкка тушди. Менда у учун бир нечта суврат бор. Ўзларингда ишлар қандай. Қандай янгиликлар бор? Менинг подъездимга ҳам бош суқиб қўй. Эшиклар синмабдими?

Сенинг хатингни кутаман.

Володя.

25.08.88.

* * *

Салом қадрдонларим!

Мана, Афғонистонга келишдан олдин сотиб олган қоғозимнинг сўнгги саҳифаларига ёзмоқдаман. Ўшанда менинг бир ойлик сафарим бунчалар чўзилиб кетишини ҳатто хаёлимга ҳам келтирмагандим.

Бу ердан чиқиб кетишимизга неча кун қолганлигини санайман. Яна беш ойу ўн тўрт кун...

Ноябрда кетишимиз ҳақида ўйлашнинг фойдаси йўқ. Чунки бу аниқ кун эмас. Энг асосийси, "шу ердан чиқиб кетамиз" сўзининг ўзи юракка мадад беради. Шиндоннинг энг юқори қисмида турганлигимиз учун Кушкага биринчи бўлиб борамиз. Бу ёғини ҳам ҳали худо билади. Балки бахт ўзгалар чекига тушар.

Мени ишларим жойида. Ҳаёт ўз оқимида кетмоқда. Хотинимга ва синглимга у бу совға юбормоқчи эдим. Аммо бунга муваффақ бўлмадим. Тўғрироғи, ўзим хоҳламадим. Ҳечқиси йўқ, ўзим билан бирга олиб бораман.

Болажонимга бир қути печенье юбордим. Ўз вақтида етиб боришига кафолат бера олмайман. Энг асосийси, уни туғилган кунида "отангдан совға" дея топширсаларинг бўлгани. Ўзи у қандай, ҳечам тасаввур қила олмайман. Шунчалик кўргим келганки, иложи бўлса осмонга отиб, бағримга босиб-босиб эркаласам.

Марина менга ўғлимнинг кутаётганлигини ёзибди. Жуда-жуда хўрлигим келди. Наҳотки, ўғилгинам шунчалик кўп нарсага тушунадиган бўлиб қолган бўлса.

Уч кундан бери Қандаҳор истеҳкоми Шиндонда турибди. Ҳарбий машқ майдони тунда ракеталар оловидан ёп-ёруғ

бўлиб кетади. Ҳисобимча, улар бир йиллик лимитларини осмонга отиб тугатдилар шекилли.

Улар йўлда Ҳиротдан то Кушгача бўлган бизнинг блокларимизни ўққа тутишдилар, ваҳоланки у блоклар ўзларини мудофаа ва душмандан ҳимоя қилиш учун қўйилганди. Қандай разиллик бу ўз қопқаларингга қарата ўқ узиш. Уларни (Қандаҳор гарнизонини) бутун Афғонистонда палидлар, дейишади. Чиқишда яна бир бор палидлигини кўрсатишди. Уларнинг гапича, ҳамма оғирлик Қандаҳорда уларнинг бошига тушган эмиш. Ана шунақа хаёл билан юришибдилар.

Менинг батальоним янги қопқани қуриш учун қояни ўйиб, ўзларига жой тайёрлашмоқда. Одамлар бир-бирларини тушунган ҳолда, зудлик билан техника ва ўзлари бошига чердак қуриш учун жон-жаҳдлари билан ишлашмоқда.

Афғон аскарларининг характерли томони журъатлилиги ва мустақиллигидир. Бу одат авлоддан-авлодга ўтиб келади. Масалан, кўчада машина карвони тўхтаб қолди. Ҳайдовчилари вақтдан фойдаланиб машиналарини текширишади. Бири эса машина кузовида кузатувчи бўлиб қолади. Қолганлари эса 3—5 минута ичида, машинадан тўрт-беш қадам нарида олов ёқиб, чой қайнатишади. Бу эса аскар учун биринчи зарурат бўлиб, ҳеч ким буйруқ қилмасдан бажарилади. Ҳар бир машинада идиш-товоқ солинган қути, чойнак, коса, бир оз озиқ-овқат, ёғ, това бор. Агар йўлда узоқроқ туриб қолишса, бир зумда қовирилган пиёз, картошка ҳиди димоққа урилади. Озиқ-овқатни аскарлар бир маротаба маршрутга чиқиш пайти олишади. Қолганлари билан аскарнинг ўзи мустақил шуғулланади.

Яқинда менинг батальонимда ссвимли офицерлар ва аскарлар пайдо бўлишди. Бундан уч кун илгари улар турган қопқага борсам, биронта офицер йўқ. Ҳамма иш расво: окоплар қазилмаган, озиқ-овқат талон-торож қилинган, деб ўйладим. Қасрда дейсиз? Оддий механик ҳайдовчи аскар икки взводга бош бўлиб ишлатиб ётирди. Унинг маҳоратига ҳар қандай офицер ҳавас қилса арзийди. Ҳеч қандай саволга ўрин йўқ. Мана шунақа аскарларни орден ёки медаллар билан мукофотласанг бсиз кетмайди. "Бундайларни мукофотлашга йўл бўлсин", деган тушқун ўй хаёлингдан кечади. Бизда қон тўкилса мукофотлаш расм бўлиб қолган. Ҳар қандай ўз-ўзини отишни буларнинг меҳнати билан таққослаганда ер билан осмонча фарқ қилади. Ўзини-ўзи отдими бирданига кўкрагига орден қадалиб, Союзга қайтарилади ёки ўзга қисмга ўтказилади.

Мен билган Пекарский оддий қишлоқ йиғити, виждонли, тўғри сўз бола. У ҳеч қачон бундай пастликка бормаса керак. Уйга ҳам тоза қалб, тоза кўкрак билан кириб боради. Ўзига суиқасд қилганлар эса минбарда ўтиришади. Институтларга суқулиб киришади.

Тезроқ ситилиб чиқсайдик, бу дўзахдан!

Бизда бир оздан кейин чироқ ўчади. Шу сабаб мактубни тезроқ тугатишга ҳаракат қилмоқдаман. Кетишимизга яна бир кун яқинлашдик. Бу юракка малҳам беради.

Хайр.

Сизларни қучиб.

Володя.

1.09.89.

* * *

Салом, менинг қадрдонларим!

Икки кундан бери менда беҳаловат кунлар бошланди. Ҳамма ўринбосарларим полкка қақирилган. Ақлдан озадиган даражада чарчаганман. Қопқалар орасида лўкиллаб юришга шунчалик ўрганиб кетдимки, тиним билмайман. Ҳалиям жонимга "Уста ва Маргарита", "Минг бир кеча" китоблари аро кирмоқда.

Ватанга қайтишни интизорлик билан кутмоқдаман. Чор атрофимда турли-туман ҳаром ишлар. Энг ачинарлиси, ўринбосарларим орасидаги муносабатда турли ичиқоралик кайфиятлари. Аммо ишлаш керак. Уларга аҳволимни, ҳис-ҳаяжонимни яшириб куламан, ҳазиллашаман, чунки бу ердан яхшиликчасига чиқиб кетишим зарур. Кейин бир умрга ажралиб кетсак ҳам розиман улардан.

Бир аскарга, худди уришгандан ҳам баттар бўлиб "Қизил юлдуз" ордени олиб беришга эришдим. Аммо ўзга таъмагир ва хушомадгўйлар бу орденларни осонгина пулга сотиб олишмоқда.

15—20 минг афғон пулига "Қизил юлдуз", ўша пулнинг ярмига эса "Жасурлиги учун" ва "Жанговар хизматлари учун" медалларини сотиб олишиб, кўкракларига тақиб юришибди. Уйга етиб борай, сизларга шундай нарсаларни айтаманки...

Майли, майли, тилимни тишлайман. Яна сизларга НКВД агенти илашиб юрмасин. Мен эса ҳеч нарсадан хавотирланмайман, чунки "дош қозон" бу ерда ҳаммага аён.

Хайр. Ҳаммаларингизни қучиб.

Володя.

4.10.88.

Салом, менинг қадрдон ота-онам, укаларим, син-гилларим, жиянларим!

Бугун бизда якшанба. Аскарларга ҳам халақит бермай, ўзим ҳам бир оз дам олмоқчиман.

Эрталаб аскарларга қаризга бориб уст-бошларимизни ювиб келишга ваъда бергандим. Чунки улар ўн беш кун Шиндон остида қоровулда туришди. У ерда ҳеч қандай ювинишнинг иложи йўқ. Тўхтовсиз афғонлар келиб турибди...

Уст-бошни совуқ сувга ювганда нима бўларди. Энг асосийси тер ҳидидан қутулиш. Елкамдаги формани ювдим, у қуригунча яна чанг ва лойга булғанди. Ички кийимимни юва солиб, юк халтамга яширдим.

Бу ерда совет майори, батальон командири ўз хизмат бурчи билан шуғулланмай, уст-бош ювишдан қўли тегмайди. Бундай ҳол қайси армияда бўлиши мумкин? Очигини айтаман, фақат жонажон Совет армиясида.

Менинг батальоним янги соқчилар қопқасини эгаллашди. Бу қопқа Шиндон атрофидаги ҳалқада жойлашган. Тўғрироғи, рота ва взводларни яланғоч қояларга, 3 режимдаги қопқага жойладик.

Кимга керак бу 3 режимдаги қопқа? Ҳеч ким маънили жавоб бера олмайди. Аниқроғи, кимдир юқорида энг майда масштабдаги "Шиндон" белгисини 3 режимдаги минтақа қилиб белгилаган. Одамлар яшаётган жойдан 20—40 километр нарида, зоғ яшамайдиган ерда бундай истеҳком нечун керак? Ҳеч тушуна олмайман.

Шу ерда, ўзимизнинг қопқани "обод қилиб", ўзимизга кулба, ўқ отиш қуролига, техникага панагоҳ қуриб ётибмиз. Сувни, озиқ-овқатни, қурол-яроғни бир ротага олиб бориш учун 100 километр масофани босиб ўтиш керак. Бундай роталар менда учта. Юзлаб, минглаб шундай бемаъни ишларга халқ пули соврилмоқда. Масалан, битта взвод 11,50, иккинчиси 12,70 километр масофани ҳимоя қилиши керак.

Ҳақиқатан ҳам армия телбалиги Афғонистонда тасаввур қилиб бўлмайдиган майдонни қуршаб олди. Штабда эса кимлардир бундай тўсиқларни ўйлаб чиқиб, батальон ва роталарни шахмат доскаси устидаги пиёдалардай у ёқдан, бу ёққа суриб орден, унвон ва яна алламбалолар олишади. Яна хурсандлар. Байналмилал ёрдамлари учун! Афғон халқи учун шундай ҳам яшашга жой йўқ. Бир марта қопқанинг бирини қишлоқ олдига жойлаштиргандим (ҳеч бўлмаганда сув билан таъминланади, деган умидда) секин-секин ўз

эркини йўқотган ерлик аҳоли тоққа кетишга мажбур бўлдилар. Улардан энди нимани кутиш мумкин?.. Қудуқларни заҳарлаш, йўлларни миналаштиришдан ўзга ҳеч нарса. Шу ишимиз тўғрими?

Майли, азизларим, кўпам куюнмангизлар. Ҳаммасиям жуда ёмон эмас, тўғрисиам шу. Ҳозирча бизни отишганиам, миная қўйишганиам йўқ. Бизлар одамлар тинчини бузмасликка ҳаракат қилаяпмиз. Чунки бизларни уларнинг ерида юрганимизнинг ўзиям аҳолига қувонч келтирмайди.

Ҳар куни портлатувчи моддалар билан қояни ўймоқдамиз. Чунки ўзимиз яшайдиган ва бошқа нарсалар туриши учун керак бўлган жой чуқурроқ бўлиши керак. Бундай чуқурликка жойлашиши зарур бўлган ускуналар йигирмадан ортиқ. Яна уларнинг ҳаммаси бир-бири билан одам бўйи чуқурликдаги йўл орқали туташтирилган бўлиши лозим.

Мана, сизлар билан учрашишимизга яна беш ою, йигирма тўрт кун қолди. Мен вақтни 15 февралдан ҳисобламоқдаман. Эртароқ бўлса, нур устига аъло.

Янгилик — қўлларидан отилган жангчиларни олиб келишди. Лаънатилар, ўзини ўзи отган. Ҳозир текширишни бошлаймиз. Кейин ҳаммаси олдиндан ишлаб чиқилган вариант бўйича бўлади.

Биринчиси — аслида нима бўлган? Иккинчиси — қопқадаги отишмада жароҳатланган. Биринчиси бўйича мен бўлинма командири сифатида жазоланаман. Иккинчиси — ишланган вариант бўйича, аскар, бугун ё эрта "Қизил юлдуз" орденига тавсия қилиниб, ўзга қисмга ўтказилади. Эй худо, қанчалар жонга тегди, бу ёлғон. Шу уч ой ичида менинг батальонимда еттита шундай воқеа. Учтаси ярадор, тўрттаси ҳалок бўлган. Етталови ҳам "Қизил юлдуз" орденига тавсия қилинди. Мен эса, 6 та жазо олдим. Мана бу еттинчиси бўлади. Етти ўлим ҳам биронта душманнинг аралашуви ҳисобига бўлгани йўқ. Биринчиси ўзини ўзи, иккинчиси — ўртоғини отган.

Мана, союзда кўкрагини кериб тақиб юрадиган орденнинг баҳоси.

Ҳаммаси ёлғон, ёлғон!

* * *

Салом, қадрдонларим!

Бугун Маринадан келган мактубни ўқиб жуда-жуда ҳаяжонланиб кетдим. Нима, сизлар "Время" программасидан кўрсатилаётган ҳамма эртақларга ишонаверасизларми? Она, мен сени ишонтириб айтаман, бизда ҳаммаси яхши.

Тўғриси, ҳозир бир ой илгариги вақтдан унчалик яхши эмас. Чунки қишда ҳамма ернинг ўз ташвишлари бўлади. У бизга ҳам етиб келди. Тунда пақирдаги сувлар устини муз қоплайди. Эрталаб машиналар мотори музлаб қолмаслиги учун қиздирамыз.

Гиришикда бутунлай бошқача бўларди. Шу вақтгача Ғилминдидан балиқ овлардик. Начора, биз ҳам Қандаҳор гарнизони ортидан у ердан чиқиб кетдик. Февралгача ўтирмасмидик, иссиқ паноҳимизда.

Ўтган ишга саловот. Афсус қилишдан фойда йўқ. Кетдикми, кетдик. Ҳароратнинг пасайишидан қай бир одам ўлибди. Бўйнимни ўраб олган свитерим ҳеч қандай совуқни ўтказмайди.

Машина устида кетаётганда, сизларни қўлқоп, ички кийим, свитерни ўз вақтида юборганларингизга яна бир бор тасаннолар айтаман. Чеснокни ҳозиргача тановвул қилиб юрибмиз. Асални ҳали олганимизча йўқ. Чўчқа ёғини тушираяпмиз. Мана сизларга, қийинчиликлар!

Чиқиб кетишимиз ҳақида ҳозирча ҳеч гап-сўз йўқ. Ҳаммаси илгаригидек, январнинг охирига, февралнинг бошларига. Асосийси, янги йилгача етиб олиш, кейин саноқли кунлар қолади. Ҳали бу ерлардан чиқиб кетиб, ўз жонажон шаҳримизда эркин юришимизга ҳечам ақлим бовар қилмайди.

Мана, бугунгача мени янгиликларим шулардан иборат. Эртага қандай бўлишини билмайман.

Бир ой илгари бизни батальон Гиришикка жанг қилиш учун борганди. Айтишларича, бизнинг қопқамиздан ҳеч нарса қолмабди. Ҳаммаси талон-торож қилинган, ўғирланган. Мен буни кутгандим. Чунки уларнинг фаҳм-фаросати ҳали ўн учинчи асрдан бери келмаган. Шу рейдда бизни полк ва ўша борган батальон командири қаҳрамонликка тавсия қилинди. Чин юракдан қаҳрамонлик ҳақидаги фармонни бўлишини истайман. Ҳақиқий хизмат қилганлар эса нафақат бир маротаба топшириққа боришган. Хуллас, яқин кунларда бизнинг полкимиз ўз қаҳрамонига эга бўлишига ишонаман.

Бизнинг чекимизга яна соқчилик хизмати тушган. Шиндон қояларида кетишимизга қанча кун қолганлигини санаб ўтирибмиз.

Зерикарли, аммо кимдир бу иш билан ҳам шуғулланиши керакку!

Шу билан хатимни тугаллайман. Ҳаммангизни қучиб, ўпиб қоламан.

24.11.88.

Володя.

Салом, Лёня!

Бугун 14 декабрь. Менинг иккинчи бор туғилган куним. Қанчалик қонга ўрганган бўлмайин, аммо бу сафар ҳаммаси кўз олдимда бўлди. Жуда ачинарли. Гўшт, мажақланган суяклар.

Қачон тугар экан ҳаммаси. Бу қирқ кун шунчалик чўзилиб кетгандайки, худди етиб бўлмас манзилга ўхшайди.

Ҳозир бир ароқ бўлса-ю, ича солиб ухласанг. У ҳам йўқ. Уйқунг келмайди. Ҳеч нарса қилиш ёқмайди. Печкадан чиқаётган оловга тикилиб ўтирасан. Қани энди ухлаб, ҳаммасини унутиб юборсанг. Ҳозир уйқу дорисидан ичиб кўраман. Балки ёрдам қилар.

Союздаги мотам хабарини эшитдик. Арманистонга ёрдам учун офицерлар ва аскарлар пул йиғишмоқда. Даҳшат билан у ердаги таниш-билишларнинг оилалари ёдга тушмоқда. Ленинаканда оиласи қолган офицерлар зудлик билан учиб кетишди. Бундай машғум фожиани ҳатто душманингга ҳам раво кўргинг келмайди.

Дори ўз кучини кўрсатмоқда, хайр дўстгинам. Менинг иккинчи бор туғилганлигим, қисмат учинчи бор туғилишимга йўл қўймаслиги учун қадаҳ кўтар. Татьяна, болаларга кўпдан-кўп салом.

Володя.

14.12.88.

Салом, азизларим!

Ҳар мактубни ёзаётганда хаёлимда, "бу ердан чиқиб кетишимизга яна неча кун қолди", саволи бот-бот такрорланади. Кунларнинг сафи кундан-кун қисқараётганлигига хурсандман. Чунки бу — учрашув онларининг яқинлигидан далолатдир.

Аммо бугун бир бемаъни янгиликни эшитдим. Айтишларича, чегарага етиб борганимизда, мен Турғунди томонда блокда туриб (Турғунди — Афғонистоннинг чегарадош шаҳарчаси), олдимдан бошқа қисмни ўтказиб юборар эканман. Бу 10—12 февраль ойига тўғри келади. Ҳали бу ҳам энг сўнгги вариант эмас. Бу янгилик учун ҳечам хафа бўлманглр. Чунки мен 2—3 километр нарида бўлиб, дурбинда сизларни кузатиб тураман. Ҳазиллашаяпман. Умуман, ҳозирча шунақа гаплар. Яқин кунлар ичида аниқ жавоб бўлади, ўшанда сизларга бор тафсилоти билан хабар қиламан.

Менинг полвошим қалай. Ҳеч ким у ҳақда ёзмай қўйди. Ё у ҳамманинг жонига тегдими? Ҳечқиси йўқ, уйга борайин, сизларга халақит бермай, фақат икковимиз ўйнаб юрамиз.

Яна бир бор юборилган чамадон ва бошқа нарсалар учун катта раҳмат. Ҳаммаси келди. Аммо... Ота, озиқ-овқат юбориб, ўзингга ҳам, онам, Оксанага ҳам ташвиш орттирибсан. Чунки бу ерда ҳамма нарса етарли. Афғонистондан чиқишимиз олдидан магазинларни тўкиб ташлашган.

Ота, сенга яна бир илтимосим. Кушкага келишингдан олдин ҳеч бўлмаганда бир ўрам "Корсил" дорисидан топ. У Болгариянинг маҳсулоти. Ошқозоним таталаб қолганга ўхшайди. Ўзимда бир ўрами бор эди. Тамом бўлапти. Агар иложини қилсанг, олиб кел. Чунки айтиб бўлмайди бу ерда бир ой турамизми, ундан ҳам кўпми. Кунимиз ҳам, тунимиз ҳам далада кечмоқда. Агар топа олсанг "Фестол" ҳам керак.

Яна бу ерда ўзга бир касални орттириб олмаслик учун гаммоглобулиннинг иккита ампуласини ўзимга укол қилдим.

Она, сен менга фарангчилар атирини бекор юборибсан. Бу бизни ертўладаги ҳаётимизга унчалик ярашмайди! Мен оддийроғидан сўраган эдим. Унга ҳечам қўлим бормайди. Ҳиди эса уйни, тинч ҳаётни кулбамга олиб келгандай.

Очаман, ҳидлаб кўриб яна ёпиб қўяман.

Олдинги сафар суврат юборгандим. Олдингизларми? Қандай? Олдингидайманми?

Энди бу мактублар орқали учрашишни тугатиш керак. Қанчалаб изтироблар, азоблар ортда қолди. Яна нималарни қўшимча қилишим мумкин. Ахийри Лорен билан юзма-юз учрашдик.

Ота, сен сигарет чекиш-чекмаслигим ҳақидаги саволинг билан мени қийнаяпсан. Аммо ўтган етти ой ичида бир неча бор шу йўл билан асабимни жойига қўйган бўлсам ҳам, кашанда бўлганимча йўқ.

Чекиш. Агар шу йўл билан соғлигимни асраб қола олганимда чеккан бўлардим. Аммо бу ёрдам бера олмайди-да.

Бугун Маринадан мактуб олдим. Ўртоғимнинг уйидагилари омон қолганлигидан хурсанд бўлдим. Жуда-жуда хавотирда эдим.

Сизларга чин юракдан раҳматлар айтаман. Уни дилдан кутиб олиб суҳбатлашганларингиз учун. Володя чинакам инсон, бир-биримиз билан фронтчасига муносабатда бўламиз. Ёрдам қўлимизни бир-биримиздан ҳечам аямаймиз.

Ота, Кушкага келаётганимда, дорилар ёдингдан

чиқмасин. Агар иложи бўлса икки яшик "Боржоми" олишни ҳам унутмагин.

Хайр, азизларим. Сабр қилинглар, жуда-жуда оз қолди. Атиги ўттиз кун.

Володя.

24.12.88.

* * *

Салом, менинг жиянчаларим, Гаяна ва Леван!

Сизларнинг мактубларингизни қайғуга ботган, уйга келишни жуда-жуда истаган пайтимда олдим. Гаяна ўз хатида, менинг қайтишимни ҳамма кутаётганлигини ёзганлигини ўқиб яна қушдай енгил тортдим. Ҳаётда энг асосийси, сени кимгадир кераклигинг, кимлардир сени кутаётганлигидир.

Сергей мени жуда-жуда кутмоқда. Чунки у ким биландир ўйнаши керак. Онаси, бувиси билан ўйнаш унга унчалик қизиқ эмас. Чунки ўғил бола, ўғил болалар билан ўйнашни хуш кўради. Марина холаларинг ҳикоя қилишича, у ҳар куни телефон трубкасини кўтариб, "Отажон, тезроқ қайтгин, соат ўндан ошди", дея мени чақирар экан. Менинг тентаккинам, агар менга қолса аллақачон олдига учиб борардим. Ҳозирча мен ўз аскарларим билан шу ерга керакман.

Биз ҳозир Шиндон атрофидаги қопқаларда душман кириб, қурол-яроғларни олиб кетмаслиги учун қоровулда турибмиз.

Баъзида олдимизга деҳқонлар ва чўпонлар келишади. Улар жуда камбағал. Ҳамма вақт оч, юпун. Болалари ҳам шундай юришади. Биз оталарига нон, ун, консерва, болаларига оёқ-кийим, уст-бош берамиз. Касал бўлиб қолишганда ҳам бизнинг ёрдамимизга муҳтож бўлиб қолишади. Биз уларни даволаймиз, дорилар берамиз. Бир килограмм ун, бир бурда нон улар учун ҳақиқий бойлик, шу сабаб ерлик аҳоли биздан жуда миннатдор.

Бизда ҳақиқий қиш кириб келди. Афғонистонда қиш ёмғир ва шамоллардан иборат. Бу ерда ёмғир худди челак билан қуйгандай ёғади. Осмонда эса букчайган, илон изи чақмоқлар. Ёмғирга, шамолга қарамай, менинг аскарларим қопқаларни қўриқлаб турибди. Вақти-вақти билан уст-бошларини қуритиш ва бир оз дам олиб олиш учун постда ўринларини алмашадилар. Ертўла иссиқ, тунда буржуйкадан чиқаётган олов ёғдуси деворда судралади. Оловга тикилиб, ҳечам кўчага чиққинг келмайди. Аммо кўчага чиқиш керак. Чунки бу ернинг душмани ёвуз ва айёр, агар ташқарида

қоровул турмаса улар шаҳарга ёки қопқаларга тўсатдан бостириб киришади.

Кеча биз янги йилни кутиб олдик. Аскарларнинг ўзлари қорбобо ва қорқиз бўлишди. Улар ертўлаларга кириб, ҳаммамизни янги йил билан табриклашди.

Аскарлар сут ва повидлодан қўлбола торт ясашди. У шунчалик ширинки, ҳатто оналаримиз ҳам бундай тайёрлай олмасалар керак. Биз уни урвоғигача ҳам қўймай едик. Янги йилни Москва вақти билан кутиш пайти келганда, биз пушка ва пулемётлардан осмонга отдик. Бутун Шиндон осмони ракетаalar оловидан, ёнувчи миналар, снарядлар ёлқинидан чароғон бўлиб кетди. Улар худди қандилдай самода узоқ вақт осилиб турди.

Ватанимиз пойтахтига кириб қелган янги йилни биз худди шундай кутиб олдик.

Бугун эса уй ишлари билан шуғулландик. Ювиндик, уст-бошларимизни тозаладик. Бизни бу ерда на онамиз, на синглимиз бор, ҳаммасини ўзимиз қилишимиз керак. Тушлик, ички кийимларни ювиш, ертўлани тозалаш, ҳамма-ҳаммаси ўз зиммамизда.

Мен бугун бир талай ички кўйлақларимни, чойшабни, сочиқни ювдим. Қўлимдаги иккита қадоқни тозалаб ташладим. Оналаримиз бўлмагандан кейин нима қиламиз. Шунинг учун Леван, эрақ киши ҳамма ишни қилишни ёшлиқдан ўрганиши керак. Бўлмаса, ҳарбийда ҳамма аскарлар устингдан кулиб юради.

Тез кунларда Ватанга қайтамиз. Биз бу кунга жиддий тайёргарлик кўриб, ҳамма техникаларни сошлаб тозаламоқдамиз. Бундан ташқари ўз қопқаларимизда ҳам саранжом-сариншталик ўрнатмоқдамиз. Чунки қопқаларимизни Афғон армиясига топширишимиз лозим. Афғонларнинг армияси ҳали жуда ёш. Ўз шаҳрини қўриқлаш учун уларда ҳали кўп нарсалар етишмайди. Шунинг учун ҳукуматимизнинг ҳарорига биноан ўз қопқамизни, баъзи техника ва қуролларимизни дўстларимизга ташлаб кетамиз.

Шу билан мактубимни тугаллайман, қадрдон жиянларим. Уйга борганда, сизларни қаттиқ-қаттиқ бағримга босиб, баланд-баландларга ирғитиб ўйнатаман.

Мен боргунча сизлар ота-онангизга қулоқ солиб, ҳар бир ишида ёрдам берингизлар.

Хайр.

Сизларни тоғаларингиз Вова.

Афғонистон.

1.1.89.

Салом Лёня!

Сенга мактуб ёзаяпману, аммо бу мактубимни ўқий олмаслигингни сезиб турибман. Чунки, сен унда Самарқандда бўлмайсан. Аммо юрагим безовта, ким биландир гапта ботган туйгуларимни баҳам кўргим келмоқда.

Сени тушунаман қадрдоним, ҳамдардман. Мен ҳам худди сендай аҳволга тушиб қолганман.

Полк командири менга турли томондан "васийлик" қилиб, ишимга аралашмоқда. Бу ҳаракатларнинг ҳар бирида ишончсизлик билан қадалган нигоҳини кўраман. Икки маротаба батальон командирлигидан озод қилишларини сўраб ариза бердим.

Кимдир гимирлаб, елкадан тўхтовсиз ифлос нарсаларни тўкиб турибди. (Ўзимни сиёсий ишлар бўйича командиримдан гумон қилмоқдаман). Бир неча бор полк командирини очик суҳбатга тортдим. Аммо ҳеч қандай садо чиқмади. Ҳаммаси шовқин-суронсиз, ҳаммаси елкадан. Бир йигитни "Жасурлиги учун" медалига тавсия қилдим. Менинг хабаримсиз уни "Қизил юлдуз"га тақдим қилишди. Полк командири эса талмовсирагандай, "мен билмай қолибман!" дейди.

Умуман столни мушт билан уришга кўп важлар тўпланиб қолди. Шунда ҳам мен ҳеч нарса йўқотмайман. Мен шундай нохуш кайфият билан бир ҳафтадан бери ошнаман. Аламдан йиғлагинг келади.

Яна бу ердаги ҳар кунги портлашлар миянига тўқмоқдай урилади. Ун тўрт кун ичида менинг қанотимда бешта портлаш, портлаш овозини эшитишинг билан юрагинг музлаб кетади (бундай портлашлар ҳар лаҳзада бу ерда юз беради). Орадан минутлар ўтиб, ҳаммасини аниқлайсан. Ё артиллеристлар отишган бўлишади ёки кимдир ҳеч қандай буйруқсиз қурол-яроғни йўқ қилган бўлиб чиқади. Аммо юрагинг оғришдан тўхтамайди. Волокардин ёки волидол ичишга тўғри келади. Ўз кўзинг билан чавақланган инсонни кўриш одамга қанчалик таъсир қилишини бугунларда чуқур ҳис қилиб турибман. Ўшандан — 14 декабрдан кейин шундай портлаган уч нафар болани кўришга тўғри келди.

Ўтган кунни тунда қопқадагилар ухларди. Сукунатни соқчи қопқадаги ўқ овозлари бузарди (бизда туни билан отиб туриш керак). Туш кўраётган эканман, бир вақт уйғониб кетдим. Ўқ овози узоқ вақтгача эшитилмай қолди. Ҳамма ухлаяпти.

Агар битта-битта ўқ отиш ўрнига тўхтовсиз ўқ отилса,

қопқага ҳужум қилишган бўлишади. Ўша тўхтовсиз отилган ўқ овозини эшитганда "седуксен" ичмасдан ухлай олмайсан.

Эй худо, ҳаммаси бўлиб ўн етти кун, атиги ўн етти кун қолди. Энг кутилмаган, энг даҳшатли ҳодисалар ҳозир бўлиши мумкин. Ё портлашларда ёки қопқага ҳужум қилишганда... Қанчалаб қопқада турганларни тунда сўйиб ташлашмади, дейсан. Жангчилар эса ухлашмоқда! Ур, бақир, бўри бўлиб ули, барибир улар қоровулда ухлашмоқда. Ўз ҳаётларини сақлаб қолиш учун хоҳиш ҳам, даҳшатли қўрқувни сезувчи ҳиссиёт ҳам уларни тарк этгандай. Ҳаммасининг қалбида бир илинж — балки бугун ҳеч нарса бўлмас?.. Ўша ваҳшийлик қачондир бўлиши табиий-ку! Менда сўз ҳам қолмаган аскар олдига чиқиб гапиришга. Бугун саф олдида "ураман", деб эълон қилдим. Бу ҳам чора эмас: ўзинг тушунасан, ҳамма аскарнинг қўлида жанговар қурол.

Ўтган йилги майор воқеаси қайтарилиши табиий. Уни чердакда сўйиб қўйишганди. Эй худо, қандай қилиб бу ўн етти кунни умрингдан суғуриб олишинг мумкин...

Ҳозир машиналар паркига бордим. Яна аскарлар машиналарнинг ичига кириб олишибди. Нимага умид қилиш керак — қопқа атрофидаги миналаштирилган майдонгами? У ер эскириб, бир неча бор душман подалари томонидан ҳайдов қилинган. Улар йўл излаб портлашмоқда. Аммо яна олдга интилмоқда. Жангчилар эса ухлашмоқда!

Лёня "шампанскийни" фужерларга тўлдириб атрофида ўтирализ", дегандинг. Йўқ, дўстгинам, олдин мен ароқни косага қўйиб симираман. Худди шундай беш кун сармаст бўлиб, кейин шампанскийга ўтамиз.

Омон бўл, азизим. Умидсизликка тушма, менга ҳам осон эмас. Мактублар жуда-жуда кам келади. Уларсиз қанчалик оғир бу ерда.

Хайр! Келгусида мени сенларнинг олдиларингга юбормоқчи. Балки сени қўл остингда бошланар янги ҳаёт...

Володя.

13.1.89.

* * *

Ўртоқ полковник, сизга соғлиқ тилайман!

Салом, ҳурматли Владимир Федорович!

Сиз, мени эслай оласизми? Уйингизга М. Д. Вершигорова билан бирга боргандим. Ундан кейин Афғонистонга кетишим олдидан штабда учрашгандик. Ўшанда менинг сафарим қисқа кунларга мўлжалланган эди.

Бахтга қарши "сафар" ҳам анчага чўзилиб кетди. Ҳозирда мен батальон командири вазифасидаман. Ўз

хўжалигимда Союзга чиқиш учун тайёргарлик кўрмоқдамиз. Ишларим яхши кетаяпти. Тақдирдан нолимайман.

Менинг сизга мурожаат қилишимга сабаб, қўл остимдаги разведкачилар взводи командири, катта лейтенант И. И. Заяц ҳақида. Бу йигит умуман истъёодсиз, бу ерда худди мендай яқиндан бери хизмат қилмоқда. Аммо ҳамма истъёодни мукофот олиш учун сарфлади. Тўғриси айтганда (чиқиб кетишимизга яқин қолганлиги учун) уни "Жасурлиги учун" медали билан мукофотлашга тақдим этдим. Аммо у эса менга "офицерлар қаршисида обрўйимни ерга урдинг" дея дағдаға қилди.

Ўз шахсий иши учун ҳаракатчан, ўзгалар учун виждон ҳисобланган ишлар, ундайларга ҳавойи гап ҳисобланади. Ҳайратланманг, бундайларни билим юрти тўп-тўпи билан босиб чиқаради.

У, ахир мени елкамдан сакраб ўтиб, юқоридагилар билан тиллашиб, ўзига "Қизил юлдуз" орденини тўғрилаб олди. Хуллас, мақсадига эришди. Мен эса унинг барча "хизмат"ларини "Виждон суди"га беришга мажбур бўлдим. Унинг мукофотланиши мен ҳал қилиб бўлмайдиган ҳолга айланиб, ҳозир Сиз томон равона бўлган.

Владимир Федорович! Мен ўз хатим билан сизда норозилик кайфиятини уйғотмадимми? Агар уйғотган бўлсам, кечирасиз. Агар бу йигит орден билан мукофотланар экан, бу энг олий даражадаги ноҳақликдир (тўғрироғи, орден сотиб олинган). Агар бу масалани ҳал қилиш сизнинг ихтиёрингизда бўлса, мукофотни қайтаришингизни илтимос қиламан. Бундан ташқари офицер "Виждон суди"га ҳукм қилинган.

Ҳурмат билан,

Каракишьян Владимир Сергеевич.

8.1.88.

"Бир неча кун илгари Шиндондан бизнинг қисмларимиз чиқиб кетиши олдидан майор Каракишьян Фугас минаси портлашидан ҳалок бўлди. Бу фожиа совет кўшинларининг чиқиб кетиши арафасида юз бериши ҳамманинг юрагини ларзага солди. Мен ҳам бу қувноқ, хушбичим командирни яхши танирдим.

Бир куни қисм штаб бошлиғи В. Климентьев уни ёнимга бошлаб келиб "Мана — Каракишьян. Ҳали орден олмаган бўлса ҳам жанговарлардан..." дея таништирганди. Ҳарбийларнинг сафга тизилиш майдонида лаҳзалар олдин қисм офицерларига жанговар мукофотларни топшираётганда, Каракишьян мийиғида кулиб "Ҳар қандай мукофотдан афзал

орденларим мени кутмоқда, тезроқ уйга қайтсайдик ўртоқ подполковник", деганди Климентьевга.

Кейин мен Владимир Сергеевич билан қисм клуби олдида ўтирдик. Ром деразаларидан гитара садолари ҳиргойи қўшиқ билан оқиб келарди: "Айтгил, нима учун ва кимга ўз ҳаётларини қурбон қилдилар? Нечун ҳужумга пулемёт ўқлари садолари остида кирдилар?" "Нечун?"

Мен ҳам Каракишьянга шу саволни бердим. У елкаларини қисиб:

— Барибир, сиз буларни ҳозир ёза олмайсиз. Ҳали эрта. Аммо улар ҳақида бир нарсани айтишим мумкин,— дея аскарлар қўшиқ айтаётган клуб роми томон имо қилди майор,— улар муқаддас ҳисоблаган буйруқ ва қасамёди айби эмас бу. Хато шундаки, бу уларга ҳам, бизларга ҳам бегона урушдир. Ўзгалардан ҳам сўраб кўриш керак...

— Сиздай ҳақиқий ҳарбийлар учун нима? Битта катта жанговар лавҳами ёки... Сиз бу ердан нима олиб кетасиз?— дея сўрайман Каракишьяндан.

— Юракдаги оғриқ ва ордендан ташқари ўзга ҳеч нарса,— дея қовоғини уйиб давом этди.— У шундай оғриқки, ҳамма вақт сен билан бирга. Ўзингга яқин одамлардан ажралиб қолишдан даҳшатли ҳеч нарса бўлмаса керак дунёда. Менда эса уларнинг сони жуда-жуда кўп...

Ҳар бир ўлим — юракда бир чандиқ. Бундай чандиқлар менда ҳисобсиз. Оналар мактубин ўқиш даҳшатли.

Оталар, оналар, олий даражадаги битимга қўл қўйилганлигини билишади. Аммо фарзандлари ҳалок бўлишмоқда. Улар ҳам ўз мактубларида биздан "Нима учун?" дея сўрашмоқда. Мана, яқинда Робот-Мирзо қишлоғи ёнида ҳали она сути оғзидан кетмаган уларнинг дўстлари ҳалок бўлди. Бу оғриқ эмасми?.."

У Шиндонда ҳалок бўлди. Айтишларича, бежавотир кун эди. Ўз Ватани тупроғига қадам қўйишига бир неча кун қолганди. Бугун эса унинг ўринбосари Игорь Головань жасур командиридан ажралган жангчиларни Кушкага бошлаб келди. Командир Каракишьян ўтириши керак бўлган ўринда мотамсаро эгилган байроқ билан унинг дўсти Игорь Головань келарди".

В. Кулешов,

"Известия" газетасининг махсус муҳбири.

"Туркменская искра",

10 февраль, 1989 йил.

* * *

Салом Роза хола, Сергей Михайлович, Оксана!

Бизларни юракдан қилган таъзиямизни қабул қилинглар. Ҳозир сизларга ва Маринага қанчалик оғир эканлигини тасаввур ҳам қила олмайман. Марина ва Серёжага ҳам бизларнинг таъзиямизни етказинглар. Улар билишсин, Володянинг ўртоқлари борлигини. Бу бўлган воқеага ишонгим, кўникким келмайди. Ҳа, ҳамма вақт — энг кучлилар, энг чиройлилар, энг тоза қалбли инсонлар ҳалок бўлишган. Ҳар доим жуда интизор кутган ва севган кишилар ҳалок бўлишган. У қанчалар Марина ва Серёжани севарди. Володя қаҳрамонларча ҳалок бўлди. Серёжа ким билан мағрурланиб, кимдан андоза олса бўлади. Бу уруш ва унинг ўлимига сабабчи бўлганларга лаънатлар бўлсин. Қанчалик армиянинг эрта чиқишига қувонган эдик, қанчалик эрта...

Унинг кулгусини, олижаноб қалбини, ўзгаларни қаноти остига олишини, ақлини, ҳар қандай сотқинлик ва ҳаром ишлар билан келиша олмаслигини эслайман, ёдлайман. У она замин устида яшашга ҳамда унинг ҳақиқий эгаси бўлиш учун туғилган эди. Нечун бундай айрилиқ, чидаб бўлмас айрилиқ. Майли, иложсиз кўзёшлар ва ҳиссиётлар олдида кучли хотиралар бўлсин. Инсон хотираси яшар экан, у билан бирга марҳумлар ҳам яшайди. Сен, бир умр хотирамиздасан, Володя. Юрагимизда яшаб қоласан.

Ринат Абдурахмонов,
Варшава битими Академиясининг
тингловчиси, Володянинг дўсти.

* * *

Менга бир неча кунлардан бери тинчлик бермаган, юрагимни ларзага келтирган, жамиятнинг нур тушмаган пучмоқларига етаклаган мактубларни мана мен бирла ўқиб чиқдингиз. Хаёлингизда "Э-э, тарихи узоқ экан. Нима дейишга ҳам ҳайронсан!" деган ўй кечмоқда. Сезиб, ҳис қилиб турибман.

Улуғ Ватан урушининг ғалабасига яқинда қирқ олти йил тўлади. Бундан бир неча ой илгари Украинада Посевин Александр Александровични суд қилишди. Унинг ташаббуси билан уруш йиллари тўрт минг нафар одам ўлдирилган. Аммо унинг суврати то шу кунларгача ҳурмат тахтасида осифлиқ турган. Посевин ҳаётининг навқирон йиллари фашистларга, кейинги кунларини "Советларга", сўнггисини турмага бағишлади.

Аммо шунча йил ўтган бўлса ҳам халқ барибир унинг асл башарасини кўришга муваффақ бўлди.

Лаънати Посевинни нечун эслаш керак бўлди, деган ўй ҳар бирингизнинг хаёлингиздан кечиши табиий.

Менинг қўлимда яна бир мактуб, Владимир Каракишьян онасининг мактуби. Шу мактуб менинг хаёлимга Посевинни солди. Унда шундай сатрлар битилган:

“Ўғлимни дафн қилгандан сўнг икки ой ўтиб бувисини дафн қилдик. Марҳума Володянинг қабри бошида “Болагинам, мен олдинга сўнгги бор келаяпман. Қайтиб келмайман”, деганди. Онам ўғлимнинг қайтиб келишини жуда-жуда кутганди. Бардош бера олмади...”

Чидаб тура олмадим. Эримга:

— Кел, ўғлимизнинг полк командиридан нима қор-қол бўлганлигини билайлик, зора кўнглимизга таскин берадиган бир гап чиқса,— дедим. Эрим рози бўлди. Кушкага чалажон ҳолатда кириб бордик.

Полк командири олдига кирдик. У биз билан ҳатто сўрашмади. “Қандай келдинглар, кимнинг ота-онасисизлар?” деган оддий инсоний муносабат ҳам қилмади.

Бирданига:

— Сенларнинг ўғилларинг, машина остида мажақланиб, ундан ҳеч нарса қолмади,— деди. Биз ҳайратланиб:

— Сиз бизни ким биландир адаштиряпсиз. Биз батальон командири майор Каракишьян Владимир Сергеевичнинг ота-онаси бўламиз,— дедик. Шунда бошига уриб:

— Ҳа, айтгандай, сизларнинг ўғилларингизнинг ҳам исми Владимир эди-я,— дея қандай ўлганлигини ҳикоя қила бошлади. Шунда мен чидаб тура олмай:

— Сиз бизларга бола билан гаплашгандай муомала қилманг, унинг ҳамма хатларида тугуннинг учи сизга келиб тақалиши ёзилган. Бу тасодиф эмас, бу уюштирилган ҳалокат,— дедим.

У ҳеч қандай гап-сўз қилмай, ҳатто бошини кўтармай:

— Сиз унинг хатидан хулоса чиқараяпсизми?— дея олди холос.

Шунда мен:

— Ҳа! Сизга катта “раҳмат” темир тобут учун. Наҳотки сизни қўлингиздан бир энлик хат ёзиб, бизларга ўз таъзиянгни билдириш келмади. Биз ота-онасимиз-ку. Ҳатто, Улуғ Ватан уруши йиллари ҳар бир хонадонга “қора хат”лар кириб келарди. Сиз эса майор Каракишьяннинг командири эдингиз-ку! Полкда нечта батальон командири бўлади. Сиз эса унинг исмини ҳам билмайдигандай талмовсирайсиз. Менинг яккаю-ягона ўғлим шу бир парча қоғозга ҳам арзимас эдими,— дедим. У жим, бир оғиз сўз ҳам қилмади.

Мен ундан лоақал бир оғиз ширин сўз эшитишни жуда-жуда истагандим. Афсус, минг афсус, бир оғиз сўзсиз ажралишдик. Кетаётганимизда ҳатто, "сизларга балки қайтишингиз учун ёрдам керакдир", деган илтифотни ҳам раво кўрмади.

Уликдай уйга қайтиб келдим. Кейин касалхонага тушиб қолдим. Яқинда чиқдим. У одамнинг совуқ юзини ҳечам унута олмаяпман.

У билан учрашганимдан сўнг ўғлимни тасодиф туфайли ўлганлигига ишонмайман. Оналар, сизлар айтингизлар! Фарзандларингиз билан нелар кечишини олдиндан ҳис қиласизлар-ку!

Ҳурматли редакция, сизлардан катта илтимос, менинг хатимни газетада эълон қилсангизлар. Зора уни таниганлар, билганлар топилиб қолиб, менга мактуб йўлласа. Ўғлимнинг қандай хизмат қилганлиги, қандай одамлиги ҳақида айтишиб, бир лаҳзага бўлса ҳам менинг ёнган юрагимга малҳам бўлишса".

Батальон командири, майор Каракишьян ўттиз саккизинчи қопқадан қирқинчи қопқага хизматни тугатган аскарларни олиб келаётганда Фугас минаси портлашидан ҳалок бўлган.

Унинг батальонида хизмат қилган оддий аскар Сергей Богущкийнинг хотиралари: "Уйига кетаётган аскарлар қўшиқ айтишарди. Ҳаммамиз машина устида эдик. Бирдан ҳавога учдим. Кўзимни очганимда шағал тош устида ётардим. Кейин ўрнимдан турмоқчи бўлдим, тура олмадим. БТР ёнарди. Унинг портлаб кетишидан чўчиб, машинадан узоқлашдим. Шунда кимдир:

— Ўртоқ майор, ўртоқ майор!— деб қичқирди. Овоз келаётган томонга ўгирилиб қарасам, майорнинг сочлари тутаб ёнаётган экан. Ҳамма ёқни гўшт ва соч ҳиди қоплади..."

Хизматни тугатиб кетаётган аскарларни батальон командири олиб келадими ёки ўзга офицерлар?..

Майор Каракишьян батальонида хизмат қилган лейтенант Крисьюкнинг хотираси: "Ҳайронман, унинг аскарларни териб юриши мумкин эмас. Нега уни юборди экан?.."

Мен ҳарбий эмасман. Аскарларни балки батальон, балки взвод командири йиғиб келар. Муҳими бу эмас. Муҳими, Володянинг мактубларидан негадир кўнглим ғашлиги. Бу мактубларни кўтариб юриш менга оғирлик қилди. Замондошларим, сиз билан баҳам кўришни жуда-жуда истаيمان. Ахир бир жавоб айтмасиз.

Эҳ, лаънати Посевиннинг митти кўзлари яна ёдга тушмоқда. У хонадан ёруғ оламга чиққан бўлсам ҳам...

Мен Володянинг онаси билан суҳбатлашганман. Унинг: "Болажоним, ўгилгинам сен тенги эди. У бугун тупроқда, мен эса иссиқ кўрпада ётибман. Ўғлим тириклигида тунлари унинг сувратини ёнимга олиб ётардим, бир ўзи ётишидан жуда-жуда кўрқардим.

Сен мени устимга йиқилганингда ҳам ўлмасмидинг?..

Туш кўраман.

— Мен ўлганим йўқ, мен тирикман,— дейди у.

— Сени кўмиб келганмиз-ку,— дейман. Уйғониб кетаман. Қаршимдаги сувратда у менга жилмайиб қараб турган бўлади. Энди мени ўтмишим йўқ. Жанатим¹, ҳой жанатим, сенсиз менга яшаш қанчалар оғир!" дея юракни ларзага келтириб йиғлаганда, сукут сақлардим. Қандай юпатишни билмасдим. Онага бир оғиз илиқ сўз айта олмасдим.

Шундай ҳолатлар бўлади, томирингда қон тўхтайти. Тилларинг айланмайди. Нафас етишмайди. Фақат кўкрагингда қафасга қамалган қуш мисол юрагинг безовта потирлаб, ҳар ён уради.

Ҳеч кимни кўргинг, ҳеч ким билан гаплашгинг келмайди. Қулоқларинг остида эса юраги қонга айланган она фарёди. Онага қараб, сўзларини тинглаб бўлмайди. Унинг орзулари, армонлари қаршингдан қон бўлиб оқади. Қонга тикилиш учун жаллод бўлишинг керак-ку, ахир!..

Менинг бир истагим, орзум бор. Володя бизнинг ҳам-шаҳаримиз. Унинг болалиги Тошкент шаҳар, Ҳамза район, Висол кўчаси, 17-уйда кечган.

Бевақт ҳалок бўлган дўст, Совет офицери хотираси ҳурмати ҳаққи у униб ўсган Висол кўчасига Владимир Каракишьян номи берилишини жуда-жуда истардим.

Янги мактаб остонасига қадам қўйган жажжи болаларимиздан, муаллими:

— Қайси кўчада яшайсан,— деб сўраганида, фарзандларимиз, кўнғироқдай овозлари билан:

— Володя Каракишьян кўчасида,— дея такрорлаганда марҳум дўст хотираси беғубор юракларда қайта-қайта тирилаверади.

¹ Ардақловчи сўз — муаллиф.

Янги дунёга келган чақалоқ бешик атрофидагиларни идрок қилиб борган сари бирини кўрганда жилмаяди, иккинчисига нигоҳи қадалганда йиғламоққа тутинади. Гўдакдаги бу безовталиқ лаҳзалар ўтган сари шаклланиб, атрофини қўршаганларнинг илк муносабатларида таваллуд топган бўлади.

Кейин-кейин ундаги бу ҳис қилиш қобилияти чуқурроқ илдиз отиб, ўзи ҳўшлайдиган одамларни овозидан, шарпасидан била бошлайди.

Унинг бешигига бехос эгилиб, эркалатмоқ истагидаги ҳаракатини кўрганда, юзи тиришиб:

— Мени ундан халос қилинглар,— деган илтижода чинқириб йиглаб юборади. Ана шу овоздаёқ инсониятнинг икки оқимининг куртаклари униб чиқади.

Чақалоқ бешикдан тушади. Атрофдагиларнинг бири ака, бири опа эканлигини кашф қилади. У бешик шифтига осилган ўйинчоқни жажжи бармоқчалари билан тебратиб, овозини тинглагандаёқ, яқинлари ва узоқларининг сафини белгилаб олган бўлади. Орада ҳали кичик ишларнинг катта муаммолари ва тортишувлари бошланганича йўқ. Бирда косадаги сутнинг кўп-озлигидан, бирда ўйинчоқларнинг кўзга яқинлигидан юзлар тимдаланади. Баъзида ота ё она муҳаббатининг тўғри тақсимланмаганлиги оқибатида келишмовчилик авжига чиқади.

Оталар ва оналар ҳақида ҳам бир калима сўз. Ота — ҳамма вақт ҳам боланинг дунёси билан қизиқаверадиган, уни ўзига ҳар лаҳза, ҳар вақт жалб қилиб турувчи инсон эмас. Шул сабаб ҳам ота ҳақида гап кетса "қўявер, даланинг одами-да", деган бепарволик қулоққа чалинади. Шу сабаб ҳам фарзандларда отага нисбатан меҳрга қараганда қўрқув ҳисси кучлироқ бўлади. Қўрқув ортидан ҳеч вақт меҳр туғилмаган. Натижада, отанинг вафотида энг кўп куюнган инсон она бўлиб қолаверади. Фарзандлар қабр бошидагина йиғлагандек бўлмаса, ўзга вақтлари отанинг вафотидан ташқаридаги ўй ва хаёл билан яшашади. (Бу чимдим гапларимиздан қизлар мустаснодир).

Она — унинг меҳри ўғил учун ҳам, қиз учун ҳам, эр учун ҳам бирдайдир. Шул сабаб ҳам энг йиғлоқи, ўжар бола ҳам онага нигоҳи тушиши билан ҳамма инжиқликлардан фориг бўлиб, унинг бағрига отилади. Болаларнинг ҳаммасида ҳам ўзгаларга бўлган худбинлигу хушламаслик она кўксига эриб кетади. Ва онанинг муқаддас инсонлигини кашф қилиб бораверади.

Бола акалар ё опаларнинг бирининг этагига ёпишиб юришини канда қилмайди. Чунки у билан юриш қизиқ, мароқли. Сабаби, опа ё ака унинг кўнглига қарайди, айтганларини бажо келтиради.

Бу келишувчанлик инсон мучали билан боғлиқдир. Шул сабаб ҳам айрим ҳолларда одамзот ўз жигарларидан кўрмаган яхшиликни ўзга, қони бошқа одамлардан топади.

Секин-секин бола улғаяди. Мактаб остонасидан ҳатлайди. Атрофини турли оилаларда тарбия топганлар қуршаб олади. Ана шу қуршов, ҳаёт мактабининг мукамаллашганроқ формаси эканлигини у билиб, билмайди. Бахтига тарбияси рисоладагидек оилаларнинг болаларига дуч келса яхши. Дуч келмаса?.. Унинг келажагини мактабдан бир қадам наридаги ҳаёт кўрсатади.

Мактабда бола жамиятнинг иккинчи, мукамаллашган бўлагини топади. Биринчи синфдаёқ болалар ўзларининг юлдузи тўғри келатурганларни ички бир туйғу билан ҳис қилишади. Балки у иккичилар орасида, балки аълочилар сафида бўлиши мумкин. Кўп ҳолларда ўзи билан қарашлари бир хил болалар бўлиб чиқади. Оқибатда икки-уч гуруҳ болалар орасида куртаклари энди ниш отаётган қалблар жангги бошланади. Бирининг устидан кулишади. Бир ўзи кулмайди. Уч-тўртта бўлиб кулишади. Изза бўлган томон зўр келса кулмай қўйишади. Агар мағлуб бўлса, то мактаб остонасидан ҳатлаб чиқиб кетмагунча кулишади.

Бу жараён ҳали орада олди-бердиси йўқ одамлар орасида кечувчи, ташқаридаги кулгулардан юзлаб маротаба соф, беғубор кулгулардир. Ҳали у ерда таъма, елкасидан зарб олиш, одам ҳаётини кошоналарга қамаш, ҳурилиқо гўзаллар сийнасига бош қўйиб лаззатланиш каби туйғулар, қарашлар, ҳислар шакл-шамойилини кўрсатмаган.

Оила ва мактабда камсуқум, камтарин, ҳақни ҳақ дегувчиларга қарашлар ҳамма вақт ҳам масхараланиб келинган. Шу сабаб ҳам уларда бугуннинг безбетлиги, юлғичлиги каби хислатлар ривож олмаган. Бу "ночорлик" аслида оилада туғилган бўлиб, наслдан-наслга ўтувчи "ажойиб хислат"дир. Бу "хислат" на қулдорлик, на феодализм, на капитализм ва на жонажон социализм билан боғлиқ. Худди пешонасига инсониятнинг олий маҳсули худо томонидан тамғалангандай наслдан-наслга ўтаверади. Инсоннинг беғубор қалби устидан кулиш, ҳақорат қилиш каби хислатлар қушнинг уясида дунёга келади. Полопон ҳар вақт ҳам она ва ота қушнинг қандай учирма қилишини синчковлик билан кузатади. Ва улар кўрсатгандай парвоз қилади. Бу парвозларнинг ҳам ҳамма-ҳаммаси аجدодларидан мерос бўлиб, ернинг бир газ остки қатламида ҳалок бўлувчи хислатдир. Балки ҳалок бўлмас. Руҳлар бор-ку. Руҳлари ҳам ўзларидай бўлармикан ё унинг акси. Бу ёғини худо билади... Бандамнинг ақли шу ерга келганда ожиздир. Балки бу ожизлик инсоннинг қора ерга нигоҳи қадалганда туғилармикин...

— Тўғри бўл, одамлар ҳақиқага хиёнат қилма, ўғрилиқ, ғарлик

қилма,— дея таълим берган ота-она ўғитларин фарзанд катта қаёт дошқозонидан топа олишига ким кафолат беради?

Ёдимга олий даргоҳ олимининг бир мулоқоти тушади.

— Эртага сиртқи бўлимда ўқувчи талабалардан имтиҳон олишим керак.

Уйда чой ичиб ўтиргандим. Эшик кўнғироғи тортинибгина овоз берди. Эшикни очганимда, остонада мен имтиҳон олмоқчи бўлган курснинг старостаси турарди. Ичкарига таклиф қилдим. Бир пиёла чой узатганимдан сўнг, у:

— Раҳмат,— дея пиёладаги чойдан бир қултум ичди. Кейин:

— Домла, олдингизга келишдан олдин кўп ўйладим. Кўп ўзга домлалар кўз олдимдан бир-бир ўтишди. Курсдошларим ҳам:

— Боринг-боринг. Ҳаммасининг ҳам бола-чақаси бор. Қўлингизни қайтариб ташламас-ку,— деган илинжда, мана бу нарсани бериб юборишди. Олиб келдим,— дея дастурхон четига қоғозга ўроғлиқ бир нарсани қўйди.

— Нима,— дедим ҳайратланиб.

— Пул,— деди.— Миямга кимдир гурзи билан ургандай бўлди.

— Дада,— дея хонага отилиб кирган ўғлимга тикилиб қолибман. Миямга ҳеч гап келмайди. Ишламай, карахтланиб қолгандай эди. Хаёлларимни бир жойга тўплаб:

— Ўғлимдан уяламан,— дедим беихтиёр шивирлаб. Ўғлим бир нохушликни сезгандай, эшикни ортидан ёпди. Талаба эса:

— Бунинг тутқаноғи борми,— дегандай юзимга чўчиб қаради.

Қачон ўзимни йиғиб олганда, жилмайиб:

— Неча пул,— дедим. Болага жон кириб:

— Тўрт юз сўм,— деди.

— Туринг ўрнингиздан, ҳозир бир ерга борамиз,— дедим.

Йигитнинг ранги бирдан кўкариб:

— Домла, раҳм қилинг. Ҳамма домлалар шу ишни қилгандан кейин сизни ҳам олади, деб ўйлагандик,— деди лаблари қийшайиб. Мен эса ҳамон жилмайиб:

— Қўрқманг. Мен сизни органга топширмайман. Бошқа иш қиламиз,— деганимда ҳушига келиб:

— Ундай бўлса майлига. Бораман. Маккагача десангиз ҳам бораман,— деди.

Олдинма-кейин китоб дўконига бордик. У атрофга ҳайраг-ланиб қараб қўяр, мендан садо чиқмагач, бошини ҳам қиларди.

Дўкон пештоқида бизнинг даргоҳимиздаги талабалар учун чоп этилган китоблар тахланиб ётарди. Китобларни бирма-бир саралаб, унинг қўлига тута бошладим. Боланинг ҳам чиройи очилиб, ул-бул китобларга ўзининг ҳам ақли етиб ола бошлади.

Дўкондаги сотувчи қиз эса қучоқ-қучоқ китобларнинг гарамидан ҳайратланиб:

— Нима, буларни Ноқоратупроқ ерга жўнатмоқчисизларми,— деди.

— Йўқ, ўзимизнинг қизил тупроқли ерларга жўнатмоқчимиз,— дедим ҳазиллашган бўлиб. Талабалар вакили дув қизарди. Китобларни машинага юклаб, унга жавоб бериб юбордим. Эртасига, имтиҳон бошланишидан олдин курс талабаларини хонага киргизиб, столим устидаги китобларни ҳаммасига тарқатиб:

— Укалар, мени кечирасизлар. Элчиларинг берган пулга китоб олдим. Менинг маошим, янгаларингнинг маоши оиламизга етиб ортади,— дедим қўл учида кун кўраётган бўлсак ҳам.— Бу китобларни сидқидилдан ўқисаларинг, имтиҳон топшириш учун бошқа эҳтиёж сезмайсанлар. Бир-биримизнинг олдимизда юзимиз ҳам ёруғ бўлади,— дедим.

Ишонасизми, улар ҳайрат билан менга тикилиб қолишганди. Ҳаммасининг нигоҳида:

— Наҳотки шундай йўл билан ҳам имтиҳондан ўтиш мумкин бўлса,— деган ташвиш эди.

Орадан кўп ўтмай, менинг ўзгаларга ғайри табиий туюлган ҳаракатим бутун олий даргоҳга ёйилди. Ҳаракатнинг самараси ҳамкасбларимнинг қарашлари, муомалаларида зоҳир эди. Энг яқин ошнолар ҳам тўнини тескари кийишди. Муомалаларида телбага қилгандай пичинг сезилади.

Олий даргоҳ остонасига қадам ташлаганлигимга ҳали кўп бўлгани йўқ. Шу сабаб унинг паст-баландини ҳам яхши билмайман.

Ҳамма сенга тескари бўлиб қолгандан кейин қийин экан. Болалигимда отам раҳматли:

— Тўғри бўл. Одамлар ҳақиқа хийнат қилма болам,— дея берган ўғити, билмадим, қайси жамиятда асқотишини. Бизда ҳаливери тўғрига нон йўқ экан. Қирқ ёшга кирдим. Ҳамон косам оқаргани йўқ. Оқим бирла тўлқин отиб кетаверишинг керак экан-да.

Билмадим, бу турқу совуқлар яна ул-бул балони бўйнимга илишмаса эди. Ҳаммасининг авзойи бузуқ...

Нечун олимнинг афсуслари ёдга тушди? У ўз отасининг ўғитларини бир афсус билан эслаганда ҳақ эди. Чунки жамият инқирозининг асл моҳияти ҳам ўша ота ўғитларининг бу муҳитда чақачалик қадрини йўқлигидан бошланади. Ҳаммамиз марҳум падар ўғитларин қулоққа сингдириб улғайганимизда, на қатағон, на турғунлик деган иборалар дунёга келган бўларди. Коммунизм қулардик. Ҳа, ҳа, коммунизм.

Эзгулик, у қайси жамиятда бўлмасин, ёвузликка қурбон бўлиб келган.

Инсоннинг яхши деган номини бир лаҳзада ёмонга чиқариш

мумкин. Бу ҳол не-не азоблар билан тикланган бинонинг ҳалокатига ўхшайди. Ҳар бир ғишт минг эгилиб туришлар оқибатида деворни тиклайди. Бузиш нима, ундан осони йўқ...

Пойдевори нураш арафасида турган олим, фарзандларига ота ўгитини мерос қолдира олармикин?..

Ҳар бир ўйинда ғолиб ва мағлуб томонлар бўлади. Ғолиб ва мағлублар бўлмаганда ўйин бўлмасди. Ҳаёт ҳам ўйин. Унинг бошқа ўйинлардан фарқли томони шундаки, бу ўйинда ё бел синиши, ё бош кетиши мумкин. Шу сабаб ҳам иродасининг пойдевори бироз бўшлиқдан қурилганлар табиий равишда ўзи қарши бораётган оқимга қўшилиб, бир вақтлар ўзи сингари, қаршилиқ кўрсатаётганларни босиб-янчиб ўтмаслигига ким кафолат беради? Ҳеч ким. Шул сабаб ҳам йўлимизда минг бир ғов турибди. Аслида ҳар қандай мустақкам қоя ҳам юмшоққина сув тилларининг ялашидан нурай бошлайди. Натижада ўзига сув юқтирмайдиган силлиққина тошларга айланади. Бу тошлар бугунларда шунчалик кўпайиб кетганки, ҳатто қушлар ҳам тепасига ўтириб, тумшуғини чархлайтурган одат чиқарди.

Инсон курашларда чиниқади, деган ибора бор. Менинг тасаввуримда бу ибора ночорликдан, қилмишни пардалашдан дунёга келгандай туюлаверади. Кураш нима? Бугунги курашларнинг ҳар бирининг тагида инсон шахси ётибди. Ё мен, ё сен бўлишинг керак, дегандай.

Бу кураш адабиётда ҳам, санъатда ҳам, фанда ҳам, раҳбариятда ҳам бир хилдир. Айрим-айрим, боши кундага қўйилишини ҳис қилиб, умум инсоният бахти, саодати учун қайғураётган инсонларни истисно қилганда қолганлари гуруҳ-гуруҳ бўлиб олишиб, бир-бирини ғажимшоқда. Бугунги фаннинг ривожига ўзининг бутун вужудини бағишлаган, инсониятнинг фожиасини ўзиники деб билган академик А. Д. Сахаровдек инсоннинг ўлими ҳам бежиз эмас.

Кечагина мактаб партасидан етилиб чиққан қизалоқ ҳам унинг юзига:

— Сизга уят эмасми,— дея йиғлаб залдагиларни оёққа турғазди. Ваҳоланки, аёлнинг ўзига уят эди. Масаланинг асл моҳиятига тушунмасдан кўз ёши тўкиш.

Бир дўстим:

— Нима қиларди оқимга қарши бориб. Бир ўзи бўлгандан кейин оломон ҳатто худоингни ҳам оёғини осмондан келтириб ерга уради,— деганда ҳақ эди.

Агар у тинчгина ўз қобигига ўралиб яшайверганда олдида ҳамма нарса муҳайё бўларди. Яна қанча-қанчалаб ҳукуматнинг энг олий инъомларини кўкрагига тақиб қўйишарди.

Минбарларга чиқмаганда ўлмай ҳам қоларди.

Ҳақиқат кўп ҳолларда шундай сирли ўлим топади.

Тасаввуримда Сахаров эмас, "ҳақиқат виждони" ҳалок бўлгандай.

Ойнаи жаҳон орқали диктор оғир маърузасини бошлагандаёқ, А. Д. Сахаров вафот этганлигини ҳис қилганман...

Столим устида Афғонистон билан боғланган мактублар. Ёнимда эса ўша маъшум жаҳаннамдан омон қайтган тирик гувоҳлар ўлтирибди.

"Ёш ленинчи" рўзномасида марҳум Владимир Каракишьян мактубларини эълон қилганимдан сўнг, у билан бирга хизмат қилган аскарлардан кўплаб мактублар олдим. Баъзи мактуб эгалари билан учрашишга ҳам тўғри келди.

Ўз болалигимни эслайман.

Мактабга қатнардик. Биримиз синфнинг олди, биримиз орқаси бўлиб тиркашиб юардик. Уч, тўрт қишлоқнинг болалари битта синфни ташкил қиларди. Бирининг отаси чўпон, бириники туякаш, яна қай бирининг отаси пенсионер ва ҳоказо эди.

Синфимизнинг олд ўқувчилари мен ва ўртоғим Ҳусан эди. Бизлар қалин дўст эдик. У беш олган кунни мен, мен беш олган кунни у уйига йиғлаб келарди. Дўст эдик. Аммо яна қандайдир ички рақобатимиз ҳам бор эди.

Қолган ўқувчилар билан икковимизнинг ҳам ишимиз йўқ эди. Тасаввуримизда улар чувалчанглар босиб ўтсанг ҳам, босмасанг ҳам ҳам майли... Ҳаммаси бизлардан ҳайиқишарди. Ўша ҳайиқишларнинг негизида бизларнинг яхши ўқиганлигимиз ва жангарилигимиз ётган бўлса керак, деб ўйлайман. Билмадим, балки яна бошқа сабаблар ҳам бўлиши мумкин.

Ораимизда иккини иккига қўшса неча бўлишини билмайтурган болалар ҳам бор эди. Ваҳоланки биз ўша даврлари саккизинчи синфда ўқирдик.

Болалар ортимиздан эргашиб юарди.

Жисмоний тарбия дарсида икки командага бўлинардик. Бирига мен, иккинчисига Ҳусан бошчилик қиларди.

Командаларнинг голиб, мағлуб томонлари аниқланганда энг кўп қайгурганлар икковимиз бўлардик. Қолганлар эса бир-бири билан иноқ-аҳил бўлиб кетишаварди. Ўйинда ютқазган кунларим:

— Сенларнинг молдан фарқларинг йўқ. Одам бўлмайсанлар. Билмадим, худо нима учун дунёга келтирган экан,— дея хунобим ошар, ҳатто ўзимни тута олмай, дўппослаб ҳам олардим. Агар Ҳусаннинг командаси ютқазса, у ҳам менинг ҳолимга тушарди. Айрим жазавога тушган кунлари йиғлаб хуморидан чиқардик. Умуман, икковимизда ҳам ҳис-ҳаяжон кучли эди. Менда ошкор бўлса, унда бироз лардага ўралганди.

Мактаб ҳаётининг сўнгги кунлари. Биз икки ўртоқ, етуклик шаҳодатномани олгандан сўнг, командадошлар билан хайрлашиш арафасида:

— Сенлар энди нима қиласанлар,— дедик уларнинг устидан кулгандай.

— Пешонада бори бўлади, жўралар,— деди ичларидан бир оз журъатлиси.

Икковлон "журналист бўламиз", дея Тошкентга отландик. Қабул қилмади.

Пединститутнинг тил ва адабиёт факультетига топширдик. Ўқишга кириб кетдик.

Ҳамон ўқияпмиз.

Шаҳарда иш топа олмай узоқ вақт сарсон-саргардон юрдик. Ишладик. Йўл тушганда қишлоққа бордик.

— Қани, бизникидан ҳам бир пиёла чой ичиб кет,— дея уйига таклиф қилишди синфдошларим. Бордим. Дастурхон устида уйнинг жиҳозларига разм солдим. Бу дов-даскани қилиш учун бир ердан мўмайроқ пулни ўмармаса, бирданига бу аҳволга келишни тасаввур қилолмасдим. Шунда синфдош ички ҳайратимни сезгандай, пиёлани секин-секин чертиб:

— Ра-ши-д, эсингда борми? Тошканга кетишингдан бир неча кун илгари:

— "Энди сенлар нима қиласанлар", дегандинг,— деди кинояли жилмайиб.

Хаёлим фаромуш бўлган экан, у айтган сўзларни анча вақт эслашга ҳаракат қилдим. Унинг ўзи вақт ва маконини айтганда ёдимга тушди. Шунда, бир оз жаҳлга йўл бергандай:

— Нима қилганлигингни кўз-кўз қилиш учун чақирган экансанда,— дедим. У эса бир нафас сукутга кетиб:

— Жўра, сенга раҳмим келади. Туппа-тузуксан, эс-ҳушинг жойида. Мендан ўн калла кўп ақлинг бор. Тошканга кетганингга ўн йил бўлди. Ҳар отангни кўрганимда:

— Боламнинг ҳалиям уйи йўқ,— деб зорланади. Қишлоққа кел. Ўзинг уриб катта қилган синфдошларинг ҳашар қилиб бўлса ҳам уй солиб, ишга ҳам жойлаб қўямиз,— деди астойдил.

Мен унга бир жавоб қила олмадим. Китобий жавоблар қилишни ўзимга эп билмадим.

Ҳа, у ҳақ эди. Ҳусаннинг ҳам, менинг ҳам биримиз икки бўлмаганлиги рост. Орттирган мол-дунё йўқ. Уйнинг эгаси — ижарадорлар. Икки нафар меҳмон остонадан бош суқса, ижарадорнинг қовоқ-тумшугига қараб ичинг кетади.

Унинг силлиққина юзига қарайман. Ўзидан, оиласидан, атроф муҳитидан бир қониқиш ҳисси билан менга тикилиб турарди.

Хаёлимдан "Биз синфнинг олди эдик. Улар ҳаётнинг олди бўлишибди. Меҳнаткаш бола эди. Ишлаб топгандир", деган уй ўтди. Аммо унинг остонасидан ҳатлаб чиққанимда юрагимда бир ғашлик бор эди.

Қишлоқни тун пардаси қоплаб, Оқтоғ этагидан тўлин ой чиқиб келарди. Ўшанда негадир ойга учгим келган...

Нечун болалигим ёдга тушди?

Қўлимда бир мактуб.

Унда менинг оғриқларим битилган. Мактуб эгаси Гулистон шаҳрида яшайди.

Афгон тупроғида бўлган.

Жанг қилган.

Дўстларини темир тобутларда Ватанга кузатган.

Владимир Каракишьян мактубларида катта лейтенант И. Заяц ҳақида гап боради. Мен у сатрларни тўлиқ келтирмоқчи эмасман. Чунки мактубни юқорида ўқигансиз.

Оддий аскар Гарифьянов Рустам Володя тилга олган И. Заяц вазодиди хизмат қилган. Сатрларни ўқийман:

"Мен ўз ҳикоямни взвод командирим, катта лейтенант И. Заяцдан бошламоқчиман. Аммо у ҳақда бирон оғиз илиқ сўз айта олмайман. Чунки у ўзига қарашли бир-икки аскарни ҳурмат қилмаса, бошқа аскарларни одам ўрнида кўрмасди. Ҳурмат қиладиган аскарлари эса Заяцнинг бизларга қоронғу ишларига шерик эди. Катта лейтенант сунъий равишда аскарлар орасида "дедовшина"ни дунёга келтирди ва ундан унумли фойдаланди. У ўзини ҳаммадан юқори кўяр, ўзлигини олдида ўзгаларни тариқча ҳам қадрли йўқ эди. Бошқа командирлар биз аскарлар қатори яшашган бўлса, унинг хонаси энг қимматбаҳо афгон гиламлари билан жиҳозланган эди. Бу гиламларнинг қаердан келиб қолганлигини бизлар билмасдик.

Бизнинг вазодимизда учта машина бор эди. Бирини Турғунди шаҳридаги устахонага олиб боришга тўғри келди.

Батальонимиз командири майор Каракишьян В. С. ҳатто ораллиғи ўн олти километр келадиган полкка ҳам қуролсиз боришимизга йўл қўймасди. У эса, менинг бир ўзимни ўқсиз Турғундига жўнатди. Турғундига етиб бориш учун Афғонистоннинг ярмини босиб ўтиш керак эди. Мен унинг бу совуққонлигини, ўз қўл остидагиларга бўлган ноинсоний муносабатини ҳечам кечира олмайман.

Қуролимни эса кейин олиб келиб берди. Олиб келишга мажбур қилган нарса, машинани тузатишга топширишимиз сабаб эди. У келиб аτροφ-муҳит билан танишгандан сўнг, фамелияси ёдимда йўқ, бир прапоршчик билан мени ташлаб кетди. Кетганидан сўнг бирон маротаба ҳам менинг ҳолимдан хабар олгани йўқ.

Машинани топшириб, қисмга қайтганимда жуда хурсанд бўлиб кетди. Чунки машинанинг кўп қисмлари йўқолган эди-да...

Ўз батальон командирим ҳақида эса соатлаб гапиришим мумкин. У жуда содда, самимий инсон эди. Ҳақиқат учун

курашар, ҳақиқатпарвар, виждонли одамларни ҳурмат қиларди. У аскарларни жуда яхши кўрарди. Аскарлар ҳам ундан жонини аямасди. Аммо аскарларнинг кир-чир бўлиб юрганлигига кўзи тушса, улар билан келиша олмасди. Чунки биз билан турли хил касалликлар ёнма-ён юрарди. У ҳамма вақт озиқ-овқатнинг тозаллигига, ётоқ жойимизга тез-тез назар ташлар, ҳар дақиқа:

— Тозалик ўзларингга керак. Ифлос юришдан турли хил касаллик келиб чиқади. Бундан эҳтиёт бўлинглар,— дея такрорларди. Ҳар доим ошхона, ҳожатхона ва озиқ-овқатлар турадиган жойни дезинфекция бўлган-бўлмаганлигига кўз-қулоқ бўлиб турарди.

Шунча вақт бирга хизмат қилиб, унинг бирон маротаба ўз юмуши учун аскарни ишлатганлигини эслай олмайман. Катта лейтенант Заяцда бу қобилият шунчалик ривожланган эдики, ётган жойида:

— Битта,— дея қичқирарди. "Битта" сўзининг маъноси взводга янги келган аскар югуриб келиб, унинг шахсий юмушларини қулоқ қоқмай бажариши керак эди. Жанговар ҳолатда қопқадан чиққанимизда у ўзини сайр қилишга кетаётгандай тутарди. На темир нимча, на сийнабанд тақар. Ҳатто сувдон ҳам олиб юрмасди. Батальон командири эса, ўзидан ҳам, ўзгалардан ҳам, ҳамма қурол-яроғ, ҳимояланиш кийимлари, сувдонда қайнатилган сув ёки чой олиб юришни талаб қиларди.

Қисмимизда ўзга бирон офицер ўзи учун алоҳида овқат қилдирмасди. Катта лейтенант Заяц алоҳида овқатланар,— "Парҳездаман",— дерди. Ваҳоланки, у ерда ҳаммамиз учун парҳез таомлар зарур эди.

Қисмдан чиқиб кетишдаги бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Батальон командири билан аскарларга сув олиб келиш учун бордик. Ҳаммамиз чанқаганмиз. Бизлар ариқни кечиб сув ичмоқчи бўлгандик, шунда батальон командири:

— Олдин қисмдаги аскарларга сув олайлик. Ҳозир сувни лойқатсаларинг, улар қандай бу сувдан ича олади. Шу сабаб ўзимизни эмас, қолганларни кўпроқ ўйлашимиз керак,— деди.

Ўз қилган ишимиздан уялиб кетдик.

Қисмдаги аскарларга сув олиб, кейин ўзимизнинг сувдонларни тўлдирдик. Майор Каракишьянда инсонни севиш, ундан ўз меҳрини дариғ тутмаслик одати бор эди.

Армияга ана шундай офицерлар керак эди. Аммо бевақт ўлим севимли командиримизни олиб кетди.

Яхшилар олдин ўлади, деганлари шу бўлса керак.

Яхши эди, жуда-жуда яхши...

Гарифьянов Рустам.

17. 12. 89 йил".

Мен катта лейтенант И. Заяцни танимайман. Аммо пиёлани секин чертиб, киноя билан кулган ўртоғимга яқин инсон бўлганлигини ҳис қиламан. Қип-қизил яйдоқ чўлда унинг хонасига қимматбаҳо гиламлар қайдан келиб қолган? Дўстимнинг кошонасидаги жиҳозлар-чи?

Бир ватандан йироқда, иккинчиси ватан ичида...

Орада минглаб километрлар масофа бўлса ҳам икковининг руҳлари менга келиб тушгандай.

Ёмғир кўрмасдан туриб бу қўзиқоринлар қайдан потирлаб униб чиқмоқда? Батальон командирининг қўл остида ўнлаб катта лейтенант И. Заяцга ўхшаган офицерлар бўлган. Марҳум майорнинг округ штабига И. Заяцни "виждон суди"га берганлиги ҳақидаги овози қулоқларим остида жарангламоқда.

Владимир билан бирга портлаган Фахриддин Юсуповнинг овозини эшитинг:

"Мен, 1988 йил 9 июль куни Афғонистонда хизмат қилиш учун ватандан учиб келдим. Афғонистонга келган кунларим ҳарбий хизматнинг саккиз ойини ўтагандим. Ўн кун полкда машқ қилдим. Кейин бизни Ҳирот шаҳрига олиб кетди. У ерда учинчи батальонга қарашли алоқачилар взводида хизматни бошладим. Бизнинг батальон командири — майор Каракишьян Владимир Сергеевич эди.

Кейин менга батальон командирининг БМПсини беришди.

Бир ойлар чамаси Гришикда хизмат қилдим. Кейин бизнинг батальонимиз Ҳиротга ташланиб, блокларда турдик. Биз у ерда ўзимизнинг қўшинларнинг чиқиб кетишдаги хавфсизлигини таъминладик. У вақтда Қандаҳорда хизмат қилган армиямиз Афғонистон тупроғидан чиқиб кетмоқда эди. Улар чегарага эсон-омон етиб боришди. Шундан сўнг бизнинг батальонимиз майор Каракишьян командирлигида Шиндонга қайтди. Мен батальон командири билан саккиз ой хизмат қилганман. Майор Каракишьян аскарларнинг энг севимли офицери эди. Бу инсон ҳар қандай вақт ва ҳолатда ҳам аскарларга ўз ёрдам қўлини чўза оларди. Менинг тасаввуримда у совет офицерининг ҳақиқий рамзи эди.

Пистирмадаги бир воқеа юрагимга муҳрланиб қолган. Озиқ-овқат йўқ. Икки кун оч қолиб кетганмиз. Шунда менга ярадорларни полкка олиб бориш топширилди.

Йўлга чиқаётганимизда майор Каракишьян мен ва Сергей Богуцкийга ўзининг сўнги консервасини берди ва ўзи тушликсиз қолди. Командиримиз ҳақида бундай мисолларни кўплаб келтиришим мумкин. У ҳамма вақт аскарга инсон сифатида муомала қиларди. Офицерларнинг ўзлари учун алоҳида овқатланиш хонаси бор эди. Аммо у ҳамма вақт биз аскарлар билан бирга овқатланарди. Ундаги бундай аскарга яқинликни ҳатто взвод командирлари ҳам ўзига эп кўрмасди.

21 январь куни майор Каракишьян олдига чақириб, 22 январда бу ердан чиқиб кетишимизни тайинлаб, машинанинг ҳамма томонини кўздан кечиришимни айтди. Тонг саҳар туриб нонушта қилдим. Кейин хизматини тугатган аскарларни олиб келиш учун пистирмага жўнадик. Чунки уларни аэродромга олиб келиб, Союзга жўнатишимиз керак эди. Ўша куни батальон командири мен билан борди. Ваҳоланки, аскарларни олиб келиш учун қўл остидаги ўзга офицерларни жўнатиши ҳам мумкин эди.

Бизлар қопқадаги ҳамма аскарларни олиб аэродромга қараб қайта бошладик. Қайтаётганимизда бир неча машиналар карвон бўлиб борарди. Олдинда танк. Мен унинг ортида эдим. Шунда батальон командири машинани яна ортга, пистирмага ҳайдашимни буюрди. Карвон бизларсиз кетарди. Қопқага бориб қайтаётганимизда майор карвонни қувиб етишимизни айтди. Шунда мен карвонни қувиб етиб, ортидан юра бошладим. Командир карвоннинг олдига ўтишимни айтди. Олдида, танкнинг ортидан туриб олдим. Кўп ўтмай менинг машинам занжирларининг тўртинчи котогида, тўппа-тўғри батальон командири остида мина портлади. Машина ағдарилиб ёна бошлади. Ичидагилар эса ёнаётган машина остида қолишди. Ҳушимга келганимда мен ҳайдовчи кабинасида ётардим. Дуд қоплаб, қизиб кетган машинадан чиққанимда унинг оёғи осмонда эди.

Командирни кучли тўлқин машинадан беш метрлар чамаси узоқликка улоқтириб ташлаган, оғир аҳволда ётарди. Кейин ҳалок бўлди...

Янгийўллик қозоқ йигити ёниб кетди.

Ҳамон мени бир ўй қийнайди.

Нима учун машина тўртинчи котокда портлади?!

У тўппа-тўғри менинг остимда портлаши керак эди-ку?!

Бундан чиқади, мина махсус қўйилган...

Балки бу минани бизнинг командиримиз жуда яхши билган офицерлар қўйган бўлиши мумкин. Чунки улар билан командиримиз орасида қаттиқ жанжал бўлганди. У ерда ҳамма нарса сотиларди, сотиб олинарди. Бу ҳаром

ишларга командиримиз қарши чиқар, халақит берар, олдини олишга ҳаракат қиларди.

Портлашдан сўнг бизларни госпиталга олиб келишди. Мени миям чайқалганди.

Госпиталга полк командири, подполковник Ликонцев келиб, мени четга чақириб, тинчлантиргандек:

— Сен билан дивизиядан келган офицер гаплашади. Шунда сен унга... шу сўзларни айтасан,— деди. — Мен у айтган сўзларни ҳамон эслай олмайман. Миямнинг чайқалиши хотирамни сусайтириб юборган. Аммо унинг ёлгон гапиришга ундаганлиги аниқ ёдимда. Кейин мени госпиталга жойлаштирмай, негадир полк медсанбатига олиб кетишди ва дивизиядан келган офицер билан гаплашишимга полк командири йўл қўймади.

Шундай қилиб, 1989 йил 1 февралда Союзга учиб келдим.

Кушқада Афғонистонда хизмат қилган биздек аскарларни клубга йиғиб, бир полковник, фамилияси ёдимда йўқ, суҳбатлашди.

— Батальон командири, майор Каракишьян Владимир Сергеевич ўлимидан сўнг Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвонига тақдим этилди,— деди у.

Бизлар 1989 йилнинг 20 ноябригача хизмат қилдик. Хизматдан сўнг батальондаги учинчи алоқачилар взводининг аскарлари, командиримиз қабрини излаб топишга қарор қилдик. Ва унинг оиласи билан учрашдик. Шу ерда командиримизнинг ҳеч нарса билан мукофотланмаганлигини билиб, ҳайрон қолдик. Ва ота-онасини 1989 йил май ойида ўғиллари хизмат қилган қисм аскарлари билан учрашиш учун борганлигини, полк командири олдига кирганлигини, полк командири совуққонлик билан учинчи батальон аскарларидан ҳеч ким қолмаганлигини, ҳаммаси турли қисмларга тарқатиб юборилганлигини айтганлигини эшитиб ҳайратга тушдик. Чунки у вақтда бизлар ҳаммамиз полкдан ҳеч ёққа кетмагандик. Улар эса ўғли командирлик қилган батальон аскарларини кўролмасдан ортга қайтишган.

Бизлар учинчи батальоннинг, унинг алоқачилар взводининг аскарлари командиримизнинг ўз ажали билан ўлмаганлигига, мен ва бошқа портлаган ўртоқларим ноҳақликнинг қурбони бўлишганлигига имон келтирамыз.

1989 йилнинг Янги йили. Ҳамма офицер ва прапоршчиклар маст эди. Фақат батальон командири ичмай, туни билан постда турган қоровулларни текшириб юрди.

Ҳар биримизга:

— Ёдларингдан чиқарманглар. Ҳаммаларингни уйда оналаринг кутмоқда,— дея қайта-қайта такрорлаганди.

Унинг шу сўзлари портлаганда ҳам, кейин ҳам, ҳозир ҳам қулоқларим остида жаранглаб тургандай. У ёнимда секин шивирлаб гапираётгандай.

Лаънати портлаган кунимиздан шубҳам бор. Тасав-
вуримда бу портлаш ўйлаб қилингандай. Кимга майор
нопок ишларини қилишга йўл қўймаганлиги учун ўзини
йўлдан олиб ташлагандай. Ҳақиқатнинг бир кунини вулқон
бўлиб отилиб чиқишига ишонаман. Ўша кун келади. Ноҳақ
тўкилган қон хун талаб қилади.

Юсупов Фахриддин.

Гулистон шаҳар,
1-микрорайон.
17. XII. 89 йил.

* * *

Мактуб эгаларига нигоҳим қадалади. Икковининг ҳам боши
хам. Фахриддиннинг юзлари учиб-учиб қўяди. Хаёлида ўша
машъум кун такрорланаётганлигини ҳис қиламан. Ҳали у ўша
кунлар билан яшамоқда. Шафқатсиз қисмат остонасидан
ҳатлаганлигига лаънатлар ўқиётганлиги, юзларидаги ажин-
ларининг ҳадиксирагандай сакраб-сакраб қўйишида зоҳир эди.
Рустамга нигоҳим қадалади. Унинг қошлари бир жойга туташган,
оғир, азобли кунларни қайта бошдан кечириётгандай. Балки
юрагининг зулмат қоплаган пучмоқларидан ҳақиқат гулхани
қидираётгандир. Уни тополмай оворадир.

Савол туғилади.

Уларни менинг кулбамга қандай куч етаклаб келди. Ўлган—
ўлди, кетган — кетди, қабилида келажагини ўйлаб, ўтган
кунларини унутиши мумкин эди-ку. Жавоб қаршимдан сатрларга
тизилиб ўта бошлайди. Улар ўтган кунларни унута олмайди...

Ёдимга отамнинг сўнгги кунлари тушади.

— Менга жой солиб бер, болам. Чарчаганга ўхшайман.—
Жой солдим. Отам ётди. Мен эса тўрдаги столда тугалланмай
қолган лавҳамнинг давомини ёза бошладим.

Туннинг иккинчи ярми. Сўнгги сатрга нуқта қўйиш
арафасидаман. Шунда беҳос отамнинг гапираётганлиги қулоққа
чалинди. Қоғоздан бошимни кўтариб, ўгирилдим. Отам ҳамон
гапирарди:

— Аншаков, ўнганга қара! Танклар келаяпти! Ёндирувчи
шишани, танкни окопдан ўтқазиб юбориб, бакини мўлжаллаб
от!

Яша Аншаков! Тегди. Ёнаяпти-ёнаяпти!

Отамнинг овози тинди. Ҳушёр тортдим. Кейин у ёнига ўгирилиб яна нималарнидир гапирди. Тушунмадим.

Туни билан уйқум келмади. Тонгга бориб кўзим илинган экан отамнинг ошхонадаги шовқинидан уйғониб кетдим. Ўрнимдан туриб, ювиниб чиққанимда, отам ошхонада, чой ичиб ўлтирарди. Салом бериб, ёнидаги курсига чўкдим. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб, тунда исмини тилга олган Аншаковни сўрадим. Шунда отам, бир лаҳза сукут сақлаб:

— Тушимга энибди,— деди. Кейин илкис:

— Гапирдимми?— деди пиёлани ёнидан суриб.

— Ҳа,— дедим.

Шунда отам бузуқ жўмракдан оқаётган сувга тикилиб турди-да:

— Аншаков билан қирқ иккинчи йили жангга кирганман. Немислар қаршиликсиз бостириб келаётган маҳаллар эди.

Ялангликда турибмиз. Бир вақт ўрмон ичидан немис танклари чиқиб келаберди. Қора қўнғиздай кўп эди, баччағарлар. Танкка қарши отиладиган қуролдан отиб Аншаков икковимиз бир амаллаб иккита танкни тўхтатдик. Шу вақт ёнимизда кетма-кет снарядлар портлади. Хандаққа учиб тушдик. Темир филдиракларнинг ерни титратишидан ҳушимга келдим. Аншаков хандақ ичида эмаклаб борар, қўлида иккита ёндирувчи шиша бор эди. Хандақдан бошимни чиқарсам, танклар жуда яқин қолган, шунда:

— Аншаков, танкларни ўтқазиб юбориб, шишани бакини мўлжаллаб от,— дедим. У айтганимдай қилди. Танк секин-секин ёниб тўхтаб қолди. Ортдан келаётган иккинчи танк Аншаковни сезиб қолиб, тўппа-тўғри устига ҳайдади. Хандақдан ярми ўтиб, танкни жойида бир айлантириб олдга ҳайдади. Секин Аншаковнинг ёнига силжиб бордим. Бечорани майдалаб юборган экан. Кейин нима бўлганлигини билмайман. Ҳушимга келганимда, чана устида кетардим.

Кейинги вақтларда урушдаги ўтган кунлар тез-тез тушимга киради. Бу яхшиликка бўлмаса керак...

Ўша суҳбатимиздан сўнг кўп ўтмасдан отамнинг миясига қон қуюлиб, вафот қилди.

Отам вафоти билан қирқ иккинчи йил орасида ярим аср вақт ўтган. Отам эса ўша кунлар жароҳатини энг сўнгги кунларда ҳам эслади.

Қаршимда ўлтирган Рустам, Фахриддинларни ва ўзга жигарларимни ҳам Афғон фожиасини кексариб қолишганда ҳам унута олмаслигига марҳум отам гувоҳдир. Ҳа, қувончга тўлган кунлар унутилар. Қайғуга ботган лаҳзаларинг ярасидан бир умр чакиллаб қон сизиб тураберилади. Марҳум дўстлари ва командири эса қон ичидан чиқиб келаберилади...

Мархум Володя мактубларида "Марина" исми бот-бот қулоққа чалинади.

Марина — Володянинг рафиқаси. Ана, у ён томонимда ўлтирибди. Йиғидан қизарган кўзларида армонлар...

— "Менинг полвонимнинг соғлиғи яхшими? Сенларнинг айтганларингни қилаяптими? Агар айтганларингни қилишдан бош тортса, бошқа ўғил топиб оламан",— дея мактубларида сўраган мархум дўст ўғли, ҳамон отасини: — "Узоқ-қа тет-ти",— дейди чучук тиллари билан.

Марина титраган қўллари билан Володянинг мактубларини менга узатади.

Мактублар! Юрагимда яна чандиқлар!

Бу мактубларда сиз билан бизга ноаён бўлган Володянинг ташвишлари, армонлари битилган.

Инсон ички дунёси билан таниш бўлмагунча унга баҳо бериш мушкул масала. Мактубларда биз яна бир бор Володянинг инсофли, диёнатли инсон бўлганлигини ҳис қиламиз. Унинг дўсти Ринатнинг:

— Яхшилар, севимлилар ҳар доим олдин ҳалок бўлган,— деган дардли сўзлари қулоғимиз остида овоз беради.

Мактубларга қулоқ тутингиз:

* * *

Салом, менинг азизларим!

Эртага ўн тўртинчи число, бу ерга келганлигимга йигирма кун бўлди.

Шу кунлар ичида ҳафтасига мактуб ёзишга ҳаракат қилдим. Аммо бу мактубларим сенларга етиб бораётганлигидан бехабарман.

Айтилган жойга етиб келиб, ўз лавозимим билан боғлиқ бўлган қисмни қабул қилиб олмоқдаман.

Марина, менинг бу ердаги ҳаётимнинг кўп томонларидан хабардорсизлар, шу сабаб такрорламоқчи эмасман.

Ҳавонинг ҳарорати кундан-кунга кўтарилмоқда, айтишларича, ҳали бу ёзнинг бошланиши эмиш.

Бизларни бу ерда иссиқдан сақлаётган нарса — чой. Ва яна дарёнинг яқинлиги. Ҳолдан тойган вақтларимиз сувда чўмилиб, салқинлаб қайтамиз. Совуқ сув танамизга ўз таъсирини кўрсатиб, ярим соат иштиёқ билан ишлашга шароит яратиб беради.

Ҳозир бу ердаги ҳолат Гитлер штаби қароргоҳидаги сўнгги кунларга ўхшайди. Бугунларда, нима гап эканлигини тушуниб турибман. Одамлар хизмат қилган вақтларида ҳамма вақт даҳшатли қўрқув билан яшаганлар, шу сабаб

бехос "чиқиб кетиш" ҳақидаги хабар тарқалиб, ҳаммаси ўзини йўқотиб қўйиш даражасига бориб етган.

Қўрқинчли, ҳатто қўрқинчдан ҳам даҳшатли нарсалар жуда кўп. Чиқиб кетишимизга қанчалик оз қолганлиги сари армия ичидаги бошбошдоқлик кундан-кунга ўсиб бормоқда.

Ҳамма нарса сотилмоқда. Аскар ва офицерлар нимани пуллаш мумкин бўлса, ҳаммасини сотишмоқда. Улар ёқилгидан тортиб то қурол-яроққача пуллашмоқда. Отарни худди шитта қўй булғаганидек, буларнинг ҳаммасида фақат бизнинг ҳарбий қонунимиз айбдор эмас. Чернобил Ҳалокатида одамлар соғлиқларининг ҳисобига ойлик маошларига "5" коэффицент қўшилиши ҳисобига ишладилар. Соғлиқ ҳисобига ойлик кўпайди. Бу ерда одамлар "2" коэффицент учун нафақат соғлиғини, балки ҳаётларини тикишмоқдалар. Биз офицерлар-ку, қисматимизни ҳарбий ҳаёт билан боғлаганмиз, аммо халқнинг гуллари бўлган ўн саккиз ёшли аскарлар нима учун ҳаётларини тикиши керак? Ҳар ойда олувчи 30 чек учунми? Шундай ҳам бўлиши мумкинми?

Эҳ, азизларим, мана шундай турли қабиҳлик, беғамлик, совуққонликлар орасида, ўзингни инсоний қисфангни сақлаб қолишинг керак.

Менинг пистирмадаги аскарлар икки йилдан буён тоғ ва унинг қояларида ўйиб қилинган ғорлар ичида бутун бир хизмат даври мобайнида на кинофильм кўрган, на ўзларига керакли нарсаларни кўчма дўконлардан сотиб олишган.

Кўчма дўконларнинг ҳайдовчилари нима қилишмоқда? Пистирмаларга сотилиши керак бўлган молларни афғон дўконларига улгуржи нархда сотишиб, катта фойда кўришмоқда. Шу сабаб пистирмадаги дўконлар ҳувуллаб ётибди. Афғон дўконлари эса бизнинг моллар билан тўлиб-тошган. Конфет, печенье, шарбатли ичимликлар — ҳамма-ҳаммаси Югославия, ГФР, Япония, Ҳиндистондан сотиб олинган.

Майли, бу гапларни тугатаман. Аммо аскарларга ачинасан киши. Шундай ҳолатда ҳам улардан маънавий инқирозни четлаб ўтиб, ҳамма ишни талаб қилишга мажбурсан. Руҳини кўтаришга келганда ҳеч нарса...

Ҳамма, айниқса хизматни тугатган аскарлар бу ердан чиқиб кетишимизни жон дили билан исташгани. Уларнинг хизматдан қайтиши, армиянинг чиқиб кетишигача кечиктирилди. Бу эса кимнингдир тўйига, институтга киришига ва бошқа турмуш ташвишларига таъсир қилиб,

ҳамма тоат-ибодат осмонга учди. Уларнинг барча нарсага лоқайд, бефарқ бўлиб қолишининг олдини олиш учун анча шафқатсиз бўлишинг керак. Бошқа йўл билан уларнинг хавфсизлигини таъминлаб бўлмайди.

Эй худо, совет аскари ва офицерининг итоаткорлиги ва иродалилигига тасаннолар айтсанг бўлади. Бундай шароитда бирон-бир дўст — социалистик мамлакатларимиз ҳарбийлари бир кун ҳам яшашмаган бўларди.

Вақт тўққиз бўлди. Иш вақтим тугаган. Бугун эртароқ ётиш керак. Чунки тунда аскарлар хизматини текшириб, казармаларга назар ташлашим лозим.

Сенларни ўпиб,
Володя.

14. 06. 88.

* * *

Салом, менинг қувончим!

Бугун менинг юрагимда байрам. Чунки мактубингни олганман. Менинг ҳақиқий полвонимга юборган печенъем маъқул келганидан жуда хурсандман. Кўпроқ юборишнинг иложи бўлмади, чунки у одам ўз ишлари билан кетаётган эди. Пул ҳам йўқ эди.

Ўтган куни олдинги батальон командири билан батальонни қабул қилиб олиш ҳақидаги ҳужжатга қўл қўйдим. У менинг жойимга кетаяпти.

Батальон командири Шиндонга кетганидан тўрт соат ўтиб, бири ўзини отди. Югуриб бордим. Ҳайвоннинг ўзини ўзи ўлдирмоқчи бўлганлиги сезилиб турибди. Ўнг елкасининг гўштли жойидан отган. Полда қонга булғаниб ётибди. Кўзи юмуқ, автомат полда, менинг эса уни хуморидан чиқиб тепгим келди. Улуғ Ватан уруши йилларида бундайларни сўрамасдан отиб юборишарди. Ҳозир ундай эмас.

Зудлик билан менинг докладимдан сўнг юқорига қўнғироқ қилишди.

Уларнинг қўнғироғидан кейин шундай тахминлар юрибди: қопқага ҳужум қилишганда у жанговар постда турган ва душман ўқидан жароҳатланган, деб хабар беришган. Кейинги ҳолат мана бундай, "ўзини отган"ни кейинги хизмати Союзда бўлади, ўтмиши — "Жанговар ҳолатда яраланганлиги" учун орденга тавсия қилинади.

Марина, биласанми, бу ярамас уйига бориб имтиёзларни бир умрга олади ва унинг орден тақиб тушган суратлари мактаб ва ҳарбий комиссариатнинг деворларида осифлиқ

туради. Ва ўзининг қаҳрамонлиги, орденни қандай жанговар ҳолатда олганлигини бичиб-тўқийди... Менинг хотингинам, бу ерда олинган орденларнинг ҳар бири ҳам ҳақиқий қаҳрамонлик эвазига кўкракка тақилгани йўқ. Ҳар бир бестартиблик, калапатралик, толиқиш, ҳамма-ҳаммаси "жанговар йўқотиш" ҳисобланиб, барчаси мукофотланади. Буларнинг ҳаммаси қанчалик пастлик, тубанлик. Ҳали билмайман, бу ўзини отгани учун мени қандай жазо кутмоқда. Бу ярамас тирик қолганлиги учун балки ҳеч қандай жазо бермас. Чин сўзим, унинг тирик қолганлигига жуда-жуда ачинаман.

Пашшалар, бу ерда пашшалар жуда жонга тегди! Уларни қириб ташлаш учун бу ерда ҳеч қандай дори йўқ...

Бизда ажойиб Герда исми ит бор. Олдин ҳам у ҳақда ёзгандим. Аскарни уришсанг, қўйиб юборишинг билан у қаергадир яшириниб олиб танбеҳ эшитган аскарнинг чиқишини пойлаб туради.

Жанатам, менинг ҳаётим бир хил ўтмоқда, аммо бу бир хиллик ҳеч бир оғирликни келтириб чиқаргани йўқ. Ўзгаларга — бу ерда бир йил, икки йил хизмат қилаётганларга оғир.

Тушликкача вақтим қопқа атрофидаги майдонларни, жанговар постларни, хандақларни, аскарлар турган пистирмаларни, ошхоналардаги фаолиятни назоратга олиш билан ўтади.

Маринам, мана шулар менинг янгиликларим. Менинг полвоним қалай? У ўзининг ҳақиқий полвон эканлигини биладими?

Сенларни ўпиб, *Володя*.

18. 06. 88.

* * *

Салом, менинг қадрдонларим!

Салом, менинг ҳақиқий полвоним!

Бизларда ҳозир эрталабки соат ўн. Ишимиз эрталабданоқ қийинлашади. Қуёш оловдай нур сочмоқда.

Марина мен бу лавозимда узоқ турмасам керак. Мендан саксон километр узоқликдаги қопқамда яна ўлим. Телефон орқали полк командири:

— Қандай бунга йўл қўйдингиз?! Агар яна шундай ҳол такрорланса, қаердан келган бўлсангиз, ўша ерга жўнатаман,— деб қўрқитди.

Ҳозиргина у ердан хабар қилишдилар.

Ўзимнинг қопқамдан эса, биз турган ердан олиб чиқиб

кетилиб, сотиш учун кўприк остига яшириб қўйилган ўн икки яшик патрон, ўн яшик граната топиб олдим. Уни олганлар беш нафар оддий аскар, беш нафар граждан ва Совет Иттифоқида туғилган аёл. Уларнинг ташкилотчиси эса, кекса икки аскар бўлиб (яна беш-ўн кунда уйларига кетади), иккитаси орден ва медаллар билан мукофотланган. Хаёлингда бўлган воқеани ҳақиқат эканлигига ишонгинг келмайди.

Менинг ёрдамчиларим эса устимдан кулишиб:

— Бу биринчи бор бўлаётганлиги эмас ва шу вақтгача ҳеч бирини қаматгани ҳам йўқ, — дейишмоқда.

Бу одамларнинг келажагида қандай ёрқин кун қолишига ҳеч ақлим етмайди.

Яна бир ҳафта, бир ойдан сўнг ўз қўллари билан сотган қуролларини ўртоқларига қарата отишини била туришиб қурол-яроғларни сотишмоқда.

Мана шундай ифлосликлар ичида ўралиб, кўп вақтимни қидирув ишлари билан ўтказмоқдаман. Менинг қўшни қопқамда икки нафар аскар икки яшик рухли патрон сотишган. Ўз офицерим эса икки аскар билан ярим тонна соляркани пуллашибди. Ҳар тун, ҳар кун нимадир олинган, ўғирланган, қуйилган бўлиб, изсиз йўқолмоқда. Армияда чеки-чегараси йўқ бошбошдоқлик бошланган.

Йигирма, йигирма беш офицердан тўртта-бештасига ишониш мумкин. Назоратдан четдаги, фақат радио орқали хабарлашиб туриладиган қопқаларда қандай аҳволлигини фақат худонинг ўзи билади.

Кундан-кунга чиқиб кетишимиз вақти аниқлашиб бормоқда. Балки ҳозир — июнь ойида, балки сентябрь, февраль ойлари. Мана шу ойлар — эҳтимоли бор вариантлари. Бизлар эса энг мувофиқ йўли ҳақида орзу қилиб ётибмиз.

Хайр! Ҳаммаларингни қаттиқ ўпиб қоламан. Паҳлавонимни эса эркалагим келмоқда...

Сенларнинг оталаринг.

26. 06. 88.

* * *

Салом, менинг паривашим!

Бугун Шиндондан бир ўртоқ келиб, олий даражадаги мажлисдаги бўлган хабарни етказди. Ҳаммасида ҳам бизларни қувонтирмайдиган масала — чиқиб кетишимиз орқага сурилаётганлиги ҳақида гап бормоқда.

Унгача нима кор-қол бўлишини ёлғиз худонинг ўзи билади. Эй худо, майли февралда бўлса ҳам бу ердан оёғимиз узилса бўлгани эди.

Менинг полвонгинам, ҳақиқий полвонга ўхшайдими? Уни қандайлигини кўз олдимга келтира олмайман. Аммо кўрмасам ҳам унинг бу дунёда борлиги билан хурсандман. Қачон уйга қайтсам, уни ўзимиз билан бирга олиб, узоқ-узоқларга кетамиз. Унинг тўполончилигини эшитиб хафа бўлдим. Ўғлимга мен уни жуда яхши кўришимни, у ҳам ҳақиқий паҳлавон ва катталар гапига қулоқ тутадиган полвон бўлишини ишташимни айтиб қўй. Ўз вақтида овқатланиб, иштонини булғамай, жисмоний тарбия қилсин.

Қолганларини унга гап билан тушунтир. Агар шундай қилмаса мен уни яхши кўрмай, конфет ҳам сотиб олмайман. Сотиб олганларимни эса бошқа болаларга бериб юбораман.

Сенларга соғлиқ тилаб, оталаринг.

28. 06. 88.

* * *

Салом, Маринагинам!

Менинг ҳамма ишларим жойида, хавотир олманглар. Сен ўз сатрларингга полвонимни мени қанчалик интизор кутаётганлигини ёзиб юрагимни ларзага келтирдинг. Сенларнинг олдиларингга, Тошкентга боришни қанчалар ишташимни билганингизда эди. Аммо қисмат ва шароит биздан ҳам кучли...

Менинг шогирдим йигитлардай бобосига пиво ташиётганлигини эшитиб жуда хурсанд бўлдим. Шундай экан, яқин кунларда у билан машинанинг гилдирагини бирга ўхшатамиз. Фақат бу орзуларнинг қачон ҳақиқатга айланишини эса тасаввур қила олмайман. Менинг кўз олдимда у ҳамон кичкина, қўлга илинмайдиган гўдак. Унинг болғачани кўтариб юрганлигини ҳечам ақлга сиғдириб бўлмайди.

Биласанми, жонгинам, келаси йил ҳамма ишга қўл силтаб, отпускаи оламан-да (менга қирқ беш кун берилади), полвонни ва чодирни олиб оёғимиз тортган томон кетамиз. Майли, у Шимолий қутб бўлсин. Бу ҳақда қатъий хулосага келдим.

Омон бўлинглар.

Володя.

31. 08. 88.

* * *

Салом, менинг севимли хотиним!

Мен бу сўзни қачонлардир унутиб қўйгандайман. Қандай муносабат билан оғзимдан чиқиб кетганлигига ҳайронман. Менга сени тўртта мактубингни олиб келиб беришдилар. Очигини айтганда, ҳар сендан мактуб олганда худди боладай хурсанд бўламан. Юрагимнинг энг чуқур жойидан қувонч отилиб чиқади.

Қанчалик яхши, совуқдан келиб, иссиққа юзингни тоблаб, чой устида сен билан "суҳбатлашиш". Аслида бахтли бўлиш учун инсонга унчалик кўп нарса керак эмас.

Шу кунларда жуда кўп беҳаловат тунлар бўлди. Битта машина бўлиниб кетди, бири ёнди. Худога шукур, одам ҳалок бўлмади.

Бу эса чиқиб кетишимиз олдидаги энг асосий масала. Буларнинг ҳаммаси афгонларнинг аралашувисиз, ўзимизнинг ақлсизлигимиз ва совуққонлигимиз ортидан юз бермоқда.

Мана шу менинг айтар сўзларим.

Ёзишни тугаллайман.

Хайр. Сенларни қучиб, ўпиб қоламан. Марина, ўзингни ва полвонимни эҳтиёт қил...

Сенларнинг оталаринг.

10. 11. 88.

Бу Володянинг Маринага ёзган сўнгги мактуби.

Ана Володя ҳар мактубида тилга олган ўғли Сергей. У марҳум отасининг сувратини қўлида маҳкам ушлаб олган. Юрагим тўлиб кетади. Унга қарай олмайман. Шунда бехос:

— Ота, узоққа тетти,— дейди бола онасининг рўмолидан тортиб.

Ҳаммамиз гуноҳқордай бош эгамиз. Фақат Марина:

— Ҳа, болам, кетди-кетди,— дейди овози ўзгариб. Онасидан ўзини қаноатлантирувчи жавобни олган бола, сувратни унинг тиззасига қўйиб, ўғлимнинг велосипедини миниб, ўзининг ҳайдашидан лаззатланиб қийқириб кулади. Бошимизни кўтарамиз...

* * *

Сиз яна бир бор Володянинг ички кечинмалари билан танишдингиз. Бу мактублар куннинг мингдан бир вақтида ёзилган. Гар у тирик бўлганда сиз билан бизга кўп нарсаларни айтарди. Кўп нарсаларни билиши ва айтиши учун ҳам ҳалок бўлгандай...

Кексайиб, букчайиб қолган Володянинг отаси, Сергей амаки:
— У мени ўзимга тортди. Ноҳақлик бор жойда ўзимни тутиб тура олмайман. Шу сабаб ҳам ҳаётимда кўп ғалваларни сотиб олдим. Ҳозир ҳам бошим ғалвадан чиқмайди. Агар шароитга мослашиб кетганда ўлмай қолармиди...

Отанинг афсуслари шундай. Бу мен юзма-юз келган кўплаб одамларнинг афсуслари. Нечун шундай бўлмоқда?

Оқим катта. Оломон катта. Юрагида ҳақиқатни жойлаганлар кичик. Уларнинг қалбини гулга қиёс қилгим келади. Гул эса чақиртиканак мисол ҳар ерда униб-ўсиб кетавермайди. Заминга томири қадалмаган гул сўлади, қурийди. Бугуннинг заминида фақат чақиртиканаклар томир отгандай... Соясиз, ҳосилсиз, ҳидсиз чақиртиканаклар.

Улар шунчалик "бардошлики", ҳатто жангу жадалларда куйиб кулга айланган қонли тупроқларда ҳам униб ўсдилар...

АРМОНЛАРИМ

Дўстларим ҳайрон. Қариндош-уруғ ҳайратда. Уйдагилар қасалимни билмоқ истайди. Менга нигоҳлари қадалган таниш-билишларнинг "Ҳа, тамом бўлганга ўхшайди. Олдинги Рашиддан ҳеч вақо қолмабди. Фақат бақрайган кўзлар, алвастиникидай сочлари демасанг. Адо бўлганга ўхшайди.

Худди бу дунё ғам-андуҳдан иборатдай хурсандчиликни кўрса башарасини буриштиради. Одамзот шунчалик ҳам ўзгариб кетар экан-да. Вой, тавба!" деган ўйни хаёлидан ўтказишни кўп бор шоҳиди бўлганман. Бундай пайтларда уларга тик қараб қўл силтаб кетганман. Оёғимга эрк берардим. У мени билган-билмаган томонларга бошлаб кетарди. Зерикмасдим, чарчамасдим, фақат ҳеч ким ўзининг мағзавага чайилган гаплари билан ғашимга тегмаса бўлгани эди. Узоқ юардим. Ҳориб-чарчаб кулбамга қайтардим. Кулбада менинг ғамимга шерик бўлишни жон-жон деб истаганлар ўлтирарди. Чой, нон олиб келарди. Раҳмлари келгандай менга тикилишарди. Уларнинг раҳмдил нигоҳлари баттар юрагимни сиқарди. Яримлаган пиёладаги чой, тишланган нон яримта ризқим бўлиб дастурхон устида қоларди. Ўзга хонага кирардим. Бошимни кўрпага ўраб узоқ ётардим. Деразаларга қоронғулик урилганда, ойнаи жаҳондан куй тараларди. Кимдир жазавага тушиб ўйнар, ўзга каналида жамият муаммолари ҳақида галстук таққан кимса ваъз қиларди. Қон чакиллаб турган башарасидан ҳеч нарсага куяйдиган инсон эмаслигини ҳис қиласан. Ул кимса ёнидагига сўз улашади. Ёнидагиси ўзидан ҳам боқи-беғамроқлиги ёғ босган кўзларидан ошкор бўлади. Ҳар куни бир хил сувратлар. Уларнинг ичида мен танийдиган исқиртлари ҳам бор эди.

Эҳ, бечора қишлоқ қариндошлар. Шуларнинг шакли-шамойилини кўриб ишонади, ҳатто болаларини ҳам ишонтиришади.

Биз бир-биримизни алдаб яшаяпмиз. Шоир айтандай, "Алда, мени севгим. Алдаб яшаш осон". Ҳа, ҳа, алдаб яшаш осон. Юрагинг сиқилади. Сенга шафқатни раво кўрганлар, оғзи очилишиб қон томаётган юз, ёғ босган кўзни жон қулоғи билан тинглашади. "Раҳмдиллар", дея ғижинасан. Елкангга йиртиқ чопонни ташлаб, рутубатли тун қўйнига ўзингни оласан. Тун билан бошлашиб кетасан. Зулмат қаърини ёриб чақин чақнайди. Ортдан қулоқларингни қоматга келтириб момақалдироқ овоз беради. Сесканиб тушасан. Нечун кўчада юрганлигингни ўйлашга улгурмай, йирик-йирик совуқ томчилар пешонангга ёрилади. Ҳушёр тортасан. Чопонни пайтавадай белингга ўрайсан. Шаррос ёмғир қуяди. Сочларинг бир лаҳза ёмғир зарбидан силкиниб-силкиниб қўяди. Кейин ялпайишиб пешонангга ёпишади. Бўйинларингдан сув сизади. Қитиқлагандай бўлади. Ортингга қайтасан.

Остона ҳатлашинг билан зулмат қоплаган хонада бола-

ларингни бир-бири билан шивирлашиб, неларнидир гапла-шаётганлигини эшитасан.

Лабингнинг бир четида гамгин табассум қотади. Руҳинг ёмғирга чайилгандай тиниқлашади. Сенга кўп тунларини бағишлаган ошхонангга кирасан. Бузилган сув жўмрагидан шилдираб сув оқади. Унинг овозига жўр бўлиб ёза бошлайсан...

Ёзиш ҳам, тинглаш ҳам касаллик. Ёзувчи ва шоирлар ёзиш касаллигига мубтало бўлган бўлишса, мен тинглаш касалига ҳам. Бу ёзишдан оғирроқ дарддир. Шу йиллар ичида жуда кўп одамлар дардини тингладим. Ўзим ҳам дардманд бўлиб қолдим. На уйда, на кўчада, на уйқуда ҳаловат бор. Юзимга бақрайиб тикилган таниш-билиш ўйлари рост. На чора, кимдир мендек тинглаши керак эди. Бизлар эса кўпроқ сўзлашни хуш кўриб келдик.

Ташқарида, менинг ҳаётимни бутунлай ўзгартириб юборган армонларимдай булут кўз ёшлари ерга тўкилмоқда.

Армонлар — қўлсиз қолган жигарларим.

Армонлар — оёқсиз қайтган укаларим.

Армонлар — чақинни, ёмғирни, қуёшни, онани кўришдан маҳрум бўлган қавмларим.

Армонлар — юракларин чандиқ босган бовирларим.

Армонлар — фарзандидан жудо бўлган оналарим.

Армонларим — афғон тупроғига бош қўйган юрагимнинг мажруҳ парчалари.

Сенларни ёдлаганда кўнгилга нима сиғади. Фақат армон. Ўзганинг қайғуси ўзингники эмасдир, дейди оломон. Шул сабаб ҳам оломон халқ бўлмайди.

Ўтган йиллар ичида "Ака, оёқларимни соғиндим. Шундай кўргим келадики!", "Унинг олов ичида чақнаган кўзларини унута олмайман. Ҳафақон кунларим олов ичидан чиқиб келаверади", "Икки кўзи ўрнидан қон сизар, оёқлари тиззасидан узилиб кетган, аммо мен томон эмаклаб келарди", деган юзлаб армонларни тингладим. Юрагим ларзага келар, жигарларимнинг эса чўнг қотган юз милклари учиб тушар, кўзлари безовта боқарди.

Уларнинг ҳар бир ҳикоясидан юрагимда чандиқ қоларди. Беҳисоб, армонга айланган чандиқлар. Дўстларим эса гулгун чехралар хиром айлаган давраларга чорларди.

Ҳозир ёзаяпман-у, бир мулоқот тинчлик бермай ҳаёлимда чарх урмоқда.

Майли, айта қолай, айтишга арзимаган нусха бўлса ҳам.

— Нима ёзаяпман, дедингиз?

— Афғонистонда ярадор бўлган жангчилар хотирасини.

— Э-э, уларни ёзиб нима қиласиз. Худо урган бандалар-да. Роман ёзиш керак, роман".

Менга роман ёзиш ҳақида нақл қилган шоир эди.

Роман менинг тасаввуримда дўконлар пештоқида қалашиб ётган хаёллар. Хаёлларнинг ҳақиқатга айланиши ёзувчидан улкан фидойилик ва катта истиснодани талаб қилади. Бу икки фазилат айрим халқ севган адибларни истисно айлаганда анқонинг уруғи. Менга нақл қилган шоир насрда ҳам қалам тебратиб, кўп қоғозларни булғади, кўп қаламларни каллаклади. Оқибатда на шоир, на ёзувчи бўлди. Кичкинагина курсичага сигмай қолган улуғвор сичқонга айланди. Атрофидаги чувалчанглар улуғвор сичқонни асраб-авайлаб емак ташлаб турибди. Бўлмаса у яна қанча қоғозларни кемириб ташлаган бўларди. Раҳмат, сенларга чувалчанглар...

Бу сатрларни ёзиш хаёлимга келмаганди. Сатрларни юрагимга яқин жигарларимнинг бири келтирди. Ғамгин кўзлари қизарган, бу кенг дунё тор келгандай афтода турган бола, дардлашган бовирларимнинг қисматдоши эканлигини ҳис қилиб турардим.

— Салом, Абдурашид ака, Хойнаҳой адашмадим шекилли?

— Йўқ, йўқ, адашганинг йўқ. Кел жигарим. Сенлар билан гаплашмаганимга ҳам кўп кунлар бўлди. Соғиндим. Тўрга чиқ, тўрга. Ҳаммаларинг укамсанлар.

— Ҳа, ака, мен сизни ғойибдан танийман. Акамсиз, акам. Шул сабабдан ҳам қора тортиб келдим-да.

— Қани ўтир. Мен бир чой дамлай. Кейин бафуржа суҳбатлашамиз.

— Овора бўлманг. Бир суҳбатингизни олмоқчиман.

— Суҳбатни чой устида қиламиз. Уйингга борганимда сен ҳам туз, нонсиз остонадан кузатмайсан-ку.

— Энди ака, сизни овора қилмай деяпман-да.

— Ҳечқиси йўқ. Ҳаммаси бирпасда бўлади. Сенларни кўрсам, кўнглим жойига тушади. Руҳим тетиклашади.

Унинг олдига дастурхон ёзиб, чой узатганимда, қўллари қалтирарди. "Портлаган. Минадан портлаганмикин ё..." Хаёлларимни ютаман.

— Мина портлаганда миям чайқалган ака,— дейди у хижолат тортиб. Ўзим билган-билмаган ҳолда юрагимда яна бир чандиқ пайдо бўлади.

— Ҳа, ҳа,—дея бош эгаман. Хаёлларим аралаш-қуралаш бўлиб кетади. "Қандай ҳолатда портлаган. Ёру дўстларига зарар қилмаганми? Хаёлидан не ўйлар кечган экан? Госпиталда қаерда ётган. Шиндондами, Қобулдами ё Қундузда? Қаерда?" Ўйларимни бир жойга йиғиб, жигаримнинг қаршимда ўтирганлигини ҳис қилиб:

— Миянинг чайқалиши секин-секин ўтиб кетади. Кўп сиқилмаслик керак,— дея юпатмоқ истайман.

Э-э, ака! Сиқилмай бўладими? У ёқларда "агар соғ-омон

уйга қайтсам, албатта ўқийман", дея қасамёд қилгандим. Қайтганимга уч йил бўлди. Уч йилдан бери олий даргоҳ остонасидан ҳатлаб ўта олмайман. Кўкрагимдан итареди. Саводсиз бўлганимда ҳам алам қилмасди. "Ўзингдан кўр, Ғофур", дея қишлоққа кетган бўлардим. Сўнгги имтиҳонда ҳатто билетимдаги саволларни айтишимга ҳам йўл бермади,— дея юзлари чўгдай қизарди, кўзлари ёшланди. Унга қандай ёрдам беришни ўйладим. Шунда у:

— Ака, сизнинг олдингизга ёрдам сўраб келганим йўқ. Бир кўриб кетмоқчи, суҳбатлашмоқчи эдим. Барибир, ёрдам сўраганимда ҳам ёрдам бера олмайсиз. Сизнинг қўлингизда бўлганда эди, бу бошқа гап. Ўзингиздан гапиринг, менинг қуролдошларим омонми? Уйингизга кирмасдан олдин бир неча бор эшигингиз остонасига келиб кетдим. Ҳеч киришга журъат қила олмайман. Ахийри, "мендай болалар қисматини ёзиб юрибди, ёмон одам бўлмаса керак", деган ўйда қўнғироқ тугмачасини босдим.

— Келганинг яхши бўлди. Сенлар билан ҳамдард бўлмай яшаш менга жуда-жуда оғир. Қайси институтдан қайтдинг?

— Университетнинг ҳуқуқшунослик факультетидан.

— Осонроғига топширмабсан-да. У ерга кириш кў-ў-ўп оғир...

— Бўлажак қонуншунослар ва уларни шу касбга тайёрловчилар орасида мен билан сизга етти ёт, тасаввуримизга сиғмас ўйинлар борлигини ҳис қилдим. У ўйинга асло менга ўхшаганлар бардош бера олмайди. Қалтис ўйин...

— Ҳа, ука! Сендайлар ўшандай ўйиннинг қурбони бўлиб келган. Сенлар сиёсат ўйинида ҳам қурбон бўлдинглар. Қани энди, менинг қўлимда уларнинг жилови бўлса, шундай тортардимки, бошининг мияли қисми юлиниб тушиб, иякка бирлашган ҳаром лаб қоларди. Кейин айтардим:

— Ўйна. Яна бир ўйна. Кўрсат ҳунарингни деб.

— Ака, қўйинг, бошқа гаплардан гаплашайлик. Ўқиш бўлса бир гап бўлар. Ўша срлардан омон келганлигимга шукур қиламан. Қандай ўртоқларим кўз олдимда жон бермади, дейсиз. Уларнинг сиймосини ҳеч унута олмайман. Хурсанд куним ҳам, хафақон кунларим ҳам кўз олдимга келаверади. Орзулари, армонлари қулоқларим остида жаранглайверади. Сиз "Қишлоқ ҳақиқати" газетасида эълон қилган қуролдошларим хотираларини ўқиб, кўп кунлар ўзимга келмай юрдим. Олдингизга келишга анча уриндим. Уйдаги ул-бул юмушлардан қўл узиб кета олмадим.

Дўстларим ҳам ҳақиқатни, бор ҳақиқатни сўзлашибди. Товуқ сўйишга қўрққан болаларнинг автомат ушлаб одамга қарата отишини бир тасаввур қилинг. Афғонни отиб қўйиб кейин кўп кунлар касал бўлиб қолган дўстларим-чи. Ҳеч қачон, ҳеч

замонда инсон боласи бирданига жасур, мард бўлиб қолмаган. Жасурлик, мардлик менинг тасаввуримда кўзи қонга тўлган, ваҳшийлашган инсон интиқомидир. Аслида одам ўлдирган инсон қаҳрамон саналадими? Йўқ. Инсонни ўлимдан сақлаб қолган кишигина қаҳрамондир. Ўлдирилган инсон ортида қанча-қанча гуноҳсиз юраклар бор. Уларнинг оҳу ноласи-чи. Ҳа, ҳа, одам ўлдирган на мард, на жасур. У қонхўр. Бизларни шундай ёвузликка бошлаганлар эса инсон боласи бўлмаган. — У сукут сақлайди. Менинг хаёлларимдан минг бир ўй кечади. Адоқсиз ўйларим ўзимга эш бўла олмай, тутқич ҳам бермай буғланиб кетарди.

Ғофурнинг алам билан сўзлаганларига жавоб топа олмасдим. Жавоб бор эди. Уни айтиб бўлмасди.

Жамият бор экан унинг ўзига яраша ташвишлари, муаммолари, камчилик ва ютуқлари бўлиши табиий. Лекин бизда шу табиийликка путур етди. Шаҳардаги ишчиларни қандай яшашганлигини билмайман-у, аммо қишлоқлардаги деҳқоннинг ямоқсиз иштон кийганлигини эслай олмайман.

Ғофур ҳикоя қилган "қалтис ўйин" даврасида эса бобомиз суврати туширилган қоғозлар ётарди. Ётибди ҳам. Кимда бобо сувратлари кўп бўлса, ўша ютиб, сувратсиз томон мағлуб бўлган. Қаршимда яна бир мағлуб. Ғофирлар у сувратларни туғилгандан буён кўрган эмаслар. Кўрганлари кенг дала, изгиридли тонг, ғўзалар ичида телбанамо у ёндан-бу ёнга ўзин урувчи тасқара қўллар; балоғат ёшига етганда дўстларининг бурдаланган жасадлари эди.

Ўзим ҳам Ғофур бирла олдинма-кейин ўсганман, улғайганман. У онасининг елкасида совуқдан дилдираганда, мен бобомизнинг "суврати борлар" қўлига сув қуйганман.

Бола эдим. Саксонинчи йили коммунизм бўлади. Ҳамма нарса магазинлар пештоқида туради. Хоҳлаганингни олиб кийиб кетаверсан, дея муаллимларимиз сабоқ беришарди. Биз болалар, муаллим гапларини мароқ билан тинглардик. Ўша йил келишини интизор кутардик.

Саксонинчи йил келди. Мен унда йигирма бешни қоралаган йигит эдим. Саксонинчи йил коммунизм бўлишини ҳаммадан кўп такрорловчи муаллимамиз ўзи орзу қилган жаннатмаконга етиб келолмади. Қазо қилди. Бугунги кунларда муаллимимизни нечун бу йилда коммунизм бўлишини кўп бор такрорлаганлигига биров фаросатим етгандай. У назаримда ўша йиллариёқ жамиятимизнинг йўқлик сари юз тубан кетаётганлигини ҳис қилган. Шул сабаб ҳам, чўкаётган одам хасга ёпишгандай, саксонинчи йил пойига қўл чўзаверган. Ва биз болаларни, ўзи ишонмаган орзусига ишонтира олган. Ишониб келдик.

Саксонинчи йили олий маълумотли эдим. Жиззах

чўлланинг шийпонларидан бирида, ароқдан мастона сузилган кўзларнинг ёғли қўлларига сув қуярдим.

Кузнинг аёзли кунлари бошланарди.

Фаргоналик, самарқандлик қариндошлар турнақатор даладан қайтишарди. Белида лойга чапланиб, қоп-қора тус олган этаги. Елкасида юзлари ғужала бўлиб кетган болалари. Оёқларида қора товонлари калиш рангини олган. Юзлари совуқдан кўкариб кетган болаларининг чиллакдек оёқларида ҳеч вақо йўқ. Ҳушдан кетганми ёки ҳолсизланиб қолганми, овоз чиқармайди. Фақат мушук боласидай ғижиниб қўйишади. Уларнинг афт-ангорига қараб, Улуғ Ватан урушининг суронли йилларидаги асирлар хаёлингдан ўтади. Бугунги кунда шундай хаёл сурмоқдаман. У кунлари хаёл суриш у ёқда турсин, "Пахтада шундай ишлайди, товонлари ёрилиб юради", деган ўз ўйим бор эди.

Мен қўлига сув қуйганлар кўзлари мастона сузилган ҳолда хобхонадан чиқиб келарди. Нигоҳлари яғир елкалари заминга салом бериб кетаётганларга тушарди.

— Бугун эрта қайтибдими,— деган район раҳбари луқмасидан, раис сергак тортиб:

— Ҳой, қайтинглар. Ёмғир ҳам тиниб қолибди. Осмонга тўртта булут чиқса, сенларга баҳона топилади. Қани ҳамманг далага,— деган хитобидан, улар бошларини кўтармай, ортларига бурилишарди. Ҳеч биридан:

— Бизлар ҳам одаммиз,— деган садо чиқмасди.

Ранги кўкариб кетган болаларини, "тупроқдан ташқарида-ку", деган ўйда ҳўл этак устига ўтқазиб, ўзлари билчиллаб турган жўяклар ичига оралаб кетарди. Анқонинг уруғига айланган увадани ёрилиб кетган бармоқлари билан юлиб олиб, этақларига ташларди. Ҳашаматли хоналарда эса "оқ олтин" олтин қўллар яратади", деган хитоб янграб, дўконлар пештоқига, шаҳарлар марказидаги муҳташам бинолар деворига ёпишарди. Қўллар олтин эмасди. Оқ олтин ҳам пахта бўлмай, увадасидан сариқ сув чакиллаб томиб турган зардоб эди. Иссиқдан, совуқдан чатнаган "олтин қўллар"дан қон сизарди. Қон аралаш турли хил заҳар она жисмига ўтарди. Болакай эса "оппоқ сут" дея она кўксига ёпишарди. Оналар ўз болаларининг қотилига айланиб қолишганди.

Ҳар куни шу ҳол такрорланарди. Ҳар куни элатдошларим бошини ҳам қилишиб менинг ҳурматли шийпоним олдидан ўтарди. Улар на ҳақини талаб қилар, на хўрлаганларга бош кўтариб қарар, на боласини, на ўзининг соғлигини ўйларди. Инсон, деган муқаддас ном жигаргўшаларимни аллақачон ташлаб кетгандай эди. Шулар қаторида мени ҳам.

Даҳчўйдаги носвой юқини артишдан нарига ўтолмасдим. Чингиз Айтматов тили билан айтганда "манқуртлар" эдик,

манқуртлар. Ҳис қилишдан, сўзлашишдан маҳрум, ҳар қандай йўлга бурилиб кетадиган, ўз иззат-нафси учун курашмайдиган одамнинг манқуртдан фарқли томони нимада?

Бир-икки болали аёлларни қўяйлик, балоғат ёшидаги қизларнинг қўлини ушлаб бўлмасди. Тарашадай қотиб қолган қўллари, тарам-тарам тўрлаган юзларини аёллик гўзаллиги аллақачон ташлаб кетган қизларнинг ғамгин нигоҳларига кўзни лўқ қилиб қараб тураверардик. Ҳеч кимнинг хаёлига уларнинг қизлиги келмасди. Соғ куни ҳам, заиф куни ҳам елкасига ўттиз, қирқ килолик пахтани юклаб, бир, икки чақирим ерга ҳайдагандай олиб борардик.

Даланинг ўртасида ҳушдан кетиб йиқилган ўн олти яшар қизнинг:

— Мен, қизбола бўлиб нима бўлдим. Уйи куйсин пахтасини ҳам, бу азобни бизларга юклаганни ҳам,— дея зор қақшаб йиғлаганлигини кўрганман. Қора кавушининг ичида билчиллаган қонни, унинг ҳидини димоғимда туйганман. Ўшанда, мендай гумроҳ хаёлидан:

— Бу битта-яримта билан ўйнаб қўйибди,— деган хаёл кечган. Олий маълумотли инсон хаёлида шу ўй куртак отгандан сўнг, ўзга ўқимаганлардан қандай гина қиласан.

Бизда орзу, бизда армон йўқ. Ҳар қандай орзу-армонни бугун кечликка бўлиш-бўлмаслиги номаълум макарон шўрва куйдириб юборарди. Оч эдик, яланғоч эдик. Ҳамма қобилият, истеъдодини бир коса ёвонга алмаштириб юборган кунлар эди. Инсон аъзоларини очлик кемирганда у на одам, на оломон. Фикрлашдан маҳрум бўлган ҳайвонга айланади.

Кўплар, "энди шунчалик бўлмагандиров", деган хаёлга бориши табиий. Аммо ҳалиям мен бир оз сипоришлаб айтмоқдаман. Уйининг ўртасида болаларининг булғаб қўйишидан ранг-баранг доғлар кашф этган шолча. Уйнинг ўнг бурчагида ювилмасдан ялтираб қолган кўрпалар ҳар бир хонадоннинг мўътабар жиҳози эди.

У шийпондан чиқиб кетганлигимга кўп йиллар бўлди. Имоним комил, ўша кўрпа эгаларининг ҳамон бири икки бўлмаганлигига. Нечун коммунизм қашшоқларининг ўтмишига бунчалик урғу бермоқдаман.

Кўрпалар яғирмас, шолчалар бут бўларди, улар минглаб маротаба эгилган пайкал ичидаги "оқ олтин"нинг ўндан бир улуши ўз қўлларига текканда.

План бажарилмай қоларди. Пахта пунктларига ўша халқ имзоси билан пул варақалари тўлдириларди. Бечоралар пулларини олиб, яна қайта кассирга топширарди. Пахта пунктларига пахта ўрнига пул топшириларди. Менинг жигаргўшаларимга эса ўз меҳнатларини қайта сотишарди.

Етмишинчи йилларда чўлларнинг энг бообрў, бой, пеши совхоз кассирлари эди. Мияси қуртлаган, аммо юришлари сипо, энг зўр хорижий мамлакатнинг либослари елкасини безаган, оёқлари остида тим қора "Волга", совхоз директори билан елкама-елка қадам ташлаб, менинг шийпонимга қадам ранжида қилган кассирни ҳеч унута олмайман. Уни ҳамма тингларди, унга ҳамма сажда қиларди. Мен эса қиртишлаб артилган даҳчўйни қалтираб унинг олдига қўярдим. Қўлларини чайиб, оғзига сув олиб ғарғара қиларди. Юзларимга унинг оғзидан кўпик сачрарди. Балғам аралаш даҳчўйимга туфларди. Ортим билан тисарилиб, эшикдан ҳатлардим. Кейин эса бир неча кунлар:

— Кассирнинг қўлига сув қўйдим,— дея ғурурланиб юрардим.

Кассирнинг маоши юз сўм. Шийпон қоровулиниқидан ўттиз сўм кўп. Уша йиллариёқ "Волга"нинг нархи қирқ-эллик минг атрофида эди. Бу пулни йиғиш учун тинимсиз ўттиз беш йил ишлаши керак. Улар эса кассир бўлиб тайинланган йилнинг иккинчи ярмида машинали бўларди. Кейин мендай нотовонлар юзига туфлашарди. Қутурарди. Аёлнинг елкасидаги оёқлари чиллакдек боланинг ризқини еб шу ҳолга тушишарди. Уша йиллари жумҳуриятимизда неча нафар гўдакнинг ризқини еб қутурган одамлар бўлган экан?.. Ҳаммаси қамалдимми?... Ё ҳамон қутуриб юришибдимми?..

Қаршимда ўтирган Ғофуржон ҳам ўша йилларнинг нимжон боласи. Фаромуш бўлган хаёлларимдан қайтаман. Кўз олдимда "бугун" бор бўй-басти билан ястаниб ётибди. Тап-тақир жисмидан эса қон сизади. Қоннинг ҳидидан ҳали бугунни шифо топмаганлигини ҳис қиласан.

Армонларим — ўтган кунларим.

Армонларим — йўқотган жигарларим.

Армонларим — ололмай қолган қасосларим.

Армоним — қаршимдаги юраги қон йиғлаётган укам.

* * *

Ғофуржон Жалилов — 1968 йилда туғилган. Қашқадарё вилояти, Шаҳрисабз ноҳияси.

Қандаҳорда жароҳатланган.

— Какарон қишлоғи Сургар тоғининг қуйисида жойлашган. Хизматга борганимдан сўнг икки кун ўтиб мина тозаловчилар билан бирга Союздан келаётган машиналар карвонини кузатишга чиқдик.

Какарон муюлишига етиб бордик. Олдинда мина тозаловчилар. Уларнинг ортида БТР устида биз пиёдалар бормоқдамиз. Машиналар карвони жуда катта бўлиб, қурол-яроғ, ёқилғи, озиқ-овқат олиб келишаётган эди.

Менинг икки кўзим мина тозаловчиларда. Улар шуф билан бетон йўл четидаги йўлакни текшириб боришарди. Оралиқ эллик метрлар. Шунда бирдан ҳавога чанг кўтарилди. Тасаввуримда улкан маҳлуқ тупроқларни сачратиб ерни ёриб чиққандай бўлди. Кейин кучли овоз эшитилди. Миям шанғиллаб кетди. Бир лаҳза ўзимни йўқотиб қўйдим. Ҳушимга келганимда, мендан хизматни олдин бошлаган аскарлар ёнимда йўқ эди. Ҳаммаси чанг кўтарилган томонга югуриб боришарди. Машинадан қандай тушиб, мина портлаган ерга қандай етиб борганлигимни эслай олмайман. Портлаган ердан ўн қадамлар нарида эса ғўладай бир нарса ўзини у ёндан-бу ёнга ташларди. Мен эса қўрқиб кетганимдан дағ-дағ титрардим.

Бу талваса қилаётган, ҳозиргина менинг кўз олдимда мина излаб кетаётган доғистонлик бола эди. Тиззасидан қуйида ҳеч нарса йўқ, қип-қизил гўшт орасидан эса оппоқ суяк чиқиб турарди. Иккинчи оёғининг гўштини кимдир шилиб олгандай, суяклари майда-майда бўлакча қилиб синдирилган таёқдай тахланиб ётарди.

Катта лейтенант Элин:

— Уни машинага олиб чиқишга ёрдам бер,— дея елкамга туртганда ҳушимга келдим. Портлаган аскарни қандай олдига борганлигимни, қандай қилиб машинага ортганлигимизни эслай олмайман. Уни машинага ортишимиз билан, чакалакзордан бизни ўққа тутди. Ярадор минган машина ортга қайтиб, бизлар иккинчи БТРга миндик. Командирнинг:

— Отинглар,— деган буйруғи билан чакалакзор томонга ўқ ота бошладик. Ўқнинг қайси томондан учиб келаётганлигини билмай таваккал қилиб отардик.

Шу вақт машиналар карвони келиб қолди. Ўнталар машина отишма бўлаётган ердан ўтиб, ўн биринчиси ёниб кетди. Ҳайдовчиси ёнаётган машинани четга буриб юбориб, ортдан келаётган машиналарга йўл очди. Ўзи эса кабинадан сакраб тушиб қочди. Бизларга карвоннинг қолган қисмини тўхтатиб туриш топширилди. Машиналар тўхтагунча яна бир машина портлади. У ҳам йўл четига чиқиб қолди. Бизлар эса чакалакзор томонга тўхтовсиз отиб турдик. Бир вақт машиналардаги бензин ёниб эллик метрлар юқорига олов кўтарилди. Унинг тафти бизларга ҳам етиб келганди. Олов узоқ давом этмади. Қачон унинг тафти пасайганда, қолган тўрт машинани қўйиб юбордик. Ёнаётган машиналар ёнига яқинлашганда, яна чакалакзордан отишди. Аммо машиналар тўхтамасдан ўтиб кетишди.

Улар хавфли ердан узоқлашганда ортимизга қайтдик. Пистирмаизга етиб келганда, очликдан, асабларнинг таранг тортилганидан гангиб қолгандим. Олдимизга каша олиб келди. Кашадан сўнг макарон беришди. Унинг устидаги гўштни

кўришим билан, бир неча соат илгари портлаган аскарнинг қип-қизил гўштлири орасидан чиқиб турган оппоқ суяклари кўз олдимдан ўтаверди. Қайт қилиб юбордим. Ушандан бери гўшт ея олмайман.

Кечқурун қоровулга қўйишди. Қўриқлаётган еримиз Аргандор дарёсига яқин эди. Қоровулда йўл томонга қарата отиб туриш керак. Чунки тунда афғонлар йўлга мина қўйиши мумкин эди.

Постда турганимга бирон ўн минутлар бўлганда, кимдир мен томонга юриб кела бошлади. Бир неча бор:

— Тўхта, отаман,— дедим. Тўхтамади. Отдим. Аммо у юриб келарди. Мен эса тўхтовсиз ота бошладим. Шу вақт қаршимда бир шарпа сирпаниб ёнимда тургандай бўлди. Отишдан тўхтаб, ёнимга ўгирилдим. Шарпани таниб юрагим қинидан чиқиб кетай деди. Ёнимда бояги портлаган доғистонлик бола турарди. Менинг бутун аъзоларимдан эса совуқ тер оқарди. Лабларим қалтираб, базўр:

— Сени оёқларинг йўқ эди-ку. Қандай юриб келдинг,— дея олдим хириллаб. У жилмайди. Кейин орқаси билан юриб қоронғулик қўйнига кириб кетди. Яна чиқиб келди. Ёниб туриб олди. Мен эса унинг ярадор бўлмаганлигига ишониб, зулмат қаърига тўхтовсиз ўқ отардим.

Қоровулдан мени алмаштиришга келганда у ёнимдан сассиз узоқлашиб, қоронғулик ичига кириб йўқолди. Худди кимдир ўлакса қилиб ургандай, пистирмага қайтдим. Бошимни тахтага қўйишим билан ухлаб қолибман.

Туш кўрдим. Оппоқ кўрпада оёқсиз ётардим. Ўрнимдан сапчиб турдим. Жиққа терга ботиб кетибман.

Эртасига, портлаган боланинг мен қоровулга турган паллалар вафот қилганлигини айтишди.

Ушандан буён инсон руҳи борлигига ишонаман. Ҳа, ҳа, одам ўлиши мумкин. Аммо руҳи яшайди. Кейин ҳам кўп бор ҳалок бўлган дўстларим руҳи билан гаплашганман. Ҳамон гаплашаман.

Кеча мандатдан ўта олмай, руҳим тушиб хонага қайтдим. Олдимга онам, ҳалок бўлган дўстларимнинг ҳаммаси келишиб:

— Хафа бўлма. Хафа бўлишга арзимаيدди. Сен энди бизлар учун ҳам яшашинг керак,— дейишиб, оғиз жуфтлашим билан ғойиб бўлишдилар.

Эртасига мени тоғдаги пистирмага юборишди. Пистирмамининг икки томони тош билан ўралган бўлиб, устки қисми снаряд қутиларининг тахтаси билан беркитилган эди. Тоғнинг баландлиги бир ярим минг метрлар бўлиб, қуйида Союздан келаётган машиналар карвони ҳам, душман ўт очаётган чакалакзор ҳам кўриниб турарди. Бизларнинг асосий ишимиз эса душманнынг ўт очиш нуқталарини авиаторларимизга координатини бериб туришдан иборат.

Озиқ-овқат ва сув олиб келиш учун тунда ва тонгда қуйига тушардик. Айрим кунлари ўқ ёмғири остида тушиб-чиқишга тўғри келарди.

1988 йилнинг янги йил куни. Соат олтилар. Чакалакзор томондан бизга қарата ўқ отишди. Пистирмадан беш қадамлар нарига снаряд келиб тушиб портлади. Бизлар ҳам ўз жойларимизга бориб, чакалакзорни ўққа тутдик. Қуйидаги икки пистирмага реактив снаряд келиб тушди. У ерда қандай аҳвол бўлганлигидан бехабармиз. Отишма икки соатлар давом этди. Учувчиларга хабар қилгандик, етиб келишиб чакалакзорга бомба ташлашди. Нурхўжа исмли бухоролик бола ярадор бўлди. Қорнига ўқ текканди. Кечаси соат учларда мен ва Алишер исмли оҳангаронлик бола уни пастга олиб тушдик.

Биримиз олдинда, иккинчимиз уни елкага олиб тоғдан туша бошладик. Елкада одам билан тоғдан тушиш жуда азоб экан. У аҳён-аҳёнда хириллаган овозда:

— Ўзларингга эҳтиёт бўлинглар,— дерди. — Тоғнинг яримларига борганда душманлар бизни сезиб қолишиб, ўқ ота бошлашди. Қўрғошин парчалари тошларга тегиб, визиллаб учар, бизлар ҳар ўқ овозини эшитганда ўтириб қоламиз. Елкада бир ҳушидан кетиб, бир ҳушига келиб бораётган Нурхўжа, ҳушига келганда:

— Жўралар, ўзларингга эҳтиёт бўлинглар,— дея такрорларди. Қуйига тушиб борганда, жиққа терга боггандик. Ракета отиб, ўзимизникиларни чақирдим. Нурхўжани олиб кетишди. Ортга қайтаётганда тонг отганди. Душман томондан ўқ дўлдай ёғила бошлади. Бизнинг бахтимизга тошлар жонимизни омон сақлади. У тошдан бу тошга сакраб кўп овора бўлдик. Пистирмага етиб келганда, дўстларимиз бизларнинг афт-ангоримизга қараб қўрқиб кетишди. Рангимиз бир ҳолатга келиб қолган бўлса керак-да.

Янги йилнинг қандай кирганлигини эслай олмайман...

Июль ойи. Машиналар карвонини ҳимоя қилиб йўлда турардик. Гранатаминомёт билан ёрдан чакалакзор томонга қарата ота бошладик. Орадан кўп ўтмай мен турган ердан икки метр баландликка мина келиб тушди. Қулоғим эшитмай қолди. Кўз олдим қоронгулашиб, ҳеч нарсани кўрмай қолдим. Кейин нима бўлганлигини билмайман. Кимларнингдир билакларимдан маҳкам сиққанлигини элас-элас эслайман.

Пистирмага олиб боришганда ҳушимга келдим. Аммо кўз олдим қоп-қора туман билан қопланган эди.

Хаёлимда:

— Энди тамом. Бир умр жигарларимни кўра олмайман,— деган ўй кечди. Юрагим тарс ёрилиб кетай, дерди. Э-э, ака, у кунлар бир кунлар эди-да. Неча бор ўлиб, неча бор тирилишга тўғри келган. Госпиталда ётиб чиқдим. Миям чайқалган экан. Ҳозир ҳам бир қулоғим яхши эшитмайди.

Ил-76 самолётига миндик. Ҳаммамизнинг бошимиз ҳам ўтирибмиз. Кўз олдимиздан ватандошлар бир-бир ўтади. Юрагимиз ҳилвираб қолгандай. Самолётнинг силкинишларидан ҳилвираб турган юрагимиз тўкилиб кетатургандай. Бир вақти учувчилар ўтирган эшик устида қизил лампа ёнди. Ички бир туйғу билан ўрнимиздан турдик. Бир-биримизни қучоқлаб йиғладик. У ҳолатни таърифлаш қийин. Бизлар Ватан осмонига кириб келгандик.

Тошкентда мени акам кутиб олди. Уни қучоқлаганимдагина ўз тупроғимизда эканлигимга, қонга чўмилган афғон тоғу тошларининг ортда қолганлигига ишондим. Акамдан:

— Онам яхшими?— дея сўрадим. У бир қалқиб кетиб:

— Яхши, яхши,— деди шошиб. Мен унинг шошганлигига унчалик эътибор бермадим.

Уйимиз остонасидан ҳатлагандагина акамнинг мендан ниманидир яширганлигини ҳис қилдим. Ҳар ён саранжом-саришта, аммо ҳувиллаб қолгандай эди. Мени келганлигим хабарин эшитиб қариндош-уруғ йиғилди. Хурсанд бўлишдилар. Лекин ҳаммаси айбдордай кўзимга тик қарай олмасдилар. Акамдан онамни сўрайман.

— Қидириб кетган,— дейди. Ишонаман. Аммо юрагим безовта. Ўша кун кечгача қишлоқдошлар келиб-кетишди. Энг сўнггида уйда тоғам, бувим ва бошқа қариндошлар қолди.

Шунда тоғамдан, юрагимни ҳовучлаб, онамни қаерга қидириб кетганлигини сўрадим. Тоғам узоқ сукутдан сўнг:

— Болам, пешона экан. Онанг энди йўқ,— деди. Юрагим тўхтагандай бўлди. Кўз олдим қоронғулашиб, онамни остонада сўнгги бор кузатган ҳолати қаршимга келди.

— Ўзингга эҳтиёт бўл, болам. Сенларни ҳам она, ҳам ота бўлиб ўстирдим. Мени омон юрсин десанг, ўзингга эҳтиёт бўл!— деган овози қулоқларим остида жаранглайверди. Бошимни маҳкам чангалладим. Бувим ўз қучоғига олди...

Энди ака, мен кетай. Қишлоққа бориб, онамнинг қабрини зиёрат қиламан. Кеча ҳам марҳум дўстларим билан ёнимга келганди. Кўнглим ғаш. Раҳматли марҳумлигида ҳам менинг қисматимдан безовтага ўхшайди. Уни жуда-жуда кўргим келаяпти. Жуда-жуда соғиндим.

Қайғудош кунларинг, юрагингга яқин одамга бор ҳасратларингни тўккинг келар экан. Сиз билан суҳбатлашиб бир оз енгил тортдим. Раҳмат сизга. Йўлингиз тушганда, "шу ерда ҳам бир укам бор эди", дея йўқласангиз бошимиз осмонга етади. Бувим икковимиз яшаймиз. Дўстларим, акаларим сўроқлаб бора, бувим ўз қизи тирилиб келгандай пою патак бўлади. Онамни ёдлайверди.

Омон бўлинг ака!

У кетди. Наълатга ярамай қолган қўлларим шалвираб қолаверди. Ёрдам қила олмаган инсонга қандай тасалли берасан. У мени тасаллиларимга муҳтож кўринмади. Ўлим билан юзма-юз келган кунларидан бир лавҳа ҳикоя қилди. Бу лавҳа юзлаб кунларининг бир лаҳзаси эди.

Ўқ ёмғири остида дўстини елкасида кўтариб тоғдан тушаётганда унинг хаёлидан нелар кечган экан. Зирқираган елкалар эгаси, "Омон-эсон уни пастга олиб тушайин. Яна бир лаҳза бардош берсам маррага етаман", деган ўйни хаёлидан кечирганлигига имон келтираман.

Бугунги кунларда унинг ўрнига ўқишга суқулиб кирган жўмард ким экан? Ҳойнаҳой уни отаси, онаси бор бўлса керак. Гофур ўқ остида юрганда, у қай гўшаларда макон қурган экан?

Кўнглим гаш, дилим хуфтон. Юрагимда армонларим йиғлайди.

Эҳ, лаънати турғунлик даврининг томирлари, ҳамон зарпечак мисол чирмашгани чирмашган.

Хуқуқшунослик. Қайта қуриш шамоли шу муҳташам бино эшигин очмаганга ўхшайди. Ёки менга шундай туюлмоқдами. Йў-ўқ, очма-ага-ан. Туйғуларим алдамайди. Вақтли матбуотда, жамиятимизнинг нур тушмаган пучмоқларининг кўп нопок жойлари очилиб, ошкор шу йиллар ичида ул ҳужраларда қандай уфунат эсанлигини айтмоқдамиз. Билганлар елка қисишмоқда, билмаганлар ёқа ушлашмоқда. Баҳамжиҳат қўл ушлашиб, қайта қуриш ирмоғини бижиган кулба устига буриб юбормоқдамиз. Давр жондорлари эса жон талвасасида кавакларга ўзларини уришмоқда. Кавакларда унчалик хавотир олмаймиз, сув йўл топади. Тасқараларни инларидан қувиб ҳайдайди. Аммо сув ҳам, шамол ҳам таъсир қилмайдиган каламушу сичқонлар ҳам бор, уларни қувиб солиш осон кечаётгани йўқ. Улар на шамоллардан, на сувдан ҳайқишади. "Дунёни сув босса, ўрдакка не ғам" қабилида, пойдеворларида тўлқин отаётган сув ва кучли зарбага дуч келиб инграётган шамолга бир йиртиқ табассум ва киноя билан қараб туришибди. Хаёлларидан эса "Эҳ, сарсон-саргардон бўлган тўлқин, боланинг ҳуштагига айланган шамол. Бошқа томонда тўлқин отиб, ўша ерларда ҳуштак чалсаларинг бўларди. Эҳ, кўп шамолларнинг тинкасини қуришиб, кўп тўлқинларни буғлантириб юборган. Еттинчи иқлим билан суҳбат қурувчи машҳур каламуш ва улугвор сичқонларни уйқусини бузманглар-а", деган ширин ўй кечмоқда. Халқнинг қарғишига дучор бўлганларни "Энди бунини хуни тўлибди", дейишади. Аммо бизнинг халқимиз жуда бардошли, қаноатли-да, хуни тўлгандан сўнг ҳам кутиб ўтиришаверади. Муҳташам бино пойида йиғлаётган шамол ва тўлқин оҳини, армонлари ва азобини эса жимгина кузатиб туришибди.

Қаноатли халқ-да... Гар бу халқ йиғилиб муштга айланганда эди, ул бинода на сичқон, на каламуш қолиб, қўл чўзишган еттинчи иқлимга рихлат этишган бўларди.

Бу маърузаларнинг ҳаммаси орзу.

Армонларим.

Боши ҳам остона ҳатлаган Ғофурга ёрдам қўлини чўза олмаган "қаноатли банда"нинг фиғонлари.

Улуғ Ватан урушининг суронли кунларини оналаримиз, боболаримиз, оталаримиз ҳикоя қилишганда лаблари қалтирайди, аъзолари титрайди, йиғлайди. Ортда қолганлари эса, у кунларни эслашганда, юракларидан сирқираб қон сизади. У уруш ялпи халқ бошига тушган қиргин эди. Ҳамма йиғларди.

Афғон уруши айрим-айрим, нотавон хонадонларда Улуғ Ватан уруши бўлиб туғилди. Фарзанд ўзга эл тупроғида қолди. Оталар, оналар темир тобутларни қучиб зор-зор йиғлашди. Урушнинг катта-кичиги бўлмайди. Ҳаммасининг ортидан ҳам бурдаланган инсон жасадлари қолади.

Бугунги тинч замонда хаёл суриб юрганларнинг кўпчилиги ҳали афғон урушининг асоратларини, жигарларимизнинг ярим жон бўлиб қайтиб келишганлигини чуқур ҳис қилишганларича йўқ. Шу йиллар ичида юзлаб ярадор, яраланган жигарларим билан суҳбатлашганман. Ўқ теккан, тегмаган укаларимнинг ҳамма-ҳаммасини ярадор бўлганлигини ҳис қилганман. Ҳа, ҳаммаси яраланган. Бизлар эса баҳаво хоналарда ўтириб олиб, битмоқ арафасида турган яраларини тирнаб қон оқизмоқдамиз. Яна сирқираб оқаётган қонга тикилиб лаззатланаётганга ўхшаймиз.

Эй, сув юқмас каламушу сичқон! Сенинг шодмон кулгиларинг ҳам менинг армонларим. Қачонгача куласан? Хаёлларинг садо бермоқда: "Хуним тўлгандан сўнг ҳам. Чунки сен халқ бўлиб туғилиб, оломонга айландинг. Оломон хун талаб қилмайди".

Хўп иродалиман-да. Сочларимга оқ, пешонамга ажин тушгунча кутаман, оломоннинг халқ бўлишини. Шамол ва тўлқиннинг азоблари-ю, армонларини эса жим кузатиб туравераман.

Армонларимнинг бири оломон халқ бўлиб шамол ва тўлқин ўрқачларига муҳташам сарой ичидаги сичқон ва каламушни олиб кетганда вафот қилади.

Уни ўз қўлларим билан қабрга қўяман.

Қолганларин қачон кўмилишини худо билади...

ҲОЖИ ЛАЙЛАК

— Ака, бугун яхши ҳаво бўлди. Қаранг, осмон қандай тиниқ. Эзгуликка қўйилган қадамни худо ҳам қўллайди-да. Яна, Афғонистондан аскарларимизнинг чиқиб келганлигига бир йил тўлган кун. Онаникига яхши кунда бораёпмиз-да,— дея хурсанд хитоб қилган Қосимжонга қарайман. Ундаги кўтаринки руҳ менга ҳам ўтади. Юрагим ҳаприқиб-ҳаприқиб қўяди.

Тасвирчи, мен ва Қосимжон машинага ўтирамыз. Ҳайдовчи қай томонга боришимизни сўрайди.

"Дўрмонга",— деймиз бир овоздан. Йўл-йўлакай бугуннинг ташвишлари, орзулари, армонлари ҳақида суҳбат қурамыз. Тасвирчи — Собиржон ака суҳбатга қўшилмайди. Унинг жимгина ўтиришидан хижолат тортамыз. Начора, унинг сукут сақлашида ўзимиз айбдор. Чунки тасвирга туширишимиз керак бўлган вақтдан уч соат ака-ука кечикиб қолганмыз. Шул сабаб Собиржон аканинг боши ҳам.

Қосимжон билан танишганимга ҳали кўп вақт бўлгани йўқ. Атиги ўн беш кун. Шу кунлар ичида унинг қалби очиқлиги, тўппа-тўғри юзингга гапириши, алдам-қалдамни билмаслиги, соддалик каби камёб хислатларга эга бўлганлиги сабаб юрагимга ўтириб қолди. Кўп йиллардан буён таниш, қадрдон ака-укалардек бўлиб кетдик. Ҳар кўрганда:

— Э-э, Абдурашид ака, бормисиз. Худди кўп йиллардан бери кўрмаганга ўхшайман,— дея қучоғини очади. Кўришамиз. Уни ҳар бир кўрганимда, қучоқлашганимда юрагимга бир илиқлик оқиб киради. Хурсанд бўлиб кетаман. Укаларим сафига яна бир инсон қўшилганидан ғурурланиб қўяман. Аммо уни юқорида таъкидлаган хислатларидан ташқари яна менга пинҳон фазилати борлигини пайқайман. Аммо ўша фазилат нелигини билмай қийналаман.

Мени қийнаган ўйни бугун излаб топдим. Йўқ, излаб топмадим, ўй қаршимга келиб:

— Менман,— деди ғамгин.

...Матлуба она бизни кутиб турган экан. Ҳар биримизни бағрига босиб:

— Айланай болажонларим. Мени сўроқлаб келибсизлар-да,— дея пою-патак бўлиб дастурхон ёзмоққа тутинди.

— Она, овора бўлманг,— дейишимизга қарамай, тандирдан иссиқ нонлар келтириб:

— Болаларим, ўзим ёпганман,— дея емоққа ундади. Иссиқ, ширин нонлар эди.

Беихтиёр бир бурчақда жимгина ўтирган Қосимжонга нигоҳим қадалди. Бояги қувончдан асар ҳам қолмаган, ғамга ботган кўзлари бир нуқтага қадалиб турарди. Уни биринчи бор ғамгин ҳолатда кўришим эди. Ўз-ўзидан юрагим увишди.

Она билан уйда гаплашиб олганимиздан кейин, марҳума қизи — Маъмура опанинг қабрига бордик. Она тиловат қилар, кўз ёшлари юзидан оқарди. Онанинг фарёдларин суст кетиб тинглаб бўлмасди. Ўз қабри бошида йиғлаётган онани ким ҳам совуққон кузатувчиси бўла олади.

Рухимиз чалажон, афтода ҳолда ортга қайтдик. Матлуба она бизга омонлик тилаб уйи остонасида қолди.

Узоқ вақт бир-биримизнинг хаёлларимизни бўлишдан чўчигандай сукутга кетиб келаётгандик, милиция машинамизни тўхтатди. Хаёлот дунёсидан қайтиб, бугунни, бир-биримизнинг борлигимизни кашф қилдик. Ҳайдовчимиз милиция олдида узоқ қолиб кетганлиги учун Собиржон ака:

— Мен хабар олай-чи,— дея машинадан тушди. Шунда Қосимжон:

— Абдурашид ака, кўп йиллардан бери биринчи бор йиғлашим. Ҳали ўлмабман,— деди. Унинг бу ғайритабиий хитобидан чўчиб:

— Нега ундай деяпсиз,— дея безовта сўрадим.

— Афғонистонда бўлганман,— деди ғамгин. Ва шундагина мени кўп кунлардан бери қийнаб келаётган ўй қаршимга пешвоз чиқди.

Шу йиллар ичида учрашган, дардлашган укаларим бир-бир кўз олдимдан ўта бошлади. Уларнинг ғамга ботган чеҳралари, ўтган кунларини эслашни истамаган нигоҳлари бир нуқтага бирлашиб Қосимжонга айланди. Биз бир-биримизга тикилиб, хаёлимиздан кечган ўйларни ҳис қилиб турардик. Сукунатни Қосимжон бузиб:

— Сиз газетада ёзган қуролдош дўстларим хотираларини ўқиганман. Уларнинг руҳи қўллайди сизни.

— Э-э, ака, нимасини айттайин. Ўз инон-ихтиёрим билан айтиб бўлмас, тасаввурга сиғмас фожиаларнинг гувоҳи бўлдим. Қани энди ҳаммасини миянгдан ситиб чиқариб ташлай олсанг. У кунларнинг ҳар бир лаҳзаси юрагимга тошдай чўккан. Ҳа-ҳа, тошдай чўккан, улар мен билан бирга кетиб, бирга кўмилади,— дея у ғамгин кўчадаги одамлар оқимига нигоҳ ташлади.

Унга тикилиб турардим. Қайта юрагим йиғларди.

Машинамиз мен тушишим керак бўлган бекатга қандай етиб келганлигини ҳам сезмай қолибман.

Собиржон аканинг:

— Етиб келдингиз,— деган хитобидан ҳушимга келдим. Қосимжон эса ҳамон машина ойнасидан одамлар оқимига тикилиб турар, ўз ўй-хаёллари билан бандлиги шундай чўнг қотган юзидан зоҳир эди.

Машина ғизиллаб юриб кетди. Уларнинг ортидан қараб, йўлда қанча вақт турганлигимни билмайман. Чийиллаган овоздан

ортимга қарадим. Кўзлари косасидан чиқиб кетгудек бўлган такси ҳайдовчиси менга тикилиб турар, лаблари эса ғазаб билан нималарнидир шивирларди.

Гуноҳқорлигимдан елкамни қисиб, унга йўл бердим. Ёнимдан ўқдай учиб ўтди.

Пўла қилиб тепиб ташлагандай алпозда уйга кириб келдим. Уйдагилар жимгина йўл беришди.

Йиллар, шу йиллар ичида оиламдагиларга қанчалик қийин, қанчалик азоб бўлганлигини ҳис қилиб, сезиб тураман. Аммо юпата олмайман. Ўзимни юпататурган инсон керак. Ким, қандай юпатади? Ҳозиргина Қосимжон айтганидек, юрагимдан жигарларим фарёдини ситиб чиқариб ташлаш мумкинми? Йўқ. Энди у мен билан бирга яшаб, бирга кетади...

Хонага сиғмасдим. У ёқдан, бу ёққа юраман. Ахийри чидаб тура олмай тунда, Қосимжон яшаётган районга йўл олдим.

У мени жимгина қаршилади. Узримни айтдим. Шунда Қосимжон:

— Ака, мен сизга ҳеч нарса айта олмайман. Хаёлларим остин-устун бўлиб, миям тарс ёрилиб кетай демоқда. Чарчадим. Онанинг фарёдларин, дўстларим армонларин эслаб чарчадим. Илтимос, мени тинч қўйинг. Агар хоҳласангиз, у ерларда ёзган хотира дафтаримни бераман. Фақат мендан сўрамасангиз бўлгани,— дея остонадан ортига қайтди. Кўп ўтмай қаршимда пайдо бўлди. Қўлидаги қалин дафтарга лампочка нури тушиб турарди. Шошиб, худди юлқилагандай дафтарни ундан тортиб олдим. Ортимга қайтдим. Бир-икки қадам ташлагандан кейин ўзимга келиб, ўгирилдим. У остонада ҳайкалдай қотиб турарди.

— Раҳмат,— дедим шивирлагандай. У бошини қимирлатиб қўйди.

* * *

Мана, Қосимжоннинг қора кунлари битилган дафтар қўлимда. Унда мен билмаган армонлар, орзулар, азоблар, фарёдлар овоз беради. Овозларини жимгина эшитинг. Тинглаш ҳам фазилат асли.

ЯШИЛ ДАЛА

Бир минг тўққиз юз саксонинчи йилнинг ёзи. Бу йил ҳар галгидан иссиқроқ келди. Қуёш нурлари гўё олов пуркайди, тирик жонзот ўзини турли бурчакларга уради.

Йигирма биринчи июнь. Термиз аэропортидан ҳавога кўтарилган самолёт Қундузга келиб тушди. Ватанимдан келган

янги аскарларнинг худди ўзга оламга келиб қолишгандек, атрофга бир ҳаяжон ва қўрқув билан қараётганликлари безовта кўзларида ошкор эди.

Безовта аскарларни ўн нафар, ўн нафардан бўлиб БТР машиналарига чиқаришди. Мен, Абдурахмон, Абдумажид, Абдувоҳидлар бир машинада эдик. Атрофни сукунат қоплаган. Фақат машиналарнинг гулдураган овози қулоққа чалинади. Йўлда Абдувоҳид машинасини тўхтатиб, туйнукдан бошини чиқарди-да:

— Қаранглар,— деди қаршимиздаги оломонга ишора қилиб.

Икки тарафдан йигирма чоғлик одам бир-бирига хезлангандай юриб келишарди. Ҳаммасининг қўлида кетмон. Ораларида йигирма қадамлар масофа қолганда ҳар томондан битта-биттадан кетмонли киши чиқиб, бир-бирини чопа кетишди. Қон эса оппоқ иштон-кўйлақларини қип-қизил рангга бўяди. Иккови ҳам йиқилди. Оломон эса уларни ташлаб ортига қайтди.

Бундай маъшум ҳодисани биринчи кўрганлигимиз учунми, ҳаммамизнинг рангимиз оқариб, вужудимиз титрарди. Бу бизларнинг илк бор қон билан юзма-юз келишимиз эди.

Пули-Хумридан ўтиб, Келагай шаҳрига етиб келдик. Мени учинчи ротага тақсимлашди. Орадан уч кун ўтиб, бизларни, танклар қоровулда турган ерларга олиб боришди. Айтилган манзилга етиб келганимизда, жазирама иссиқда икки танк шумшайиб турарди.

Бу макон — Чашмаи Шер қишлоғининг юқори қисми эди.

Мен ва Аверьянов Женка 415-танкда хизматни бошладик.

Кундуз куни. Бизлар ўзимиз ясаган пистирмада ўтирибмиз. Устимиздан тўртта вертолёт учиб ўтиб, ортга учтаси қайтди. Сўнг вертолётлар учиб келган томондан ўнга яқин танк пайдо бўлиб, бизлардан тўртинчи вертолёт қаерга тушганлигини суриштиришди. Шунда ҳайратдан ёқа ушладим. Хаёлимда эса:

— Наҳотки, вертолёт йўқолган бўлса. У изсиз кетса, одамнинг йўқолиши бу ерда ҳеч гапмас экан-да,— деган ўй кечди.

Бизникилар прапоршик Сулема билан шаҳарга чиқишди. Аммо нимагадир, тушликка кечикишди. Ҳавотирланиб ўтирганимизда, узоқдан УРАЛ машинаси кўринди. Суюниб кетдик. Машинадан ҳамма томони, ҳатто қўлидаги пистолетларигача лойга булганган танкчилар тушиб келишди. Сўкинишлар, аччиқланиб ер тепинишар, сўнггида нима кор-қол бўлганлигини айтиб беришди.

Шаҳардан чиқишдаги йўлда дўконлар бўлиб, улар олдида бир болани отишган. Ва бехос отишма бошланиб, улар машиналарини ташлаб, балчиқ орқали қочишиб, жонларини сақлаб қолишган экан.

Асаблари жойига тушганда, бир ўлимдан қолганликларига шукроналар қилишиб, чўқиниб олишдилар.

Кўп ўтмай бизларни Пули-Хумри олдидаги биринчи кўприкка кўчиришди. У ерда бизнинг маслаҳатчилар ва афғон коммунист ҳамда фаоллари яшашарди. Кўприк Банди-Дуга шаҳрига яқин эди.

БАНДИ-ДУГА

Банди-Дуга — Пули-Хумри вилоятининг келинчак шаҳри. Шаҳарнинг нафақат табиати гўзал, балки замонавий мейморчилиги ҳам унинг табиатига уйғунлашиб кетган.

У ерда арча дарахтига ўхшаш улкан қарағайлар шаҳарга сеп бўлиб тушгандай, ҳар томонини ўраб олган.

Дашт томондан оқиб келаётган дарё шаҳарнинг остонасида иккига бўлиниб оқади. Иккига бўлинган ўзан шаҳарнинг олмос камарига ўхшайди. Ўзанлар шаҳардан чиққандан сўнг яна қўшилишиб кетишади.

Ёнимизда Айталибой исмли ўзбек яшарди. У асли самарқандлик бўлиб, инқилоб замонида ота-боболари қочиб келишган экан. Ёши олтишларга борган, ҳали бақувват эди.

Довуд шоҳлик замонида Покистон билан бўлган йигирма йиллик урушда қатнашган, оёғидан яраланиб қайтган. Боғлондаги гектарлаб ерларини ўн олти ёшли хотинининг қалинига совурган экан.

Биринчи хотинининг ёши элликларда эди. Ундан саккиз ёшли ўғли бор. Айталибойнинг боғидан олма териб келардик. Ва ўша ердаги чашмадан чанқоғимизни босардик. Чашманинги суви ниҳоятда ширин эди.

ИККИ ГЎЗАЛ

Тушликдан сўнг мен ва Аббос сув келтириш учун йўлга тушдик. Чашмага етиб келиб, шундай нигоҳларимиз шарқираб ер остидан отилаётган зилол сувга юзларини чаяётган икки парига тушди. Улар эгилганда нозик белларидан кўзимизни узолмай, ҳайкалдай қотиб турабердик.

Сув ололмасдан ортга қайтдик. Туни билан ухлай олмадим. Шерь ёздим:

Кўрдим булоқ бўйида ўлтирар,
Таърифлашга ожиздир минг бир ғазал —

Икки гўзал.

Юзин аста тўсиб, имо билан қарайди,

Сочин булоқ сувига солиб, сумбуладек тарайди —
Икки гўзал.
Зилол булоқ сувлари ҳам сочлардан олар жон,
Бехос висол қучгандек, ёр қўйнида у ҳайрон —
Икки гўзал.
Бу фалакда ой битта,
Қайдин келди икки ой —
Икки гўзал.

Мен шоир эмасман. Аммо аёл гўзаллигидан биринчи бор ҳайратланиб, шу шеър лабларимда айланаверган. Қодирий бобо ҳам мен каби Кумуш сиймосида кимнингдир кузатганлигига имон келтираман. Бўлмаса Кумуш бунчалик самовий фариштага айланмас эди. Нақадар улуғ таъриф. Қани энди бобомиз қалби ҳар бир инсон кўксига ин қурганда, аллақачон дунё гўзаллашиб, руҳлар дунёсига кўчган бўлур эдик. Биз ҳам етти ёт юртларда юрмаган бўлардик. Бу ёвуз, бу босқинчилик эди. Кимга ҳам айта оласан...

Икки малакни ҳар куни бир вақтда чашма бўйига келишини билиб олдик. Уша вақт яқинлашган сари олдимиздаги овқатимиз, қилаётган юмушимиз қолиб кетиб оёқларимиз ўз-ўзидан ўша томонларга судраб кетарди.

Тошларнинг панасидан секин бош чиқариб, назар ташлардик. Юрагимда бир тотли ўй вижирлаб самога учиб чиқарди. Муаллақ қолардим. Кўз олдимдан чашма бўйидаги тошлар, дарахтлар, сув сирпаниб тушиб қолиб, фақат бир-бири билан ҳамма ўйлардан, ташвишлардан холи балоғат ёшидаги қизларнинг учқур кулгулари, солланиб сакрашлари, сарв қоматлари ўтарди.

Афғон тупроғига нечун келганлигимиз, ён атрфимизда ажал шарпаси кезиниб юрганлиги, ҳамма-ҳаммаси ёддан кўтарилиб, навқирон йигитга, янгасини томоша қилган болага айланардик.

Улар ўйнашиб, чарчашиб ҳамма томони сувга ювилиб ортга қайтишарди. Скин-секин нигоҳларимиздан узоқлашиб, бир нуқтага айланиб, чексизлик қўйнига сингиб кетишарди. Бўшашиб тушардик. Тўрвасини йўқотган гадо мисол шалвираб пистирмага кириб келардик.

Туш кўрардим. Оппоқ туман ичида сузиб юрардим. Узоқ-узоқларга учиб борардим. Бир вақт чашма устида мени булутлар ташлаб кетди. Қуйига қарадим. Мендан олис-олисларда икки малак қип-яланғоч чўмилишарди. Юрагим тарс ёрилиб кетай деди. Жимгина самога осилиб турабердим. Улар бир-бирига сув сепишди. Сувнинг зарралари юзларимга сачради. Муздай сувдан сесканиб, уйғониб кетдим. Қаршимда Аббос:

— Турсангчи, улар аллақачон чашма бўйига келган, — деди безовта. Сапчиб ўрнимдан туриб худди телбадай йўлга тушдим.

Ана биз пойлоқчилик қилувчи тошлар. Унга секин тирмашиб

чикдик. Не кўз билан кўрайликки, қизлар чўмилишарди. Тушимми-ўнгим, деган ҳаяжонда кўзларимни қаттиқ юмиб очдим. Йўқ, бу ҳақиқат эди. Улар шундай қаршимда эди.

Аббосни билмадим, менинг аҳволим жуда ночор эди. Бармоқларим билан қиррадор тошни чангаллайвериб, оғриқни ҳам сезмабман. Қўлим қонга булганганди. Худди қонни лабларим билан яласам, уларга етишгудек алпозда юзимга сураберибман.

Ана, малакларнинг бири сувдан сирпаниб чиқди. Бутун вужудим нигоҳга айланиб қолди. Унинг сарв қоматини кўзларимга жойлаб олишга шайланган эдим. Ана унинг тирсиллаб турган сийналари, сув ва қуёшдан мамнундек ялтираб турган нозик беллари, шундай қучоғингга босиб жон беришнинг истаган болдирлари. Ана у кўйлаклари ечилган томонга юриб кетди. Юрагим бўғзимга тиқилиб қолгандай, "ғийқ" деган сас эшитилди. Бошимни тошга қўйдим. Ҳушдан кета бошладим. Улаяпман, деб ўйладим. Агар ўлим шунчалик тотли бўлса, ўлмоққа тийёр эдим. Кейин нима бўлганлигини билмайман. Бошимни кўтарганимда Аббос ҳам мен қатори ўлиб, ҳали тирилмаган эди.

Бизни ўлдириб қўйганлар эса аллақачон булоқ бўйини тарк этишганди.

Аббосни юзига уриб, ўлим бўсағасидан қайтариб олдим. Кўзлари ҳайратдан очилган дўстимни менга нигоҳи тушиб, ҳали узоқ вақт ўлиб ётишни истагандай бир турли жилмайди.

Кейин биз булоқ бошига бормадик. Юрагимиз дов бермади. Мана орадан қанча вақтлар ўтди. Ҳамон ул малакларнинг жонни суғуриб олувчи қоматларини унута олмайман. Кўзларим юмилиши билан зумрад сув ичидан солланиб чиқиб келишаверади.

ТАҚДИР ҲЙИНИ

Инсон, ўз қисматидан асло қочиб қутула олмайди. Яратувчилик ўзга, қисмат эса юракка қуйилган қўрғошиндир. Қани уни ситиб олиб кўринг-чи, юрак бардош бера олармикин? Унинг жон талваса қилиши — қисматдир, қисмат.

1980 йили Олимпиада ўйинлари Москвада бўлиб ўтди. Бу ўйинда АҚШ, ГФР, Англия, Япония каби йирик капиталистик мамлакатларнинг командалари қатнашишмади. Асосий иштирокчилар социалистик ва айрим нокапиталистик йўлдан ривожланаётган мамлакатлар эди. Булар сафида Афғонистон терма командаси ҳам бор эди.

Олимпиада ўйинларини биз аскарлар радио тўлқинлари

орқали эшитиб бордик. Ўйинлар тугаганда Боғлондан шум хабар келди.

Афғонистон терма командаси аъзолари Тошкентдан Қундузга самолётда келиб тушишган. Аэропортдан автобусда келишганда афғонлар уларни ўққа тутишган. Шу хабарни эшитишимиз билан Жўрасвнинг танки Боғлонга қараб жўнади. Орадан кўп ўтмай у "хушхабар" келтирди. Олимпиада иштирокчиларидан биргина тренер соғ қолиб, қолганлари ҳалок бўлишган.

Ана қисматнинг аччиқ ҳақиқати. Улар ўйинда қатнашмаганда соғ қолишарди. Ортда қолган ота-оналар фарёли бўлмасди. Бу бизнинг фикримиз. Одамзод қачон ўз қисматидан қочиб қутулган?..

Боғлон Афғонистоннинг йирик шаҳарларидан бири. Табиати ниҳоятда гўзал. Шаҳарга кириб боришда афғон полки турибди. Афғон аскарларидан ўтишингиз билан улкан арчалар пойингизда қад кўтаради.

Пули-Хумридан оқиб келадиган дарё шу ердан ўтади. Биринчи Боғлонга кириб боришда йўлнинг четидаги турли-туман савдо расталарига кўзингиз тушади. Иккинчи Боғлонда йўл бир томонлама бўлиб, у ерда ҳам савдо дўконлари қаторлашиб кетган.

Биз у ерга етиб борганда дўконлар эмас, ўзимизнинг машиналар йўл четида ёниб ётарди. Тўрт гилдираги осмонга қараб тутаётган УРАЛлар, башниyasi учиб кетган танклар, ёнламасига қийшайиб ётган БТРларга қараб юрагинг орқага тортиб кетади. Шу ёнаётган машиналар ичида 536-танк командири, самарақандлик Нурмуродов ҳам бор эди. Кўзлари қулиб турувчи.

— Ҳали омонлик кунларга етиб оламиз.— дея тез-тез такрорловчи дўстимиздан ажралиб қолдик.

Ўлимни ҳис қилдик, аммо йиғламадик. Кейин кўп кунлар уларнинг руҳи қуришаб олишиб, марҳум дўстларимизни эслатаверди, йиғлайвердик.

Афғонлар учун бу ер бизнинг карвонларимизни қийратишга энг қулай жой эди. Бунда, биздан олдин ҳам кўп даҳшатли воқеалар бўлган. Кўп ватандошлар жон берган. Қундузга кетаётган карвоннинг биронтаси ҳам бу ердан омон ўтишмаган.

Бу карвондан фақат олти нафар болагина тирик қолганди. Қанд заводидан шундай ўтишда карвонни афғон БТРи қувиб ўтиб, йўлни тўсиб қўйган. Отишма бошланиб кетган. Омон қолган аскарлардан бири шундай деган эди:

— Машинадан сакраб, нима қилишимни билмай талвасага тушиб қолдим. Шундай қаршимда тўрт-беш нафар ўлик бир-бирига қалашиб ётар, атрофга қон сизарди. Ўзимни уларнинг

орасига урдим. Қўрққанымдан, ўликларнинг остига кириб кетибман. Ҳамма томоним қонга булғанди.

Жон ширин экан-да, ҳеч нарсани ўйламайман. Ҳаётнинг қил устида турганда ўликлар билан тенглашиб қолар экансан. Устимдаги аскарнинг қаеридандир қон силқиб лабларимга томарди. Лабимни қанчалик қаттиқ юммай, қоннинг чучмал таъминини сеза бошладим. Орадан қанча вақт ўтганлигини билмайман, кимдир оёғимдан судраб тортганда ҳушимга келдим.

Ўзимга қон томавериб, худди шиббалаб ташлангандай ҳолга келган. Фақат бурун катакларимдан нафас олиб турардим. Мени тортган аскар худди ўлик тирилиб келгандай ҳаракатимни ва қонга чўмилгандай афт-ангоримга кўзи тушиб қулогимни қоматга келтириб бақириб юборди.

— Ҳэ-э, онасини... урушини ҳам, бизларни бу ерга жўнатганларни ҳам... Ҳеч ўзимга кела олмаяпман. Уйқум қочиб кетади.

Танаси узилиб кетган арчалар, шохлари куйиб, қуруқ савлати қолган толлар, Боғлон йўли атрофи нақадар гўзал бўлганлигидан гувоҳлик берарди. Эндиликда уйлар ўрнида вассаси тутаб, вайроналар қолганди.

АЖАЛ ОҒЗИДА

Менинг ҳаётимдаги энг бахтиёр йил — бир минг тўққиз юз саксон биринчи йилдир. Бу йилни унута олмайман. Унутиш, гуноҳи азимдир.

Бу йилда бойиб ҳам, қаҳрамон ҳам бўлганим йўқ. У бир неча бор кейинги — омонат кунларимни қайтариб берди.

Инсоннинг заиф, мустаҳкам томонлари ўлим билан юзма-юз келганинга ошкор бўлиб қолар экан. Ундан омон қолганинда бу кўринишлар қайларгадир чекиниб, яна бахтиёр кунларни бошингга ўраб яшар экансан. Шунда яшашнинг улкан бахтлиги, ҳаётнинг нақадар гўзаллиги рамақ лаҳзалардан сўнг бор ботиний жилолари билан қаршингда намоён бўлар экан.

Саксон биринчи йилнинг апрель ойи. Қоровулда турибман. Бизларни мартнинг бошларида истеҳкомлардан олиб полкка тўплашди ва яқинда катта юриш бўлиб, унга жиддий тайёргарлик кўришимизни тайинлашди.

Ўша алғов-далғов кунлари андижонлик ҳамшаҳрим, Абдулҳамид Жўраевни ватанга кузатдик. Уни кузатиш ниҳоятда қийин бўлди. Худди юрагимни суғуриб олиб, Абдулҳамидни қўлига тутқазгандай аҳволга тушдим. Инсон оғир кунларда бир-бирига сўяниб қолса ёмон бўлар экан. Ўшанда ўлимга ҳукм қилинган маҳбус дунёсини бошимдан кечирганман. Кўникиб

кетиш анча оғир бўлди. Одам боласи нималарга кўникмайди дейсиз, кўникдик.

Рота командири Кулбудюк бизларни катта юришга тайёрлай бошлади. Ҳар куни паркда танкнинг носоз жойларини созлаймиз, ҳатто жуда майда кўринган қисмларидаги ул-бул шурпларни қайтадан қотириб чиқамиз.

Ниҳоят, машиналар ва аскарларни кўриқдан ўтказиш вақти етиб келди. Армия генерал-лейтенанти Пивоваров полкни сафлаб, ҳар биримиз билан алоҳида суҳбатлашиб чиқди.

Тунда генерал, ҳамма командирларни чақириб, биз борадиган жойнинг картаси ва жуғрофий жойлашиши билан таништирди. Ҳаммамизнинг номер ва оталаримизнинг исми-фамилияси, яшаш жойи ёзилган гилзаларимизни бир-бир кўриб чиқдилар.

Йигирма биринчи мартнинг ярим тунда йўлга тушдик. Бизнинг танкимизда катта лейтенант Конерев, Игоши ва Понеревлар бор эди. Экипаж аъзолари танк устида кетишарди. Ҳали тонг отишига анча вақт бўлиб, баҳорнинг намхуш ҳавоси юзга урилар, чала ухлаганлигимиз учун мудраб борардик.

Сонсўлоқ, Доши қишлоқларидан ўтиб, Хинжонга кириб келганимизда тоғ ортидан қуёш чиқиб, тонг ҳовурини қовжиратгандай бўлди. Нонушта қилиб олганимиздан сўнг Виломаевнинг танкига сургич ўрнатдик. Унинг асосий вазифаси, йўлдаги миналарни портлатишдан иборат эди.

Бир вақтлари бу йўлда Покистон орқали келаётган Англия қурулли экспедициясини афғонлар қириб ташланганлигини командирларимиз қайта-қайта такрорлашганди.

Ҳаммамиз танклар ичига, ўз жойимизга ўтирдик.

Карвон сскин жойидан қўзгалди. Қўйида танк, БТР, артиллерия, тепада эса вертолётлар борарди. Бизнинг олдимизда Виломаевнинг танки кетарди. Алоқа аппаратидан командирларнинг турли буйруқлари эшитилиб турар, улар бизларни ҳушёр бўлишга, бирор нохушлик сезсак огоҳлантирмасдан ўт очишимизни тайинларди.

Бизларнинг эса, ҳозир қандайдир мудҳиш ҳодиса бўлишини сезгандай юрагимиз гупиллаб урарди.

Биздан олдин кетаётган танк афғонлар қурган кўприқдан ўта олмай текилиб қолди. Уни иккита танк билан ҳам тортиб чиқара олмадик. Шунда бизнинг танкимиз биринчи бўлиб қолди.

Қишлоқлар оралаб ўтиб, сайхонликка тушдик. Шу ерга етиб келгунча бирорта ҳам ўқ овозини эшитмадик. Бундан хурсанд эдик, албатта.

Полк шу ерга жойлашиб, тунадик. Бу қишлоқ Андороф водийсига мансуб бўлиб, Етти пир деб аталарди. Чунки бу водийда етти қишлоқ бўлиб, қишлоқни етти оқсоқол бошқарарди. Қишлоқдан шундай Покистон йўли кўриниб турарди.

Қишлоқ аҳли Покистондан келин олиб, қиз беришар. Савдо-сотиқ ҳам яхши йўлга қўйилган бўлиб, оға-инидек яшашар экан.

Табиатнинг гўзаллигига тўймайсан. Ҳеч ким сенга халақит бермаса-ю, мусаффо осмонга, тоғу-тошларга тикилиб ётаберсанг. Табиатнинг тирилишида, замин кўм-кўк либосга ўралганда элнинг тотувлигини бузиш, ҳапқириб-ҳапқириб қўяётган юрагига найза санчиш катта гуноҳ эди, гуноҳ. Биз бу гуноҳларни қандай ювामиз ё лаънат тамғаси бўлиб пешонамизга муҳрланадими? Билмадим, билмадим...

Бизнинг танкимизда сургуч борлиги учун биринчи бўлиб йўл бошладик. Ҳозиргина кўзингни қувонтирган ўтларни, дарахтларни синдириб бормоқдамиз. Сарв қомат арчаларнинг танк остида қолиб кетишларини кўриб юрагинг йиғлайди. Таранг тортилган асабингни тинчлантириш учун темирни муштлайсан, кўзларингни юмасан. Аммо бифаросат темир чўчка, аямай майсаларни, дарахтларни ифлос панжалари орасида ғажийверади.

Бизнинг гуноҳимизга шерик бўлишни истагандай ерлик коммунистлар ҳам ёнимиздан жой олган.

Етти пирнинг иккинчи қишлоғига кириб боришимиз билан учинчи қишлоқдан тиниқ ҳавони кесиб қора тутун юқорига ўрмалади. Қайси қишлоққа қадам боссак, кейингисидан тутун чиқарди. Бу тутунлар уларнинг пароли эканлигини кейин билиб қолдик.

Шу куни кечгача ҳам ҳеч бир воқеа содир бўлмади. Бошқа қишлоққа кетганлар эса негадир биз билан учрашиши керак бўлган ерга етиб келишмади.

Бизлар турган ердан бир километрлар узоқликда чашма бор эди. Ҳайдовчи ва яна бир аскар сув олиб келиш учун автоматларини олишиб, булоқ бошига кетишди. Орадан ўн минутлар ўтар-ўтмас ўқ товуши эшитилди. Танклар бориб ўз қуршовларида машинани олиб келишди.

Эртасига бизнинг танкимизни Хингон қишлоғидан афгон коммунистларини олиб келишга юборишди. Учта танк билан йўлга тушдик. Ортимизда иккита БТР ҳам бор эди. Полкдан чамаси уч километрлар узоқлашдик. Бирдан ўқ овозлари эшитилди. Биринчи бўлиб кетаётган танк ортида дўлдек гранатаминомёт ўқлари ёғилди. Бизлар ўқ учиб келаётган томонга пушкани буришга улгурмадик. Кучли зарбдан ҳушимиздан кетдик. Кўз олдим қоронғулашди. Қаршимда қип-яланғоч болалигим турарди. У мендан узоқлашиб, чирпирак бўлиб айлана бошлади. Худди самолётдан парашютсиз тушиб келаётган одамдай зулмат қаърига ўқдай учиб борардим. Кимдир худди гирбонимдан бўғиб олгандай, нафасим чиқмай қолди. Ўлиб

қолишдан сескангандай кўзларим очилди. Ғира-шира танк ичида турганлигимни ҳис қилдим. Хаёлларимни бир жойга тўплагунча танкка иккинчи зарба келиб тегди. Бошимни қандайдир темирга уриб олганлигимдан ҳушёр тортдим. Ва, нима гаплигини билмоқ истагида тримплидан ташқарига қарадим. Дарахтлар кўринди. Эндигина куртак очаётган дарахтлардан сув томчиларди. Улар худди бу қон тўкишларга чидай олмай йиғлаётгандай эди. Яна кўз олдим қоронгулашиб, бундан лаҳзалар олдин танк ғилдираклари остида мажақланган дарахтлар қаршимга келиб тўхтади. Танк ичи ўрмонзорга айланиб қолгандай чор тарафимдан мени дарахтлар қуршаб олганди. Уларни ушлаб кўрмоқчи бўлман, қани энди қўлларим етса. Ўрнимдан турмоқчи бўлиб, бошимни қаттиқ темирга уриб олдим. Худди чақин чақнагандай бўлди. Шлемофондан эса "шир, шир" деган турли хил овозлар қулоғимга қуюларди.

Шу вақт Боғлонда қўлга тушган аскар ва унинг кесиб ташланган аъзолари кўз олдимга келди. Ақлдан ташқарида граната тўлдирилган яшикни пайпаслаб топдим. Гранаталардан ўнтасини ички ва ташқи чўнтагимга солдим. Бунга ҳам қаноат ҳосил қилмай кўкрак чўнтақларимга ҳам граната жойладим. Кейин хотиржам:

— Қўлга тушмаслигимга ёрдам беради,— дея шивирладим. Ўрнимдан туриб ёнимдаги курсига беҳол чўкдим. Бу саъй ҳаракатларни мендан ташқарида бошқа бир инсон қилаётгандай эди. Мен эса уни жимгина кузатиб турардим. Худди вазнсиз одамга ўхшардим. "Тирикманми ёки ўликманми..." дея ўзимга савол берардим. Баданимни чимчилаб кўрдим. Ҳеч нарса сезмадим. Лейтенантни қидирдим. У полда чўзилиб ётарди. Шу вақт машина юраётганлигини унинг силкинишидан сездим. Аммо қасққа?.. "Наҳотки, асирга тушган бўлсак?.." деган ўй хаёлимда кечди. Чўнтақларимдаги гранаталарни бармоқларим билан силаб, хотиржам тортдим. Алоқа аппарати ишламай қолганди. Келажакни худога ташлаб кетабердим.

Йўқ, бизникилар танкни тортиб келишган экан. Туйнукдан ерга тушдим. Абдурахмонни кўрдим. У югуриб келиб, мени қучоқлаб олди. Кўкрагига гранаталар ботти шекилли, ўзини ортага ташлаб:

— Ў-ҳў, шунча гранатани қандай кўтариб юрибсиз,— дея ҳайратланди. Ўзим ҳам қилган ишимдан хижолат чекдим.

Бир оз ўзимга келганда, танкнинг занжирлари узилиб кетганлигига кўзим тушди. Кейин ричагларини ярим ой шаклига келиб қолганлигини, остки қисми ёрилиб кетганлигини кўрдим. Занжирларни олиб келиш учун рога техниги Орлов ва олти нафар аскар танк шикастланган ерга қайтиб кетишди. Улар битта гранатаминомётни ва занжирни олиб келишди. Олдин

гранатаминомётни душманники деб ўйладик. Кейин ўзимизники эканлиги маълум бўлди. Қаттиқ отишма бўлганда бизни ҳимоя қилишга борган аскарларимиз қуролларини ҳам ташлаб қочишган экан. У ерда кўп аскаримиз ҳалок бўлганлигини ҳам айтишди.

Бизга ёрдамга келган ҳарбий техниканинг сони ниҳоятда кўп эди. Асосий вазифамиз эса, танкка занжирни ўрнатиб, уни полк жойлашган ергача судраб бориш.

Занжирни энди танк остига судраб олиб боришимиз билан шундай отишма бошландики, қани энди танкка яқинлашиб бўлса.

Афгонларнинг нафасларини ростлашиб олишганлиги тўхтовсиз ўқ отишларидан ҳам сезилиб турарди. Ҳаммамиз пистирмаларга қайтдик. Кейин бизнинг ўқ отувчи техникаларимизнинг ҳаммасидан ўт очилиб, худди қисмат қойим бўлгандай эди. Ким қаёққа қараб отаётганлигини билиб бўлмасди. Ун минутлардан сўнг отишма тугади. Аскарлар яна қуйига тушишиб бузилган машиналарини ўхшатишга киришди. Яна отишма бошланди.

Ер ёнарди, ер титрарди. Дарахтлар қарсиллаб сина бошлади. Табиатнинг баҳорий гўзаллиги ўрнини тап-тақир чўл эгаллади. Бизларнинг юрагимиз ҳам сўриб ташланган узум пўчоғидай, бўм-бўш эди. Муҳаббат ўрнини ғадир-будир, тиришган, буришган нафрат эгаллади. Одамга ўхшамасдик. Ваҳшийлашиб қолгандик.

Отишма сусайганда, икки танк ва пиёдалар машинаси йўлда давом этмоқчи бўлиб, беш юз метрлар юрар-юрмай биринчиси портлади. Иккинчиси эса бозордан қайтган сигирдай ортига бурилди.

Кечаси бу жаҳаннамда қолиш жуда хавфли эканлигини ҳаммамиз ҳис қилиб турардик. Шул сабаб танкларни занжирсиз — котокларда бўлса ҳам ҳайдаб полкка етиб олишимиз керак эди.

Йўлда Зоир Йўлбосаров деган андижонлик бола шлемофонини киймай, танк туйнугидан тепага чиқарди. Шу вақт шлемофоннинг пешонага тушиб туриши керак бўлган жойидан ўқ тешиб ўтди. Агар у бошда бўлганда, бехато кетмаган бўлур эди.

Ҳамюртимнинг омадли бўлганидан хурсанд бўлиб, унга ҳамма вақт омад тиладим.

- 26-март — пайшанба куни эди. "Биздан пайшанбалик олишди", дея абгор бўлиб ортга қайтдик. Алам қиларди. Аммо, начора...

Иккинчи куни полкка Союздаги қайсидир вилоятнинг раҳбари келди. Уни ҳам Улуғ Ватан урушида танкини немис снаряди юлиб ўтиб, экипаж аъзолари тасодиф туфайли омон қолган

экан, бизнинг танкимизни айланиб кўрди. Саломатлигимизни сўради ва ўша заҳоти ортига учиб кетди.

Шу пайт бошқа группа кетган томондан шум хабар келди. Тошкентлик Зухриддин деган боланинг курагига дайди ўқ теккан ва оғир жароҳатланган эди. Уни ҳам ортга жўнатдик.

Биз турган ер Андороф водийсининг бир чеккаси бўлиб, кундузлари осойишта кечар, аммо қуёш ботиши билан отишма бошланарди. Охирги кунлари шу даражага бориб етдики, улар отганда биз, биз отганда улар жавоб қайтармасди. Бизларда снарядлар саноқли қолганлиги сабабли аскарларнинг руҳи тушиб кетганди.

Афгонлар бизларда ўқ-дори кам қолганлигини сезгандай қутуришдилар. Ҳатто "Русский сдавайтесь..." дея қичқириб ҳам қўядиган одат чиқарди. Шундай вақтларда жимгина, сувга тушган мушукдек шумшайиб ўтираверардик.

Орадан икки кун ўтиб, вертолётларда танклар учун керакли қисмлар ва снарядлар олиб келишди. Ўлган қариндошимиз тирилиб келгандай, бизларга ҳам жон кириб қолди.

Афгонлар — табиат — тоғу тошлар ҳимоясида эди. Худди табиат ҳам уларга қўшилиб бизга қарши жанг қилаётгандай эди. Аслида ҳам шундай бўлди...

Орадан кўп ўтмай ҳамма қисмлар бир ерга тўпланди. Бизнинг танкимизнинг ҳам кам-кўстлари жой-жойига қўйилганда, тирилиб қолди. Мотори юргизилганда ифлос чўчқадай пишқирди...

Ёнимиздаги афгон полки кутилмаганда бир сафга тизилиб, номоз ўқий бошлашди. Уларнинг жанг майдонида номоз ўқишидан ҳайратландик. Бунга қарангки, шу вақт бизга қарши ўқ отаётган томон ҳам сукутга кетди. Улар бизларни пойлаб, дурбин орқали кўриб турганлиги аниқ эди. Агар шу пайтда ўт очишганда бутун афгон полки қирилиб кетарди. Ўт очишмади.

Афгонлар ўринларидан туришганда нима сабабдан бундай қилганлигини сўрасак, ҳинд хонандаси Муҳаммад Рафи вафот қилганлигини айтишди. У вафотидан бир ой илгари ҳажга бориб, мусулмон динини қабул қилган экан. Ана динга ҳурмат. У ҳиндистонлик хонанда экан, биз гоҳида бир қишлоқ нарида вафот қилган хонадонга кирмаган кунларимиз кўп бўлган. Марҳумга ҳурмат, менинг тасаввуримда дин билан боғлиқ нарса эмас. Қуръонни биз кўп йиллар қоралаб келдик. Уни ўқимасдан, билмасдан юзига балчиқ чапладик. Аммо у бир неча асрлардан бери яшаб келмоқда. Агар у халқнинг йўқлик сари кетишини қўллаб-қувватлаганда, аллақачон фаросатли одамлар миясидан сирпаниб туришиб қолган бўларди. Юракда кўп гаплар бор, аммо ҳаммасини ёзиб, айтиб бўлмайди-да. Ҳали айтиш, ёзиш мумкин бўлган кунлар келади. Мен бунга ишонаман...

Эрта тонгда уйғотишиб, ўзга ерга кетишимизни айтишди. Йўлга чиқдик. Энди бу биз келган Бону қишлоғи йўли эмасди. Дарё қирғоғи бўйлаб кетдик. Чунки дарё қирғоғига мина қўйиб бўлмади. Яна бир томони, афғонлар пистирмани бошқа ерга қўйишганди. Бу соҳил улар учун кутилмаган йўл эди.

Ниҳоятда қийин аҳволда ўн беш километрлик масофани босиб ўтиб, ўз йўлимизга чиқдик. Олдинда кўприк кўтариб юривчи танк борарди. Кўприклар йўлга сигмаганлиги учун қолдириб кетишга тўғри келди.

Талофат, талофат, талофат ҳамроҳ эди, совет аскарларига...

Йўлда яна отишма бошланди. Танкдан отишнинг иложи бўлмаганлиги учун фақат олдинга қараб юра бошладик.

"Ёввойи чўчқа" бўкириб олдга интилар, тупроқ йўлнинг чангини панжалари билан тирнаб осмонга итқитиши кўрсичқоннинг саъй-ҳаракатига ўхшарди.

Йўл устида ёниб ётган танкчилар кийимига кўзимиз тушди. Этларим жимираб кетди. "Наҳотки, яна ўртоқлар ҳалок бўлган бўлса-я..." дея ўйлайман. Ниҳоят, биринчи бўлиб кетаётган танкка етиб олдик.

Танкни афғонлар гранатаминомёт билан урганда ўқ башнядан кириб, моторнинг яқин жойидан чиққан ва кийимлар турадиган яшникни ёндириб юборган, шунда экипаж аъзолари ёнаётган кийимларни танкдан улоқтиришган экан.

Улар афғон гранатаминомётчисини кўришган, аммо танк пушқасини тўғрилашнинг иложи бўлмаганлиги учун танкнинг энг қалин зирҳли жойини отувчига тўғрилаб, олдга ҳайдай-веришган. Агар танк йўлда қандай кетаётган бўлса, шу алпозда юрганда уни афғонлар аллақачон портлатиб юборишган бўларди. Ҳа, бизнинг шоввозлар тутиб беришнинг анча машқини олишган эди. Отолмагандан кейин тутиб бериш ҳам яхшида.

Бизлар Бону қишлоғини айланиб ўтиб, Хинжон қишлоғига етмасдан тўхтадик. Сабаби карвонимиз ўлик илон жасадидай жуда чўзилиб кетганди. Афғон полки эса катта талофат кўрганди.

Қўналғамиз ўн гектарлар яланглик бўлиб, яланглик тугаши билан яна тоғлар атрофни қуршаганди.

Биз танкни тўхтатишимиз билан ёнимизга вертолётлар қўна бошлашди. Ярадорларни вертолётларга ташидик. Ярадор ва ҳалок бўлганлар ниҳоятда кўп эди. Командиримиз олдиндан "Сафдошинг яраланиб, вертолётга чиқарилаётган бўлса, югуриб бориб унинг қуроллларини олиб қол", дея қайта-қайта ўғит қилганди.

Мен ҳам вертолёт қўнган ерга югурдим. Чунки дўстим Темировнинг танки тўппа-тўғри вертолёт олдига юриб келди.

Танк ўқловчиси Михайловский яраланган экан. Чап қўли, елкаси боғланган эди. Уни ва бошқа ярадор-ўликларни машина олиб кетди.

Иккита вертолёт тинимсиз ярадорларни таширди. Уларнинг "оҳ", "воҳ"ига чидаб тура олмай, вертолёт олдидан узоқлашдим. Худди миям қайнаб, унга оловни дўстларимнинг фарёдлари ташлаётгандай эди.

Полк энди ўлганлар ва ярадорлардан тозаланиши билан тоғ тепасида югуриб кетаётган бир одамга кўзимиз тушди. Ҳамма митти одамни нишонга олиб бараварига ўқ узийди. Қани энди унга ўқ тегса, теккиза олмадик. Ана сизга совет аскарининг мерганлиги...

Одамларнинг хунрезликларидан бағри қон бўлган қуёш ҳам бизни доғда қолдириб кетган афгон кетидан тоғ ортига ўзини олди. Қуёшнинг қип-қизил шафағи қаршимиздаги тоққа тушиб, тошларга ҳам сачрагандай бўлди. Кейин қора зулмат бизнинг юрак бағримиздай заминни қоплади.

Командирлар икки тоғнинг икки томонига яширин пистирма қўйишди. Мен 38-танк командири Нурмуродов билан ёнимиздан оқиб ўтаётган дарё ўзанига бордик. Қаердандир отилган ўқ икковимизнинг орамиздан ўтиб тошга тегди. Тош парчалари атрофга сачради. Илон чаққандай сапчиб тушдик. Бу сафар ҳам ўлим бизларни четлаб ўтган эди. Ўзанга тушмасдан ортга қайтдик.

Полкимиз жойлашган ерда кичкинагина қишлоқ бор эди. Афғонлар бизларни кўрганданоқ қишлоқни тарк этишди. Қишлоқ аҳли тизилишиб, ялангоёқ болалари оналарининг кўйлағидан ушлаб олган, кексалар, момолар ҳассасига сўяниб юзлаб йиллардан бери яшаб келаётган иссиқ ватанларини ташлаб кетиб боришарди. Аҳён-аҳёнда юпун болаларгина ортига қараб-қараб қўйишарди.

Уларнинг ҳаёлидан нелар кечган экан. У болалар бир куни катта бўлади. Шу лаҳзалар бизлар ҳақимизда қандай ўйни бокира қалбларига жо қилган экан. Болаларига ўз болалигини сўйлаганда, кўз олдидан қолган совет аскарига қандай таъриф берар экан. Ҳойнаҳой "Босқинчилар!" дея ҳикоясини бошласа керак.

Уларга қараб юрагинг эзилади. Кўз олдидан ўз укаларим ўтади. Жигарларимни шу кўйга солганларга нисбатан менда қандай муҳаббат бўларди. У қайси миллатга, динга мансуб бўлмасин, бола. Болада на дин, на миллат бор. Унга меҳр керак. Бағринга босиб, тўйиб-тўйиб эркалашинг лозим. У эса ёрилган оёқлари билан тонгги шудринг қоплаган майсаларни босиб кетмоқда. Қанчалар азоб, қанчалар оғир унга.

Эй, худо, шу норасида бола хотирасида бир умр муҳрланиб қолишимдан ўзинг сақла...

Озарбайжонлик Қамбар қишлоқдан бош олиб кетган боланинг суюкли эчкисини шохидан судраб келди. Кечга яқин уни сўйиб, қайнатиб ўлтирардик. Тоғдан шундай отишма бошландики, қозон тагидаги ўтни ўчиришга мажбур бўлиб, танклар ичига кириб олдик. Ярим соатлар давом этган пала-партиш отишма тинганда, танк ичидан ўрмалаб чиқа бошладик.

Отишманинг сабаби, биринчи тоққа қўйилган пистирмадаги болалар исиниш учун ўт ёқишган, шунда иккинчи тоғдаги болалар "афғонлар", деган ўйда уларни ўққа тутишган. Хайрият, ҳеч бир талофат кўрмадик.

Мен эса бу отишманинг сабаби боланинг ризқи бўлган "она эчкида", деб ўйладим.

Эртаси, тонг қоронғусида йўлга тушдик. Биз турган ердан Хинжон қишлоғигача атиги ўн километр эди. Бу оралиқда ҳеч қандай афғон борлиги кутилмасди. Аммо катта хато қилган эканмиз. Бизни таъқиб қилган рақибларимиз жойлашганимиздан сўнг олд томонимизга ўтиб бизларни кутиб ўтиришган экан. Туйқусдан отишма бошланди. Алоқа аппаратидан эса командирларнинг турли буйруқлари келиб турарди. Энг орқада келаётган афғон БТРни тоғдан туриб, тўп билан уришибди. Уни ҳам отишма тинганда олиб келишди. Дўппидеккина қилиб тешилган машина ичидаги одам гўшлари машинанинг шифтларига ёпишиб, осилиб ётарди. Ўн бир киши яраланган эди.

БОҒЛОН

Хинжондан полкимиз жойлашган Келегай водийсига қайтдик. Апрель ойининг бошлари эди. Бу вақтда Афғонистон тупроғи турли табиат либосларига бурканиб, янги остона ҳатлаган келинчакнинг уйидек гўзал бўлиб кетади. Лолалар, гулисиёҳлар шаполоқдек-шаполоқдек очилиб, майсалар кўркига кўрк қўшади.

Бизнинг полкда яна техникаларни тузатиш бошланди. Икки кун ўтгандиям-ки, Боғлон йўлида келаётган катта карвонимизга афғонлар ҳужум қилишганлигини айтишди. Яна полкни тарк этдик.

Боғлон — Афғонистоннинг йирик шаҳарларидан бири. У уч қисмга бўлинади. Бошланиши Боғлон, Янги Боғлон, Эски Боғлон.

Қундузгача бўлган тўқсон километрлик майдон ҳам Боғлон шаҳри ичига киради. Бу шаҳар кўп кўнгилсиз, фожиали, мудҳиш воқеаларнинг гувоҳи бўлган, ҳаммасини кўрган, эшитган, сукут сақлаган. Сукут ҳам қайғудош асли.

Бу номни эшитган аскарлар қалбида ҳам нохушлик уйғонади.

Қундузда турган қисмлар ҳам, бизникилар ҳам бу ерни ўзиники қилиб олишга кўп уринган, аммо урдасидан чиқа олмаганлар. Карвонни эса вертолётлар кузатиб борарди.

Танкларимиз Келагай водийсидан чиқиб, қутуриб олдга ташланишди. Кулбудюк бошқараётган ротада Темиров, Куркин, Цой, Жулкаларнинг танклари бор эди. Мен эса рота командири танкида ҳам таржимон, ҳам навбатчи вазифасида эдим.

Полкимизнинг айрим қисмлари биз билан бирга бўлиб, полк командири подполковник Иванов ҳам шу ерда эди.

Келагай водийсидан қадамимиз узилган ерда кўчма ошхонани ва полкнинг айрим қисмларини қолдиришди. Танклар эса тупроқни чангитиб йўлда давом этди.

Танкнинг кичкинагина тримплисидан кўзим эмас, худди юрагим қараб кетаётгандай эди.

Бармоқларим тугмачани ҳам босишга мажولي етмаганлигидан бутун кафтим билан стабилизатор тугмачаларини босиб олган эдим.

Суякларим чарчоқдан зирқираб оғрир, ухлаб қолишдан қўрқиб тримплига пешонамни уриб-уриб оламан. Кўп ерим ғурра бўлганлигини кейин билдим. Танк эса бўкириб олдга интилар, яна секинлашиб қоларди. Ҳатто жонсиз темир ҳам ҳолдан тойгандай эди.

Ниҳоят, карвон машиналари ағдарилиб, қийшайиб ёниб ётган ерга етиб келдик. Янги афғон машинаси тўнтарилиб ётар, унинг устидаги япон батарейкалари турли томонга сочилиб кетганди. Унг ва чап томондаги ағдарилиб ётган машиналар ловуллаб ёниб, аскарларга олиб келинаётган гўштли консервалар биқирлаб қайнарди. Йўлнинг ўртасида ёниб кетган, чала ёнган ҳайдовчилар жасади ётарди. Уларга қараб бўлмасди. Куйиб кетган гўшт ўрнида оппоқ суяклар қалашиб ётарди. Йўлнинг чап томонида ағдарилган машина кабинасида бир ҳайдовчининг танаси осилиб турарди. Оёқларини эшик қисиб қолганлиги учун ерга тушиб кетмаганди. Унинг юзидан қаттиқ қийналиб ҳалок бўлганлиги билиниб турарди. Ажинлари худди етмиш ёшли чолнинг юзини эслатарди. Тасаввуримда ўн саккиз ёшли бола, ўлими олдидан етмиш ёшга киргандай туюлди. Тилини тишлаб олган, бир томони узилиб шалвираб турарди. Кўксир пашша қон сизиб турган лабида ўралашарди. У манзаранинг ҳаммасини ёзиб бўлмайди. Юрагим палағда бўлиб кетмоқда. Бу мудҳиш фожианинг устидан чиққан аскарлар эса қутургандай эди. Ҳаммамизнинг кўзларимизга қон тўлганидан, отилаётган ўққа ҳам парво қилмай қўйгандик.

Афғон коммунистларининг айтишича, рақибларимиз дарёнинг у томонидаги уйга жойлашиб олишган экан. У томонга эса бизнинг техникамиз ўта олмасди. Дарахтлар тўсиб турганлиги учун ўқ ҳам узиб бўлмайди. Яна рақибларимизга қўшилиб табиат биздан ўч олаётганлигини чуқур ҳис қилдим. Ўзганинг ерида жанг қилишнинг қанчалик шармандали эканлиги ёнаётган

одамлар жасадида ошкор эди. Кўз олдим қоронгулашиб, қаршимда ортига қараб-қараб кетаётган яланг оёқ болакай пайдо бўлди. Тош қотган асабларим юмшади. Йиғлаб юбордим.

Шу куни биз Эски Боғлонга бордик. Шаҳар дўконлари эгасиз ётарди. Сигареталар олдик: "Рид Войт", "Молбро", "Кент" сигареталари эди. Эртасига яна шаҳарга тушдик. Нимагадир ўша куни рота командири биз билан бирга эмасди. Шу туфайли танклар тўхташи билан аскарлар одамларнинг уйига кириб, қўлига илинган нарсасини олиб чиқишди. Мен танк ичида қолиб, ҳозиргина ўртоқлари жон берган азадор дўстларимнинг қилмишларини жимгина кузатиб турдим.

Ўтган кунлар ичида бир нарсага амин бўлдимки, инсон ёвузликка ҳам, ўғирликка ҳам, ваҳшийликка ҳам, қувончга ҳам, йиғлашга ҳам тез кўникиб кетувчи мураккаб жонзот экан. Ёнидагилар ўлаберса олдин йиғлаб, кейин кулиб қараб тураверар экан. Инсондан қўрқиш керак...

* * *

Қосимжоннинг хотиралари шу ерда узилиб қолди. Кейинги саҳифада фақат "Чашмаи Шер" деган хира ёзув қолган. Ўзга саҳифалар эса куйиб кетганди.

Туни билан уйқум келмади. Хаёлимда "нечун бу ноёб дафтар куйиб кетди экан" деган ўй кечди. Нечун куйди экан?

Ўзининг митти оламида минг бир жароҳат изи қолган, кўзлари маъюс, кулганда ҳам қандайдир ўзга бир куч бошқариб, жиловлаб тургандай чўнг қотган юзларидан уни кўплаб ўлим кўрганлиги, ўлим оғзидан қайтганлигига юқоридаги қонли хотиралар тирик гувоҳдир.

Қосимжондек укаларимнинг ўтмишини қайта-қайта ўйлашдан қўрқаман. Чунки қора ўй мени ҳам ўз чоҳига тортиб кетаётгандай бўлаверади. Туш кўраман. Марҳумлар мени сўроқлаб келаберади. Аъзоларимни юлқилаб тортишади. Шунда юрагим мендан ташқарида гупиллаб ура бошлайди. Кимдир жуда юқоридан ташлаб юборгандай, ломакон қаърига тушиб келабераман. Қаттиқ ерга урилиб чилпарчин бўлиб кетишдан чўчиб овоз чиқараман. Бошимда мен бирла ётганлар турган бўлади.

— Ёзманг, ёзманг,— дейди кўзларидан ёш оқиб.

Қандай ҳам ёзмай бўлади. Қосимжонлар кўрган куннинг мингдан бирини ҳам ўз бошимдан кечирганим йўқ-ку.

Мана, ҳозир ҳам қўлларим титрай бошлади. Аммо эртага сен билан албатта гаплашиб, куйган хотираларни кул ичидан излаб топаман, ука!

Қорли тоғлар. Шу тоғлар ичида болалигим кечган. Унинг ҳар бир тоши, лолалари, ўтлари менга таниш, қадрдон.

Қишлоғимнинг каттаю кичиги бизга ҳамроҳ. Қишлоқ оқсоқоли Худойқул ака Баҳор момом, исмлари тошларга ўйиб ёзилган булоқ бўйида нафас ростлаб, оғир хаёлларга чўмганлигини хаёлот дунёсида тиклайди. Жим эшитамиз.

— Болаларим, бу булоқ кўп яхши-ю, ёмон кунларга гувоҳ. Ҳали уруш бошланмаган эди. Булоқнинг тепасидаги текисликларга буғдой экиларди. Қўёшнинг тиғида эгилиб, буғдой ўраётганлар чанқаганда булоққа энишарди. Шу ерда рўмолларига тугилган нонларини ивтиб сийшарди. Уруш бошланди. Баҳор момоларингни турмуш ўртоғи Хушмон тоғамизни фронтга олди. Улар шу ерда хайрлашишган. Ҳу-у тошларга битилган исмлари ҳам тоғаларинг, ҳам момоларинг келин бўлмасдан олдин ёзган.

Тоға урушдан қайтмади. Ҳар хотира куни момоларинг шу булоқ бўйига келиб ўтирарди.

— Тоғаларингни излари қолган шу ерларда,— дерди кўзларига ёш олиб.

Ҳа, бу булоқ садоқат, муҳаббат рамзидир. Бизларнинг ҳам ҳар баҳорда хотиралашимиз боболаринг, момоларинг руҳини шод қилишдир.

Мен бу хотираларни олдин ҳам эшитганман. Момомнинг тириклигида шу булоқ бўйида ўтирганини кўрганман. Тошлардан тавоб олиб, юзига сурганлигини гувоҳи бўлганман.

Қаршимда ўлтирган Қосимжон бу ўтмишни биринчи бор тинглаши. У момонинг нигоҳлари қолган булоққа тикилиб турарди. Мен эса, уни жимгина кузатардим. Чуқур нафас олди. Ўрнидан турди. Секин-секин қадамлар ташлаб, момом исмлари ёзилган тош пойига борди. Узоқ сукутга чўмди. Юрагим безовта, унинг ёнига яқинлашдим. У йиғларди. Мен ҳам ўзимни тутиб тура олмадим. Бир-биримизнинг елкамизга суяниб, ортга қайтдик.

— Яна бир бор муз қотган юрагимга боболар руҳининг кириб келганлиги учун раҳмат сизга,— деди у шивирлагандай.

Кейин момом юрган йўлларнинг ҳаммасини тасвирини туширдик.

Қишлоқлик оғайнилар кузатиб қолишди. Қосимжон уларни бир-бир бағрига босиб хайрлашди.

Мен эса ундан ўз ўтмиши ҳақида сўрашга журъат қила олмадим. Шунда бехос:

— Абдурашид ака, биз жойлашган қисмнинг сўл томонидаги улкан текисликка ҳар баҳор лайлақлар келар, афғон халқи эса уларни жуда эҳтиёт қилишарди. Бизларнинг ҳам яқинроқ

боришимизни истамагандай — "Улар ҳожи лайлаклар. Илоҳий қушлар. Озор берманглар", — дейишарди бир илтижо билан. Ҳа, ҳақиқатан ҳам илоҳий лайлаклар эди.

Бир куни нима бўлди-ю, БТР устида қанотларини ёйиб ётган лайлакка кўзим тушди. У аллақачон бу ғавғоли дунёни тарк этиб, машинанинг совуқ темирларига бошини қўйиб ётарди. Узун, оппоқ қанотларининг учи ниҳоятда нозик дид билан ранг берилгандай қора эди. Нозик бўйинлари, юмуқ кўзлари, кўкрагидан совуқ темирга силқиётган қонлари — "Нима қилиб қўйдингизлар, одамлар!? Менинг гуноҳим нимада!? Кўзларингизни қувонтириб юргандим-ку!" — деяётгандай эди.

Ака, биласизми, ўшанда мен ўзимни тутиб тура олмай йиглаб юбордим. Ундай гўзал қушни отиш катта гуноҳ эди. Кўплаб ўлим кўриб, юрагим тошга айланган мен, унинг қанотларини силаб, қушнинг бошида йиглаб ўтирардим. Лайлак эса, — "Қўй йиғлама. Бу ҳам тақдири азал", — дея мени юпатаётгандай эди.

Ким бу гўзал қуш жонига қасд қилганлигини кейин билдим...

Тунда топшириқни бажариш учун йўлга чиқдик. Уйқусизлик ўз кучини кўрсатиб, йўлда дам олишга тўғри келди. Оптимиздан арман боланинг БМПси келарди. Тўхтаб, энди мизғиб олишга шайланганимизда, танк ортида гумбурлаган овоз эшитилди. Экипаж аъзолари чайқалиб кетишди. Танк ҳам ўз-ўзидан олдга юра бошлади. Шошиб туйнукни очганимизда, биздан йигирма метрлар чамаси узоқликда арманнинг БМПсининг олд қисми китнинг оғзидай очилиб ётарди. Танк ортидаги бочка қайларгадир учиб кетганди. БМП томон югурдик. Хайрият аскарлар тирик экан. Аммо ҳайдовчиси — арман бола тан жароҳати олганди. Плаш чодирга олганимизда, алаҳсирагандай:

— Ҳожи лайлакни бскор одим, — дея ҳушидан кетди. Кўз олдим қоронғулашиб, қаршимга совуқ темир устида қанотларини ёйиб ётган лайлак келди. Жароҳатланган аскарга ачиниб ҳисси йўқолиб, ўрнини муздай совуқлик эгаллади.

Гўзал лайлакни ҳайдовчи отган, унинг хунини эгам ҳаммамизга бирдай тақсимлаб берган эди.

Бир воқеа — қўшиқнинг сеҳрли жодугарга айланганлиги ҳеч ёдимдан чиқмайди.

Банди-Дугадан Боғлонга борадиган йўлда қоровулликда турардик. Жазирама иссиқдан танк ичи ҳаммомга айланган, тоза ҳаводан нафас олиш учун танк туйнугидан бошимни чиқардим. Майин ипакдек овоз келарди:

Ватангадо кимсага,
Беминнат макон қайда.

Овозни шамол қулоқларим остида шивирлар ва яна қайларгадир учиб кетгандай тиниб қоларди.

Танкдан қандай чиққанлигимни, олдин тез-тез қадам ташлаганлигимни, кейин овоз келаётган томонга югурганлигимни эслай олмайман. У мени ўзига чорлар, мен эса терлаб кетганимдан гимнастёркамнинг тугмаларини ечиб ташлаб, ҳаллослаб чопардим.

Кўзларим очиқ-юмуқлигини эслай олмайман. Аммо овоз юрагимга қўргошин мисол қуюлиб бораётганлигини ҳис қилиб борардим.

Бехос овоз тинди. Қулоқларим остидан визиллаб ўқлар учиб ўта бошлади. Ҳушимга келдим. Ортимга қарадим. Танкдан жуда-жуда узоқлашиб, таъқиқланган майдонга кириб қолгандим. Ўқ эса турли томонимдан ҳуштак чалиб ўтарди. Кўкрагим билан сирпаниб танким томон судрала бошладим. Қачон танкнинг қизиган занжирларига қўлим текканда, ҳушдан кетгандай ҳолсизландим. Аммо қулоқларим остида:

Ёлғиз отга оламда,
Ном қайда, нишон қайда—

сатрлари чарх урарди.

Ўшанда бۇ қўшиқни ёнимиздаги ўзбеклар яшовчи қишлоқдан магнитофонда Шерали Жўраев айтган эди.

...Чашмаи Шер энг гўзал водий эди. Аммо у кунларда энг даҳшатли ерга айланганди. Бизлар турган жойда ҳаммаси душман томонидан портлатилган кўплаб машиналар йўл четида уюлиб ётарди.

Улкан-улкан дарахтларнинг танасидан икки-уч метр юқориси худди қирқиб олингандай йўқ эди. Бизларнинг ҳайратланиб дарахтларга тикилиб қолганлигимизни кўрган кекса аскарлар:

— Бу халқ шунақанги девона. Дарахтни тепасига чиқиб қирқишади,— дедилар. Ишондик.

Орадан бир кун ўтиб Союздан қарвон келди. Уларни олисдан битта-битта қўйиб қуборишди. Ҳар бир машинанинг бир-биридан узоқлиги эллик қадамлар масофада. Биринчи машина бизнинг қаршимизга яқинлашиб келиши билан, водий томонга автоматдан тўхтовсиз ўқ отиб ўтди. Шунда танкчилар, уларнинг водийга қарата ўқ узмаслигини огоҳлантириш учун ёндирувчи ўқ отди.

Йўқ, орадан кўп ўтмай бизнинг қарвон ёнимизда тўхтаб, дам олиб кетадиган одат чиқарди.

Нега бу водийда даҳшатли урушлар бўлганлигини кейин билдик. Биздан олдин турганлар афғон халқига кўп озор етказган экан.

Секин-секин фақат дурбинларда кўрадиган афғон деҳқонлари

ҳам бизларга яқинроқ жойлардаги қаровсиз қолган далаларида деҳқончилигини тиклай бошлашди.

Бир куни танк ичида ўтиргандик, Жамшид деган бола:

— Босмачилар келаяпти,— деб қичқириб юборди кўзларининг пахтасини чиқариб. Ҳаммамиз илон чаққандай жойимиздан сапчиб турдик. Ҳақиқатан жуда яқин келиб қолган оломонга кўзимиз тушди. Улар бетон йўлдан келишарди. Оломондан олдин келганлари танкни ура бошлашди. Қўрқа-писа туйнукдан бошимизни чиқардик. Хайрият, афғон деҳқонлари экан. Ҳаммаси хурсанд. Ҳеч бири душманга ўхшамасди. Танкка чиқиб ўтириб олишди. Танк устидан жой етмаганлари атрофимизни қуршадилар.

Кейин билсак, улар Рамазон бошлиқ улусволи (халқ лашкари) экан.

Афғонлар Рамазоннинг тўрт нафар боласини, ота-онасини ўлдириб кетган экан. Шулар айрилиқлар сабаб Рамазон бир неча қишлоқ одамларидан халқ лашкари тузиб, қишлоқларни ташқи ёвдан қўриқлар экан. Рамазон лашкарлари билан жуда иноқ бўлиб кетдик. Мен тор билан — "Лайли, лайли, лайлижон"ни айтаман, улар сакраб-сакраб ўйнашади.

Кўнглимиз юмшаб, уларга ёнган машиналарнинг ҳаммасини совға қилиб юбордик. Афғонлар жуда ғалати халқ-да. Худди чумолидай машина қисмларини бир неча кунда ташиб кетишди. Ҳамма темирлар афғонларнинг кетмони, болтасига айланиб кетган бўлса ажаб эмас.

Темир-терсак ташиб кетилгандан сўнг юракка гулгула тушди: "Командирлар сўроқлаб қолса-я!" Йўқ, ҳеч ким сўрамади. Зўр армиямиз бор эди-да.

У ерда балиқ кўп эди. Ўзанга граната ташлайсан, карахт балиқлар сув юзига чиқиб қолишади. Териб-териб қирғоққа ташлаймиз. Ҳар куни балиқ еявериб, баъдга урди.

Бир куни қизиқ-қизиқ билан балиқ овлаб танкларни эгасиз қолдириб кетибмиз. Шунда бехос Аббос:

— БТР келаяпти,— дея қичқирди. Танклар томон лўкиллаб чопишни кўринг. Етиб боришимиз билан сиёсий командир танкдан тушиб, Аббосни қулоқ-чеккаси аралаштириб солди. Шунда у озарбайжон лаҳжасида:

— По-очему би-иёшь— дея тўнғиллаганди, командир:

— Всех в зиндан,— деди-да БТРга миниб жўнаб қолди.

У ерда жиноят қилган аскарни калла чиқиб турувчи тўлага ташлашарди. Олиб бориб "зиндонга" қамашди.

Қуёш ботиб, аскарлар ва командирлар уйқуга кетганда "зиндон"дан қочиб мен танк ичига, қолган икки аскар дўстларининг ёнига кетишди.

Сиёсий командиримиз узун бўйли, соҳаси тарихчи, кўп гапирадиган ғалати одам эди.

У тунда ташқарига чиққан, зиндондаги маҳбуслар қандай ётибди, деган ўйда тўлага келса ҳеч ким йўқ. Жон-пони чиқиб, "Аскарларни афгонлар ўғирлаб кетибди" деган ўйда тревога кўтарди. Шунда ширин уйқудан юлиб мени штабга олиб боришди. Қолган маҳбуслар ҳам уйқусираб, унинг қаршисида тизилибгина туришарди.

Тарихчи-командир тўрт соат, қуёш чиққунга қадар маъруза қилса бўладими. Билмадим шу вақт ичида неча бор кўзим илиниб олди. Чўчиб уйғонганимда, ҳамон гапирар, бизлар эса пинакка кетардик. Роса аломат одам эди-да. Қуршовга тушиб қолган вақтларимиз:

— Вертолёт чақиринг ярадорларга,— дея ҳол-жонига қўймасдик, марказга хабар қила бошларди.

— Чайка, чайка, я беркут. Вчера вечером напали басмачи. Пять человек ранен, один тяжело состоянии, просим срочно отправить вертолёт,— дея қайта-қайта такрорларди. Марказдан вертолёт ўрнига овоз келарди.

— Да, да отправим,— дер, аммо вертолётлар келмасди. Шунда тарихчи-командир гапига марказдагилар қулоқ солмаганлигига сўкиниб, писиллаб юрарди.

Қуршовда қолганда вертолёт келолмаслиги ҳаммага маълум эди. Чунки уни уриб тушириш ҳеч гап эмасди-да. Командирнинг эса:

— Чайка, чайка,— дейишидан жағи тинмасди.

Ғалати уруш эди. Тепадан команда бўлади:

— Танкни чапга, ўнгга ол. Тўғрига ҳайда. Бу команда то қуршовга тушиб қолгунингга қадар давом этади. Қуршовга тушишинг билан:

— Шароитга қараб иш тут,— деган бир калима сўз билан алоқа узилади. Чавандозсиз отдай у ёндан, бу ёнга ўзингни ура бошлайсан.

Бир куни шундай қуршовдамиз, автомат ва пулемётлар ўқи танк зирҳига тегиб чийиллаб учмоқда. Ҳайдовчи — Йўлбарсов.

Ўқ ёмғири ичида кетаяпмиз. Шунда беихтиёр Йўлбарсов:

— Гранатаминомёт,— дея қичқириб, шиддат билан танкни олти метрлар орқага олди. Ва шу заҳоти қаршимизда чанг-тўзон кўтарилди. Бизнинг орқамиздан келаётган танк экипажи, бизларни ҳалок бўлди, дейишиб юзларига фотиҳа тортишибди. Қачон қуршовдан чиқиб улар олдида пайдо бўлганимизда, рота командири югуриб келиб:

— Энг охири ўққа учрашларинг бўлсин,— дея ҳаммамизни бир-бир бағрига босди. Уни нега бундай ҳаяжонланганини кейин билдик. Гранатаминомёт тумшуғи кўрингандаёқ Йўлбарсов танкни орқага ташлаган экан. Отилган снаряд эса танкнинг олдинги турган ерига тушиб, сапчиб, танкнинг эллик олти

сантиметрлик қалинликдаги зирҳига қадалиб қолган экан. Рота командири танк олдига ўтиб, уни суғуриб олди.

— Бу, менга сенлардан эсдалик бўлиб қолсин,— деди у. Бизларнинг эса уйга қайтишимизга саноқли кунлар қолган эди.

Энг сўнгги кун ҳам қуршовда қолиб кетиб, бир амаллаб чиқиб олдик-да, ўзимизнинг аскарлар турган ерга етиб келдик.

Бутун рота аскарлари танк олдига югуриб чиқди. Бизлар — қуршовда қолганларнинг энг сўнггиси, Ватанга кетувчиларнинг ҳам охиргиси эдик. Танқдан тушишимиз билан ҳамма аскарлар тирик чиққанлигимизга шукроналар айтишиб, бағриларига бир-бир босишди.

Болалар билан хайрлашаяпмиз, ҳаммамизнинг бўғзимизга йиғи тиқилган. Аммо йиғлаб бўлмайди. Йиғлаш уларга ўлим тилаш билан баробар. Уйга қайтаётган аскар йиғласа, қолаётганларга қандай таъсир қилишини бир кўз олдингизга келтириб кўринг.

Биз билан хайрлашаётган болаларнинг кўзига тикилиб бўлмайди. Укириб йиғлаб юборишдан қўрқасан. Ҳаммаси мўлтирашиб ўтирибди. Юрагинг йиғлаб куласан. Оёқларинг ўзингга бўйсинмайди. Карахт бўлиб қолганга ўхшайсан. Улар қаршисида туришдан душман ўқига тик бориш афзал эди.

Бошимиз ҳам, танк устига чиқдик. Улар ҳамма қуроллардан ўқ узишиб бизларни кузатди. Тупроқ йўлда, кўз ёшларимиз юзимиздаги чангни ювиб борарди. Бу ёғини айтиб бўлмайди, ака...

Қосимжоннинг овози ўзгарди. Менинг ҳам бўғзимга кўз ёшларим тиқилиб қолгандай эди. Бир нафас ўзимни қўлга олиш учун майсаларга қўмилган қирларга қарадим. Зўр куч билан ўзимни ушлаб турардим, аммо бутун вужудим йиғларди.

Қадрдонларим, шундай ўлим оғзида қолган ўн саккиз, ўн тўққиз ёшли укаларингизни ва улар билан хайрлашаётган тенгдошларини бир кўз олдингизга келтиринг. Бири нариги дунёда қолди, иккинчиси бизнинг дунёга қайтди.

Ана шу қолиш ва қайтиш лаҳзаларини чуқурроқ ҳис қилганда вужудингиз эзилиб кетишига имон келтираман.

— Полкка келдик,— дея давом этди Қосимжон. Қуролларимизни топширдик. Рота командири:

— Ҳамма ҳужжатларинг тахт. Партияга номзод бўлиб кет,— деди. Ўртоқларимга қарадим. Улар бирваракайига:

— Сиз қолинг. Партия ҳали кўп керак бўлади сизга,— дейишди. Нечун уларнинг жўр бўлиб қилган хитобини юракдан ҳис қилиб:

— Йўқ, ўтмайман,— дедим рота командирига ва йўлга чиқдик.

Энди бўғзига қаранг. Икки йилу олти ой бир тирилиб, бир ўлган аскарлар билан ҳеч ким хайрлашмади. Ҳатто, ко-

мандирларимиз, қандай кетишимиз ҳақида ҳам бир оғиз гап қилмади.

Шундай йўлга чиқиб, Союзга кетаётган карвондаги машиналарга илашдик. Қурол йўқ, йўлда отишма бўлса ўлиб кетишимиз ҳам ҳеч гапмасди. Эгасиз, ташландиқ одамларга айланган эдик.

Тунда Термизга кириб келдик. Бизни кутиб олган термизликлар:

— Болаларим, тўғри йўлдан борманглар. Йўлда бир полковник аскарлари билан турибди. Дуч келиб қолсаларинг, уриб-уриб халталарингда нима бўлса ҳаммасини тортиб олиб қолади,— дейишганда, ака ишонасизми, не-не ўлим кўрган бизлар бехос нотовон одамга айланиб қолгандай эдик.

Ўзимизни далага урдик. Юра-юра, бир уй қаршисидан чиқиб, кимсасиз дала қўйнидаги уйда тунадик. Эрталаб Термиз шаҳридан маошларимизни олиб, уйдагиларга ул-бул олиш ниятида магазинларни айландик. Ҳар биримизга тўрт юз сўмдан пул беришганди. Фақат Сергейга бизлардан олтмиш сўм ортиқ улашганди. Шунда Сергей:

— Нега менга кўп,— деб сўраганда, кассир жилмайиб:— "Ярадор бўлганлигинг учун",— деди.

"Ярадор", деганда бир воқеа эсимга тушди. Афғонистонга кетишимиздан олдин командирлар лекция ўқирди.

— Нима учун Афғонистондаги ёлланган каллакесарлар кучли?— дея савол ташлашиб, ўзлари жавоб берарди.

— Ёлланган каллакесарлар шунинг учун ҳам кучлики, биринчидан, уларнинг оиласининг хавфсизлиги таъминланган, иккинчидан, бойлар уларга хоҳлаганча пул бериш қудратига эга, учинчидан, яхши ҳарбий тайёргарлик мактабини ўташган. Биз аскарлар, каллакесарларни пулга сотилганидан ғазабга келардик. Афғонистонга бориб, уларнинг ҳақиқий жангчилар эканлигини кўрганимиздан сўнг, яна бир бор душманнинг кучли эканлигига тан бердик. Ғазаб ҳам қайларгадир чекинди. Аммо командирлар ҳамон Советда ўқиган лекциясини бизга такрорлашарди. Орадан бир оз вақт ўтиб душманнинг ҳамма томондан хавфсизлиги таъминланганлиги мияга ўрнашган сари, аскарларнинг ҳам уларга нафрати ошмай, фикри ўзгара бошлади.

Бу лекциянинг зарарлигини сезиб қолган командирлар эса ўқишни таққа тўхтатди. Сергейнинг ярадорлиги эса, бизда олтмиш сўм билан баҳоланган эди...

Кассадан ҳаммамизга эллик сўмлик берган экан, сотувчиларга узатаётганда, бир капитаннинг патруллари билан бизга нигоҳи тушганлигини сезмай қолибмиз. Дўкондан чиқсак улар қаршимизда турибди. Капитаннинг турқи совуқлигидан ҳозир бир кор-қол бўлишини сездик. У бизнинг олдимизга келиб, ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ:

— Штабга олиб борайми ё шу ерда ҳисоб-китоб қилиб қўямизми?— деди безрайиб. Тўртталовимиз йигирма беш сўмдан йиғиб бердик, занғарга. Пулни чўнтакка жойлаб, ҳеч бало кўрмагандай ортига бурилиб кетди.

Ватанга келиб, ўз-ўзидан ҳар нарсага бўйсинувчан бўлиб қолганимиздан ҳайрон эдик. Балки ўша вақтлари қонунларимиз ёдга келган бўлса ҳам ажаб эмас. Янаям, ким билади дейсиз.

Бундай ўйлаб қаранг. Хўш, бизни штабга олиб борса нима бўларди? Ҳеч нарса. Нега унга пул бердик? Ғалати ишлар-да.

У томонда бир аскарлар бўларди. Пичоқлари ҳам ғалати эди. Бир куни болалар қасрдандир тарвуз топиб келиб қолишди. Уни сўйишга пичоқ йўқ эди. Шунда ўша аскарлардан қай бири келиб қолди. Пичоғига кўзимиз тушиб, хурсанд бўлиб кетдик. У тарвуз сўёлмасдан ўтирганлигимизни кўриб қип-қизил қонга бўялган пичоғини олди. Биз танкчилар, бир-биримизга мўлтираб қарадик. У эса тарвузни пичоғини ювмасдан сўйиб тилик-тилик қилди. Қани энди тарвуз сўйишга қўл борса. Бошимизни ҳам қилиб, чўчиб турганлигимизни кўриб:

— Эй, емайсанларми. Қон ўзларингни қонларинг-да,— деди лоқайд. Ундай пичоқли аскарлар одамга ўхшамасди. Чунки ҳаммасини кўзи ўлиб қолгандай, нурсиз эди. Одамнинг ички дунёси ёвузлашгандан кейин кўзлари ҳам ўлиб қолар экан.

Улар қатори бизларнинг ҳам кўзларимизда нур йўқолган. Э-э, нимасини айтасиз, ҳаммамиз бир хил эдик. Фарқи бизлар узоқдан одам ўлдирсак, улар бўғизлашарди...

Икки нафар одамхўр боланинг қисмати ҳеч ёдимдан чиқмайди. Уларни ҳам инсон фарзанди дунёга келтирганлиги учун исmlарини айтмайман.

Бирини марҳум одам устидан қилган ёвузлигини асло кечириб бўлмагай. Нима қилган, денг.

Бир афғонни ўлдириб кўмган. Орадан эллик кунлар чамаси вақт ўтгандан сўнг, қабрни очиб, марҳумнинг калласини олган. Калла суягини оппоқ қилиб тозалаб, сувенир сифатида тумбочкасининг устига қўйиб қўйган.

Уларни жаллоддан фарқли томони — жаллоддан ҳам жаллодроқ эканлиги эди. Икковлон қанча-қанча болаларни отиб юбормади, дейсиз.

Бу ёвузлик кўпга бормади. Марҳумлар хун талаб қилишиб, оға-инилар асир тушиб қолишди. Бир-бирини қучоқлаб, ораларида граната портлатишган.

Эҳ, лаънати уруш, одамларни қай аҳволга солиб қўймади, дейсиз. Ўзим ҳам, совуқ тошга айланган бўлсам керак, дея ўйлардим. Хайрият, худога минг қатла шукур, ҳали чалажон бўлса ҳам юрагим қолган экан.

Эй худо, қолган кунларимда, мана шу оналар руҳи қўлласин.

БАҲОДИРНИНГ СЎНГГИ ТУШЛАРИ

Сен кўрмаган, сен билмаган инсон ҳақида ёзишга иштиёқ туғилганда ҳис-ҳаяжонни юракнинг нур тушмас пучмоқларига вақтинча сафар қилдирмоқ зарур. Шундагина шахснинг сиймоси кўз олдинда намоён бўлади. Бу ҳали уни борлигича билиш дегани эмас. Инсонни чуқурроқ англаш учун у яшаб ўтган ватанни синчиклаб ўрганишга тўғри келади. Ватанни ўрганиш ўша ватан тупроғида яшаётган инсонларга назар ташлаш, уларнинг қалб кечинмаларига бироз бўлсада шерик бўлиш демакдир. Буюк бобомиз Абдулла Қодирийнинг "Ўтган кунлар" романи ҳам юқорида нақл қилганларимиз самарасида дунёга келганлиги ва ўлмас асарга айланганлиги юрагида эзгулик куртак отаётган инсонларнинг ҳаммасига аёндыр. Шундай экан, биз ҳам сиёсатнинг қурбонига айланган замондошимиз — Баҳодир Наметовга айни шу йўлдан ёндашсак, ҳар қандай католикни бартараф айлаб, марҳум дўст хотирасини, унинг ҳали бизга қоронғу дунёсини очишда инсофсизлик қилмаган бўламиз.

Алқисса Баҳодир ҳақида билганларимиз: Баҳодир Наметов — 1959 йилда Чимкент вилояти, Сайрам райони, Оқсув қишлоғида дунёга келган.

1982 йил 21 августда Совет карвонини пиёдаларнинг жанговар машинасида кузатиб бораётганда кучли фугас минасининг портлашидан ҳалок бўлган.

Катта лейтенант Баҳодир Наметов жанговар топшириқларни аъло даражада бажарганлиги учун икки маротаба "Қизил юлдуз" ордени билан мукофотланган.

Ҳозирча Баҳодир ҳақида билганларимиз шулар. Унинг сиймосини бор бўй-басти билан тикламоқ учун у туғилган Сайрамга йўл олайлик. Бу йўлда сиз билан бизни буюк аллома Аҳмад Яссавийнинг волидаси Қорасоч она, отаси Иброҳим ота ва марҳум дўсти руҳи қўллағай.

* * *

Табиатнинг ўз қўшиғи, ўз куйи бор. Уни тингламоқ учун майсаларга кўмилган ўша ер тупроғида туғилмоқ керак.

Баҳорнинг даракчилари бўлмиш паға-паға булутларнинг сояси кўм-кўк майсалар устида шарпалар мисол сирпанмоқда. Йўлнинг икки томони туянинг ўрқачларидай қирлар билан ўралган. Атрофнинг баҳор сепидан янада гўзаллашганлигига тикилиб, юрагингга зилдай чўккан ўйлардан фориг бўласан, бир лаҳзага бўлса ҳам тирикликнинг улкан бахт эканлигига шукроналар айтасан. Аммо сени бу сафарга отлангирган ўтмиш ёдга тушиб зил кетасан. Ҳатто тириклигиндан хижолат чеккандай бўласан. Чунки марҳум дўстнинг ҳам нигоҳлари мана шу майсаларга,

мана шу қирларга, самода оппоқ қўзичоқдек сузиб юрган булутларга тушган. Сен каби қувончдан энтикиб-энтикиб нафас олган. Сен эса ундан кейин ҳам бу гўзалликка тикилмоқдасан.

Баҳодир В. И. Ленин номидаги Тошкент олий умумқўшин командирлари билим юртини тугатганлиги хаёлимиздан кўтарилган экан. Ҳа, у бир минг тўққиз юз саксонинчи йили пойтахтимиздаги билим юртидан сафарга отланган эди.

Тошкент ва Сайрам оралиги уч соатлик йўл. Қани энди шу кунларда Баҳодирлар уйига меҳмон бўлиб борсайдиқ! Йўқ, бугун ўтмишни — Баҳодирнинг ота-онаси, сингиллари юрагидаги ярани яна бир бор тимдалаб қонатамиз.

Ҳали болалик туйғуларидан ажралмаган фарзандни йўқотиш ота ва онага қанчалар оғир. Қанчалар...

Дунёнинг сўқирлиги ҳам шу бўлса керак. Йўқ, бу — дунёнинг сўқирлиги эмас. Бу биздан катталарнинг ёвуз хатосидир. Афғон тупроғида ўн йилча жанг қилдик. Ҳар бир аскар, офицерга кетиш олдида:

— Сен байналмилал бурчингни бажариш, афғон халқини қора кучлардан қутқариш учун кетмоқдасан,— дея ўғитлар айладик. У томонлардан эса:

— Душман фалон қишлоқни, фалон мактабни вайрон қилди,— дея ойнаи жаҳон, газета-журналлар орқали хабарлар келтирдик.

Келинг, мана шу табиат олдида гуноҳимизни ҳам, савобимизни ҳам тўкиб ташлайлик. Шундагина худо бизни кечирай, марҳум дўст руҳи эса шод бўлгай. Балки у рамақ лаҳзаларда "Бизни алдадингизлар, бола деб алдадингизлар", дея бу ёруғ оламни тарк этиб руҳга айлангандир. Булар менинг безовта ўйларим, холос.

Менинг ўйларимга қисматдош ўйни 1975—79 йилларда Афғонистондаги совет ҳарбий маслаҳатчиларининг бошлиғи лавозимида ишлаган, бугунги кунларда истеъфодаги генерал-лейтенант Лев Николаевич Горелов шундай изоҳлаган эди:

КПСС Марказий Комитетининг мажлиси 1979 йилнинг август ойида Москвада бўлди. Унда Сиёсий бюро аъзоларидан Громико, Андропов, Устинов, Бош штаб бошлиғи Огарков ҳамда ташқи ишлар министрининг биринчи ўринбосари Корниенко қатнашгандилар. Менинг мамлакат ва армия ҳақидаги қисқа, очиқ маърузамдан сўнг саволлар ёғилиб кетди. Саволларни Громико ва Андропов беришди.

У вақтда бизнинг армиямизни тўғридан-тўғри Афғонистонга олиб кириш ҳақида ҳеч гап-сўз бўлмаганди. Аммо мен Аминнинг илтимосига қарамай у ерга бизнинг армиямизни олиб кириш мумкин эмаслигини, чунки мамлакат инқилобий таназзул даврида эканлигини раҳбарларга тушунтиришга ҳаракат қилдим

ҳамда ўз фикримни мустаҳкамлаш учун бир қанча мисоллар келтирдим.

Фикримни "Афғон армияси бизнинг ҳарбий ёрдамимизсиз ҳам инқилобни ҳимоя қилишга қодир" дея якунладим. Мендан кейин сўз олган генерал Иванов эса менинг фикрларимга бутунлай қарши чиқди. Қарангки, Ивановнинг фикрлари раҳбарларимизга маъқул тушди..."

Ҳар қандай қиргин сўз билан бошланиб, сўз билан якун топган.

Ҳурматли генералимиз Горсловнинг юрак садоларини ҳукуматимизнинг марҳум раҳбарлари юракдан ҳис қилиб тинглашганда эди, Баҳодир ва Баҳодирга ўхшаган минг-минглаб йигитларимиз Громико, Андропов, Устинов ёшига етган бўлишармиди. Белига юмшоқ пар ёстиқ қўйиб хаёл сурган раҳбарлар қайдан билишсин халқнинг дардини!

Қатагон йилларини қораламоқдамиз. Ҳали у машъум замонлар узоқ вақт авлодларимиз қалбида қўрғошин мисол чўкиб ётади. Унинг оғриқларин, азобларин ҳар тонг, ҳар тун сезаверамиз.

"Жамиятнинг камолот ёшидаги фарзандлари ҳалок бўлишган", дея юракда бир оғриқ билан эслаймиз. Баҳодирнинг замондошларини-чи? Улар ниманинг қурбони бўлишди? Бу ҳам қатагон эмасми? Ҳамма айбни марҳумлар бошига мағзава қилиб ағдариш ҳам инсофдан бўлмаса керак. Афғон тупроғига қўшин киритишда бош-қош ҳарбийларимиз ҳали тирик-ку. Нега улар ҳамон жим ётишибди? Овоз берсинлар!

Бу урушда ҳаётнинг ул-бул неъматини татиб кўрганлар қирилмади, бу офатда балоғат ёшидаги йигиту қизнинг орзулари, қувончи, бахти, муҳаббати қирилди. Бу шаҳидлар ҳали онасининг бағридан ажралмаган болалар эдилар, уларнинг хунини ким тўлайди? Биз ўз қўлимиз билан олтмишинчи йилнинг гўдаклари кўксини тўпга ва ўққа тутиб бердик. Ажал "бу ҳали бола экан" дея раҳм-шафқат қилмади. Кўксини ёриб, оёғини, бошини, қўлини юлиб олди, танини минг бир бўлакка парчалаб ташлади.

Қанча-қанча болалар қўлсиз, оёқсиз ортга, пешонасини силаб "Ватан учун жанг қилгин" дея юборган боболари ёнига қайтишмади. Боболар эса "ўлганлар гуноҳкор, ўлганлар" дея ҳамон ўз гуноҳларини қабрлар устига тўкишмоқда.

Қабрлардан садо йўқ. Қабрлар сукутда. Қани энди марҳумлар тупроқни ҳар ён сочиб қабрлардан буй чўзишса! Бу — туш, хаёл! Бу — ватансиз, манзилсиз армонлар. Афғон тупроғида-чи? У ерда ҳам қанча-қанчалаб оналарнинг, боболарнинг, болаларнинг қони тўкилмади! Миллион нафарга яқин инсон ҳалок бўлди. Биз бу ҳақиқатдан, қон бирла яралган ҳақиқатдан асло қочиб қутула олмаймиз.

Қандаҳорда хизмат қилган ҳарбий доктор Виктор Кузнецов шундай ҳикоя қилганди: "Қандаҳордан мина парчаси билан жароҳатланган беш нафар болани олиб келишганди. Дўстим Асқар билан бир ярим ёшдаги қизалоқни операция қилдик.

Бизнинг қизалоғимизнинг исми Карима. У бош суягидан, қорнидан яраланган. Қорнидан кирган снаряд парчалари йўғон ва ингичка ичакларини йиртиб юборган.

Мен бундай кичик болани биринчи бор операция қилишим. У етти соатлар давом этди. Агар яшаб кетса мўъжиза юз берарди.

Тунги соат иккиларда хонамизга қайтдик. Худодан ялиниб сўрайман: "Шу қизча тирик қолсин-да".

Карима яшаб кетган-кетмаганлиги бизга қоронғи. Аммо Каримага ўхшаган минг-минглаб норасидалар ҳеч нарсага ақли етмасдан бу ёруғ дунёни тарк этишгани рост. Биз бу мудҳиш ҳақиқатдан асло юз ўгира олмаймиз.

Гуноҳқорлар бу дунёда жазо олмайлар, ололмай қолганлари нариги дунё дўзахида жизганак бўлиб кулга айлангайлар, дея ожизалар қарғишидан нари ўтолмаймиз.

Агар давлат тспасига Михаил Горбачев келмаганда, ким билади бу қотиллик қачонгача давом этишини...

Тошкент госпиталларидан бирида ётган афғон офицери Муҳаммад юракда алам билан:

— Менинг ватаним тоғлари, қирлари, боғлари миналаштирилган майдонларга айланган. Қанча-қанча болалар, аёллар ўз кўзларим олдида ёниб кетдилар. Қандай гўзал қишлоқлар, шаҳарлар куйиб култсепга айланмади,— дея йиғлаб юборганди.

Марҳум дўстим Баҳодир, сен ҳам ўша миналарнинг биридан қурбон бўлдинг.

Сайрам йўлидаги ўт-ўланлар ҳам сенинг нафасинг мисол юртингдан эсаётган шамолдан боши эгилган. Улар ҳам мен каби ўтмишни хотирлаётгандай. Ҳа, табиат ҳам инсонга аза очади. Шул сабаб қадим-қадимдан "Она табиат" фалсафаси яшаб келмоқда.

* * *

Мана, қўлимда Баҳодирнинг марҳумлигидан хабарчи бўлиб учган хат:

"Ҳурматли Аҳмаднийёз Расулович ва Тожинисо Давлатова!

Сизларга чуқур қайғу билан маълум қиламизки, ўғлингиз катта лейтенант Баҳодир Наметов 1982 йилнинг 21 августида ҳарбий ва байналмилал бурчини бажараётганда қаҳрамонларча ҳалок бўлди. У тўрт нафар аскар билан совет карвонини ҳарбий пиёдалар машинасида кузатиб бораётганда кучли фугас минасининг портлашидан экипажнинг барча аъзолари ҳалок бўлдилар.

Сизлар билан биргаликда у хизмат қилган қисм аскар ва офицерлари энг яхши офицер, мард командир, разведкачи Баҳодир Наметовнинг бсвақт ҳалокатидан чуқур қайғуда.

Баҳодир полкнинг, ҳатто бутун қўшиннинг энг севимли ўғлони бўлганлигини ҳеч иккиланмасдан айта оламиз. У жасурлиги учун икки маротаба "Қизил юлдуз" ордени билан мукофотланган. Биз ҳаммамиз уни севардик, шундай офицеримиз борлигидан ғурурланардик.

Баҳодир ҳалок бўлди, аммо унинг хотираси биз ва жанговар ўртоқлари қалбида абадий яшайди.

Азиз Аҳмадниёз Расулович ва Тожинисо Давлатова! Ўз ўғлонини йўқотган сиз — ота-оналарга чуқур ҳамдардлигимизни билдирамиз.

Шундай ажойиб фарзанд ўстирганларингиз учун қисми-миз коллективи номидан Сизларга каттадан-катта раҳмат. Чунки у ўз ҳаётини ҳеч иккиланмасдан Ватан йўлида фидо қилди.

Ҳурмат билан:

Бўлинма командири *Кузнецов*.

Сиёсий ишлар бўйича ўринбосари *Шарипов*.

1982 йил 22 август.

Ватан тушунчаси жуда кенг. Аслида у чақалоқнинг бешигидан бошланиб, унга маслакдош, фикрдош инсонлар босган замин билан ўлчанмайдими? Нечун биз Ватаннинг юзига қора чаплаб, навқирон йигитнинг ҳалок бўлишида уни айбдор қилмоқдамиз? Балки ҳурматли командирлар "Ватан буюрган ишни бажаришда иккиланмай жонини берди", демоқчи бўлишгандир? Йўқ, унда ҳам Ватанни гуноҳкор қилган бўламиз. Аслида "осий бандалар гуноҳига қолиб қурбон бўлди", дея ёзиш керак эди. Шундагина ҳақиқатни, тарихни алдамасдан, шўрлик Ватанни бу гуноҳлардан халос этган бўлардик.

Афғон тупроғида жанг қилган аскарларнинг ҳаммаси "Ватан учун жанг қилмоқдамиз, қурбон бўлмоқдамиз" деган ўйда яшашди. Аслида менга ўхшаган қаламкаш аҳли ҳам шу улуғ сўзнинг ўз-ўзидан гуноҳсиз балчиққа ботишини жим кузатиб турди. Бугунги ошкоралик замонида тилимиз бурро-бурро айланмоқда. Нечун ҳақиқат виждонига айланган Сахаров сингари одамлар орамизда жуда камёб бўлиб кетишди?

Сиёсат шамоли қай тарафдан эсса ўша томонга қучоқ очиб туриш маҳоратини шунчалик устамонлик билан эгаллаганмизки, буни сўз билан асло таърифлаб бўлмагай. Лекин кўпчилигимиз ҳамон М. С. Горбачев айтган йўлдан бораётганимиз йўқ. Чунки мен билган товламачилар, порахўру худбинлар бугунги кунда

кўз олдимизда "Ҳақиқат, ҳақиқат" дея минбарлардан жар солишмоқда. Кимки ошкоралик, демократия ҳақида кўп қичқираётган бўлса, ўшалар олдинги замонларда ҳам фаол эдилар. "Ватан учун!" дея Баҳодир каби ўғлонларни ўзга юрт тупроғига ташлаганлар бугунги кунларда марҳум Брежневнинг руҳини оёғини осмондан келтириб сўкмоқдалар. Уша даврларда бу шоввозлар қайларда эдилар? Қани, овоз берингиз!

* * *

Баҳодирнинг бир туш мисол ёзган сўнги мактублари. Сатрларни ипакдек майин сўзлар билан беэмай, йигитнинг юрагидан қандай отилган бўлса шу ҳолатда сиз — ўқувчимга ҳавола қилишни лозим топдим. Зсро, ҳақиқат бор бўй-басти билан улуғвордир, дейишади кексалар.

"Ассалому алайкум, ота!"

Сизга самимий саломлар билан ўғлингиз Баҳодир. Мана бугун сизга мактуб ёзишга вақт топдим. Ҳозир менинг ишларим яхши, соғлиғим жойида. Сизларда қандай? Қанақа янгиликлар бор? Шу хатдан сўнг сизлардан жавоб кутаман. Мен бугун полкдаман. Чунки кеча топшириқни бажариб келганлигим учун дам олмоқдаман. Ота, мен пиёдалар билим юртини тугатиб, разведкачи бўлиб ишламоқдаман. Менинг техникам бироз мураккаб, аммо разведкада ҳаммасини янада яхшироқ эгаллаб олмоқдаман. Қайси топшириқни бермасинлар, ҳаммасини муваффақиятли бажармоқдаман. Разведкачилар ишининг оғирлигини биласиз: йўлларни миналаштирамиз, тунлари қўзғолончиларни қўлга оламиз. Шу кунлар ичида жуда кўплаб қонли воқеаларнинг шоҳиди бўламиз. Кўплаб отишмаларда қатнашдим. Ўзим ҳам бир неча бор уларни асирга туширдим. Аммо бу ерда ҳамон қўзғолончилар кўп. Биз, разведкачилар ўз-ўзимизга "қишгача бу ерда тартиб ўрнатамиз", дея сўз бердик.

Қачон уйга қайтсам, ҳали қачон қайтишимни билмайман... Энг асосийси бу ердан тирик чиқиб кетишдир.

Ота, балки сиз келинингиз борлигини эшитгандирсиз. У Ульянов шаҳрида яшайди. Сиз мендан хафа бўлмаслигингизни ўтиниб сўрайман. Чунки бу ишни қилишга мажбур бўлган эдим. Ота, менга энг асосийси инсон — сен билан ҳамдари, ҳамнафас бўлувчи инсон керак. Келинингизнинг маълумоти олий, доктор бўлиб ишлайди. Онаси ҳам доктор, отаси учувчилар мактабида дарс беради.

Келинингизнинг ота-оналари жуда ақлли одамлар. Мен

уларни ҳурмат қиламан. Отажон, сиз мени яна бир бор тўғри тушунишингизни сўрайман. Ва унинг ўзига ҳамда ота-оналарига ортиқча гап-сўз ёзмаслигингизни истайман. Ота, бу воқеани сизга анча олдинроқ айтмоқчи эдим, аммо айтишга юрагим дов бермаганди. Келинингиз билан муносабатимиз яхши. Ёзда борганимда, агар ўша кунларгача яшай олсам, ҳамма-ҳаммасини сизга бир бошдан тушунтираман. Энди ёш бола эмаслигимга ўзингиз ҳам ишонасиз. Мана, ҳозир яна топшириққа чиқиб кетаман. Онамга ҳам ўзингиз тушунтиришга ҳаракат қилинг, бу сизнинг қўлингиздан келади. Бугунги кунларда жанговар сафдаги офицерман. Катта масъулият олдимда турибди. Чунки ўзим билан бирга жангга кирадиган одамларнинг ҳаётини ҳар вақт хавф-хатардан халос қилмоғим керак.

Отажон, ҳаммаси ҳақида, келинингиз Оляга муносабатингиз тўғрисида ёзиб юборинг. Сизнинг фикрингиз менга сув билан ҳаводай зарур.

Шунинг билан мактубимни яқунлайман, аммо сизнинг қарорингизга мунтазирман.

Алишерга хат ёзиб турибман. Ундан кўнглингиз тўқ бўлсин, ҳаммаси яхши бўлади.

Ота, сизнинг олдингизда яна бир улкан иш қолди. Мен ва Алишерни инсон қилиб тарбияладингиз, энди Нодира ва бошқа сингилларимга кўз-қулоқ бўлиб туринг. Улар яхши ўқиши керак.

Онамга ва бошқа сингилларимга салом айтинг.

Хайр.

Салом билан ўғлингиз *Баҳодир*.

Қундуз вилояти,
Афғонистон".

* * *

"Салом, менинг жигарбандларим — отам, онам ва сингилларим!!!

Мана бугун сизларга мактуб ёзишга қарор қилдим. Менинг ишларим ва соғлигим яхши. Бизда кечки соат саккиз. Ҳар томонга тун ўз пардасини ташлаган.

Бизлар ҳозир олдингидан яхшироқ яшамоқдамиз. Чунки офицерларга фанердан уй қилишди, аскарлар эса ҳамон чодирларда яшашмоқда. Овқатланишимиз ҳам олдингисидан тузукроқ. Аммо шароит ёмон. Босмачилар жуда кўпайиб кетиб, улар билан жанг қилиш кундан кунга қийинлашиб бормоқда. Аммо мендан хавотирланмангизлар, чунки бугунларда катта тажрибага эгаман. Айрим босмачилар

мендан жуда-жуда қўрқишади. Шу сабаб бўлса керакки, менинг бошимни 100 минг афғон пулига баҳолашибди. Лекин бу сафсаталарга эътибор ҳам берганим йўқ. Ўз бурчимни сидқидилдан адо этиб, менга юкланган жануб томонни ҳимоя қилиб ётибман. Кеча мени иккинчи бор "Қизил юлдуз" орденига тавсия қилишди. Чунки бизлар Покистон томондан ўтган катта бандани йўқ қилиб ташлагандик. Аммо менинг ҳам кўп аскарларим ярадор бўлган. Мен уларни ўз жигарларимдай яхши кўраман, ҳамма вақт дайди ўқдан омон олиб қолишга ҳаракат қилмоқдаман. Мен бу ерда бизнинг одамларимиз кўрмаган кўп нарсаларни кўрдим. Ҳеч қачон одамларимиз кўрмасин ҳам. Ҳеч кимга айтиб ҳам бўлмайди.

Мана шундай ишлар бўлмаслиги учун ҳам Ленин бобомиз айтганидек, ўқиш, ўқиш, ўқиш керак. Сизлар ҳаммаларингиз мактабга фақат сумкани кўтариб юриш учун эмас, балки ўқиш учун боришларингиз зарур.

Азиз сингилжонларим, отамга, онамга ёрдам беринг, уларнинг оғирини енгил қилиш асло ёдларингиздан кўтарилмасин. Ҳеч қачон бир-бирларингиз билан бемаъни баҳс қилманг, одамларга самимий бўлинг, шундагина акаларингиз сизлардан хурсанд бўлади. Ўқитувчиларингиздан билмаганларингизни билишга ҳаракат қилинг.

Онамга менинг самимий саломимни етказинглар. Менинг бу дунёда энг сеvimли, энг суюмли кичим онамдир. Мен унга ҳар куни мактублар ёзган бўлардим, аммо жуда қийин, жуда мураккаб шароитда яшамоқдаман. Шу сабаб унга ҳар куни мактуб ёза олмаяпман. Ҳозирги кунларда уйга қайтишни шунчалик истайманки, қани энди иложи бўлса! Бу ердаги ҳаёт жуда-жуда жонимга тегди.

Синглим Нодира, сен ҳамма вақт ўзингдан катталарнинг гапини тинглагин, яхши ўқишга ҳаракат қилгин. Кўчадаги юришларни камайтирсанг ундан ҳам аъло бўлур эди. Ўқиш, яхши ўқиш унчалик қийин нарсас эмас. Фақат бироз жиддийлик талаб қилади, холос. Яхши ўқиган инсон кейинчалик ҳар қандай мақсадига енгилгина эриша олади.

Менга бу ерда жуда оғир, аммо сараланган, синалган ўртоқлар орттирдим. Катталар ҳам, кичиклар ҳам — ҳамма-ҳаммаси менинг ўртоқларим.

Менинг сиз, сингилларимдан ягона илтимосим ҳеч кимнинг кўнглини қолдирмангизлар, агар ёмонликни раво кўрувчилар топилиб қолишса, олдин қилаётган ишининг нотўғрилигини тушунтирингизлар. Шундагина менинг доно сингилларим бўласизлар.

Менинг қўл остимда жуда кўплаб турли хил қуроллар

бор. Яқинда яна бир янгисини олдик. Ҳозир ўшани ўрганмоқдаман. Кейин аскарларимга ўргатаман. Билим юртида кўп нарсаларни ўқигандик, практикада эса кўп нарсаларни ўргандик.

Танишларнинг ҳаммасига салом айтингизлар. Сизлардан биргина илтимосим, бир-бирларингизни эҳтиёт қилиб, меҳрли-оқибатли бўлингизлар.

Шунинг билан мактубимни тугаллайман.

Бахтимга омон бўлингизлар.

Баҳодир.

Қундуз шаҳри”.

* * *

“Салом, Чайка!!!

Сенга саломлар билан Баҳодир. Чайка, сенга каттадан-катта раҳмат, мени ёдлаб хат ёзганлигинг учун. Менинг соғлигим яхши. Аммо ишларимиз кундан-кунга ёмонлашиб бормоқда. Ҳар куни тунда кўплаб босмачиларни ўлдиришмоқдамиз; улар ҳам бизнинг аскар ва офицерларни ўлдиришмоқда. Бу ер шунчалик жонимга тегдики, уйга кетишни жон-жон деб истайман. Об-ҳаво ҳам кечалари совуб кетиб, кундузи бироз исимоқда.

Ўзларингда ишлар қандай, қанақа янгиликлар бор? Менга тез-тез хат ёзиб турунглар. Фақат сенларнинг мактубларинггина юрагимга таскин беради. Мени эса хат ёзишга ҳеч вақтим йўқ. Ҳар куни топшириққа чиқамиз. Кундан-кунга душманнинг сафи ортиб бормоқда. Ҳатто улар бизга қарши газ ҳам ишлатишмоқда. Бу эса кундан-кунга аҳволимизни ёмонлаштирмоқда. Тез кунларда Союзга қайтишим керак. Аммо ўша кун қачон эканлигини билмайман.

Мен сендан дарс вақти хат ёзмаслигингни илтимос қиламан. Дарс вақти фақат ўқиш керак. Чунки бу кунлар асло қайтиб келмайди. Мен бу ерда саводсизликнинг азобини тортиб юрибман. Шулар сабаб ўзим жангчиларга лекция ўқимоқдаман.

Гапларимни тингла. Яхши ўқи. Қолганлари: ўйин ҳам, кино ҳам, ўртоқлар ҳам ўз-ўзидан йўлингдан чиқаверади. Сенга ҳозирги пайтда энг асосийси яхши ўқиш, отамга, онамга ёрдам беришдан иборат бўлмоғи керак.

Сингилгинам, мен бу ерда кўп нарсаларни кўрдим. Мен кўрганларни на онам, на отам, на бобом кўрмасин. Жуда-жуда ёмон.

Мен ҳар куни қандай қилиб тирик одамни ўлдиришларини ўз кўзларим билан кўрмоқдаман. Бу ҳар лаҳзада

такрорланмоқда. Бу ўлимларнинг ҳаммаси саводсизликдан, ўйламасликдан келиб чиқмоқда.

Бу ерда қишлоқлар жуда кўплаб. Аммо биронтасида на мактаб, на электр чироғи бор. Афғон болаларининг бир ёшидан йигирма ёшигача иссиқда ҳам, совуқда ҳам ялангоёқ юришади. Чунки кийишига ҳеч вақо йўқ.

Мен сенга кўп нарсаларни айтмоқчи эдим, аммо бир аскар хонамга кириб Покистон томондан босмачилар келишганлиги хабарини берди.

Хайр.

Отамга, онамга, сингилларимга саломимни етказ.

Баҳодир".

* * *

"Салом Саша!!!

Мана бугун сенга мактуб ёзишга қарор қилдим. Мен ҳозирги вақтларда Оля ва уйдагилардан ўзга ҳеч кимга мактуб ёзаётганим йўқ. Шу сабаб ўзга ўртоқларнинг ҳам манзилгоҳини яхши билмайман. Саша, бугун сенга ҳеч бир янгилик айта олмайман. Аммо бир воқеа хусусида гапирмасдан ҳам тура олмайман.

Қундуз вилоятига ўртоқларим Савицкий ва Матусенко билан самолётда учиб келдик. Ва, учаловимиз ҳам разведкачилар қисмига тушдик. Савицкийнинг взвод аскарлари БТРда, Матусенко ва менинг взводим БМП ва БРМ машиналарида юришади. Матусенко билан биринчи кунданок разведкага бирга чиқа бошладик. Бутун тунги топшириқларга бирга бордик, десам ҳам хато бўлмас. Аммо бугун мен уни йўқотдим. Бу бир мудҳиш қишлоқда содир бўлди.

Саша, сен уни билганларга ҳикоя қилиб бер. У учинчи ротада хизмат қиларди.

Бизлар иккаловимиз ҳам рота командирлари ўрнига қолгандик. Бир қишлоқда қўзғолончилар борлиги маълум бўлди. Шунда Матусенкога ўша босмачилар ўрнашиб олган қишлоқни эгаллаш топширилди. У уйга аскарлар билан бостириб кирганда яраланган. Яраланганлигига ҳам қаноат қилинган босмачилар уни гранатаминомёт снаряди билан уришган. Кейин ярамаслар автомат билан юзлаб ерига отишган. Мен уни бугун сўнгги йўлга кузатиб қўйдим. Агар Ватанга қайтсам албатта унинг уйига кираман. Фақат мен унинг сўнгги кунини ҳақида тўлиқ биламан. Менинг ротамда ҳам аҳвол унчалик яхши эмас. Ўтган кунини топшириққа чиқиб икки жангчимдан ажралиб қолдим.

Умуман янги йил ёмон кириб, кўплаб жудоликларнинг гувоҳи бўлдим. Ҳаво унчалик совуқ эмас. Саша, сен менга тез-тез хат ёзиб тур. Мени эса ҳатто ручка ушлашга ҳам вақтим йўқ. Бу ерда иш жуда кўп, ҳар куни топшириқ билан чиқишга тўғри келмоқда.

Дўстим Саша, менда шунақанги ишлар. Менинг номимдан ҳамма болаларга салом айт. Оляга албатта салом айтишни эсингдан чиқарма.

Кечирасан дўстим, хатни ўлда-жўлда ёзганлигим учун. Салом билан

Баҳодир.

Бу мактублар Баҳодирнинг ўтган машъум кунларидан қолган хотиралар. Унинг ўтмиши ҳам, бугуни ҳам шу сарғайган қоғозларда муҳрланиб қолган. Ҳа, ҳа, бу сатрлар инсоннинг энг оғир дамларидаги кечмишлари овозидир.

Улар кўпчилик эди. Улар бугунларга етиб кела олмадилар. Фақат қоғозларда овозлари келди.

Бу мактубларни сенга узатган қадоқ қўлларга нигоҳинг тушганмиди? Тушган эди. Аммо унинг кимлигини англаб-англолмадим. Ана у қаршингда турибди, кўзларига тикил. Минглаб оналарнинг фарёди унинг нигоҳида мужассам бўлган.

Тожинисо она! Мен сизни қай бир сўз билан юпатай? Сизни мендай фарзандингиз юпата оладими? Йўқ, йўқ, Сиз онасиз. Оналарни фақат худо юпатгай. Бошқа ҳеч ким. Мана ҳозир ҳам ломакон қаърига чўкиб кетаётган болангизни юпатмоқ истагида қаршимга юриб келмоқдасиз. Ана, сизнинг қўлларингиз олкамда. Во дариг, сиз — оналар бундай қудратни қайдан олдингиз? Балки ўн беш минг Баҳодирнинг руҳи оналар қудратига айлангандир. Балки...

Баҳодир ҳақида ҳикоя айланг. Мен сизга бирон савол бера олмайман. Менинг ҳар бир саволим сизнинг тилка-тилка бўлган бағрингизда минг бор туғилиб ўлган. Сиз Баҳодирга айланиб қолгансиз. Сўзланг, она, сўзланг! Яна бир инсонда унинг руҳи қайта туғилмоқлиги учун.

— Туш кўраман болам, туш. Болагинам ўртоқлари билан отларга мингашиб, чоптириб кетади. Бир лаҳза ўтиб унинг дўстлари отларида ортга қайтишади. Болажоним эса, отлар тўдасидан ортга ажралиб қолади. Ёнимга у минган саман от югуриб келади. Юзларимдан ҳидлайди. Жонивордан боламни сўрайман, от депсиниб-депсиниб, зулмат қоплаган томонга қараб кишнаб-кишнаб қўяди.

Бу тушни болажоним ҳалок бўлмасидан бир неча кун илгари кўргандим. Кейин унинг тобутини олиб келишди. Уни қандай дафн қилганларини ҳам билмайман. Беш кундан кейин ҳушимга

келдим. Йўқ, ҳушимга келмадим, ҳамон қандай кунлар ўтаётганлигини идрок қила олмайман. Болам, мен яшаётганим йўқ, ўғлим ҳалок бўлган куни ўлганман. Ҳозирги кунларда яна туш кўра бошладим. У дарвозадан менга қараб туради. Мени синчиклаб кузатади. Солдат шинели устидан қора белбоғ боғлаб олган.

— Кирсанг-чи, болажоним,— дея талпинаман.

— Йўқ, она, сизни жуда-жуда соғиндим. Бир пасга кўриб кетай, дедим,— дея ортига қайтади. Қани энди қувиб ета олсам! Ета олмайман. Майли, тушимда бўлса ҳам бир бор тўйиб бағримга боссам армоним йўқ эди. Ҳеч орқасидан ета олмаяпман-да, болажонимни. Ҳатто тушимда ҳам ўғлимни бағримга босолмаяпман-а...

Айланай болажоним, кел, бағримга босай. Сен ҳам боламсан-да, болам...

* * *

Йиллар. Мен сизнинг узоқ вақтдан бери қандай ўтишингизни сезмайман. Гўё сиз учқур от мисол қаршимдан бирин-кетин югуриб ўтаётганга ўхшайсиз. Кечагина минг тўққиз юз саксон саккизинчи йил, мен эса йўлда эдим. Ҳамон йўлдаман. Билмаган, кўрмаган остонада эшиклар очилади. Бош суқаман. Тожинисо она каби бағри хун оналар қучоқ очадилар. Уларнинг қучоғида йиллаб қолиб кетаман. Туғилишни, ўлимни ўйлайман. Кечагина шу она қучоғида жажжи бармоқлари билан унинг кўксини излаган бола бугун руҳга айланиб кетганлигини ҳис қилиб, ўз боласини соғиниб мени қучоғига олган она бағрида қайта дунёга келаман. Инсон умри нақадар қисқалигини, уни яна ўз қўлларимиз билан кесиб ташлашимизни қалблари ўтин бўлган оналар қаршисида юракдан сезаман.

Жодини яратганнинг ўз бошида синаб кўрганларидай, урушни бошлаганлар ҳам Тожинисо оналар каби минглаб оналарнинг уволига қолсинлар, дея лаънатлайман.

Орта қайтаман. Қаламқаш дўстларим даврасида эса ҳамон бугундан ненидир қилиб олишга чоғланган мараз қўлларни кўраман. Қай бири депутат бўла олмадим дея нола қилса, қай бири ойнан жаҳондан меҳнатқаш, жафоқаш халқимга қарата "мен қийналиб кетдим" дея роҳатда яшаган кунларини дастурхон қилади.

Мен учрашган ногирон болалар, боласидан ажралиб қолган оналар ҳамма ғамни, ҳамма аламни бағрига босиб эл олдида ўзлигини ошкор қилишни исташмайди. Нечун? Билмадим, билмадим нелигин. Уларнинг тупроғи бошқа жойдан олинганми? Балки, жамиятнинг мўътадиллашиб туриши ҳам ана шу жафоқаш инсонларнинг сафи билан ўлчанса ажаб эмас.

"Марҳум офицер Б. Н. Наметов ҳақида маълумот.

Катта лейтенант Б. Н. Наметов 1980 йилда В. И. Ленин номидаги олий умумқўшин командирлари билим юртини тугаллаган. Билим юртини тугаллаши билан Афғонистон Демократик Республикасидаги чекланган совет қўшинларида разведкачилар взводи командирлиги вазифасида хизмат қилди.

Взвод командири Баҳодир Наметов хизматни бошлаши билан ўзининг ташаббускорлиги, билимдонлигини кўрсатди. Взвод бир неча бор унинг командирлиги остида берилган топшириқни аъло даражада бажарди. Ўзининг қўл остидагилар билан биргаликда мардлик ва матонат кўрсатганлиги учун унга навбатдан ташқари катта лейтенант унвони берилди ҳамда рота командири лавозимига тайинланди.

1982 йилнинг июнь ойида унинг қўл остидаги рота кўзғолончиларни йўқ қилиб ташлаш буйруғини олди. Улар кўзғолончилар жойлашган ерга эҳтиёткорлик билан яқинлашиб, кузатувни давом эттирдилар. Орадан икки кун ўтди. Сув тугади. Аммо рота аскарлари ўз командирларидан ўрناк олишиб, душманни кузатишда давом этдилар. Улар сувсизликдан ҳолдан кетган вақтлари саксон нафарга яқин банд кўриниш берди. Шунда Баҳодир душмanning яқинроқ масофага келишини кутиб туришни рота аскарларига тайинлади. Улар кўзланган ерга етиб келганда жасур командир ўт очишни буюрди. Қаттиқ жанг бошланиб, Баҳодир оғир яраланди. Шунга қарамасдан у жангни давом эттиришни бошқариб турди. Банд бутунлай тор-мор келтирилиб, кўплаб қурол-яроғ ўлжа қилиб олинди.

Катта лейтенант Баҳодир Наметов бошчилик қилган жанговар группага уч қаватли уйга жойлашиб олган душманни қўлга олиш топширилди.

Улар атрофни синчиклаб кузатишиб, мўлжалланган бино томон силжий бошлашди. Уйга яқинлашишлари билан душман ўт очиб қолди. Баҳодир Наметов қорнидан яраланди. Қоннинг тўхтовсиз кетишига қарамай у жангни бошқариб турди. Рота командирининг буйруғи билан уй ичига граната ташлашиб, ичкарига қуюндай отилиб кирдилар. Душмanning қаттиқ қаршилиқ кўрсатишига қарамай уй қўлга олинди. Топшириқ бажарилди. Разведкачилар учта автомат, тўртта милтиқ, иккита пулемёт учта граната ва кўп миқдорда ўқ-дорини ўлжа қилиб олишди.

Катта лейтенант Баҳодир Наметовнинг жасурлиги, қаҳрамонлиги ҳукуратимиз томонидан муносиб тақдирланди. У:

- 1980 йил 17 декабрда "Жасурлиги учун" медали билан;
- 1981 йил 4 июнда "Қизил юлдуз" ордени билан;

— 1982 йил 6 майда "Қизил юлдуз" ордени билан;
— 1982 йил 17 декабрда Қизил Байроқ ордени билан мукофотланган.

Афғонистон Демократик Республикасида бўлган Апрель инқилобида, афғон халқиға ёрдам беришда мардлик, жасурлик намунасини кўрсатганлиги учун катта лейтенант Баҳодир Наматов ЦК ЛКСМнинг "Фахрий китоби"га ёзилган. СССР спорт мастерлигига номзод, СССР Қуроли Кучларининг ҳарбий кўпкураш бўйича чемпиони".

Мен Баҳодирнинг бошқа хизматлари ҳақида батафсил сўзламоқчи эмасман. Аммо бир лаҳзасини бўлса ҳам қайта сўзлашга афғон тупроғида қон кечган эллик минг Баҳодир ундамоқда. Эллик минг нафар қалбни, нигоҳни кўз олдингизга бир келтириб кўринг. Улар қаршисида тик туриб сўзламоқ учун юрагинг ҳар қандай фасодлардан холи бўлган беғубор бола қалбига айланмоғи керак. Бўлмаса, уларнинг руҳи омон қўймагай.

Азиз укаларим, акаларим, сизларнинг қаршингизда йиллаб тик туриш менинг тасаввуримда лаҳзалар мисол кечган. Ўша кунлар хотирасини ёдга солганимда ҳеч бирингиз:

— Ҳаммаси бўлганди, бу ёғига омон бўлайлик,— дея қисқа жавобдан нарига ўтишни истамагандингиз. Аммо бугунги кунда матбуотнинг турли саҳифаларида, ойнаи жаҳон экранларидан нина янглиг санчилган тикандан озорланиб:

— Мен қийналиб кетдим, мени ишдан бўшатишди,— дея ҳайқираётган қизил юзли одамларга тикилиб сизларни эслайман. Жонингиз тошдан экан, дея ғойибона ҳаммангизни бир-бир бағримга босаман.

Ҳа, Баҳодирнинг бағри хун онасидай сизлар ҳам бу дунёнинг кўп кемтикларини тўлдириб турибсизлар. Агар бу кемтиклар очиқ қолганда замин ҳам ўз палласидан оғиб, ломакон қаърига тарсо қизларидай ўн қадам босган бўларди. Сизларнинг борингизга шукур!

Жигарларим, мени бир ўй узоқ вақтлардан бери қийнаб келмоқда. Чунки сизлар билан суҳбат қурганда кўп дўстларингиз орден ва медалларини ҳанузгача ололмаганликлари тўғрисида бир тортиниш ҳисси билан айтишиб:

— Бу ҳақда ёзиб юрманг. Бир парча темир менинг оёғимга, қўлимга, кўзимга малҳам бўлармиди?— дея қўл силташганди.

Мана ўшандай гапларга жонли гувоҳ. Балки Баҳодир тирик бўлганда у ҳам сиз каби қўл силтаган бўлармиди.

Баҳодирнинг ота-онасига 1982 йил 28 сентябрда у хизмат қилган бўлинмадан шундай мазмунда мактуб келган. Мен мактубни қисқартиришсиз, тўлиқ ҳолда келтиришни маъқул топдим.

"Ассалому алайкум, азизларим!

Сизларга фарзандларингиз Баҳодирнинг қаҳрамонларча ҳалок бўлганлиги муносабати билан яна бир бор ҳамдардлик билдирамиз. Жанговар дўстимизнинг порлоқ хотираси, қилган ишлари қалбимизда бир умр муҳрланиб қолади.

Уни Совет Иттифоқи Қаҳрамонлигига қилинган тавсия жўнатилиб, ҳали жавоб олганимизча йўқ. Бу олий унвонга бўйруқ чиқиши билан сизларга маълум қиламиз.

Унинг чекидаги пуллар қонуний равишда ота-оналари ва рафиқасига тегишлидир. Агар бир томон пулларни олишдан бош тортмаса, пуллар халқ суди орқали бўлиб берилади.

Қисм командирлигининг фикри бу масалада ҳисобга олинмайди.

Сизларнинг оила аъзоларингизга сиҳат-саломатлик тилаб қоламиз.

Хурмат билан

Қисм командири *Логонов.*

Сийсий ишлар бўйича командир ўринбосари *Шарипов."*

Мактуб ортида унинг ўлимидан сўнг қаҳрамонликка тавсия қилинган Баҳодир ротасининг аскарлари, офицер ва прапоршчикларининг исми-фамилияси, имзолари қўйилган. Улар эллик уч нафар...

Баҳодир Наметовнинг офицер ва аскарлари, командирларининг ота-оналари СССР Олий Совети котиблигининг мукофотлаш бўлимидан олинган жавобни ҳойнаҳой билмасалар керак. Бу жавобни ҳам айрим тушунмовчиликлар бўлмаслиги учун тўлиқ келтиришни лозим топдим.

"Ўртоқ *А. Наметовга.*

Чимкент вилояти,
Сайрам ноҳияси,
Оқсув қишлоғи,
Киров кўчаси, 23-уй.

Хурматли ўртоқ Наметов!

Ўғлингизга Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони бериш тўғрисидаги саволли мактубингизни олдик. Афғонистон Республикасида байналмилал бурчини ўтаётганда мардлик, жасурлик кўрсатган ўғлингиз Баҳодирнинг ҳалок бўлганлиги муносабати билан чуқур ҳамдардлик билдирамиз. Жангларда кўрсатган жасоратини ҳукуратимиз муносиб тақдирлаб Қизил Байроқ ва икки маротаба "Қизил юлдуз" орденлари билан мукофотлади. Қизил Байроқ ордени марҳумнинг оила аъзоларига эсдалик сифатида юборилди.

Афғонистон Республикасида байналмилал бурчини ўташ-
да мукофотланиши лозим бўлган ҳарбий хизматчилар қонун
асосида СССР Мудофаа министрининг тавсияси орқали
кўриб чиқилади.

Шу сабаб сизнинг мактубингиз СССР Мудофаа министр-
лигига юборилди.

Жавоби сизга маълум қилинади.

Ҳурмат билан:

бўлим бошлиғи *Л. И. Швецова.*

19 октябрь 1989 йил, № 189".

Баҳодир 1982 йилнинг 21 августида ҳалок бўлган. Орадан
етти йил ўтгандан сўнг марҳумнинг оила аъзолари ўз саволларига
юқоридаги жавобни олганлар.

Президент М. С. Горбачев ва бошқа раҳбарлар Улуғ Ватан
урушидаги ғалабанинг 45 йиллиги олдида, яъни 7 май куни
Кремлда учрашув ўтказдилар. Мен ҳам шу улуғ анжуманда
қатнашиш шарафига муяссар бўлдим. Танафусда афғон
урушидан қаҳрамон бўлиб қайтган ҳарбий хизматчилар билан
суҳбатлашдим. Уч маротаба Совет Иттифоқи Қаҳрамони,
афсонавий учувчи Иван Никитович Кожедуб ёнимизга келиб,
ҳаммамизни бир-бир бағрига босиб:

— Бизнинг азобларимиз сиздек ёшларнинг ҳам чекларингга
тушди-да,— деди афсус билан. У менга ўгирилиб:

— Қани сени юлдузинг?— деб сўраб қолди. Шунда Баҳодирга
қисматдош укаларим бехос кўз олдимдан бир-бир ўта бош-
ладилар...

Афғон тупроғида менинг олтимиш минг нафарга яқин
жигаргўшам қон кечган бўлса-ю, наҳотки улар орасидан
бирортаси олий унвонга лойиқ иш қилмаган бўлса? Бу мумкин
эмас. Бунда мен юрмаган, билмаган қоронғу гўшалар бор...

Ўша қоронғу гўшаларни биргаликда ёритайлик, азиз
жигарбандларим!

Мен сизлардан ўша кунларни бор бўй-басти билан кўз
олдингизга келтириб, қон билан қорилган ҳақиқатни оппоқ
қоғозларга туширишингизни сўрайман. Токи тарих келажак
авлод қаршисида гулларга бурканиб, турли рангларда жило
бериб кўзларни қамаштирмасин. Ҳақиқат қанчалик аччиқ
бўлмасин, у ўзининг тозалиги билан улугвордир.

У тупроқда жиноятлар, хиёнатлар рўй берганлиги бугунги
кунда маълум. Шундай экан, афғон ерида ҳалок бўлган жамики
замондошларимиз руҳи ҳақи, ҳаммасини элга ошкора айлайлик.
Шундагина кўнглимиз хотиржам тортади. Вужудимиз таскин
топади, виждон азобидан абадий қутулган бўламиз.

Мен сизлардан мактублар кутаман...

"Юрагингга қил сигмайдиган кунларда Йиғлоқтошга боргил",— дейишади сайрамлик кексалар. Баҳодирни янада чуқурроқ билмоқ, англамоқ учун унинг болалик излари қолган йўлларга янада синчковроқ назар ташламоқ керак.

Йиғлоқтош Сайрамнинг шимолида жойлашган. Юқорига шундай кўтарилишингиз билан кўз олдингизда бепоён кенгликда жойлашган қишлоқ намоён бўлади. Табиатнинг ноёб гўзаллигига тикилиб, юзлаб йиллар яшагинг келади. Олис-олисларда бўй чўзган қорли тоғлар сени узоқ йиллардан бери кутаётгандай қуёш нурида жилва қилади. Унинг қиррадор, улуғвор чўққилари кўм-кўк осмонга тиг янглиғ санчилган. Қуйида ўтлаб юрган оппоқ қўйлар баҳор қуёши эритишга улгурмаган қор парчаларига ўхшайди. Айри йўл солиб, солланиб оқаётган сувда қуёш акси минг бир бўлакка бўлинган. Секин-секин қуйига эна бошлайсан. Минг бир майса ҳидидан тўйинган эпкин беҳол юзингга урилади. Унинг зарби онанинг алласига ўхшайди. Қоялар оралиғи бўйлаб жимгина кетаверасан. Улкан қояларда асрий йиллардан буён оқаётган сувнинг излари қолган. Икки қоя оралиғидаги сув ўзани навниҳол қизнинг белларига чуқур ботган тасмага ўхшайди.

Мана, сайрамлик кексалар нақл қилган Йиғлоқтош. Улкан инсон сиймосини эслатувчи бу горсимон булоқни биринчи бор кўриб турибман. Ҳа, кексалар айтганларидай, тош йиғламоқда. Унинг кўм-кўк сув ўтларига кўмилган бағридан инсоннинг кўз ёшларидай томчилар қуйига жимирлаб сирпаниб тушмоқда. Улар кўп — минглаб. Тасаввуримда она ер, асрлардан буён ўз фарзандлари ноҳақлик қурбони бўлганлигига аза очгандай.

— Болажоним мана шу ерда ўртоқлари билан бир неча кунлаб қолиб кетарди,— дея йиғлаб юборганди Баҳодирнинг отаси Аҳмадниёз ака.

Ҳа, жимирлаб оқаётган шу томчиларда, сувнинг шалдирашидан ором олиб тебранаётган сарвқомат дарахтлар япроқларида, табиатнинг кўз ёшларидан ювилавериб силлиқ тортган тошларда марҳум дўстнинг нигоҳи қолган. Шул сабаб Аҳмадниёз ака кўнгли гаш кунларда йиғлаётган тош сувларига тикилиб юрагидаги дардларини тўкиб солади. Бағри хун отани табиат ўз кучоғига олиб юпатади.

Она ер, сенинг бағрингда кўз очиб, сенга қанчалар заҳматлар етказдик ва етказмоқдамиз. Бизни — фарзандларингни кечир, агар кечира олсанг. Сенинг кўксингни кўп мудҳиш ҳодисалар билан лахта-лахта қон қилдик. Оналаримизнинг ҳам бағри сеникидай қон...

Марҳум Баҳодирнинг волидаси Тожинисо она ўглидан мерос қолган кийим-бошларини ҳар тонг кўзига суртишини, уларга тикилиб минг бор ўлишини кўрганман.

Тожинисо она ҳам қаршимда йиғлаб турган Йиғлоқтош мисол умрининг сўнгги кунларигача бўзлаб ўтишини ҳис қиламан.

Қандай йигитлар кулмасдан, очилмасдан, балоғат ёшидаги қизнинг муҳаббатини юрагида туймасдан ўзга юрт тупроғида кўз юмишди! Улар оддий пар ёстиққа бош қўйиб жон беришмади, минг бир қийноқни рамақ лаҳзаларда бошдан кечиришди.

Ул томондан тобутлар оқиб келди. Ҳарбийлар тобутларни қабргача қоровул мисол кузатишди. Ҳеч бир ота, ҳеч бир она ўз боласининг қандай алпозда кўз юмганини билолмади. Бу айрилиқ, бу қора туман улар қалбига минг бир наштар бўлиб санчилганига, фарзандидан мерос қолган нарсаларга тикилиб: "Мен ўлсам бўлмасмиди, болам!" дея сассиз ҳайқираётган Тожинисо она тирик гувоҳдир.

Онам вафот қилганда қариндош-уруғ:

— Онангни кўриб қол, юрагинг таскин топади, — дея бошлаб кирганди. Қадим-қадимдан марҳумлар билан бежиз видолашилмаслигини ўшанда, онамининг беозор уйқу элиттандек чеҳрасига тикилиб юракдан ҳис қилганман.

Мениннг ҳолатимни жудоликни бошидан кечирган ҳар бир инсон тушунгай.

Тожинисо оналар-чи? Улар ким билан хайрлашдилар? Ҳеч биримиз маънили бир жавоб айта олмаймизми? Айта оламиз: ҳақиқатдан йироқроқ, она кўнглига таскин бўлолмас бир ёлғонни.

Ёлғонлар, лаънати ёлғонлар, онгимизга шунчалар сингиб кетдингизки, рост гапга ҳеч биримиз ишонмай қўйдик. Рост сўзловчига тентак, дея ном бердик. Шул сабаб қанча-қанча виждонли одамлар тентаклар сафига қўшилишмади, дейсиз.

Ҳатто олий минбардан туриб ҳақиқат виждони саналган академик Сахаров юзига кўзни лўқ қилиб қараб, турли ёлғонлардан йиғлоқи овоз ясаб қичқирганларни айтмайсизми?

Қанчалар уят, қанчалар қабиҳ овозлар. Ул овозлар. Ул овоз эгалари марҳум дўст Баҳодирнинг онаси — Тожинисо онанинг йиғлаётган юрагини тинглаганда минбар остонасига бормаган бўлур эдилар. Йўқ, булар — мениннг ўйларим, Улар боришарди. Ҳамон боришмоқда.

Эй, лаънати ёлғон, бир лаҳзага бўлса ҳам ҳақиқат йўлидан нари тур! Биз қора туман ортида гимириётган кушанда-ларимизни тутиб олайлик. Кейин сенга ҳам навбат келар...

Мениннг хаёлимдан кечаётган бу ўйлар, балки қоврилган жонга илиниб рамақ лаҳзаларда минг бир уйни бошидан кечирган Баҳодирнинг сўнгги тушларидир.

Билмадим, билмадим, билмадим...

"ТУРГИЛ, БОЛАЖОН..."

Хотиралар. Хотиралар. Кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган, ҳатто ёши улуғларнинг қалбини ларзага солган хотиралар. Уларни тинглаш қанчалар оғир, қанчалар қийин. Қаршингдаги жимитдай, ҳали она сути тарк этмаган боланинг оғзидан бундай фожиалар, бундай мусибатларни тинглаш, мендай ёши ўттиздан ошган, дунёнинг кўп нур тушмаган пучмоқларига бош суққан, не-не деворларга пешонаси қарсиллаб урилган инсонга ҳам оғирлик қиларди. Не сўз билан юпатишни, не сўз билан қалбига ором беришни билмасдан, унинг олдида сувга тушган жўжадай жунжикиб ўлтирардим. Бу хотираларнинг ҳатто зиғирдаги ҳам менинг дунё кўрган қалбимга ҳамнафас яшамаган.

Қаршимда ўлтирган боланинг ғамга ботган кўзларига тикила олмасдим. Гуноҳкор эдим. Эй укажоним, тилсиз, забонсиз бўлиб қолган акангни кечиргил, минбад кечиргил, дегим келарди. Аммо айта олмасдим. Нечунлигин ўзим ҳам билмайман. Олдин ҳам билмаганман, ҳамон билолмайман.

Аслида у менинг шу юпун сўзларимга муҳтожмикин. Йўқ, асло. Улар на сўзга, на юпанчга муҳтож. Ҳаммасини ул томондаги рамақ лаҳзаларда бошидан кечирган. Минглаб йиллар ўша сўзлар билан яшашган. Энди ҳеч бир сўз, ҳеч бир юпанчга муҳтож эмаслар.

Ҳа гумроҳ банда, сен унинг қалбига тасалли бермоқчи бўлдингми. Ёшинг бир жойга борганда ҳам ҳамон ақлинг кирмабди. Йўқ, ақлинг кирган, мана шу қуршовингдагиларнинг панд-насиҳатлари ила. Бу ҳали ақл эмаслигин, қаршингда турган гўдак ўз сукунати билан "ўтган кунларинг дастурхони"га тўкиб ташламоқда. "Агар ука, мени кечира олсанг — кечир". Яна нималар деб вайсамоқдан. Боболарингни гапидан бўлди-ку, бу олифта сўзлар йиғиндиси.

Тингладим, қолмади.

Кўрдим, қолмади.

Бирга-бирга яшадим, қолмади.

Қачон қолар деган ўйни яна хаёлдан кечирмоқдасан, шекилли.

Қачон қолишин сўзлайинми. Бу боқий дунёни тарк этиб, ерни булғаганинга. Ўшанда ҳам сенинг қилмишларинг ортдагиларингда жавоҳир мисол сақланади. Бунинг тўғри ё нотўғрилигини қаршингда ҳар қандай сукунатнинг бағрини тилиб юборгудек алпозда жимгина ўлтирган болақай айта олади, холос. Бошқа ҳеч ким.

Яқинда америкаликларнинг бир фильмини намойиш қилишди. Фильмнинг қаҳрамони балоғат ёшига етмаган гўдак бўлиб, уни кино аҳли сунъий равишда катталар дунёсига олиб кириб синаб

кўришди. Болакай, отасидан ўзиб кета олмаганлигини шундай томошабинлар нигоҳи қаршисида ошкор қилиб, кўп хатоликларга йўл қўйди. Унинг устидан на кулишни, на йиғлашни биласан. Аммо бироз бўлса-да, раҳм-шафқат ҳисси бағрингни чулғайди. Киночиларнинг хаёлида эса: "Барибир бола бола-да. У ҳеч вақт бирданига улғайиб қолмаган. Мана бунинг исботи", деган ўй эди. Шундай ҳам бўлиб чиқди. Алқисса, америкалик киночилар билан ҳамнафас фикрдамиз. Бошқа ўйнинг бўлиши ҳам мумкин ҳам эмас. Чунки эрталабки нонуштани фарзанд ҳам, ота-она ҳам биргаликда канда қилишмайди. Уйқунинг, сайлнинг ва дам олишнинг турли ва ранг-баранг кўринишларини биргаликда баҳам кўришади. Шундай экан, америкалик киночиларга эътироз ҳам қила олмаймиз. Ҳамма бола на сиёсатга, на миллатга мансубдир. Йўқ, буларнинг биронтаси ҳам бизнинг йўлимизда эътироз бўлиб туғила олмаслиги учун ҳам ҳамма даъволаримиздан воз кечиб америкаликларнинг даъвосини қабул қилишга мажбурмиз. Аммо мозий ва бугуннинг жароҳатли сарҳадларига теранроқ назар ташласак, балоғат ёшига етмаган гўдак ҳақида чиқарган хулосаларимизнинг барча даъволари биз зериккан замоннинг ўйлари эканлиги қаршимиздан бир шарпа мисол ўта бошлайди.

Белоруссиялик жасоратли, фидоий адиба Светлана Алексеевна бундан бир неча йил муқаддам Улуғ Ватан урушининг қонли фожиаларининг гувоҳи бўлган юзлаб болаларнинг хотиралари асосида "Сўнгги гувоҳлар" номли китоб яратди. Бу китобдаги ҳатто бир неча сатрни ҳам совуққон, лоқайдлик билан ўқий олмайсиз. Улар бутун вужудингизни титратиб, қалбингизни ларзага келтиради. Бизда жасорат майдони бўлиб таърифланган урушни бор мудҳиш фожиалари билан ҳис қиласиз. Орадан ярим аср вақт ўтган бўлса ҳам беихтиёр кўзларингиздан тирқираб ёш отилади. Зирқираб оғриётган юрагингиз ўнлаб йиллар ортда болалиги жароҳат олган мажруҳ қалбли болалар юраги билан уйғунлашиб кетади.

Хотиралар, хотиралар. Улар кўз олдингиздан ҳатто пайғамбар ўта олмаган осмонўпар дордан тизилишиб ўта бошлайди. Улар ҳозир-ҳозир бор оғирлиги билан устингизга қулаб тушади, дея юрак ҳовучлаб кутиб турасиз. Йўқ, улар дор устидан қулаб тушмайди. Сизни фақат юрагингизни ҳовучлаганингиз қолади, холос.

Мана, ўша кунлар хотирасидан бир лаҳза. Жимгина тингланг, кейин бир сўз айтарсиз. Ҳозирги кунда Белоруссиянинг Бобруйск вилоятида истиқомат қилаётган Анна Можайко ўша қора кунлар ҳақида шундай ҳикоя қилади.

"Бугунги кунларда етти ёшли бола хотирасида ўша куннинг бир лаҳзаси муҳрланиб қолишига ишониш жуда қийин. Айниқса, урушнинг биринчи куни. Ҳамма югурмоқда... Ўзгаларнинг қўлида турли хил лаш-лушлар бўлса, менинг бувимнинг қўлида бир тўп бола. Атрофдагилар эса "бизни немислар ўраб олишди", дея чуғурлашмоқда. Катталардан кимдир қўлидаги юкларини ерга кўмса, қай бири ташлаб юборди. Мен эса қўлимдаги тарелкаларимни кўмдим, аммо қўғирчоғимни кўмгим келмасди. Чунки ундан ажралиб қолишдан қўрқардим. Ёнимда эса яна бир бола югуриб борарди. У бир қўли билан онасининг кўйлагини баридан ушлаб олган бўлса, бир қўли билан кучукчасини етаклаганди. Қачон бизнинг устимизга бомбалар туша бошлаганда у кўкрагининг устига қўлини қўйиб "Мени юрагим оғрияпти..." деди-да, бувимнинг кучоғига ўзини ташлаб, "Бувижон, бизларни ўлдирмаслиги учун ҳам худога ялиниб-ёлворинг!" дея йиғлаб юборди. У билан қўшилишиб кучукчаси ҳам йиғлади. Бувим ҳечам худога сизгинмасди. Аммо болачанинг гапидан: "Эй худо, сен қаердасан, болалар бунчалик қийналган вақтда сен қайларга кетдинг!" дея худога ялина бошлади".

Келинг, ҳар биримиз етти ёшли боламизнинг ўйинқароқлигини бир бор кўз олдимизга келтириб кўрайлик. Қай биримизнинг фарзандимиз уруш боласининг фарёдига қисматдош гапни қила олади. Менинг тасаввуримда ҳеч бир бола.

Мана, орадан ярим аср вақт ўтган. Ўшандан буён етти ёшли бола хаёлида қўрғошин мисол муҳрланиб қолган хотираларни айтмайсизми. Унинг лабларидан "Юрагим оғрияпти" ёки "Бувижон, бизларни ўлдирмаслиги учун худога ялиниб-ёлворинг", сўзлари она сути оғзидан анқиб турган гўдакнинг бехос улғайиб қолганлигидан далолат эмасми.

Светлананинг китобидан бундай фарёдли сатрларни юзлаб келтиришим мумкин. Қаршимда жимгина ўлтирган жигарим Равшанжон ҳам Анна Можайко сингари мен ва менга ўхшаганлардан жуда-жуда юксакликка чиқиб кетган, бошидан минг бир фожиаларни кечирган бола. Келинг, мен сизларга ўз ҳисларимни баён қилмасдан, унинг ўзидан тинглайлик. Шундагина ҳурматли америкалик дўстларимиз иштиёқ билан ишлашган кинолардан биров бўлса-да ортга чекиниб, боланинг ёши улуғлардан ҳам тафаккур доираси ўсиб кетганлигининг яна бир бор гувоҳи бўламиз.

* * *

Равшан Бурҳонов — 1968 йилда туғилган. Наманган вилояти, Косон шаҳри.

Қандаҳорда жароҳатланган.

— Бу воқеа бир минг тўққиз юз саксон саккизинчи йилнинг

ўн бешинчи июлида содир бўлган эди. Тоғ томондаги пистирмаларимиздаги аскарларнинг суви тугаб қолганлиги сабаб, рота командири мен, фарғоналик Адҳам, литвалик Канопкас Гинтес ҳамда Кешканбоев Жўрабой ва пиёдалар машинасидаги бир неча аскарларга пистирмага сув олиб боришимизни букурди. Иккита сув машинаси ва битта БТР билан йўлга чиқдик. БТРдаги болаларнинг ҳаммасини танир эдим. Аммо улар ўша куни бизларни ташлаб қочганлиги ва ўзимизнинг ҳамшаҳарлар бўлганлиги учун ҳам исмларини айтмайман. У болаларнинг ҳаммаси урушдан омон қайтишди. Ҳозиргача мендан биронтаси "аҳволинг қалай", деб сўраб келишганларича йўқ.

Мана ўқишлар тугади, ўзим уларни бир-бир бориб кўрмоқчиман. Дўстларни ҳам тушуниш керак. Одам-да. Биз қаҳрамонлик, жасорат дея лоф-қоф урамиз, аслида қаҳрамонлик деган тушунча ақлдан ташқарида бўлгувчи ҳолатдир.

Бизнинг пистирмамиз Кичкина Худ қишлоғига жойлашганлиги сабаб, у ерга бориш учун кимсасиз кенгликдан ўтиш керак эди. Бу кенглик бизнинг пистирмага саккиз километрлар атрофида бўлиб, ён тарафни чакалакзор қоплаганди. Бизлар учун энг хавfli томон ҳам шу чакалакзор эди. Чунки у ердан ўтишда ҳамма вақт пистирмада турган афғонларга дуч келганмиз.

Энди ўзимиз турган жойдан очиқ майдонга чиқиб, бирон уч километрлар юришимиз билан тарақ-туруқ деган овозлар турли томонлардан чиқа бошлади. Мен эса овозлардан шошиб ўзимни идрок қила олмай қолдим. Кўз олдим ўз-ўзидан қоронғулашиб ота-онам, мактабда бирга ўқиган синфдошларим қаршимга бостириб келди, шу вақт мен ва Гинтес бошқариб бораётган машинанинг олдинги ойнасини ўқ юлиб ўтди. Бехос, яна бир бор афғонлар пистирмасига тушганлигимизни ҳис қилдим. Юрагим увишиб кетди. Кабинадан секин ташқарига қарадим. Шундай машинанинг ёнига, йўл четига ўқ дўлдай ёғиларди. Жон ҳолатда машинани бошқариб бораётган Гинтес томон ўгирилиб:

— Газни бос,— дея қичқирдим. У эса кўрққанидан рулнинг устига гавдасини ташлаган эди. Машина тошбақа юриш қилиб, имиллаб борарди. Мен ҳам гавдамни ойнадан панага олиб, суянчиққа қапишиб олдим. Худди бир кор-ҳол бўлишини сезгандай ўзимни орқага олишим билан иккинчи ўқ ён томондаги кабина ойнасини тешиб ўтди.

Гинтес хизматга яқинда келганди. Ялангликка чиқмасимиздан олдин:

— Машинани яхшилаб созладим, ҳозир олтмишга тортади,— дея хурсанд мақтаниб келаётган эди. У руль устига ётиб олганлиги сабабли машинанинг тезлиги йигирмадан ошмасди. Унга қараб, яна қайта:

— Тезроқ ҳайда,— дея қичқира бошладим. Қани энди у гапимни эшитса. Бизнинг улкан аравамиз бакида сув бўлиб, афгонлар "машинада бензин бор", деган ўйда уни гранатаминомёт билан ура бошлашди. Ҳар гранатаминомёт минаси текканда, машина бир қалқиб йўлини ўзгартирар эди. Улар машинада бензин йўқлигини билиб қолишди шекилли бехос машинанинг моторига мина келиб тегди, шу вақт менинг оёқларим ҳам ўз-ўзидан ишламай қолди. Оёғим худди узилиб тушиб қолгандай, унга қарашга қўрқаман. Ака, шундай вақтлари одамзод оғриқни ҳам унутиб қўяр экан. Балки бу оғриқлар катта қўрқув ва ҳаяжон ортида йўқолиб кетгандир. Чунки оёғим ишламай қолган бўлса ҳам, оғриқ сезмадим. Аммо кимдир юрагимни улкан қўллари билан қонини сиқиб чиқараётгандай эди. Миям фикрлашдан тўхтаб қолгандай, ҳеч ўзимни бошқара олмасдим. Орадан қанча вақт ўтганлигини билмайман. Гинтеснинг рулга ётиб олган шарпаси узоқ-узоқлардан гира-шира туман ичидан кўринарди. Шунда кимдир елкамдан туртгандай бўлди. Шошиб ул-бул томонга қарадим. Машина эса катта йўлдан алаҳсираган одамдай чайқалиб, йўлнинг у четидан бу четига бориб келарди. Ҳушимга келгандай бўлдим. Машинадан сакраб тушмасак, омон қолмаслигимизни ҳис қилдим. Рулга бошини қўйиб олган Гинтес томонга ўгирилиб, бор овозим билан:

— Машинадан сакра,— дея бақирдим. У ҳам шу хитобни кутиб тургандай енгилгина машинадан сакраб тушди. Ортидан мен ҳам шоша-пиша ўзимни қуйига отиб, Гинтесдан бирон икки метрлар нарига тушдим. Бурилиб унга қарашим билан ҳеч бир маъно англатмасдан очилиб қолган кўзларига нигоҳим қадалди. Юрагим шувуллаб кетди. У бир қўлига тиралиб ётарди. Олдига силжиб бордим. Елкасидан пайпаслаб ушладим. Мен томонга чалқанча бўлиб йиқилди. Кўзларим энди очилиб келаётган атиргулларга ўхшаш жароҳатларга тушди. Иккита пулемёт ўқи юрагининг юқорисидан тешиб ўтиб, гўштарини титиб юборганди. Унинг ҳалок бўлганлигини сезиб турардим. Бундан лаҳзалар олдин машинани тузатганлигини ғурурланиб гапириб турган бола қаршимда жонсиз ётарди. Кимнингдир хириллаб:

— Вой энажон, вой энажон, — деган овозидан ҳушимга келиб, атрофга қарадим. Бизнинг ортимиздан келаётган Адҳамнинг машинаси ҳам тўхтаб турарди. Қуйида, йўлнинг четида Адҳам инграб ётарди. Шунда бехос димоғимга қоннинг чучмал ҳиди урилди. Гинтес ҳам хириллагандай овоз чиқарди. Ҳа, шунда унинг димоғидан бир нотаниш овоз отилиб чиқди. Унга тикилиб турардим. Хаёлимга эса ҳеч бир ўй келмас, юқорида машинанинг бакига кетма-кет миналар тегиб теша бошлади. Ўқларнинг овози эса чор атрофни тутганди. Бизни қўриқлаб келаётган БТР эса, бизлардан анча олисларда йўлни

чангитиб тоғ томон қочиб борарди. Шунда, ҳамма илинжлар тамом бўлгандай ҳушимга келдим. Адҳам ҳамон "вой энажон, вой энажон", деб инграрди. Унинг овози менга қайта куч ато қилди.

— Адҳам, энди нима қиламиз,— дея қичқирдим. Ундан жавоб бўлмади. Шунда:

— Қочишимиз керак,— дея қуйига қараб силжий бошладим. Шунда у менинг ҳам аҳволим танглигини сезиб ортимдан судралиб кела бошлади. Тиззаларимга таяниб силжиганлигим сабаб, майда-майда тиканлар териларимни сидириб санчила бошлади. Аммо ҳеч қандай оғриқ сезмасдим. Қаршимиздаги янтоқ уюмига кўзимиз тушиб, ўша томонга қараб судрала бошладим. Аҳён-аҳёнда Адҳамга ўгирилиб қараб қўяман. У думбасини кўтариб-кўтариб, ўрнидан турмоқчи бўлади. Яна шунда: "Қорнинг билан судрал, бўлмаса снайпер ўқига дуч келасан", дейман. У гапимга қулоқ солгандай бўлиб, яна ўрнидан туриб кетмоқчи бўлади. Янтоқ гарамига етиб келганимизда, унинг ортига ўзимизни олдик. Чўкаётган одам хасга ёпишган мисол, бизлар ҳам ўқдан омон қолмоқ истагида янтоқнинг ортида ўқлар учиб келаётган томонга мўлтираб қараб турардик. Адҳам эса бақиришдан чарчамасди. Бир неча бор ўрнидан туриб кетмоқчи ҳам бўлди. Мен бу ерда узоқ туролмаслигимизни сезиб, атрофдан нажот кутиб ул-бул томонга қарай бошладим. Биздан ўн беш-йигирма метрлар чамаси узоқликдаги чуқурга кўзим тушиб, қайта тирилгандай хурсанд бўлиб кетдим. Адҳамни ўша томонга боришга ундаб ўзим йўл бошладим. Шу вақт мендан икки метрлар наридан автоматнинг кетма-кет отилган ўқи ерни чангитиб ўтди. Хайриятки, иккаловимизга ҳам ҳеч қандай шикаст етказмади. Аммо орадан бир лаҳза ўтмасдан орқамда жижиллаган оғриқ сездим. Унга аҳамият бермасдан судралишда давом этдим.

Бир амаллаб мина портлашидан ҳосил бўлган чуқурликка тушиб олдик. Адҳам эса ҳамон "энажон"лаб инграрди. Мен афгонлар келиб қолмадимикин, деган ўйда чуқурдан бошимни чиқариб атрофга қарадим. Шунда нигоҳим бизнинг машинамиз остидаги бир неча саллали кишиларга тушди. Ўша томонни тахминан мўлжал қилиб отдим. Адҳамнинг овози эса чиқмай қолганди. Хавотирда у томонга ўтирилдим. Оёғи қип-қизил қонга беланиб, узилиб кетган бармоқлари ўрнидан сизган қон атрофга ёйиларди. Шунда зудлик билан ботинкамнинг ипини ечиб тўпигининг юқорисидан маҳкам сиқиб боғладим. Қўлларимга унинг иссиқ қони илашди.

Ҳозир ҳам қон кўрсан бутун вужудим титраб, ўзимни йўқотиб қўяман. Сизга гапираяпману кўз олдимдан ўша манзара ўтмоқда.

У яна ҳушидан кетиб қолишидан қўрқиб:

— Автоматдан от,— деди. Ўзим тўғри келган томонга қарата жон-жаҳдим билан ота бошладим. Билмадим, у отдими ё отмадими, битта магазин ўқини тамомлаб чуқурга энгашганимда Адҳам яна қайта ҳушидан кетиб ётарди. У юзига, бу юзига урдим. Қани энди ҳушига келса. Адҳам ҳушига келмаган сари мени қўрқув боса бошлади.

Инсоннинг қадри, унинг борлиги ана шундай вақтда жуда-жуда билинар экан. Юрагим тарс ёрилиб кетар ҳолга тушдим. Худди ҳар томонидан ёвуз сукунат бостириб келаётгандай эди. Мени қаердан отаётганлигимни сезиб қолган афғонлар яширинган томонимизга қарата ота бошлади. Тупроқни чангитган ўқнинг овози эса автоматникига ўхшамасди. Снайперлигини сездим-да, бошимни чуқурдан чиқармай қўйдим.

Сукунат таранг тортилди. Ҳозир-ҳозир минг бир бўлакка бўлиниб кетсам керак, деган ўй хаёлимдан кечди. Биласизми, ўшанда бутун вужудим титраб, ҳатто суякларимгача қисирлаб кетгандай бўлди. Ҳозир ҳам сукунатдан қўрқаман. Эҳ, қандай даҳшатли сукунат эди. Инсон овозини эшитишни шундай хоҳлардимки, қани энди Адҳам хириллаб бўлса ҳам овоз берса. Аламдан яна унинг юзларига ура бошладим. У инграмайди, ундан садо йўқ. Шу вақт машиналар томондан гумбурлаган, қарсиллаган овозлар эшитилди. Яна ўзимга келдим. Автоматни овоз келган томонга тўғрилаб ота бошладим. Ўзимиздан яна кимнингдир тирик эканлиги менга қувват бағишлади. Ўша томондаги овоз тингунча тинимсиз отдим. Қулоқларим шанғиллар, ҳеч нарсани эшитмасдим. Автоматнинг ўқи қолмаганда ҳушимга келдим. Машиналар томонда ҳам овозлар тинган эди. Бироз ўтмасдан мен томонга яна ўқлар келиб туша бошлади. Шунда машина томонда қолган шеригимнинг ҳам ҳалок бўлганлигини ҳис қилдим. Билмадим, бу бир мўъжизами ёки инсоннинг руҳи яшайдими, беҳос кўз олдимдан Кешкенбоевнинг шарпаси ўтиб кетди. Баданим музлаб қолгандай бўлди. Қандай отув қуроллари қолганлигини билмоқ истагида чуқурга энгашдим. Менда иккита граната бор эди. Уларнинг бирини қўрққанымдан машина томонга қарата отиб юборгандим. Битта граната ва иккита магазин қолган экан. Янги магазинни автоматга жойлаб, вужудим титраб, қисматимнинг қандай якунланишини кута бошладим. "Бу туришда қўлга тушиб қолсам, ҳолим не кечади", деган хавотирда автоматни бироз чуқурдан чиқариб ўқни тежаб ота бошладим.

У ерда қўлга тушиб қолиш энг катта фожиа эди. Чунки афғонлар қўлга тушганларни ёмон азоблашини эшитгандик.

"Қандай азоблар экан", дедингизми. Уларнинг азоблаш усуллари сиз ва сизга ўхшаганларнинг етти ухлаб тушига ҳам

кирмаган. Кўз олдингизга оғир тўнгак ва ўша тўнгакка ҳамма томонидан чирмаб боғланган одамни келтириб кўринг. Уни шу ҳолатда чумолилар уяси устига бошини теккизиб қўйишини ҳам. Дон қидириб юрган чумоли нима қилади? У олдин одамнинг юзига, кейин бурни-қулоқлари ичига, оғзига киради. Секин-секин турли томонидан тишлаб қулоқлари орқали миясига ўтади. Кейин инсонни инсон бўлиб туғилганлигига минг бор пушаймон қилиб ўлдиради.

Қийноқнинг яна бир ёвуз тури: пақирга яланғоч қилиб ўтқазиб қўйилган инсонни тасаввур қилинг. Пақирнинг ўзи бўлса яхши, аммо унинг ичида сичқонлар ҳам бўлади. Кейин пақир қиздирила бошлайди. Оёқлари куйган сичқонлар нима қилади?... Буёғи ўзингизга маълум.

Ана шу қийноқлар кўз олдимдан ўтганда, ўзимни тута олмай жон-жаҳдим билан машиналар томонга қарата ота бошладим. Бир вақт автомат стволи ёнидан визиллаб ўқ ўтиб кетди. Шунда улар, мени аниқ снайпер билан мўлжалга олаётганлигини ҳис қилдим.

Кешкенбоев отмай қўйган, Адҳам ҳушсиз, Гинтес ҳалок бўлган, "Энди менинг навбатим", деган ўйда граната ҳалқасини юлиб олиб, уни бир қўлимда маҳкам сиқиб, автомат тепкисини иккинчи қўлим билан босишга шай аҳволда кута бошладим. Ўлимни кутардим. Бошқа ҳеч бир ўй хаёлимга келмасди. "Улар ҳозир бостириб келишади. Мен отаман" деган ўй билан яшардим. Қани энди улардан дарак бўлса. Вақт шунчалик чўзилиб кетгандики, мен кексайиб, ўн йиллар яшаб қўйгандим.

Бир вақт кўз олдим қоронгулашиб, қаршимда ўз тобутим пайдо бўлди. Мени кимлардир тобутга солишди. Узоқ кўтариб, уйга олиб боришди. Онам остонада пайдо бўлиб, тобутим бошига келди. Сочларини юлиб йиғлади. Унинг фарёдига чидаб тура олмай:

— Мен ҳали тирикман, онажон,— дея қичқириб юбордим. Менинг овозим билан тобут ҳам, онам ҳам кўз олдимдан узоқлашиб, қаршимдаги пешонамга тегиб турган тупроққа нигоҳим қадалди. Граната ҳамон қўлларимда эди. Менинг жонимни олишга шай турган афғонлардан дарак йўқ. Қани энди душман бўлса ҳам овоз берса, дея илҳақ кутдим. Ҳеч ким овоз бермади. Қанча вақт шу алпозда ўтирганлигимни ҳамон билмайман. Гранатаминомёт овози қулоғимга чалинганда қайта тирилдим. Ўзимизнинг пистирма томондан отилаётганлигини минанинг йўналишига қараб сездим. Бошимни чўқурдан чиқарганимда, машина томондаги афғонлар машиналари билан йўлни чапгитиб чакалакзор томон қочиб боришарди. Ўзимизнинг томондан эса вертолётлар келишарди. Шундагина энди қайтиб ўлмаслигимга ишондим. Билсангиз, мендан бахтли

одам йўқ эди дунёда. Аммо овозим чиқмасди. Қувончдан ҳушимдан кета бошладим. Вертолётга олиб чиқишганда ҳушимга келдим.

Ичакларимни кимдир узиб-узиб олаётгандай оғриқ турди. Э-э, ака, у оғриққа ҳатто ҳайвон дош бериши қийин эди. Бақираман, пирамидол укол қилади. Қани энди оғриқ пасайса. Кимдир ичимни ғажиб еяётгандай аҳволга тушдим. Ҳамшира қизга "қорнимни уқала" дейман. Уқалайди, бечора. Қани энди оғриқ босилса.

Бир вақт оғриқ мендан чекинди. Атрофга қарадим. Ёнимда устига қип-қизил чойшаб ёпиб қўйилган кимдир ётарди. Қандайдир куч "чойшабни кўтариб қара" дегандай, қалтироқ қўлларим билан пайпаслаб, чойшабни унинг юзидан суриб ташладим. Бутун тани илма-тешик бўлиб, қип-қизил қонга булганган инсон ётарди. Унинг кимлигини таний олмадим. Чойшабдан силқиган қон қўлларимга сақичдай ёпишди.

Тани минг бир ўққа нишон бўлган инсоннинг кимлигини кейин айтиб беришди. У чуқур ичида қалтираб турганимда қаршимдан шарпа мисол ўтган, мени ва Адҳамни ўлимдан сақлаб қолган Кешкенбоев эди. Уша машиналар томондаги портлашларнинг ҳаммаси у билан афгонларнинг олишуви ортидан бўлган экан. Қачон бизларни ташлаб қочган БТРга мина текканда, машина устидаги Кешкенбоев пулемёти билан ерга йиқилиб тушган. БТРдагилар бизларга ҳам, Кешкенбоевга ҳам қарамасдан шармандаларча жуфтакни ростлашган. Кешкенбоев эса пулемёти билан афгонларни ёнига йўлатмай, то охирги ўқи қолгунча олишган. Унда ўқ қолмаганлигини сезган аламзада афгонлар марҳумни юзлаб ерига автоматлардан отишиб, танасини ёвузларча бурдалаб ташлаган. Кешкенбоев ўнга яқин афгонни отиб ўлдирган экан. Унинг мардларча кўрсатган қаршилиги оқибатида мен ва Адҳам тирик қолган эдик. Раҳматлининг жойи жаннатда бўлсин-да. Қандай зўр йигит эди. Кулиб турарди. Ҳечам уни хафақон ҳолатда учратмаганман. Менинг энг катта гуноҳим унинг уйига боролмаганлигим. Албатта бориб, қабрини зиёрат қилиб келаман. Кейинги вақтларда кўп бор тушимга кириб чиқади. Ҳа, бу бемаъни урушда қанча-қанчалаб Кешкенбоев сингари дўстларимдан ажралиб қолдим.

Унинг устидаги чойшабни сириб ташлаганимда димоғимга гуп этиб чучмал қон ҳиди урилганди. Қоннинг ҳидиданми, билмадим, яна ҳушимдан кетдим. Кўзимни очганимда рентген қилувчи хонада ётардим. Яна оғриқ бошланиб, қичқира бошладим. Шунда олдимга доктор келиб:

— Ўқ қорнингда қолган, операция қиламиз,— деди жилмайиб. Операция сўзидан ҳеч қандай сесканмадим. Чунки докторнинг жилмайиб турган чеҳрасидан операциядан омон

қолишимга ишонардим. У ўзимизники эди. Ҳамма қўрқув ўша чуқур ичида қолиб кетгандай эди.

Юрагимнинг тепасидан узун игна тиқишди. Кейин наркоз ҳидлатиша бошлади. Оғриқ ҳам аллақасёқларга кетгандай эди. Шунда:

— Менга наркозни кўпроқ ҳидлатинглар, яна операция давомида уйғониб кетмай,— дедим. Менинг гапимга атрофимни қуршаб олган докторлар овоз чиқариб кулишди. Кейин уларнинг чеҳраси бир-бир кўз олдимда эриб кета бошлади.

Осмонга кўтарилдим. Ҳа, ҳа, шифтни тешиб чиққанимда, мовий осмон ҳар қандай губорлардан холи эди. Қуёшни изладим. Ундан дарак йўқ. Туш кўраяпман, ҳозир уйғониб кетаман, деб ўйладим. Аммо ҳеч уйғониб кета олмайман. Узоқ вақт ҳавода муаллақ сузиб юравердим. Кейин секин-аста қоронғулик тушди. Этим жунжикди. Қаердандир совуқ шабада эди. Устимга чойшабни тортмоқчи бўлганимда қўлим нимагадир қаттиқ урилди. Шунда бехос қўлларим, оёқларим, ҳатто бутун жисмим мени ташлаб кета бошлади. Уларни лаҳзалар сайин мендан тобора узоқлашиб кетиб боришга чидаб тура олмай бақириб юбордим. Аъзоларим ақлли инсондай яна мен томон қайтиб кела бошлашди. Сўнггида инсонга айландим. Ҳушимга кела бошладим. Кўзларимни очдим. Қаршимда ғира-шира кимнингдир шарпаси кўринди. Томоғим қуриб кетганидан:

— Сув,— дедим секингина, овозимни фақат ўзим эшитган бўлсам-да, кимдир лабимга муздай сув томизди.

Наркоз таъсирида кўп бор бақирганимдан ёнимда ётган подполковник бошқа палатага ўтиб кетибди. Билмадим, ўшанда қўл ва оёқларим танамга қайтиб келмаганда ўлиб кетармидим. Мана орадан қанча йил ўтган бўлса-да, ўшандай тушни такрор кўрмадим.

Э-э ака, у томонларда ғалати-ғалати воқеалар бўлганди. Шуҳрат деган Қашқадарёнинг Косон районилик оғайним бор эди. Бир куни постда турганда ухлаб қолган. Постда ухлаб қолган аскарни у ерда на ўртоқлари, на командирлар кечирарди. Чунки бир минг тўққиз юз саксон олтинчи йили молдован бола постда ухлаб қолган. Уйғонганда тонг ёришган бўлиб, уни ҳеч ким постдан алмаштирмаганига ҳайрон ҳолда пистирмага қайтиб борса ҳамма аскарлар ва командирлар ухлаб ётган эмиш. Унинг кўнглига шубҳа тушиб устларидан чойшабларини тортиб кўрса, биронтасининг ҳам боши йўқ бўлган. Қўрқувдан юрак ҳовучлаб кўчага отилиб чиққанда шундай қаршисидаги девор устига терилган дўстларининг калласига кўзи тушиб телба бўлиб қолган эди.

Ўша тун афгонлар йигирма нафар аскар ва командирнинг

калласини кесиб кетган эди. Аскар телба бўлиб қолганлиги учун суд қилишмади.

Ана шундай хавотирли туннинг бирида Шухрат ҳам постда ухлаб қолган. Шухрат ўша куннинг сирли мўъжизаси ҳақида шундай ҳикоя қилганди:

— Ёқимсиз, муздек тун. Туннинг зим-зиё қоронғусидан оёқларим остидаги ер қайларгадир чўкиб кетгандай эди. Мен эса, заминнинг устида омонат қолган эдим. Хаёлимга ҳеч бир ўй келмас, қаршимда мен ҳушёр турмасам ўлдириши муқаррар бўлган афғонлар ҳам ёдимдан кўтарилган эди. Шул сабаб бўлса керакки, кўзларим ўз-ўзидан юмилиб мудрай бошладим.

Туш кўрдим. Уйга бордим. Онам қарши олди. Ҳовлида онамдан ўзга ҳеч ким йўқ экан. Унинг оппоқ сочларига тикилиб:

— Онажон, мен одамларнинг жасадини кўришдан, урушдан чарчадим. Менга жой солиб беринг, жуда-жуда ухлагим келган,— дедим. Онам менинг келганлигимдан хурсанд, узун кўйлактарининг этагига ўралиб менга жой солмоққа ҳозирланди. Шундай бошим ёстиққа тегиши билан тинч, осуда ухлаб кетдим.

Бир вақт онамнинг елкамдан тортиб:

— Тургил болажоним, бувинг келди. Яна бошқа меҳмонлар ҳам бор,— деган безовта овозидан чўчиб уйғониб кетдим. Кўзимни очишим билан нигоҳим зим-зиё тун қўйнига урилди. Қуйидан қандайдир шарпалар мен томонга яқинлашиб келарди. Уйқудан бутунлай фориг бўлолмаганлигим сабаб бир лаҳза қаерда турганлигимни идрок қила олмадим. Кейин менга жуда-жуда яқинлашиб қолган оқ саллаларни кўриб, этим жунжикиб кетди. Бехос белимдаги гранатанинг ҳалқасини юлиб олдимда, қуйига улоқтирдим. Гранатанинг портлаган овозидан мен билан пистирмада турган саккиз нафар аскар ҳам уйғониб кетди. Улар ҳам нима кор-ҳол юз берганлигини сезиб қолишиб, қуйига тўхтовсиз автоматлардан ўқ ота бошлашди. Тонга бориб афғонлар ўнга яқин шерикларини ташлаб кетишганлиги маълум бўлди.

Ҳа, бизларни ўлимдан онам қутқариб қолганди. Оналар, сафардаги фарзандларин ҳаётидан ҳар доим хабардор бўлади, деганлари рост экан. Худо хоҳласа, тинч-омон уйимизга қайтсак, онам қутқариб қолган дўстларимнинг ҳаммаси мен билан биргаликда уйга боришиб, онамни кўриб кетишга сўз беришдилар. Ўша кунларга етайлик-да”.

Менинг тасаввуримда Афғонистондан тирик қайтган йигитларнинг ҳаммасини қандайдир илоҳий куч соғ-омон сақлаб қолганга ўхшайди. Сиз билан биздан ташқарида, одамлардан кўз-қулоқ бўлиб турувчи қандайдир ўзга бир куч борлигига мен ишонаман. Аммо қандай куч эканлигига ақлим етмайди. Чунки инсон ўлим ва тириклик орасида яшаганда, ўлишингни

ҳам, тирик қолишингни ҳам сезиб турасан. Мен бундай ҳолни қўлларим, оёқларим, ҳатто жоним ўзимга қайтиб келганда юракдан ҳис қилганман. Ҳаётнинг тинч, осуда кунлари етмиш ёшли чол ҳам бундай ҳолатни бошидан кечириши амримаҳолдир. Кўпроқ бундай кечмиш ҳаёт билан мамот оралиғида дунёга келади. Бошқа ҳеч қачон.

Мен сизга бундай воқеаларнинг жуда кўпларини айтиб беришим мумкин. Аммо сизнинг жим тинглашингиздан уялиб кетаяпман. Негадир шарқнинг кўҳна, қадим "Катталар олдида бошингни ҳам қилиб, уларнинг сўзларини тинглашга амал қил", деган доно ҳикмати қулоқларим остида бот-бот овоз бериб, менга тинчлик бермаяпти.

Ҳа, Шарқда шундай ақида қадим-қадимдан яшайди. Аммо ул ҳикматни мен ва менга ўхшаганларга дахлдорлик жойи бормикин. Бизлар сенинг олдинда жуда митти болакаймиз-ку, ахир, укажон.

Азиз китобхон, сизлар менинг туйғуларимдан ва Равшанжоннинг хотираларидан зерикиб қолмадингизми? Равшанжон айтганидек, мен унинг хотираларидан бир лаҳза ҳикоя қилдим. Хотираларнинг минглаб лаҳзалари унинг қалбида қолди. Унинг босиқ, минг бор фожиага ватан бўлган хотираларини яна бошқа тинглашга юрагим дов бермади. Не қилай, унинг олдида жуда-жуда кичикман. Кўп нарсаларга фаросатим ҳам етмайди. Ана шу эмасмикин, балоғат ёшидаги инсонни оппоқ соқолли нуронийдан ҳам донишмандроқ бўлиб қолиши...

ШОШМА, ҚУЁШ!..

Сен бунчалар мен яшаб турган заминни тарк этишга шошилмасанг. Наҳот, менинг замондошларим шунчалик юрагингни зада қилиб қўйишган бўлса. Ёки бизнинг қаҳрли афт-ангоримизни кўраверишдан чарчадингми?..

Шошма, Қуёш! Қон йиғлаб, уйқуга бош қўйишингни кўриб, мен ҳам йиғламоқдаман. Сен онасан-ку. Сен бизни бу дунёга олиб келгансан-ку. Нечун ўз болаларингни узоқ-узоқ кўришдан, заррин нурларинг билан эркалашдан бош олиб кетмоқдасан. Бизнинг минг бир гуноҳимиз, минг бир савобимиз ҳам сенинг бўйнингда-ку. Туғилишимиз ҳам, ўлимимиз ҳам сенинг мағрибдан чиқиб машриққа ботишинг оралиғида кечмайдимми?..

Шошма, Қуёш! Мени гиналаримдан ўзга армонларим ҳам бор. Токи мен ҳам бевурд бандаларинг сафига қўшилишдан олдин бир лаҳзага бўлса ҳам гапларимни тинглагин. Балки олдинроқ бевурдлар сафига қўшилиб қолгандирман. Не қилай, фарзандингман. Тинглашинг керак. Яна сен ўзга хаёлларга бориб юрмагил. "Бу ҳам ёзғиради: қийналганлигини айтиб, камбағаллигини сўйлаб", дегандек. Йўқ, она Қуёш, мен зорланмоқчи эмасман. Аммо зорланишга эш бўлган юрагимдаги қийноқларни дастурхон қилиб бағрингга ёзмоқчиман. Не қилай, тинглайтурган замондошларим сиёсат қуёшига сажда қилиб турган кунларда.

Сендан энг улкан илтимосим, фақат ботмагил. Қонли бағрингни кўришдан менинг ҳам юрагим қонталаш бўлган.

Аммо бир инсон юзлаб кунлардан буён сенинг чиқишингни ҳам, ботишингни ҳам кўришдан бенасибдир. У оппоқ шифтга термулиб ётибди. Навқирон, ўн гулидан бир гули очилмаган, менинг тенгдошим — алп қомат йигит.

Умар Хайём:

Бир ғариб кўнглини қила олсанг шод,
Яхшидир ер юзин қилгандан обод.
Лутфинг-ла бир дилни қул қила олсанг,
Афзалдир юз қулни қилгандан озод—

дея айтганидек, мен ҳам сенга ул бағри қон инсон ҳақида бир калима сўз қилмоқчиман. Зора, сенинг сўзларимни тинглашинг бир руҳ мисол унинг жисмига қудратли куч бўлиб кириб борса. Сўраб боровчилар қаршисига ўз оёқлари билан юриб чиқса.

Қани энди шундай бўлиб қолса.

Ҳозиргина унинг олдидан чиқдим. Оппоқ чойшаблар, оппоқ уй, оппоқ шифт, сени нурларингдан бебаҳра қолган оппоқ чеҳра. Лоақал шу йиллар ичида бир бор фарзандингни кўриш

учун ром туйнугидан мўралаб қарамабсан ҳам. Мен буни кечира олмайман. Нималар деб валдирамоқдаман. Кечир мени, Қуёш. Кечир осий бандангни. Сен нафақат одамзотни, сен тоғу тошлар, ўт-ўлан, дов-дарахтларнинг ҳам онасисан-ку. Мен сендаги содда, самимий бағри кенгликни ёдимдан чиқарибман. Сен бўлмаганда, замин юзида ҳаёт бўлармиди? Йўқ, асло!

Заррин нурларингдан бебаҳра қолаётган замондошимизни сени қаршингга бизлар олиб чиқишимиз керак эди. Она Қуёш, фарзандларинг шунчалар тубанлашиб кетганки, ҳамма гуноҳларин тилсиз-забонсизлар устига тўкишни касб қилиб олган. Билмадим, бу тубанлик ботқоғидан қачон қутулиб оламиз. Сен шу ботқоқни нурларинг билан чўли биёбонга айлантириш учун ҳам шошмагил. Сендан ўзга кимга ҳасратларимни тўкай, кимга дардимни айтай. Мен, худбин ўғлинг ҳам, замондошим Абдусатторнинг аччиқ қисматини бундан кўп йиллар илгари эшитгандим. "Вой бечора йигит-ей", деган ўйни хаёлдан кечириб, яна ёддан чиқардим. Бугун, орадан олти йил ўтгандан сўнг сўроқлаб бордим. Ана у, бу дунёнинг бор ғавғоларидан йироқда— ўз тушлари, ўз ўйлари билан ётибди. Бизнинг шарпаларимиздан ҳушёр тортгандай юмуқ қовоқлари остида қорачиқлари айланди. Оппоқ юзлари чумоли ғимирлаган мисол учиб туша бошлади.

Қуюқ тим қора қошлари, кенг пешонаси, ҳаракатсизликдан салқи қорайиб чуқур ботган қовоқлари, ерни урса толқон қилувчи бақувват панжалари ингичка тортган, бир вақтлар арслон келбат бўлган жуссаси заминга янада чуқурроқ ботгандай алпозда ётарди.

У бироздан кейин бизларнинг келганлигимизни, борлигимизни идрок қилди. Кўзларини очиб, узоқ вақт шифтга термулиб ётди.

— Болажоним, сени сўроқлаб келишибди,— деди овози қалтираб беморнинг отаси. Ота хитобидан нурсиз кўзлари жонланиб, меҳмон кутиб олишга шайланган мезбон мисол жилмайди. Руҳимга бир илиқлик ёйилди. Яна бир бор тириклик ҳақида ўйладим. Уялдим. Кўзни тўлдириб турувчи алп қомат йигит олдида ўзимни ночор-нотовонлигимни ҳис қилдим.

Шоирнинг:

Умрлар бўладики, тиригида ўликдир,

Умрлар бўладики, мангуликка тирикдир —

деган шоҳ сатрлари беихтиёр хаёлимда такрорланди.

Ҳа, қаршимда ётган Абдусаттор ҳатто дард чекиб ётганда ҳам мендай нотовон бандалардан жуда-жуда юксакликда эди.

Аллома Умар Хайём "Агар бирор одам тонг чоғида гўзал юзни кўриб қувонган бўлса, бу унинг бахтлилигидан далолат

беради ва шу куни у фақат хурсандчилик кўради. Инсон гўзал юзли одам билан ёнма-ён ўлтирса, унинг учун ҳаёт қувноқ бўлади, ғам кетади ва ишлари ривож топади. Бирор одам, ҳаттоки у довюрак бўлмаса ҳам ва ўзи тубан бўлса ҳам, агар гўзал юзли одамни кўрса, унда довюраклик ва олижаноблик туйғулари уйғонади", деган эди.

Мана қаршимда Хайём таърифидаги гўзал сиймо. Унга термулиб тўймайсан. Ҳатто оғир хасталик ҳам унинг юзидаги худо берган фаришталикни юлиб ололмаган эди.

...Азиз дўстим, фақат сендайлар боришди у томонларга. Сендайлар бош қўйишди у ерларга. Сендайлар ортга қайтишди, хасталикка қисматдош бўлиб.

Бу худонинг суймаган сафари эди. Бу сафарни сизлар ҳам суймас эдингизлар. Суйганлар ўзга эди. Суйганлар бугунларда ҳам суюмли бўлиб юришибди. Қани сенинг ҳаракатдан қолган алп қоматингни бир кўришганда эди. Қилган гуноҳларига минг бир лаънатлар ўқишармиди. Йўқ, ўқишмасди. Орденлар, олтин юлдузлар жарангида, юмшоққина машина ўтиргичида ширин хаёллар оғушида юрган инсонда пушаймон бўлмайди. Пушаймон, бошнинг қарсиллаб урилиши ортидан чиққан чақиндадир. У чақин ҳали улар бошини тарк этганича йўқ. Шундай яшаш бор экан, бўлмайди ҳам.

Шошма, Қуёш, яна бир лаҳзага. Ана Абдусатторнинг ғамга ботган нигоҳи юзларимни бир афсус билан силамоқда. Мен уни қай сўз билан юпатай. Ўзинг сўзла, ўзинг қўлла.

Менда уларни юпатиш учун на сўз, на юпанч қолди. Ўзим ҳам Абдусатторларга айланиб қолганман. Тилсиз, забонсиз, муҳташам шаҳарлар ўртасида салобат тўкиб турган совуқ ҳайкаллардан фарқли томоним юракнинг мақсадсиз тепиши, холос. У ҳам кундан-кунга жисмимдан ситилиб чиқиб кетишга шайланиб тургандай. Юрак ситилиб чиқишга шайланган вақтлари, во дариғ жисми, руҳи минг бор қийноққа нишон бўлган укаларим кўксимга мажолсиз қўлларини қўяди. Юрак ҳам алданган бола мисол, хўрсиниб-хўрсиниб урмоққа тутинади.

Мана ҳозир яна бир бор заминнинг жароҳатланган кўксидagi қон ҳалқоблари ичига чўкаётган эдим.

— Келинг ака, мени сўроқлабсиз, сизни худо сўроқлагай,— деган ҳорғин, маъюс, минг бир азобни руҳига жойлаган инсон — Абдусаттор овозидан ҳушимга келдим. Ана шу мажолсиз қўлларини мен томон чўзди. Иссиқ, қайноқ, яшашга, узоқ-узоқ яшашга чоғланган қўллар...

Она Қуёш, она замин, илки юрагида эзгулик куртаги отган инсонлар руҳи ҳақи, сен яшайсан, юзлаб йилларга татигулик қийноқларинг ҳақи яшайсан. Мендай нотовон, гумроҳ замондошларинг бу дунёни тарк этиб, тупроқни булғаган замонлар

ҳам сен яшайверасан. Чунки тириклигингдаёқ бизлар кўрмаган минг бир азобни руҳинг билан, жисминг билан татиб кўрдинг. Бундан ортиқ кулфатнинг бўлиши, энди худога ҳам, пайғамбарга ҳам хуш келмаса керак.

* * *

Ҳаммасига ер шоҳид. У сени юзлаб кунлардан бери бағрида аллалайди.

Шошма, Қуёш! Заминга ҳам раҳминг келсин. У қанча-қанчалаб инсон хўрлаган гўдакларни ўз қучоғига олмади дейсан.

Боласини кўксига босган онага ҳатто энг ёвуз кимса ҳам чанг солмаган. Биз фарзандларинг ёвудан ҳам ёвузроқ бўлиб туғилгандаймиз.

Ер, сўнгги жонга илиниб турган болалари оғзига сув томизаётганда фарзандларинг унинг қай бир аъзоси устида бомбалар портлатиб, қон сизаётган кўксини яна қайта жомроҳатламоқда. Бу қай бир динга, қай бир сиёсатга, қай бир миллатга мансуб ёвузлик? Билмадим, билолмадим. Она Қуёш, ўзинг жавоб бер. Чунки сен нафақат заминни, балки ўзга сайёраларнинг ҳам онасисан-ку, ахир.

* * *

Абдусаттор. Сенинг бир вақтлар мавжланиб томирларингда оққан қонинг йўлларида ўз қўлларимиз билан тўғон яратдик. Сенларнинг қонларинг билан тўлган денгизда яйраб чўмилмоқдамиз. Қон ҳиди, ҳар ёғимиздан қон ҳиди келмоқда. Навқирон тенгдошларингнинг иссиқ қонини узун, айри тилларимиз билан ялаб, ҳузурланмоқдамиз. Ёвузлик борасида боболаримиздан қанчалар юксакликка чиқиб кетмадик, дейсан. Боболар улкан дарё қирғоғида отнинг томирларини кесиб қон сўришганди, бизлар эса бир-биримизнинг...

Она Қуёш, шошмагил. Ҳали гапларим мўл. Нега юзинг қонталаш бўлди. Ё бўғзимдан учган қонли кўпик юзларингга чапландими?..

Сен ҳеч бир мамлакатга, сиёсатга, миллатга мансуб эмассан. Менга безовта кўзларин тикиб турган Абдусаттор ҳам афғон тупроғида рамақ лаҳзаларин бошидан кечиргандан буён на мамлакатга, на сиёсатга дахлдор. Ўз сиёсати алдади: ўзга сиёсат эса тасаввурига сиғмайди. Унинг борлиги ҳақида ўйламайди ҳам. Аммо унинг кўзларидаги азоб турли миллатга бирдек тушунарлидир. Уни тушуниш учун қалин-қалин китоблар, ёстиқдек лугатлар, бир-бирига қатма-қат бўлиб кетган олий даргоҳ йиллари керак эмас. У ҳамма миллатга мансуб қонли тарих.

Она Қуёш, бугун от устида оғизларидан кўпик сачратиб ҳайқираётган ношуд фарзандларинг сенинг кўз олдингда заминга айланиб боради. Абдусатторлар-чи, улар сен ва замин бор экан яшайверади. Мен улар ҳақида, баҳоли қудрат, ҳар қандай пурвиқор, жарангдор сўзлардан холи: на адабиётга, на тарихга мансуб бўлган ўтмишни яратдим. Бу ўтмиш ҳамма замонларда ўқилаверади. У юқорида таъкидлаганимдек, на бизнинг, на ўзгаларнинг жамияти ва сиёсатига мансуб. Унинг ўзи бир сиёсат ва жамиятга айланган мажруҳ инсонлар фарёдидир. Бу фарёдлар қай бир замон келмасин, уруш бўлмаслигини, беҳудага инсон қони тўкилмаслигини келажак авлод миясига қўрғошин мисол қуйиб боради. Шундагина мен ҳам тирикликда қурбон қилган орзуларим учун ўксинмайман. Жисмим заминга айланганда ҳам руҳларим шод бўлгай.

* * *

Бемор мени жимгина кузатиб, хаёлларимдан кечаётган бедор ўйларимни тинглаётгандай эди. Ҳа, у мени тингларди. Мен эса безовта ўйлар уммонида сузиб, сукутга кетгандим. Кечир мени, азиз дўстгинам. Қай бир қисматдошинг остонасидан ҳатламай, тилсиз, забонсиз бўлиб қоламан. Қандайдир куч вужудимдаги неки бўлса ҳаммасини кузак шамоли мисол кўкка совуради. Кейин, кейин, секин-аста палапартиш сочилган ўйларимни тера бошлайман. Улар бир ерга йиғилганда, қаршимда қонли денгиз пайдо бўлади. Қон ичидан ортга қайтаман, қуролдошларинг руҳи чор-атрофимдан қуршаб, ўйлашга, фикрлашга, ўзимга ҳисоб беришга ундайди. Ўйлайвераман, ўйлайвераман. Юрагим тарс ёрилиб, парча-парча бўлақларга бўлиниб кетгандай бўлади. Яна шунда сен каби қисматдошларинг овози ҳаётга қайтаради. Қаршиларингда бош эгиб туравераман.

Кечир мени, Абдусаттор, бир лаҳза ўзлимни йўқотганлигим учун.

Ботма, Қуёш! Сен ҳам бир лаҳза ёнимда тургил. Ҳали айтар сўзларим кўп. Сен ҳам бевош болангнинг узук-юлуқ гапларидан чарчадинг. Не қилай. Ўзинг йўл кўрсат...

* * *

— Омонмисан жигарим.— У менинг телба саволимдан жилмайди. Бир турли қараш қилди. Кейин оғир хаёлларга ботди. Қуюқ қора қошлари бир нуқтага йиғилиб, ёйилди.

— Худога шукур. Худонинг борлигига шукур. Фалакда у бўлмаганда, менга сизлар билан яшаш қанчалар оғир эди. Ҳаммангиз ҳали жуда-жуда ёш боласиз. Сизларни фақат эркалаш керак. Бошқа ҳеч нарса.

Қандаҳорда, Шиндонда хизмат қилганман. Ҳайдовчи эдим. Минада портладим. Портлашдан юзлаб йиллар ўтди. Яна нималарни айтайин. Тезроқ гапиринг. Ҳозир учиб кетаман.

У кўзларини юмди. Ҳорғин-ҳорғин нафас олиб тинч, осуда уйқуга кетди.

У биздан юз йил илгари кетган манзилга йўл олгандек эди.

Қўлларим шалвираб кўчага чиқдим. Она Қуёш, сенинг алвон нурларинг теракнинг баргида ҳорғин судраларди. Сен бугундан чарчагандинг.

Шошма, Қуёш! Мени ҳам ўз бағрингга ол. Мен ҳам Абдусаттор мисол юз йил илгарига учиб кетишни жуда-жуда истайман. Ҳали бағрингда сенга айтар дардларим мўл...

Мангу тушлар

Яна қайта баҳор келди. Тасаввуримда тўқсон биринчи йилнинг баҳори анча кечикиб, анча куттириб келгандай.

Баҳор эпкинлари қай бир юртларда кезинганда, қай далаларда қўзигуллар майсаларга чирой кийдирганда, тунлари қора булутлар руҳимни парчалаганда тўрт девор орасида юрагим зада ёғду ахтарардим. Алаҳсираган қадамлар билан менга жон ато қилувчи чироқ тугмачасини босардим. Унинг ўткир шуълаларидан кўзларим қамашиб яна қайта кўрпа ичига кирардим.

Манзилсиз, маконсиз мудроқ хаёллар ўз домига тортар, уларнинг қай бири этагидан тутишни билмай хаёллар саҳросида саргардон юрганымда бехос қаршимдан, ҳатто тошларидан қон сизаётган қоя пайдо бўлар, ундан бу юрак ила ошиб ўтолмаслигимни ҳис қилиб, қаршисига тиз чўкиб ялиниб-ёлбо-раман:

— Менга йўл кўрсат! Менга йўл бергин,— дея.

У жим, у сукутда.

Вақт ўтади. Билмам, қанча вақт...

Тавба-газарруларимдан кўнгил қолиб ўрнимдан тураман. Шул замон юрагимни парча-парча айлаган қора булутлар орқасидан кимдир овоз беради:

— Эй одам, овора бўлмагил. Инсон қадамлари қора тупроқни қучган замонлардан буён бу қояни сендай одамлар забт эта олмаган. Уни забт этганлар — маккорлар, хиёнаткор, жинояткор лўттибозлардир. Сен уларнинг авлодимассан. Шул сабаб ҳам сенга қисматдош замондошларинг қоядан ошиб ўтмоқ истаганда, жисмлари қолиб руҳларини озод қилди.

Ана қарагил, дунё яралгандан буён қисматдошларинг жисмидан қад кўтарган тоғни. Синчиклаб қарагил, теппасига оғочдан уя солган каламушларга.

"Бўрининг оғзи қон" дегувчи эди аждоларинг. Бугун каламушнинг оғзи қон. Каламушининг оғзи қон бўлган замоннинг тили қандай рангда бўлғай...

Кўп куюнмагин, кўп ўртанмагин, шундай яланғоч келиб, яланғоч бу дунёдан ўтиб кетаберасан. Ҳар қайси замонда ҳам даҳолар масаллиқни тайёрлаб, жон-жаҳди билан овқатни пиширувчилар топилгандан сўнгина каламушлар дастурхон атрофида ўлтиришган...

Ана ўз ҳикоялари билан сенинг бағрингни чок-чок қилган марҳум замондошларинг ҳоки-тупроғи устида ҳам каламушлар минбарлар ясашиб сенга, сенинг қисматдошларингга:

— Бу жаннат сувини шимган авлиёлар тупроғи,— дея ваъз ўқишмоқда. Қояга ялинма, унинг қаршисида тиз ҳам чўкма, чунки қояда жигарларинг жисмлари қолгани билан уларнинг руҳлари осмонда. Сенинг осмонингда, менинг осмонимда...

Биламан, биламан "уларнинг руҳларимас, менга тирик, жилмайиб турувчи сиймолари керак. Жовдираб турган кўзларини кўришга муштоқман", деган ўйни хаёлдан кечирмоқдасан. Чунки сен ҳам тирик бандасан.

Улар энди қайтишмайди. Йўқ, улар қайтишади. Фақат сенинг замонингдасан. Балки яна юзлаб йиллардан сўнг қай бир авлодинг орасида дунёга келар. Атрофдагиларга ҳайрат билан боқиб:

— Олис йиллар ортида менинг жисмим қолиб кетган эди-ку. Қани менинг қондош, жондош дўстларим,— дея чор атрофдан мангу қояга айланган жигарларинг қидирарлар. Ҳамма безовта нигоҳларин уларга қадар. Бу не каромат, бу не мўъжиза дея ёқаларин тутишар.

— Эй, шивирлаган сўз эгаси. Мен ҳам сен каби армондаман. Уларнинг — шаҳид кетган жигарларимнинг қайтиб келишига, яшай олмаган ёшларини яшашига, бўй қиз сочларининг қидларини димоғида туйишига орзумандман.

Бундан ярим аср аввал бўлган қирғин-барот ёдингдадир. Ўшанда ҳам эл, элат орзулари миллионлаб "армонлар қабри"га кўмилди. Уларнинг ҳам жисми ерда, руҳи осмонда. Сен овоз бераётган томонда ҳам эҳтимол руҳларнинг қабри бордир ё ул томонларда руҳлар озод қушлар кабими? Жамиятнинг тигидан жароҳатланган жигарларимнинг кечагина яна бирини она ер бағрига қўйдим. Шундай улуг, шундай беғубор сиймо эди. Ёнида кўксига қадалган ўқ мисол орденлари тўкилиб ётарди. Темирларга қарайман, ҳиссиз, жонсиз, совуқ темирлар.

Яқинда уруш кўрган инсон билан дардлашгандай бўлдим. Унинг сўнгсиз, адоқсиз дарди: "Бизлар ҳимоя қилган Ватан қайда? У биз билан бирга қабрга кирди. Сенларнинг Ватанларинг бошқа. Мана бу темирлар ҳам ўша Ватандан ёдгорлик" дея юзларини бужмайтириб, хаста кўкрагига қалтироқ қўллари билан уриб қўйди.

Унинг сўнгги сўзларини жим тингладим. Ҳа, ҳа, энди уларнинг Ватани сенинг ёнингдаги руҳлар ватани. Улар биздан зерикдилар. Кўп озорларимиздан озурда бўлишди. Бизлар эса балчиққа қорилган лўттибозлик, сўзбозликларимиз ортидан "Ватан" бирла кўмилган оталаримиздан ажралиб қолдик. Энди бизга кимлар ота бўлади?...

— Энди жигарларинг жисми устида сўзбозлик қилаётган

каламуш сенинг ҳам отанг, ҳам онанг. Унга сиғин, унга сажда қил. Чунки, чунки дунё яралгандан буён унга сиғинишган, сажда қилишган. Энди каламушлар туғилади, каламушлар бирикади.

Боя сўзлаган орден, медалларинг ҳамма-ҳаммаси ўзга юрт тупроғида жувонмарг бўлган жигарларингнинг оналари, оталари дардига малҳам бўлолмас алдовлар. Бу марҳумларнинг эмас, тирикларнинг устидан кулаётган айёр каламушларнинг ҳақоратларидир. Ул темирлар марҳумлар учун сариқ чақачалик қадрсизлигини сўйлаб ўтиришга на ҳожат?!

— Ҳа, ҳа, гапларинг тўғри. Тошкентнинг қоқ марказида Фаробий қабристонни бор. Уша қабристонда неча йиллардан бери умргузаронлик қилаётган бир инсон афғон тупроғида шаҳид кетган жигарларим қабри устига қўйилган беш юлдузли тошларни кўрсатиб:

— Мана шундай юлдузли қабрлардан бу ерда ўттиз нафари бор,— дея кўзига ёш олганди ва:

— Гулдай болаларнинг ўрнига мендай нотавонни олиб кетмасмиди,— дея мендан узоқлашиб қабр устидаги сарғайган хазонларни теришга тутинганди.

Ҳа, у инсон, ўн гулидан бир гули очилмаган болаларнинг ҳаммасини ўз қўли билан қабрга қўйган. Унинг кўз ёшлари эса йиғлай олмаган, сева олмаган, кула олмаган, шаҳид гўдакларнинг армонига кўмилган хотиралари ёши эди.

Ушанда ҳам мен ул одамга бир сўз қила олмадим. Юрагимда тошдай чўккан армонларимни дастурхон қилиб ёза олмай, навқирон ёшда кетганларнинг тириклигида ҳам, марҳумлигида ҳам муқаддас саналган беш юлдузга мўлтираб қараб турабердим.

Ҳай ўткинчи дунё, ҳай ўткинчи йиллар, ҳай ўтиб кетган жигарларим. Бугун ҳар бир тирик инсоннинг юрагида, тилида айланаётган руҳлар бор бўлсин. Яратгандан ялиниб-ёлбориб сўрайман: тириклигида яшай олмаган укаларим майли марҳумлигида яшай қолсин.

— Ҳа, ҳа, айтганларинг ижобат бўлмай. Мана сен билан тиллашиб турганларнинг бири мен — бундан ўн йил илгари ҳалок бўлганман. Сен эса, сен менинг ортда қолганларим хонадонида бўлгансан. Онамни бағрингга босганингда мен қайта тирилганман. Ушандан бери сен билан дардлашишни юрагимга туйгандим. Мана, бугун насиб қилган экан сен бирла гаплашдим.

Бир оз бўлсада руҳим ором топгандай.

Сендан яккаю ягона илтимосим менинг қисматдош дўстларим кулбаси остонасидан аҳён-аҳён ҳатлаб тур, шунда бизлар шод

бўламиз, шунда бизлар шод бўламиз, шунда бизлар қондош жигарларимиз ёди билан қайта яшаймиз.

Энди омон бўлгил.

Қарагил, қора булутлар ҳам тарқалиб ортидан қуёш чиқиб кетмоқда. Унга таъзим айлагил. Унинг борлигига шукроналар ўқигил. Унинг омонлиги — ортадагиларнинг тинчлиги, бизнинг эса оромли мангу уйқумиздир.

Қуёшнинг заррин нурлари юзларимни қучганда уйғониб кетаман. Ойдин тонг отиб келмоқда. Шошиб ром табақаларини очаман. Қайлардандир гуллар ҳидини ўзига юқтирган ёқимли эпкин юзимга урилади.

Тўйиб-тўйиб нафас оламан. Юрагимда недандир қониқиш ҳисси. Кўз олдимдан шу йиллар ичида ортада қолган умр йўлларим тизилиб ўта бошлайди.

Булутли тунда кўрганларим туш.

Менинг кейинги ҳаётим йўлига сочилган мангу тушларим эди.

МУНДАРИЖА

Сўз боши	5
Юракларда қолган оғриқлар	7
Замин жароҳатлари	31
"Қулоқларим эшитмай қолганди..."	32
"Уйдагилар ёлвориб сўрашди..."	33
"Қўнгироқ сочили бола..."	34
"Йиғламанглар, болалар, ҳали қайтиб келаман..."	36
"Биз фамилиядош эдик..."	38
"Қулоқларини чайнаб, туфлаб ташлади..."	42
"Бармоқларим кўриниб кетади..."	45
"Упкамни ялаб ўтганди..."	48
"Этикларим қонга тўлганди..."	50
"Ўртоқ майор, ўртоқ майор", деб чақирарди..."	51
"Каналаб кетгандик..."	52
"Душманлар келганмиш..."	54
"Оёқлари узилиб ётарди..."	56
"Ариқдан қип-қизил қон оқарди..."	58
"Қора соқолли эди..."	63
"Олдимга эмаклаб келарди..."	65
"Жўралар рози бўлинглар..."	70
"Жуда бахтли кун бўлди..."	74
"Ичаклари титилиб ётарди..."	78
"Уларнинг хунини ким тўлайди..."	80
"Сўнги овқатимни тепиб юборганди..."	83
"Уят бўлса ҳам айтаверайми?"	87
"Яхши протез оёқ бўлса..."	91
"Саргарош бўлмоқчи эдим..."	93
"Яланғоч эдим..."	94
"Оғриқни билмаган..."	97
"Нима қиламиз..."	99
"Сен хасиссан..."	101
"Афғонистондан алангали салом..."	108
"Бошинг омон бўлсин"	112
"Ўликни баравар кўтарсак..."	116
"Қабрни қайта кавлаганмиз..."	119
"Тентак бўлиб..."	122
"Қизлар хоҳламаётганмиш..."	127
"Эртасига, ҳамма томон қор эди..."	128
"Йигирма минг афғоний туар экан..."	129
"Тирен..."	130
"Гуё айбдордай сезаман..."	133
"Ҳужжат..."	134
"Гапиришга тилим бормайди..."	136
"Ёнаётган одамлар..."	139
"У жилмайиб..."	146
"Ҳаёт шу экан-да..."	149
"Довучча..."	153
"Узун, узун, қора машиналар..."	159
"Мени нимага отдинг?"	160
"Ваняни қутқаринглар..."	161
"Қонли дарёда чўмиламан..."	169
"Тонгда кириб бораман..."	173
"Юртга қайтиш ҳақида ўйламай қўйдим..."	174
"Бармоқларини кўриб турибман"	178

"Уларда ёшлик аломати барқ уриб тургандай..."	181
"Ё ўлим, ё ортга қайтиш..."	182
"Оғриқли кунлар..."	188
"Оғайнилар, қайтмасам алвидо..."	200
"Афғон тоғларида тураман ўзим..."	204
"Оппоқ қўзичоқ..."	207
"Туй..."	212
"Тупроққа кўмила қолсин..."	218
Сатрларда қолган дардлар	220
Армонларим	269
Ҳожи лайлак	284
Яшил дала	286
Банди-дуга	288
Икки гўзал	288
Тақдир ўйини	290
Ажал оғзида	292
Боглон	300
Баҳодирнинг сўнгги тушлари	311
"Турғил, болажон..."	329
Шошма, Қуёш!..	341
Мангу тушлар	347

Абдурашид Нурмуродов

КРОВАВАЯ ПЕЛЕНА

На узбекском языке

Издательство "Ўзбекистон" — 1991 — 700129, Тошкент, Навои,30.

Кичик муҳаррир *Н. Умарова*

Мусаввир *О. Перова*

Бадий муҳаррир *А. Дехқонхўжаев*

Техмуҳаррир *А. Бахтиёр*

Мусаққих *М. Мажитхўжаева*

ИБ № 5275

Теришга берилди 30.11.91. Босингга рухсат этилди 22.03.91. Формати 60x90/16 № 1 босма қоғозга "Таймс" гарнитурала офсет босма усулда босилди. Шартли бос. тобоқ 23,0. Нашр тобоқ 24.62. Тиражи 7000.

Буюртма Баҳоси 4 с.

"Ўзбекистон"нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий, 30. Нашр № 260-90

Оригинал-макет "Ўзбекистон" нашриёти томонидан "Ўзбекинтерфин" ПИГ ЦСТ ГХАМ техникавий ва программавий воситалар базасида тайёрланиб, Ўзбекистон ССР Матбуот давлат қўмитаси Тошкент полиграфкомбинатида босилди. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.